

SOSYAL, BEŞERİ VE İDARİ BİLİMLER ALANINDA AKADEMİK ÇALIŞMALAR

2

EDİTÖR:

PROF. DR. HASAN BABACAN

gece
kitaplığı

İmtiyaz Sahibi / Publisher • Yaşar Hız
Genel Yayın Yönetmeni / Editor in Chief • Eda Altunel
Editör / Editor • Prof. Dr. Hasan Babacan
Kapak & İç Tasarım / Cover & Interior Design • Karaf Ajans

Birinci Basım / First Edition • © MART 2020

ISBN • 978-625-7938-92-1

© copyright

Bu kitabın yayın hakkı Gece Kitaplığı'na aittir.
Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin
almadan hiçbir yolla çoğaltılamaz.

The right to publish this book belongs to Gece Kitaplığı.
Citation can not be shown without the source, reproduced in any way
without permission.

Gece Kitaplığı / Gece Publishing

Türkiye Adres / Turkey Address: Kızılay Mah. Fevzi Çakmak 1. Sokak

Ümit Apt. No: 22/A Çankaya / Ankara / TR

Telefon / Phone: +90 312 384 80 40

web: www.gecekitapligi.com

e-mail: gecekitapligi@gmail.com

Baskı & Cilt / Printing & Volume

Sertifika / Certificate No: 47083

Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Akademik Çalışmalar - 2

Editör

Prof. Dr. Hasan Babacan

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM 1

TURİZM ENDÜSTRİSİNDE YENİ TEKNOLOJİ YAKLAŞIMI: YAPAY ZEKA

Güntekin ŞİMŞEK, Abdullah TÜMER 1

BÖLÜM 2

BULDAN GELENEKSEL KENT VE KONUT DOKUSU ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Saadet Mutlu KAYTAN 17

BÖLÜM 3

ÖRGÜTSEL ÖĞRENME SÜRDÜRÜLEBİLİR PERFORMANS İLİŞKİSİNDE ÖRGÜSEL USTALIĞIN ARACI ROLÜ

Gül GÜN 31

BÖLÜM 4

SOSYAL SERMAYENİN BEŞERİ SERMAYEYİ TAMAMLAYICI ROLÜ VE EKONOMİK KALKINMA İLİŞKİSİ

Aynur UÇKAÇ 49

BÖLÜM 5

ESKİ AHİT PEYGAMBERLERİNİN, BİZANS DİNİ MİMARİSİ RESİM SANATINDA UYGULAMA ALANLARININ YORUMLANMASI

Sanem SOYLU YILMAZ 65

BÖLÜM 6

KÜRESELLEŞME VE NEOLİBERALLEŞME SÜRECİNDE DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE KENTLEŞME VE KONUT POLİTİKALARI

Çiğdem TUĞAÇ 77

BÖLÜM 7

Doğu Türkistan’da Oniki İmamcı Şii’lik Unsurları ve Safevi Etkisi: Hoten ve Yarkent Sahaları

Zahide AY 97

BÖLÜM 8

BİLGİ TOPLUMU VE İLETİŞİMSSEL AKILCI DÜŞÜNCEDE PLANLAMA MODELİ; E-PLANLAMAYA GEÇİŞ

Semih Halil EMÜR..... 113

BÖLÜM 9

BULGARİSTAN KIRCAALİ İLİ VE YAKIN ÇEVRESİNDE TURİZMİN GELİŞMESİNDE ETKİLİ OLAN FAKTÖRLER SORUNLAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Reyhan Rafet CAN 151

BÖLÜM 10

VI. MİTHRADATES’İN KAPPADOKİA POLİTİKASI VE ROMA’NİN DİPLOMATİK GİRİŞİMLERİ

Emre GÖKMEN 171

BÖLÜM 11

ÖDEV AHLAKI BAĞLAMINDA ORHAN KEMAL’İN MURTAZA ROMANININ SÖYLEMSEL ANALİZİ

Selçuk AYDIN 193

BÖLÜM 12

Sosyal Ağlar ve Kimlik: İdeal “Ben”

Ceren YEGEN Ali Murat KIRIK..... 227

BÖLÜM 13

ÖZNEL İYİ OLUŞA DAİR MULTİDİSİPLİNER BİR BAKIŞ: FELSEFE VE PSİKOLOJİ PERSPEKTİFİNDEN

Zeynep SET, Yıldırım Onur ERDİREN..... 243

BÖLÜM 14

YEREL YÖNETİMLERDE E-ŞEFFAFLIK VE CANLI YAYIN UYGULAMALARI

Asuman KUTLU..... 255

BÖLÜM 15

DENHARDT ve DENHARDT: YENİ KAMU HİZMETİ YAKLAŞIMI

Demokaan DEMİREL..... 273

BÖLÜM 16

MEVLANA VE HÜMANİZM

Burak ALKAN..... 289

BÖLÜM 17

AÇIK İNOVASYON VE YENİ ÜRÜN GELİŞTİRME SÜRECİ

Ferhat GÜNGÖR 303

BÖLÜM 18

GELENEKSEL MEDYADAN YENİ MEDYAYA DÖNÜŞÜM SÜRECİ:
TWITTER GAZETECİLİĞİ ÖRNEĞİ

Pınar SEVGİNER , Sevim ERGÜN 327

BÖLÜM 19

ULAŞTIRMA ALTYAPI HARCAMALARI VE BÖLGESEL KALKINMA İLİŞKİSİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Süha ÇELİKKAYA 345

BÖLÜM 20

ARŞİV BELGELERİ İŞIĞINDA TOPKAPI SARAYI MUTFAKLARI

Yeşim ERDAL 363

BÖLÜM 21

YENİ/DİJİTAL/SOSYAL MEDYA: TEORİK BELİRSİZLİĞİ GİDERMEK

Özlem ÖZDEMİR– Tolga TELLAN 377

BÖLÜM 22

PANEL NEDENSELLİK ANALİZİ ÇERÇEVESİNDE KÜRESEL-
LEŞME VE KURUMSAL KALİTE İLİŞKİSİ

Umut UZAR..... 395

BÖLÜM 23

GİRİŞİMCİ ÜNİVERSİTE MODELLERİ

Burcu ALAN..... 415

BÖLÜM 24

SÜRDÜRÜLEBİLİR FİNANS ÇERÇEVESİNDE, AVRUPA BİRLİĞİ
VE TÜRKİYE KARŞILAŞTIRMASI

Ceren ORAL, Sinem GEÇDOĞAN 437

BÖLÜM 25

ATATÜRK VE BOŞ ZAMAN

Mikail TEL, Refika KANATLI..... 461

BÖLÜM 26

TANZİMAT DÖNEMİNDE OSMANLI HAPİSHANELERİ

Sezin DİRİHAN, V. Gül CEPHANECİGİL 473

BÖLÜM 27

SOSYAL MEDYADA DEZENFORMASYON, MANİPÜLASYON
VE PROPAGANDA ETKİSİ: ZEYTİN DALI HAREKATI ÖRNEĞİ

Yakup TOKTAYAli Murat KIRIK 493

Bölüm 1

TURİZM ENDÜSTRİSİNDE YENİ TEKNOLOJİ YAKLAŞIMI: YAPAY ZEKA

Güntekin ŞİMŞEK¹, Abdullah TÜMER²

¹ Dr. Öğr. Üyesi, KTMÜ, TOYO, guntekin.simsek@manas.edu.kg

² Dr. Öğr. Üyesi, KTMÜ, MYO, abdullah.tumer@manas.edu.kg

Giriş

Bu bölümde yapay zekânın turizm sektöründeki önemi ve yapay zekânın turizmde kullanılma yöntemleri vurgulanmaktadır. Genel olarak yapay zekâ akademik pek çok araştırmaya konu olduğu gibi, iş dünyasına çeşitli şekil ve yöntemlerle yardım eden bir bilgisayar sisteminin geliştirilmesidir. Yapay zekâ 1956'da akademik bir disiplin olarak kurulmuştur. Yapay Zekâ makine öğrenimi ve derin öğrenme alt disiplinlerinden oluşmaktadır. Makine öğrenmesi, bilgisayar vb. sistemlere sağlanan veriyle mantıklı ve rasyonel sonuçlar üretmesini sağlayan pek çok algoritmadan oluşmaktadır.

İnsanlar nasıl ki tecrübelerinden öğrenebiliyorsa, makine öğrenmesi yönteminde bu öğrenme veriler aracılığı ile gerçekleştiriliyor. Geçmişteki veriden bir öğrenme modeli çıkarılıyor ve gelecekle ilgili tahmin ya da sınıflama yapabiliyorsunuz. Derin öğrenme ise, bir insanın nasıl sonuç çıkartacağına benzer bir mantıkla, veriyi sürekli olarak analiz etmek için tasarlanmıştır. Bunu başarmak için, yapay sinir ağı denilen katmanlı bir algoritma yapısı kullanılmaktadır. Yapay sinir ağı, insan beyninin biyolojik sinir yapısından ilham alır ve makine öğrenme modellerinden çok daha fazla yetenekli bir öğrenme süreci ile çalışır.

Turizm endüstrisi konaklamadan ulaşım, eğlenceden alışverişe oldukça geniş bir alanda faaliyet göstermektedir. Tüm endüstrilerde olduğu gibi, bu endüstride de ciddi bir rekabet söz konusudur. Rekabette önde olmak isteyenler yapay zekâ olanaklarından en üst seviyede yararlananlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Turizm Endüstrisinde Bilgi Teknolojileri Kullanımı

Seyahat ve tatil ihtiyacı milattan önce ortaya çıkmış olan bir ihtiyaçtır. Deniz yoluyla başlamış olan turizm hareketi, ulaşım araçlarının gelişmesiyle karayolu, demiryolu ve havayolu gibi çeşitliliklerle yayılmıştır. Geçmişe göre daha fazla olanağa ve daha az zamana sahip olan insanlar seyahat süreçlerini planlamak ve seyahat süresince kolaylıklardan yararlanmak için teknolojik uygulamalardan yardım almaktadırlar.

Yakın zamana kadar telefon ve faks vazgeçilmez iletişim araçlarıyken, teknolojinin gelişmesi web tabanlı rezervasyon sistemlerinin kolaylığını ve işlevselliğini sunmaya başlamıştır.

Tüketiciler gidecekleri destinasyon ve otel hakkında önceden web siteleri, sosyal medya ve benzer teknoloji imkanları ile bilgi almaktaydılar. Web siteleri bu anlamda ilk bilgiyi verdiği için oldukça önemlidir. Fakat artık insanlar bununla yetinmemekte, sosyal medya platformlarındaki insanların görüşlerine başvurmakta ve teknolojik olanakları aramaktadırlar.

Tecrübe edilmiş ve onay almış işletme ve destinasyonlar potansiyel turistlere daha çok güven vermektedir.

Son dönemde yoğun kullanım alanı bulan bulut teknolojisi, sanal gerçeklik ve yapay zeka uygulamaları turistik talep ve tüketimde kişilere kolaylık sağlama ve henüz destinasyona ulaşmadan bir tecrübe edinmelerine yol açarak daha isabetli karar verme ve iŐlemi kolaylaŐtırmayı amaçlamaktadır. Ayrıca zaman ve para tasarrufu yapılmakta ve tüketicinin memnun olma oranı daha yükseğe çıkarılmaktadır.

Tüm endüstriler gibi turizm endüstrisi de artık gelişen teknoloji ve yapay zeka uygulamaları ile başka bir boyuta doğru ilerlemektedir. Robotik süreç uygulamaları manuel süreçleri ve müşteriye dönük süreçleri dijitalleşme ile otomatikleŐtirerek, bu süreçleri daha hızlı, daha uygun maliyetli hale getiren yazılımlardır. Operasyon, finans, risk, destek fonksiyonlar, insan kaynakları gibi manuel süreçlerdeki çalışan eforunu azaltarak işletmelerin müşteriyi ön plana çıkartmasını ve katma değerini artırmasını sağlamaktadır. Bu uygulamaların kullanılması için mevcut/yeni süreçlerin belirlenmesi, süreçlerdeki manuel akıŐın çıkartılması ve süreçlerin bir veya daha fazla robot yazılım üzerinde çalışacak Şekilde uyarlanması gerekmektedir (Ey, 2017).

Yapay zeka uygulamaları ise bilişsel robotik süreç uygulamalarıdır. Havayolları ve otelcilik gibi alanlarda faaliyet gösteren işletmeler müşteri deneyimini iyileştirmek için gelişmiş müşteri verisi ve yapay zekayı kullanmaktadır.

Robotik süreç otomasyonun sağladığı verimliliğin yapay zeka ile bir araya gelmesi, işletmeler için önemli bir değer yaratım mekanizmasına dönüşmesinin önünü açmaktadır. Turizm endüstrisinde yapay zeka ve robotik süreç uygulamaları müşteri etkileŐimlerinin geliştirilmesi amacıyla kullanılmaktadır. Çalışmada turizm endüstrisinin farklı alanlarında yapay zeka yöntemiyle bulunan çözüm yolları paylaŐılacaktır.

Yapay Zeka Tanımı

Yapay zekâ (YZ) bir çeşit insan zekâsının simülasyonudur denilebilir. Başka bir ifade ile insan gibi davranışlar sergileme, mantık yürütme, konuşma, hareket, görüntü ve ses algılama gibi birçok yeteneği içinde barındıran yazılım ve donanımdan meydana gelen sistemler bütünüdür. Bu yöntemde öğrenme, akıl yürütme ve kendi kendini düzeltme süreçleri vardır. Gerçek hayatta kullanılabilmesi için konu ile ilgili verinin ve kuralların toplanması ile *Ğrenme* gerçekleŐtirilir.

Kendine özgü belirli sonuçlara yaklaşık - yakın olarak ulaşmak için kuralların - talimatların kullanılması ise *akıl yürütmedir*. Kısaca insan

zekâsı gerektiren işleri yapabilen bir bilgisayar sistemidir. YZ'nın pek çok alt programları vardır. Uzman sistemler, konuşma tanıma, örnekleme tanıma, bilgisayarla görme vb. bunlardan bazılarıdır. İlk kez 1956 yılında Dartmouth Konferansında Amerikalı bir bilgisayar bilimci olan John McCarthy tarafından akıllı makinelerin geliştirilmesi gerektiğini söylemesinden sonra Yapay Zeka'nın babası olarak anılmaya başlanmıştır (McCarthy, 2019). Akıllı makinelerin geliştirilme-sindeki amaç, bir insan gibi düşünebilen, problem çözen ve kendini geliştirme yeteneğine sahip bir makine yapma yollarını keşfetmektir.

YZ, insanlardan büyük veri ambarından anlamlı bilgileri bulmaktan, işletmelerin kayıtlarından daha iyi bir anlayış elde etmelerine izin veren görevleri yerine getirebilir. YZ, makine-öğrenme, derin öğrenme, sinir ağları ile öğrenme vb., bu teknolojinin gerçek dünyadaki gerçekleşme biçimlerinden biridir. Örnek olarak robotik teknik otomasyonu, normalde insanlar tarafından elde edilen aşırı derecede tekrarlanabilir görevleri gerçekleştirmek üzere programlanabilir. YZ dünyamızı yeniden biçimlendirmemiz için temel bir başlangıçtır diyebiliriz.

Russel ve Norvig (2016) çalışmalarında YZ ifadesi ile ne demek istendiği ve nasıl çalıştığını öğrenmenin oldukça güç olduğunu ifade etmişlerdir. Otomasyon (Acemoglu ve Restrepo, 2018), bilgisayarlı görüş (Lemley, Bazrafkan ve Corcoran, 2017), doğal dil işleme (Aggarwal, 2011), robotik (Laird, Lebiere ve Rosenbloom, 2017), finans (Huang, Rust ve Maksimovic, 2019), üretim (Alarifi, AlNuaim ve Abdulraheem, 2015), sağlık (Graham, Depp, Lee, Nebeker, Tu, Kim ve Jeste, 2019), çevre (Allawi, Jaafar, Hamzah, Abdullah ve El-shafie, 2018), ziraat (Patrício, ve Rieder, 2018), spor (Tümer ve Koçer, 2017) uygulamaları bu teknolojinin gerçek dünyadaki yansımalarından sadece birkaç tanesidir.

Yapay Zeka Kullanımı

Turizme katılım açısından baktığımızda; seyahat planları yapılmasının ve deneyim yaşanmasının yöntemi değişti. Artık, elinde rehber kitaplarla dolaşan, gittiği ülke yada şehirde önce bilgi bürolarına uğrayıp ona göre dolaşan bir turist profili yok.

Ne eskisi gibi seyahat acentaları aracılığıyla rezervasyon yapılıyor; ne fotoğraf çekip, albümlere koyuluyor, ne de danışma bürolarına uğranılıyor. İhtiyacımız olan her şeye artık teknoloji, hatta en basitinden elimizdeki cep telefonları üzerinden ulaşıyoruz.

Artık herkes güncel uygulamalar üzerinden rezervasyon ve tatil programlarını yapıyor, Instagram'da tatil fotoğrafları yayınlıyor. Twitter ve Facebook'ta gecikme yapan uçuşları şikayet edebiliyor. Gittiğimiz yerde aradığımız bir şey varsa, Google üzerinde aratılıyor, böylece tek

muhatap teknoloji oluyor. Turizm işletmeleri açısından baktığımızda ise; artık keŐf edilen yeni destinasyonlar ve yeni gezgin profilleri ile artık müşterilerinin neredeyse tüm beklentilerine karşı son derece esnek olmaları gerekiyor.

Müşterilerine sadece, kaldıkları süre boyunca, konaklama sırasında ve sonrasında değil; yolculuklarının her aşamasında, eşlik edecekleri yenilikçi hizmetleri sunmaları gerekmektedir. Őu anda bile turizm endüstrisi profesyonellerine yönelik, mevcut veri zenginliği ile çok sayıda teknoloji ve tavsiye uygulaması bulunmaktadır. Amaç, turizm endüstrisindeki profesyonellerin çalışmalarını basitleŐtirerek, güçlü araç ve teknolojilere yapay zekayı da ekleyerek, uzmanların üretkenliğini desteklemek ve işletmelerin kr ve müşteri memnuniyeti açısından önemli bir fark yaratmalarını sağlayacak çözümler üretmektir.

Yapay Zekanın Turizmde Uygulanması

Özelleştirme ile, yani kişiye özel alternatiflerin sunulması ile uygulanabilmektedir. Müşterilere benzer seyahatlerde, aynı deneyimleri yaŐatmaktan ziyade, yapay zeka yardımı ile farklı ürün/hizmet nerileri getirerek; müşterilerin isteklerini, alışkanlıklarını ve tercihlerini karşılayacak deneyimleri yaşama olanağı sağlanır. Yapay zeka, bir veri havuzunu anlamlı kılabilmektedir. Müşterinin neyi aradığını, satın almak istediğini ve neyi sevdiğini öğrenerek, özelleŐtirilmiŐ ve hedeflenmiş teklifler oluŐturmayı mümkün kılar.

Günümüzde yapay zeka ile bilişsel sistemler; doğal dilde etkileşime girebilir, coğrafi yerelleŐtirilmiŐ içerikle geliştirilmiş çok sayıda yapılandırılmıŐ ve yapılandırılmamıŐ veriyi iŐleyebilir ve her etkileŐimden de öğrenebilir. Yapay zeka ile bu sistemler, *Büyük Veri* sayesinde, *akıllı hedef, müşteri deneyiminin kiŐiselleŐtirilmesi ve sadakatinin artması* gibi baŐlıklarda doğru analizin yapılması ve pazarlamanın sağlanması gibi, endüstri için stratejik konuların geliŐtirilmesinde hızla daha çok gerekli hale gelmektedir. Turizmde endüstrisinde modern ve donanımlı turistik tüketicinin beklentilerini karşılamak için uygulanabilir yapay zeka uygulamaları;

ChatBotlar

Expedia gibi evrimii seyahat acentaları, müşteri hizmetleri için yapay zekayı aktif olarak kullanıyorken, *booking.com* online seyahat aramalarını otomatikleştiren bir sohbet aracı başlatmıştır. Expedia, müŐterilerinden rezervasyon değiştirmek için kaç kişinin arama yaptığını hatırlatıyor, yapay zekayı kullanarak bu süreci daha da kolaylaştırıyor. Gelecekte, kullanıcıların herhangi biriyle konuşmak zorunda kalmadan ya

da herhangi bir web sitesine giriş yapmadan, bir rezervasyonu değiştirmek ya da iptal etmek için, kullanıcılar, işlemlerini chatbotlar üzerinden kolayca gerçekleştireceklerdir (Arya Akademi, 2019).

Benzersiz Tercihleri Öğrenme

Turistik tüketim açısından seyahat planlamasında, yalnızca bir hedef, uçuş ve konaklama seçmekten çok daha fazlası vardır. Seyahat edenler, birbirinden bağımsız ve farklı tercihlerini temsil edecek küçük kararlar alırlar. Bu anlamda karar vermeyi kolaylaştıracak sanal asistanlar, akıllı seyahatlerin geleceği olabilir, ancak o noktaya ulaşabilmek için karmaşık yapay zeka (YZ) uygulamalarına ve analiz yeteneklerine ihtiyaç vardır (Arya Akademi, 2019).

Yapay zeka ile büyük veriyi işleyerek, turistik tüketim yapmak isteyen veya ulaştırma hizmeti almak isteyen her bir yolcunun tercih ettiği (uçuşta koltuk yeri gibi) akıllı tahminleri yapmak ve bu bilgileri hızlı ve kolay bir şekilde beklentileri karşılayan rezervasyonlara dönüştürmek mümkündür. Özellikle iş seyahatinde olanlar, bu sanal asistan hizmetinden kolaylıkla faydalanabilir.

Çünkü sık ve tutarlı bir şekilde seyahat ettiklerinden beklentileri kesindir. Bu zaman tasarrufu da, iş seyahatleri için önemli bir öncelik olan para tasarrufu anlamına gelmektedir.

Uygun Ulaşım Türü Tercihi

Uber, Bla Bla Car ve Yandex taksi gibi araç kiralama hizmetleri, birçok yönden toplu taşımayı yeniden tanımlamıştır. Taksilerin popülaritesini azaltmış ve talep üzerine sunulan taşımacılık hizmetlerinin rahatlığını sağlamıştır. Kendi kendine giden otonom otomobiller, ulaştırma endüstrisindeki bir sonraki büyük adım olsa da, bazı şehirler tıkanıklığı azaltmak için daha çevre dostu çözümlere odaklanmaktadır.

Büyük veri ve yapay zekayı kullanarak, bazı Avrupa şehirlerinde kalabalık şehirlerin giderek artan nüfusuna karşı turizme katılanların daha huzurlu ve stres yaşamadan şehir nüfusu ile bir arada yaşamalarını ve turistik tüketimi sağlamak için çalışmalar yapılmaktadır (Arya Akademi, 2019).

Robotik Konsiyerj Hizmetleri

Hipmunk, Expedia, Skyscanner ve Cheapflights gibi bilindik markalar da müşteri hizmetleri için yapay zeka kullanım alanını deneyimlemektedirler. Hilton otelleri bir adım daha ileri giderek, check-in sırasında konuklara yardımcı olan ve yerel cazibe merkezleri ve

yapacakları Şeyler konusunda tavsiyede bulunan *Connie* adında gerÇek bir robot ile hizmet vermeye başlamıştır.

Otel resepsiyon masasında yerleŐik kck bir robot olan *Connie*, ziyaretŐilerle etkileşimde bulunmayı ve onlara kişiselleştirilmiş bir deneyim saŐlamayı grenmektedir. Ayrıca, müşterilerin ihtiyaÇ duydukları cevapları almasına yardımcı olmak işin WayBlazer'in seyahat bilgilerine de erişebilmektedir (Arya Akademi, 2019).

Büyük Veri İstatistikleri

Yapay zekanın kullanılabilmesi işin büyük veriye öncelikle ihtiyaÇ duyulduğunun altını Őizmek gerekiyor. Gerekli veri olmadan yapay zekanın ŐalıŐması, ngrl istatistik ve analizler yapması Şimdilik mümkün değildir. Bu nedenle yapay zeka uygulamaları kullanılacak tüm endüstrilerde, bilgi teknolojileri yani yazılımların da yardımıyla önce ilgili verinin toplanması gerekmektedir ki, geleceğe yönelik tahminler yapılabilsin (Arya Akademi, 2019).

Talep Tahminlemede Yapay Zeka

Turizm endüstrisi ve yolcu taŐımacılıĐı, birÇok ülkede ekonomik büyüme oranının büyük bir kısmına katkıda bulunur ve yaratılan iŐ hacmi turist sayısı ve yabancı yatırımcı gibi faktörleri doğrudan etkilemektedir. Turizm endüstrisi odaklı yolcu taŐımacılıĐı talep tahmini, bir ürün veya hizmet tedarik etmeyi planlamanın, o ürün veya hizmetin satın alınması veya tüketiminin tahminini gerektirmesi nedeniyle ürün veya hizmetlere olan talebin neredeyse kesin bir tahminini bulmayı amaÇlar.

Hem kısa hem de uzun vadeli tahminler turistik tüketime katılanlara gerekli olanakları saŐlamaya yardımcı olabilir (Ghalekhondabi, Ardjmand, Young ve Weckman, 2019). Bu yüzden turizm endüstrisinde tüketime katılan müşterilerin sosyal ve ekonomik refahına katkıda bulunmak işin ürün ve hizmetlere olan talebi kesine yakın bir Şekilde tahmin edilebilmeli hem de kararlara ilişkin riskleri azaltmalıdır. Başka bir ifade ile talebin tahmini ve kararın istenen hedeflere ulaşmada başarısız olacağı ihtimalini azaltmalıdır. Bu riski azaltmanın önemli bir yolu, gelecekteki belirli olayları veya ortamları daha net bir Şekilde ayırt etmektir (Li, Pan, Law ve Huang, 2017).

Bu noktada YZ teknikleri ile geŐmiŐteki verilerden yararlanarak, gelecek ile ilgili bir takım kestirimler yapılabilir. YZ tekniklerinden biri olan *Yapay Sinir AĞları* (YSA) kullanılarak tahmin yapılabilir. YSA pek ők farklı alanda başarı ile uygulanan bir YZ yöntemidir.

2008 yılında yazarlar Fernandes ve Teixeira (2008), Portekiz'in kuzeyindeki bölgede turistik talebi tahmin etmek için YSA yöntemi ile bir tahmin modeli geliştirmişlerdir. Modelde kullanılan veri Portekiz Ulusal İstatistik Kurumundan temin edilmiştir. Veri eğitim ve tahmin doğruluğunu belirlemek üzere test seti olarak iki gruba ayrılmıştır. Tek gizli katman ve dört nörondan oluşan modelde logsis aktivasyon fonksiyonu *Resilient backpropagation* algoritması kullanılmıştır. Modelde 20 yıl boyunca Kuzey Portekiz otellerinde yılın her ayında (12 ay boyunca) aylık gece konaklayan misafirlerin sayısı giriş verisi olarak kullanılmıştır. Tahmin edilecek çıkış ise bir sonraki ay konaklayacak misafir sayısı olarak belirlenmiştir. Geliştirilen YSA modeli, bir ay sonra otellerde kaç kişinin konaklayacağını nispeten yakın bir sonuçla tahmin ettiklerini belirtmişlerdir.

Bir başka çalışmada (Lin ve Lee, 2013) turizm talep tahminini analiz etmek için 84 aylık veri eğitim için, 24 aylık veri de test için kullanılarak farklı YZ teknikleri ile başarılı bir turist (yolcu) sayısı tahmin edilmeye çalışılmıştır. Kullanılan YZ yöntemleri “Çok Değişkenli Uyarlanabilir Regresyon Uzanımları” (Multivariate Adaptive Regression Splines-MARS), “YSA” (Artificial Neural Network-ANN) ve “Destek Vektör Makinası” (Support Vector Machine - SVM) dir. Eğitim örneklerinde, Gayrisafi yurt içi hasıla (GSYİH), turist tüketim fiyatı, döviz kuru, ortalama otel konaklama fiyatı, otel oda sayısı, taşıma maliyetleri, uluslararası uçuşların yolcu kapasitesi ve aylık/mevsimsel endeks giriş katmanı verileri olarak kabul edilmiştir. Çıkış katmanı verisi ise gelen yolcu sayısından oluşmaktadır.

Sonuçlar, SVM modelinin ortalama % 3.61 hata oranıyla gelen yolcu sayısını tahmin edebileceğini göstermiştir. Bulgular, turistik tüketim talebini etkileyen ana faktörlerin turistik ürün ve hizmet tüketim fiyatı, arz miktarı ve mevsimsel talep değişimleri olduğunu göstermiştir. Turistik tüketim fiyatı ve döviz kuru değişkenleri turizm talebini olumsuz etkilerken, otel oda sayısı ve uluslararası havayolu uçuşlarının yolcu kapasitesi turistik ürün ve hizmet talebini olumlu yönde etkilediğini göstermiştir. Hedef ülkenin GSYİH'sı, turist tüketim fiyatı ve döviz kurundaki artış turizm talebini azaltacağı beyan edilmiştir. Bu nedenle, turizm talebini arttırmak için bir ülkenin otel odası arzını ve uluslararası havayolu uçuşlarının yolcu kapasitesini arttırması gerektiğini iddia etmişlerdir.

Seyahat Planlamada Yapay Zeka

Google tarafından yapılan bir araştırmaya göre seyahat edenlerin yaklaşık üçte biri uçuş, otel, gidilecek noktada yapılacakları araştırma ve rezervasyon konularında dijital asistanları kullanmaya ilgili olduğunu ve

sıklıkla kullandığını belirtmiştir (Loo, 2017). Bu durum turistlerin daha iyi bir seyahat deneyimi için seyahat güzergâhlarının planlanmasının oldukça önemli olduğunu göstermektedir.

Turizm endüstrisinin önemli parametrelerinden biri de turistik hareketlere katılanların seyahat güzergâhlarını planlanmasıdır. Turistik amaçlı seyahat etmek isteyenlerin bir varış destinasyonunu seçmek, uçak bileti ve konaklama rezervasyonu yapmak kadar kolay değildir. İyi bir seyahat planının pek çok avantajı vardır. Zamanınızı ve paramızı etkin bir şekilde kontrol etmemizi ve yönetmenizi sağlar. Bir noktadan diğerine daha kolay ve daha hızlı yolculuk yapmamızı sağlar. Her ne kadar internette bulunabilecek bilgileri kullanarak seyahat rotaları oluşturulabilse de YZ yöntemleri ile daha optimum bir seyahat planı yapmak mümkündür.

Rani, Kholidah ve Huda (2018) çalışmalarında gezici satıcı sorununu (Travelling Salesman Problem) YZ yöntemlerinden biri olan k-means kümeleme tekniği kullanarak seyahat programı yapmak için bir algoritma önermişlerdir. Algoritma, turistlerin seyahat planlarını kurgulamalarına yardımcı olabilmesi için web tabanlı bir uygulamada kullanılmıştır. Web tabanlı uygulama, mesafe ve seyahat süresi açısından en uygun güzergâh önerisini sunabilmektedir.

Turistin ziyaret etmek istediği tüm turizm merkezlerini ve bölgede kalacağı gün sayısını belirlediği ilk varsayımını kullanmaktadır. Uygulama Endonezya'daki turistik şehirlerden biri olan Yogyakarta şehrinde, turistlerin seyahat planlarını nasıl yapmaları gerektiğine yardımcı olabilmek için kullanılmıştır.

Başka bir çalışmada Noor, Lina Ahm, Ali, ve Ismail (2010) turizm destinasyon seçimi için akıllı bir karar destek sistemi araştırmışlar ve geliştirmeye çalışmışlardır. Turistlere YZ yöntemlerinden bulanık mantık yaklaşımı kullanarak seyahatlerini planlamalarında yardımcı olmak için turizm danışma sistemi (TAS) adı verilen bir prototip sistem önermişlerdir.

Turistik Destinasyon Seçiminde Yapay Zeka

Destinasyon kavramı oldukça kapsamlıdır. Turistlerin kişisel yorumları, kültürel geçmişleri, seyahat amaç ve güzergâhları, eğitim seviyeleri ve deneyimleri gibi pek çok konuyu içinde barındırmaktadır (Buhalis, 2000). Destinasyonlarda turistlerin almış oldukları ürünlerin ve hizmet kalitesinin düzeyi memnuniyet açısından oldukça önemli bir gösterge olarak karşımıza çıkmaktadır. Turistlerin destinasyon seçimlerinde, ürün ve hizmet tercihlerinde, destinasyonu ve turizm işletmelerini tavsiye kararlarında, turistlerde sadakatin oluşturulmasında, gelecekle ilgili tahminlerin yapılabilmesinde ve destinasyonu tekrar ziyaret kararlarında turist memnuniyetinin sağlanması son derece

önemlidir (Kozak ve Rimmington, 2000; Yoon ve Uysal, 2005). Tüm bu memnuniyetleri değerlendirip bir karar vermek ise çok da kolay değildir. YZ yöntemleri tam da bu noktada bize yardımcı olabilmektedirler. Zheng, Luo, Xu, Yu ve Lu (2016) çalışmalarında, kullanıcıların tercihlerini ve ürünlerin değerini rafine etmek için YZ teknolojisi kullanarak bir turizm destinasyon danışma sistemi önermişlerdir.

Turistin ilgi noktasını ve turist rotasının trafik bilgisini bilmek öncülünde olan bu çalışma, en kısa toplam zaman alıcı, en düşük maliyet ve daha fazla insanlık hedefine ulaşabilecek bir seyahat güzergâhı planlama modeli tasarlar.

Seyahat etmek bir destinasyonu seçmek ve uçak bileti ve konaklama rezervasyonunuzu yapmak kadar kolay değildir. Peki, neden seyahat etmeyi çok kolay bir şekilde eyleme geçiren insanlar var? Herhangi bir aksaklık olmadan iç hat ve dış hat uçuşları gerçekleştirebilirler. Bu gezginlerin bir sırrı var elbet; hepsinde seyahatı YZ ile planlayan yardımcı programlar var.

İşte seyahat güzergâhının nereye gideceğinizi ve nerede kalacağınızı seçmek kadar önemli olmasının beş nedeni. Aslında seyahatinizi başlatabilir veya bozabilir!

Zamanını en üst düzeye çıkarmak; Seyahat güzergâhları zamanınızı yönetmenizi sağlar. Bir seyahat güzergâhı, hava koşulları ve trafik gibi öngörülemeyen durumlar için boşluğu olan sayısız cazibe merkezine seyahat zamanınızı içermelidir. Bu, planlarınızı etkileyebilir ancak eldeki bir seyahat planlama programı ile daha esnek olabilirsiniz. Böylece zaman boşa harcanmaz.

Harcamalarınızı yönetin; Bir seyahat planlama programınız varsa, seyahatinizin maliyetini önceden tahmin edebilirsiniz. Ne kadar harcayacağınızı bilmek bütçenizi planlamayı kolaylaştırır.

Bir noktadan diğerine daha kolay ve daha hızlı yolculuk; Her ne kadar internet bir yerden bir yere gitmeyi kolaylaştırıyor gibi görünse de, gerçeklik farklı. Tüm destinasyonları ve cazibe merkezlerini göremeyeceğinizi hatırlamanız gerekir, bu nedenle birbirine yakın turistik yerleri ziyaret etmeli veya bir yönde seyahat etmelisiniz.

İsteklerinizi öncelemede yardımcı olur; Tüm ilgi çekici yerleri yalnızca birkaç gün içinde, özellikle çok sayıda ilgi çekici yer bulunan ülkelerde ziyaret edemezsiniz. Bir güzergâh gezi yerlerine öncelik vermenize yardımcı olacaktır, böylece gerçekten görmek istediklerinizi kaçırmazsınız.

Seyahat etmeye ilişkin koşulları hatırlatur; Bir seyahat güzergahı planlama, seyahat ederken ihtiyacınız olacak gerekli koşulları içermelidir. Birden fazla yere seyahat ediyorsanız, gzergahınız üzerinde nelerle karŐılaŐacađınız, giyecek kıyafetler, ihtiyaç duyulan ilaçlar ve yol üzerindeki hastaneler, elçilik ve polis noktaları gibi acil durum erişim numaralarını içermelidir.

Her ne kadar internette bulunabilecek bilgileri kullanarak seyahat rotaları yapılabilse de, size uygun bilgileri sağlayabilen bir seyahat acentasına danıŐmanız, seyahat ihtiyaçlarınızı kolayca ayırt etmeniz, her Şeyin yolunda olduğundan emin olmanız en iyisidir, ve sorunsuz bir tatil geçirmenizi sağlar.

Rani, Kholidah, ve Huda (2018) “*ziyaret edilen yerin içinde ödenen bir etkinlik*” adlı çalışmalarında, turizm destinasyon seçimi için akıllı bir karar destek sisteminin araştırılması ve geliştirilmesi açıklanmaktadır. Turistlere bulanık mantık yaklaşımı kullanarak seyahatlerini planlamalarında yardımcı olmak için turizm danışma sistemi (TAS) adı verilen bir prototip sistemi önerilmektedir.

Yapay Zeka destekli çözümlerin ve araçların ortaya çıkması, daha fazla sayıda işletmenin çok daha düşük maliyetle ve daha kısa sürede Yapay Zekadan yararlanabileceği anlamına gelir. Kullanıma hazır Yapay Zeka, yerleŐik yapay zeka özellikleri olan ya da algoritmik karar alma sürecini otomatikleştiren çözümleri, araçları ve yazılımları ifade eder (Oracle, 2019).

Kullanıma hazır Yapay Zeka, makine öğrenimini kullanarak kendi kendini onaran otonom veritabanlarından görüntü tanıma ve metin analizi gibi zorlukların üstesinden gelmek üzere çeşitli veri kümelerine uygulanabilen önceden oluşturulan modellere varana kadar herhangi bir çözüm olabilir (Oracle, 2019). İŞletmelerin değer elde etme süresini hızlandırmasına, üretkenliği artırmasına, maliyetleri azaltmasına ve müŐterilerle ilişkileri iyileŐtirmesine yardımcı olabilir.

Yapay Zekanın değerini kanıtlayan pek çok başarı öyküsü daha sıralanabilir. Geleneksel iŐ süreçlerine ve uygulama yazılımlarına makine öğrenimini ve bilişsel etkileşimleri dahil eden organizasyonlar, büyük oranda kullanıcı deneyimini iyileştirebilir ve üretkenliği artırabilir.

Ancak bazı engeller de söz konusudur. Bazı nedenlerden ötürü çok az sayıda işletme büyük ölçekli olarak yapay zeka dağıtımı gerçekleŐtirebilmektedir (Oracle, 2019). Örneğin bulut biliŐimi kullanmamaları durumunda yapay zeka projeleri genel olarak bilgi işlem açısından pahalı uygulamalardır ve kullanımı kısıtlıdır. Ayrıca oluşturulması karmaŐıktır ve çok talep edilen ancak bulunması zor olan

düzyeyde uzmanlık gerektirir. Yapay zekanın hangi durumlarda ve nerede dahil edileceğinin ve hangi durumlarda üçüncü taraflara başvurulacağını bilinmesi bu zorlukların en aza indirilmesine yardımcı olacaktır.

Sonuç

Yapay zeka gelişmeye devam ediyor ve sonunda tüm endüstrileri etkilediği gibi turizm endüstrisini de etkileyerek iş yapma şekillerini değiştirecektir. Bu sebeple hangi endüstride olunursa olunsun, yapay zeka ile işlerini entegre edenler geleceğin kazananları olacak; çünkü yapay zeka insanların iletişim kurma biçimlerini geliştirmelerine yardımcı olmaktadır.

Yapay zeka ile ses tanıma, dikte teknolojisi ve iletişim teknolojilerinin daha iyi hale gelmesiyle hemen hemen tüm meslek kollarında verimlilik artacaktır. Bu da pazarlama stratejilerinde yapay zekanın daha fazla kullanılacağını ilişkin somut sonuçlar ortaya koymaktadır. Ayrıca yapay zekanın sahip olduğu bu teknolojileri web sitenize, mobil uygulamanıza ya da mağazanızdaki kioskulara uygulayarak yeni pazarlama kurguları oluşturabilir ve iletişim kanallarınızı artırarak bu durumu satışlarınıza ve hizmet kalitenize yansıtabilirsiniz.

Turizmde bilişim teknolojilerinin kullanımı, turistik tüketicinin neredeyse her aşamasında devrim yaratan ve otomatikleştiren yeniliklere yol açmaktadır. Bu değişikliklere cevap verebilmek için akıllı turizm konsepti ortaya çıkmış, gerçek zamanlı çözümler, gelişmiş analitik ve turist deneyimini geliştirmiştir.

Oluşturulan verinin hacmi, gerçek zamanlı etkileşimlerin ve sonuçların gerekliliği turizm endüstrisini zorlamakta ve yapay zekanın kullanımına kapı açmaktadır. Bununla birlikte, yapay zeka ve akıllı turizm gelişimi ile bağlantılı konularda akademik araştırma eksikliği ortadadır. Çalışma yapay zekanın en iyi uygulama örnekleri ve turizm endüstrisindeki kullanımını inceleyen vaka uygulamalarına odaklanmıştır. Bu nedenle, çalışmanın turizmde kullanılan yapay zeka araçlarının gözden geçirilmesi ve akıllı turizm uygulamalarının geliştirilmesi ve yaygınlaşması konularındaki rolünün önemli olacağı umulmaktadır.

KAYNAKLAR

- Acemoglu, D., & Restrepo, P. (2018). *Artificial intelligence, automation and work* (No. w24196). National Bureau of Economic Research.
- Aggarwal, M. (2011). Information retrieval and question answering NLP approach: An artificial intelligence application. *International Journal of Soft Computing and Engineering (IJSCE)*, 1(NCAI2011).
- Alarifi, S., AlNuaim, S., & Abdulraheem, A. (2015, March). Productivity index prediction for oil horizontal wells using different artificial intelligence techniques. In *SPE Middle East Oil & Gas Show and Conference*. Society of Petroleum Engineers.
- Allawi, M. F., Jaafar, O., Hamzah, F. M., Abdullah, S. M. S., & El-shafie, A. (2018). Review on applications of artificial intelligence methods for dam and reservoir-hydro-environment models. *Environmental Science and Pollution Research*, 25(14), 13446-13469.
- Arya Akademi. (2019). Yapay zeka ile turizmde dönüşümün beş örneği/ uygulaması. 02 Aralık 2019 tarihinde <http://www.turizm-dosyasi.com/m/news.php?id=15034> adresinde erişildi.
- Buhalis, D. (2000). Marketing the competitive destination of the future. *Tourism management*, 21(1), 97-116.
- Ey. (2017). Robotics and its role in the future of work. 20 Aralık 2019 tarihinde <https://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/> adresinde erişildi.
- Fernandes, P. O., & Teixeira, J. P. (2008). Prediction tourism demand using artificial neural networks, ”, International Conference in European Union’s History, Culture and Citizenship, Pitesti.
- Ghalekhondabi, I., Ardjmand, E., Young, W. A., & Weckman, G. R. (2019). A review of demand forecasting models and methodological developments within tourism and passenger transportation industry. *Journal of Tourism Futures*, 5(1), 75-93.
- Graham, S., Depp, C., Lee, E. E., Nebeker, C., Tu, X., Kim, H. C., & Jeste, D. V. (2019). Artificial intelligence for mental health and mental illnesses: an overview. *Current psychiatry reports*, 21(11), 116.
- Huang, M. H., Rust, R., & Maksimovic, V. (2019). The Feeling Economy: Managing in the Next Generation of Artificial Intelligence (AI). *California Management Review*, 61(4), 43-65.
- Kozak, M., & Rimmington, M. (2000). Tourist satisfaction with Mallorca, Spain, as an off-season holiday destination. *Journal of travel research*, 38(3), 260-269.
- Laird, J. E., Lebiere, C., & Rosenbloom, P. S. (2017). A standard model of the mind: Toward a common computational framework across artificial intelligence, cognitive science, neuroscience, and robotics. *Ai Magazine*, 38(4), 13-26.

- Lemley, J., Bazrafkan, S., & Corcoran, P. (2017). Deep Learning for Consumer Devices and Services: Pushing the limits for machine learning, artificial intelligence, and computer vision. *IEEE Consumer Electronics Magazine*, 6(2), 48-56.
- Li, X., Pan, B., Law, R., & Huang, X. (2017). Forecasting tourism demand with composite search index. *Tourism management*, 59, 57-66.
- Lin, C. J., & Lee, T. S. (2013). Tourism demand forecasting: Econometric model based on multivariate adaptive regression splines, artificial neural network and support vector regression. *Advances in Management and Applied Economics*, 3(6), 1.
- Loo, J. (2017). The future of travel: New consumer behavior and the technology giving it flight. 02 Aralık 2019 tarihinde <https://www.thinkwithgoogle.com/documents> adresinde erişildi.
- McCarthy, J. (2019). John McCarth's web page. 12 Aralık 2019 tarihinde <http://www-formal.stanford.edu/jmc/> adresinde erişildi.
- Noor, N. M. M., lina Ahm, I. A., Ali, N. H., & Ismail, F. (2010, June). Intelligent decision support system for tourism destination choice: A preliminary study. In *2010 International Symposium on Information Technology* (Vol. 3, pp. 1357-1361). IEEE.
- Oracle. (2019). Yapay Zeka Nedir. 02 Aralık 2019 tarihinde <https://www.oracle.com/tr/artificial-intelligence/what-is-artificial-intelligence.html> adresinde erişilmiştir.
- Patrício, D. I., & Rieder, R. (2018). Computer vision and artificial intelligence in precision agriculture for grain crops: A systematic review. *Computers and Electronics in Agriculture*, 153, 69-81.
- Rani, S., Kholidah, K. N., & Huda, S. N. (2018, February). A development of travel itinerary planning application using traveling salesman problem and k-means clustering approach. In *Proceedings of the 2018 7th International Conference on Software and Computer Applications* (pp. 327-331). ACM.
- Russell, S. J., & Norvig, P. (2016). *Artificial intelligence: a modern approach*. Malaysia; Pearson Education Limited.
- Tümer, A. E., & Koçer, S. (2017). Prediction of team league's rankings in volleyball by artificial neural network method. *International Journal of Performance Analysis in Sport*, 17(3), 202-211.
- Yoon, Y., & Uysal, M. (2005). An examination of the effects of motivation and satisfaction on destination loyalty: a structural model. *Tourism management*, 26(1), 45-56.
- Zheng, X., Luo, Y., Xu, Z., Yu, Q., & Lu, L. (2016). Tourism Destination Recommender System for the Cold Start Problem. *KSII Transactions on Internet & Information Systems*, 10(7).

Bölüm 2

BULDAN GELENEKSEL KENT VE KONUT DOKUSU ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Saadet Mutlu KAYTAN¹

¹ Öğretim Görevlisi, Pamukkale Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Denizli, smkaytan@pau.edu.tr

1. GİRİŞ

Buldan ilçesi Ege bölgesinde, Denizli'nin kuzeybatısında, Denizli-Manisakara yolu üzerindedir. Denizli merkezine yaklaşık 50 km mesafede olan ilçe; batısında Aydın ve Manisa, kuzeyinde Uşak, doğusunda Güney, güneyinde ise Sarayköy ile sınırlanmaktadır (Harita 1).

Harita 1. Buldan'ın konumu (Google Maps, Buldan, <https://www.google.com.tr/maps/place/Buldan>, 24 Eylül 2019).

Tarihi M.Ö. 2000'li yıllara ulaşan Buldan'ın çevresinde Aetos, ApolloniosHieron, Attouda, Hydreia, Carura, Sala, Tralleis, Laodikeia, Tripolis antik kentleri yer almaktadır(Batur&Ağır, 2004).

İlçeye bağlı Yenicekent Kasabası'nda bulunan Tripolis Antik Kenti Buldan'ın ilk yerleşim merkezi olarak görülürken, Buldanmerkezindeki ilk yerleşim ise Süleymanlı Yaylası ve Kestane Deresi'nden başlamaktadır(Aksakal, 2007). Antik kentlerde ve bölgede yapılan araştırmalar sonucunda, bölgenin tarihinde yaşadığı depremlerden dolayı yıkılarak tekrar inşa edildiği bilinmektedir(Batur&Ağır, 2004).

Engibeli bir alanda bulunan Buldan; eski çağlardan bu yana önemli ticaret yolları üzerinde yer almakla birlikte günümüzde de bu stratejik önemini devam ettirmektedir. İlçe başta tekstil ve ticaret üzere birçok alanda gelişmiştir. Dokumacılık ilçe merkezindeki en önemli geçim kaynağı olup tarihi eski dönemlere kadar dayanmaktadır. "Buldan bezi" olarak adlandırılan dokuması yöreye özgüdür.

2. Kent Dokusu

Buldan kent dokusu, ilçe merkezinin topografikyapısı ile uyumlu olarak gelişmiş; yapılaşma, sokak ve cadde oluşumları topografyaya göre planlanmıştır (Resim 1).

Buldan merkezi halk arasında Eski-Yeni Buldan veya Aşağı-Yukarı Buldan olarak anılmaktadır. Yukarı Buldan (Resim 2a-c) olarak nitelendirilen bölge daha yüksek kotlarda konumlanmaktadır. Bu bölgede Aşağı Buldan olarak nitelendirilen bölgeden daha fazla sayıda Buldan'ın yöresel mimarisini oluşturan tarihi evleri görmek mümkündür. Özellikle Aşağı Buldan'da günümüzde mevcut olmayan birçok tarihi eserin parselinde betonarmeden yapılmış binalar bulunmaktadır. Değişen yaşam koşulları ve gereksinimleri doğrultusunda halkın bir bölümü tarihi konutları onarıp yaşamlarını burada sürdürmek yerine bu yapıları yıkıp yerlerine yeni yapılar yapmayı tercih etmiştir.

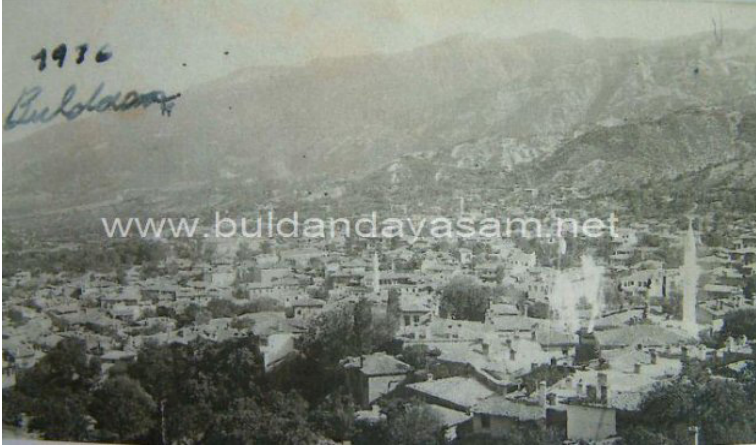
Yüksek kotlarda yer alan Yukarı Buldan Evleri birbirlerinin görüş açısını engellemeyecek şekilde konumlanmıştır.

Resim 1. Sokak Dokusu (Ekim 2014).

Resim 2a. Buldan, adı belirtilmemiş bir mahalle, 19. yüzyıl başı (Eldem, 1974, 226).

Resim 2b. Buldan, 1936 (Buldan'da Yaşam, Foto Galeri, Siyah Beyaz Fotoğraflar, <http://www.buldandayasam.net/foto-galeri/siyah-beyaz-fotograflar/1/resim/11/#s>, 6 Ocak 2015).

Resim 2c. Buldan (Ekim 2014).

Atatürk Caddesi kentin ana aksıdır. Bu cadde bir meydan oluşturmaktadır. 1928 yılında inşa edilen Dört Eylül Fehmi Mehmet Şükriye Erensoy Ortaokulu bu caddede yer alıp, ilçenin anıtsal yapılarından biridir. İlçede kurulan perşembe pazarı ve Buldan dokumalarının satıldığı dükkanlar bu aksta yer alır.

Çarşı caddesinde yer alan Buldan Çarşı Cami ilçede bulunan az sayıdaki anıtsal yapılardan biridir. Cami 17. yy'da inşa edilmiş olup hemen yanında tescilli bir han yer almaktadır. Günümüzde Belediye El Sanatları ve Kültür Merkezi olarak kullanılan ilk işlevi hapisane olan yapıda geleneksel Buldan dokumacılığı ile ilgili sergiler yer almaktadır (Resim 3).

Dokuda yer alan sokaklar dar planlanmıştır. Çıkamaz sokaklara sık rastlanmakla birlikte, bazı sokaklarda özgün taş döşeme (Resim 4) görülmektedir. Sokaklar eğimin fazla olduğu bölgelerde merdivenli olarak tasarlanmıştır.

Resim 3. Belediye El Sanatları ve Kültür Merkezi (Ekim 2014).

Resim 4. Ortaya doğru eğimli, basamaklı özgün taş döşeme (Kasım 2014).

3.Konut Dokusu

Konutlarda zemin katta; servis, depolama ve dokuma mekanları yer alır. Mahremiyet amacıyla pencere sayısı azdır. Tuvalet ise bahçede planlanmıştır. Avluda dokuma ipliklerini boyamak amacıyla yapılmış havuzcuklar görmek mümkündür. Boyanıp kurutulan iplikler dokuma tezgâhı bulunan odaya taşınır (Resim 5a-b).

Resim 5a. Dokuma faaliyetleri amacıyla yapılmış havuzcuk, Mehmet Kökdemir Evi (Ekim 2014).

Resim 5b. Dokuma faaliyetleri amacıyla yapılmış havuzcuk detay, Mehmet Kökdemir Evi (Ekim 2014).

Bahçeler hayvan barındırma, dokuma işleri ve sebze-meyve yetiştiriciliğine uygun olarak tasarlanmıştır.

Konutlar genellikle açık sofalı olup kapalı sofalı örneklerde mevcuttur. Odalar bu sofanın etrafında toplanmaktadır. Oda sayısı ailenin büyüklüğüne göre değişiklik göstermektedir. Kalabalık ailelerin ve ağaların evleri diğerlerine göre daha çok odalıdır. Odalarda; oturma, yaşama, yıkanma, yemek pişirme, ısınma, yatma gibi günlük ihtiyaçlar karşılanabilmektedir.

Sofa ve odalarda ocak bulunmaktadır. Yaşmaklı ocağa rastlanmamıştır. Ocakların iki yanında islik veya kandillik görülmektedir (Resim 6a-b). Bazı konutlarda dışarıya çıkıntılı ocaklar bulunmaktadır.

Resim 6a. Mollep Evi, odada yer alan ocak, islikler. (Ekim 2014).

Resim 6b. İbrahim Turcan Evi, odada yer alan ocak, islikler (Kasım 2014).

Plan şemasında ayazlıkveya tahtalık (Köşklük, 2001) (Resim 7a-b) içeren konutlar da bulunmaktadır. Bazı konutlarda açık sofanın dışına konumlanmış köşk odada dokuma ipliklerinin asılması amacıyla çakılmış çivileri görmek mümkündür.

Resim 7a. Ayazlık örneği (Ekim 2014).

Resim 7b. Ayazlık örneği (Ekim 2014).

3.1 Kırsal Konut Dokusu

Buldan kırsal mimarlık envanteri kapsamında bağ evleri 2003 yılında Prof. Dr. Nadide Seçkin, Doç. Dr. Ayten Erdem ve mimar Dilek Maşalı tarafından Tüba desteği ile incelenmiştir. Çalışma Buldan bağlar bölgesinde gerçekleştirilmiştir. Kırsal mimarlık envanteri çalışmasına göre bölgede; Haydar, Karadere, Çağış, Koçaz, Saçyazı, Tekke, Vakıf, Karadere ve Çekirdeksiz bağları yer almaktadır (Seçkin, Erdem & Maşalı, 2004). Geleneksel bağ evleri genellikle seyrek bir doku oluşturmaktadır. Kent merkezine yakın bağ evleri ise birbirlerine yakın konumlanmış olup genellikle kısmen değiştirilmiştir. Çoğunlukla iki katlı olan bağ evlerinin zemin katı ocağı olan kapalı bir mutfak ve bu mekânın önünde ocaklı yarı açık bir mekândan oluşmaktadır. Bu mekanlara bitişik ya da ayrı konumlanmış ahır, kiler gibi mekanlar da görülmektedir. Çalışma bölgesinde yer alan bağ evleri açık sofalı ve ayazlıksız olarak tespit edilmiştir. Ayazlıksız bağ evleri genellikle tek katlıdır. Bu tanıma giren evlerin bir kısmı kapalı sofalıdır. Evlerin yapım sistemi; yığma taş ve ahşap çatkılıdır (Seçkin, Erdem & Maşalı, 2004).

3.2. Kentsel Konut Dokusu

Kentsel sit alanı ilan edilmiş kent merkezi ile Yukarı Buldan'ın bir bölümünde özgün yapıları görmek mümkündür.

Bazı evlerin cephelerinde yeni müdahaleler görülmesine rağmen, bu evlerin çoğunun içmekânözellikleri büyük oranda özgündür.

Dokumacılığa verilen önem konut mimarisinin biçimlenmesinde etkili olmuştur. Evlerin zemin katları dokuma tezgâhları ve faaliyetleri düşünülerek planlanmıştır. Halk arasında, önceki dönemlerde zemin katlarda dokuma tezgâhı kurulması için döşemelerin belli bölümlerinde kot farklılığı oluşturularak alt kotlarda mekanlar oluşturulduğu anlatılmaktadır. Motorlu dokuma tezgahına geçilerek bu mekanların ortadan kalktığı söylenmektedir.

Tüba-Tüksek desteği ile Buldan kentsel kültür varlıkları envanter çalışması 2001 ve 2002 yıllarında Prof. Dr. Afife Batur ve Dr. Aygül Ağır tarafından gerçekleştirilmiştir.

Konutlarda geleneksel yapım tekniği olarak; ahşap (çoğunlukla çam ağacı) hatıllı taş duvar, tuğla duvar, bağdadi duvar, hımsı duvar ve kagir yapım tekniği görülmektedir (Resim 8-9). Dolgu malzemesi olarak tuğla, kerpiç ve moloz taş kullanılmıştır. Cephelerde yatay dalga biçiminde yapılmış sıva tekniğine rastlanmaktadır (Resim 10). Bu sıva çamur sıvadır. Yerel halk tarafından “mıkırıs (parmak sıvası)” tekniği denilen bu yöntem ile sıvayı ustanın parmaklarıyla uyguladığı, böylelikle sıvanın hem preslendiği hem de suyun akması için eğimli yüzey oluşturduğu ve bu sayede çamur sıvanın ömrünün arttığı söylenmektedir.

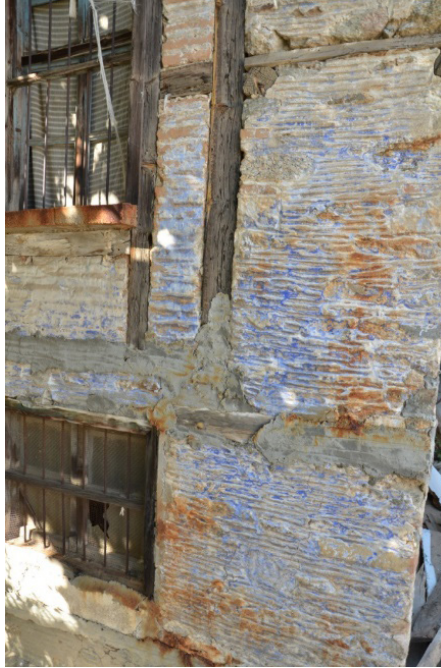
Bazı evlerin yapım tekniğinde dolgu malzemesi olarak kullanılan kerpiç blokların üzeri ve aralarına yer yer ağaç kabukları yerleştirilmiştir (Resim 11).

Resim 8. Yapım tekniği örneği (Ekim 2014).

Resim 9. *Kagir yapım tekniği (Kasım 2014).*

Resim 10. *Çamur sıva uygulaması (Ekim 2014).*

Resim 11. Ağaç kabuğu kullanım örneği (Ekim 2014).

Buldan'da geleneksel konutların cephelerine hâkim olan zemin üstü katlarda; farklı tiplerde pencere, çıkma, cumba veya cihannümakatı (Resim 12a-b) görmek mümkündür.

Resim 12a. Cihannüma katı örneği (Ekim 2014).

Resim 12b. Cihannüma katı örneği (Ekim 2014).

Eliböğründe veya payanda üzerine oturmuş çıkmalar olduğu gibi bazı konutlarda çıkmaların biçimlenişi zemin katta pencere açılabilir şekildedir (Resim 13). Ayrıca çıkma, üçgen çıkma, ya da çıkma altı kapatılmış örnekleri görmek de mümkündür.

Resim 13. Zemin katta pencere oluşumuna göre biçimlenmiş çıkma (Kasım 2014).

Geleneksel konutlarda kullanılan özgün baca sistemi tuğla örgülü olup, bacaların biçimlenişi yuvarlak (Resim 14) veya dikdörtgenkesitlidir (Resim 15).

Resim 14. Dikdörtgen kesitli baca örneği (Ekim 2014).

Resim 15. Yuvarlak ve dikdörtgen kesitli baca örnekleri (Kasım 2014).

Bazı evlerin köşe noktalarında sokak kullanımı düşünülerek köşeler pahlandırılmıştır² (Resim 16a-b).

Resim 16a. Pahlı köşe (Ekim 2014).

Resim 16b. Pahlı köşe (Ekim 2014).

² Çal köşe-45°lik pahlı köşe de denilmektedir.

4.Koruma Sorunları

Kullanıcılar değişen hayat koşullarına göre yaşama mekanlarını da değiştirmişlerdir. Örneğin; dokuma tezgahlarının motorlu olarak kullanılmaya başlanmasıyla, dokuma atölyesi olarak kullanılan evlerin zemin katlarında özgün yapıya zarar veren müdahaleler yapılmaktadır.

Geleneksel konutların bazılarında kullanıcı ya da uygulama sorumlusu kaynaklı muhdes elemanlara ve yapının özgün halinde olmayan uygulamalara rastlanmaktadır.

Yakın tarihte onarılan yapılar çoğunlukla konut ve ticari işlevlidir. Fakat yapılan uygulamalar genellikle cephe sağlıklılaştırma, özgün yapım tekniği ve detaylardan bağımsız uygulamalar veya kısmi restorasyon uygulamalarının dışına çıkamamıştır.

Bazı tarihi yapıların yıkılarak rekonstrüksiyonlarının yapıldığı ve bu uygulamalarda özgün malzeme ile tekniklerin az oranda kullanıldığı halk tarafından dile getirilmektedir.

5. Sonuç ve Değerlendirme

Buldan ilçesi; antik döneme kadar uzanan tarihi, barındırdığı Tripolis antik kenti, doğal güzellikleri, dokumacılık faaliyetleri, geleneksel konutları ile korunması gereken önemli bir mirastır.

İlçe; tarihi dokusu, evleri, “buldan bezi” olarak adlandırılan dokuması ile günümüzde önemli bir yerleşimdir. Yerel yönetimler, dernekler ve halk tarafından özellikle ticaretin canlanması ve ilçenin tanınırlığının artması amacıyla geleneksel dokuma yönteminin ve tarihi Buldan evlerinin canlandırılması istenmektedir. Bu amaçla tarihi evlerin restorasyonu planlanmakta olup maddi yetersizliğin giderilmesi ve ilçenin tanıtılması için turizm faaliyetlerinin artmasına yönelik bölgede etkinlikler düzenlenmektedir.

Bütün bu çabalara rağmen koruma ve onarım çalışmaları bilinçli bir şekilde yapılmamaktadır. Geri dönüşü olmayan uygulamalar ilçenin tarihi dokusuna zarar vermektedir.

Bölgede tahribat önlenmeli ve tarihi doku korunmalıdır. Mimari ve kültürel mirasın korunması amacıyla yapılacak her türlü proje için bilimsel bir danışma kurulu oluşturulması, akademik kuruluşlardan destek alınması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Aksakal, N. (2007). Buldan Evleri, Buldan Sempozyumu Bildirileri, Cilt 2, 23-24 Kasım 2006, Denizli, 951-955.
- Batur, A. – Ağır, A. (2004). Buldan (Denizli) Kentsel Kültür Varlıkları Envanteri 2003, TÜBA Kültür Envanteri Dergisi, Sayı 3, s. 7-30.
- Eldem, S. H. (1974). Türk Mimari Eserleri, İstanbul, Yapı ve Kredi Bankası.
- Köşklük, N. (2001). Buldan Tarihi Çevre Dokusu Araştırması, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Seçkin, N. – Erdem, A. – Maşalı, D. (2004). Buldan (Denizli) Kırsal Mimarlık Envanteri 2003, TÜBA Kültür Envanteri Dergisi, Sayı 3, s. 201-228.

Elektronik Kaynaklar:

- Buldan'da Yaşam, Foto Galeri, Siyah beyaz Fotoğraflar, (2015). (6 Ocak 2015, <http://www.buldandayasam.net/foto-galeri/siyah-beyaz-fotograflar/1/resim/11/#s>).
- Google Maps (2019) Buldan'ın konumu. (24 Eylül 2019, <https://www.google.com.tr/maps/place/Buldan>).

Bölüm 3

ÖRGÜTSEL ÖĞRENME SÜRDÜRÜLEBİLİR PERFORMANS İLİŞKİSİNDE ÖRGÜSEL USTALIĞIN ARACI ROLÜ

Gül GÜN¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi GÜL GÜN, Munzur Üniversitesi

GİRİŞ

Bilgi temelli bir ekonomide, örgütsel öğrenme ve yenilikçilik, bir üreticinin üstün örgütsel performans elde etmek için edinmesi ve yararlanması gereken en önemli maddi olmayan varlıklarıdır. Örgütlerin sistem süreç ve yapılarının değişime hızlı cevap verebilmesinde ve sürdürülebilir gelişim ve örgütsel performansın iyileştirilmesinde özellikle iş temelli bilginin geliştirilmesi veya dağıtılmasında örgütsel öğrenme sürecinin yararlı olduğu söylenebilir (Yeung, 2007).

Örgütsel ustalık bir organizasyonun iki farklı stratejiyi aynı anda uygulayabilme becerisidir. Hızla değişen çevre koşulları ve bu koşullara uyum sağlama zorunluluğu ustalık stratejisinin önemini artırmıştır. Usta örgütler yararlanıcı ve araştırmacı stratejileri eş zamanlı olarak kullanabilmektedirler. Araştırma stratejisi yeni fikirler, süreçler, ürünler ve hizmetler geliştirmeyi ifade etmektedir. Yararlanma stratejisi ise, mevcut ürünler ve hizmetlerde iyileştirmeler yaparak, mevcut yetenekleri kararlılık içinde kullanmayı yansıtmaktadır (Cingöz ve Akdoğan, 2014: 59) Bir firma, araştırmacı ve yararlanıcı stratejik yeteneklerini geliştirmek ve güçlendirmek için bilginin depolanması ve dağılımını sağlayarak kaynaklarının portfolyosunu yapılandırmalıdır (Ojhaa vd., 2018) O'Reilly ve Tushman örgütsel ustalığı sürdürülebilir rekabet avantajının sağlanması noktasında en kritik faktör olarak görmektedir. Çünkü örgütsel ustalığın temelinde sadece kısa dönemli etkinlik değil aynı zamanda da uzun dönemli inovasyon yer almaktadır. Bu itibarla da örgütsel ustalık hem kısa vadeli hem de uzun vadeli örgüt hedeflerinin hayata geçirilmesini sağlayarak örgütlere rekabet avantajı sunan önemli bir kavramdır (Gözen, 2018:31) Örgütsel öğrenme, örgüt içi bilginin paylaşımı ve dağıtılmasını kolaylaştıran taklit edilemez yetenekleri ortaya çıkaran sürdürülebilir bir rekabet avantajı sağlayan örgütün genel performansını artırıcı temel bir kavram olarak düşünülebilir (Eren vd., 2013) Çalışmada değerlendirilen sürdürülebilir performans çevresel değerlendirme gibi birçok kriteri içermektedir enerji tüketimi, atmosferik emisyonlar, su kullanımı, elektrik enerjisi tüketiminin azaltılması, atıkların azaltılması, kağıdın elektronik çözümlerle değiştirilmesi ve çevre dostu projelerin desteklenmesi gibi uygulamalar bu süreci oluşturmaktadır (Mousa ve Othman, 2019) Bu bağlamda bu çalışma örgütsel öğrenme sürdürülebilir performans ilişkisinde örgütsel ustalığın aracılık etkisini incelemektedir.

2.Kavramsal Çerçeve

2.1. Örgütsel Öğrenme Örgütsel Ustalık Sürdürülebilir Performans İlişkisi

Örgütsel öğrenme, örgüt çalışanlarına sürekli memnuniyet verecek şekilde, örgütün devamlı olarak değişimini öngören bir yönetim anlayışıyla birey, grup ve sistem düzeyinde öğrenme işlemlerinin bilinçli kullanımınıdır. Örgütsel öğrenme, örgüt içindeki bilgi ve değer sistemlerinin değişimi ve genişlemesi; sorun çözme ve eylem kapasitelerinin geliştirilmesi ve çalışanların ortak referans çerçevesinin değişimidir. Örgütsel öğrenmenin örgütlerde değişimi ve yeniliği sağlayacak önemli unsurlardan biri olduğu ve örgütün performansını olumlu etkilediği günümüz araştırmacıları ve uygulamacıları tarafından yaygın olarak kabul görmektedir (Yılmaz, 2011:321) Örgütsel öğrenme, kurum çalışanlarının ortak deneyimlerini ve yeni bilgi geliştirme anlayışı ile şirketin gelişim yeteneklerini ve davranışlarını etkileme potansiyeline sahip bir süreçtir. Bu dört alt süreçten ilki bilgi edinmektir. İkincisi bilginin dağıtımı üçüncü süreç; bilginin bireyler tarafından yorumlandığı ortak bilgiye dönüştürüldüğü süreçtir. Örgütsel öğrenme, sürdürülebilir rekabet avantajı elde etmede ve örgütsel performansa ulaşmada önemli bir değişkendir. Şirketler örgütsel yeteneklerini kullanarak pazardaki gelişimler ve eğilimleri algılamada daha başarılı olabileceklerdir (Kalmuk ve Acar , 2015 : 164) Holmqvist (2004) araştırma ve yararlanma boyutunun birbirine bağlı öğrenme süreçleri olduğunu vurgulamaktadır. Örneğin, yeni yetenekleri keşfetmek için genellikle mevcut yetenekleri araştırmak gerekir (Cegarra-Navarro ve Dewhurst, 2007:1722)

Öğrenme odaklılık sayesinde işletme, yeni ürün, hizmet ya da iş yapış şekilleriyle müşterinin açık veya gizli ihtiyaçlarını anlamaya ve bu ihtiyaçları doyumaya çalışacak, böylece yeni ürün başarısı, yüksek karlılık ve büyüme, yüksek düzeyde müşteri memnuniyeti gibi yüksek performans sonuçları elde edecektir (Yavuz, 2014) Örgütsel ustalık, örgüt içerisinde iki farklı yaklaşımı “yararlanma” ve “araştırma” faaliyetlerini aynı anda gerçekleştirebilme yetkinliğidir. Yararlanma faaliyetleri doğrultusunda işletme faaliyetlerinin artırılması araştırma faaliyetleri ile daha yenilikçi ve esnek operasyonel işlemlerle geleceğe dönük iş fırsatlarını yakalamak ve geliştirmek örgütsel ustalığın temel prensibidir (Gözen, 2018) Örgütlerde kolektif öğrenme ile, bir örgütün simültane araştırma ve yararlanma becerisi artacaktır. Çalışanlar, süreçler arası takımlar ile çalışmaya, birimlerindeki etkinliklerini anlamaya, işlerinin tüm sürece hangi noktada uyduğunu bilmeye, performans ilerlemesine anahtar olmayı öğrenmeyi kabul etmeye, sürekli öğrenmeyi odak almaya ve diğer üyelerle öğrendikleri bilgileri paylaşmaya iyi bir şekilde hazırlanmış olacaklardır (Ojha, 2018: 220)

Örgütsel öğrenme, ustalık ve sürdürülebilir performans arasındaki ilişki, kaynak temelli görüş (RBV) kapsamında ele aldığımızda kabiliyetler örgütte gömülü olan, transfer edilemeyen firmaya özgü kaynakların özel bir türüdür. Aynı zamanda satın alması güç olduğu için örgüt bünyesinde inşa edilen bir özelliğe sahiptir (Teece vd., 1997'den aktaran Özdemir, 2016) kaynak temelli görüş stratejik varlıkları nadir, değerli ve ikame edilmeyen varlıklar olarak tanımlar. Öğrenme odaklı örgütler, mevcut yeteneklerini deneyim yoluyla sürekli olarak geliştirmektedir. Öğrenen organizasyonlar, rakiplerin taklit etmesi zor olan örtük bilgiyi üretir. Dolayısıyla bu bilgi, sürdürülebilir rekabet avantajı yaratmanın kaynağı olan stratejik bir varlık haline gelir (Yeung vd., 2007) öğrenme eğrisi”nin temel prensibi olan “deneyimin artması diğer bir ifadeyle öğrenmenin gerçekleşmesiyle üretim maliyetinin düşeceği” varsayımı öğrenmenin maliyeti düşürme yoluyla örgüt performansını arttıracakını öngörmektedir (Porter,1980'den aktaran Yavuz, 2014:48). O'Reilly ve Tushman örgütsel ustalığı sürdürülebilir rekabet avantajının sağlanması noktasında en kritik faktör olarak görmektedir. Çünkü örgütsel ustalığın temelinde sadece kısa dönemli etkinlik değil aynı zamanda da uzun dönemli inovasyon yer almaktadır. Bu itibarla da örgütsel ustalık hem kısa vadeli hem de uzun vadeli örgüt hedeflerinin hayata geçirilmesini sağlayarak örgütlere rekabet avantajı sunan önemli bir kavramdır (Gözen, 2018:31) Literatürdeki çalışmalar değerlendirildiğinde;

Brockman vd., (2017) çalışmasında örgütsel öğrenme sürecinin firmaların müşteri memnuniyeti ve pazar performansı üzerinde pozitif etkisi olduğu tespit edilmiş; Yeung vd., (2007) örgütsel öğrenme, yenilikçilik performans arasındaki ilişkinin incelendiği çalışmada; örgütsel öğrenme ve performans arasında yenilikçiliğin aracılık etkisi tespit edilmiştir. Kalmuk ve Acar (2015) inovasyon ve şirket performansı arasında örgütsel öğrenme kapasitesinin aracılık etkisinin incelendiği çalışmada öğrenme kapasitesinin inovasyon ve şirket performansı arasında aracılık etkisi tespit edilmiştir. Kitapçı ve Çelik (2013) çalışmasında örgütsel ustalık, firma performansı örgütsel öğrenme kapasitesinin incelendiği çalışmada örgütsel ustalık ve firma performansı arasında örgütsel öğrenmenin aracılık ettiği tespit edilmiştir.

Ali vd.,(2019) çalışmasında örgütsel öğrenme ve performans arasında örgütün yeteneklerinin aracılık etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Ojha vd.,(2018) çalışmasında örgütsel öğrenme zincirinin yaratıcı ve yayılcı kombinasyonlarının araştırmacı ve yayılcı stratejileri etkilediği bunlarında pazar payı ve karlılık üzerinde etkili olduğu çalışmalarında kanıtlanmıştır. Baker ve Sinkula'ya (1999) çalışmalarında, öğrenme yöneliminin şirket performansı üzerinde doğrudan bir etkisi olduğu tespit edilmiştir.

Bakan vd., (2017) yılı örgütsel ustalık ve örgütsel öğrenme arasındaki ilişkinin incelendiği çalışmada örgütsel öğrenmenin örgütsel ustalık kazanılmasında etkili faktörlerden biri olduğu düşüncesi ile hareket edilmiş ve bilgiye erişim, bilgi ayrımı, paylaşılan yorum ve örgütsel hafıza boyutlarından oluşan örgütsel öğrenmenin faydacı ve araştırmacı yenilik boyutları kapsamında değerlendirilen örgütsel ustalık üzerindeki etkisi incelenmiştir. Yapılan analizler sonucunda örgütsel öğrenmenin tüm alt boyutlarının örgütsel ustalığın hem faydacı yenilik hem araştırmacı yenilik boyutları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir etkisi olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Jiménez-Jiménez ve Sanz- Valle (2010) çalışmada örgütsel öğrenme ve yenilikçiliğin iş performansını pozitif etkilediği ayrıca firmanın büyüklüğü, yaşı ve çevresel değişkenliğin bu ilişkide aracılık ettiği tespit edilmiştir.

Mousa ve Othman (2019) çalışmada yeşil insan kaynakları yönetimi uygulamalarının sürdürülebilir performansa etkisinin sağlık sektöründe araştırıldığı çalışmada yeşil insan kaynakları uygulamalarının sürdürülebilir performans üzerinde olumlu etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir.

Literatürdeki bilgiler kapsamında aşağıdaki hipotezler geliştirilebilir:

H1: Örgütsel öğrenme alt boyutlarından fikir birliği çerçevesinin varlığı sürdürülebilir performans ilişkisinde örgütsel ustalığın aracı etkisi vardır.

H2: Örgütsel öğrenme alt boyutlarından yönetim biçimleri sürdürülebilir performans ilişkisinde örgütsel ustalığın aracı etkisi vardır.

H3: : Örgütsel öğrenme alt boyutlarından bilginin ortaya çıkışı sürdürülebilir performans ilişkisinde örgütsel ustalığın aracı etkisi vardır.

H4: Örgütsel öğrenme alt boyutlarından bilginin kurumsallaşması ve genişletilmesi prosedürleri sürdürülebilir performans ilişkisinde örgütsel ustalığın aracı etkisi vardır.

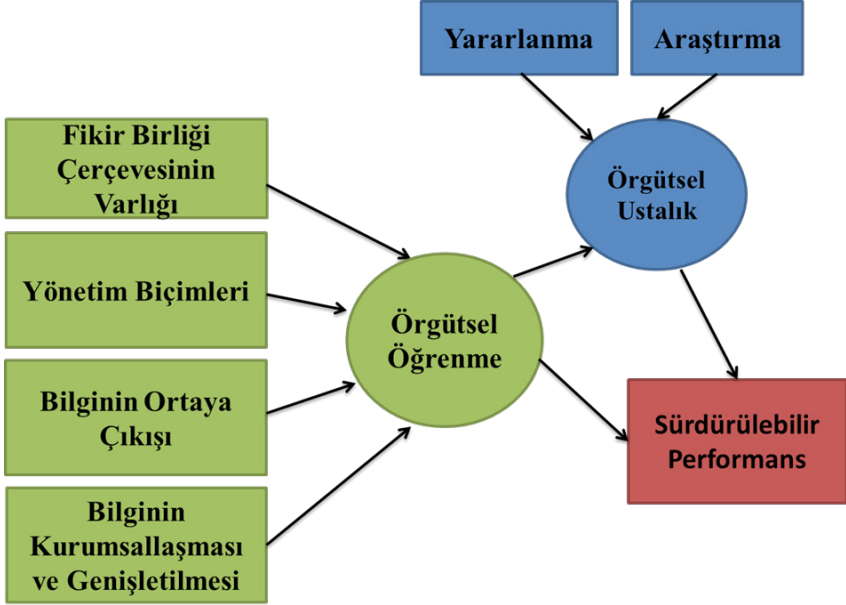
3. Yöntem

3.1.Araştırmanın Amacı, Yöntemi

Bu makalenin amacı, örgütsel öğrenme sürdürülebilir performans ilişkisinde örgütsel ustalığın aracılık etkisini incelemektir. Araştırma gerekli etik izinler alınarak; Tunceli ili devlet hastanesinde görev yapan çalışanlar üzerine uygulanmıştır. Anakütle 567 kişi olup toplam 233

çalışana anket uygulanmış olup uygulama neticesinde elde edilen verilerle PROCESS yazılımı kullanılarak aracılık analizi yapılmıştır.

3.2.Araştırmanın Modeli

3.3. Araştırmanın Ölçekleri

Örgütsel ustalık ölçeği Lubatkin ve diğerleri (2006) tarafından geliştirilen ve toplam 12 sorudan oluşan örgütsel ustalık anketi kullanılmıştır. Çalışmada, He ve Wong'un (2004) ve Benner ve Tushman'ın (2003) örgütsel ustalık çalışmalarından esinlenerek, kavramın iki alt boyutu olan araştırma ve yararlanma boyutlarına uygun olarak 2 bölümden ve toplam 12 sorudan oluşan bir anket bölümü hazırlanmıştır. 1-6 arası sorular araştırma boyutuna dair sorular olup, 7-12 arası sorular ise yararlanma boyutuna dair sorulardır (Gözen, 2018) Sürdürülebilir performans ölçeği Mousa ve Othman (2020) çalışmasından ele alınmıştır. Orijinalde üç boyuttan oluşan (çevresel performans, ekonomik performans, sosyal performans) ölçek çalışmada tek boyut olarak değerlendirilmiştir.

Örgütsel öğrenme ölçeği; örgütsel öğrenme ölçeğinin orijinali Maria ve Luzon tarafından (2014) yılında geliştirilmiştir. Orijinal makalede boyutlar fikir birliği çerçevesinin varlığı, yönetim biçimleri, bilginin ortaya çıkışı, bilginin kurumsallaşması ve genişletilmesi prosedürleri olmak üzere 18 sorudan oluşan 4 ayrı boyut vardır (Demir, 2019)

3.4. BULGULAR

Tablo 1: Demografik Özelliklerin Dağılımı

		n	%
Cinsiyet	Kadın	120	48,0
	Erkek	130	52,0
Yaş	18-25	88	35,2
	25-35	92	36,8
	35 ve üstü	70	28,0
Toplam çalışma süresi	0-5	95	38,0
	5-10	76	30,4
	10 ve üstü	79	31,6
Kurumda çalışma süresi	0-5	114	45,6
	5-10	56	22,4
	10 ve üstü	80	32,0
Meslek	Doktor	48	19,2
	Hemşire	142	56,8
	Diğer	60	24,0
Eğitim düzeyi	Önlisans	63	25,2
	Lisans	94	37,6
	Lisansüstü	79	31,6
	Doktora	14	5,6

Çalışanların %52,0'si erkek, %36,8'i 25-35 yaşındadır. Çalışanların %38,0'i toplamda, %45,6'sı kurumunda 0-5 yıldır çalışmaktadır. Çalışanların %56,8'i hemşire, %37,6'sı lisans mezunudur.

3.4.1. Ölçeklerin Güvenirlik ve Geçerlilik sonuçları

Tablo 2: Örgütsel Öğrenme, Örgütsel Uсталık, Sürdürülebilir Performans Puanlarının Betimleyici İstatistikleri ve Güvenirlik Sonuçları

	Minimum	Maksimum	Ortalama	Std. Sapma	Çarpıklık	Basıklık	Cronbach's Alfa
Fikir Birliği	4	20	12,47	3,79	0,01	-0,84	0,842
Çerçevesinin Varlığı	3	15	9,58	2,91	0,09	-0,86	0,856
Yönetim Biçimleri	3	15	8,65	2,57	-0,08	-0,27	0,780
Bilginin Ortaya Çıkışı	3	15	9,36	2,99	-0,05	-0,67	0,866
Bilginin Kurumsallaşması ve Genişletilmesi prosedürleri	3	15	9,36	2,99	-0,05	-0,67	0,866

Örgütsel Öğrenme	13	62	40,07	10,19	-0,02	-0,50	0,917
Araştırmacı Strateji	6	29	18,18	4,75	-0,11	-0,01	0,863
Yararlanmacı Strateji	6	29	18,57	4,90	0,06	-0,50	0,918
Örgütsel Ustalık	12	56	36,74	9,09	-0,12	-0,31	0,932
Çevresel Performans	5	23	13,16	3,15	0,11	1,32	0,724
Ekonomik Performans	4	18	10,69	2,82	0,01	0,01	0,715
Sosyal Performans	7	34	23,18	5,52	-0,74	0,88	0,879
Sürdürülebilir Performans	16	67	47,02	9,47	-0,97	1,89	0,884

Güvenirliliği belirten Cronbach alfa katsayısı değerlendirilmesinde, 0 ile 1 arasında değerler alır. Alfa katsayısına bağlı olarak, $0,80 \leq \alpha < 1,00$ ise ölçek yüksek derecede güvenilir bir ölçektir (Özdamar, 2004: 56). Örgütsel öğrenme, örgütsel ustalık, sürdürülebilir performans ölçek alt boyutlarının ve toplamının güvenilirlik düzeyleri yüksektir.

Ölçek puanlarının normalliği için incelenen çarpıklık-basıklık katsayıları -3;+3 aralığında yer almaktadır. Örgütsel öğrenme, örgütsel ustalık, sürdürülebilir performans ölçek puanları normal dağılım varsayımını sağlamaktadır.

Tablo 3: Örgütsel Öğrenme Ölçeği DFA Sonuçları

Örtük Değişkenler	Gözlenen Değişkenler	Standardize parametre değeri	Std. hata	t	p	CR	AVE
Fikir Birliği Çerçevesinin Varlığı	öö4	0,838				0,836	0,563
	öö5	0,810	0,069	14,299	0,000		
	öö6	0,684	0,076	11,462	0,000		
Yönetim Biçimleri	öö7	0,654	0,079	9,763	0,000	0,868	0,690
	öö11	0,708					
	öö12	0,936	0,101	13,283	0,000		
Bilginin Ortaya Çıkması	öö13	0,832	0,097	12,434	0,000	0,774	0,539
	öö1	0,579					
	öö2	0,744	0,161	8,602	0,000		
Bilginin Kurumsallaşması ve Genişletilmesi	öö3	0,854	0,173	9,164	0,000	0,871	0,694
	öö16	0,818					
	öö17	0,897	0,069	15,491	0,000		
	öö18	0,780	0,071	13,497	0,000		

Örgütsel öğrenme ölçeği için standardize edilmiş parametre değerlerinin zorunlu koşul olan .50'den yüksek ve istatistiksel açıdan anlamlı olduğu ($p < .01$) görülmektedir. Birleşik güvenilirlik (Composite Reliability-CR) değerlerinin kabul edilebilir alt sınır olan .70'den yüksek olması, ölçme modelinin güvenilirliğinin ortaya konulması açısından önemli bir gösterge olmaktadır (Malhotra,2010:734)

Tablo 4: Örgütsel Ustalık Ölçeği DFA Sonuçları

Örtük Değişkenler	Gözlenen Değişkenler	Standardize parametre değeri	Std. hata	t	p	CR	AVE
Araştırma	öu1	0,537				0,875	0,605
	öu2	0,673	0,137	9,222	0,000		
	öu3	0,679	0,166	7,743	0,000		
	öu4	0,767	0,171	8,273	0,000		
	öu5	0,811	0,189	8,501	0,000		
	öu6	0,762	0,183	8,244	0,000		
Yararlanma	öu7	0,663				0,929	0,650
	öu8	0,667	0,078	13,188	0,000		
	öu9	0,838	0,102	11,632	0,000		
	öu10	0,930	0,103	12,580	0,000		
	öu11	0,882	0,094	12,116	0,000		
	öu12	0,817	0,090	11,362	0,000		

Örgütsel ustalık ölçeği için standardize edilmiş parametre değerlerinin zorunlu koşul olan .50'den yüksek ve istatistiksel açıdan anlamlı olduğu ($p < .01$) görülmektedir. Birleşik güvenilirlik (Composite Reliability-CR) değerlerinin kabul edilebilir alt sınır olan .70'den yüksek olması, ölçme modelinin güvenilirliğinin ortaya konulması açısından önemli bir gösterge olmaktadır (Malhotra,2010:734)

Tablo 5: Sürdürülebilir Performans Ölçeği DFA Sonuçları

Örtük Değişkenler	Gözlenen Değişkenler	Standardize parametre değeri	Std. hata	t	p	CR	AVE
Çevresel	sp1	0,432				0,739	0,506
	sp2	0,533	0,225	6,008	0,000		
	sp3	0,420	0,274	4,231	0,000		
	sp4	0,537	0,289	4,692	0,000		
	sp5	0,629	0,309	4,989	0,000		
Ekonomik	sp7	0,691				0,787	0,564
	sp8	0,711	0,133	8,113	0,000		
	sp9	0,558	0,109	6,981	0,000		
	sp10	0,400	0,104	5,191	0,000		

	sp11	0,559				
	sp12	0,683	0,134	10,026	0,000	
	sp13	0,659	0,169	7,877	0,000	
Sosyal	sp14	0,771	0,177	8,666	0,000	0,874 0,614
	sp15	0,805	0,173	9,038	0,000	
	sp16	0,742	0,171	8,480	0,000	
	sp17	0,770	0,189	8,463	0,000	

Sürdürülebilir performans ölçeği için standardize edilmiş parametre değerlerinin zorunlu koşul olan. 50'den yüksek ve istatistiksel açıdan anlamlı olduğu ($p < .01$) görülmektedir. Bileşik güvenilirlik (Composite Reliability-CR) değerlerinin kabul edilebilir alt sınır olan. 70'den yüksek olması, ölçme modelinin güvenilirliğinin ortaya konulması açısından önemli bir gösterge olmaktadır (Malhotra,2010:734)

Tablo 6: *Örgütsel Öğrenme, Örgütsel Uсталık, Sürdürülebilir Performans Ölçeklerinin DFA Sonuçları*

Kabul Edilebilir Uyum İndeksleri	Örgütsel Öğrenme	Örgütsel Uсталık	Sürdürülebilir Performans
$\chi^2/sd \leq 4-5$	2,500	2,860	2,339
$GFI \geq 0,89-0,85$	0,921	0,917	0,902
$AGFI 0,89-0,85$	0,874	0,865	0,852
$CFI \geq 0,95$	0,955	0,960	0,926
$RMSEA < 0,06-0,08$	0,058	0,056	0,053
$RMR \leq 0,08$	0,057	0,053	0,056

Kaynak: (Meydan ve Şeşen, 2011:3)

Örgütsel Öğrenme, Örgütsel Uсталık, Sürdürülebilir performans ölçeği DFA sonuçlarına göre; χ^2/sd , GFI, CFI, RMSEA, RMR, AGFI kabul edilebilir uyum indekslerinin iyi düzeyde olduğu bulunmuştur.

Tablo 7: *Sürdürülebilir performans puanlarının örgütsel öğrenme, örgütsel uсталık puanları ile İlişkisi*

	Çevresel Performans	Ekonomik Performans	Sosyal Performans	Sürdürülebilir Performans
Fikir Birliği				
Çerçevesinin Varlığı	,061	,067	,251**	,186**
Yönetim Biçimleri	,160*	,056	,290**	,238**
Bilginin Ortaya Çıkışı	,150*	,114	,336**	,279**
Bilginin Kurumsallaşması ve Genişletilmesi	,104	,078	,201**	,175**
Örgütsel Öğrenme	,137*	,093	,320**	,259**
Araştırmacı Strateji	,132*	,136*	,165**	,180**

Yararlanmacı Strateji	,127*	,150*	,260**	,239**
Örgütsel Ustalık	,138*	,152*	,227**	,223**

** $p < 0,01$, * $p < 0,05$ anlamlı ilişki var , $p > 0,05$ anlamlı ilişki yok

Sürdürülebilir performans, örgütsel öğrenme değişkenler arasındaki ilişkinin düzeyi, korelasyon katsayısının 0 - 0,29 arasında olması durumunda zayıf veya düşük, 0,30-0,64 arasında olması durumunda orta, 0,65-0,84 arasında olması durumunda kuvvetli/yüksek ve 0,85-1 arasında olması durumunda ise çok kuvvetli/çok yüksek şeklinde yorumlanabilir (Ural ve Kılıç, 2006: 248). Çevresel performans puanı ile yönetim biçimleri ($r=0,160$), bilginin ortaya çıkışı ($r=0,150$), Örgütsel öğrenme ($r=0,137$), Araştırmacı strateji ($r=0,132$), yararlanmacı strateji ($r=0,127$), Örgütsel ustalık ($r=0,138$) puanları arasında pozitif yönlü ilişki bulunmaktadır ($p < 0,05$). Ekonomik performans puanı ile araştırmacı Strateji ($r=0,136$), yararlanmacı strateji ($r=0,150$), Örgütsel ustalık ($r=0,152$) puanları arasında pozitif yönlü ilişki bulunmaktadır ($p < 0,05$).

Sosyal performans puanı ile fikir birliği çerçevesinin varlığı ($r=0,251$), yönetim biçimleri ($r=0,290$), Bilginin kurumsallaşması ve genişletilmesi ($r=0,201$), araştırmacı strateji ($r=0,165$), yararlanmacı strateji ($r=0,260$), örgütsel ustalık ($r=0,227$) puanları arasında pozitif yönlü zayıf ilişki, Bilginin ortaya çıkışı ($r=0,336$), örgütsel öğrenme ($r=0,320$) puanları arasında pozitif yönlü orta kuvvetli ilişki bulunmaktadır ($p < 0,05$) sürdürülebilir performans puanı ile fikir birliği çerçevesinin varlığı ($r=0,186$), yönetim biçimleri ($r=0,238$), bilginin ortaya çıkışı ($r=0,279$), bilginin kurumsallaşması ve genişletilmesi ($r=0,175$), örgütsel öğrenme ($r=0,259$) Araştırmacı strateji ($r=0,180$), yararlanmacı strateji ($r=0,239$), örgütsel ustalık ($r=0,223$) puanları arasında pozitif yönlü zayıf ilişki, örgütsel öğrenme ($r=0,320$) bulunmaktadır ($p < 0,05$).

Tablo 8: Örgütsel öğrenme puanı ile örgütsel ustalık puanlarının ile ilişkisi

	Araştırmacı Strateji	Yararlanmacı Strateji	Örgütsel Ustalık
Fikir Birliği Çerçevesinin Varlığı	,509**	,571**	,574**
Yönetim Biçimleri	,473**	,508**	,521**
Bilginin Ortaya Çıkışı	,400**	,454**	,454**
Bilginin Kurumsallaşması ve Genişletilmesi	,457**	,507**	,513**
Örgütsel Öğrenme	,560**	,621**	,628**

** $p < 0,01$, * $p < 0,05$ anlamlı ilişki var , $p > 0,05$ anlamlı ilişki yok ,

Araştırmacı strateji puanı ile fikir birliği çerçevesinin varlığı ($r=0,509$), yönetim biçimleri ($r=0,473$), bilginin ortaya çıkışı ($r=0,400$), bilginin kurumsallaşması ve genişletilmesi ($r=0,457$), örgütsel öğrenme ($r=0,560$) puanları arasında pozitif yönlü güçlü ilişki bulunmaktadır ($p<0,05$) yararlanmacı strateji puanı ile fikir birliği çerçevesinin varlığı ($r=0,571$), yönetim biçimleri ($r=0,508$), bilginin ortaya çıkışı ($r=0,454$), bilginin kurumsallaşması ve genişletilmesi ($r=0,507$) puanları arasında pozitif yönlü ilişki, örgütsel öğrenme ($r=0,621$) puanı ile arasında pozitif yönlü ilişki bulunmaktadır ($p<0,05$).

Örgütsel ustalık puanı ile fikir birliği çerçevesinin varlığı ($r=0,574$), yönetim biçimleri ($r=0,521$), bilginin ortaya çıkışı ($r=0,454$), bilginin kurumsallaşması ve genişletilmesi ($r=0,513$) puanları arasında pozitif yönlü ilişki, örgütsel öğrenme ($r=0,628$) puanı ile arasında pozitif yönlü ilişki bulunmaktadır ($p<0,05$).

3.4.2. Örgütsel Öğrenme Sürdürülebilir Performans İlişkisinde Örgütsel Ustalığın Aracı Rolü

Tablo 9: Fikir Birliği Çerçevesinin Varlığının Sürdürülebilir Performansa Etkisinde Örgütsel Ustalığın Aracı Etkisi

	Bootstrap Tahminleri 95% Güven Aralığı				R ²	F
	B	Std. Hata	Alt	Üst		
X1>Y FB-SP	0,4651*	0,1559	0,1582	0,7721	0,3470	8,9067*
Toplam etki						
X1>M1 FB-ÖÜ	1,3757 *	0,1245	1,1304	1,6210	0,3297	122,0020*
FB-SP Doğrudan etki	0,2164	0,1887	-0,1553	0,5882	0,0548	7,1628*
ÖÜ-SP	0,1808*	0,0788	0,0256	0,3360		
X1>M1>Y Dolaylı etki	0,2487	0,1044	0,0561	0,4652		

* $p<0,05$ anlamlı etki var, Process; X1: Fikir Birliği Çerçevesinin Varlığı (FB) , Y: Sürdürülebilir Performans (SP), M1: Örgütsel Ustalık (ÖÜ)

Fikir birliği çerçevesinin varlığı ($B=0,4651$) sürdürülebilir performansı pozitif etkilemektedir ($p<0,05$). Fikir birliği çerçevesinin varlığı, örgütsel ustalığı ($B=1,3757$) pozitif etkilemektedir ($p<0,05$). Örgütsel ustalık, sürdürülebilir performansı ($B=0,1808$) pozitif etkilemekte iken ($p<0,05$) Fikir birliği çerçevesinin varlığı sürdürülebilir performansı etkilememektedir ($p>0,05$). Aracılık testi için dolaylı etki incelendiğinde; örgütsel ustalığın aracılığı istatistiksel olarak anlamlıdır (dolaylı etkide güven aralıkları 0'ı kapsamamaktadır). Buna göre fikir birliği çerçevesinin

varlığının sürdürülebilir performansa etkisinde örgütsel ustalık aracılık etmektedir.

Tablo 10: *Yönetim Biçimlerinin Sürdürülebilir Performansa Etkisinde Örgütsel Ustalığın Aracı Etkisi*

	Bootstrap Tahminleri		95% Güven Aralığı		R ²	F
	B	Std. Hata	Alt	Üst		
X2>Y						
YB-SP	0,7753*	0,2005	0,3804	1,1702	0,0569	14,9516*
Toplam etki						
X2>M1						
YB-ÖÜ	1,6254*	0,1690	1,2927	1,9582	0,2718	92,5463*
YB-SP						
Doğrudan etki	0,5453*	0,2337	0,0849	1,0057	0,0703	9,3345*
ÖÜ-SP	0,1415	0,0750	-0,061	0,2892		
X2>M1>Y						
Dolaylı etki	0,2300	0,1249	-0,0063	0,4756		

* $p < 0,05$ anlamlı etki var, Process; X2: Yönetim Biçimleri (YB) , Y: Sürdürülebilir Performans (SP), M1: Örgütsel Ustalık (ÖÜ)

yönetim biçimleri (B=0,7753) sürdürülebilir performansı pozitif etkilemektedir ($p < 0,05$). yönetim biçimleri, örgütsel ustalığı (B=1,6254) pozitif etkilemektedir ($p < 0,05$). Yönetim biçimleri, sürdürülebilir performansı (B=0,5453) pozitif etkilemekte iken ($p < 0,05$) örgütsel ustalık sürdürülebilir performansı etkilememektedir ($p > 0,05$).

Aracılık testi için dolaylı etki incelendiğinde; örgütsel ustalığın aracılığı istatistiksel olarak anlamlı değildir (dolaylı etkide güven aralıkları 0'ı kapsamaktadır). Buna göre yönetim biçimlerinin sürdürülebilir performansa etkisinde örgütsel ustalık aracılık etmemektedir.

Tablo 11: *Bilginin Ortaya Çıkışının Sürdürülebilir Performansa Etkisinde Örgütsel Ustalığın Aracı Etkisi*

	Bootstrap Tahminleri		95% Güven Aralığı		R ²	F
	B	Std. Hata	Alt	Üst		
X3>Y						
BO-SP	1,0301*	0,2252	0,5865	1,4737	0,0569	14,9516*
Toplam etki						
X3>M1						
BO-ÖÜ	1,6078*	0,2004	1,2131	2,0025	0,2060	64,3582*
BO-SP						
Doğrudan etki	0,8263*	0,2517	0,3306	1,3220	0,0895	12,1439*
ÖÜ-SP	0,1268	0,0710	-0,0132	0,2667		

X3>M1>Y	0,0215	0,0129	-0,0020	0,0485
Dolaylı etki				

* $p < 0,05$ anlamlı etki var; Process; X3: Bilginin Ortaya Çıkışı (BO), Y: Sürdürülebilir Performans (SP), M1: Örgütsel Ustalık (ÖU)

Bilginin ortaya çıkışı (B=1,0301) sürdürülebilir performansı pozitif etkilemektedir ($p < 0,05$). Bilginin ortaya çıkışı, örgütsel ustalığı (B=1,6078) pozitif etkilemektedir ($p < 0,05$). Bilginin ortaya çıkışı, sürdürülebilir performansı (B=0,8263) pozitif etkilemekte iken ($p < 0,05$) Örgütsel ustalık etkilememektedir ($p > 0,05$).

Aracılık testi için dolaylı etki incelendiğinde; Örgütsel ustalığın aracılığı istatistiksel olarak anlamlı değildir (dolaylı etkide güven aralıkları 0'ı kapsamaktadır. Buna göre bilginin ortaya çıkışının sürdürülebilir performansa etkisinde örgütsel ustalık aracılık etmemektedir.

Tablo 12: Bilginin Kurumsallaşması ve Genişletilmesi Prosedürleri Sürdürülebilir Performansa Etkisinde Örgütsel Ustalığın Aracı Etkisi

	Bootstrap Tahminleri		95% Güven Aralığı		R ²	F
	B	Std. Hata	Alt	Üst		
X4>Y						
BKG-SP	0,5542*	0,1979	0,1643	0,9441	0,0306	7,8386*
Toplam etki						
X4>M1						
BKG -ÖU	1,5567*	0,1655	1,2307	1,8828	0,2628	88,4252*
BKG -SP						
Doğrudan etki	0,2605	0,2281	-0,1888	0,7098	0,0548	7,1571*
ÖU-SP	0,1887*	0,0751	0,0407	0,3367		
X4>M1>Y						
Dolaylı etki	0,0928	0,0391	0,0258	0,1776		

* $p < 0,05$ anlamlı etki var; Process; X4: Bilginin kurumsallaşması ve genişletilmesinin (BKG), Y: Sürdürülebilir Performans (SP), M1: Örgütsel Ustalık (ÖU)

Bilginin kurumsallaşması ve genişletilmesi (B=0,5542) sürdürülebilir performansı pozitif etkilemektedir ($p < 0,05$). Bilginin kurumsallaşması ve genişletilmesi, örgütsel ustalığı (B=1,5567) pozitif etkilemektedir ($p < 0,05$). Örgütsel ustalık, sürdürülebilir performansı (B=0,1887) pozitif etkilemekte iken ($p < 0,05$) Bilginin kurumsallaşması ve genişletilmesi sürdürülebilir performansı etkilememektedir ($p > 0,05$).

Aracılık testi için dolaylı etki incelendiğinde; Örgütsel ustalığın aracılığı istatistiksel olarak anlamlıdır (dolaylı etkide güven aralıkları 0'ı kapsamamaktadır). Buna göre bilginin kurumsallaşması ve genişletilmesi prosedürlerinin sürdürülebilir performansa etkisinde örgütsel ustalık

aracılık etmektedir. Buna göre, H1 ve H4 hipotezleri kabul edilmiştir. H2 ve H3 hipotezi reddedilmiştir.

SONUÇ

Hızla değişen ve gelişen dünyada işletmeler arasında artan rekabet sonucu diğer sektörlerde olduğu gibi sağlık sektöründe de artan enerji maliyetlerinin azaltılması, karbon salınımı ile ilgili düzenlemeler yapılması, sağlık kurumlarında kullanılan tıbbi ve tıbbi olmayan malzemelerin israfının önlenmesi, finansal kaynakların verimli kullanılması, maliyetlerin azaltılması, kaynakların sürdürülebilir ve dikkatli kullanımı, daha düşük emisyon salınımı sağlanması, kağıt, film, arşivleme gibi işlemlerin azaltılması, hizmet kalitesinin ve hasta güvenliğinin artırılması gibi konular yöneticiler tarafından oldukça önemlidir. Hastaneler sürdürülebilir rekabet üstünlüğü ve sürdürülebilir performansı sağlamak amacıyla gerek alt yapı gerekse iş süreçlerinde yeşil kavramını uygulayarak hem kaynakların etkin ve verimli kullanılmasını, hem de maliyetlerini düşürmektedirler (Terekli vd., 2013).

Öğrenme kültürü, engelleri ortadan kaldırıp, öğrenme kapasitesini genişletip, hem iç hem de dış kaynaklardan yeni fikir ve teknolojilerin sindirilmesini sağlayarak öğrenme etkinliklerini stratejik olarak değerlendiren ve yöneten bir şeydir. Öğrenme oryantasyonu, yeni fikirler için araştırmayı teşvik eden bir ortam yaratmaktadır. Takım oryantasyonu ve öğrenme oryantasyonları sinerjik olarak, başarılı keşif uygulaması için bir gereklilik olan örgütün yaratma kapasitesini artırmaktadır (Ojha, 2018)Holmqvist (2004) araştırma ve yararlanma boyutunun birbirine bağlı öğrenme süreçleri olduğunu vurgulamaktadır. Örneğin, yeni yetenekleri keşfetmek için genellikle mevcut yetenekleri araştırmak gerekecektir (Cegarra-Navarro ve Dewhurst, 2007:1722) Bir bağlamda örgütsel yetenekler örgütsel öğrenme ile birlikte açığa çıkacak ve örgütsel kapasiteyi etkileyecektir.

Bu çalışmada hastanelerde örgütsel öğrenme düzeyinin sürdürülebilir performansa etkisi bunda örgütsel ustalığın aracı rolü araştırılmaktadır. Örgütsel öğrenmenin sürdürülebilir performansa etkisinde örgütsel ustalığın aracı rolünün devlet hastanesinde araştırıldığı bu çalışmada örgütsel öğrenme alt boyutlarından fikir birliği çerçevesinin varlığı ve bilginin kurumsallaşması ve genişletilmesi prosedürlerinin sürdürülebilir performansa etkisinde örgütsel ustalık aracılık etmektedir.

Çalışmanın yapıldığı kurumda sürdürülebilir performans, örgütsel öğrenme ve örgütsel ustalık puan algılarının ortalamasının üstünde olduğu tespit edilmiştir. Hastanelerde sürdürülebilir performansı sağlamada özellikle çevrenin korunması adına bazı yasal yaptırımların uygulanması özellikle toplum sağlığı ve güvenliğinde enfeksiyon kontrolünün geliştirilmesinin gelecek nesiller için önem arz edeceği söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Ali, S., Peters, L.D., Khan, I. U., Ali, W., Saif, N. (2019). Organizational learning and hotel performance: the role of capabilities hierarchy, *International Journal of hospitality management*, DOI.org/10.1016/j.ijhm.2019.102349.
- Bakan, İ., Doğan, İ.F., Sezer, B.(2017). Örgütsel ustalık ve örgütsel öğrenme arasındaki ilişki: bir alan araştırması, *Turan-sam Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi*, 9 (33): 1-10.
- Baker, WE., Sinkula, JM., (1999). The synergistic effect of market orientation and learning orientation on organizational performance, *Journal of the Academy of Marketing Science*, 27 (4):411–27.
- Brockman, B. K., Park, J. E., Morgan, R. M.(2017). The role of buyer trust in outsourced crm: its influence on organizational learning and performance, *Journal of Business-to-Business Marketing*, 24 (3): 201-219.
- Cegarra-Navarro, J.G., Dewhurst, F. (2007). Linking organizational learning and customer capital through an ambidexterity context: an empirical investigation in SMEs, *The International Journal of Human Resource Management*, 18 (10):1720–1735.
- Cingöz, A., Akdoğan, A.(2014). Örgütsel ustalık (organizational ambidexterity): örgütsel ustalık düzeyini belirlemede araştırıcı ve yararlanıcı stratejilerin etkileşimsel rolü, *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(1) : 59-67.
- Demir, S.(2019). *Örgütsel hafıza ve örgütsel öğrenme arasındaki ilişkinin incelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek lisans tezi, Mersin Üniversitesi Sosyal bilimler Enstitüsü, İşletme Bilgi Yönetimi Anabilim Dalı, Mersin.
- Eren, S.S., Gül, H., Tokgöz, E. (2013), Küçük ve orta boy işletmelerde (kobi) örgütsel öğrenme ve yenilik performansı ilişkisinin genel performansa etkileri, *Journal of Yasar University*, 29(8) 4872 – 4895.
- Jiménez-Jiménez, D., Sanz-Valle, R.(2011) Innovation, organizational learning, and performance, *Journal of Business Research*, 64 (4) :408-417.
- Gözen, A.(2018). *Aile İşletmelerinde Aile Etkisi Ve Örgütsel Ustalık Kavramlarının İşletme Performansı Üzerindeki Etkilerinin İncelenmesi*, İstanbul Ticaret Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim dalı, Yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul.
- Kalmuk, G., Acar, Z., (2015) . The mediating role of organizational learning capability on the relationship between innovation and firm's performance, *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 210 : 164 – 169.
- Kitapçı, H., Çelik, V., (2013). Ambidexterity and firm productivity performance: the mediating effect of organizational learning capacity , *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 99 :1105 – 1113.

- Malhotra, N.K.(2010).Marketing Research: An Applied Orientation, 6th Edition, New Jersey:Pearson Education Inc.
- Meydan, C. H., Şeşen, H., (2011). Yapısal Eşitlik Modellemesi – AMOS Uygulamaları, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Mousa, S., Othman, M., (2019). The impact of green human resource management practices on sustainable performance in healthcare organisations :A conceptual framework, *Journal of cleaner production*, 243: 118595.
- Ojha, D., Struckell, E., Acharya, C., Patel, P. (2018). Supply chain organizational learning, exploration, exploitation, and firm performance: A creation-dispersion perspective, *International Journal of Production Economics*, 204 (70-82).
- Özdamar, K. (2004). Paket Programlar ile İstatistiksel Veri Analizi, Genişletilmiş 5.Baskı, 2004, Kaan Kitabevi.
- Özdemir, B.(2016). *Örgütsel yapı ve kaynak temelli görüş kapsamında örgütlerde rekabet stratejileri:Türkiye'nin ilk 1000 sanayi kuruluşunda bir araştırma*, Yayımlanmamış doktora tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Terekli, G., Özkan, O., Bayın, G. (2013). Çevre dostu hastaneler: hastaneden yeşil hastaneye, *Ankara Sağlık Hizmetleri Dergisi*, 12 (2), 37-54.
- Ural, A., ve Kılıç, İ. (2006). Bilimsel Araştırma Süreci ve SPSS İle Veri Analizi, 2.Baskı. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Yavuz, M.(2014). *Kriz Hazırlık Yeteneğinde Örgütsel Öğrenmenin Rolü Ve Firma performansına etkileri*, Gebze Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gebze.
- Yeung, Andy C.L., Lai, Kee-Hung, Yee, Rachel W.Y. (2007). *Organizational learning, innovativeness, and organizational performance: a qualitative investigation*, *International Journal of Production Research*, 45(11): 2459-2477.
- Yılmaz, M. (2011). Bilgi Yönetimi Ve Örgütsel Öğrenme İlişkisi, Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED] 46: 313:331.

Bölüm 4

SOSYAL SERMAYENİN BEŞERİ SERMAYEYİ TAMAMLAYICI ROLÜ VE EKONOMİK KALKINMA İLİŞKİSİ¹

Aynur UÇKAÇ²

¹ Makale yazarın doktora tez çalışmasına dayandırılmaktadır.

² Dr. Öğr. Üyesi, Aydın Adnan Menders Üniv. Nazilli İİBF. Maliye Bl.

GİRİŞ

Makalede sosyal sermaye kavramı bir kamu malı olarak değerlendirilmektedir. Aynı zamanda kavram, beşeri sermayeyi tamamlayıcı bir unsur olarak ele alınmakta ve kavramın ekonomik kalkınmaya etkisi neoklasik iktisat bağlamında analiz edilmektedir. 1960'larda T. Schultz ve G. Becker emeğin verimliliğinin eğitim ve sağlık gibi önemli yatırımlarla artmaya başladığını gözlemlediler ve beşeri sermaye kavramının ekonomik kalkınma ile birlikte ele alınmasının gerekliliğini ortaya koydular. 1980'lerden itibaren neoliberal politikaların kökleşmesiyle birlikte P. Paxton, J. Coleman ve R. Putnam tarafından incelenen sosyal sermaye kavramı beşeri sermaye gibi ekonomik kalkınmaya etkisi bakımından iktisat yazınında önem kazanmaya başladı.

Coleman'ın sosyal sermayeye ilgisi sosyal eşitsizlik ve okullarda öğrenciler arasında yaşanan akademik başarı arasındaki ilişkiyi açıklama gayretinden ortaya çıkmıştır. Coleman, okul başarısını belirlemede aile, çevre vb. açıdan dezavantajlı durumda bulunan öğrenciler ve topluluklar lehine aile içinde oluşabilecek sosyal ve ekonomik zararların etkisini dengeleyecek kaynağın sosyal sermaye olduğu sonucuna varmıştır. Coleman, bireylerin kendi çıkarlarını devam ettirebilmek için rasyonel davranış içine girdiklerini belirtirken aynı zamanda okul performansı ile ilgili olarak sosyal sermaye ile beşeri sermayenin birbirini tamamlayıcılık ilişkisi içinde olduğunu belirtmiş ve sosyal teoriyle ekonomik teoriyi bir araya getiren bir yol olarak sosyal sermaye kavramını geliştirmiştir. Putnam ise derneklere üye olma ve toplumsal faaliyet içinde bulunma davranışlarını toplumsal bütünleşmenin ve refahın önemli koşullarından biri olarak görmüştür (Field, 2006:17-18,30,33).

Paxton, sosyal sermayenin önemli bir unsuru olan güven oluşumunu gerek kurumlar açısından gerekse de özel ilişkiler açısından ele almıştır. Detayları ilerleyen bölümlerde incelenecek olan bu yaklaşımlarla üç düşünür sosyal sermayenin kişisel bağlantıların ve kişilerarası etkileşimin yanı sıra bu ilişkilerle bağlantılı bazı ortak değerlerle birlikte oluştuğunu ve bu değerlerin özellikle toplumsal ve ekonomik kalkınmada önemini arttırarak koruduğunu ifade etmişlerdir (Field, 2006:137; Aktaran Field, 2006: 12).

Görüldüğü üzere sosyal sermaye çok boyutlu ve kompleks bir kavram olup diğer sermaye türleri gibi gelecekte fayda ve kâr sağlayacağı beklentisiyle bir yatırım nesnesi olabileme özelliğine sahip bir kaynak olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca sosyal sermaye diğer sermaye kaynaklarını tamamlayabilme ya da ikame edebilme özelliğine de sahiptir. Bir ikame unsuru olarak bireyler finansal ya da beşeri sermayedeki eksiklikleri sosyal yapıdaki gelişmelerle telafi edebilirler (Neira vd. 2010:20).

Sosyal Sermaye Kavramı

Bu bölümde Putnam, Coleman ve Paxton tarafından yapılan sosyal sermaye analizi ekonomik kalkınmaya etkisi bakımından ve beşeri sermayeyi tamamlayıcı işlevi ile sınırlandırılmıştır. Putnam tarafından ele alınan sosyal sermaye kavramının özünü güven ve norm gibi toplumun etkinliğini arttıran sosyal iletişim ağları oluşturmaktadır. Dolayısıyla sosyal sermayenin ana fikri ekonomik ve toplumsal kalkınmada sosyal iletişim ağlarının değerli olduğu düşüncesine dayanır. Putnam, insanların ve toplumların yaşamlarının iyileştirilmesi ve ekonomik kalkınmanın sağlanması için normlara ve yasalara saygının, demokrasiye bağlılığın önem taşıdığını belirtmiş ve bu değerlere uyumu sosyal sermaye olarak tanımlayıp bir toplumda sosyal sermayenin yerleşmesinde ve gelişmesinde güven unsuruna dikkat çekmiştir (Putnam, 1993: 167; Putnam, 2000: 19).

Putnam, sosyal sermayenin oluşumunu İtalya'nın kuzeyi ve güneyindeki yerel yönetimler arasındaki farklılıkları yansıtarak açıklamıştır. Kuzeyde insanlar temel hak ve özgürlüklere sahipken; güneyde ise bu temel hak ve özgürlüklerden yoksunlardı. Kuzeyde yasal otoriteler kamu görevlileri tarafından kullanılırken güneyde ise yasal otoriteler kralın tekelindeydi. Putnam, kuzey ve güneydeki kamu politikalarının karşılaştırmalı performansına yoğunlaşmıştır. Kurumsal anlamda kuzeydeki bölgenin başarısında, hükümet ve sivil toplum arasında karşılıklı olarak kurulmuş olan güven ilişkisi egemendi. Ortaçağdan itibaren Kuzey İtalya, gücünü yasalardan, demokrasiden ve toplumdan alarak kurumsal düzenlemeler yapmıştır. Ancak güneyde ise devletle sivil toplum arasındaki ilişkilerin bozulmasının ve kurum kültürünün yerleşmemiş olmasının sebebi, kurumsal reform ve yenilenme yolunda devletle sivil toplum arasında güven ilişkisinin sağlanamamış olmasına ve onun yerine karşılıklı şüphe ve korku kültürünün egemen kılınmasına dayandırılmıştır. Güneyin sahip olduğu piyasalara uzaklık, elverişsiz bölge ve doğal kaynakların yetersizliği gibi coğrafi dezavantajlara kötü yönetim de eklenince sonucun Güney İtalya için yıkıcı olması kaçınılmaz olmuştur. Putnam, özellikle İtalya'daki kuzey ve güney arasındaki ekonomik ve kurumsal farklılıkları açıklamada sosyal sermayeye vurgu yapmaktadır. Kuzey İtalya örneğinde görüldüğü üzere güçlü sosyal sermaye, sosyal güvenin geçişken ve yayılcı olmasını sağlayarak ekonomik ve toplumsal kalkınmaya destek olmaktadır (Putnam, 1993: 130; 158; 169).

Putnam, sosyal sermayeyi bağlayıcı ve köprü kuran sosyal sermaye olarak tanımlamaktadır. Bağlayıcı sosyal sermaye yakın arkadaşlara ve akrabalara dayanır ve homojen bir özelliğe sahiptir. Aynı zamanda bağlayıcı sosyal sermaye gruplar arası dayanışmayı sürdürmek konusunda bir sosyolojik yapışkan olarak işlev görür. Köprü kuran sosyal sermaye ise

çeşitli sosyal sınıflar içinde bulunan insanları biraraya getirme amacını taşır ve ekonomik kalkınmayı teşvik etmek için dışardaki guruplarla bağlantılarda ve bilgi paylaşımında dış erişimlere ulaşmada önemli bir kaynağı oluşturur. Köprü kuran sosyal sermaye kavramı özellikle kamusal mal görüntüsüyle dikkat çekmektedir. Burada bütün vatandaşlar için sağlık ve eğitim hizmetleriyle birlikte refah artışının desteklenmesinde önemli bir erke sahip olan devlete vurgu yapılmaktadır. Bu durum özellikle gelir dağılımının bozuk olduğu toplumlarda devlete duyulan güvenin tesisinde önemli olmaktadır (Putnam, 2000: 22-23; Aktaran Elgar, v.d, 2011: 1045).

Yukarıdaki bilgilerin ışığında Putnam'ın ifade ettiği sosyal sermaye kavramı beşeri sermaye ile tamamlayıcılık ilişkisi içinde düşünüldüğünde; bağlayıcı sosyal sermaye,merkezi olmayan eğitimi içermekte iken, kamu eğitimi ise köprü kuran sosyal sermaye özelliklerini kapsamaktadır. Bu yaklaşım insanları bir arada tutmayı amaçlayan kamu eğitimi yaklaşımıyla tutarlıdır ve toplumda bir homojenite oluşturabilmektedir. Dolayısıyla köprü kuran sosyal sermaye ile toplumsal faydada bir artış oluşabilmektedir. Bu açıklamalar doğrultusunda görülmektedir ki; sosyal sermaye bir kamu malı gibi toplumsal refaha katkıda bulunmakta ve ekonomik kalkınmaya yol açmaktadır (Gradstein, vd. 2005: 126-127; Paxton, 1999: 94-96).

Coleman tarafından ise sosyal sermaye (Coleman, 1988: 98), sosyal iletişim ağlarıyla kurulan aktörler arasındaki ilişkiler ve bu ilişkilerin bir fonksiyonu olarak tanımlanmıştır. Sosyal sermaye tek bir unsuru içermeyip, çeşitli unsurların her biri sosyal sermayenin bir yönünü oluşturmaktadır.

Coleman sosyal sermayenin kamu malı özelliğine dikkat çekmektedir. Bu özelliği ile sosyal sermaye sadece o sosyal yapı içinde bulunanların yarattığı ve onların faydalanabileceği özel bir mal olarak değil aynı zamanda sosyal normlar ve yaptırımlarla oluşan sosyal yapı içindeki bütün insanların faydalanabileceği kamusal mal olarak tanımlanmaktadır. Sosyal sermaye ile güçlendirilmiş sosyal yapının güvenilirliği, bu yapı içindeki yükümlülüklerin yerine getirilmesini ve beklentilerin gerçekleşmesini sağlar. Bir toplumda gurup üyeleri arasında güven düzeyi yüksek değilse, o toplumdaki kurumlar varlığını sürdüremez. Bu çerçevede sosyal sermaye Coleman tarafından etkili bir kamu politikası yürütme aracı olarak değerlendirilmektedir Coleman da sosyal sermayenin beşeri sermayeyi tamamlayıcılık özelliğine dikkat çekerek bir kamu malı olarak değerlendirilen sosyal sermayenin eğitim hizmetinin bütün bireyleri kapsayacak şekilde sunulmasına ve güçlü toplumların oluşması adına aileler, eğitimciler ve öğrenciler arasında kurulacak bağlara dikkat çekmektedir (Coleman, 1988:116; 102-104).

Paxton ise sosyal sermayeyi bireyler arasındaki nesnel ve öznel bağları içeren iki ögeyle ele almıştır. Bireyler arasındaki nesnel bağlar, bireylerin sosyal alanlarda birbirleriyle bağlı olmalarını zorunlu kılan örgütlenme düzeyleri veya nesnel iletişim ağları olarak belirtilirken; öznel bağlarsa güven ve karşılıklılık gibi pozitif öznel duyguları içermektedir. Paxton'a göre güçlü nesnel ilişkilerin, güçlü öznel bağlarla bir araya gelmesi durumunda sosyal sermaye oluşmaktadır. Bu bağlar azaldıkça sosyal sermayenin oluşma düzeyi de zayıflamaktadır. Sosyal sermaye aktif olduğu zaman bütün gurubun veya gurup içindeki üyelerin çeşitli amaçlarını gerçekleştirmelerini kolaylaştırır. Ancak sosyal sermaye potansiyel bir enerji olarak görüldüğü zaman gurup içinde durağan ya da etkisiz olarak kalır. Sosyal yapı içinde sosyal sermayenin üretim faaliyetlerini canlandırması ve ekonomik verimliliği artırması için aktif olması gereklidir. Sosyal sermaye tarafından üretilen bir mal ya da hizmet, sosyal yapıda farklı düzeylerde ortaya çıkabilir. Paxton sosyal sermayenin etkilerini bireysel seviyede ve topluluk seviyesinde ele almıştır. Bireysel seviyede sosyal sermayenin etkileri özel mal niteliği gösterebilir. Topluluk seviyesindeki sosyal sermayenin etkilerinden bütün guruptaki tüm üyeler herhangi bir dışlama ve tüketimde rekabet olmaksızın fayda sağlayabilir. Bu durumda sosyal sermayenin etkileri Putnam ve Coleman tarafından ele alındığı gibi toplumun refahına katkıda bulunan kamu malı özelliği göstermektedir (Paxton, 1999: 93-96).

Paxton tarafından bir toplumda sosyal sermayenin gelişmesinde ve yerleşmesinde önem taşıyan güven unsuru bireylere ve kurumlara güven şeklinde ele alınmıştır. Bireylere güven kavramı içinde insanların yardımsever olması, güvenilir olması ve adil olması ele alınırken kurumlara güven kavramı içinde de; yöneticiye güven ve parlamentoya güven gibi unsurlar ele alınmaktadır (Paxton, 1999: 105).

Putnam, Coleman ve Paxton dışında Bourdieu ise sosyal sermaye üzerine düşüncelerini yanıtırken buradaki temel sorunun sosyal hiyerarşi olduğuna dikkat çekmektedir. Bourdieu eşitsizliğin temelini sermayenin üretimi ve yeniden üretimiyle açıklanması gerekliliğine odaklanmıştır. Bu durumda sosyal sermaye kendine özgü bir biçimde eşitsizliği yeniden üreten bir işleve sahiptir. Bu cümleden hareketle Bourdieu sosyal sermayeyi Coleman, Putnam ve Paxton'dan farklı olarak sadece imtiyazlı bir sınıfa ait olan ve onların kendi üstünlüklerini devam ettirmek için kullandıkları bir araç olarak tanımlamaktadır (Aktaran Field, 2006: 22-24).

Sosyal Sermaye ve Ekonomik Kalkınma İlişkisi

Sosyal sermaye fikri hem neoliberal görüşe hem de katılım ve tabandan destekleme fikrine bağlı olanlara cazip gelen öneriler sunmaktadır. Bu çerçevede yaygın olarak 1993'ten itibaren sosyal sermaye

kavramı özellikle uluslararası organizasyonlar ve ülkeler tarafından benimsenerek kalkınma literatüründe önemli kavramlardan biri olarak yer aldı. Zamanla beşeri sermayeyi destekleyici rolü bakımından sosyal sermaye bütün toplumun yararlanabileceği bir hizmet olarak görüldü ve ekonomik kalkınma açısından destekleyici ve tamamlayıcı bir unsur olarak değerlendirildi (Harris ve Renzio,1997: 920).

OECD tarafından hazırlanan “*The Well Being of Nations: The Role of Human and Social Capital, Education and Skills*” isimli raporda beşeri ve sosyal sermaye arasında ekonomik büyüme ve refahı olumlu şekilde etkileyen bir karşılıklık ve tamamlayıcılık ilişkisi olduğu ve sosyal sermayenin milletlerin refahına doğrudan katkıda bulunduğu belirtilmektedir (OECD, 2001: 11).

Ekonomik kalkınmada sosyal sermayenin değer yaratma fonksiyonu sosyal yapı öğelerinin (aile, toplum, organizasyon, etnik grup, kurumsal ve politik sistem gibi) sahip oldukları güven unsurunun ekonomik koordinasyon birimlerinin (piyasa,aile işletmesi, firma, yerel ağlar vb.) faaliyet alanı içinde yer alan işlem maliyetleri, verimlilik, inovasyon ve esneklik şeklinde ekonomik performans üzerinde yarattığı etki olarak değerlendirilmektedir (Boschma, 2004: 148).

Ekonomik koordinasyon mekanizmaları sosyal sermayenin oluşumunda önemli bir öge olan güven unsuruyla birlikte ekonomik kalkınmaya işlem maliyetlerinin azalması, verimlilik artışları ve inovasyon şeklinde olumlu katkıda bulunmaktadır. Zira belirli bir sosyal sermaye stoğu, firma içinde ya da firmalar arasında güvene dayalı ilişkileri gerçekleştirebilmede zaman ve kaynak tasarrufu sağlamaktadır (Boschma, 2004: 148-151).

Boschma (Aktaran Boschma, 2004: 148), güven unsurunu; bireylere karşılıklı fayda sağlayan faaliyetleri koordine etme imkânı sunduğu gibi, belirsizlik nedeniyle ortaya çıkan piyasa başarısızlıklarının üstesinden gelen bir mekanizma olarak da değerlendirmektedir. Kolektif faaliyetlerden kaynaklanan sorunların güvene dayalı çözülmesi ekonomik refah, iyi yönetim ve güvenliğin sağlanması gibi avantajların oluşmasına katkıda bulunabilmektedir. Sadece fiziksel sermayesi gelişmiş olan toplumlar değil, aynı zamanda beşeri ve sosyal sermayesi de gelişmiş olan toplumlar daha hızlı ve istikrarlı şekilde gelişme göstermektedir. Bu açıklamalar bağlamında toplumsal ve ekonomik etkinliği sağlayacak olan öğelerin tümünü kapsayan olguyu sosyal sermaye olarak tanımlamak mümkündür.

Beşeri sermaye bireylerdeki bilgi ve beceri gibi eğitimlerine ilişkin kazanımları yansıtırken sosyal sermaye gruplar içindeki ve gruplar arasındaki işbirliğini kolaylaştıran iletişim ağlarını ve normları

kapsamaktadır. Aynı zamanda beşeri ve sosyal sermaye toplum üzerinde etkili olan kurumsal, politik ve yasal düzenlemelerle yakından ilişkilidir. Bu bağlamda politik, yasal ve kurumsal düzenlemeler beşeri ve sosyal sermayeyle birlikte refahı etkilemektedir. Görüldüğü üzere beşeri sermaye bireyler üzerinde etkiliyken, sosyal sermaye sosyal ilişkilerle bağlantılı olmaktadır. Gelişmiş sosyal sermaye düzeyi bireylere, gruplara ve toplumlara ortak sorunları daha kolay çözme olanakları tanımaktadır. Sosyal sermaye bu yönüyle hem kamu malı hem de özel mal olarak algılanmaktadır. Çünkü sosyal sermaye çeşitli sosyal aktivitelerin bir yan ürünü olarak ortaya çıkmaktadır (OECD, 2001: 12-13,41).

Sosyal işleyişte bu denli önemli ve etkinliği yükseltici bir değişken olan sosyal sermaye, sosyal getiri sağlayan bir öğedir. Bu nedenle, bireyler sosyal sermaye ediniminde, diğer sermaye unsurlarının ediniminde olduğu gibi istekli olmazlar, piyasaya talep yansıtımazlar ve bunun doğal sonucu olarak da sosyal sermaye konusunda piyasa talebi oluşmaz. Sosyal sermayenin teorik düzeyde öğretilmesi ancak yüksek eğitim düzeyinde ve belirli bilim dallarında söz konusu olmaktadır. Ancak, hemen her kademede beşeri sermaye yaratma ögesi olan eğitim hizmetinin oluşturduğu dışsal yararı sosyal sermaye olarak ele almak olasıdır. Aynı zamanda sosyal sermaye toplumsal ve ekonomik işleyişte X-etkinsizliğini³ sıfır noktasına yaklaştıran önemli bir değişkendir.

Sosyal sermayeye ilişkin değerlendirmelerde öne çıkan bir grup ya da bireyin faaliyetlerinden bütün bir toplumun etkilenmekte olduğudur. Dolayısıyla tüketimde rekabet sözkonusu değildir. Bu özelliğiyle de sosyal sermaye bir kamu malı olma özelliğini taşımaktadır. Sosyal sermaye tek başına değil fakat gelişen fiziksel ve beşeri sermayeyle birlikte ekonomik kalkınma üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir. Özellikle fiziki ve beşeri sermayenin gelişmiş olduğu ülkelerde, eğer toplumsal bir çöküş yaşıyorsa bu durumda sosyal sermayenin gelişmiş olması çöküş sürecini durdurmak konusunda diğer sermaye türlerinin tamamlayıcısı olarak işlev görmektedir. Diğer faktörlerin değişmemesi koşuluyla yüksek sosyal sermaye stokuna sahip olan toplumlar, Putnam tarafından örnek verilen İtalya'nın kuzeyi ve güneyindeki yerel yönetimler arasındaki farklılıklarda olduğu gibi, daha düşük sosyal sermaye stokunu sahip olan toplumlara göre daha iyi yönetilmekte, daha açık ve daha güvenli bir toplum yapısına sahip olmakta ve genel olarak daha mutlu bir toplumun inşası sözkonusu olmaktadır. Çünkü bu toplumlarda kamusal hizmetler

3 X-etkinsizliği "genel olarak firma ya da resmi büroların, iyi yönetilmedikleri ve doğru örgütlenmedikleri için kaynak israfına yol açmalarıdır. Bu israf, fazla eleman kullanma, gereksiz harcamalar yapma, verimsiz çalışma gibi nedenlerle ortaya çıkabilir." (Kirmanoğlu, H. (2007). Kamu Ekonomisi Analizi, Beta Yayınları, İstanbul. Ayrıca bkz. Leibenstein, H. (1978). General X – Efficiency Theory & Economic Development, Oxford Univ. Press.

önem taşımakta ve var olan kaynaklar daha etkin kullanılmaktadır. Dolayısıyla beşeri ve sosyal sermayesi gelişmiş olan toplumlarda üretim faktörlerinden daha verimli şekilde faydalanmak sözkonusu olmaktadır (Woolcock, 1998: 154-155).

Bu açıklamalar bize beşeri sermaye ve ekonomik kalkınma arasında kurulan ilişkinin sosyal sermaye ve ekonomik kalkınma arasında da kurulabileceğini göstermektedir. İnsanların güvene dayalı davranış modellerine sahip olması sayesinde hem paranın kullanım alanı genişler hem de mevcut sermayenin verimliliği yükselir. İnsanlar arasında güvenin oluşması sosyal maliyeti azaltır ve bu durum X etkinliği yaratır. Yani yeni maddi yatırım yapmaya gerek kalmadan veri kaynaklarla daha yüksek gelir düzeyinin elde edilmesi mümkün olmaktadır.

Sosyal sermayenin ekonomik kalkınmaya etkisi Dünya Bankası kaynakları ve bu alanda çalışan düşünürler tarafından şu şekilde ele alınmıştır (The World Bank, 1998: 3; Serageldin ve Grootaert, 2000: 44-55):

-Sosyal sermaye yaklaşımı, sosyal ilişkilerin güçlü olmasının ve kurumların iyi işleminin pozitif dışsallıklara sahip olduğunu belirterek bunların kamusal mal özelliklerine dikkat çekmektedir. Çünkü bunlar sadece bir tek bireyin faydası olmayıp topluma yansıyan bütün faydaları içermektedir. Sosyal sermaye ve ekonomik kalkınma arasındaki ilişki özellikle sosyal sermayenin oluşturduğu dışsallıklar nedeniyle bu sermaye türünün kamu ekonomisi alanında ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Sosyal sermaye özellikle gelişmiş sosyal iletişim kanallarıyla gelir dağılımındaki eşitsizliklerin giderilmesinde önemli olup, oluşturulacak yeniden gelir dağılımı politikalarıyla yoksulluğun azaltılması üzerinde olumlu bir etkisi bulunmaktadır.

-Ekonomik birimler arasındaki ilişkilere önem verilmekte ve bu birimlerin oluşturduğu formel ve informel oluşumların ekonomik faaliyetlerin etkinliğini geliştirebileceği dikkate alınmaktadır. Dolayısıyla sosyal sermaye ekonomik işleyişte ortaya çıkan sorunların çözümünde diğer sermaye türleri bakımından tamamlayıcı ve iyileştirici bir özelliğe sahiptir.

Bu analizlere dayalı olarak Temple, toplumdaki sosyal bağların ve devlet ile toplum arasındaki ilişkinin güçlü şekilde kurulmasında ve ekonomik kalkınmanın sağlanmasında öncelikle güven kavramının gelişmesinin gerekliliğine dikkat çekmiştir (Temple, 2002).

Dünya değerler araştırması tarafından 1990-1991, 1996-1997 ve 1999-2001 yıllarında yapılan ampirik çalışmada güven kavramı ölçülürken her bir ulusa "genel olarak insanların güvenilir olduğunu, ya

da insanlarla ilişkilerde aşırı dikkatli olunmaması gerektiğini söyleyebilir misiniz?” şeklindeki sorular sorulmakta ve bu sorulara verilen cevaplar yüzde değer üzerinden sıralanmaktadır. İlgili soruya evet cevabı verenlerin oranının yüksek olduğu ülkelerdeki sosyal sermaye birikimi yüksek kabul edilmekte, evet cevabı verenlerin oranının düşük olduğu ülkelerde ise sosyal sermaye birikimi yetersiz olarak değerlendirilmektedir. Verilen cevaplar bağlamında bazı ülkelere ait güven düzeyi aşağıda oluşturulan Tablo 1’de gösterilmektedir (Bjornskov, 2008: 283; Karagül, 2006: 67).

Tablo 1: Bazı Ülkelere Ait Güven Düzeyi

Ülkeler	Güven Düzeyi (%)	Ülkeler	Güven Düzeyi (%)
Norveç	63.9	İspanya	33.6
İsveç	62.3	Avusturya	32.8
Danimarka	60.1	Güney Kore	32.5
Hollanda	59.8	Belçika	31.4
Finlandiya	56.4	İtalya	31.4
Kanada	46.9	Meksika	25.1
Avustralya	43.8	Polonya	23.7
Japonya	42.9	Fransa	23.3
ABD	42.1	Nijerya	22.7
İsviçre	42.1	Şili	22.5
İzlanda	41.5	Güney Afrika	22.2
İrlanda	41.2	Arjantin	20.8
Hindistan	38.3	Portekiz	15.7
İngiltere	36.9	TÜRKİYE	10.4
Almanya	36.1	Brezilya	4.8

Kaynak: Bjornskov, 2008: 283

Tablo 1’e ek olarak ayrıca Tablo 1’de yer alan Almanya, Japonya, İtalya, Kore ve Türkiye gibi ülkeler bakımından ekonomik kalkınmada önemli olan bazı kamu harcamalarının GSYİH oranları da Grafik 1’de gösterilmektedir.

Tablo 1 ve Grafik 1 makale ve tez uyumunu sağlayabilmek adına Türkiye, Almanya ve Japonya açısından analiz edilmektedir.

Tablo 1 ve Grafik1 öncelikle Türkiye açısından şu şekilde değerlendirilmektedir: Türkiye’deki güven düzeyi düşüklüğü iki sebepten kaynaklanmaktadır. Türkiye hızlı kentleşen ve ekonomik türbülans yaşayan bir ülke olması nedeniyle toplumsal duygular veya gelişmeler ekonomik gelişmelerle desteklenmediğinden toplumsal güven değeri düşük olmaktadır.

Ekonomik sorunlar nedeniyle sosyal sermaye toplumu yapıştırıcı, birleştirici işlev görmeyip, toplumdaki kaçış ve toplumu ayrıştırıcı işlev görmektedir. Sosyal sermaye edinenler bu gücü kullanarak toplumsal kaynaklardan aşırı pay alma davranışına girerek, toplumsal güven oluşumunu zedeleyebilmektedir. Bununla birlikte Türkiye’de kantitatif eğitim ilerlemekte buna karşın sosyal sermayenin gelişmesinde önemli olan kalitatif eğitim anlayışı ve uygulaması ilerleme gösterememektedir. Bu düşüncelere paralel olarak toplumda gerek bireyler arasında gerekse bireyle devlet arasında yaşanan karşılıklı güven eksikliği ekonomideki az gelişmişliğin bir nedeni olarak da görülmektedir. Çünkü burada yapılan her ticari faaliyetin karşılıklı güvene dayanması, beraberinde devletin bireyle olan karşılıklı ilişkilerinde de güven kavramının olması gerekliliğine vurgu yapılmaktadır. Toplumsal değeri oluşturan güven duygusu toplum kültürünün bir parçasını oluşturarak özellikle sosyal iletişim ağlarının gelişmesi bakımından önem taşımaktadır (Kazgan, 2004: 363).

Türkiye’de güven unsuru bireyler arasında bulunmadığı gibi devletle birey arasında da bulunmamakta ya da çok düşük seviyelerde gerçekleşmektedir. Devlet bireyle olan ilişkisinde denetim mekanizmasını yoğun bir bürokrasi ağıyla örmüştür. Gelişmiş ekonomilerin çoğunda doğrudan ekonomik faaliyetlere odaklanılırken, Türkiye’de ise bürokrasinin ağırlığı ve bürokrasi sürecinin inanılmaz uzunluğu ihracatçıları açısından olumlu değerlendirilmemektedir. Örneğin İngiltere’de tek bir imza ile yürütülebilecek bir işlem için Türkiye’de birden fazla imza gerekmekte ve bu durum ihracatçıları bakımından bir şikayet konusu oluşturmaktadır. Zira bu işlemlerin yaratacağı zaman kaybı ve motivasyon eksikliği beraberinde işlem maliyetlerinin artmasına neden olmaktadır. Durum devlet açısından değerlendirildiğinde devletin vatandaşlara duyduğu güven düzeyinin düşük olmasının nedenleri şu şekilde haklı gerekçelerle ifade edilebilir. Eğer bir ülkede GSMH’nın yarısı kayıt- dışı olarak saptanabiliyorsa, ihracatta KDV iadesine yönelik yapılan başvurularda hayali ihracat belirlenebiliyorsa devletin bireye yönelik güvensiz yaklaşımı makul karşılanabilir. Aynı şekilde durum vatandaş açısından düşünüldüğünde vatandaşın da devlete olan güvensizliği bazı haklı nedenlere bağlanabilir. Çünkü vatandaş ödediği verginin yerel ve/veya merkezi idarelerce çarçur edildiğini, bunun toplumun en zengin kesimine faiz ödemesinde kullanıldığını tanık oluyorsa ve sonuçta kendisine hizmet olarak geri dönmediğini görüyorsa, Grafik 1’de yer aldığı gibi, vatandaşın da devlete olan güvensizliği haklı görülebilir (Kazgan, 2004: 363).

Güven unsurunun toplumda yerleşmesi bakımından önemli bir durumu oluşturan siyasal erkin davranışları açısından da şunlar belirtilebilir. Siyasal erkin sınırlarını toplumsal üretim, yani ekonomi belirlemektedir. Kapitalist toplumlarda süzgeç tipi siyasal yapılanmalar, siyasal rant

peşinde koştukları derecede sosyal sermaye dokusunu örmede başarılı olamamaktadırlar Böyle bir toplumsal yapı dağılan toplum modeline girmektedir. Dağılan toplum modelinde, Bourdieu'nun sosyal sermaye yaklaşımında olduğu gibi bireyler ve/veya örgütler kendi çıkarlarını, ayrıcalıklı durumlarını ve sermayelerini korumaya çalışırlar. Zira, bu tür toplumsal yapıların bireyleri toplumun dolayısıyla kendi geleceklerini güvence altında görmezler. Buna karşın, toplanan toplum yapılarında ise, bireyler toplumsal yapılarının, dolayısıyla kendilerinin gelecekleri hakkında kuşku duymazlar ve kendilerini güvence altında hissederler. Bu bağlamda toplanan toplum yapıları genellikle gelişmiş ve ileri görüşlü toplumlardan oluşur ve böyle toplumlarda sosyal sermayenin üretimi ve yayılması dağılan toplum yapılarına göre çok daha ileri düzeyde olur. İleri ve geri toplumsal yapılar, sosyal sermaye oluşumu ve sosyal sermayenin yaygınlaşması bağlamında, zıt yönde kısır-döngü hareketi sergilerler (Bexley vd. 2007; Putnam, 2000; Önder, 2011: 63-79).

Sosyal iletişim ağlarının gelişmesi güvene dayandığı ve güven de kültür tarafından belirlendiği için toplulukların oluşması farklı kültürlerde farklı ölçülerde gerçekleşmektedir. Örneğin Japonya gibi güven düzeyi yüksek olan toplumlar ekonomik kalkınmada bilgi devriminin yarattığı ivmeden çok daha önce sosyal sermaye birikiminin oluşmasına yönelik ağ yapılarını oluşturabilmiştir. Ancak güven düzeyi düşük olan toplumlarda sosyal iletişim ağlarının gelişmemiş olması bu toplumların bilgi teknolojisinin kendilerine sunduğu verimlilikten yararlanamamaları sonucunu doğurmaktadır. Sosyal sermaye bir toplumda bireysel değerlerden çok sosyal değerlerin egemen olmasına dayanmaktadır (Fukuyama, 1996: 37-38).

Tablo 1 ve Grafik 1, Japonya açısından ise şekilde analiz edilebilir: Japonya'nın sanayileşmesi ve dışa açılma politikaları 19.y.y.'da Meiji restorasyonu ile başlamıştır. 1867 Meiji dönemiyle birlikte hızlı bir sanayileşme sürecine girilerek güçlü Japonya politikası izlenmiştir. Meiji döneminde farkındalıklar yaratılmaya başlanmış ve bunlar daha sonraki dönemlerde Japon kültürünün ve alışkanlıklarının doğmasına ve geniş bir beşeri ve sosyal sermaye ağının oluşmasına neden olmuştur. Japonya'da Meiji döneminden itibaren eğitime yapılan büyük yatırımlar, insan kaynakları birikiminin oluşmasına katkıda bulunmuştur. İnsan kaynakları birikimi savaş sonrasında Japonya'nın tekrar büyük bir ekonomik güce ulaşmasını sağlamıştır. Dolayısıyla eğitimin ilerletici gücü Japonya'nın sosyo-ekonomik kalkınmasında önemli bir yere sahiptir (Ergün, 1999:4; Beasley, 1972: 352-359; Aso ve Amano, 1972: 144).

Beşeri sermaye yaratma ögesi olarak eğitim, Japonya'da sosyal kalkınmanın desteklenmesinde, halkın bilincinin yükseltilmesinde, geniş iletişim ağlarının kurulmasında ve sosyal sermayenin gelişmesinde çok

önemli roller üstlenmiştir. Japonya’da beşeri sermaye gelişimine önem verilmesinin temel amaçları şu şekilde belirtilmektedir: Geniş kapsamlı bilgi ve kültürün kazanılmasını teşvik etmek, her bireyin değerlerine saygı göstererek bireysel yeteneklerin gelişmesine katkıda bulunmak, bireylerin yaratıcılığını geliştirerek bağımsız ve otonom bir ruhun büyümesini sağlamak, adalet ve sorumluluk, karşılıklı saygı ve güven, işbirliği değerlerinin yerleşmesine çalışmak ve toplumsal kalkınmayı bu değerler üzerinde inşa etmektir (MEXT, 2008: 2-3).

Japon ekonomisinde olduğu gibi Alman ekonomisi de İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra büyük bir ivme yakalamıştır. Bu ekonomik mucizenin altyapısal gelişimlerinde savaş öncesi dönemlerde güçlendirilmiş olan eğitim sistemiyle gerçekleştirilen beşeri sermaye birikiminin varlığı yatmaktadır. Güçlü beşeri sermaye birikimi Japonya’da olduğu gibi Almanya’da da, hem kalkınmanın itici gücü hem de güçlü sosyal sermaye oluşumunun kaynağı olmuştur (Roskin,2009: 275).

Gelişmelerin de ortaya koyduğu gibi gerek Japonya’da ve gerekse Almanya’da çoğunlukla devletin reformist öncülüğü ve sübvansiyonlarıyla bir modernleşme başarısının yaratılmış olduğu kalkınma yazınında kabul gören bir gerçektir. Bu ülkelerde beşeri ve sosyal sermayenin gelişmiş olması ekonomik ve toplumsal kalkınmanın güçlendirilmesi açısından bir zorunluluk olarak görülmektedir (Roskin, 2009: 420, Smith, 1968: 42-54).

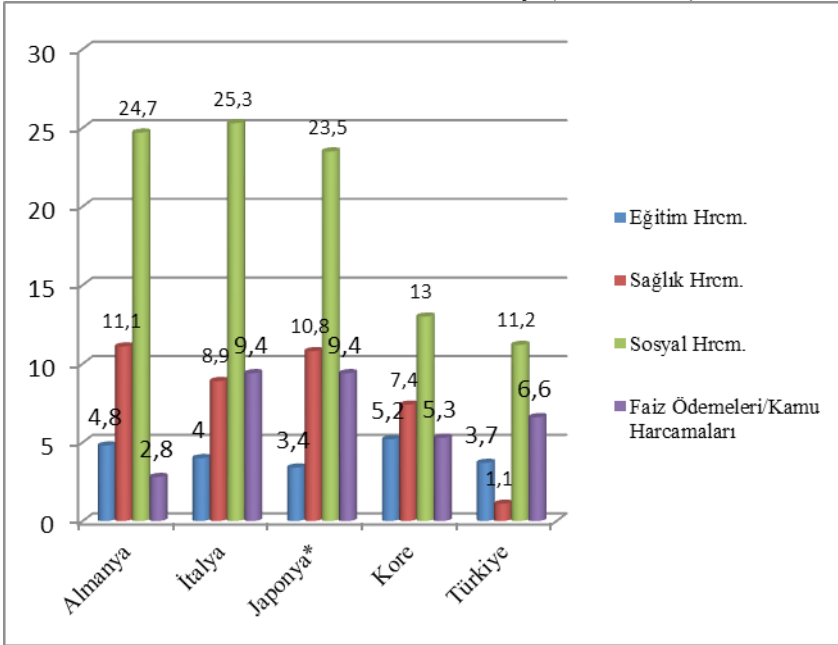
Sonuç

Sosyal sermaye içsel büyümede önemli bir unsur olarak ele alındığında bu sermaye türünün oluşturduğu pozitif dışsallıklar bu hizmetin kamu politikaları alanında değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır. Gelişmiş sosyal sermaye düzeyi kuşaklar boyunca aktarılabilecek bir geçirgenliğe sahiptir. Sosyal sermayenin gelişmesi oluşturacağı pozitif dışsallıklar açısından önemli olduğundan, bu alanın genişletilmesine kamusal destek sağlanması ekonomik sonuçlar açısından da önemlidir. Bir ülkede sosyal sermayenin gelişme düzeyinin yüksek olması ülkedeki kalkınma unsurlarının birbiriyle uyumlu olduğunu göstermektedir. Çünkü sosyal sermaye ekonomik ortamda oluşabilecek ve X-etkinsizliği olarak tanımlanan kaynak dağılımı etkinsizliğini, maliyet etkinsizliğini ve hizmet etkinsizliğini minimize eden veya ortadan kaldıran bir sermaye türü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Gelir dağılımının bozuk olduğu ve eğitilmiş insan gücüne çok büyük oranlarda ihtiyaç duyulan Türkiye’de eğitim hizmetinin sadece kantitatif amaçlı değerlendirilmesi ekonomik bakımdan verimli sonuçlar yaratmayacağı gibi sosyal sermayenin gelişmesini de engellemektedir.

Bu ortamda eğitim ve onun yan ürünü ya da tamamlayıcısı olarak oluşan sosyal sermaye Bourdieu'nun ifade ettiği gibi sadece imtiyazlı sınıfların sahip olabileceği bir özel mal statüsüne dönüşebilmektedir. Bunun önlenmesi için Türkiye gibi genç nüfusa sahip bir ülkede kalkınmanın her aşamasında potansiyel insan kaynaklarının önemli bir üretim faktörü olarak ele alınması için güçlü eğitim politikalarıyla donatılması zorunludur (Field,2006:108, Zürcher, 2004: 477).

Grafik 1. Seçili Ülkelerde Seçili Kamu Harcamalarının GSYH Payı (2015 Yılı, %)

Kaynak: OECD Data, <https://data.oecd.org/>, 01.11.2019, T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, Bütçe Gerekçesi, <https://www.hmb.gov.tr/butce-gerekcesi>, 31.10.2019, The World Bank, DataBank, World Bank Indicators, <https://data-bank.worldbank.org/source/world-development-indicators> 16.11.2019

*Japonya'ya ait eğitim harcamaları 2016 yılı verisidir.

KAYNAKÇA

- Aso, M. ve Amano, I. (1972). “Japonya’da teknolojik yenileşmenin eğitime etkisi”, Çev: M. Özcan, s.139-147, Ankara. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/40/519/6514.pdf>.
- Beasley, W.G. (1972): *The Meiji restoration*, Stanford University Press, California.
- Bexley, E, Marginson, S. ve Wheelahon, L. (2007). *Social capital in theory and practice*. file:///C:/Users/User/Downloads/Social_capital_in_theory_and_practice.pdf.
- Bjornskov, C. (2008). “Social trust and fractionalization: A possible reinterpretation”, *European Sociological Review*,24(3), 271-283
- Boschma, R. A. (2004). “Social capital and regional development: An empirical analysis of the third Italy”, *learning from clusters: A critical assessment from an economic- geographical perspective*, Ed: Boschma,R.A.,Kloosterman ,R.C.
- Coleman, J. S. (1988). “Social capital in the creation of human capital”, *American Journal of Sociology*, 94, 95-120
- Elgar, F., J., Davis, C., G., Wohl, M. J., Trites, S, J., Zelenski, J. M. ve Martin,M.S. (2011). “Social capital, health and life satisfaction in 50 countries”, *Health & Place*, 17, 1044-1053.
- Ergün, M. (1999). “Batılılaşma dönemi Osmanlı eğitim sisteminin gelişimine mukayeseli bir bakış”, *Osmanlı Dünyası ’nda Bilim ve Eğitim Milletlerarası Kongresi*, İstanbul.
- Field, J. (2006), *Sosyal sermaye*, Çev: B. Bilgen ve B. Şen, Bilgi İletişim Grubu Yayıncılık, İstanbul
- Fukuyama, F. (1996). *Trust: The social virtues and the creation of prosperity*, Penguin Books.
- Gradstein, M., Justman, M. ve Meier, V. (2005): *The political economy of education: Implications for growth and inequality*, The MIT Press, London.
- Harris, J. ve Renzio, P.D. (1997). “Policy arena ‘missing link’ or analytically missing?: The concept of social capital”, *Journal of International Development*, 9(7), 919-937
- Karagül, M. (2006). “Sosyal sermaye belirleyicileri üzerine ampirik bir çalışma”, *Akdeniz İİBF Dergisi* (12), 61-78
- Kazgan, G. (2004). *Tanzimat’tan 21.yüzyıla Türkiye ekonomisi*, İstanbul Bilgi Üniv.Yayımları, İstanbul.
- MEXT (2008). Enrollment and advancement rate 1948-2005, Summary Tables., <http://www.mext.go.jp/en/>

- Neira, I., Maseda, P. M. ve Vieira, E. (2010). "Social capital and growth in European Regions", *Regional and Sectoral Economic Studies*, 10(2), 19-28.
- OECD (2001). *The well being of nations: The role of human and social capital, education and skills*, Paris.
- Önder, İ. (2011). "Küreselleşme sürecinde kamusal işlevlerde görülen organik değişim", *İktisat Üzerine Düşünceler*, ss.63-79, Yordam Kitap, İstanbul.
- Paxton, P. (1999). "Is social capital declining in the United States? A multiple indicator assessment", *The American Journal of Sociology*, 105(1), 88-127, U.S.A.
- Putnam, R.D. (1993). *Making democracy work: Civic traditions in modern Italy*, Princeton University Press, U.S.A.
- Putnam, R. D. (2000). *Bowling alone: The collapse and revival of American community*, New York.
- Roskin, M. G. (2009). *Çağdaş devlet sistemleri*, Çev: Bahattin Seçilmişoğlu, Adres Yayınları, Ankara.
- Serageldin, I. ve Grootaert, C. (2000). "Defining social capital: An integrating view", *social capital a multifaceted perspective*, Ed: P.Dasgupta ve I.Serageldin, The World Bank, pp. 40-58.
- Smith, T. C. (1968). *Political change and industrial development in Japan: Government enterprise, 1868-1880*, Stanford University Press, California.
- Temple, J. (2002): "Growth effects of education and social capital in the OECD countries" *OECD Economic Studies* 1-56,
- The World Bank (1998). *The initiative on defining, monitoring and measuring social capital*, social capital initiative working paper no.1.
- Woolcock, M. (1998). "Social capital and economic development: Toward a theoretical synthesis and policy framework", *Theory and Society*, 27(2), 151-208, April.
- Zürcher, E. J. (2004). *Modernleşen Türkiye'nin tarihi*, Çev: Y. Saner, İletişim Yayınları, İstanbul.

Bölüm 5

ESKİ AHİT PEYGAMBERLERİNİN, BİZANS DİNİ MİMARİSİ RESİM SANATINDA UYGULAMA ALANLARININ YORUMLANMASI¹

Sanem SOYLU YILMAZ²

1 Yazarın, M.S.G.S.Ü. Batı Çağdaş Sanatı Programı tarafından kabul edilmiş, 'Ortaçağ Hıristiyan Resim Sanatında Eski Ahit'in Neviim Bölümünün Büyük Peygamberlerinin (Yeşaya, Daniel, Yeremya,veEzekiel) Tasvirleri' adlı Yüksek Lisans Tezi'nden derlenmiştir.

2 Doktora Adayı, Mimari Restorasyon Bölümü Öğretim Görevlisi, Şişli Meslek Yüksekokulu, sanem.soylu@sisli.edu.tr.

1.GİRİŞ

Bizans Resim Sanatında, mimariye bağlı resimlerin belli bir resim programı içerisinde ele alınıp alınmadığı, liturjik anlamlarının nasıl değerlendirilmesi gerektiği, araştırmacılar için önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilindiği gibi, özellikle, Hıristiyanlığın siyasi, sosyal tüm alanlarda tek egemen olduğu, 7.yy'dan itibaren, dini mimaride tüm duvarlar dini hikâyelerle, İsa Peygamber, Meryem Ana, kutsal kitap yazarları gibi dini açıdan önemli kişilerin resimleri ile kaplanmıştır. İlginç olan ise, Bizans Dönemi kiliselerinde bulunan, duvar resimlerinin, hiç birisi birbiriyle tamamen aynı değildir.(Popovich, 229). Özellikle, Eski Ahit Peygamberlerinin resimlerinin, nasıl, neden ve nerede resmedildiğine ilişkin çalışmalar son dönemlerde artmıştır. Biz bu bildiride, Eski Ahit Peygamberlerinin, genel bir bakış açısıyla, erken dönemlerden itibaren nasıl anlaşıldığının ve nasıl resmedildiğini mimaride gördüğümüz uygulama örneklerini üzerinden ele alarak, değerlendirmeye çalışmaktayız.³

Hıristiyanlığın en erken dönemlerinden itibaren, ibadet mekânlarının, mezarların, vaftizhanelerin, duvar resimleri ile kaplı olduğu görülmektedir. Sözü edilen duvar resimlerinin inanç sistemi içerisinde ki önemini anlamak için 6.yy'ın sonunda, kilise resimleri ile ilgili olarak yapılan bir teoloji tartışmasında, Büyük Gregory'nin, Piskopos Serenus'a yazmış olduğu mektupta yazan şu sözler önemlidir. 'Okumak, okuma yazma bilenler için ne ifade ederse' ' Okuma yazma bilmeyenler için de resimler aynı şeyi ifade eder, böylelikle, yaratıcının sözlerini anlayabilirler.'der Büyük Gregory. Hıristiyanlıkta yüzyıllar boyunca uygulanan resim geleneğinin temelini bu sözlerde aramak doğru olacaktır.(Endrödi,2010, 137) Böylelikle okuma yazma bilmeyenler için dinsel hikâyelerinin anlaşılması, aktarılması, yorumlanması mümkün olmuştur. Bizans Dini Mimari'sinin değerlendirilmesinde, mimariye bağlı resim sanatının yorumlanması gerek liturjik⁴ açıdan gerekse salt izleyicinin gördüğü resimsel anlatım açısından, sözü edilen resimler son derece önemlidir. Dini yapıların içerisinde ve kimi zaman dışarıda⁵ bulunan resimlerin dini liturjinin bir parçası olduğu, belli bir resim programı içerisinde ele alındığı, uzun zamandır çalışan bir konudur.(Bornovalı, 2008; Bornovalı,2009,56)

Bildirinin başlığında ifade edilen, Bizans Dini Mimarisi Resim Sanatında, uygulama örneklerini gördüğümüz, Hıristiyan Resim sanatını

3 Kutsal Kitap iki ana bölümden oluşur. Bunlar, "Eski Ahit" (Tevrat, Zebur) ve "Yeni Ahit" (İncil)'ten oluşmaktadır. Eski Ahit'in 39 kitabından ilk 5 kitabı Musa Peygamber'in kitabı Tevrat'tır. Ancak genel olarak da EA (Eski Ahit)'e, "Tevrat" da denir. EA; Mezmurlar, Süleyman'ın Özdeyişleri, Vaiz ve Ezgilerin Ezgisi kitaplarını, ayrıca Eyüp, Yunus, Yeremya, Yeşaya ve Danyal,Ezekiel...gibi kitaplardır.

4 Yun: (λειτουργία) Liturgia , Ayin;İbadet. <https://www.etymonline.com/word/liturgy/04.08.2019>.

5 Dini mimarinin dış duvarlarında bulunan örnekler için en bilinen örnek, Kastoria kentinde görülebilmektedir.

irdelemek için, sözü edilen resimlerin, Kurtarıcı İsa, Havarilerin ve inananların hikâyelerinden ibaret olmadığını anlamak son derece önemlidir. Bilindiği gibi Hıristiyanlık kendi kökenlerini, Hıristiyanlığın başlangıcını, Musevi inancına ve peygamberlerine dayandırmıştır. Hıristiyan inananlar, Eski ve Yeni Ahit yazarlarının kitaplarını okumuşlar, yazılanları gerçek anlamları ya da mecazi anlamları üzerinden değerlendirip, sayısız defa alıntılanmışlardır. Söz konusu metinler Yahudilik ve Hıristiyanlığın başat yapıtları olarak ayrı bir öneme sahiptir. Aynı zamanda, yüzyıllar boyunca birçok Hıristiyan teolog tarafından çalışılan, Eski Ahit metinleri, Hıristiyanlık inancının en önemli taşıyıcı unsurlarından olmuştur. Erken dönem teologların yapmış olduğu çalışmalarda, Kurtarıcı İsa Mesih'in gelişimi müjdeleyen çok sayıda gönderme, Eski Ahit de aranıp bulunmuş, Hıristiyanlık tüm bu göndermeler ışığında yeniden yorumlanmıştır. Elbette bu fikre karşı çıkan kaynakların olduğunu da gözden kaçırmamak gerekmektedir. Teolojik çatışmaların, yeniden tasarımların, temel arayışlarının içinde Eski Ahit Tanrısının – Andromorfik-insansı – özelliklerinin yerildiği, tüm bunlardan farklı bir Tanrı arayışında Evrensel kilise fikrinden önce tartışıldığının da bilinmesi önemlidir. Sinoplu Marcion bu tartışmalarının odağında ki kişilerden birisidir.

2. Erken Hıristiyanlık Dönemi'nde Eski Ahit Peygamber Tasvirleri

Hıristiyan kilisesinin, ilk dönemlerinden itibaren, simgesel anlatımlar yoluyla insanlara ulaşmaya çalışılmıştır. Semboller ve alegorik anlatımlar, kilisenin, kilise dışından insanlara ulaşmasının yolu olmuştur. Dura Europos'ta bulunan Ev-kilise ve Sinagog duvar resimlerinde, Eski Ahit hikâyelerinin, simgeler ve sezgisel tanımlamaların ışığında Hıristiyan ikonografisinin temelini oluşturulduğu görülmektedir. Bu simgeler elbette yalnızca Yeni Ahit'in imge dünyasını değil, Eski Ahit'in "tamamlayıcılık" ilkesi üzerinden değerlendirilmelidir. Böylelikle, yeni inanç -Hıristiyanlık- Eski Ahit'te bulunan kişileri, olayları, gerek yaptıkları gerekse kimlikleri dolayısıyla, Yeni Ahit'te ki kişilerin ön görünüşleri, ön bildirimleri olarak ele almıştır.

Hıristiyan resim sanatının en erken örneklerinden kabul edilen, Dura Europos Ev Kilisesi duvarlarında Eski Ahit ve Yeni Ahit'ten sahneler bulunmaktadır. Dura Europos Ev Kilisesi (DomusEcclesia/ DomusChristiana) resimler yoluyla "canlandırılan" Kutsal Kitap kişilerinin ve olaylarının, bilinen ilk örneğidir. Görülmekte olan, Davud Peygamber ve Golyat'a ait Eski Ahit Hikayesi'dir. – üstte bulunan yazı-- -Davud Peygamber ve Golyat'ın anlatıldığı hikâyede, güçlü ve kötü olan Golyat'ın, iyi ve cesur -, genç bir adam tarafından, güç ile değil zekâsını kullanarak ve elbette Tanrı'nın yardımı ile alt edilebileceğini anlatmaktadır.

3.yy'da Hristiyanlar tarafından, Davud ve Golyat, menkıbesinin seçilmesi yaşadıkları dönemin siyasi, politik yansıması olarak görülebilmektedir. Yaşanan dönem, Roma imparatorluğunun içinde var olmaya çalıştıkları, yeni inançlarını yaşamak için ettikleri mücadelenin bir sembolü olarak değerlendirilmiş olmalıdır. Vaftizhane duvarında olması da yine yeni Hristiyanlığı seçen kişilerin, Roma'ya (Golyat) karşı, 'Tanrı sizinle' mesajının vurgulanması açısından önemli olmalıdır.

Resim 1 : *Domus Ecclesia, Dura Europos, M.S. 240'lı yıllar, Suriye.* ⁶

3.-4.yy Hıristiyan Resim Sanatının erken örneklerini görebildiğimiz bir başka örnek ise, Roma Katakomp duvar resimleridir. Burada bulunan duvar resimlerinde, Eski Ahit peygamberlerinin resimlerini görebilmekteyiz. Eski Ahit Peygamberleri, ölüm, ölümden sonra gibi ölü kültüne yaşam, kurtuluş gibi anlatımlarda sıklıkla kullanılmıştır. (Nuh ve İbrahim) Nuh Peygamberin menkıbesi, kurtuluşun simgesi olurken, İbrahim Peygamber'in kurban hikâyesi ise İsa Peygamberin inancın gücü, en değerli olandan inanç için vazgeçme gibi düşünülmüş ve Tanrı'nın en değerli olan oğlundan, yani - İsa peygamberin ölümü ile ilişkilendirilmiştir.

Erken Hıristiyan resimlerinde görülen bir başka peygamber ise Danyal Peygamber'dir. Danyal Peygamber'in 'Aslan İninde Sınanma' adlı hikâyesi, 'doğru inanç' kavramı ile ele alınmaktadır. Böylelikle doğru inanca sahip kişiler, aynı Aslanlar tarafından parçalanmayan, Danyal Peygamber meseline olduğu gibi ölümden sonra cezalandırılmaktan, yok olmaktan kurtulacaklar, dirilişten sonra sonsuza kadar İsa Peygamber'in Cennet Krallığı'nda yaşama kavuşacaklardır. 4.yy'dan günümüze kalan, Pec'te bulunan Hıristiyan mezar odasının duvarlarında bulunan tasvirde, Danyal Peygamber, 'Aslan ini'nde gösterilmektedir. Benzer şekilde,

⁶ <http://media.artgallery.yale.edu/duraeuropos/12.09.2019>.

Danyal peygamberin rüyasında,2:34 “insan eli değmeden” -Tanrı'nın isteğiyle- bir parça taşın ise İsa Peygamberin, annesi Meryem tarafından dünyaya getirilmesinin ön görünümü olarak yorumlanmıştır.⁷ İnsani olmayan-Tanrısal- bir müdahaleden ile Tanrısal bir parçanın yeryüzüne ayrılmasını öngörerek, Meryem'e Müjde, menkıbesinde bildirilenlere atıfta bulunur.

Yunus Peygamber'in balığın içinde kaldığı üç gün İsa Peygamber'in üç gün sonra ki dirilişi ile bağlantılı olarak kabul edilmiş, aynı zamanda su ile vaftizin, vaftizden sonra geçmiş yaşantının geride bırakılması ve yeniden doğuşun sembolü olarak algılanmıştır. Bu nedenle, katakomp resimlerinde, Yunus Peygamber'e ait hikâyelerin resimlendiği görülmektedir.

Hıristiyanlığın, 4.yy'dan itibaren, resmi din olarak kabul edilmesinden sonra, yapılan dini yapılar, Anıt Mezar gibi anıtsal yapılarda, Eski Ahit Peygamberleri ve Yeni Ahit hikayelerinin resmedildiği görülmektedir. Erken dönem kiliselerinde, yapıların apsis bölümünde, İsa Peygamberin resminin yerleştirilmesi, ibadetin liturjik yapısının, resim programının oluşturulmasını, sağlamıştır. (Sipeser,63). Ravenna'da bulunan, 6.yy'a ait, San VitaleBazilikası'nda bulunan Eski Ahit Peygamberlerine ait yaşam öyküleri görülmektedir. Apsis'in her iki yanında bulunan, duvarlarda, Kuzey tarafında İbrahim Peygamber ve İshak Peygamber hikâyesi, güney tarafında ise Melkizedek'in İbrahim Peygambere yapmış olduğu, sunu bulunmaktadır. (Ökirsti ayınının ön görünümü) Her iki hikayede Eski Ahit hikayesidir. Resim programı açısından bakıldığında ise apsiste bulunan İsa peygambere ait mozaik'in her iki yanında, inancı temellendiren, açıklayıcı İsa Peygamber'in müjdesinin Eski Ahit'te olduğuna yönelik inancın ifadesi olarak resmedilmişlerdir. Sahnenin hemen üst kısmında ise Dört İncil yazarından, ikisi görülmektedir.

7 Daniel 2:31-35 ' Ey kral, düşünde önünde duran büyük bir heykel gördün. Çok büyük ve olağanüstü parlaktı, görünüşü ürkütücüydü. 32 Başı saf altından, göğsüyle kolları gümüşten, kamıyla kalçaları tunçtan, 33 bacakları demirden, ayaklarının bir kesimi demirden, bir kesimi kildendi. 34 Sen bakıyordun ki, bir taş insan eli değmeden kesilip heykelin demirden, kilden ayaklarına çarparak onları paramparça etti. 35 Demir, kil, tunç, gümüş, altın aynı anda parçalandı; yazın harman yerindeki saman çöpleri gibi oldular. Derken bir rüzgar çıktı, hiç iz bırakmadan hepsini alıp götürdü. Heykele çarpan taşsa büyük bir dağ oldu, bütün dünyayı doldurdu.'

Resim 2: San Vitale, Güney Duvarı, Melkizedek İbrahim Peygamber'e sunu yaparken, 6.yy,Ravenna.(Foto.S.Soylu)

3. Orta Bizans Dönemi'nde Eski Ahit Peygamber Tasvirleri

Orta Bizans Dönemine gelindiğinde, kilise dekorasyonunun önemli bir parçası olarak, Eski Ahit Peygamberlerinin tasvirleri görülmektedir. Orta Bizans dönemi'nde inşa edilmiş olan Fethiye Camii- Pammakaristos Manastırı, İstanbul'un Haçlı İşgalinden kurtulduktan sonra Mikael Glabas tarafından restore edilmiştir. 1305 yılında, Glabas'ın ölümünden sonra ise karısı Maria, rahibe olarak Martha adını almış, eski kilisesinin etrafında parakklesion –kocasının mezarını yaptırmış ve içini mozaik ve freskolarla dekore ettirmiştir. Bir mezar şapeli olarak inşa edilen yapının mozaikleri günümüze ulaşmıştır. Kubbe merkezinde İsa Peygamberin tasvirini, kubbe içinde ise on iki adet, Eski Ahit Peygamberlerine ait tasvirler bulunmaktadır. Eski Ahit Peygamberleri, Kutsal Kitap'ta bulunan hikâyelerine göre semboller-atribular⁸ ile diğerlerinden ayrılmış, peygamber tasvirlerinin üst kısımlarına isimleri yazılmıştır. 'Tanrı Sözcüklerini' taşıdıklarının ifadesi olarak ellerinde parşömenler bulunmaktadır. Kubbenin taşıyıcısı olarak

8 Atribü: (Snt.,hyk.mit.)Antik Dönemlerde bir heykelin hangi tanrı ve tanrıçanın olduğu konusunu simgeleyen ayrıntı.

resmedilen Eski Ahit Peygamberleri, İsa Peygamberin ‘temeli’, Tanrı’nın müjdesinin ‘taşıyıcıları’ olarak değerlendirilmesi, doğru olacaktır.

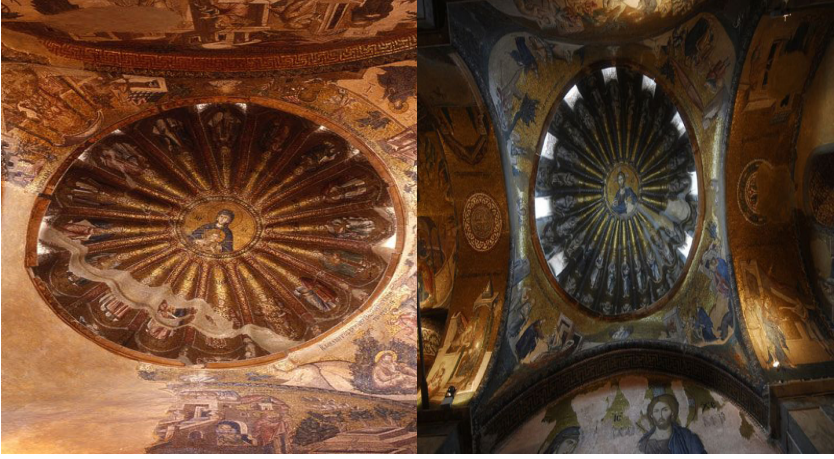
Kapadokya’da bulunan Elmalı Kilisesi içinde, kubbe önünde bulunan kemer içinde ise, İlyas ve Daniel Peygamberleri görmekteyiz. Ellerinde, kutsal kitaptan alıntılarının bulunduğu peygamber tasvirleri, Pantokrator İsa, tasvirinin bulunduğu, kubbenin önündeki kemerde yer almaktadır.

Makedonya Ohrid, Aziz Klement Kilisesi’nden (13.yy) bir başka örnekte ise, kubbe kasnağı içerisinde, Eski Ahit Peygamberlerini görmekteyiz. İsa Peygamberin, gelişinin müjdesini veren peygamberlerin, ellerinde peygamberlik sembolü olarak yine parşömenler bulunmakta ve geçmiş dönemde yaşadıklarının ifadesi olarak da kiton giyerken tasvir edilmişlerdir.

Kubbe içinde bulunan Eski Ahit Peygamberleri tasvirlerinin bir başka örneğini, yapılışı 9.yy’a uzanan, Aziz Naum Manastır kilisesi duvar resimlerinde de görebilmekteyiz. Kubbe iç yüzeyinde, Eski Ahit Peygamberlerinin tasvirleri dönem özelliklerine uygun olarak resmedilmiştir.

Resim 3: Aziz Naum Manastırı, kubbe kasnağında Eski Ahit peygamberleri (11-13.yy), Ohrid.(Foto:S.Soylu)

Resim 5-a (solda) : Kariye Müzesi, İç Narteks güney bölümü kubbe içi mozaik, kubbe ortasında Pantokrator İsa ve Eski Ahit Peygamberleri⁹

Resim 5-b (sağda) : Kariye Müzesi, İç Narteks kuzey bölümü kubbe içi mozaik, kubbe ortasında 'Tanrı Anası' Meryem ve 'Ataları' Eski Ahit Peygamberleri.¹⁰

Resim 6: Studenica Manastırı, 13-14.yy, Sırbistan.Studenica Manastırı, Sırbistan, 14.yy, foto.S.Soylu. Bir meleğin getirdiği, Yeni Ahit bir kadın olarak kişiselleştirilmiştir. Sol tarafta İsa Peygamberin kolunun altında görülmektedir.

⁹ <https://ayasofyamuzesi.gov.tr/tr/content/kariye-m%C3%BCzesi/01.09.2019>.

¹⁰ http://kariye.lorienetwork.com/tr/muze/eserler/ic-narteks-mozaikleri_21.html/ 04.08.2019.

Görüldüğü üzere, Eski Ahit Peygamberlerinin hikâyelerinin, kimliklerinin, Hristiyanlığın en erken dönemlerinden itibaren, resim sanatının kullanıldığı tüm alanlarda, küçük el sanatlarında, kitap resimlerinde, ikonlarda ve elbette bu bildirinin konusu özelinde; Bizans Dini Mimarisi resim sanatında, yer aldığı görülmektedir. Hristiyanların ifadesi ile, Eski Ahit Hristiyan inancının temelini oluşturarak, İsa Peygamberin ölümü ile yapıldığına yönelik inanç ile ‘Yeni Ahit’yeniden tanımlanmıştır.

4.Sonuç ve Değerlendirme

Aziz Agustinus(354-430), ‘Tanrı’nın Şehri adlı kitabında (Aziz Agustinus, XVI.26). “Yeni Ahit, Eski’nin içinde saklanmıştır; Eski Ahit ise Yeni ile açıklanmıştır.’ şeklinde ifade ettiği, bizim de bu bildiride izini sürdüğümüz,Eski Ahit peygamberleri,Erken Dönemlerde, mezarlarda, ölü ve ölüm ile ilgili liturji ve resim programlarının içinde yer bulmuştur. Hikâyeler, Antik dönem resim sanatının anlayışına uygun olarak, hikâyenin içeriğine uygun resmedilmiştir. Hristiyanlığı yeni seçen kişilerin vaftiz törenlerinin yapıldığı alanlarda, vaftizhanelerde ya da ölümden sonra diriliş umudunun vurgulanması için mezar duvarlarında resmedilmişlerdir. Ancak bazı kiliselerde, ortak bir anlayış içerisinde resim programını değerlendirebilmekteyiz. Bu nedenle, genel olarak ifade etmek gerekirse, Orta Bizans Dönemine gelindiğinde, kilise resim programı içerisinde, Hristiyan inancının temelini oluşturan, İsa Peygamberin gelişinin müjdesini veren anlamları ile kubbe içlerine, taşıyıcı sütün ve kemer üzerlerinde, İsa Peygamberin ya da ‘Tanrı Anası’ Meryem’e ait resimlerin, hemen altında tasvir edilmeye başlanmıştır. Eski Ahit Peygamberlerine ait tasvirler, Erken dönemde yapılanlardan farklı olarak, hikayeleştirilmeden, resmin yapıldığı dönemden daha erken döneme ait olduklarını vurgulamak için kiton- mantolion..giymiş kimi zaman ellerinde, üzeri Kutsal kitaptan alıntılanmış sözlerin olduğu parşömenler tutarken gösterilmişlerdir. İnşa edilecek kubbenin büyüklüğüne göre, sekiz, on iki, kimi zaman yirmi ya da yirmi dört olarak tasarlanan sayılarda tasvir edilmişlerdir. Kubbe içi, kubbe kasnağı, kemer içleri gibi taşıyıcı, mimari unsurların üzerinde resmedilmişlerdir.

KAYNAKÇA

- “Yeni Yaşam Açıklamalı Kutsal Kitap” (2009), Yeni Yaşam Yayınları.
- AKALIN, Kürşat Haldun (2009), “Kutsal Kitap Ekseninde Museviliğin Başlangıcı, Akademik Bakış”, 18, Azerbeycan.
- AKYÜREK, Engin (1996), Bizans’ta Sanat ve Ritüel, Kabalcı Yayınları, İstanbul.
- AMSTRONG Karen (1998), Tanrı’nın Tarihi, Ayraç Yayınevi, Ankara.
- ARTZ, Frederick (2006), Orta Çağların Tini, Çev:Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi,
- BERGSON, Henri (2004), Ahlakın ve Dinin İki Kaynağı, Çev. Mukadder Yakupoğlu, Doğu-Batı Yayınları, Ankara.
- BESALEL, Yusuf (2000), Yahudi Tarihi, Gözlem Yayınevi, İstanbul.
- BORNOVALI, Sedat & KOLAY, İlknur. (2009). Mimarlık ve resim bütünlüğü açısından Kariye örneği. ITU Dergisi.
- BORNOVALI, Sedat, (2008), Bizans Mimarlığında Müjde Sahnesinin Yeri, Danışman: İlknur Kolay, İ.T.Ü, yayımlanmamış doktora tezi.
- CASTELLI, Emanuele (2013). “The Symbol of Anchor and Fish in the Most Ancient Parts of the Catacomb of Priscilla: Evidence and Questions”, *Studia Patristica*, S. 59, s. 11-20.
- CÖMERT, Bedreddin (2010). Mitoloji ve İkonografi, 3. Basım, De-Ki Yayınları, Ankara.
- CUTLER, Anthony (1992). *Imagery and Ideology in Byzantine Art*, Variorum, Hampshire.
- de l’Institut D’études Byzantines X^{BIV}, 229-242.
- ECO, Umberto (2012), Ortaçağ Estetiğinde Sanat ve Güzellik, Çev: Kemal Atakay, Can Yayınevi, İstanbul.
- Endrôdi, Gábor, (2010), *The Chancellor’s Three Reasons for Paintings in Churches*, Originalveröffentlichung in: *Bonum et Pulchrum. Essays in Art History in Honour of Ernő Marosion His Seventieth Birthday*, hrsg. von Livia Varga et al., Budapest, S. 137-150.
- ERDİHAN, Yavuz, (2018) “Bizans Anıtsal Resminde Çerçevesel ve İşlevleri”, *Art Sanat*, 10, s. 34–62.
- FERGUSON, George (1973). *Signs and Symbols in Christian Art*, Oxford: Oxford University Press. 11, s. 5-103.
- GELDART, Ernest (1899), *Manual Of Church Decoration and Symbolism*, A.R. Mowbray & Co., 1899, Oxford.
- J.-M. Spieser. (1998). *The Representation of Christ in the Apses of Early Christian Churches*. *Gesta*, 37(1), 63-73. doi:10.2307/767213.

- JENSEN, Robin Margaret,(2000), UnderstandingEarlyChristian Art, Roudledge, Mowbray Yayınevi, Londra.
- JOACHİM Schoeps-Hans,(2012) Yahudi-Hıristiyanlığı, İlk Dönem Hıristiyanlığında Cemaat Oluşumu ve Mezhep Kavgaları, çev: Ekrem Sarıkçıoğlu, İz Yayıncılık.
- KIRKPATRICK, A.F., (1891),TheOldTestament in theChristianChurch, TheOldand New TestamentStudent, 13/1, 8-15, TheUniversity of Chicago Press.
- OUSTERHOUT,(2016) Robert G., Bizans'ın Yapı Ustaları, Çev. Fügen Yavuz, Koç Üniversitesi
- POPOVICH, Ljubica (2007), ProphetsCarryingTextsbyOtherauthorsinByzantinePainting: MistakesorIntentionalSubstitutions?,RecueildesTravaux
- STYLIANOU, A, Judith,(1997) ThePaintedChurches of Cyprus, Leventis Foundation, Nicosia.
- Swete, H.B., (1905),‘TheProphets in theChristianChurch’, TheBiblical World, Vol.26,No.3,202-214, TheUniversityof Chicago Press.
- TALBOT-RICE, David (1997).Art of theByzantineEra, 2. Basım, London: Thames&Hudson.
- Talbot-RICE, David,(1968), Byzantine Art, Norwich. Yayınları, İstanbul.
- YILMAZ, Lale. (2016),’ Bizans Sanatında Yunus (Jonah) ve Yunus sembolü üzerine’, Journal of International SocialResearch. 9. 757-761. 10.17719/jisr.20164420146.
- <https://www.etymonline.com/word/liturgy/> son erişim 04.08.2019.
- <http://kariye.loriennetwork.com/tr/> son erişim 04.09.2019.

Bölüm 6

KÜRESELLEŞME VE NEOLİBERALLEŞME SÜRECİNDE DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE KENTLEŞME VE KONUT POLİTİKALARI

Çiğdem TUĞAÇ¹

¹ Dr., Şube Müdürü, Çevre ve Şehircilik Uzmanı, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Çevre Yönetimi Genel Müdürlüğü, İklim Değişikliği ve Uyum Dairesi Başkanlığı, Yerel İklim Değişikliği Politikaları Şube Müdürlüğü, cigdem.tugac@csb.gov.tr, cigdemtugac@gmail.com

“Başka alternatif yok!”

Margaret THATCHER²

GİRİŞ

1970’lerde tüm dünyada yaşanan ekonomik krize bağlı olarak, üretimin ve mekânsal yapıların radikal olarak yeniden ölçeklendirildiği ve yapılandırıldığı, refah devleti yaklaşımının ve Keynesçi ekonomi politikalarının terk edildiği küreselleşme sürecine girilmiştir. 1980’li yıllardan başlayarak ithal ikameci ekonomi politikası, yerini neoliberal politikalara bırakmıştır. Bu süreç içinde kent ve kentsel arazi, sermaye birikiminin sahnesi olmaktan öteye geçerek, bu sürecin bizzat aktörü olmaya doğru evrilmiştir. Uygulanmaya başlanan neoliberal politikalar, diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de kentsel alanda konut ve arsa sunumuna ilişkin politikaları önemli ölçüde etkilemiştir.

Bu çalışma kapsamında, küreselleşme ve neoliberalleşme süreçleri bağlamında dünyadaki ve Türkiye’deki kentleşme ve konut politikalarının gelişiminin değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda çalışma 3 bölüm halinde ele alınmıştır; (1) Öncelikle küreselleşme kavramı ve dünyada küreselleşme sürecini hızlandıran etmenler ele alınmış ve küreselleşmeyle birlikte özellikle 1980’li yıllarla birlikte uygulamaya başlanan neoliberal politikaların kentlere etkileri incelenmiştir. (2) Ardından küreselleşme ve neoliberalleşme bağlamında Türkiye’deki kentleşme ve konut politikalarının günümüze dek gelişimi incelenmiştir. (3) Son bölümde ise söz konusu kentleşme ve konut politikalarının güncel durumu ele alınmıştır. Bu bölümlerden elde edilen bulgular ise sonuç kısmında bir arada değerlendirilmiştir.

1. Küreselleşme ve Neoliberalleşme Sürecinde Kentsel Mekânın Ele Alınışı

Küreselleşme farklı boyutları ile ele alınarak, çeşitli şekillerde yorumlanan bir kavramdır. Küreselleşmeyi, çok daha önceden başlayan bir sürecin devamı olarak algılayan yaklaşımlar söz konusu olduğu gibi; geçmiştekinden farklı, özellikle gelişen bilgi teknolojileriyle öne çıkan bir süreç olarak kabul eden yaklaşımlar da söz konusudur (Zencirkıran, 2001). Günümüzde küreselleşme ekonomiden siyasete, sosyal politikadan kültüre, her alanındaki değişimi ifade etmek için kullanılan bir sözcük haline gelmiştir (Öztürk, 2001).

İkinci Dünya Savaşı’nın ardından 1970’li yıllarla beraber yaşanan ekonomik kriz ortamı, Keynesçi ekonomi politikalarının terk edilmesini

2 Thatcher’ın neoliberal küreselleşmeye yönelik programını eleştirenlere söylediği ünlü sloganı. Kısaca TINA olarak kullanılır (There Is No Alternative).

de beraberinde getirmiştir. Özellikle üretim sürecinde bir çıkış noktası arayışı söz konusu olmuştur. Birleşmiş Milletler (BM)'in kurulmasıyla etkilerini göstermeye başlayan küreselleşme süreci, böyle bir ortamda çıkış noktası olarak görülen teknolojik gelişmeler ve bilgi ekonomisinin öne çıkmasıyla hız kazanmıştır. Bu dönemde dünyada yaşanan neoliberal politikaların yükselişi ise özellikle çok uluslu şirketler eliyle oluşturulan küresel ticaret ağları aracılığıyla ülke sınırlarının aşılarda hızlı bir mal, para ve işgücü dolaşımının mümkün hale gelmesi ile olmuş ve dünya ekonomisi bütünleşme sürecine girmiştir. Bu dönemin hızla gelişmesinde, nispeten liberal politikalar uygulayan ve daha esnek üretim ve yüksek teknoloji metotlarının kullanımına dayalı bir ekonomi modeli uygulayan Japonya ve bazı Güneydoğu Asya ülkelerinin 1970'lerdeki ekonomik bunalımı daha rahat atlattığı yanında, Amerikalı iktisatçı Freidman'ın yeni liberal–monetarist görüşlerinin de devletler için bir çözüm alternatifi olarak ele alınmış olması etkilidir. Bütün bu unsurlar bir arada ekonomide, ekolojide, kültürde, sosyal yapıda ve fiziksel mekânda hızlı bir değişim sürecini başlatmıştır. Bu süreç içinde avantajlı kesimler olduğu gibi, küreselleşme sürecinin olumsuz yanlarını yaşamak zorunda kalan ülkeler ve toplum kesimleri de söz konusu olmuştur (Zencirkıran, 2001; Sheffield, Korotayev ve Grinin, 2013, s. xix; Bozkurt, 2000; Aydın, 1999).

1980'li yıllarda artık işgücüne devlet tarafından sağlanan sosyal koruma zayıflamış, gümrük duvarları kaldırılmıştır. Bu yönde politikalar uygulayan hükümetlerin dünya çapında yönetime gelmeye başladıkları görülmektedir. Amerika Birleşik Devletleri'nde Reagan, İngiltere'de Thatcher, Almanya'da Kohl, Türkiye'de Özal hükümetleri buna örnek olarak gösterilebilir (Baştürk, 2001). Refah devleti yaklaşımının sona ermesi, neoliberal politikaların uygulanmaya başlaması ve küreselleşmenin gerçekleşmesi ile çok uluslu şirketlerin ulus ötesi şirketlere dönüştüğü ve kendileri için en karlı olan lokasyonlarda yer seçen, belli bir ulusal kimlikten bağımsız yapılar olarak ortaya çıktıkları görülmektedir (Hirst ve Thompson, 2000, s. 36). Söz konusu karlı lokasyonlar bazında en önemli ölçeklerden birini kentler oluşturmaktadır. Neoliberal yaklaşımın kente müdahale biçiminin, refah devleti yaklaşımından oldukça farklı olduğu kısa zamanda görülecektir. Refah devleti yaklaşımında devlet eliyle kentsel-bölgesel eşitsizliklerin giderilmesine yönelik politikalar ön planda olmuştur (Eraydın, 2011). Ancak yaşanan ekonomik kriz yeni bir dönemin başlamasına ön ayak olmuş ve refah devleti yaklaşımının ortadan kalktığı bu yeni dönemde kentin artık tam olarak uluslararası sermayenin egemenliğine dayandığı görülmektedir (Tosun, 2007, s.1).

Küreselleşme sürecinde neoliberal politikaların uygulanacağı ölçek sadece kentlerle sınırlı kalmamıştır. Birkaç kentin biraya geldiği kent bölgeleri ya da diğer adıyla bölgesel büyüme koalisyonları söz konusu politikaların uygulama alanı olabilmektedir (Harvey, 2013: 155, 156). Değişim bununla da sınırlı kalmamış, devletler de kente ilişkin karar verme süreçlerine aktör olarak katılmaya başlamışlar ve bu kapsamda özel sektör yatırımlarını desteklemişlerdir. Söz konusu kentsel politika yaklaşımı, yeni kentsel koalisyonlar ortaya çıkartmış ve insan odaklı olmaktan çok mekân odaklı politikalar ortaya konulmuştur (Eraydın, 2016; Harvey, 2013: 45, 55). Dolayısıyla, 1980’li yıllarla beraber girilen ve neoliberal politikaların uygulanmaya başladığı yeni dönem, küreselleşme doğrultusunda kentleşmenin küresel ekonomi ile ilişkilendirilmeye başladığı bir dönem olmuştur. Sermaye, gelişen teknolojinin de etkisiyle mekânsal sınırlılıklarından kurtulmuştur. Mekân kavramı da değişerek; işgücü ve finans piyasalarının ve şirketlerin faaliyetlerinin uluslararası boyut kazandığı bir sürece girilmiştir. Batıdaki ülkelerin kentlerinde gözlemlenen bir diğer mekânsal değişiklik de sanayinin, gelişen teknolojiye koşut olarak başta Güneydoğu Asya, Hindistan ve Doğu Avrupa olmak üzere, başka ülkelere ve kentlere kaymasıyla gözlemlenen sanayisizleşme süreci olmuştur (Harvey, 2013: 34; Kaygalak ve Işık, 2016).

Kentler artık dayanışmacı ilişkilerle değil rekabet ile tanımlıdır. Kentlerin kendi iç uygulamalarında da değişiklikler olmuş, örneğin kentsel hizmetler ticarileşmiştir. Bu ise merkezi yönetim ile yerel yönetim arasındaki ilişkilerin yeniden tanımlanmasına neden olmuştur. Bu dönemde ulus devletlerin eliyle sürdürülen sermaye, mal, hizmet ve bilgi akışlarını artık kentler kendileri yönetmeye başlamıştır. Kentler, neoliberal politikaların sahnesi haline gelmiştir ve ülkeler güçlerini artık kentlerinden almaya başlamışlardır. Kırsal alanların boşaltıldığı, dünya kenti söylemi kapsamında kentlerin yarıştırıldığı, yaşam alanlarının birbirinden koparıldığı, alt gelir gruplarının kentsel hizmetlere erişiminin zorlaştığı, kamusal mal ve hizmetlerin özelleştirmelerle el değiştirmeye başladığı bu dönemin en belirgin özelliği; toplumsal ayrışmanın giderek mekânda daha çarpıcı biçimde ortaya çıkması olmuştur (Hirst ve Thompson, 2000; Harvey, 2013).

2. Küreselleşme ve Neoliberalleşme Süreçlerinin Türkiye’deki Kentleşme ve Konut Politikalarına Yansımaları

Türkiye’deki kentleşme ve konut politikalarını 1980’li yıllara gelene kadarki süreçte etkileyen ve 1980’li yıllarda uygulanmaya başlanacak olan neoliberal politikalara uygun zemini sağlamış olan önemli kırılma noktalarından biri, 1965 yılında yürürlüğe giren Kat Mülkiyeti

Kanunu'dur. Konut piyasasında kredi mekanizmasının yaygın olmadığı 1980 öncesi dönemde yap-satçılık, vadeli ödeme kolaylığı gibi imkânlarla başka yollardan konut sahibi olması imkânsız olan geniş bir kitleyi, özellikle kentsel orta sınıfı, konut ve arsa piyasasına çekmeyi başarmış ve bu sayede geniş bir orta sınıf tabanına konut sunulabilmiştir (Işık, 1995, s.43; Balamir, 1994, s. 260).

1980 öncesi dönemde kentleşme ve konut politikası açısından önemli bir diğer gelişme de 20 Temmuz 1966'da 775 sayılı Gecekondu Kanunu kabul edilmiş ve ilk gecekondu affının gerçekleşmiş olmasıdır. Gecekondu Kanunu'nda "gecekonduların ıslahı, tasfiyesi, yeniden gecekondu yapımının önlenmesi ve bu amaçlarla alınması gereken tedbirlerin" kanun kapsamında yer aldığı belirtilmektedir (Gecekondu Kanunu, 1966). Kanun özetle; gecekondu bölgelerinde yaşayan kişilere ilişkin sosyal iyileştirme politikası gütmeyen -dolayısıyla temel sorunu çözmeden- yasal olmayan ve plansız bir biçimde gelişmiş olan mevcut gecekondu alanlarını yasallaştıran bir içeriğe sahiptir. 1960'lı yılların bir diğer önemi de aynı zamanda Kalkınma Planlarının başladığı yıllar olmasıdır. İlk üç Kalkınma Planı döneminde kentleşme ve konut politikasında; konut yatırımlarının toplam yatırımlar içinde oransal payının azaltılıp, aynı zamanda daha çok konutun üretilmesi temel yaklaşım olarak kabul edilmiştir (Akçay, 1993, s. 32; Yılmaz, 2011, s. 9).

1970'lere gelindiğinde Türkiye'de ekonomide giderek derinleşen bir krizin yaşandığı görülmektedir. 1960'larda planlı dönemle başlayan içe dönük, dışa bağımlı, ithal ikameci sanayileşme modeli tıkanmıştır. Bu tıkanıklığı aşmak için 24 Ocak 1980 Kararları ile dışa açık, kapitalist ekonomilerle bütünleşme öngören, neoliberal bir ekonominin temelleri atılmıştır. 24 Ocak Kararları, aynı zamanda neoliberal kentleşmenin de Türkiye'deki kırılma noktası olmuş, Büyükşehir Belediyeleri oluşturulmuş, yerel yönetimlerin finansman yapısı değiştirilmiş ve kentsel dönüşüm süreci başlamıştır (Bal, 2015, s. 176).

1980'li yıllarla beraber uygulanmaya başlanan neoliberal politikalar doğrultusunda yerel yönetimlerin rolleri de yeniden tanımlanmıştır. Politikalar, etkilerini önceleri 3 büyük kentte gösterse de bu etkiler 1990'lı yıllarla beraber diğer kentlere de sıçramış, yerelleştirme ve yerel kalkınma politikaları neoliberal bir bakışla alternatif finansman kaynakları bulunması, kentsel hizmetlerin özelleştirilmesi ve projeler bazında dış borçlanmanın gerçekleştirilmesi gibi konuları kapsayan yeni içerikler kazanmıştır. Bu bağlamda Dünya Bankası gibi kuruluşlar, bu konularda doğrudan kent yönetimleri ile temasa geçmiştir. Uygulanan neoliberal yaklaşımlar, kentsel arsa ve konut sunumuna ilişkin politikaları da etkilemiştir (Dünya Bankası, 2015). Esasen konut hakkı, temel bir gereksinim olarak Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 57. maddesinde

tanınmış önemli bir haktır. Dolayısıyla uygulanması gereken arsa ve konut politikasının genel amacının, vatandaşların kabul edilebilir standartta ve elverişli yerlerde konuta sahip olmasını sağlamak olması gerekmektedir. Ancak Türkiye’de konuya yaklaşım geçmişten günümüze kadar ki süreçte çok da tutarlı bir biçimde ele alınamamıştır (Kuyurtar, 2011, s.10).

Kamunun konut arzında yetersiz kalması, arzın talebi karşılayacak düzeyde olmaması ve konut fiyatlarının yüksekliği, özellikle kente yeni göç eden nüfusun barınma gereksinimlerinin karşılanmasının gecekondulaşmaya bırakılmasına neden olmuştur. Büyük kentlerin çeperleri bu durumdan olumsuz etkilenmiş ve gecekondularla sarılmıştır. Bu durum kronikleşmiş bir konut sorunu ortaya çıkartmıştır. Hazineye, belediyelere ve öteki kamu kuruluşlarına ait arsalar üzerinde yapılmış bulunan söz konusu gecekondulara aflar vesilesiyle tapu verilerek yasallaştırılmaları da söz konusu olmuştur (Yavuz, Keleş ve Geray, 1973, s.650). 24 Ocak Kararlarının tedbirler paketinin konut piyasasında öngördüğü milli konut politikasının ise hayata geçirilemediği ve 1960’lı ve 1970’li yıllar boyunca gecekondulaşmanın yapısal bir sorun haline geldiği görülmektedir (Altaban, 1982, s. 7; TOKİ-Kuruluş ve Tarihçe, 2020).

Konut politikasındaki söz konusu olumsuz etkinin giderilmesi ve konut piyasasının canlandırması doğrultusunda, yapılan bir düzenlemeyle 10 Temmuz 1981 tarihinde 2487 sayılı Toplu Konut Kanunu çıkarılmış ve aynı kanunla Toplu Konut İdaresi (TOKİ) kurulmuştur (Toplu Konut Kanunu, 1981; Karasu, 2017). Türkiye’nin o döneme kadarki Beş Yıllık Kalkınma Planlarında yer verilen, ama hayata geçirilememiş olan toplu konut olgusuna, 1980’li yıllarda küreselleşmenin de etkisiyle uygulanan neoliberal politikalar uygun ortamı sağlamıştır. Söz konusu Toplu Konut Kanunu, konut piyasasındaki yap-satçı küçük girişimcinin yerine, büyük girişimciye uygun koşulların tanımlamasını da beraberinde getirmiştir. Kurulan Kamu Konut Fonu’na genel bütçe gelirlerinin %5’inin aktarılması hükmünün 2487 sayılı Kanun’da yer alması, devletin konut sektörüne olan desteğinin somut bir göstergesi olmuştur. Kanun ile ayrıca konut sorununu özellikle kooperatifler eliyle toplu olarak inşa edilen konutlar aracılığıyla çözmek hedeflenmiştir. Toplu konut kooperatiflerinin konut yapım işini ihale yoluyla büyük konut şirketlerine vermelerinin yolu da açık tutulmuştur (Geray, 1999; Karasu, 2017).

17 Mart 1984 yılına gelindiğinde 2487 sayılı Kanunu yürürlükten kaldıran 2985 sayılı Toplu Konut Kanunu çıkarılmış ve Toplu Konut Fonu oluşturmuştur. Ancak düşük gelirli kesimlerin konut sorununu çözmekten çok, neoliberal politikalar doğrultusunda ekonominin canlandırılması amacı daha belirgin hale gelmiştir. Zira yeni kanunda kredilerden yararlanma imkanlarının dar ve sabit gelirliliğe sağlanması hükmü

kaldırılmış, aynı zamanda konut kooperatiflerine ve sosyal güvenlik kuruluşlarına arsa sağlanması önceliği de yeni kanunda yer almamıştır. Ayrıca 2487 sayılı Kanun'un içerdiği ama gerçekleşmesi mümkün olmayan genel bütçeden gelir aktarımı konusu da yeni kanunda yerini farklı ve bütçe dışı finans kaynaklarından finans sağlanması anlayışına bırakmıştır (Yılmaz, 2016, s.39; Karasu, 2017).

1985 yılında yaşanan ve kentleşme ve konut politikasını etkileyen bir diğer önemli gelişme de 3194 sayılı İmar Kanunu'nun yürürlüğe girmiş olmasıdır. Söz konusu Kanun, konut üretimini de etkilemiştir. Kanun ile belediyeler, plan yapma ve uygulama hakkı elde etmişlerdir. Bu ise pek çok kentte planlı alanlarda ve gelişme alanlarında konut üretimini hızlandırmıştır (Türel, 2012).

1990-1994 yıllarını kapsayan 6. Beş Yıllık Kalkınma Planı (6.BYKP) dönemine gelindiğinde; konut politikası konusunda farklı finans kaynaklarının kullanımı ve belediyelerin alt gelir gruplarına konut sunmasında önemli bir aktör olması konularının üzerinde durulduğu görülmektedir. Ancak 6.BYKP'nin gecekondulaşmaya karşı net bir duruşu ve içeriği bulunmamaktadır (Kentleşme Şûrası, Konut ve Arsa Politikaları ÖİK, 2009, s. 26).

1996 yılında 2000 yılına dek geçerli olan 7. Beş Yıllık Kalkınma Planı (7.BYKP) dönemine girilmiştir. Bu noktada konut üretimi yerine, yerel yönetimler ve merkezi yönetim tarafından altyapısı hazır arsa üretimine ağırlık verilmesi yönünde bir yaklaşım olduğu görülmektedir (7. BYKP, 1996). 7. BYKP'de gecekondulu, sosyolojik açıdan kırdan kente göçenlerin kendileri için yarattıkları, esnek, aile değiştikçe değişip gelişebilen, geçici ve kentte marjinal bir barınma çözümü olarak tanımlanmıştır. Ülkemizde alt gelir gruplarının konut edinimi için bir politikanın olmadığı vurgulanmakta ve gecekondulu sorununun artarak devam ettiği ifade edilmektedir (7. BYKP 1999 Yılı Programı, 1999). 7. Kalkınma Planı'nda ayrıca TOKİ, kredilendirdiği konut sayısındaki düşüş nedeniyle eleştirilmektedir. Bu kapsamda 7. BYKP'nin önerdiği stratejiler;

- Özellikle kalkınmada öncelikli yörelerde konut üretiminin hızlandırılması,
- Farklı konut finansman modellerinin geliştirilmesi,
- Farklı yönetim kademeleri arasındaki koordinasyonun artırılması,
- Gecekondulu Kanunu'nun güncellenmesi,

- Afet risklerini en aza indirmek doğrultusunda gerekli tedbirlerin alınması, olmuştur (7.BYKP,1996).

Büyükşehirler için çok merkezli bir yapılanmanın önerildiği Kalkınma Planında, uydu kentlerin oluşturulmasını da teşvik etmek üzere, altyapısı hazır arsaların üretilmesi gerektiği vurgulanmıştır (7. BYKP, 1996; Yılmaz, 2011).

1996 yılının Türkiye için bir diğer önemi de BM İnsan Yerleşimleri Konferansı'na (Habitat II) ev sahipliği yapmış olmasıdır. Habitat II Konferansı İstanbul'da, yerleşim ve konut teması ile toplanmıştır. Konferans sonucunda açıklanan İstanbul Deklarasyonu'nda sürdürülebilir kentleşmenin önemi ve bu kapsamda farkındalığın geliştirilmesi konusuna vurgu yapılmıştır (Kuban, 2014; ÇŞB-HABİTAT, 2020; Ertan, 2008: 4; Karakuzulu, 2010).

2001 yılında gelindiğinde 2005 yılına kadar geçerli olan 8. Beş Yıllık Kalkınma Planı (8.BYKP) dönemine girilmiştir. 8.BYKP'de devam eden nüfus artışı, göç ve şehirleşme hızına bağlı olarak ortaya çıkan çarpık kentleşmenin en büyük göstergesi olan konut sorununun, ekonomik ve sosyal politikalar açısından önemini devam ettirmekte olduğu vurgulanarak, gecekondulaşmayı önleyici tedbirlerin bu plan dönemi içinde alınacağı ifade edilmiştir. Konut sorununun çözümünde; 7.BYKP döneminde olduğu gibi alternatif finansman metotlarının ve gecekondulaşmayı önleyici tedbirlerin geliştirilmesine ve altyapısı hazır arsa üretimine önem verileceği vurgulanmıştır (8.BYKP, 2000).

8. BYKP Konut Özel İhtisas Komisyonu (ÖİK) Raporu'nda ise arsa sunumu ve konut politikalarına ilişkin olarak dört temel hedef belirlenmiştir. Bunlar;

- Konutun temel bir insan hakkı olduğu belirtilerek; yeterli konut temininde farklı paydaşların bir arada olacağı bir sistemin kurulması,
- Afet zararlarının en aza indirilmesi doğrultusunda çarpık kentleşmenin engellenmesi ve yapı güvenliğinin sağlanması,
- Alt yapı arsa üretiminin gerçekleştirilmesi,
- Alt ve orta gelir grubuna dönük konut finansmanı modellerinin geliştirilmesi,
- Doğal, sosyal ve kültürel değerleri korumayı sağlayacak yapı ve çevre standartlarının tespit edilmesidir (8.BYKP-Konut ÖİK, 2001, s.2).

8.BYKP Konut ÖİK Raporu'nda özellikle alt ve orta gelir gruplarının ödeyebilecekleri uzun vadeli ipotekli konut kredisi sisteminin oluşturulamaması ve satın alınabilir konutta yaşanan büyük problem nedeniyle kaçak yapılaşmanın önlenemediği tespiti de yapılmıştır (8.BYKP-Konut ÖİK, 2001).

2007-2013 dönemini kapsayan 9. Kalkınma Planı'nda ise, 1980 sonrası neoliberal politikaların uygulanmaya başlandığı dönemden itibaren 2000'li yıllara kadar gelen sürecin yerleşme ve kentleşme alanlarında kurumsal, mali ve yasal yönlerden değişimi ve gelişiminin değerlendirildiği görülmektedir. Türkiye'de kamu örgütlenmesi, yerleşimler ve kentleşme açısından hızlı bir süreç gerçekleştirildiği ve söz konusu yapılanma sürecinin özellikle Avrupa Birliği'ne uyum kapsamında olduğu da tespit edilmiştir (9.KP-Yerleşme ve Şehirleşme ÖİK Raporu, 2007, s. 26).

Özetle; bu bölüm kapsamında aktarılan çalışmalara bakıldığında, 1980'li yıllardan günümüze kadar gelen süreçte kentleşme, arsa ve konut politikaları bağlamında gerçekleştirilen pek çok düzenlemeye rağmen, bu alanlarda istenilen düzeyde bir gelişmenin elde edilemediği görülmektedir. Konuya konut üretiminin örgütlenmesi açısından bakıldığında ise; bu kapsamdaki gelişmeleri 2 dönem halinde ele almak mümkündür. İlk dönem, 1981-2002 yılları arasında TOKİ'nin konut üretmekten çok, başta kooperatifler olmak üzere konut yapım süreçlerine finansman desteği sağladığı dönemdir. İkinci dönem olarak ele alınabilecek 2003 yılından günümüze kadar gelen süreçte ise, kooperatiflerin süreç dışında kaldıkları ve TOKİ'nin konut ve arsa üretimi konusunda tek yetkili kuruluş olarak büyük inşaat firmaları üzerinden toplu konut üretimine ağırlık verdiği görülmektedir (Danışoğlu, 2012; Karasu, 2017).

3. Kentleşme ve Konut Politikalarında Güncel Durum

Günümüzde küresel çapta kentlerin büyüme, yayılma ve dönüşüm süreçleri farklı bir boyut kazanmaya başlamıştır. Bu süreçte bir yandan rekabetçilik, yatırım çekme, kentsel pazarlama ve mutenalaştırma (*gentrification*) gibi neoliberal kentleşme stratejileri ön plana çıkartılırken, diğer yandan bu stratejileri yaşama geçirmek amacıyla devletin rolü ve düzenleyici mekanizmaları yeniden tanımlanmakta ve yapılandırılmaktadır (Harvey, 2013).

2015 yılında BM tarafından kabul edilen 2030 Gündemi ve Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları'nda (SKA) ise bu konular üzerinde durularak; BM SKA'larının 11.si olan Sürdürülebilir Şehirler ve Topluluklar başlığı altında güvenli, dirençli ve sürdürülebilir nitelikte

kentler konusu ele alınmakta ve kentlilere güvenli ve erişilebilir konut sağlamanın ve geçeköndü sorunun ortadan kaldırılmasının önemine değinilmektedir (UNDP-SKA, 2020).

Benzer biçimde, 2016 yılında Ekvator'un Kito kentinde gerçekleştirilen Habitat III Zirvesi sonucunda kabul edilen Yeni Kentsel Gündem'in giriş bölümünde yer alan Herkes için Sürdürülebilir Kentler ve Yerleşmeler için Kito Deklarasyonu'nda, 2050 yılında küresel çapta kentli nüfusunun yaklaşık iki katına çıkacağından bahisle, kentleşmenin 21.yüzyılın en önemli dönüştürücü gücü olacağı vurgulanmaktadır. Bu süreç içinde özellikle mali açıdan erişilebilir konut, altyapı, gıda güvenliği, istihdam, güvenlik, doğal kaynaklar gibi konularda geliştirilecek politikaların kentlerin sürdürülebilirliğini belirleyeceğinin altı, Deklarasyonda önemle çizilmiştir (Habitat III-Yeni Kentsel Gündem, 2016).

BM Habitat Yeni Kentsel Gündem'ini ve BM 2030 Gündemi ve SKA'larını kabul eden ülkelerden biri olan Türkiye'deki kentleşme ve konut politikaları açısından konuya bakıldığında; Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından 2017 yılında yayımlanan Şehircilik Şûrası Komisyon Raporlarında, 2016 yılı itibariyle Türkiye nüfusunun %88'inin kentlerde yaşadığı belirtilerek; 2014 yılında yürürlüğe giren 6360 sayılı Büyükşehir Yasası aracılığıyla büyükşehir belediyelerinin sayısının da 30'a yükseldiği ifade edilmiştir. Raporla kentleşmeye ilişkin mevzuatın geliştirilmesine, toplu konut üretiminin yapılmasına ve altyapı yatırımlarının desteklenmesine ilişkin pek çok tedbirin hayat geçirildiği vurgulanmaktadır. Ayrıca kentlerdeki hızlı büyümenin getirdiği, yukarıda da ifade edilen sorunların çözülmesi ve bunların yanı sıra afetlere dayanıklı yapı çevrelerinin oluşturulması amacıyla Kentsel Dönüşüm Kanunu'nun çıkarıldığı belirtilmektedir (Şehircilik Şûrası Komisyon Raporları, 2017, s. 16, 17).

Türkiye'de konut ve arsa üretimi konusunda tek yetkili kuruluş olan TOKİ tarafından; söz konusu kentsel yenileme/dönüşüm çalışmalarının temel amacının, şehirlerin kendine has yapısal sorunlarına çözüm bulunması olduğu ifade edilmekte ve yerel yönetimlerle iş birliği içinde proje odaklı alternatifler çözüm olarak gösterilmektedir. Kentsel dönüşüm çalışmalarının hedefleri ise TOKİ tarafından;

- yaşam kalitesini artırılması,
- ekonomik dengesizliklerin, sosyal eşitsizliğin ve konut sıkıntısını ortadan kaldırılması, olarak tespit edilmektedir (TOKİ-Kentsel Yenileme, 2020).

Esasen TOKİ'yi 2000'li yılların başından itibaren, konut ve arsa sektörlerinde en önemli aktör haline getiren uygulama araçlarından biri olan kentsel dönüşüme ilişkin yasal düzenlemelerin başlangıcı Yerel Yönetim Reform çalışmaları kapsamında 2005 yılında yasalanan 5393 sayılı Belediye Kanunu olmuştur. Kanunla, belediyelerin kentsel dönüşüme yönelik rolleri ve yükümlülükleri de tanımlanmış ve belediyeler dönüşümün yerel ayağı olarak dönüşüm faaliyetlerini yürütmeye başlamışlardır. Bu süreçte çıkarılan bir başka Kanun ise, 5366 Sayılı Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanun'dur. Söz konusu Kanun, kentsel yenileme/dönüşüm uygulamalarını yürütmeye önemli bir yasal araç olarak yürürlüğe girmiştir. Bu kanunlar dışında kentsel dönüşüme ilişkin çalışmalar TOKİ tarafından 6306 sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun ve 6292 sayılı Orman Köylülerinin Kalkınmalarının Desteklenmesi ve Hazine Adına Orman Sınırları Dışına Çıkarılan Yerlerin Değerlendirilmesi İle Hazineye Ait Tarım Arazilerinin Satışı Hakkında Kanun çerçevesinde yürütülmektedir (Kentleşme Şûrası-Kentsel Dönüşüm, Arsa ve Konut Politikaları ÖİK Raporu, 2009, s. 27; TOKİ-Kentsel Yenileme, 2020).

TOKİ tarafından hızla artan konut talebi karşısında, kentlerin normal gelişme hızlarında söz konusu talebe kent kimliklerini koruyarak cevap veremeyeceklerinden bahisle, kentsel yenileme/dönüşüm çalışmalarının hem bu bakımdan hem de temel mühendislik ve yapım tekniklerinden yoksun ve afetlere dayanıksız konutların ortadan kaldırılması doğrultusunda önemli fırsatlar sunduğu dile getirilmektedir. Kentsel dönüşüm faaliyetlerinin ayrıca dar gelirli kesime yönelik sosyal konut politikalarının hayata geçirilmesi konusunda da önemli olduğu ifade edilmektedir (TOKİ-Kentsel Yenileme, 2020). Bu noktada 2017 yılında Çevre ve Şehircilik Bakanlığı koordinasyonunda gerçekleştirilen Şehircilik Şurası'nda da benzer bir yaklaşımla kent kimliği konusunun üzerine durulduğu ve kentlerde yukarıda dile getirilen ihtiyaçların giderilmesi esnasında hızlı bir biçimde gerçekleştirilen kentsel dönüşüm uygulamalarının tarihi, kültürel ve doğal değerlerin kaybedilmesine neden olduğu; kentsel yenileme/dönüşüm çalışmalarında standart ve tekdüze bir yaklaşımın uygulanmaması gerektiği vurgulanmıştır (Şehircilik Şurası Komisyon Raporları, 2017, s.48).

Günümüzde TOKİ, ülke genelinde devlet eliyle konut üretimi yoluyla, konut sektörünün yönünü belirler noktaya gelmiştir. TOKİ'nin doğrudan konut üretimine ağırlık vermesinin en belirgin sonucu olarak, kooperatifler konut üretim sürecinden çıkarken; Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı (GYO) olarak tanımlanan yeni kurumlar konut üretiminde ağırlık kazanmıştır. Güçlü sermayeye sahip GYO'lar daha büyük çaplı

konut inşaatlarını, çevre yatırımlarıyla birlikte yürütme olanağına sahip olmuşlardır. GYO'ların daha üst gelir kesimlerine hitap ettiği ve daha büyük ve lüks konut üretimine ağırlık verdiğini de belirtmek gereklidir. Bu gelişmeler markalı konut piyasası adı verilen bir piyasa oluşturmuştur. Yapımcının adı ile ya da proje adı ile anılan, ticari ve sosyal yaşamı da içine alan ve standardı yüksek konut üreten bu piyasa, doğal olarak kentsel gelişmenin ve talebin en yüksek olduğu İstanbul'da başlamış, orada gelişmiş ve giderek Ankara, İzmir, Bursa, İzmit, Adana, Kayseri gibi kentlerde de yeni uygulamalar gerçekleştirilmiştir (Danışoğlu, 2012).

TOKİ tarafından, söz konusu arsa karşılığı yapılan gelir paylaşımı projelerinin, TOKİ'nin alt gelir grubuna dönük sosyal nitelikli konut projelerinin finansmanı açısından önemli görüldüğü vurgulanmakta ve söz konusu modelin kısa vadeli sermaye giderleri ile uzun vadeli alacaklar arasındaki boşluğu kapatmak üzere geliştirildiği ifade edilmektedir. Ayrıca TOKİ tarafından, söz konusu gelir paylaşımli konutların, TOKİ'nin ürettiği toplam konut sayısı içinde %15'lik bir paya sahip olduğu belirtilmektedir (TOKİ- KGGPP, 2020).

2009 yılında Mülga Bayındırlık ve İskan Bakanlığı tarafından yürütülen Kentleşme Şurası çalışmaları kapsamında hazırlanan Kentsel Dönüşüm, Arsa ve Konut Politikaları ÖİK Raporunda, özellikle 2000'li yıllarla birlikte artan ve kentsel alanlarda rant bağlamında önemli bir unsur haline gelen lüks konut üretiminin, şehir makro formlarına çok sayıda olumsuz etkileri olduğuna değinilerek; bir kısmı kent dışında inşa edilen lüks konutların su havzaları veya orman alanlarının zarar görmesine neden olabildiğine değinilmiştir. Raporda ayrıca, özellikle toplu konut üretmek üzere TOKİ'ye arazi devrinin, kamu eliyle konut üretiminin artmasına yol açan bir faktör olduğu da ifade edilmiştir (Kentleşme Şurası-Kentsel Dönüşüm, Arsa ve Konut Politikaları ÖİK Raporu, 2009, s. 26, 27).

2014-2018 arasındaki dönemi kapsayan 10. Beş Yıllık Kalkınma Planında yer alan kent estetiğine ve kimliğine katkı sağlayacak unsurlar arasında sayılan toplu konut ve kentsel dönüşüm uygulamalarının önemle ele alınması hususunun (madde-303) kentsel dönüşüm çalışmalarında göz önünde bulundurulduğuna vurgu yapan TOKİ tarafından ise Planda belirtilen tipte projelere ağırlık verildiği ve farklı sosyal grupların bir arada yaşamasını mümkün kılan kentsel dönüşüm projelerine öncelik verildiği ifade edilmektedir (10. Kalkınma Planı, 2013, s. 49; TOKİ-Kentsel Yenileme, 2020).

TOKİ tarafından ayrıca, 10. Kalkınma Planı'nda önümüzdeki 5 yıl içinde nüfusun artması, yenileme ihtiyacı ve çeşitli afetler nedeniyle konut ihtiyacının 4,1 milyon civarında olacağı ve 2023 yılında söz konusu konut ihtiyacının 7,5 milyona çıkmasının öngörüldüğünden bahisle; söz

konusu artışın 4,8 milyonunun nüfus artışından, 2,1 milyonunun kentsel dönüşümden ve 600.000'nin ise yenileme kaynaklı olacağı öngörüsünde bulunmaktadır. TOKİ hedef olarak bu ihtiyacın %5-10'nunu üretmeyi planlamaktadır. Bu kapsamda özellikle büyükşehirleri gündemine alan TOKİ tarafından İstanbul, Ankara, İzmir, Adana ve Diyarbakır gibi büyük şehirlerde ana kente bağlantılı olarak kurulan ve onun yükünü azaltmak için çevresinde oluşturulan yerleşim yerleri olarak nitelenen uydu kentler inşa etme kararı alındığı ifade edilmektedir. Uydu kentler kapsamında örnek bir uygulama olarak; İstanbul Kayabaşı'nda 60.000 konutluk projede yoğunlaşmış tip kazanlar, güneş kolektörleri, fotovoltaik piller kullanıldığı; yağmur suyu depolama sistemiyle bahçe sulaması, daire girişlerinde kalorimetre kullanılması gibi uygulamalarla projede enerji verimliliği sağlandığı ve kişi başına 36 metrekare yeşil alan düşecek biçimde planlama yapıldığı belirtilmektedir (TOKİ- Uydu Kentler, 2020).

İçinde bulunulan 11. Kalkınma Planı, 2019-2023 dönemini kapsamaktadır. Planda da belirtildiği gibi dar gelirli başta olmak üzere herkesin yeterli, yaşanabilir, dayanıklı, güvenli, kapsayıcı, ekonomik olarak karşılanabilir, sürdürülebilir, iklim değişikliğine dirençli, temel altyapı hizmetlerine sahip konuta erişiminin sağlanması temel amaç olmalıdır. Plan döneminde dar gelirlilere ve dezavantajlı gruplara yönelik olarak 250.000 sosyal konutun üretileceği belirtilmekte ve kamunun konut piyasasını düzenleyici, denetleyici, yönlendirici ve destekleyici rolünün güçlendirileceği ifade edilmektedir. Bu kapsamda konut sektöründeki tüm paydaşlar arasındaki koordinasyonun ve iş birliğinin de güçlendirilmesi, Planın konut sektörüne dönük olarak öngördüğü tedbirler arasındadır. Konut sektöründe arz ve talebe dönük doğru verilere ulaşılması doğrultusunda veri kaynaklarının geliştirilmesi de Planın ortaya koyduğu bir diğer tedbirdir (11. Kalkınma Planı, 2019, s. 175)..

12 Aralık 2019 tarihinde TOKİ tarafından kamuoyuna yapılan duyuruda, dar gelirli vatandaşların konut ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olarak "Her Yıl 100 Bin Sosyal Konut" projesinin başlatıldığı ifade edilmiştir. Söz konusu sosyal konutların depreme dayanıklı, kimlikli, mahalle kültürünün yaşatılacağı konutlar olacağı ve yatay mimari esasıyla inşa edileceği vurgulanmıştır (TOKİ-Proje, 2019). TOKİ tarafından sosyal konut uygulamalarının, sosyal devlet anlayışı içinde özellikle özel sektör yatırımlarının az olduğu Doğu ve Güney Doğu Anadolu bölgelerinin yanı sıra, kırsal kesimden göç alan İstanbul, İzmir, Ankara, Diyarbakır ve Adana gibi kentlere yoğunlaştırılacağı belirtilmiştir (TOKİ-Sosyal Konutlar, 2020).

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Küreselleşme sürecinin ortaya çıkmasında ve hızlanmasında teknolojiadaki gelişmeler, bilgi ekonomisinin öne çıkması, dünyada yaşanan neoliberal politikaların yükselişi, çok uluslu sermayenin küresel bir pazarda yayılışı etkili olmuştur. 1980’li yıllarla birlikte ekonominin organizasyonu artık neoliberal politikaların getirdiği ilkeler uyarınca yapılmaktadır. Ulusal ekonomileri koruyan gümrük duvarları kaldırılmış, istihdam üzerindeki sosyal amaçlı korumalar zayıflatılmıştır. Küreselleşme süreci, kazananları ve kaybedenleri, fırsatları ve dezavantajları içinde paradoksal olarak bulandıran bir süreçtir.

Uygulanmaya başlanan neoliberal politikaların kentler ölçeğinde önemli sonuçları olmuş ve kentsel alanda temel bir hak olduğu halde, gereksinmenin karşılanmasının pazar ekonomisinin arz-talep ilişkisine terk edildiği alanlardan biri de konut sektörü olmuştur. 2025 yılı itibariyle dünya nüfusunun %60’ının kentlerde yaşaması beklendiği koşullarda; İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, Avrupa Kentsel Şartı, BM 2030 Gündemi ve SKA’ları ve Yeni Kentsel Gündem gibi sayıları daha da arttırabilecek önemli uluslararası belgelerde kentlerin çağdaş sorunlarla baş etmesini olanaklı kılacak ortak ilkeler ve kavramlar verilip, ulaşılması arzulan düzey gösterilirken; özellikle vurgu yapılan konulardan biri de kentlerde bireylerin barınma hakkının gerçekleştirilmesi ve edinilebilir, sağlıklı konuta erişiminin sağlanmasıdır.

Uluslararası sözleşmeler ile konut hakkının temel bir insan hakkı olduğu kabul edilmiş olsa da tüm dünyada olduğu gibi, Türkiye’de de konutun ve bununla beraber konut sahipliği ve konut üretiminin daima bir sorun alanı olduğu ve çözümüne yönelik daha etkin politikaların geliştirilmesine ihtiyaç duyulduğu görülmektedir. Göç ve benzeri sosyo-ekonomik süreçlerle büyük kentlere gelenlerin yanında, halihazırda kentlerde yaşayanların ve bunlar içinde özellikle de toplumsal hassas grupların konut ve barınma ihtiyaçlarına dönük istikrarlı politika ve projelerin ortaya konulması günümüzde daha da önem kazanmış bir konudur. Sorunun temelinin tespitinin doğru bir biçimde yapılması ve doğru politikaların geliştirilmesi elzem bir husustur.

Konut konusu Türkiye’de daima politika ve ekonomi ile iç içe ele alınmıştır. 1980’lere kadar kalkınma planlarının, sosyal konut üretimini bir görev olarak tanımlaması ve lüks konuta yatırım yapılmasını engellemesi söz konusuysa, 1980 sonrasında küreselleşme ve neoliberal politikaların uygulanması sonucunda konut konusu farklı bir çizgiye evrilmiştir.

Geleceğe baktığımızda, Türkiye’nin gelişmekte olan bir ülke olduğu gerçeği, ileriki yıllarda kalkınmanın lokomotifini olan kentlerin daha önemli roller üstleneceğini ortaya koymaktadır. Türkiye’de

izlenen kentleşme ve konut politikalarının uluslararası belgelerde belirtilen değerlere ulaştırılması temel bir sorumluluktur. Söz konusu sorumluluğun yerine getirilmesinde, kentleşme ve konut politikalarına yön veren tüm paydaşların kentlerde mekânsal ayrışmayı, yabancılaşmayı ve ötekileştirmeyi körüklemeyen; yerel kimliğin, doğal ve kültürel unsurların ön planda tutulduğu ve özellikle alt ve orta gelir grupları için de erişilebilir ve satın alınabilir nitelikte konut arzını mümkün kılacak çalışmalar yönünde iş birliği yapması önemli bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır.

Her birey ve aileye güvenli ve sağlıklı bir konut sağlanması gereği vardır ve ekonomik olanakları kısıtlı olan kişilerin konut haklarının gerçekleşmesi pazar mekanizmalarına terk edilmeyecek bir konudur. Üst planlama ölçeğinden kentsel tasarım ölçeğine kadar sistematığı iyi tanımlanmış, yerel çeşitliliklerin ön plana çıkmasına imkân tanıyan, esnek kentleşme yaklaşımlarının geliştirilmesi yanında, kentlerdeki tüm gelir gruplarının konut taleplerine cevap verecek alternatif konut tiplerinin ve finansman modellerin ortaya konulduğu çözümlerin de geliştirilmesi gereklidir. Bu kapsamda mülk sahipliği/kiracı oranları da göz önünde bulundurularak; yalnızca tapu sahipleri için değil, kiracılar için de sosyal konut çalışmaları yapılmalı, özetle barınma hakkı konusunda toplumun hiçbir kesimi geride bırakılmamalıdır. Gerçekleştirilecek olan tüm çalışmalarda unutulmaması gereken husus, “konut hakkının temel bir insan hakkı” olduğudur (un.org, 2020).

KAYNAKÇA

- Akçay, B. (1993). *Türkiye için yeni bir konut finansman modeli yaklaşımı, ülkemiz koşullarına uygun konut üretim modeli*, Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayını.
- Altaban, Ö. (1982). Toplu konut kanunu uygulamaya aktarılırken bazı görüşler. *Mimarlar Odası Mimarlık Dergisi*, 82(2), 7-9.
- Aydın, M., K., (1999). Ulusal kalkınmacılıktan küreselleşmeye. *Sakarya Üniversitesi İ.İ.B.F. İktisat Bölümü Sosyal Bilimler Dergisi*, 1999(1), 1-23.
- Bal, E. (2011). *Türkiye’de 2000 sonrası neoliberal politikalar çerçevesinde imar mevzuatındaki değişimler ve yeni kentleşme pratikleri: İstanbul örneği*. (Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Şehir ve Bölge Planlama Anabilim Dalı.
- Balamir, M., (1994). Kira evinden kat evlerine apartmanlaşma: bir zihniyetin dönüşümü tarihçesinden kesitler, konut. *Mimarlar Odası Mimarlık Dergisi*, 32(5), 29-33.
- Baştürk, Ş. (2001). *Bir olgu olarak küreselleşme: sorunlar ve bir çözüm önerisi; küresel yönetim*. 6 Eylül 2019 tarihinde, <http://www.isguc.org/?p=article&id=76&cilt=3&sayi=2&yil=2001> adresinden erişildi.
- Bozkurt, V. (2000). *Küreselleşme: kavram, gelişim ve yaklaşımlar*, 6 Eylül 2019 tarihinde, <http://www.isguc.org/?p=article&id=87&cilt=2&sayi=1&yil=2000> adresinden erişildi.
- ÇŞB. (2020). Habitat konferansları. 2 Ocak 2010 tarihinde <http://www.csb.gov.tr/projeler/habitat/index.php?Sayfa=sayfa&Tur=webmenu&Id=16093> adresinden erişildi.
- Danişoğlu, B. (2012).. *Konut politikasının sınırları*, 29 Ekim 2019 tarihinde, <http://bianet.org/bianet/siyaset/138682-konut-politikasinin-sinirlari> adresinden erişildi.
- Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007). *Yerleşme - şehirleşme özel ihtisas komisyonu raporu*. 16 Eylül 2019 tarihinde, http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/09_YerlesmeveShirlesme.pdf adresinden erişildi.
- Dünya Bankası (2015). Anadolu kaplanlarının yükselişi Türkiye şehirleşme incelemesi. 29 Ekim 2019 tarihinde, <http://documents.worldbank.org/curated/en/463151467986267068/pdf/87180-REVISED-Box393202B-PUBLIC-TURKISH-UR-TRVFinalFinal.pdf> adresinden erişildi.
- Eraydın, A. (2011). Bölgesel gelişme ve planlamada yeni söylem ve yaklaşımlar sunumu. 3 Eylül 2019 tarihinde http://www.tepav.org.tr/upload/files/haber/1307437380-8.Ayda_Eraydin_BOLGESEL_GELISME_VE_PLANLAMADA_YENI_SOYLEM_VE_YAKLASIMLAR.pdf adresinden erişildi.

- Ertan, A. K. (2008). Kentli hakları ve kente karşı suç bağlamında kentli etiği, *Muğla Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)*, 20, 1-22.
- Gecekondu Kanunu (1966). 5 Eylül 2019 tarihinde, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.775.pdf> adresinden erişildi.
- Geray, C., (1999). 2000'li yılların eşiğinde toplumsal konut, arsa ve kentsel gelişme yöneltilerimize toplu bakış. *Amme İdaresi Dergisi*, 32(4), 85-116.
- Harvey, D. (2013). *Asi şehirler* (Ayşe Deniz Temiz, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Hirst, P. ve Thompson, G. (2000). *Küreselleşme sorgulanıyor* (2.bs.), (Çağla Erdem ve Elif Yücel, Çev.), Ankara: Dost Kitabevi.
- Işık, O. (1995). Yap-satçılığın yazılmamış tarihi: Türkiye'de konut kesiminde küçük üreticiliğin varlık ve gelişimi üzerine gözlemler. *Mimarlar Odası Mimarlık Dergisi*, 33(1), s:43-45.
- Kuban, B. (2014), *Yerel seçimler için sürdürülebilir kentler şartı*, 7 Ekim 2019 tarihinde, <http://ekoioq.com/yerel-secimler-icin-su%CC%88rd%CC%88ru%CC%88lebilir-kentler-sarti-yeni-bir-sey-soylemek-mu%CC%88mku%CC%88n-mu%CC%88/> adresinden erişildi.
- Karakuzulu, Z. (2010). Sürdürülebilir kentler ve kasabalar, yerel gündem 21 ve Bursa örneği. *TÜCAUM VI. Ulusal Coğrafya Sempozyumu 2010- Bildiri Kitabı*, 397-406.
- Karasu, M., A. (2017). Nasıl bir toplu konut idaresi. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Özel Sayı-4*, 1.
- Kaygalak, İ. ve Işık, Ş. (2007). Kentleşmenin yeni ekonomik boyutları. *Ege Coğrafya Dergisi*, 16(2007), 17-25.
- Keleş, R, *Kent bilim terimleri sözlüğü*, 1998, Ankara: İmge Kitapevi,
- Kentleşme Şûrası (2009). *Kentsel dönüşüm, konut ve arsa politikaları komisyonu raporu*, Ankara: Bayındırlık ve İskân Bakanlığı.
- Kuyurtar, E., F. (2011). Anayasal ve karşılaştırmalı hukukta konut hakkı. 20 Eylül 2019 tarihinde, <http://www.kuyurtar.av.tr/makaleler.html> adresinden erişildi.
- Onuncu Kalkınma Planı (2013). Kalkınma Bakanlığı. 2 Ekim 2019 tarihinde, <http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Onuncu-Kalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-2014-2018.pdf> adresinden erişildi.
- On Birinci Kalkınma Planı (2019). Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı.
- Öztürk, F. (2001). *Küreselleşme-yeni dünya düzeni*. 30 Kasım 2019 tarihinde, <http://www.mfa.gov.tr/kuresellesme-yeni-dunya-duzeni.tr.mfa> adresinden erişildi.
- Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2000), Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı, Yayın ve Temsil Daire Başkanlığı, Yayın ve Basım Şube Müdürlüğü.

- Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001). *Konut ÖİK raporu*, Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı, Yayın ve Temsil Daire Başkanlığı, Yayın ve Basım Şube Müdürlüğü.
- Sheffield, J., Korotayev, A. ve Grinin, L. (2013). *Globalization: yesterday, today, and tomorrow*. Litchfield Park: United States of America: Emergent Publications.
- Şehircilik Şûrası (2017). Komisyon raporları*. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. 6 Eylül 2019 tarihinde, <https://webdosya.csb.gov.tr/db/sehirciliksurasi/icerikler/kom-syonraporlar-son-20180226140426.pdf> adresinden erişildi.
- Toplu Konut Kanunu (Kanun No: 2487) (1981). 31 Aralık 2019 tarihinde, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/17396.pdf> adresinden erişildi.
- TOKİ. (2019). *Her yıl 100.000 sosyal konut projesi*. 31 Aralık 2019 tarihinde, <http://www.toki.gov.tr/haber/her-yil-100-bin-sosyal-konut-yapilacak#> adresinden erişildi.
- TOKİ. (2020). *Kaynak geliştirme ve gelir paylaşımı projeleri*. 2 Ocak 2020 tarihinde, <http://www.toki.gov.tr/kaynak-gelistirme-ve-gelir-paylasimi-projeleri> adresinden erişildi.
- TOKİ. (2020). *Kentsel yenileme*, 2 Ocak 2020 tarihinde, <https://www.toki.gov.tr/kentsel-yenileme> adresinden erişildi.
- TOKİ. (2020). *Kuruluş ve tarihçe*. 2 Ocak 2020 tarihinde, <https://www.toki.gov.tr/kurulus-ve-tarihce> adresinden erişildi.
- TOKİ. (2020). *Sosyal konutlar*, 2 Ocak 2020 tarihinde, <http://www.toki.gov.tr/sosyal-konutlar> adresinden erişildi.
- TOKİ. (2020). *Uydu kentler*. 2 Ocak 2020 tarihinde, <http://www.toki.gov.tr/uydu-kentler> adresinden erişildi.
- Tosun, E., K. (2007). *Küreselleşme sürecinde kentler mekânsal, sosyal ve kültürel değişim: Bursa örneği* (Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı.
- Türel, A. (2012). *High housing production under less regulated market conditions in Turkey*. 5 Eylül 2019 tarihinde http://eres.scix.net/pdfs/eres2012_210.content.pdf adresinden erişildi.
- UN. (2020). *Fact sheet no.21, The human right to adequate housing*. 25 Kasım 2019 tarihinde, <https://www.un.org/ruleoflaw/files/FactSheet21en.pdf> adresinden erişildi.
- UNDP. (2020). *Sürdürülebilir kalkınma amaçları-11: sürdürülebilir şehir ve yaşam alanları*. 25 Kasım 2019 tarihinde <https://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/sustainable-development-goals/goal-11-sustainable-cities-and-communities.html> adresinden erişildi.
- Yavuz, F., Keleş, R. ve Geray, C. (1973). *Şehircilik, sorunlar- uygulama ve politika*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

- Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996). *Konut özel ihtisas komisyonu raporu*. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı Yayın No: DPT:2432-ÖİK:490.
- Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1999). *1999 yılı programı destek çalışmaları, ekonomik ve sosyal sektörlerdeki gelişmeler*. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı, Yayın ve Temsil Daire Başkanlığı, Yayın ve Basım Şube Müdürlüğü.
- Yılmaz, E. (2016). Konut sorunu ve toplu konut üretiminde TOKİ'nin ve belediyelerin rolü. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(7), 31-50.
- Yılmaz, E. (2011). *Beş yıllık kalkınma planlarında kentleşme ve konut politikaları*, 6 Ekim 2019 tarihinde https://www.academia.edu/1486175/Bes_Yillik_Kalkinma_Planlarinda_Kentlesme_ve_Konut_Politikalari adresinden erişildi.
- Zencirkıran, M. (2001). *Küreselleşme : sorunlar ve çözüm önerileri*. 6 Ekim 2019 tarihinde, <http://www.isguc.org/?p=article&id=94&cilt=3&sayi=1&yil=2001> adresinden erişildi.

Bölüm 7

DOĞU TÜRKİSTAN'DA ONİKİ İMAMCI ŞİİLİK UNSURLARI VE SAFEVİ ETKİSİ: HOTEN VE YARKENT SAHALARI

Zahide AY¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi. Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü/Genel Türk Tarihi ABD

GİRİŞ

Doğu Türkistan’da Uygur kimliği çalışmalarına yeltenildiğinde, şu durumu göz ardı edemeyiz. Ülkenin kuzeyi ve güneyi birbirinden farklı gelenekleri, farklı kültürel kimlikleri barındırmaktadır. Bu yönüyle kuzeyde yer alan Turfan ve çevresi ile Gulca kesimleri, Moğol ve Şamanist-Budist gelenekleriyle daha içiçe olan eski İç Asya geleneğini temsil ederken; güneyde yer alan Kaşgar, Hoten, Yarkent kesimleri, İslamlaşma yorumunda, İrani unsurlarla içiçe olan Orta Asya geleneğini temsil etmektedir. Saydığımız kuzey kesimleri, Doğu Türkistan’ın İslamlaşması sürecinde etkin olan Karahanlı devletinin de sınırları dışında olmuştur. İki bölgenin, siyasi açıdan tek çatı altında biraraya gelmesi, 14. yüzyıldan itibaren Çağatay Hanlığı zamanında söz konusu olabilmektedir. Bu çalışmanın Doğu Türkistan sahasındaki yansımaları, ülkenin güney kesimleri olan Hoten, Yarkent ve Kaşgar bölgelerini kapsamaktadır.

Oniki İmamcı Şiiilik unsurlarının Doğu Türkistan’a kadar ne zaman ve nasıl gitmiş olabileceği konusundaki sorunsal, bir süredir Orta Asya’nın diğer bölgeleri olan Bedaşan’da ve Afganistan (Hazara bölgesi)’da, bu etkinin Safevi propagandası sonucu gitmiş olduğuna dair, tarafımızca çalışılmıştı. Bedaşan’da Taciklerin İsmailileşme sürecinde, Hazaraların Oniki İmamcı Şiiliğe geçmesinde, Safevi propagandası kökenli unsurların etkili olduğu ortaya konmaya çalışılmıştı. Doğu Türkistan’a kadar da gitmiş olabileceğini düşündüğümüz bu Safevi etkiye dair, çıkış noktamız ise şuydu:

Ortaçağ İslam kaynakları, İslam dünyasını *Şiiler* ve *Sünniler* diye tanımlamamıştı. O kaynakların yaptığı sınıflandırma, daha ziyade *Ehl-i Sünnet* ve *Rafizî* tanımlamaları üzerineydi. “Rafiziler”den kasıt, “Ehl-i Sünnet”e dâhil olmayanlar, daha ziyade Fatimi ve Alamut yönetimlerine bağlı olanlar, yani İsmaililerdi. 16. yüzyıldan itibaren ise, tarih sahnesine siyasi aktör olarak giren İran’da kurulan Safevi hanedanıyla birlikte, Ehl-i Sünnet’e dâhil olmayanlar, artık kaynaklarda *Oniki İmamcı Şiiler* olarak ayrı bir tanımlamaya tâbi tutulmaya başlanmışlardır.

Ancak 16. yüzyıldan itibaren sahada gözlediğimiz bu Safevi etkisi yanısıra; Moğol istilaları öncesi dönemde İslam’ın Orta Asya’da yayılması sırasında, 10. yüzyıldan itibaren önce Samani sarayında sonrasında Bedaşan’da gözlediğimiz İsmaililik etkisi kanalıyla da; buna ek olarak, Moğol istilaları sırasında ve sonrasındaki 13-15. yüzyıllar arası dönemde gözlenen Şii etkili tasavvufi hareketler kanalıyla da, bölgeye Şiiilik unsurlarının girmiş olduğunu göz ardı etmemeliyiz.

Sahada gözlediğimiz kadarıyla, Doğu Türkistan’da gözlenen Şiiilik etkisi, bu üç evreyi de içermektedir. Hatta Doğu Türkistan’da bu evreler iç içe geçmiş bir şekilde gözlenmektedir. Bu durum şuradan

kaynaklanmaktadır: Üçüncü evre olarak değerlendirebileceğimiz 16-17. yüzyıllarda, Osmanlı ve Safevi İran'ında gözlenen devletli kurumsallaşma, Doğu Türkistan'da hiçbir zaman gerçekleşmemiştir. Batı Türkistan, bir nebze bu kurumsallaşmayı Şeybaniler ve sonrasındaki Cengizli Hanlıklar zamanında, Nakşibendilik eliyle gerçekleştirmişse de, Doğu Türkistan'da bu durum tam olarak gerçekleşmemiştir. Üçüncü aşamada sergilenen devletli kurumsallaşma, Doğu Türkistan'da hep tasavvufi etkinin ağırlıkta olduğu ikinci evredeymiş gibi devam etmiştir. Orta Asya'daki siyasi gelişmelerde, hanlar-beyler arası mücadelelerin hep sürdüğünü unutmamak gerekmektedir. O yüzden merkezi siyasi bir istikrar yerine, hep adem-i merkezi bir yapılanma devam etmiştir. Tasavvufi hareketler devletin kontrolünde olmadığı gibi, bazen Nakşibendilik örneğinde olduğu gibi, siyaset(hanlar) bu hareketlerin elinde olmuştur. Zaten Nakşibendilik de, Hoca Ahrar'dan itibaren bir tasavvuf hareketi olmaktan ziyade, bir ulema hareketi şeklinde devam etmiştir. Böyle olunca, Nakşibendilikle beraber, Nakşibendilik dışındaki diğer bütün benzeri tasavvufi akımlar, özellikle Üveysilik kanalıyla, Doğu Türkistan'da devam edegelmiştir.

Yukarıda birkaç madde halinde sunduğumuz bu argumanlar, Moğol istilası sonrası yaşanan uzun fetret dönemi sonunda İran'da ortaya çıkan Safevi devletine ve sonrasında da batıda Türkiye'den, doğuda Orta Asya, Keşmir ve Doğu Türkistan'a kadar yayılan Safevi propagandası etkisine bağlanabilir miydi? Bunun üzerine 2016 yılında saha araştırması yapmak üzere Hoten ve Yarkent'e gittik ve bu seyahatimizde bize göre yukardaki argumanları destekleyecek önemli verilere ulaştık.

Bu saha araştırmasına göre Doğu Türkistan'da Şii gruplar ve Şiilik etkisi altındaki topluluklar üç gruba ayrılmaktadır: **(1)** Yarkent'te yaklaşık 5000 kişilik bir Oniki İmamcı Şii cemaat olduğu tespit edilmiştir. Yarkent'teki bu Şii cemaatin bir kısmı Yarkent'e göç etmiş Keşmirilerdir. Cemaatin dini liderlerinin Keşmirî olması geleneği hâlâ devam etmektedir. Bu Keşmirî cemaat liderlerinin aile tarihlerinin her biri saha araştırmamız sırasında toplanmıştır. Bu aile tarihlerinden en eskisi, kendi aile tarihini 1530'lu yıllara götürmektedir ki, bu tarih Safevi devletinin kuruluş dönemine denk gelmektedir. **(2)** Yarkent'teki Oniki İmamcı Şiiler dışında, Doğu Türkistan'da Şii İsmaililer de yaşamaktadırlar. Dağlık Pamir bölgesindeki Taşkurgan'da ve Yarkent'e bağlı Kargalık, Poskam, Buyluk, Zerepşad'da Sünni çoğunluk arasında yaşayan bu İsmaili Şiiler Taciktirler. **(3)** Bu iki farklı Şii cemaat dışında bir de Şii olmadığı halde, Şiilik unsurlarının yerel kültürde yoğun bir şekilde gözlendiği Hoten'den söz edilmelidir. Hoten'de Oniki imamların her birine atfen birer mezar bulunmaktadır. Ayrıca bu mezarların her biri için birer tezkire üretilmiştir.

Bu çalışmada, daha ziyade antropolojik ve folklorik açıdan çalışılan Doğu Türkistan'daki Şiilik unsurlarına, tarih metodolojisi perspektifinden

yaklaşarak, temel problematiğimiz olan Şiiilik unsurlarının Doğu Türkistan'a nasıl ve ne zaman girdiği sorusuna cevap aramaya çalışacağız.²

HOTEN SAHASINDAKİ ONİKİ İMAMCI ŞİİLİK UNSURLARINA DAİR VERİLER

Doğu Türkistan'daki Oniki İmamcı Şiiilik unsurlarını gösteren en güçlü verilerden biri, Hoten'in merkez ve çevre nahiyelerinde (Karkaş, Çıra, Niya, Lop) yer alan, bizzat Oniki İmamlara atfedilmiş mezarlar ve bu mezarlar etrafında örülmüş tezkirelerdir. Bu Oniki İmam mezarları şunlardır: Zeynel Abidin Mezar, Cafer-i Sadık Mezar, Musa Kasım Mezar, Muhammad Taki Mezar, Muhammad Naki Mezar, Hasan Askari Mezar, Muhammed Mehdi Mezar. Bu Oniki imamların yanısıra, Hoten'de Hz Ali'nin soyundan gelen diğer imamların da mezarları bulunmaktadır. Bunlar: İmam Kasım Mezar, İmam Aptah Mezar, Töt İmam Mezar, Yalguz Oğul Mezar, İmam Asım Mezar, Kuhmarim Mezar, İmam Cafer-i Tayran Mezar ve İmam Muhammed Ensari Mezar. Tezkirelere göre, İmam Kasım, İmam Hasan Askeri'nin oğludur. İmam Aptah, İmam Kasım'ın oğludur. Töt İmam, İmam Aptah'ın oğludur. Yalguz Oğul, Hz. Ali'nin oğlu İmam Muhammed Hanefi'dir. İmam Asım, İmam Muhammed Hanefi'nin oğlu, dolayısıyla Hz. Ali'nin torunudur. Kuhmarim, Hz. Ali'nin Hz. Hüseyin'den olma torunu Hacı Mucip'tir. İmam Cafer-i Tayran, Hz. Ali'nin kardeşidir. İmam Muhammed Ansari ise, Hz. Ali'nin torunlarından biridir. (Yasin, 2016: 78-81; Nuri, 2016: 301)

Bir kısmını bizim de sahada ziyaret ettiğimiz bu mezarlar, bazı kaynaklarda da geçmektedir. Örneğin *Tarih-i Reşidi*'de, Hotenli İmam Alaaddin Muhammed'den tüm tarihlerde bahsedildiği ama mezarının hangisi olduğunun kimse tarafından bilinmediği, hatta Hoten'de hakkında bir şey bilinmeyen, Cafer Tayyar, Cafer Sadık, Şehabeden başka şehitlerin yattığı başka mezarların da bulunduğu yazmaktadır. (Mirza Haydar Duğlat, 2006: 472)

Mezarlar hakkındaki en fazla veri Zelili'nin *Divân*'ında geçmektedir. 1985'te İmin Tursun tarafından neşredilen *Zelili Divân*'nda Cafer-i Sadık Mezar'dan, Hızır peygamberden, Cafer-i Tayyar mezardan ve diğer başka mezarlardan bahsedilir. Örneğin, Zelili, Cafer-i Sadık Mezar'a giderken Hızır peygamberin kendisine rehberlik ettiğinden bahseder. Cafer-i Tayyar'dan bahsederken, onun Uhud savaşındaki öneminden, orada peygamberin yanında yer aldığından söz eder. (Zelili, 1985: 628-630) Zelili, İmam Cafer-i Sadık Mezar'a varışını, Muharrem ayı boyunca bu yolculuğunu, mezar'da *zikir-i ya İmam* yaptıklarını anlatır. (Zelili, 1985:

2 Bu çalışmanın ortaya çıkmasında 2015 ve 2016'da Doğu Türkistan'daki saha araştırmamızı destekleyen TİKA'ya ve 2018'de Londra'daki kaynak araştırmamızı destekleyen TÜBİTAK'a (2219 kodlu burs kapsamında) teşekkürlerimizi sunarız.

632-640) *Divân*'da Cafer-i Sadık Mezar'a öyle çok yer verir ki, Aleksandr Papas, Zelili açısından, çöldeki en kutsal mezarın imam Cafer-i Sadık Mezar olarak görüldüğünü belirtir. (Papas, 2016: 266)

Zelili ayrıca Keriya'daki Kamber Ata Mezar'ı da ziyarete gittiğini anlatır. (Zelili, 1985: 641-643) Hz. Ali'nin atı Döldül'e ve diğer at sürülerine bakan seyis olarak geçen Kamber Ata, Doğu Türkistan'da *Emir Göroğlu* olarak bilinen destanda da geçer. (Mehmet, 2011: 18-19) Kamber Ata, Aurel Stein'da da, Ali Padişah'ın (Hz. Ali kastedilerek) seyisi olarak geçmektedir. (Stein, 1904: 248) Zelili, burada hac vazifesini gerçekleştiren birçok fakara/derviş ile karşılaştığını anlatır. (Zelili, 1985: 641-643) *Divan*'daki başka bir yerde kendini de *Kalender* olarak adlandırmıştır.³ (Zelili, 1985: 603-606) Zelili'ye göre, burada *Gumbat-ı Ali* tekkesi bulunmaktadır ve buranın Acem olan halkı, davullar ve ağıtlar eşliğinde imamlar için geceleri ibadet etmektedir. (Zelili, 1985: 641-643) Papas'ın Dutreuil de Rhins ve Fernard Grenard'tan aktardığına göre, bu halk, bozuk bir Farsça konuşan, Müslüman olduklarını söylemelerine rağmen Yahudi olmakla suçlanan *Abdallardır*. (Papas, 2016: 271). Thierry Zarcone'un saha araştırmalarından öğrendiğimiz kadarıyla, Kaşgar ile Yarkent arasındaki Yengisar bölgesindeki bir köyde bulunan *Şeyhler* adındaki Abdal kabilesi de, kendi atalarının *Seyyit Ebül Fethali Gazi* adlı bir İranlı olduğunu dile getirmektedir.⁴ (Zarcone, 2002: 286)

Aurel Stein da, bölgedeki mezarlar hakkında az da olsa bilgi vermektedir. O daha ziyade, özellikle Budizmden kalan İslam öncesi antik kalıntılar peşindedir. Buna rağmen ilginç ipuçları da vermektedir. Örneğin, Keriya'ya giderken Seyit Burhaneddin Mezar'dan bahseder. Şeyhlerinden mezar hakkında hiçbirşey öğrenemediği, tek öğrenebildiğinin İmam Cafer-i Sadık'la bir bağlantısı olduğudur. (Stein, 1904: 311) Stein, İmam Cafer-i Sadık Mezar'dan da geçtiğini anlatır ilerleyen sayfalarda. Ancak Cafer-i Sadık ve Mezar'dan ziyade, mezarın konumundan, özellikle mezarın mekânsal olarak Budist manastırları etkisi taşıdığından bahseder. (Stein, 1904: 329) Stein, hem Kuhmarim Mezar'ın hem İmam Musa Kasım Mezar'ın, eski Budist mabetleri yerinde olduklarından şüphelendiğini dile getirmektedir. (Stein, 1904: 226-227, 248) Hsüen Tzang'da'ki 7. yüzyıldan haber veren bilgiler, Stein'ın Kuhmarim Mezar'ın yeri hakkında haklı olabileceğini göstermektedir. (Ekrem, 2003: 227)

Bu mezarların, İslam öncesi Budist mimarisi etkisi taşıdığı aşikârdır. Ancak Doğu Türkistan'daki tasavvuf etkisini ağırlıklı olarak Budist

3 Doğu Türkistan'daki *Kalender* geleneği hakkında bkz. Gunnar Jarring (1985-1986), *Dervish and Qalandar: Texts from Kashgar*, Almqvist & Wiksell International, Stockholm, Sweden.

4 Orta Asya çalışmalarında, Akhunların Türk olduğu konusunda herhangi bir tereddüt yokken, Eftalit hanedanının (6. yüzyıl) Türk mü yoksa İrani mi olduğu tartışmalarının hâlâ sürmesinin nedeni, bölgedeki Eftal ya da Abdal olarak adlandırılan grupların Farsça konuşan gruplar olmaları olabilir.

etkisine bağlamak doğru görünmemektedir. Rahile Davut, bu mezarların halk arasında *Langar* olark adlandırıldığını, bunun da Budist istasyonları gibi bir nitelik taşıdığını söyler. (Davut, 2016: 5) Mekân seçimindeki ve mimarideki bu etki çok doğaldır. Sonuçta, bu mezarlar genellikle eski Budist mabetlerinin olduğu yerlere konumlandırılmışlardır. Ancak asıl folklorik etki, İslam öncesi ve Budizm öncesi etkiler taşımaktadır. Bu etkide en büyük pay bize göre Zerdüştilik etkisinde aranmalıdır. Ancak o bile, Zerdüştilik öncesi paganistik bir etkiyi beraberinde getiren bir Zerdüştilik yorumudur. Unutulmamalıdır ki, bu bölgelerde Zerdüştilik hiçbir zaman Pers İran'ındaki gibi kitabî olmamıştır. Mezarların bez parçalarıyla, dağ keçisi boynuzlarıyla, koyun postlarıyla dekore edilmiş olmaları, mezarlarda ateş yakma (daha çok tütsü yapmak şeklinde olmaktadır) gibi rituellere gerçekleştiriliyor olması, bu etkinin İslam öncesi ve Budizm öncesi etkisini gösterdiği gibi, Zerdüştilik öncesi bir etki taşıdığını da göstermektedir. Aynı şekilde, bu mezarlarda bir kitabe olmadığı, sadece taşlarla ve ince ağaç dallarının ucuna bağlanmış bez parçalarının toprağa dikilmesiyle yer işaretlemesi yapılmış olduğu unutulmamalıdır..

Yukarda, kaynaklarda ne şekilde geçtiğine kısaca değindiğimiz bu mezarlar hakkında, yakın zamanda çok önemli çalışmalar da yapılmıştır. Özellikle Rahile Davut, Ablimid Yasin, Jun Suguwara, Rian Thum gibi isimlerin çalışmaları, Hoten dahil Doğu Türkistan'daki mezarlar ve onlar etrafında örülen tezkireler hakkındaki bilgilerimizi zenginleştirmektedir.⁵ Örneğin hiçbir tarihi kaynakta geçmeyen, Ablimid Yasin tarafından yakın zamanda gün yüzüne çıkarılan *İmam Mehdi tezkiresine* göre, İmam Mehdi'nin Hz. Ali'nin oğlu ve Maçin (Hoten)'in beyi olduğuna inanılmaktadır. Her ne kadar Hoten'deki Uygurlar arasında onun Onikinci İmam olduğuna inanılmasa da, Oniki İmamcı Şiilikteki İmam Mehdi'yle benzer bir anlatı içerisinde geçmektedir. (Ablimid, 2016: 80) Yasin'e göre aynı zamanda, halk arasındaki İmam Mehdi ve Ali figürleri, *Şehname* etkileri de taşımaktadır. Ona göre, İmam Mehdi, *Şehname*'deki Suhlab'a, İmam Ali de büyük kahraman Rüstem'e benzemektedir.⁶ (Ablimid, 2016: 80)

Son olarak, Hoten'deki bütün bu imam mezarları etrafında örülen tezkirelere göre, bu imamların, gerçekte öyle olmadığı halde, İslam'ı

5 Bkz. Rahile Davut (2001), *Uygur Mezarları*, Şincan halk Neşriyatı; Rian Thum (2014), *The Sacred Routes of Uyghur History*, Harvard University Press, Cambridge-London; Ablimid Yasin (2016), "A Cultural Layer in Relation to Hazrati Ali: A Preliminary Approach to Mazars of Imams in Khotan", *Mazar: Studies on Islamic Sites in Central Eurasia*, Haz. Yun Sugawara ve Rahile Davut, Tokyo University of Foreign Studies Press, Fuchu, Tokyo, s. 75-94; Jun Suguwara (2016), "Opal, a Sacred Site on the Karakoram Highway", *Mazar: Studies on Islamic Sites in Central Eurasia*, Haz. Yun Sugawara ve Rahile Davut, Tokyo University of Foreign Studies Press, Fuchu, Tokyo, s. 153-174.

6 Ayrıca bkz. Rian Thum (2012), "Identity Maintenance before Uyghur Nationalism", *The Journal of Asian Studies*, Vol. 71, No. 3 (August), s. 635.

yaymak üzere Doğu Türkistan'a gelmiş ve burada şehit olmuş şahsiyetler olduğuna inanıldığını belirtmeliyiz. Yerli halk onların Hz. Ali'nin soyundan geldiğine inanmakla birlikte, onların Şii mi yoksa Sünni mi olduğunu bilmez.

YARKENT SAHASINDAKİ ONİKİ İMAMCI ŞİİLİK UNSURLARINA DAİR VERİLER

Yarkent bir bakıma Orta Asya'daki bütün geleneklerin sentezi gibidir. Molla Musa Sayrami, bu kentte Keşmirî, Hintli, Afgan, Bedahşanî, çeşitli toplulukların yaşadığını söyler. (Molla Musa Sayrami, Urumçi, 1988: 412) Aynı şekilde 19. yüzyıl sonu 20. yüzyıl başı dönem kaynaklarında ve misyon raporlarında da aynı durum teyit edilmektedir. (Forsyth, 1875; 36; Stein, 1904: 153)

Hoten'deki mezarların aksine, Yarkent'teki mezarlarda direkt Oniki İmamlara atıf yoktur. Yarkent'teki bu mezarların başında *Çilten Mezar* gelir. Anadolu Aleviliğinde de geçen *Çilten (Kırklar)*'den her birinin adı Muhammed olan yedisinin, Yarkent'teki *Çilten Mezar*'da birarda gömülü olduğuna inanılır. *Zelili Divanı*'nda, *Tarih-i Reşidi*'de, Yedi Muhammed'in burada yattığı geçmektedir. (Zelili, 1985: 603-606; Mirza Haydar Duğlat, 2004: 473) Molla Musa Sayrami de, onların *Çilten*lerden olduğunu, buranın, Hacı Muhammed Şerif⁷ Mazar ve Altun Mazar'la birlikte, Yarkent'teki en önemli mezarlardan biri olduğunu dile getirir. (Molla Musa Sayrami: 1988: 641)

Medine'de başlayıp Yarkent'te biten bir hikâyenin anlatıldığı tezkire'ye göre, *Salman-ı Farsi*, Peygamber Muhammed'den, kendisine bir çocuk vermesi için dua etmesini ister. Hemen sonrasında karısı kırk oğlan doğurur. Hepsini de evliya olmasına rağmen, *Salman-ı Farsi* biri hariç hepsini bir sepete koyup uzağa çöle fırlatır. Sonra, en son oğlan da onlara katılır. Sepet, kırkının içinde yaşadığı dördüncü göğe dönüşür. Bu sırada Medine'de Fatima hastadır. Hz. Muhammed, Cebail'in direktifleri doğrultusunda *Kırklar*'ın yaşadığı yere gider. Kırkın yedisinin yeryüzüne inip Fatima için dua ettiğini görür. Fatima iyileşmiştir. Yedinin tekrar dördüncü gökteki yerlerine dönmesine izin verilmez. Başboş bir şekilde dünyada dolaşmaktadırlar artık. Peygamber Muhammed'in ölümünden sonra, onlara bir mühür verilir ve ancak bu mühürün yeşil bir ota dönüştüğü yerde yerleşebilecekleri söylenir ve öyle de olur. O sırada onların yerleştiği bu topraklar, Kâfirlerin topraklarıdır. Sonrasında, Buharalı *Şah Talib Serмест'e*, kırk halifesiyile birlikte hac yaptığı bir sırada, Peygamber'in

7 Hoca Muhammed Şerif, bazı araştırmacılarca, Yarkent'te *Üveysi* geleneğinin kurucusu olarak kabul edilir. (Baldick, 1993: 34-39) Kaşgar-Artuş'taki Satuk Buğra Han Mezar ve Yarkent'teki Yedi Muhaamed'in yattığı *Çilten Mezar* dahil, Doğu Türkistan'daki birçok kayıp mezarı bulmak için Moğol Han'ı Abd al-Reşid (1533-1560) zamanında Fergana'dan Doğu Türkistan'a gelmiştir. (Baldick, 1993: 32-33; Rian Thum, 2012: 635, 641).

Medine'deki mezarı başındayken Peygamber tarafından, Yarkent'e gitmesi ve orada Yedi Muhammed'in mezarını yapması için talimat verilir. Bunun üzerine Şah Talib Yarkent'e gider ve bu mezarı yapar. Yarkent'in hâkimi Ebu Bekir akşam yemeğinde, kendisini test etmek ister ve ona haram bir yiyecek olan kedi eti sunar. Şah Talib bunun bir tuzak olduğunu anlar ve kediyi mucizevi şekilde yeniden hayata döndürür. Ebu Bekir'e kızmıştır ve Yarkent'i terk eder. Ebu Bekir yaptığına pişmandır ve beg Şah Talib'e onu affetmesi için bir elçi gönderir. Ayrıca mezarı yapabilmesi için ona toprak bağışında bulunur, hatta mezar görevlileri atar. (Yasushi, 2016: 184-186) Tezkirelerde Ebu Bekir olarak geçen şahıs, *Tarih-i Reşidi*'de, Yarkent'in hâkimi Mirza Ebu Bekr olarak geçmektedir. (Mirza Haydar Duğlat, 2004: 470)

Molla Musa Sayrami, Yakub Beg zamanında inşa edilmiş olan Çilten Mezar hakkında, buranın, 1866'da Yakub Bey tarafından ele geçirilene kadar, Kuçalı Hocalar tarafından idare edildiğini anlatır. (Molla Musa Sayrami, 1988, 355) Shinmen Yasushi'ye göre, Yakub Bey'in bu tübeyi yaptırmasının ana sebebi, Yarkent'teki Müslümanlar arasında baskın bir konumu olan Çilten Mezar üzerindeki otoritesini sağlamlaştırmaktır. (Yasushi, 2016: 180) Hatta Çilten Mezar'ın sadece Yarkent'te değil, başka bölgelerde de tanınırlığı olduğunu görmekteyiz. Öyle ki, Çilten Mezar'la ilgili anlatılar, diğer mezarlarla da ilişkilendirilmiştir. Örneğin Yasushi'nin Hamada'dan aktardığına göre, Çağataylı Tuğluk Temur Han'ı İslam'a döndüren Kuça'da gömülü Mevlana Arşidin Mezar'la ilgili menkıbelerden birinde, Arşidin'in babası Mevlana Celaleddin'in, ölmeden önce rüyasında Muhammed peygamberi gördüğü anlatılır. Rüyasında Peygamber ona, oğlu Arşidin'e, Sahabe Canbaz'a ve Şeyh Nizameddin'e Kuça'nın yönetiminin; Sultan Ashab ul-Kefh⁸ ve Elif Ata'ya Turfan'ın yönetiminin; Sultan Satuk Buğra Han, Ali Arslan Han ve Sultan Karastan'a Kaşgar'ın yönetiminin; Yedi Muhammed'e de Tartar yani Yarkent'in yönetiminin sunulduğunu haber vermiştir. (Yasushi, 2016: 182).

Çilten (Kırklar) ve Şah Talib'le ilgili motifler, başka yerlerde de geçmektedir. Örneğin Kaşgar-Opal'deki *İmamlırım Mezar*'da, Şah Talib'e atfedilen bir mezar bulunmaktadır. (Sugawara, 2016: 161) Ayrıca Pakistan'ın Yukarı Hunza (Gojal) bölgesinde Şah Talib'e atfedilen bir mezar vardır. Yine Gojal'deki en kutsal mezar kabul edilen *Baba-i Gundi*'nin Çiltenlerden biri olduğuna inanılmaktadır. (Ay, 2019a: 98-99) İsmaililiğin yaygın olduğu Pamirler ve Hindikuşlar bölgesi olan dağlık Bedaşan'da, hatta Anadolu Alevileri arasında Çilten (Kırklar)'le ilgili benzer anlatılar görülmektedir.

8 Bkz. *Ashâbu'l Kahf: A Treatise in eastern Turki*, çeviren ve hazırlayan Emine Gürsoy-Naskali, Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki, 1985.

DOĞU TÜRKİSTAN'DAKİ SAFEVİ ETKİSİNE DAİR VERİLER

Hoten'le ve Yarkent'le ilgili şimdiye kadar öne sürdüğümüz bütün bu veriler, Doğu Türkistan'da Şiilik unsurlarıyla ilgili olup, bu unsurlardaki Safevi etkisini direkt olarak kanıtlayacak mahiyette değildir. Doğu Türkistan'da Safevi bağlantılı Oniki İmamcı Şiilik etkisi üzerine şimdiye kadar bulduğumuz en önemli kanıt, Yarkent'te karşımıza çıkan, 5000 kişiden oluşan Oniki İmamcı Şii cemaattir. Bu cemaatin dini liderlik açısından önde gelen aileleri Keşmir'den göç etmişlerdir ve aile şeceresi, Safevi devletinin kuruluş dönemi olan 1530'lardan başlatılır. Bizim saha araştırmasını yaptığımız 2016 Haziran'ında, cemaatin dini liderinin vekili Erkinçan Yusuf tarafından bize verilen şecereye göre ölüm tarihi 1770 olan, Yarkent'teki Şiilerin bilinen kaydedilen ilk dini lideri olan Nur Ali Haydar Han, 1530 yılında Keşmir'den Yarkent'e gelen bir ailedendir. Bu Keşmirîler, Pakistan-Yarkent arası ticaret yapmaktadırlar. Yarkentli Oniki İmamcı Şii Keşmirîlerin bir kısmı, zaman içinde Uygurlaşmış olsalar da, Keşmirî kökenlerinin farkındadırlar. 2004'ten son zamanlara kadar cemaatin dini liderliğini, Nur Muhammed Mahmud Han yapmaktadır. Onun vekili ve kendisinden sonra cemaatin dini sorumlusu olacak Erkinçan Yusuf, saha çalışmamızda bize en büyük yardımı yapan kişilerden biridir.

Şialar Mescidi ya da *İmam Zaman Mescidi* olarak da bilinen, Keşmirîliler mahallesindeki *Dur-i Qaza Mescidi*'nin ilk kurucusu, kendi anlatılarına göre, 1533'te *Seyyid Hanlar* zamanındaki Mir Ali Haydar Han isimli Keşmirî'ye kadar uzanmaktadır. Bu tarih, Safevilerin, gerek Şeybanilere gerek Baburilere karşı bölgede faaliyet gösterdiği 16. yüzyıla gitmektedir. Kurban ve Ruze (oruç) bayramları, Muharrem bayramı ve onunla alakalı aşure faaliyetleri, Qadir-i Khum, mevlid bayramı, Hz. Fatima ve Oniki İmamların doğum günü faaliyetleri hep bu mescitte icra edilmektedir. Mescit içindeki kızıl, kara ve yeşil renkli bezler üzerinde çeşitli ayet ve hadisler yer almaktadır. Kızıl, Kerbela şehitlerini; Kara, Oniki imamları; Yeşil, Hz. Ali'nin şehitliğini sembolize etmektedir. Her türlü dini içerikli rituel, İran'da nasıl uygulanıyorsa öyle uygulanmaktadır. Dolayısıyla, Türkiye'deki Alevilerin, Bedahşan'daki İsmaililerin ya da Hoten'deki imam mezarları etrafında ibadet gerçekleştiren Sünni Uygurların daha heterodoks mahiyetteki yorumundan ziyade, daha ortodoks bir Şiilik uygulamasına sahip oldukları gözlenmektedir.

Yarkent - Duri Qaza Şii Mescit - 2016

Yarkent - Duri Qaza Şii Mescit - 2016

Yarkent, Çin'deki İsmaili Tacikler açısından da, önde gelen İsmaili pirlерinin merkezi olarak karşımıza çıkmaktadır. (Ay, 2019a: 106; aynı yazar, 2019b: 104) Yarkent'e bağlı Kargalık, Poskam, Buyluk, Zerepşad'da Sünni çoğunluk arasında yaşayan Tacik İsmaililerince üretilen şifahi malzemeden en önemlisi olan *Çerağname* nüshalarında, Şah İsmail bin Haydar'a (Şah İsmail Safevi kastedilerek) atıfların yer alıyor olması,

bölgedeki Safevi etkisine dair argumanlarımızdan bir diğeri'dir. (Bertels, 1976: 113; Ay, 2014: 67-68)

Uygurlar arasındaki bazı destanlarda Oniki İmam'a ve Safevi hanedanı şahlarına atıflar yer alması bir diğeri argumanımızdır. Örneğin Safevi devletinin kuruluşu döneminde Türkiye ve Azerbaycan coğrafyasında üretilmiş olan *Köroğlu destanı* (Uygurlarda *Göroğlu* şeklinde) Doğu Türkistan'a kadar gitmiştir. İçerisinde Hz. Ali ve Oniki imamlara atıflar görülmektedir. Öyle ki *Göroğlu* her cenginde Allah, Resullah, Dört yar, Çiltten (Kırklar) ve Oniki İmamdan medet dilemektedir. *Göroğlu* destanında, batı Türklerinin ürettiği versiyonlardan farklı olarak bir de, Ay Han, Kün Han, Bulbul Han, Çingizhan, Esen Han adlı padişahların isimleri de birarada anılmaktadır. (Mehmet, 2011. 19-21; 62-63) Bu şekilde, Batı Türklerinde yaygın olan Oğuz motifleriyle, Doğu Türklerinde yaygın Cengizli motifleri bir araya getirilmiştir. Destanda ayrıca *Göroğlu*'nun hasmı Danyar'ın adamları, *Kızılbaş* olarak geçmektedir (Mehmet, 2011: 32-33; 36-37) ki, bu tabir şimdilik kaynaklarda Afganistan'ın doğusundaki hiçbir yerde karşımıza çıkmamıştır. Ayrıca bir başka Uygur destanı olan *Garib Senem Destanı*'nda da Safevi şahı Şah Abbas'a referans verilir. Her ne kadar destanda Şah Abbas, İran şahı olarak belirtilmese de (Jarring, 1980: 101-107; İneyet, 2004: 167, 204), kaynaklarda, Doğu Türkistan'daki Uygurlar arasında, mirza, beg ya da ata şeklinde tabirler dışında, hiçbir yöneticiden “şah” olarak bahsedildiğine tanık oluyoruz.

Doğu Türkistan'da Şiilikle ilgili başka veriler gözlenirse de, bunlar direkt olarak Oniki İmamcı Şiilikle değil, Hz. Ali ve evladı ile ilgilidir. Bu etki daha ziyade Orta Asya'da gözlenen Hz. Ali ve Ehl-i beyt sevgisinin uzantısıdır. İslam'ın ilk evresinde İran'dan, Sasani topraklarından kaçan Farsilerin getirdiği bir etkinin sonucudur. (Peacock, 2007: 6-23) Hatta bu erken dönem etkilerde Ali, Rüstem ve İskender isimleri birbiriyle özdeşleştirilmiştir. Öyle ki Doğu Türkistan'daki yaygın kıssalardan biri de *Qissa-i Zulkarneyn*'dir. (Al-Rabghûzî, 1940: 392-404). Ayrıca meslek grupları sayılırken, bunların en üstününün Ali evladı (Aleviler, Seyyidler) olduğu belirtilir. (Genç, 2002: 122) Zelili, Buğra Han Mezar'ı Kerbela ile karşılaştırır ve Buğra Han'ın mezarının olduğu köyü *Maşhad* (şehitler) olarak adlandırır. (Zelili, 1985: 600-601; Papas, 2016: 258) Yine Yengisar'daki Ordam Padişah Mezar'da, Muharrem ayının onuncu günü Aşure gününde, Şiilerin Kerbela'da Hüseyin'in şehit edilmesini anmaları gibi, Uygurlar da, Karahanlı Ali Arslan Han'ın Kâfirlerle savaşında şehit oluşunu anarlar. (Dawut-Haris, 2002: 104; Dawut, 2016: 7; Thum, 2016: 275).

SONUÇ

Öyle görünüyor ki, Doğu Türkistan'ın güney kesimlerinde Karahanlı mirası, Müslüman toplumun hafızasında, Türkistan'ın geri kalan kesimlerinin aksine (ki bu diğer bölgelerde, Cengizli-Çağataylı ve Timurlu mirası toplumun hafızasında daha fazla yer edinmektedir) hâlâ önemli bir yer işgal etmektedir. Bir 10. yüzyıl şahsiyeti olan Satuk Buğra Han ve ondan sonraki iki nesil (Ali Arslan Han ve Yusuf Kadir Han), Doğu Türkistan'da, tarihi bir şahsiyet olmalarının yanısıra menkıbevi bir kahramandırlar ve bu menkıbevi anlatının içinde, Tacik unsurla barışık bir hatıra bulunduğu unutulmamalıdır. Öyle ki, ilk Müslüman Türk devlet adamı Karahanlı Satuk Buğra Han ve onun hocası Ebu Nasır Samani, tezkirelerde yan yana geçmektedir. Bu durum, daha en başından itibaren, Türklerin İslam'a geçişindeki kültürel açıdan en baskın dış etkinin İrani etki olduğu tezini bir kez daha teyit etmektedir. Doğu Türkistan'da Uygurlar arasındaki Şiilik unsurlarının varlığı da, yine bu İrani etki olmadan açıklanamaz. Yukarıda anlattığımız bazı mezar isimlerinin Hoten'deki *Kuhmarim* (Yılan Dağı) *Mezar*, Yarkent'teki *Çilten* (Kırklar) *Mezar* gibi Farsça olması, bu etkinin bariz sonuçlarıdır.

Şu belirtilmelidir ki, 16. yüzyıldan önce de, tüm Türkistan sahasında, Hz. Ali, Hz. Fatima, Hz. Hasan ve Hüseyin'e atıflar zaten yer almaktadır. Sünni gelenekler tarafından da saygın bir yere sahip olan *Ehl-i Beyt*'ten saydığımız bu zatlara atıflardan ziyade, asıl ayırt edici olan, Türkistan'ın bazı kesimlerinde (özellikle Fergana, Bedaşan, Hoten ve Yarkent sahalarında) Zeynel Abidin, İbnül Hanefi ve Cafer-i Sadık'a da atıfların olmasıdır. Bu şahsiyetlere Salman-ı Farsi, Şah Talib-i Serbest, belki Bedaşan'da en çok kutsanan kişi olarak Nasır-ı Hüsrev de eklenebilir. Ancak Oniki imamlara olan atıflar, Oniki İmamcı Şii ideoloji etrafında kurulan Safevi devletinin 16. yüzyılda ortaya çıkmasından önceki hiçbir kaynaktan ya da şifahi malzemede karşımıza çıkmamaktadır.

Bu durumda, Hoten'de ve Yarkent'te gördüğümüz imam ve evliya mezarları ve onlar etrafında örülen tezkireleri, bu Safevi öncesi döneme ait, daha şifahi mahiyette bir Şiilik etkisiyle açıklamak hiç de yanlış olmaz. Buna karşılık, Yarkent'teki Duri Qaza Mahallesi'ndeki Oniki İmamcı Şiiilerin varlığını, bazı Uygur destanlarındaki (Göroğlu Destanı, Gareb Senem Destanı gibi) Oniki İmamcı Şiilik unsurlarının varlığını ise, bizzat Safevi devletiyle ilişkili siyasi bir etkiyle açıklamak doğru görünmektedir.

KAYNAKÇA

- Al-Rabghûzî. (1940). *The Stories of the Prophets: Qıssas al-Anbiyâ: An Eastern Turkish Version*, cilt 1, haz. H.E. Boeschoten ve J. O’Kane, 2. Baskı. Brill, Leiden-Boston.
- Gürsoy-Naskali, Emine (haz. ve çev.). (1985). *Ashâbu’l Kahf: A Treatise in eastern Turki*, Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- Ay, Zahide. (2014). *Nasır-ı Hüsrev Öncesinde ve Sonrasında Bedahşan İsmailileri: 10-15. Yüzyıllar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- _____. (2019a). “The Wakhis of Gojal (Upper Hunza): An Historical Analysis Within the Context of Ismailism in Badakhshan”, *Alevilik-Bektaşılık Araştırmaları Dergisi*, sayı 19, s. 81-109.
- _____. (2019b). “Doğu Türkistan’da Ahmed Yesevî, Yesevîlik ve Yesevî Geleneği”, *Alevilik-Bektaşılık Araştırmaları Dergisi*, sayı 20, s. 89-110.
- Baldick, Julian. (1993). *Imaginary Muslims: The Uwaysi Sufis of Central Asia*, I.B. Taurus & Co Ltd Publishers, London-New York.
- Bertels, A.E. (1976). “Nazariyât-ı Berhî ez ‘urefâ ve Şiiyân-ı İsnâ aşerî Râce be Erzeş-i Mirâs-ı Edebî-yi Nâsır-ı Hüsrev”, *Yâdnâme-i Nâsır-ı Hüsrev*, Ferdovski University, Faculty of Letters and Humanities, Meşed, 1976, s. 97-115.
- Dawut, Rahile. (2001). *Uygur Mezarları*, Şincan Halk Neşriyatı.
- _____. (2016). “Mazar Pilgrimage among the Uyghurs”, *Mazar: Studies on Islamic Sites in Central Eurasia*, Haz. Yun Sugawara ve Rahile Davut, Tokyo University of Foreign Studies Press, Fuchu, Tokyo, s. 3-12.
- Ekrem, Erkin. (2003). “*Hsüan-Tsang Seyahatnamesi’ne göre Türkistan*”, Yayınlanmamış doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı.
- Forsyth, Sir T.D. (1875). *A Mission to Yarkund in 1873*, Printed at the Foreign Department Press, Calcutta.
- Genç, Reşat. (2002). *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Harris, Rachel - Rahila Dawut (2002). “Mazar Festivals of the Uyghurs: Music, İslam and the Chinese State”, *British Journal of Ethnomusicology*, vol 11/1, s. 101-118.
- İnayet, Alimcan (Haz.). (2004). *Uygur Halk Destanları I*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Jarring, Gunnar. (1980). *Literary Texts from Kashgar, Edited and Translated with Notes and Glossary*, CWK Gleerup.
- _____. (1985-1986), *Dervish and Qalandar: Texts from Kashgar*, Almqvist & Wiksell International, Stockholm, Sweden.

- Mehmet, Abdulhakim (Haz.). (2011). *Uygur Halk Destanları 3*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Mirza Haydar Duğlat (2006), *Tarih-i Reşidî*, çev. Osman Karatay, İstanbul: Selenge Yayınları.
- Molla Musa Sayrami. (1988). *Tarih-i Emminiye*, Urumçi.
- Nuri, Omerjan. (2016). “The Mazar of Imâm Mûsâ Kasîm of Khotan: A Quest for Legends and other Cultural Elements”, *Mazar: Studies on Islamic Sites in Central Eurasia*, Haz. Yun Sugawara ve Rahile Davut, Tokyo University of Foreign Studies Press, Fuchu, Tokyo, s. 301-319.
- Papas, Alexandre. (2016). “A Sufi Travelogue as a Source for the History of Mazars in Tarim Basin”, *Mazar: Studies on Islamic Sites in Central Eurasia*, Haz. Yun Sugawara ve Rahile Davut, Tokyo University of Foreign Studies Press, Fuchu, Tokyo, s. 253-274.
- Peacock, A.C.S. (2007). *Mediaeval Islamic Historiography and Political Legitimacy: Bal‘amî’s Târikh-nâma*, Routledge, London-New York.
- Stein, M. Aurel. (1904). *Sand Bruid Ruins of Khotan*, Hurst and Blackett, Limited, London.
- Sugawara, Jun. (2016). “Opal, a Sacred Site on the Karakoram Highway”, *Mazar: Studies on Islamic Sites in Central Eurasia*, Haz. Yun Sugawara ve Rahile Davut, Tokyo University of Foreign Studies Press, Fuchu, Tokyo, s. 153-174.
- Thum, Rian. (2012), “Identity Maintenance before Uyghur Nationalism”, *The Journal of Asian Studies*, Vol. 71, No. 3 (August), s. 627-653.
- _____ (2014). *The Sacred Routes of Uyghur History*, Harvard University Press, Cambridge-London
- _____ (2016). “Untangling the Bughrâ Khân Manuscripts”, *Mazar: Studies on Islamic Sites in Central Eurasia*, Haz. Yun Sugawara ve Rahile Davut, Tokyo University of Foreign Studies Press, Fuchu, Tokyo, s. 275-288.
- Yasin, Ablimid. (2016). “A Cultural Layer in Relation to Hazrati Ali: A Preliminary Approach to Mazars of Imams in Khotan”, *Mazar: Studies on Islamic Sites in Central Eurasia*, Haz. Yun Sugawara ve Rahile Davut, Tokyo University of Foreign Studies Press, Fuchu, Tokyo, s. 75-94.
- Yasushi, Shinmen. (2016). “The Historical Significance of Chiltan Mazar in Yarkand City”, *Mazar: Studies on Islamic Sites in Central Eurasia*, Haz. Yun Sugawara ve Rahile Davut, Tokyo University of Foreign Studies Press, Fuchu, Tokyo, s. 177-188.
- Zarcone, Thierry (2002). “20. Yüzyıl Doğu Türkistan’ında Sûfî Silsileleri ve Evliya Sevgisi”, *Türkler*, çev. Ekin Keskin, Cilt 20, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 282-289.
- Zelili Divânı*. (1985). Tursun, İmin (haz.) Beijing, Millatlar Neşriyatı.

Bölüm 8

**BİLGİ TOPLUMU VE İLETİŞİMSEL AKILCI DÜŞÜNCEDE
PLANLAMA MODELİ; E-PLANLAMAYA GEÇİŞ**

Semih Halil EMÜR¹

GİRİŞ

Planlama kuramlarında, araçsal ve parçacı yaklaşımların etkinliği mevcuttur. Araçsal yaklaşım, insan davranışlarının ve olayların tahmin edilebilirliği üzerine kurgulanmıştır. Parçacı yaklaşım ise, vatandaş katılımı ve çok kültürlü toplumların oluşmasıyla, müzakere üzerine temellendirilmiştir. Araçsal yaklaşımda karar vericiler, alternatifler ve sonuçları hakkında yetersiz bilgiden ve problemi oluşturan koşulların net olarak tanımlanmamasından kaynaklanan problemlerle karşılaşmaktadırlar. Parçacı yaklaşımda ise, küçük grupları ilgi alanına alan karar vericiler, yetersiz iletişim sonucu problemler yaşamaktadırlar. Müzakere süreci beraberinde iletişimi ve karşılıklı etkileşimi getirmektedir. İletişimin gelişimi, bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişimine paralel olarak, karşılıklı öğrenme ve etkileşimin altyapısını oluşturmaktadır. Daha etkili ve hızlı iletişim imkanları, bireyler ve toplumlar arasındaki bağları kuvvetlendirmek ve ortak düzlemlerde toplanmalarına olanak yaratmaktadır. Bilgi toplumu yapısı, teknolojik altyapı gelişimini ve etkileşimi temel alan bilgi paylaşımına dayanmaktadır. Gelişen etkileşim ortamının, planlama kuramlarını ve uygulamalarını da etkilemesi kaçınılmaz görünmektedir. Etkilerden en önemlisi, karşılıklı etkileşim ve müzakere süreçlerinin gelişimidir.

Etkileşim, planlama sürecine ve sürecin karar alma dizisi içinde kentsel mekana sosyal ve fiziksel boyutta yansımaktadır. Sosyal boyuttaki yansımaları yönetim, demokrasi ve ifade özgürlüğü kavramları olarak gözlemlenirken, fiziksel boyutta, kent ve toplum hakkındaki bilginin elde edilmesi, kente müdahale süreçlerinde müdahale biçimlerinin geliştirilmesi ve hız kazanılması, sorun ve sonuçları doğru ve güvenilir olarak tanımlama ve planlama süreci ile birey arasındaki iletişimi sürekli ve canlı tutmak olmaktadır. Kentsel yerleşmelerde, iletişim sistemleri ve birliktelik (agglomeration), kentlerin büyümesine yol açmıştır. Kentsel hiyerarşi, yerleşmenin iletişim bağları ve düzeyleri ile belirlenmektedir. Mal ve hizmetlerin oluşumu, yer değiştirmesi, depolanması ve sahip değiştirmesi ile oluşturulan aktivite ve ilişkiler, kentsel alandaki etkileşim çeşitliliğini ve yaşam düzeyindeki dinamizmi göstermektedir. Kentsel alanda ekonomik ve sosyal fonksiyonları gerçekleştiren aktiviteler, bilgi paylaşımının bireylere kadar erişimi ve bilgi ekonomilerinin gelişmesiyle değişimler göstermektedir. Kentsel yer seçimleri, bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişimi ile mesafe kavramının etkisizleşmesine bağlı olarak, ihtisaslaşmış merkezlerin dışına taşmaktadır. Kentsel merkezlerde, mal ve hizmetlerin el değiştirmesine yönelik aktiviteler yerine, akımların kontrolünde yer alan aktivitelerin ve bilgi üretimini sağlayan fonksiyonların yer aldığı gözlemlenmektedir. Etkileşim, kentsel merkezlerin etki alanından çıkmakta ve ekonomik, sosyal ve fiziksel

boyutun dışında, demokratik içerik de kazanmaktadır. Etkileşimin, iletişim imkanları ile tüm topluma yaygınlaşması, fiziksel anlamda merkezlere erişimin boyut değiştirmesine ve kentsel yer seçim kriterlerinin değişimine yol açmaktadır.

Planlama, strateji belirlemek ve karar almak üzere bir dizi süreç geliştirir. Sonuç üründe (strateji / plan / karar) doğruya (rasyonaliteye) en yakın noktaya erişebilmek, süreç ve yöntemlerin işlerliğine bağlıdır. Ürünün akılcılığını (rasyonelliğini) sağlamak için sürecin en doğru bilgiyi kullanması gerekmektedir. Planlama sürecinin yürütülmesine yönelik bilgi girişi, gerek sonuçların doğrulanması yönünden, gerekse süreci akılcı bir sonuca dayandırmak açısından önemli hale gelmektedir. Bu önem, karar vericiler ve planlamanın geri beslemesi açısından da gereklidir. Bilgi kavramının değişimi, planlama sürecinin de kullandığı veri tipini, kaynaklarını ve karar vericiye aktarım şeklini (iletimini) etkilemektedir. Bu sebeple bilgi ve özellikle yerel bilgi, planlama sürecinin sonuçlarını en üst seviyede etkiler hale gelmektedir. Demokratik açıdan incelendiğinde de planlama, kamu yararı ilkesini öngörmekte ve yerel bilginin kullanılmasını gerektirmektedir.

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişimi, bilgi üretimi, kullanımı ve paylaşımına ilişkin teknik altyapıyı geliştirmektedir. Bilginin artan oranda paylaşımına açılmasıyla, iletişim kabiliyeti yüksek toplum yapıları ve üretim süreçleri de gelişmektedir. İnternetin iletişim kabiliyetinin gelişmesi ile bireylere etkin olarak erişimin gerçekleşmesi, toplumsal anlamda karşılıklı etkileşim ve öğrenmenin yaygınlaşmasına destek olmaktadır. Bu yaygınlaşma, teknik anlamda olmasına rağmen, demokratik süreçlerin ve halk katılımının da gelişmesini sağlamaktadır. Hem devlet, hemde halk yapısı üzerindeki etkiler, planlama sürecinin de hem devlet yapısına adapte olmasını, hemde halka daha yakın ve katılımına yatkın olarak yapılanması gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Bilgi ve iletişim teknolojileri olarak adlandırılan teknolojik yenilikler, teknik gelişimin yanında, demokratik araçların ve kavramların da gelişimine katkı sağlamaktadır. Akılcılığı (rasyonalite) araçsallığa dayandırılan planlama anlayışının, bilginin paylaşımı ve dağıtımının artışıyla beraber, araçsallığı oluşturmada kullandığı bilgi birikiminin, yeterli rasyonaliteyi sağladığı konusu ise bilginin paylaşım seviyesi sebebiyle tartışılmaktadır. Bilginin değişen anlam ve tiplerine bağlı olarak, yerel ve karşılıklı öğrenim süreçleriyle beraber ortaya çıkan değişimler ve güç ilişkileri içinde derin bilgiye erişim, iletişim sürekliliğini gerektirmektedir. E-devlet uygulamaları, iletişim sürekliliğini sağlamaya yönelik bir yapılanmadır. E-devlet yapılanması, etkileşimli ve katılımcı bir planlamaya yönelik yöntem ve sürecin önünü açmakta ve bu açılım da gelişim yolunda bir gereklilik olmaktadır. Bu yapılanma gerekliliği

içinde, e-devlet kamu yapılanması üzerine temellendirilen “katılımcı (etkileşimli) planlama”nın ana hatları ortaya konmaktadır.

Bilgi Toplumu

Bilgi Toplumu'nun tanımını yaparken bilgi üretimi, dağıtımı ve tüketimi özelliklerinin öne çıktığı bir yaşayış tarzı tanımlanmaktadır. Bu kavramın gelişimine kadar olan evrelerde, Tarım Toplumu, Sanayi Toplumu, Bilgi Toplumu ekseninde, üretim biçimlerinin bu kavramların oluşumuna doğrudan etkisi olmaktadır. Bilgi toplumunun gelişiminde de bilginin kullanımı, öncelikle üretim şekilleri içinde gerçekleşmektedir. Bu sebeple Bilgi Toplumu, “Bilgi Temelli Toplum” veya “Bilgi Güdümlü Toplum” olarak da tanımlanabilir. Bu temele dayanan demokrasinin üstüne geliştirilen, ideal bilgi toplumunu, “herkesin doğru ve nitelikli enformasyona özgürce ve ucuzca erişebildiği, bu enformasyonu bilgiye dönüştürebildiği” ve bu ihtimalin sürekliliğinin sağlandığı bir yaşam tarzı olarak tanımlamak mümkündür. Karşılaşılan Bilgi Toplumu tanımlarında belirginleşen, teknolojinin (bilişim ve iletişim) ve bilginin kullanımı üzerine oluşturulan tezlerde, bilgi ve güç ilişkisinden bahsedilirken ise, bilgi için “servete tahvil edilebilen bir girdi” tanımlaması yapılarak, toplumsal yaşayış tarzının gerçekte bilgiyi denetleyen kurumlar yoluyla şekillendirilmesi, diğer bir deyişle, bilginin kamusal bir mal olmasının önünün tıkanması yoluyla, bilginin pazarlanmasına bağlı olarak, pazar ekonomisinin dile getirdiği tanımlamalar gündeme gelmektedir. Bu sonuç ise bilgi toplumuna geçiş sürecinin önünde önemli bir engel olarak yer almaktadır.

Bilgi toplumuna geçiş sürecini, bilginin değişen anlamına paralel olarak ortaya çıkan güç ilişkileri, bilgi ve iletişim teknolojilerine bağlı olarak gelişen bilgiyi üretme, dağıtma, kullanma, etkileşim ve erişim kavramları ve bütün bu gelişmelerin toplumsal yaşamın yeniden yapılanmasının bir gerekliliği olarak tanımlamak mümkündür. Sürecin içerdiği yapılanma içinde, planlama kuramlarının yerel ve parçacı süreçlerin etkisinde, insana ve topluma daha çok yakınlaşması sonucu, halkın planlamaya katılımı ve bireye ait örtük (kodsuz) bilginin önemli hale geldiği savunulmaktadır. E-planlamanın, halkın katılımı, sürekli etkileşim ve planlamanın iletişimsel akılcılığa dayandırılmasıyla, hem kamu yapılanması ile ilişkisinin ortaya konması, hemde araçsal planlama ile değişim farklılığının vurgulanması amaç olarak hedeflenmektedir.

“İnternet insan yaşamının yapı taşlarından biridir”. Manuel Castells “The Internet Galaxy” isimli kitabına bu cümle ile başlarken, basit anlamda, tüm toplumun bugün ve gelecekte internet kullanmasını öğütlememektedir. İnternet adı verilen bilgi bağlarının, insan hayatındaki temel gereksinimleri kadar yaşamsal öneme sahip olacağının işaretini

vermiştir. İnternet gelişiminin izlenebilmesi için ağ teknolojilerinin gelişimine dikkat çeken Castells, bilgi bağlarının bütün bitiş noktalarında, hayat akışını bilgi ile besleyen ve bilgi kaynağı olan bireylerin bulunacağını ve bu denli organik bir yapının kültürel, politik, demokratik ve ekonomik yapıda birçok yeni ve özgürlükçü açılımı sağlayacağını açıklamaktadır. Ayrıca bu açılımların gerçekleşmesi için özgürce ve sınırsızca bilgi üretimi, tüketimi ve aktarımının da temel şartlar olduğunu vurgulamaktadır.

İnternet altyapısını sağlayan ve destekleyen ağ ve bilgi teknolojileri, yeni bir kültürel anlayışın temellerini atmıştır. Bu yeni kültürün temelinde teknolojik yeniliklerin ve gelişimlerin olduğu izlenmektedir. 1990'lı yılların başından itibaren bilgisayar kullanıcısı olanlar, bu gelişimlere birebir tanık olmuşlardır. Öncelikle, veri işleme kapasiteleri, daha sonra hızları artan bilgisayar adı verilen prestijli makineler, zaman içinde yazılımların gelişimini takiben ev ve işyerlerinin en önemli ve değişmez elemanları haline gelmiştir. Bu süreç içinde, her türlü işini bilgisayar yardımı ile yapmayı planlayan ve organize eden bireyler ve/veya kurumlar, beyinlerde başlayan bu kültürü (değişimi), günlük yaşamlarına da taşımışlardır.

İnterneti teknik açıdan belirli bir seviyeye kadar açıklamak mümkündür. Aralıksız gelişimini sürdüren teknolojinin, internet adındaki bilgi bağlarının kapasitesini daha da arttıracığı ve kullanım çeşitliliğini tüm yaşamı saracak şekilde büyüteceğini ilk andan itibaren söylemek mümkündür. Fakat bu gelişimin paralelinde ortaya çıkan “çoklu iletişim” (the communication of many to many) özelliği, küresel ölçekte yeni bir teknik ve toplumsal yapıyı da beraberinde getirmektedir. İletişim temel alınarak tanımlanan ilişkiler, sadece toplumun alışkanlıklarını değil aynı zamanda yaşam biçimindeki değişimleri de açıklamaktadır. İletişim ve bilgisayar teknolojilerinin etkisinde gerçekleşen yeni hayat tarzına “Bilgi Toplumu” ve etkileşim içindeki değişim sürecine de “Bilgi Topluma Gecişve Dönüşüm” adını vermek mümkündür.

İletişim ve İfade Özgürlüğü

İletişim, “communication” kelimesinden türemiş ve “paylaşım” veya “beraber paylaşım” temellerine de dayanan ve karşılıklı bilgi veya veri (haber) alışverişi yapma anlamında bir terimdir. Çok çeşitli tanımları olan bu terimin, temelde toplum içinde birbirine tutum, yargı, duygu ve düşünce bildirimi anlamında kullanıldığı bilinmektedir. Demokratik anlamda, demokrasinin temeli sayılan bu kavram, 90'lı yılların sonuna doğru hem yönetim sistemlerinin temel aracı olarak tanımlanmakta, hemde iletişimin başarılı bir şekilde gerçekleşmesi için ortak düzlemlerin ve anlaşılmanın şartı olan “dil” gelişimine dayanak olarak kullanılmaktadır. Bilginin toplumsal olarak oluşması ve kültürün bilgi olarak değerlendirilmesi,

bilginin temsilinin toplumsal olarak gerçekleşmesine bağlı olmasını gerektirmektedir.

Kitle iletişim araçlarının olanak ve yeteneklerinin artışı, temelde toplumsal demokrasi üzerindeki negatif etkiyi arttırmaktadır. Bu etki katılımcı ve doğrudan demokrasi olgusunun günlük yaşama olan etkilerini en aza indirdiği gibi, aşırı propaganda ve temsile dayanan demokratik sistemleri de beslemektedir. Çok boyutlu iletişim ve etkileşim yeteneğine sahip olan internet, bilginin dağıtımını ve karşılıklı iletişimi kolaylaştıran yapısıyla temsili demokrasiden, doğrudan ve etkileşimli demokrasiye geçişe müsait ortamlar (düzelemler) oluşturmaktadır. Bu düzelemler, algıların yönetiminde önemli roller üstlenebilecektir.

Demokrasi, kamu siyasetine ilişkin önemli sorunlar hakkındaki temel belirleyici kararları bütün halkın olumlu ya da olumsuz olarak ele aldığı ve almaya yetkili olduğu bir siyasal sistem olarak da tanımlanmaktadır. Demokrasinin gerçek anlamını ortaya çıkarabilmek için, halkın temel kararlarını fiilen alması kadar, almaya da yetkili olması gerektiğinden bahsetmek gerekmektedir. Alain Touraine'e göre demokrasi, ne bir önderin veya bir partinin iktidarıyla, ne de yargıçların erkleri ile özdeşlenebilen bir olgu değildir. Olası en çok sayıda toplumsal etmenin çıkar ve istemlerinin temsil edildiği, savunulduğu ve tartışıldığı siyasal dizgenin gücüne ve özerkliğine dayanmalıdır. Güncel düşünce içinde, demokrasi anlayışı için belirleyici özellik, iletişim özgürlüğünü de kapsayan İnsan Hak ve Özgürlüklerine uygunluktur. Yaşamdaki her ögenin başkalarına zarar vermeksizin kendini yaratma, yaşatma ve ifade özgürlüğüne sahip olması hem doğal akla, hem de demokratik kültüre uygun olmaktadır. Kişinin veya ifadenin temel özgürlüğünün, başka ifade veya kişi tarafından kısıtlanamayacağı anlamı çıkarılmakta ve bu düşünce toplumdaki bütün kişi ve kurumlar için genellenebilir.

İdeal demokrasi düşüncesi, büyük bir coğrafya ve üzerinde yaşayan nüfus dikkate alındığında etkileşim konusunda ise zayıflık göstermektedir. Hedelenen seviyedeki demokratik gerekleri gerçekleştirilebilme zayıflığının giderilmesi için iletişim araçlarının ve özellikle kitle iletişim araçlarının kullanılması yoluna gidilmektedir. Bu süreçte, temsili demokrasi ile beraber bir çalışma ritmi yakalayan geleneksel medya, temsil sisteminin destekleyicisi olmakta ve doğrudan etkileşimin önünü tıkamaktadır. Bu seviyede, demokrasinin ilerleme gösterebilmesi için teknolojik anlamda iletişim araçlarının, iletişim ve etkileşim özelliklerinin kullanılması yoluyla, yazılı, sesli ve görüntülü biçimde iletişim kurabilen başka bir medya türüne gereksinim duyulmaktadır. Bugünün teknolojisi ile buna izin veren tek medya ise internet olarak veya diğer bir bakış açısıyla sosyal medya olarak ortaya çıkmaktadır.

Kitle iletişimi ve kamuoyu, ulusal ve küresel ölçekli toplumsal yaşamda, yöneten ile yönetilen arasındaki dengeli iletişimde, toplumdaki duygu düşünce ve kanaatlerin oluşmasında vazgeçilmez öneme sahiptir Dünya, bilgisayar ortamı ve bilgi ağırlıklı bir iletişim sisteminin içine girmektedir. Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler toplumsal ve özelde demokratik iletişim kanallarını etkilemektedir. Bilginin geniş kitlelere yayılımı ve etkileşimli (inter-related) iletişim olanakları, bireylerin seçim ve özgürlük alanlarını genişletmekte ve dolayısıyla da toplumsal demokrasinin gelişimine olumlu etki yaratmaktadır.

Bilgi, insanlık tarihi boyunca her zaman önemli bir kavram olmuştur. Bilgiye ulaşma, çağlar boyunca gerçeğe ulaşma ile aynı anlamda varsayılmıştır. İnsan, bilgili olduğu oranda veya çevresi, toplumu ve evreni tanıdığı ölçüde ortaya koyduğu hedeflerine ulaşabilir. Bilgiye sahip (bilen) insan, doğa ve toplum üzerinde egemenlik kurabilmektedir. Bu bir tür özgürleşme demektir. İnsanın özgür olması ve düşüncelerini ifade etmesi ise demokrasinin temellerinin oturması için en önemli etkidir. Bilişim ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler, yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren gelişmiş ülkelerde toplumsal bir dönüşüme sebep olmaktadır. Bununla beraber gelişmekte olan ülkelerde de bunun etkisi görülmeye başlamış ve bilgiyi kullanmanın küresel etkileri her alanda hissedilmektedir. Bu dönüşümde, iletişim teknolojilerindeki gelişmelerin büyük payı olmaktadır. Bilgi toplumunun temel üretim özelliği, zihinsel üretimin diğer üretim biçimlerinin önüne geçmesidir. Bu zihinsel ürünlerin bir noktadan diğer noktalara taşınmasının kolaylaşması, hızlanması, ucuzlaması ve yaygınlaşması da, bu süreci destekleyen bir diğer gelişimdir.

Bilgiye Erişim, E-Devlet ve Yönetişim

İnternet altyapısı üzerine oluşturulan ve devlet-yurttaş ilişkisinin üst düzeylere taşındığı e-devlet (elektronik devlet) uygulamaları, dünyada birçok ülkede devlete ait işlemlerin hızla gerçekleştiği elektronik düzlemler olarak ortaya çıkmaktadır. İnternetin oluşturduğu ve herhangi bir sınıflamaya tabii olmayan sınırsız bilgi denizi, birçok elektronik uygulamaya ve bilgi alışverişine de izin vermektedir (ekonomi, eğitim, seçim, kütüphane vb). Bu uygulamalar toplumsal dönüşümü etkileyen ve hızlandıran özelliklere sahip olmaktadır.

Küresel ekonomi, iletişim teknolojileri desteğinde büyük bir gelişim göstermektedir. Bu gelişim, karşılıklı olarak bireylerin dolaşım yeteneğini de arttırmaktadır. Ticari faaliyetler, bireylerin bilgi edinme ve iletişim faaliyetlerinin artması yönünde hızlandırıcı etkide bulunmaktadır. Bu kabiliyeti gelişen bireyler ise yönetimsel süreçlere katılım açısından daha etkin hale gelmektedir. Bu etkinlik gerek bireylerin talebi olarak,

gerekse demokrasinin gelişimi açısından, yönetim modelinin ortaya çıkmasını zorunlu kılmaktadır. E-devlet adı verilen bu yönetim modeli, “her bir yurttaşa demokratik sürece katılmak için güçlendirilmiş fırsatlar sunmak” ve “halkın görüş, bilgi ve deneyimlerine ulaşan hükümetlerden oluşması” için en iyi yol olarak görülmektedir. Bu model, hizmetlerin elektronik ibaresine uygun olarak, teknik açıdan hazır bir altyapı, ekonomik verimlilik prensipleri ve “bilgi ekonomisi modellerinin kamusal alana uyarlanması” ötesinde, siyasi ve sosyo-ekonomik bir temele dayanan ve yurttaşların katılım ve denetim taleplerini içerecek biçimde şekillenmektedir.

“E-devlet konusundaki yazılı kaynakların büyük çoğunluğu, ağ ekonomilerinden pay alan bilişim ve iletişim sektörlerinin iş modelleriyle oluşmaktadır. E-devlet uygulamalarını, yönetim, katılım, şeffaflık ve sosyal adalete dayanan kalkınma taleplerini mümkün kılmaktadır”. E-devletin teknik altyapısının bilişim ve iletişim teknolojilerine dayanmasına rağmen, toplumun temel yapısını değiştirmeye yönelik etkileşimi ise kamunun yeniden yapılanması açılımına dayanmaktadır. Hukuksal altyapısında yurttaşların, şirketlerin ve sivil toplum örgütlerinin, kamu bilgilerine erişiminin teminat altına alınması ve bu hakkın hukuksal altyapı ile korunarak kamu yönetiminde şeffaflığı sağlaması gerekmektedir. Demokratik anlamda ise, yönetim birimleri ve vatandaşlar arasındaki etkileşimi sağlamalıdır. Hükümetlerin, kültürlerin ve kurumsal yapıların, enformasyon ağıyla birbirlerine bağlı olmaları, küreselleşmenin harekete geçirilmesinde en önemli araç olarak ortaya çıkmaktadır (30). Ekonomi, kültür, siyaset ve yönetim bu dönüşümün etkisinde bilgiye dayalı hale gelmektedir. E-devlet ve E-demokrasi kavramları, bu bilgiye dayalı çerçevede iç içe girmişlerdir.

Dünyada yönetsel yapıdaki eğilim temsili demokrasiden katılımcı demokrasiye geçmeye yönelik olarak gözlemlenmektedir. Ancak, doğrudan demokrasi için birçok ülkede ve toplumsal yapıda, teknik, ekonomik ve kültürel altyapı yeterli seviyede bulunmamaktadır. Katılımcı demokrasi anlayışı, vatandaşların karar verme sürecine gözlemci olması, katkıda bulunması ve yer yer müdahil olmasını gerektirmektedir. Katılımcı (participative) ve giderek de müzakereci (deliberative) sıfatlarıyla anılan bu demokrasi türünde; bilgili, örgütlü vatandaşların, hesap verme, bilgi verme, hesap sorma mekanizmalarıyla seçilmişlere ve atanmışlara yön göstermeleri, denetlemeleri esastır. Vatandaş, adaylar, sorunlar, olayların gelişimi hakkında detaylı bilgiye kolayca sahip olabilmektedir. Sorunların farklı boyutlarını, ilgili uzman görüşlerini, ilgili verileri öğrenebilmektedir. Aynı zaman diliminde ve aynı mekanda bir arada bulunmaları mümkün olmayan vatandaşlar (zaman ve mekanda

dağılmış), örgütlenerek, ortak hareket edebilmekte, bir süreç içinde çözüm (kamuoyu) oluşturabilmektedir.

Yönetişim kavramının geniş bir yelpaze içinde nerede kurgulanacağını belirtebilmek çok önemlidir. Yoruma bağlı ve karmaşık anlamlar içeren bu kavramın bilgi toplumu tanımına bağlı olarak yükleneceği anlamı ortaya koyabilmek için, ideal ortamlardaki bilgi toplumu veya demokrasi kavramları ile ilişkilendirilmesi gerekmektedir. Avrupa Topluluğunun Çerçeve Programlarında da belirtildiği üzere, Bilgi Toplumu tanımı sadece teknolojik ve uygulamada değil, özellikle demokrasinin gelişiminin desteklenmesi ve halkın yönetime daha çok katılımını sağlamak açısından ele alınmaktadır. Bir yönetim modeli içinde vatandaşlığın yeniden tanımlandığı ve etkileşimli bir yönetim-vatandaş ilişkisinin tanımlandığı, özgürlük ve demokrasi kurallarına göre oluşturulan yönetim anlayışı, bilgi toplumu anlayışının sosyal yanını oluşturmaktadır.

İletişimsel Planlama Kuramı

Sanayi toplumunun gelişiminde, makineleşme ile insan gücünden daha fazla iş yapma özelliğinin sağlanması ve buna bağlı enerji politikaları önem taşımaktadır. Bilgi toplumuna geçiş sürecinde ise, insan beyninin düşünülebileceği ve işleyebileceği bilgi seviyesi, bilgisayarlar yoluyla çok üst bir seviyeye çıkarılmaktadır. İnsan beyninin düşünsel olarak “sembollerini işleme” kapasitesi, bilgisayarlar tarafından taklit edilerek, insan beyninden daha hızlı bir seviyede işlem yapması sağlanmaktadır. Bu sayede bilgi stokları ve karar vericiler için destek sistemleri geliştirme şansı yaratılmaktadır. Bilgi toplumuna giden değişim sürecinde bilgi, farklı yönlerde etkilenip değişime girmektedir. İlk olarak, bilgi, üretim sürecinde temel etkenlerden biri haline gelmekte ve üretim süreci sonucunda tekrar üretilmektedir. İkincisi ise, bilginin ham haliyle bir değer olmasının ötesine geçilerek, bilginin bilenle beraber yeni bir değer yaratmasıdır (9). Bu iki olgu, üretim sürecindeki bireyler düşünüldüğünde, birbirini desteklemektedir. Bilgi Toplumu adını verilen bu dönemde, üretim süreçleri de hala baskın olmaktadır.

Sembolleştirmek, verinin kodlanarak soyut halden somuta geçişini sağlamaktadır. Bilginin somut halde kullanılması, enformasyonu yaratmaktadır. Bilgi yalnızca bilen insanın zihninde var olmaktadır fakat enformasyon kodlanabilir, saklanabilir ve dağıtılabılır (aktarılabılır). Bilginin aksine enformasyon öznen (bilenden) ayrılabilir. Enformasyona sahip olmak bilme eylemini gerçekleştirme anlamına gelmemektedir. Zihinsel mekanda yer alana bilginin taşıdığı bir enformasyon vardır. Fakat enformasyonun yanlış olma ihtimali varken, bilgi yanlış olamaz. Bilginin insan zihninde oluşturduğu zihinsel (epistemolojik) mekanda, enformasyon insanın eylemini akılcı hale (rasyonalize) getirmek

amacıyla kullanılır. Bu aynı zamanda bilginin, başka mekanlara aktarımı ve yaygınlaştırılmasını da sağlamaktadır. Planlama ve plancı arasında da buna benzer bir ilişki bulunmaktadır. Plancı, planlama sürecinde verdiği kararları akılcı hale getirmek (rasyonalize etmek) amacıyla bilgiyi kullanmaktadır. Plancıya ait bilginin esasını ve sınırlarını belirleyen (epistemolojik) mekanda, ham veriden başlayan ve sırasıyla enformasyon ve bilgi aşamalarına ulaşan bilgi yoğunlaşmalarını oluşturabilmek için, bilginin aktarılması ve biriktirilmesine olanak sağlayan, sembolleştirme sürecinden geçilmesi gereklidir.

Eylemleri yönlendiren bilgi her zaman bilenden ayrılmayabilir. Bilgiye yaklaşırken açıkça ifade edilemeyen bilginin de göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Ortak (tacit) bilgi olarak adlandırılan bu bilgi türü, iletilmesi kolay olmayan fakat gözlemlere dayalı olarak ortaya çıkarılabilen ve yerel gözlemleri içermesi sebebiyle, yerel bilgiyi içeren bir bilgi türüdür. Ortak bilginin ortaya çıkarılması ve kodlanmış hale getirilmesi, demokrasinin geliştirilmesi ve kişiye ait bilginin işlenmesini olanaklı kılmaktadır. Bu seviyede toplumsal olarak oluşturulan bilginin sınırlarını belirleyen zihinsel mekan (epistemolojik), bilginin kültürel değerler olarak dışı vurumunu yaratmaktadır. Dil, zihinlerin yorumladığı nesnelere dile getirmek, diğer bir anlamda sembolleştirmek ve soyut kavramları anlamlandırmak için kullanılan kavramsal bir araçtır. Kültürel koşullara göre şekillenen semboller, kültürel üretiminin bir parçası olarak oluşurlar. Zihinsel yaşam, bilme ve hissetme ile deneyimlerin birlikte oluşturduğu epistemolojik mekanı tanımlamaktadır. Bireysel birikim sadece toplumsal olarak oluşturulmamış, aynı zamanda bireye ait eylemlerin de temel bileşeni haline gelmektedir. “Zihin bir etkinlik olarak algılanmaktadır; zihinsel yaklaşımlar ve bilgi, her zaman eylemle ilintilidir”. İnsan davranışları, zihinsel faaliyetlerinin yansıması olarak algılanmakla birlikte, örtük (kodlanmamış) bilginin de sembolleştirilmesi için araç olmaktadır. Bu sebeple, planlama sürecinde bilgi sosyolojisi önemli bir etkidir. Sürecin bilgi toplamaya yönelik etkileşimi içinde toplum, kültür ve buna bağlı örtük bilginin ortaya çıkarılmasında kullanılan gözlemler, toplumun değişik katmanlarındaki çözümlemeleri de ortaya çıkarmaktadır.

Toplum içinde bireyin bilme eylemi, toplumu oluşturan kültürel varlığa bir katılımdır. Bu katılımın sağladığı “müzakere” süreci ise bireyin sahip olduğu epistemolojisi ile ilgilenmenin dışına çıkarak bilme eyleminin, bireye ait bilginin araç olarak kullanılması yardımıyla, daha belirgin hale gelmesini sağlamaktadır. Bilgiden farklı olarak, bilme eyleminin dinamikliği, somut öğelere yöneliktir ve bilgiyi veren ve alan her iki taraf açısından eylem ilişkiseldir. Bu pratiğin sağladığı avantaj ise bilginin devamlı olarak dağıtımının sağlanması ve etkileşimli bir ilişkiyi

tanımlamaktadır. Bilgi durağan kalmakta fakat bilme eylemi bu durağanlığı dinamizmi ile etkilemekte ve değiştirmektedir. Bilginin dağılımı, bilme eylemi sonucu gerçekleşmektedir. Bu süreç, bilginin toplum içinde dağılımını da gerçekleştirir ve aynı zamanda bilginin paylaşımı anlamına da gelmektedir. Toplum yapısı, bilginin paylaşımında en büyük etkendir. Toplumun oluşturduğu kültürel mekan içinde anonimleşmiş ve kolayca ulaşılabilir bilgiye kamu bilgisi adı verilmektedir. Bilgi dağılımına bağlı olarak kişiye ve/veya firmaya özel bilgiler ve yöresel bilgiler olarak ayrılmaktadır. Planlama sürecinde, soyutluk düzeyi yüksek olan ve sorun olmadan ulaşılabilen bilgiler bilimsel bilgi olarak adlandırılmaktadır. Fakat özellikle yöresel bilgi olarak adlandırılan ve somutluk düzeyi yüksek bilgiler, planlama sürecinde veri olarak kullanılmaktadır. Bu seviyede, dağılım ve gizlilik (kişiye özel) özelliklerine bağlı kalarak, toplumda yaygınlaşmış ve ulaşılması mümkün yerel bilgilerin dışında, özellikle kodlanmış veya kodlanmamış olarak bulunan ve bireylere ait epistemolojik mekanda yer bulan bilgiler, yerel bilgilerin (toplumsal kültürel mekan) dışında yer alsada, bireye ait mülkleşmiş bilginin de, yerel bilgiyi tamamlayıcı özelliği olduğunu göstermektedir. Bu özellik toplumsal etkileşim dışında kalan kişisel yaşam hareketlerini ve alışkanlıklarını da içermektedir. Bu bilgilerin planlama sürecine katılması, kişisel talep ve tercihler bağlamında değerlendirilmesi gerekmektedir. Plancı ile toplum etkileşimini sağlayan yerel bilgi betimleyici (descriptive) olurken, bireye ait bilgi görüş açısı (perspective) kapsamında değerlendirilmektedir.

Teknolojinin gelişimi, küreselleşmenin sınırların ötesine taşan ilişkileri, ağ ortamında sağlanan bilgi aktarımı sayesinde, sanal mekanlara taşınmakta ve kodlamanın derecesine bağlı olarak bilgi iletişimini yaygın hale getirmektedir. Bu yaygınlık bireylerin bilgi stoklarını arttırmalarını ve bu bilgileri paylaşmalarını (dağıtmalarını) sağlamaktadır. Aynı zamanda uzaklığın artması sonucu meydana gelen kanal sayısındaki azalma ve iletişimin etkinliği, teknoloji sayesinde yükseltilebilmektedir. Teknoloji kullanımı ile üretim sürecinde bilgi kullanımı artmaktadır. Üretim süreci sonunda bilgi yeniden üretilmekte ve mevcut bilgiye yeni bir bilgi eklenmiş olmaktadır. Bilgi akımı, bilenden bilmeyene doğru bilginin aktarılmasıdır. Fakat iletişim, karşılıklı etkileşim anlamına gelmektedir. Etkileşimin sonucunda karşılıklı öğrenme gerçekleşmektedir. Etkileşim prensibini kullanan sistemlere, öğrenen organizasyon tipi iş yönetim yaklaşımlarında rastlanmaktadır.

Bilgi ve Güç İlişkisi

Bilgi “genelleştirilmiş bir kapasite” olarak kabul edilmektedir. Bu kabul, bilginin güç ile ilişkisini ortaya koymakta kullanılmaktadır. Bilgi ile güç arasındaki bağıntı dört şekilde oluşturulmaktadır;

Bilginin denetlenmesi ve kontrol edilmesi, tekelci bir yaklaşımla, bilginin paraya çevrilmesinin olanaklı hale getirmektedir. Böylece bilgi piyasa malı haline gelmektedir. Kamusal mal niteliğinden çıkarılmış bilgi, toplumda eşit olmayan bilgi dağıtım süreçlerini hızlandırmaktadır. Bu sonuç, bilgiden yararlanan demokratik ve eşitlikçi bir toplum yapısı kurulmasını imkansızlaştırmaktadır. Bilgi alanındaki kurumsallaşma, bilginin çalışan bir sistemin “gizi” olarak saklanmasını öngörüyorsa, bu takdirde kurumsal ve hiyerarşik bir bürokrasinin kurulmasına da araç olarak katkıda bulunmaktadır. Bu katkı bilgiyi bir güç olarak kullanma sonucunda yapılanmaktadır. Bilginin türü somutsa yerel ölçekte, soyut bilgiler ise üst ölçeklerdeki gücün oluşumuna katkı sağlamaktadır.

Bilgi, toplumsal yaşamda kabul edilen gerçeklerin, yeniden oluşturulmasında kullanılmaktadır. Bu gerçekler, bilgi ile kontrol edilmekte veya yönlendirilmektedir. Foucault’ın yaklaşımında, bilgiyi kontrol edenin, toplumsal iktidarı da kontrol edeceği savunulmaktadır. Paul Rock’a göre “toplumsal gerçeklik, bilgi süreçlerinin başarısıdır”. Foucault’a göre ise, bilgi modern toplumda insanlara özgürlük ve hareketlilik iyeliği verirken, aynı zamanda bu özgürlüğün sınırlarını çizme işlevini de görmektedir. Böylece bilgi, iktidarla ilişkisi içinde nüfuzu denetleme ve gözetleme aracıdır ve modern toplumu bir disiplin toplumuna dönüştüren temel yönetim teknolojisi olmaktadır”. Genellikle bilginin kullanımından ortaya çıkan güç, bu ilişkide, bilginin üretiminde var olması gereken bir etken olmaktadır. Bilgi kullanılarak bir eylemi yönlendirmek gerektiğinde, bilginin yanında, otoritenin kurulmasına yönelik güce, diğer bir deyişle, denetleme erkine de ihtiyaç olmaktadır.

Doğruyu bulma yolunda her zaman bilginin, özellikle de bilimsel bilginin, tek dayanak olarak ortaya konduğu akılcılık anlayışında, demokratik tercihler gözardı edilmekte veya kullanılmamaktadır. Buna karşılık bilginin temel şart olduğu araçsal rasyonellik, doğrunun, bu bilgiye dayalı olarak ve kuşkuyla yer vermeden tespit edilmesine dayanmaktadır. Bu seviyede demokrasiye veya demokratik araçlara ihtiyaç duyulmadan oluşturulan emredici erk, gücün ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Enformasyona erişimin yeterince desteklenmemesi sonucu kamusal niteliği taşıyan bilimsel bilginin gücü elde tutmak amaçlı olarak kullanıldığını belirtilmektedir. Bilgi toplumu olma yolunda bilginin kullanımını açıklarken, “doğru ve nitelikli enformasyona özgürce ve ucuza (ekonomik) erişmek” tanımı göz önünde bulundurulursa, kurumsal altyapıların, bilgi toplumuna geçiş sürecinin önünde ciddi bir engel olduğu görülmektedir. Gücü elde tutmaya yönelik baskılarla “piyasa malı” olan bilginin, özellikle kamu hiyerarşisinin (gücünü) ve kamu erkini koruması için bilgi kontrol altında tutulmakta ve maddi değeri olan bir mal olarak toplumla olan pazarlıklarda kullanılmaktadır.

Demokrasi ve Yerel Bilgi

Bilgi ile demokrasinin birbirini dışlayıcı yönünden başka, birbiriyle tutarlı olabilecek yaklaşımları ortaya konmaktadır. Yaklaşımlardan biri “özneller arası uzlaşma” adı verilen ve toplumdaki gerçekliklerin uzlaşmalarla oluşturulduğunu ve yeni uzlaşmalarla mevcut gerçekliklerin de değiştirilebileceğini savunmaktadır. Bu yaklaşımın işleyebilmesi için, toplumdaki uzlaşmaların ortaya çıkarılması ve ne ölçüde değişebileceğinin belirlenmesi gerekmektedir. Uzlaşmaların gerçekleşmesi, aynı zamanda bilimsel bilgiden kaynaklanan gücü kullanan erk ile toplumdaki bireyi karşı karşıya getirip, iletişimi veya iletişimsel akılcılığı gerçekleştirerek, iletişim sebebiyle demokrasi ile bilimsel bilgiyi aynı düzlemde buluşturmuş olmaktadır. Diğer bir yaklaşım ise, bilenden ayrılmayan örtük bilginin, önemli bir toplumsal veri olduğunu kabul etmektedir. Örtük bilginin somut veri haline dönüştürülüp araçsal hale getirilmesi, demokratik araçlar ve iletişim yollarıyla gerçekleşmektedir. Bu iki yaklaşım, demokrasi ve iletişimin akılcılığı açısından pozitif etkiler içermekte olmasına rağmen, demokrasinin, toplumdan kaynaklanan populist fikirlere dayalı olarak, bilimsel bilginin yerini almasından kaynaklanan gerilimler / çatışmalar içerebilmesini de gözardı etmemek gerekmektedir.

Bilgi ve toplum arasında içsel bir ilişki vardır fakat bu ilişkinin demokratik bir platforma oturması veya demokratik bir toplum yönetimi gerektirmesi kendiliğinden oluşmamaktadır. Platon felsefesinde bilgiyle yönetim arasında ilişki olduğunu, toplumsal (zaman zaman bireysel de olabilmektedir) taleplerle ilgili bilginin ise “stil ağırlıklı iletişim” (retorik) olduğu için bilgiyi oluşturmadığı vurgulanmaktadır. Bilgi ve demokrasi ilişkisi ise ilk defa Aristo tarafından kurgulanmıştır. Kamusal alan, katılımcı demokrasi ve iletişimsel bilgi kavramlarının başlangıç noktası, Aristo’nun işaret ettiği siyasi talepler, toplumsal yaşama ilişkin sorunlar ve toplumsal diyalogo içeren bilgilerdir.

Küreselleşme sonrasında modern toplum yaşamının özgürleşmesinde ve katılımcı demokrasinin güçlenmesinde, bilginin önemli rol oynadığını savunan dört farklı yaklaşımdan söz edilmektedir. Bunlar: Sanayi sonrası toplum, Modernitenin yeniden yapılanması, Post-modernite, Küreselleşme.

1) Sanayi sonrası toplum; temel özellikleri üretimin yerini bilgi ve bilgi yoluyla gelişen hizmetlerin alması ve bilgi ve iletişim yoluyla taleplerin siyasal karar alma sürecine aktarılmasıdır. Toplum, egemenlik, iktidar, toplumsal hareketler, katılım, bilgi ile içsel bir ilişki içinde olmaktadır.

2) Modernitenin yeniden yapılanması; Habermas’ın araçsal bilgi ile modernitenin yaratılması savına bağlı olarak teknolojik gelişme ve ekonomik kalkınmanın gerçekleştirileceği iddia edilmektedir. Fakat bilgi

demokratikleşme ve özgürlüğü sağlayamamaktadır. İletişimsel bilginin içsel olduğu demokratikleşme, katılım ve özgürlüğün iletişimsel akılcılık (rasyonellik) yoluyla sağlanacağı ortaya koymaktadır.

3)Post-modernite; Marksizm ve Liberalizm'in etkisinde toplumsal hareketler tarafından ortaya konan fakat bütünsel olmadan tekil veya mikro şeklindeki yerel ve tekil bilgiyi içermektedir. Mikro, tekil ve yerel bilgi, özellikleri kişiye ait olduğundan, demokratikleşme ile içsellik özelliği taşımaktadır.

4)Küreselleşme; Bilgi ve demokrasinin ön plana çıktığı (David Held, Anthony Giddens ve David Harvey), yerel özelliklerin küreselleştiği (evrensel değerlerle özdeşleştiği), yerelin önemli hale geldiği süreçleri içermektedir. İktidar ve egemenlik ilişkilerine bilgi temelinde kurulmuş bir dünya bazında bakılırken, muhalefetin de bilgiye dayalı bir içsellikle sahip olduğu vurgulanmaktadır.

Yerel bilginin ne derece bilimsel bir bilgi olacağı gibi bir tartışma içinde bilgiyi genel ve yerel olmak üzere iki farklı yapıda incelemek gerekmektedir. Genel bilgi, belirli bir yer veya kültürden bağımsız olarak evrensel geçerliliği olan bilgidir. Her yerde aynı sonuçlara ulaşılan ve yer ilişkisinden bağımsız olarak geçerliliğini korumaktadır. “Yerel bilgi bir yerin ve o yerde yaşayanların özgün koşullarından beslenen, o yerellik için geçerli olan bilgidir” Yer’e özel koşullar, farklı yerlerde uyumsuzluk gösterebilmektedir ve her yerde aynı sonuçları vermeyebilmektedir. Yerel bilgi, içine kapalı bir bilgi grubu değildir. “Yerel bilgi, post-modern yaklaşımda yerel ve küreselin, geleneksel ile modernin birbirine karıştığı bilgi dağarcıklarına (repertuarlar) dönüşür”. Yerel bilginin bilimsel gelişmeyi engellemeyeceği gibi aksine, bilimsel bilginin gelişimine katkıda bulunur. Küreselleşmenin de etkisiyle, genel bilgi ile yerel bilgi arasında ilişki kurulabilmektedir. Fakat genel bilginin, yerel topluma empoze edilmesi durumunda, bu iki bilgi türü arasında uyumsuzluk söz konusu olabilmekte ve yerel öğrenme süreçleri dışlanmış olmaktadır. Uyum koşulları sağlanamayabilmektedir. Buna benzer koşullarda, yatay ilişkiler kullanılarak, yerel süreçler içinde, bilginin yayılması ve öğrenilmesi önemli hale gelmektedir.

Bilginin birikimci niteliği, öğrenme sürecinde yakınlığın önem kazanmasını öne çıkarmaktadır. Fakat bu yakınlık sadece fiziksel anlamda olmamaktadır. İletişim ve enformasyon teknolojileri, yakınlık kavramını, teknolojik, örgütsel ve kurumsal açıdan da tartışılır hale getirmektedir. Bu seviyede ağ toplumu olarak (network society) tanımlanan kavram, toplum bireylerinin ağ yardımıyla birbirine bağlanması ve iletişime bağlı akımların (flows), bireyler veya kesişim noktaları (nodes) arasında sağlanmasına dayanmaktadır. Castells, toplumda mesafelerin, gerek

ilişkiler düzeyinde, gerekse sosyal toplumsal durum (statü) bağlamında fiziksel mesafelere bağımlı olmamasının, ağ toplumunun bir özelliği olarak belirtmektedir. Ağ yapısı içinde yer alan iki nokta arasındaki uzaklık sıfır olarak kabul edilmektedir. Eğer herhangi bir nokta ağ yapısının dışında ise iletişim açısından negatif etkilere sahip olduğu belirtilmektedir. Yerel ağ yapılarının, küreselleşme ile büyük ve ülkesel ağlar ile bağlantı haline geçmeleri, uzaklıkların fiziksel anlamda olmasa bile, ilişkisel anlamda sıfırlandığı anlamını taşımaktadır. Bu anlamda, yerele yakın olmanın avantajları örtük bilginin yapışkan niteliğinden kaynaklanmış olmasına rağmen, yerele yakın yer almanın, fiziksel anlamda yakın olması gerekliliği de tartışılmaktadır.

İletişimsel Planlama Kuramı ve Araçsal Rasyonaliteden İletişimsel Rasyonaliteye Geçiş

İletişim kuramı, planlama kuramlarının gelişimi için önemli bir potansiyel (gizilgüç) içermektedir. Planlama, kamu davranışları üzerinde birleştirici bir işlevselliği barındırmaktadır. Bu açıdan bakıldığında planlama sürecinde ortaya çıkan sorunların çözümünü iki farklı açıdan ele almak gerekmektedir. Öncelikle çözüme ilişkin uzman kararı veya tartışılarak sonuca ulaştırılmış uzman grubu kararı verilerek bu sorun aşılabilecektir. Bu seviyede iletişim ve demokratik anlayışın ne derece gündeme geldiği de önemli olmaktadır. Plancı, hedefleri sağlamada verdiği kararlar ile, demokratik davranış içinde olma arasında dengeyi sağlamalıdır. Temel sorun, kamusal planlamada, planlama araçları ile demokratik anlayışı sağlayan iletişimi bir arada kullanmaktır. İletişimsel akılcılığa dayalı kent planlama yaklaşımında kurumsal kısıtlayıcıların bağlayıcı nitelikte olduğu düşünülse de, bazı ülkelerde (İngiltere vb) toplumsal pratiğe bağlı olarak, katı kurumsal altyapının müzakereye açık olduğu da gözlemlenmiştir.

Planlama sürecindeki problemlerin çözümü için farklı bir akılcılık gerekmektedir. Bu aşamaları Jürgen Habermas'ın kapsam çerçevesinde verdiği üç aşama irdelenerek formüle edilmektedir:

- Planlama kuramlarının yeniden tanımlanması ile eski soru ve sorunlara farklı yaklaşımlarla yeni cevapların verilmesi,
- Planlama kuramlarının güç ve kargaşa (sorunsal) karşısında nasıl tepki verdiğinin araştırılması,
- Planlama sürecinde, esnek planlama yaklaşımları ile akılcı (rasyonel) planlama süreçlerinin çatışma noktalarının analiz edilmesidir.

Parçacı yaklaşım (disjointed incrementalism), ideal akılcı (rasyonel) planlama anlayışı içinde aykırı taraflar barındırmaktadır. Bu taraflar kısaca şöyle özetlenebilir; iletişimin dar ve sığ olması, araçsal planlamaya önem vermesi, rasyonel kapsamlı planlama (synoptic) ve parçacı yaklaşımın (incremental), esneklik özelliklerine bağlı olarak ortak bir düzlemde bulunamaması, yer'e ve duruma uygun planlama uygulamalarına yer verilmemesi sebebiyle, yer 'e özel özgün planlama yapılmamasıdır.

İletişimsel Planlama yaklaşımını açıklayabilmek için Jürgen Habermas'ın iletişim rasyonalizmi kuramlarını irdelemek gereklidir. Jürgen Habermas'ın iletişimsel rasyonalite kuramı dikkate alındığında, rasyonel kapsamlı ve parçacı planlama arasındaki kuramsal farklılığın çok büyük olduğu farkedilmektedir. Planlamanın iletişimsel rasyonaliteye göre tekrar uyarlanması, planlama süreci açısından zengin karar verme kombinasyonları ve seçenekleri yaratmaktadır. Rasyonel kapsamlı planlamada iletişim ve veri akışı tek yönlü olarak gerçekleşmektedir. Parçacı yaklaşımda ve iletişimsel rasyonalitede ise, karşılıklı anlaşma ve etkileşim, plancıya toplum bütünü'nün bir parçası olma avantajı sağlaması açısından, karşılıklı iletişim ve bakış açısı sağlamaktadır. Habermas'ın iletişimsel rasyonalite tanımında, karşılıklı iletişim ve anlaşma ile, zorlama olmaksızın aynı kamuya varma özellikleri bulunmaktadır. Tore Sager, bu özellikleri yeniden tanımladığı (reformulate) parçacı yaklaşımda, bu süreç "diyaloga dayalı parçacılık" (dialogical incrementalism) olarak da isimlendirilmektedir.

Dialog ortamının (iletişimin) planlama kuramları üzerindeki etkisini John Friedmann ortaya koymuştur. Friedmann'a göre dialog iki kişi arasındaki eşitliği artırıcı (eşit şartları sağlayıcı) bir özelliğe sahip olmaktadır. Eşitlik, araçsal bir ilişki olarak tanımlanmamaktadır. Friedmann'ın, Habermas'ı referans vermeden ortaya koyduğu "etkileşimli planlama" (transactive planning) tanımı, iletişimin planlama sürecinde kullanılarak, araçsal sebeplere dayalı sonuç üretiminden öteye geçilmesini ve Habermas'la çok benzer sonuçların ortaya konulmasını sağlamaktadır. Friedmann iletişimi, Karl Mannheim'ın "materyalizm" (substantial rationality) kavramına bağlı olarak, toplumsal yaşamın yönlendirilmesi temelinde planlama kavramına adapte ettiği vurgulanmaktadır. Etkileşimli planlama, plancı ile toplum arasında kurulan iletişim köprüsüne dayanmaktadır. Bu iletişim, yüz-yüze ilişkilerin ağırlıklı olduğu ve bu yöntemle oluşturulan iletişim sayesinde "bilimsel bilgi" ile "kişisel bilgi"nin buluşturulması sağlanmaktadır. Bu süreç, aynı zamanda, plancı ile toplum bireyleri arasında müzakere iletişimini ve karşılıklı öğrenmeyi de açıklamaktadır. Etkileşimli Planlama (transactive planning) plancı ile vatandaş arasındaki iletişimi temel almaktadır. Toplumun yeniden

organizasyonu ve çalışma grupları düşünüldüğünde, etkileşimli planlama gelişmiş bir yapılanmaya sahip olmaktadır.

Foucault 'ın görüşüne göre güç, stratejik hareketin (oyunun) bir parçasıdır. Gücün, ilişkiler ağında negatif veya pozitif etkileri farklı olarak yansımaktadır. Rouse'a göre, bilimsel bilgi ve gücün, üç farklı noktada birbirlerine bağlı bulunmaktadır:

- Gücü yaratabilmek için bilgiye (knowledge) ihtiyaç olmaktadır,
- Güç, bilgi sağlanmasını engellemek ve düzensizleştirme için de kullanılmaktadır,
- Bilgi, gücün kısıtlayıcı etkisinden kurtulmak için kullanılmaktadır.

Dördüncü bir madde ise Tore Sager tarafından bu listeye eklenmiştir.

- Güç, bilgi edinilmesinde kullanılmaktadır.

Bu açıklama, bilgi ve gücün birbirine olan pozitif etkilerinin dışında, toplumu etkileme ve etkilenme süreçlerinde, birbirlerine karşı negatif etkileri olduğunu da göstermektedir.

Habermas, planlama kuramları açısından, iletişimsel rasyonalitenin "ideal konuşma (iletişim) durumu" (ideal speech situation) ile ideal sonuca ulaştığını ortaya koysa da, iletişimsel hareket kuramında, doğruya ulaşabilmek için güç ilişkilerinin etkin olduğu iletişimin kullanılması gerektiği belirtilmektedir. Bu seviyede güç, otorite veya erk olarak tanımlanırsa, otoritenin etkisinde doğru bilgiye ulaşma şansı daha yüksek olarak görünmektedir. "Doğru", iletişimin sonucunda edinilmektedir. Fakat güç olarak tanımlanan, bireylere "zor" vasıtasıyla aksettirilen veya kanuni yolla uygulanan bir etki olmamaktadır. Foucault'a göre, güç/bilgi bileşkesi içinde yer alan güç, hem yerel hemde devamlı olmaktadır. Bu da devamlı bir otoritenin (bu herhangi bir yönetsel otorite anlamına gelmemektedir) tüm toplum içinde, doğru bilgiye ulaşmayı mümkün kılarak, toplum yapısını dinamik kılmasını gerektirmektedir. Foucault'un biyogüç (biopower) olarak tanımladığı ve sosyal bilimlerde felsefi yaklaşıma göre, bilginin konusu (subject) ve öznesi (object) insan olarak belirtilen bakış açısında, insanlardan oluşan toplumun kontrol edilmesi ve yönlendirilmesi mümkündür. Sosyal bilimlerden toplumun yönlendirilmesinde kullanılan araçlar, iletişimin bir parçası olarak da kullanılarak, bilginin toplumdan süzülmesine yardımcı olma ihtimalini barındırmaktadır.

Bilgi ve güç ikileminin, planlama kuramları açısından incelendiğinde, araçsal kurallara bağlı planlama kuramlarının, iletişimin dahil edilmesiyle,

net olarak belirlenmiş neden–sonuç süreçlerinden, karmaşık ilişkilerin ortaya konduğu bir sürece geçiş yaptığı gözlemlenmektedir. Bilgi ve güç ilişkisinin, uygulamaya dönük etkisi incelendiğinde, Faludi gibi çoğu yazar (Lindbloom, Friedmann), kararın (decision) bilgi ile uygulama (action) arasında bir bağ oluşturduğundan bahsetmektedir. Güç ise, kararların ve planların etkisini arttırmak için kullanılmaktadır. Uygulama, plan beraberinde getirilen değerlerin yaratılması, araçsal ve akılcı gerekçelerin tanımlanması ve planın etkisinin tam olarak yansıtılması için önemli bir aşama olmaktadır. Faludi planlamayı bilimsel bilgiye dayalı araçsal bir akılcılık olarak tanımlamakta ve bilgiyi planlamanın olmazsa olmazı olarak belirtmektedir. Bilimsel bilgiyi kullanma sürecinin ise, bir öğrenme süreci olduğuna dikkat çekmektedir. Friedmann da benzer şekilde planlamayı bilimsel bilginin kontrolünde sonuca gitmek olarak tanımlarken, planlamayı sosyal sistemin odağına yerleştirmektedir. Sosyal mobilite ve özgürleşmenin, planlama ve bilginin kullanımıyla olacağını savunmaktadır.

Genel anlamda karar alma süreçlerinde iletişimsel rasyonalite, toplumu tanımak ve birey ihtiyaçlarına erişmek açısından, planlamanın temel “aracı” haline gelmektedir. Uygulama süreci ise, bilimsel bilginin ve araçsal rasyonalitenin ağırlıklı olarak öne çıktığı ve gücün bilgi toplanması ve “müzakere” sürecinde olduğu kadar, uygulama aşamasında da gerekliliği vurgulanmaktadır.

Değerlendirme

Planlama kuramlarının günümüze kadar olan gelişim sürecinde, kuramlar çeşitli etkiler altında kalmış ve ekilere farklı sonuçlar vermektedir. Akılcı (rasyonel) kapsamlı planlamanın temel alındığı, çeşitli parçacı yaklaşımların zaman içinde geliştiği ve sosyal yapılara göre farklılaşma gösteren planlama kuramları açısından iletişim, her zaman önemli bir etken olmaktadır. Plancı ile toplum arasında ve plancı ile diğer çalışma disiplinleri arasındaki iletişim ve veri/bilgi akışı, planlamanın akılcılığa dayandığı noktaları doğrudan etkileyen bir etken olmaktadır.

İletişimin kendi içindeki gelişimi ve toplumları etkileyecek şekilde organize olması, bilgisayar ve iletişim teknolojilerinin gelişimine paralel olarak gerçekleşmektedir. İletişim seviyesinin ileri düzeyde artması, sadece basit anlamda iki nokta arasında düşünce alışverişine sebep olmamaktadır. Gelişimle birlikte, noktaların kurumsal varlıklardan toplum içindeki tek bir bireye kadar geniş bir yelpaze içinde paylaşımları arttırdığı, ortak fikirlerin oluştuğu düzlemlerin oluşması söz konusu olmaktadır. Bunun yanında, yatay olduğu kadar dikey bir iletişim yönü de gelişerek, sosya statü veya tabakalar arasında da iletişimin artış göstermesine neden olmaktadır.

İletişimin toplum içinde artış göstermesi ve birbirlerine daha sıkı bilgi ağları ile bağlı bireyler, farklı bir sosyal yapılanmanın (network society) da oluşmasına neden oluşturmaktadır. Bu yapılanmaya bağlı olarak iletişimin en önemli özelliği, çok kanallı veri/bilgi akışı ve etkileşimdir. Etkileşim, insanların “müzakere” yoluyla bilgilerini paylaşması ve bir öğrenme sürecidir. Aynı zamanda sosyal gelişim ve ortak kültür oluşturulmasının en önemli aracı haline gelmektedir. Bireye kadar ulaşan etkileşim ağları, bilginin toplumla ve bireyle olan ilişkisine de önemli katkılarda bulunmaktadır. Bireysel (örtük) bilgi ile yerel bilginin, somut olarak kullanılabilirliğinin artması, bilginin güç ile bağının (negatif/positif) kuvvetli hale gelmesi, planlama ve plancının da bilgiye bakış açısını farklılaştırmaktadır. Bu sürecin devamlılığını sağlayan ise iletişimsel akılcılık olmaktadır. Yerel bilginin önemli hale gelmesi, esnek üretim süreçlerinin, seçilmiş yerel alanlara üretimi taşımaları sonucunda oluşmaktadır. Temelde teknolojik ve iletişim alanındaki gelişmelerin, küreselleşme çerçevesinde buna destek olmaktadır. Üretimin birarada yapılmasıyla yaratılan dışsallıklardan yararlanma ilkesine oturtulan sanayi bölgeleri kavramı, fason üretimin desteklediği esnek üretim yoluyla yerel’e inmeyi açıklamaktadır. Üretim süreçlerinde yerel bilginin de kullanılmasıyla oluşan bilgi üretimi, yeniliklerin ortaya konması ve yerel öğrenme ilişkilerinin geliştirilmesi sebebiyle, bilgi toplumunun değişen yapısının yerel özelliklere yansımaları sonucu önemli hale getirmektedir. “Yerel bilgi, soyut bilgiden farklı olarak bir kültürel çevrede toplumsal pratik içinde sürekli yeniden yorumlanarak üretilmektedir”. Bu sonuç aynı zamanda, yerel bilgi birikiminin artmasını da desteklemektedir.

Planlama sürecinde bilginin plancı ile bilen arasında transferi, belirli bir dönem veya tanımlı zaman dilimlerine göre gerçekleşmektedir. Planlama sürecinde, plancının bilme eyleminde devamlılık olmalıdır. Kararların akılcılığa dayandırılması (rasyonalize edilmesi), bilme eyleminin sürekliliği ile güncel ve doğruya ulaşma sonrasında, en sağlıklı ve güncel halini almış olmaktadır. Araçsal rasyonalite kavramını esas alan planlama, iletişimsel rasyonalitenin de süreçte etkin olmasıyla, “kamu yararı” adı verilen ve kararların verilmesinde önemli demokratik akılcılık olan ilkelerin de zaman içinde değişime uğramasını öngörmektedir. Vatandaşın (insanın) önemli hale geldiği, demokrasinin ve demokratik araçların kullanılmasının Avrupa Yönetim Sisteminin değişmezleri arasına girdiği ve yeni yönetim prensip ve kavramlarının geliştirildiği son dönemlerde, kamu tanımı, tek tek bireylerin oluşturduğu ve yerel ve özgün sosyal yapılara sahip toplumsal oluşumlara paralel olarak değişimler göstermektedir.

İletişim teknolojileri ve beraberinde gelişen etkileşim, demokrasi açısından da yönetim ile birey arasında yeni iletişim kanalları açmaktadır. Bu yönlü bir iletişim (etkileşim) hem demokratik açıdan özgürleşme ve denetimin sağlanması, hemde bilginin değişen anlamındaki çeşitlenmeyi de devamlı kılması açısından farklı açılımlar sağlamaktadır. İletişimsel rasyonalite, planlama ve plancının üzerine farklı yükler ve görevler yüklemektedir. İletişim (etkileşim) imkanlarının artması ile bilimsel bilginin kullanıldığı araçsal akılcılık ile beraber, iletişimsel akılcılığa dayalı, bilgi toplanması, toplumun yönlendirilmesi, toplumsal gerçeklerin tekrar şekillendirilmesi, toplumdaki uzlaşmaların tekrar yapılandırılması önemli hale gelmektedir. Plancının uzmanlığı ise, sadece bilimsel bilgiye sahip olmanın ötesine geçerek, iletişim imkanları ve kanallarını çok iyi tanıyan, müzakere sürecine katılabilen, uzlaştırıcı ve hepsinden önemlisi yönetim ve organizasyon gibi sosyal bilimlerde bilgi sahibi olarak, toplum ile planlama süreci arasında organizatör kimliğine sahip olması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bu tanımlanan kimlik yapısı, planlamanın iletişimsel akılcılığa bağlı olarak gösterdiği değişimle zorunlu hale gelmektedir.

Planlama sürecinde de özellikle merkezi yönetimlerin, planlamanın gücünü oluşturmada kullandığı bilimsel bilgi, doğruların tespitini uzman görüşlerine dayandırmaktadır. Kısıtlı ve sınırlı sayıda demokratik aracın devreye girebildiği bu süreçte, rantın dağıtımına müdahale olarak görünen demokratik uygulamaların devre dışı kalmasıyla, sınırlı sayıda kişinin çıkar sağlamaya yöneldiği rant kavgasına dönüşmektedir.

E-Devlet ve Planlama İlişkisi

E-devlet uygulamalarında önde gelen ülkelerde, e-devlet talebi vatandaşlardan gelmektedir. Eğitim ve kültürel gelişim, bu talebi pozitif yönde etkilemektedir. Vatandaş taleplerini sağlamak içinse demokratik katılımın gerekli kıldığı altyapının olgunlaştırılması gerekmektedir. E-devlet bir bilgisayar ekranı olarak görülsede, vatandaşla devleti karşı karşıya getiren yaklaştıran/yakınlaştıran bir düzlemdir. Devletin denetimi, kültürel sermaye, mal, hizmet, teknoloji, iletişim ve bilişim akışı tarafından gün geçtikçe daha fazla aşılmaktadır. Küresel kapitalizm güçlenmekte, ulusalcı ideolojiler yaygınlaşmakta ve ulus-devlet iktidarları bu sürede güçlerini kaybetmektedirler. Bu güç kaybetme, iktidar kavramının “yönlendirme” (steering) ve “paylaşım” gibi kavramlara dönüşmesinin altyapısını hazırlamaktadır. Foucault’un “bilginin paylaşımı, iktidarın paylaşımıdır” öngörüsüne rağmen, küreselleşme süreci, giderek kullanıma açılan ekonomi, politika bilgisi sonrasında, ulus-devletlerin egemenlik erklerini kısıtlamaya başlamakta veya dönüşüme uğratmaktadır.

Küresel ekonomi ve ilişkiler ile yeni toplumsal dinamikler, daha çok bilgi paylaşımı üzerine kurulmaktadır. Ulus-devletlerin temel ilkesi olan “bilginin paylaşımı, iktidarın paylaşımıdır” söylemi, “bilgi paylaşımı yönetebilmenin şartıdır” şeklinde değişim göstermektedir. Ulus-devlet iktidarının oluşturulmasında temsili demokrasi düzleminin vatandaş katılımı için yeterli olmadığı tartışılmaktadır. Daha katılımcı bir temele dayanan demokrasiyi oluşturabilmek ve yönetimin meşruiyetini arttırabilmek amacıyla, yönetim modelleri de dahil olmak üzere, halk katılımını demokratik yönetim sistemine üst seviyede dahil edecek modeller ve alternatifler kurgulanmaya çalışılmaktadır. Kamusal yapılanma, ağ şeklini almakta ve buna karşılık toplumda örgütsel bir yapıya doğru dönüşmektedir. Paul Hirst’in (68) “birleşimsel demokrasi” (associative democracy) modeli, yöneten ile yönetilen arasında çift taraflı iletişime dayanmaktadır. Örgütlü toplum, yönetimle iletişimini gerçekleştirerek, hesap sormak, bilgi alışverişinde bulunmak gibi taleplerde bulunabilmektedir. İletişim, bilginin paylaşımını sağlamaktadır. Bilginin paylaşımı ise, katılımcı demokrasinin temelini oluşturmaktadır. E-devletin demokrasi ile etkileşimi, bilgi ve iletişim teknolojilerinin katılıma yeni açılımlar sağlaması ile oluşan “politika alanı” (policy sphere) yardımıyla gerçekleşmektedir. Demokratik karar verme ve süreçlerini içeren bu alan, e-devletin üzerine kurgulandığı internetin sunduğu katılımcı imkanlara göre temellendirilmektedir.

Çizelge 1: Geleneksel devlet, e-devlet dönüşümü (Uçkan)

Geleneksel Devlet	E-Devlet
Pasif Yurttaş	Aktif Müşteri-Yurttaş
Kağıt-temelli İletişim	Elektronik İletişim
Dikey / Hiyerarşik Yapılanma	Yatay / Koordineli Ağ Yapılanması
Yönetimin Veri Yükleme	Yurttaşın Veri Yükleme
Eleman Yanıtı	Otomatik Sesli Posta, Çağrı Merkezi vb.
Eleman Yardımı	Kendi kendine Yardım / Uzman Yardımı
Eleman-Temelli Denetim Mekanizması	Otomatik Veri Güncellemeyle Denetim
Nakit Akışı / Çek	Elektronik Fon Transferi (EFT)
Tektip Hizmet	Kişiselleştirilmiş/Farklılaştırılmış Hizmet
Bölümlenmiş / Kesintili Hizmet	Bütünsel / Sürekli / Tek-duraklı Hizmet
Yüksek İşlem Maliyetleri	Düşük İşlem Maliyetleri
Verimsiz Büyüme	Verimlilik Yönetimi
Tek Yönlü İletişim	Etkileşim
Uyruk İlişkisi	Katılım İlişkisi
Kapalı Devlet	Açık Devlet

İnternet, yapısı gereği demokratikleştirici bir özelliğe sahip değildir. Fakat sağladığı iletişim, birey ve kamu arasındaki etkileşim ile beraber demokratik ortamın altyapısını oluşturmaktadır. Demokratik ortamın oluşması ise, bireyler arasındaki ağ yapısının kullanılmasıyla oluşan “kamusal alan” sayesinde gerçekleşmektedir. Jürgen Habermas, kamusal alanı bilgi ve fikirlerin serbest akışı yoluyla siyasal iradenin olduğu kurumsal alan olarak tanımlamaktadır. Bu alanın veya düzlemin, fiziksel ortamda oluşturulması öncelikli fikir olarak ortaya kalsa da, sanal ortamda veya kamuoyu şeklinde de gerçekleşebilmektedir. Ortak faydada uzlaşının sağlandığı homojen alan, kamuoyu oluşumuna veya uzlaşmaya işaret etmektedir. Farklı düşüncelerin ortak faydasının olduğu kamusal alanlar, yine Jürgen Habermas tarafından “iletişimsel alan” (communicative space) olarak tanımlanmış ve alternatif kamusal alanları oluşturarak, katılımcı demokrasiyi oluşturduğunu ortaya koymaktadır. “Ortak akıl” veya “ortak görüş” bu sayede ortaya konabilmektedir.

E-devletin kurgulandığı elektronik ortam (bilgisayar kullanımlı iletişim), kamu bilgilerine ve hükümet belgelerine kolay ve sürekli erişimi ve seçmen kitlelerinin seçilmiş temsilciler ve diğer kamu görevlileri ile daha kolay etkileşime girebilmelerini sağlamalıdır. Bunu gerçekleştirirken de, küresel ağ altyapısını, geniş bilgi depolama ve yayma yeteneği ile etkileşimi etkinleştirme özelliğini kullanmaktadır. Geniş kullanımlı e-devlet uygulamaları, etkileşimin de sağlandığı demokratik araçlar olarak da kamuya hizmet vermektedirler.

E-devletin öngördüğü yapısal değişimler incelendiğinde, geleneksel devlet anlayışında büyük farklılıklar içerdiği görülmektedir. Yenilenmenin en temel bileşeni vatandaş odaklı yapılanma ve demokrasi anlayışı olmaktadır. E-devletin gelişmesiyle ortaya çıkan e-demokrasi kavramıyla da açıklanan bu özellik, vatandaşın müşteri olarak kabul edilmesi ve katılımın derinleşmesi ve geliştirilmesi ile devletin hizmet performansının vatandaş memnuniyeti ile ölçülmesi olarak açıklanmaktadır. Bu özellik planlamanın kamuya yönelik gerçekleştirilmesi ve tek tek bireylerin hem bilgi kaynağı olarak, hemde hizmet götürülecek noktalar olarak görülmesi ile de örtüşmektedir. Katılım açısından bireyden başlayan planlama süreci, yine topluma ve bireye dönerek, planlamada insan/vatandaş kurgusunun önemini vurgulamaktadır. Demokratik araçlar ve iletişim tekniklerinin (özellikle internet) gelişimi, devlet-birey ilişkisinin hem teknik, hem de demokratik yönünü desteklemektedir. İletişimsel akılcılığa dayalı planlamanın da temel bileşenlerinin bu özellikler olduğu göz önüne alınırsa, e-devlet yapısının, parçacı yaklaşımlar içeren planlama kuramlarının gerektirdiği örgütlenme ve süreçlere uygun altyapıyı oluşturmada olduğu gözlenmektedir.

E-devletin kurgulanabilmesi, kamunun ve buna bağlı olarak özel kesimin bilgisayar ve ağ teknolojisi ile organize hale gelmesini gerektirmektedir. Bu organizasyon öncelikle iletişim ve “ortak akıl” oluşturulmasını ve bunun devlete aktarımını sağlamaktadır. İdeal demokrasi ortamında, yönetim stratejilerini doğrudan etkileyen ve devleti “yönlendirme” işlevine katkı yapan ortak akıl (veya kamuoyu), vatandaş tarafından dinamik bir şekilde tekrar tekrar oluşturulabilmekte ve hızlı tepkiler verebilmektedir. Buna bağlı olarak gelişen “etkileşim” (iki veya daha fazla yönlü iletişim), planlamayı derin olarak etkileyen “iletişimsel akılcılığın” oluşmasını da beraberinde getirmektedir. E-devlet uygulamalarının gerek teknik altyapısı, gerekse düşünsel alanda ortaya koyduğu demokratik prensipler, uzun yıllardır tartışılan “katılımcı (etkileşimli) planlama” tartışmalarını uygulanabilir hale getirmektedir. Bu planlamada önemli bir devrim niteliğindedir.

Sonuç ve Öneriler

Bilgisayar teknolojisi, gerek işlem hızı, gerekse de bilgi depolama kapasitesi olarak büyük gelişmeler göstermektedir. Bu gelişim nedeniyle, bilgi teknolojilerinin ve sistemlerinin gelişiminde temel neden olarak bilgisayar teknolojileri görülmektedir. Bilgi yönetiminin gelişimi, veri tabanlarının gelişimiyle paralellik gösterirken, bilgi aktarımının gelişimi ise ağ teknolojileri ve internetin gelişimiyle doğrudan ilişkili görülmektedir. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişimi, bilgiye dayalı; bilgiyi üreten, paylaşan, dağıtan ve tüketen bir toplum yapısı ve yaşayış tarzını yaratmaktadır. Bilginin üretimde de kullanılması ve küreselleşme sürecinde kurulan bilgi ağları, bilgi kullanımına dayalı dünya düzenini yaygınlaştırmaktadır. Bilgi, tüm engelleri aşmaktadır. Küresel ilişkiler çerçevesinde kapalı yapıdaki bütün toplumlarda, çeşitli seviyelerde bilginin etkileri görülmektedir.

Bilgi toplumu sadece teknolojik anlamda bir yaşayış tarzı olarak görülmemelidir. Bu kavram, teknolojik altyapısı ile bilgi paylaşımını temel alan, demokrasi ve ifade özgürlüğüne dayanan yönetsel yapısı ile toplumsal dönüşümü ifade etmektedir. Yönetsel yapı, devletle vatandaş arasındaki karşılıklı iletişimin oluşturduğu etkileşimi gerektirmektedir. Bu, etkileşim, kabul edilebilir seviyedeki kamusal ve bireye ait davranışsal standartları oluşturmakta ve yönetişim çerçevesine oturtmaktadır. Etkileşim, toplumsal yapı ile devlet arasındaki ilişkileri tanımlamakta da kullanılmaktadır. Teknolojik altyapı, demokrasinin yükselen trendi ve vatandaşa dönük hizmet yönü ile devlet hizmetlerinin yapısal değişime uğramasını zorunlu kılmaktadır. Elektronikleşen devlet hizmetleri (E-devlet uygulamaları), teknik açıdan bilgi teknolojisi altyapısı kullanan ve iletişim teknolojileri yardımıyla devletle halk arasındaki mesafeleri

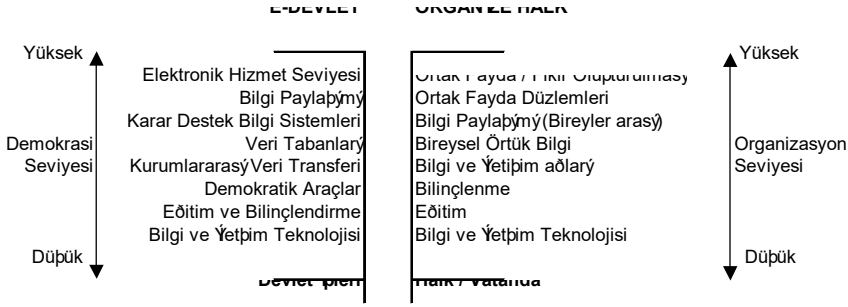
azaltmayı hedeflemektedir. Bu hedef, teknolojik, demokratik ve bilinç yapılandırmasını içeren bir dizi uygulamayı içermektedir.

E-devlet yapılanması, özel sektör tarafından ekonomik anlamda desteklenmektedir. Bu amaçla e-ticaret'in geliştirilerek yaygınlaşmasını hedefleyen özel sektörün, iletişim, dönüşüm ve enerji sektörüne yatırım yapmakta olduğu gözlemlenmektedir. E-ticaret'in müşteri odaklı yapılanması, E-devlet yapılanması içinde vatandaş odaklı olarak yer bulsa da, dijital uçurum (dijital divide) olarak adlandırılan ve vatandaşlar içinde bilgisayar teknolojisine uzak kalan kitlelerin, eğitim ve bilinçlendirme ile sisteme dahil edilmesi süreci, E-devlet uygulamalarının da toplum yapısı içindeki yansıması olarak görülmektedir. E-ticaret için müşteri sayısındaki artış anlamına gelen bu gelişme, E-ticaret'in altyapısını güçlendirmektedir. İnsanların, teknolojik gelişimlere uyum süreci, eğitim ve zaman parametrelerine bağlıdır. Genç ve eğitim süreçleri devam eden kitlelerin uyumu kolayca gerçekleşebilirken, ileri yaşlardaki nüfusun uyumu zor olmakta veya mümkün olmamaktadır. Bu nedenle, dijital uçurumun yok edilmesi olanaksız görülmekle birlikte, seviyesi aşağılara çekilebilmektedir.

E-devlet uygulamalarının vatandaş odaklı olarak gelişimi öngörmesi, etkileşimi ve demokratik uygulamaları da zorunlu kılmaktadır. Teknolojik imkanların artışına ve toplumsal bilinç ve eğitim seviyesine bağlı olarak yaygınlaşması öngörülen bu uygulamaların, bireyle devleti buluşturan bir düzlem olması, kişiye özel hakların da korunmasını içeren bir dizi hukuksal altyapıyı gerekli kılmaktadır. Bilgilerin üçüncü kişiler tarafından yetkisizce kullanılması, e-imza uygulamaları ve gizlilik, hukuksal altyapının sorunlarını tanımlamakta önde gelmektedir. Çevrimiçi (on-line) uygulamalarının arttırılabilmesi, teknik ve hukuksal açıdan gelişimlerle doğrudan ilişkilidir. İnternet üzerinden yapılan işlemlerde (e-ticaret dahil) en büyük problem olarak "güven" gösterilmektedir. Güven probleminin çözülmesi, hukuksal altyapı düzenlemelerinin yapılmasını gerektirmektedir. Bu düzenlemelerde prensip bilgi paylaşımı, bilgi güvenliği, temel hak ve özgürlüklerin korunması, şeffaflık ve yeniliklerin desteklenmesi olmalıdır. Bu prensiplere uygun olarak, Bilgi Edinme Yasası, ifade özgürlüğü, bilgi özgürlüğü, kişisel bilgilerin korunmasına yönelik Anayasa değişiklikleri, Elektronik İmza Yasası, kamu yönetiminin yeniden yapılanmasına ilişkin yasal değişiklikler, Ulusal Bilgi Güvenliği Yasası, bilişim ve iletişim suçlarını düzenleyen yasal düzenlemeler ve ağ yapılanmasını teşvik eden yasal düzenlemeler gerçekleştirilmelidir.

Vatandaş odaklı E-devlet, iki eksenli örgütsel bir yapılanma içermektedir. Birinci eksen, bilgi ve iletişim teknolojilerinin oluşturduğu ve demokrasi ile beslenen devlet yapılanmasıdır. İkinci eksen ise, bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişimine paralel olarak, bilgi ve iletişim

ağları yardımıyla eğitim ve organizasyon seviyesi yüksek halk eksenidir. Teknolojik altyapı, teknolojiyi kullanan işgücü ve teknolojinin yarattığı yeni olanaklar, E-devlet'in yürütme işlerliğini tanımlamaktadır. Bilgi ve iletişim ağlarının sağladığı organizasyon yeteneği de halkın, devlet karşısında organize olarak sağladığı etkileşim ve yönetime katılım konularındaki esnekliğini sağlamaktadır. Şekil 1'de E-devlet ve Halk eksenleri yapıları şematik olarak gösterilmektedir.

Şekil 1. E-Devlet ve halk eksenleri

Bu işlerliğin vatandaş odaklı olarak gerçekleşebilmesi, bu iki eksenin belirli bir açı ile birbirini kesmesi ile oluşturulmaktadır. Bu iki eksenin dar açılarla birleşmesi, devlet ve halk arasındaki iletişim ritmini etkileyebilmekte ve toplum içinde devlet hizmetlerinden faydalanma esasına göre eşitliği azaltıcı yönde etkiler görülebilmektedir. Şekil 2'de vatandaş odaklı e-devlet'in işlerlik yapısı, yukarıda bahsedilen eksenlere dayanarak açıklanmaktadır.

E-planlama, e-devlet altyapısını kullanan ve karşılıklı etkileşimle katılım gücü yüksek planlama süreci olarak tanımlanmaktadır. Şekil 6.2'de belirtilen "Etkinlik ve Hizmet Alanı" tanımı, çok kanallı ve geri beslemeli iletişim imkanlarının ortaya konduğu ortak düzlemin etkileşim şartlarını sağlamaktadır. E-planlama, araçsal akılcılıktan iletişimsel akılcılığa doğru bir geçişi tanımlarken, bilginin değişen anlamına göre bireye ulaşmayı hedeflemekte ve iletişimi etkin olarak kullanmaktadır. Bu süreç, iletişime dayalı etkileşim üzerine temellendirilmektedir. Bilgi ve iletişim teknolojilerine dayalı altyapının sağladığı, çok kanallı ve geri beslemeli iletişim imkanları, hiyerarşik yapıdan, yatay ve koordineli bir yapıya geçilmesine olanak tanımaktadır. Bu olanak, merkez ve yerel ayrışmasını engelleme yönünden olumlu etkiler yaparken, yerel süreçleri öğrenmeyi ve tanımayı da sağlamaktadır. Merkez tarafından yapılmakta olan planlama çalışmaları, katılım süreçleri işletilerek - ki genellikle yerel düzeyde yapılan toplantılar şeklinde gerçekleştirilmektedir - planın empoze edilmesi şeklinde gerçekleştirilmekte olup, yerel öğrenme süreçlerine uygunluk sağlamadığı durumlarda, uygulama yerel halkın ihtiyaç ve

E-planlama, e-devlet'in altyapısını kullanarak, veri transferini kolaylaştırmaktadır. Dijital ortamda üretilen bilgiler, ağ yapıları ve internet yoluyla aktarılarak, bilimsel bilginin etkin bir biçimde kullanılması sağlanmaktadır. Etkileşimin getirisi olarak ise, bireye ait kodlanmamış bilgilerin algılanabilmesi ve gözlemlere dayalı bilgi temini sayılabilir. Bu şekilde, hem kurumsal bilgi temini mümkün olmakta, hem de birey seviyesinde örtük bilgiye ulaşma olanağı sağlanmaktadır. Belge temelli veri aktarımı yerine, elektronik bilgi transferinin gelişimi desteklenmektedir.

Çizelge 2. Geleneksel planlama, e-planlama dönüşümü
(Uçkan, E-devlet (geleneksel/elektronik) modeli için tablodan planlama modeli için uyarlanmıştır)

Geleneksel Planlama	E-Planlama (Katılımcı Planlama)
Araçsal Akılcılık	İletişimsel Akılcılık
Tek Kanallı İletişim	Çok Kanallı / Geri Beslemeli İletişim (Etkileşim)
Dikey / Hiyerarşik Yapılanma	Yatay / Koordineli Ağ Yapılanması
Dialog	Teknik İletişim
Demokrasi	Teknokrasi
Belge Temelli İletişim / Aktarım	Elektronik Belge İletişimi / Aktarımı
Yazışma Temelli Veri Aktarımı	Kurumlararası Elektronik Veri Aktarımı
Merkezi Planlama	Merkez / Yerel Planlama
Kurum Temelli Bilgi	Kurum / Birey Temelli Bilgi
Kesintili / Kuruma Yönelik Hizmet	Sürekli / Tek Duraklı Hizmet
Katılım	Sürekli Katılım Süreçleri / Etkinlik
Bilgi Arşivi/Depolama	Etkin Bilgi Paylaşımı / Dağıtımı
Bürokratik İşlemler	Online Elektronik Hizmetler
Devlet Odaklı	Vatandaş Odaklı
Bilimsel Bilgi – Kestirim / Tahmin	Bilimsel Bilgi / Müzakere
Planlama	E-Planlama
Plan Üretimi	Politika ve Uyum Süreci Yönetimi

Geleneksel planlama anlayışında (araçsal akılcılık) plan bir ürün olarak görülmekte ve ürünün hazırlanması ile uygulanmasına yönelik süreçler planlamanın görevleri arasına girmektedir. E-planlama ise ürünü oluşturan ve uygulamayı yaygınlaştıran süreçlerle ilgilenmekte, süreç yönetimini esas almaktadır. Bu sebepten dolayı, bilimsel temelli

tahminlerle oluşturulmuş ürün (plan) yerine, müzakere ile oluşturulmuş süreçlerle ortaya çıkan ürün tercih edilmektedir. Bu demokratik yaklaşım, yerel'e ait ortak faydaların planlama çalışmalarına yansıtılmasını amaçlanmakta olup demokrasi ile bilimsel bilginin dengesinin de önemi ortaya çıkmaktadır. Planlama çalışmalarında etkileşim süreci, bilimsel bilginin yer'e özel talep ve ihtiyaçları yönlendirmesini sağlamaktadır. Müzakere süreci ise, yerel gerçeklerin yeniden yaratılmasını ve/veya değiştirilmesi ile yerel öğrenme süreçlerine uygun plan kararları oluşturulmasını gerçekleştirmektedir. Bu yöntemle oluşturulan planlar, demokratik bir yapı içinde, yer'e özel ve işlevsel olmaktadır. Bu değişim ve dönüşüm, Çizelge 2'de özetlenmektedir.

Elektronik ortamda, planlama sürecinin tek-duraklı olarak geliştirilebilmesi, yönetsel yapılanmanın elektronik ortama taşınması anlamındadır. Bu yapılanma, vatandaşın planlama ile ilgili herhangi bir isteğinin veya talebinin karşılık bulabileceği ve kurumsal detayda kaybolmadan, işlemlere göre yönlendirilen bir sistemi tanımlamaktadır. Sistem içinde, denetleme de tanımlanmakta, hem halkın faaliyetler hakkında bilgi alması ve eleştiri yapması, hemde yerel yönetim tarafından yürütülen hizmetler hakkındaki istek ve taleplerin, merkezi yönetim tarafından da haber alınması sağlanmaktadır.

Bilgilendirme hizmetleri, ağ yapıları ve internet yoluyla erişilebilen web sayfalarından, güncel ve doğru (uzmanlarca hazırlanarak onaylanmış) bilginin vatandaşa aktarılmasını öngörmektedir. Planlama ve imar faaliyetleri konusunda vatandaşın bilgilendirilmesini amaçlayan bu bölüm, bilgi aktarımının yanında eğitim ve bilinçlendirme (bilgiye erişim) yönüyle de vatandaşın organize olmasına katkıda bulunmaktadır. İletişim hizmetleri, karşılıklı (kamu görevlileri-vatandaş) iletişimi ve haberleşmeyi öngörmektedir. İletişim hizmetleri bölümü, bilgilendirme hizmetleri bölümünden farklı olarak, konuları vatandaşların seçimine bırakarak bireye özel bilgilendirmeyi içermektedir. Çevrimiçi (on-line) hizmetler bölümü ise, etkileşim açısından e-devlet uygulamalarının en üst seviyesini oluşturmaktadır. Elektronik ortamda başlayarak yine elektronik ortamda bitirilen bu işlemler, gizlilik seviyesinin ve kişiye özel bilgilerin artması sebebiyle özel koruma kurallarını da beraberinde getirmektedir. Planlama ile ilgili veri transferi, veri tabanlarında bilgi sorgulama, şikayet ve takvimlerle ilgili taleplerin yöneticilere iletilmesi gibi işlevler üstlenen bu bölüm, aynı zamanda denetleme erk'ini sağlamak için, vatandaşlardan gelen talep ve şikayetlerin hem yerel hem de merkezi yönetimde kayıtlara geçmesini öngörmektedir.

Yapısal kurgu üç bölümden oluşmaktadır; yerel yönetim, merkezi yönetim ve politik katılım. Bireylere yakın yerel yönetimden, merkezi yönetime ve politikacılara erişimi sağlayan bu yapı, planlama ile

İlgili her seviyeden iletişim ve etkileşimin ve gelişiminin mümkün kılınarak, elektronik altyapısının yaratıldığı bir düzlem oluşturmaktadır. E-planlama sürecinde, etkileşimin yüksek olması, planıcının karşılaştığı sorunlarda, müzakere sürecine önem vermesini gerektirmektedir. Ortaya çıkan problemlerin çözümünde toplum sosyolojisine uygun olarak çeşitli yöntemler kullanılabilir. Bu yöntemler güç ilişkileri içinde, planlama süreçlerinin alışık olmadığı yöntemleri gündeme getirmektedir. Pasifize etmek (pacification), yatıştırmak (settlement) ve çözüm üretmek (solution) bu yöntemlere örnek olabilir. Güç dengesinin ayarlanması ve kullanılmasına bağlı olarak yöntemler, sorunlara göre işlerlik kazanmaktadır. İletişimsel akılcılığın etkin olduğu bu süreçte, teknik iletişimle problemlere yaklaşmak gerekmektedir. Bu diyalog çerçevesinde sorunların çözümü, plan üzerinde problemleri yaratan sebeplerin süreçlerden de kaynaklandığını kabul ederek, öncelikle süreçlerde iyileştirmelere gitmek, bunu gerçekleştirirken de müzakere sürecine yönelmeyi gerekli görmektedir.

Araçsal akılcılık, merkezden sorunların çözümünde, bilimsel bilgiyi öngörmektedir. İletişimsel akılcılık ise, müzakere ve etkileşimin önünün açılması sebebiyle, sosyoloji, psikoloji, yönetim ve organizasyon disiplinlerinin de planıcıların ilgi alanına girmesi gerektiğini öngörmektedir. Planıcı eğitimi, değişen profile göre şekillendirilmeli ve bu disiplinlerin asgari eğitim seviyesi, üniversitelerin programlarında yer almalıdır. Bilgi toplumuna geçiş adını verilen ve bilgi ve iletişim teknolojilerinin etkin kullanımının ağırlıklı olduğu süreci yaşanmaktadır. Kamu kurumlarının büyük bölümünde teknik altyapı yatırımlarının gerçekleştirilmekte olduğu ve genel anlamda yeni istihdam yapısının bu teknolojilere daha yatkın (kullanabilir) olduğu gözlemlenmektedir. E-devlet uygulamalarındaki gelişmeler ise, kurumsal ve koordineli olmaktan uzak olsada, parçacıl yaklaşımlar içinde gelişimini gerçekleştirmektedir.

E-planlama farklı bir düşünce ve altyapı üzerine kurgulanması gerekliliği sebebiyle, Türkiye’de etkileşim sürecinin ve demokratik kültürün oluşması için zaman ve eğitime ihtiyaç olduğu görülmektedir. Bunların yanı sıra, bilinçlenmenin insan faktörü (kamu görevlileri / vatandaş) üzerindeki en büyük etken olacağı da izlenmektedir. Türkiye’de e-planlamanın gerçekleşebilmesi için zamana ihtiyaç olmakla birlikte, mevcut yeniliklere olan eğilimler, kısa bir sürede, etkileşimli ve katılımcı planlamanın Türkiye’nin gündemine girebileceğini göstermektedir.

E-devlet süreci geri dönülmez bir şekilde gelişmektedir. E-devletin gelişimi ise etkileşimli ve katılımcı yapıyı güçlendireceğinden, e-devletten e-planlamaya geçişi hızlandıracak ve Türkiye’deki demokrasi bilinci ile ve halkın organizasyon seviyesine bağlı olarak, e-planlama, planlama sürecindeki gelişimini tamamlayacaktır. Bu süreçte, e-devletin tüm

kurumsal yapısıyla yeniden oluşturulması önem taşımaktadır. Teknik ve demokratik altyapısıyla, planlamada etkileşim ve katılım konularında yeni açılımlar yaratacağını söylemek de mümkün görünmektedir.

KAYNAKLAR

1. Altshuler, A., "The Goals of Comprehensive Planning", A Reader in Planning Theory, ed.Faludi, A., **Pergamon Press**, Oxford, 193-210(1973)
2. Etzioni, A., "Mixed Scanning: A Third Approach to Decision-Making", A Reader in Planning Theory, ed.Faludi, A., **Pergamon Press**, Oxford, 217-230 (1973)
3. Lindbloom, C. E., "The Science of Muddling Through", Readings in Planning Theory, ed. Scott Campbell and Susan Fainstein, **Blackwell Publishers**, Cambridge, 288-304 (1996)
4. Eryoldaş, A., "Kentsel Büyümede İletişim Kuramının Etkinliği", Doktora Tezi, **Mimar Sinan Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü**, İstanbul, 7-41 (1992)
5. Fathy,T.A., "Telecity; Information Technology and Its Impacts on City Form", **Praeger Publishers**, New York, 83-91 (1991)
6. Castells, M, "The Internet Galaxy, The Internet Galaxy; Reflections on the Internet, Business, and Society", **Oxford University Press**, New York, 1-3, (2001)
7. Ricci, A., "Measuring information society Dynamics of european data on usage of information and communication technologies in Europe since 1995", Telematics and Informatics(17), **Pergamon Press**, Brussels (2000)
8. Taylor Nelson & Sofres, "Internet Users Across The World In 2002", www.tnsofres.com (10.08.2003)
9. Tekeli, İ., "Bilgi Toplumuna Geçerken, Farklılaşan Bilgiye İlişkin Kavram Alanı Üzerinde Bazı Saptamalar", Bilgi Toplumuna Geçiş, **Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları**, Ankara, 16-39, (2002)
10. Erkelli, K., N., "İletişim Özgürlüğü ve Medyada Oto-Kontrol", **Beta Basım Yayın A.Ş.**, İstanbul (1998)
11. Tourrain, A., "Demokrasi Nedir", Çeviren Olcay Kunal, **Yapı Kredi Yayınları**, İstanbul (1997)
- Kaleağası, B., "İnternet ve E-Devlet", TUSİAD, <http://www.edevlet.net/eTurkiye/InternetveEdevlet.pdf>, (16.03.2003)
13. Girgin, A., "Yazılı Basında Haber ve Habercilik Etik'i", **Anka Basım**, İstanbul (2000)
14. Öktem, N., "Medyada Sorumluluk", **Karizma Düşünce Dergisi**, Sayı 5 (2001)
15. Bülbül, A. R., "Uluslararası İletişim", **Damla Ofset**, Konya 1-10 (2000)
16. Benschir,T.K., "Bilgi Teknolojileri ve Örgütsel Değişim", **TODAYE**, Ankara 9-30, 127-130, 243-251 (1996)

17. Castells, M., "The Information Age; Economy, Society and Culture", **Blackwell Publishers**, Malden, 66-80 (1996)
18. Tekin, M., Çiçek, E., "Bilgi Çağında Bilgi Toplumu ve Bilgi Ekonomisi", **1. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi**, İzmit, 235-246 (2002)
19. Duff, A. S., "Information Society Studies", **Routledge**, London, 2-4 (2000)
20. Clift, S., "E-Democracy E-Book: Democracy is Online 2.0", <http://www.publicus.net/ebook/edemebook.html> (03.12.2003)
21. Commission of the European Council, "Building the European Information Society for Us All", **Policy Report of the High Level Group of Experts** (1997)
22. The European Commission Community Search, "Fourth Framework Programme 1994-1998, Information Access and Interfaces", <http://www.cordis.lu/esprit/src/interfac.htm> (08/07/2003)
23. Community Research and Development Information Service (CORDIS), "The Fourth RTD Framework Programme 1994-1998", http://www.cordis.lu/en/src/f_002_en.htm (08/07/2003)
- The European Commission Community Search, "Fifth Framework Programme 1998-2002", <http://www.cordis.lu/fp5/home.html> (08/07/2003)
25. Commission of the European Council, "eEurope: An Information Society for All", **EUEurope Action Plan** (2000)
26. Community Research and Development Information Service (CORDIS), "The Sixth RTD Framework Programme 2002-2006, "Information Society Technoloies", <http://www.cordis.lu/fp6/ist.htm> (16/03/2003)
27. Avrupa Topluluğu, "Work Programme 2002-2003", **European Council FP6 Integrating Programme**, 3-4 (2002)
28. Akkaş, A., M., "İnternet İletişimi ve Demokrasi Üzerindeki Etkileri", Yüksek Lisans Tezi, **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Kocaeli, 3-10 (2002)
29. Uçkan, Ö., "E-Devlet, E-Demokrasi ve E-Yönetişim Modeli: Bir İlkesel Öncelik Olarak Bilgiye Erişim Özgürlüğü", **inet-tr'02 VIII. Türkiye'de İnternet Konferansı**, İstanbul, 7-8 (2002)
30. Castells, M., "Globalization & Identity in the Network Society", **Oxford University Press**, New York (2000)
31. Tekman, E., "Enformatik Sistemler ve Bilgi Toplumu", Bilgi Toplumuna Geçiş, **Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları**, Ankara, 265 (2002)
32. Irzık, G., "Bilgi Toplumu mu, Enformasyon Toplumu mu? Analitik-Eleştirel Bir Yaklaşım", Bilgi Toplumuna Geçiş, **Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları**, Ankara, 53-54, (2002)

33. Nalbantoğlu, H., Ü., “Enformasyon Kölesi Tüketici, Bilgiyle Özgür Yurttaş”, Bilgi Toplumuna Geçiş, *Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları*, Ankara, 65-66 (2002)
34. McCarthy, E. D., “Bilgi Kültürü (Knowledge As Culture)”, çeviren Yılmaz, A., F., *Chiviyazıları*, İstanbul, 124-126 (2002)
35. Boisot, M. H., “Information Space, A Framework for Learning in Organizations, Institutions and Culture”, *Routledge*, New York, 115-118 (1995)
36. Eraydın, A., “Bilgi Çağına Geçiş Sürecinde: Yerellik ve Bilgi Konulu Bildirinin Yorumu”, Bilgi Toplumuna Geçiş, *Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları*, Ankara, 170-174 (2002)
37. Gilles, D., “Foucault”, *University of Minneosata Press*, 80-85 (1988)
38. Rock, P., “The Making of Symbolic Interaction”, *Rowman & Littlefield*, New Jersey, 83-84 (1979)
39. Keyman, F., “Bilgi, Toplum ve Demokrasi”, Bilgi Toplumuna Geçiş, *Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları*, Ankara, 109-110 (2002)
40. Güvenç, M., “Bilgi Çağına Geçiş Sürecinde: Yerellik ve Bilgi”, *Bilgi Toplumuna Geçiş, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları*, Ankara, 156-159 (2002)
41. Dordick, H. S., Wang, G., “The Information Society”, *Sage Publications*, California, 59-65 (1993)
42. Castells, M., “The Rise of The Network Society”, *Blackwell*, 470-471 (1996)
43. Habermas, J., “İdeoloji Olarak Teknik ve Bilim (Technik und Wissenschaft als ‘Ideologie’)”, çeviren Mustafa Tüzel, *Yapı Kredi Yayınları*, Cogito – 8, İstanbul, 33-44 (2001)
44. Sager, T., “Communicative Planning Theory”, *Aveburry*, Newcastle, 77-81 (1994)
45. Friedmann, J., “Retracting America, A Theory of Transactive Planning”, *Anchor Press/Doubleday*, Garden City, New York 171-190 (1973)
46. Rouse, J., “Knowledge and Power, Toward a Political Philosophy of Science”, *Cornell University Press*, Ithaca, 13-18 (1987)
47. Faludi, A., “Critical Rationalism and Planning Methodology”, *Pion*, London (1986)
48. Freidmann, J., “Planning in The Public Domain: From Knowledge to Action”, *Princeton University Press* (1987)
49. Faludi, A., “Planning Theory”, *Pergamon Press*, Oxford, 51-53 (1984)

50. Healey, P., ‘Planning Through Debate: The Communicative Turn in Planning Theory’, *Readings in Planning Theory*, ed. Scott Campbell and Susan Fainstein, **Blackwell Publishers**, Cambridge, 234-250 (1996)
51. Eraydın, A., “Post-Fordizm ve Değişen Mekansal Öncelikler”, **Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Matbaası**, Ankara, 42-46 (1992)
52. Commission of the European Council, “Europe and the Global Information Society”, **Bangemann Report to the European Council** (1994)
53. Commission of the European Council, “Green Paper on Innovation”, **European CouncilCOM(95)**, 688 (1995)
54. Commission of the European Council, “The First Action Plan for Innovation in Europe”, **European CouncilCOM(96)** (1996)
55. TBD ve Kamu-BİB, “E-Devlet Yolunda Türkiye”, **TBD ve Kamu-BİB** (2002)
56. Büke, A., “Bilişim Çağında E-Devlet ve E-Türkiye”, İzmir Ticaret Odası, http://www.edevlet.net/eTurkiye/edevlet_ab.pdf (07.12.2003)
57. İnce, N., M., “Elektronik Devlet; Kamu Hizmetlerinin Sunulması Yeni İmkanlar”, **DPT Yayınları**, Ankara, 51-52 (2001)
58. Heeks, R., “Reinventing Government In The Information Age”, **Routledge**, London, 10-12 (1999)
59. Arnold, P., E., “Reform’s Changing Role”, **Public Administration Review**, 55 (5): 407-417 (1995)
60. Osborne, D. ve Gaebler, T., “Reinventing Government: How the Entrepreneurial Spirit is Transforming The Public Sector”, **Addison-Wesley** (1992)
61. Üstüner, Y., “Kamu Yönetimi Kuramı ve Kamu İşletmeciliği Okulu”, **Amme İdaresi Dergisi**, 33 (3) 23-24 (2000)
62. Ulusoy, A. ve Karakurt, B., “Türkiye’nin E-Devlete Geçiş Zorunluluğu”, **I.Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi**, Kocaeli, 131-144 (2002)
63. Banger, G., “E-Türkiye”, T.C. Başbakanlık, İdareyi Geliştirme Başkanlığı, **T.C. Başbakanlık**, 4 (2001)
64. Gökçen, H., “Yönetim Bilgi Sistemleri”, **Epi Yayıncılık**, Ankara, 37-41 (2002)
65. Avrupa Komisyonu, “Green Paper On Public Sector Information In The Information Society”, **COM(98)585final** (1999)
66. Plamper, H., “E-Devlet Uygulamaları ve Sorunları”, derleyen ve çeviren Çukurçayır, M. A., Küresel Sistemde Siyaset Yönetim Ekonomi, **Çizgi Kitabevi**, Konya, 135-150 (2003)

67. Castells, M., “The Power of Identity, The Information Age: Economy, Society and Culture”, Volume II, **Blackwell Publishers**, Cornwall, 243-245 (1997)
68. Uçkan, Ö., “E-Devlet, E-Demokrasi ve Türkiye”, **Literatür Yayıncılık**, İstanbul, 20-23 (2003)
69. Habermas, J., “Kamusalın Yapısal Dönüşümü (Struktur der Öffentlichkeit)”, çevirenler Tanıl Bora, Mithat Sancar, **İletişim Yayınları**, İstanbul (1997)
70. Aktaş, Z., “Türkiye’de Bilgi Toplumuna Nasıl Erişiriz?”, **Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları**, Akademi Forumu 15, Ankara, 22-28 (2003)
71. Healey, P., “Collaborative Planning”, **Macmillan Press Ltd.**, Hong Kong, 243-283 (1997)

Bölüm 9

BULGARİSTAN KIRCAALI İLİ VE YAKIN ÇEVRESİNDE TURİZMİN GELİŞMESİNDE ETKİLİ OLAN FAKTÖRLER SORUNLAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Reyhan Rafet CAN¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Kadırlı Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Coğrafya Bölümü. canreyhanrafet@gmail.com

1.GİRİŞ

Turizm, insanların tatil, dinlenme, sağlık, kültür, spor, diğer toplumları tanıma vb. amaçlar ile sürekli olarak buldukları yerden ayrılarak, yurt içi ve yurtdışındaki yörelere doğru hareketliliği ve bu yörelerdeki geçici olarak kalışları olarak tanımlanabilir (Doğanay ve Zaman, 2013:1). Bacasız endüstri olarak da adlandırılan ve ülkenin milli değerlerinden biri olan turizm sektörü, dünya genelinde yıllar itibarıyla büyük bir gelişme göstermiş ve özellikle son 20 yılda dünyanın en büyük ve en önemli endüstrilerinden biri haline gelmiştir. Uluslararası turist sayısı 1990 yılında 455 milyon iken, 2000 yılında 682 milyona, 2009 yılında 880 milyona ulaşmıştır (Kınacı, Pehlivan, Seyhan, 2011:1). Turizm ve turistik faaliyetler ülkelerin gelişmesi ve tanınması için en önemli etmenlerden birisidir. Turistik faaliyetlerinin olabilmesi için ülke veya bölgenin tarihsel süreç içerisinde yerleşmeye sahne olması veya doğal unsurlar açısından zengin olması gerekmektedir. Bir bölge veya alanda tarihsel süreç içerisinde çeşitli uygarlıklar tarafından yerleşme yapıldıysa o alanda çok sayıda kalıntı bulunmaktadır (Can, 2019:584).

21. yüzyılın başlarında birçok ülkede lider sektör olan turizm döviz kazancı ve iş yaratma açısından kendisini en hızlı büyüyen ekonomik sektör olarak geliştirdi. Uluslararası turizm en büyük ihracat kazancı kaynağıdır ve aynı zamanda dünyadaki ulusal ekonomilerin önemli bir kısmının ödemeler dengesindeki en önemli kriteridir. Turizm altyapı yatırımlarını teşvik eder dostane, kültürel bağlantılar oluşturur ve genellikle yerel halkın yaşam koşullarının iyileştirilmesine katkıda bulunur. Bulgar turizminin rekabet edebilirlik, hizmetlerin kalitesi, çeşitliliği ve uluslararası pazarda belirlenen destinasyonlar ve standartlar açısından diğer ülkelere kıyasla ortalama bir düzeyde olduğu söylenebilir. Standartların iyileştirilmesi, milli gelire katkısını çoğaltmak, yerli-yabancı ziyaretçi sayısını yükseltmek için turizmin uzun vadeli sürdürülebilir kalkınmasını sağlamak ciddi ve uygulanabilir stratejik kararlara ihtiyaç olduğunu göstermektedir.

Turizm sektörü, Bulgaristan'da son yıllarda dinamik olarak gelişen bir endüstridir. Bu büyük ölçüde ülkedeki makroekonomik istikrar ve turizm altyapısına, özellikle de otel ve restoranların inşasına yapılan yatırımlardan kaynaklanmaktadır. Bulgaristan'da hem ulusal hem de uluslararası düzeyde imzalanan ve kabul edilen tüm stratejik belgelerde (planlar ve operasyonel programlar) turizm sektörünün gelişimi için öncelik verilmiştir. Bu çalışmada Bulgaristan'da Türk nüfusun yaşadığı bölgelerden birisi olan Kırcaali ilinin turizm özellikleri ile turizmin gelişmesinde etkili olan faktörler ele alınmıştır. Çalışmanın son bölümünde turizm ile ilgili eksiklikler, sorunlar ve bunlara çözüm önerileri getirilmeye çalışılmıştır.

2. Kırcaali İli'nin Adı, Konumu, Sınırları ve Başlıca Özellikleri

Bugünkü Kırcaali şehrinin adı efsaneye göre Gazi Kırcaali'nin adından gelmektedir. Gazi Kırcaali Baba'nın ise H. 1310 (1892-1893) tarihli Edirne Salnamesi'ne göre I. Murat dönemi komutanlarından olup bölgenin fethi sırasında yapılan savaşta şehit düştüğü söylenmektedir. Savaşın yapıldığı yerde kurulan yerleşim birimine onun adına izafeten Kırcaali denilmiştir. Bugün sadece Gazi Kırcaali Baba'nın mezarının nerede olduğu bilinmektedir. (Yiğit, Kayapınar, 2018:138-139).

Kırcaali ilçesinin içinde bulunduğu Doğu Trakya-Rodop Bölgesi, Stara Planina, Kazanlık Ovası, Sırna Dağı, Haskovo-Stara Zagora Ovası, Doğu Rodop Dağları, Yunanistan ve Türkiye ile komşudur (Donçev, Karakaşev, 2007:485). Kırcaali 3209,1 km² karelik alanı ile Bulgaristan'ın güneyinde yer alan bir ildir. Ülke topraklarının %2,9'unu oluşturmaktadır. Batısında Paşmaklı (Smolyan), kuzeyinde Hasköy (Haskovo) ve Filibe (Plovdiv), güney ve güney doğusunda ise 90 km uzunluğunda Yunanistan sınırı bulunmaktadır (Yumer, 2006:4).

Kırcaali Doğu Rodoplar'da dağlık ve engebeli bir sahada bulunmaktadır. En yüksek noktaları güneyde bulunan Veykata (1463 m) ile batı kesiminde yer alan Alada (1241 m) ve Chiliaka zirveleridir (1450 m). Arazileri Arda Nehri'nin üst ve orta kesimleriyle, Vırbitsa, Krumovitsa ve Perperek Nehri'nin kolları ile kesilir. İsmi geçen nehir havzalarında sahanın en verimli toprakları ile en büyük yerleşim yerleri kurulmuştur. Kırcaali şehrinin ortalama yükseltisi 329 m'dir.

Yazları sıcak ve kurak, kışları serin ve yağışlı geçen Akdeniz ikliminin egemen olduğu sahada yıllık ortalama sıcaklık 12-13°C, yıllık ortalama yağış miktarı ise 700-800 mm'dir. Yaz mevsiminde ortalama sıcaklıklar 39-40°C'ye ulaşmaktadır. Akdeniz siklonlarının etkisinde kaldığı için en yüksek yağışlar sonbahar ve kış mevsiminde görülür. Sahada en fazla yağış Kasım, Aralık ve Ocak aylarında düşer. Kış mevsiminde yağışların büyük bir kısmı yağmur ve kar şeklindedir. Bu mevsimden sonra en fazla yağışın düştüğü aylar ise Mayıs, Haziran ve Temmuzdur. Yaz mevsimi yağış miktarı ve yüzdelik oranlarının en çok düştüğü dönemdir.

Kırcaali ilçesinde Arda Nehri'nde Studen Kladenets ve Kırcaali, diğeri ise İvaylovgrad şehrinde aynı isimle anılan İvaylovgrad barajı olmak üzere üç baraj kurulmuştur. Şehrin kuzeybatısında kurulan Kırcaali barajında su sporları, kültür balıkçılığı, hidroelektrik üretimi yapılmaktadır. Güneybatısında kurulan Studen Kladenets barajı çevresinde ise balıkçılık faaliyetlerinin yanı sıra kültür ve doğa turizmi ile de ilgilenilmektedir. Borovitsa barajı şehrin kuzeybatısında bulunmaktadır.

Orta Avrupa-Akdeniz fitolojik sahanın kesişme noktasında yer aldığı için bitki örtüsü çeşitliliği bakımından zengin olan sahada meşe, kayın ve kavak ormanları görülmektedir (Slaveykov ve Zlatunova, 2007:425). Bulgaristan Cumhuriyeti Kırmızı Veri Tabanı Kitabında nadir bulunan ve nesli tükenmekte olan **Kızıl akbaba** (*Gyps fulvus*) ve **Kaya kartalı** (*Aquila chrysaetos*), Kırcaali ili sınırları içerisinde koruma altında olan türler arasındadır. (<http://e-ecodb.bas.bg>).

Toprak grupları sınıflandırmasında en çok yayılış alanına sahip olan toprak türü kahverengi orman topraklarıdır. Kahverengi orman toprakları orman örtüsü altında geliştiği için toprak organik madde bakımından oldukça zengin ve koyu renklidir (Atalay, 1997:243). Yayılış alanları çok fazla olmamakla birlikte podsol, alüvyal ve hidromorfik topraklar ile kireçsiz kahverengi topraklarını görmek de mümkündür. Tarihi süreç içinde Kırcaali'ye Türk kavimlerinden Hunlar, Peçenekler ve Kumanlar gelmiştir. Farklı devirlerin ve kültürlerin izlerini korumuş olan Kırcaali; Traklar'ın, Roma ve Bizans medeniyetlerinin, Osmanlı hakimiyetinin izlerini taşımaktadır (Salimehmet, 2006:1).

İlçe merkezi durumundaki Kırcaali şehrinin nüfusu 2005 sayım yılında 68789'dır. Bu nüfus 2018 sayım yılında 43263'e düşmüştür (<https://www.nsi.bg/>). Nüfusun Türkiye'ye ve çeşitli Avrupa ülkelerine göç etmesi, doğum oranının düşük olması, şehirde işsizlik oranının yüksek olması, tarım topraklarından elde edilen gelirin düşük olması gibi sebeplerden dolayı azalmıştır. Resmi istatistiklere göre nüfusun %42'si şehirde, %58'si ise köylerde yaşamaktadır. Bunun yanı sıra nüfusun %30,2'si Bulgar, %1'i Roman ve %66,2'si Türk'tür (Gözenç, 1995:157).

Meriç ve Struma vadileri arasında yer alan Kırcaali ilinde halkın temel geçim kaynağı tarım ve hayvancılıktır. Mesta ve Struma vadilerinin genişlediği yerlerde tütün tarlaları ve bağ alanları görülmeye başlar (Yiğit, 1996:163). Tarımsal faaliyetlerin yanı sıra kırsal yerleşmelerde küçükbaş ve büyükbaş hayvancılıkta halkın diğer gelir kaynakları arasındadır.

Ulusal karayolu ağının Kırcaali topraklarında 31.12.2010 itibariyle uzunluğu 620.5 km olup, bölgesel yol yönetimi Kırcaali-Karayolu Altyapı Ajansı'nın uzman birimi tarafından yapılmaktadır. En yakın havalimanı olan Plovdiv'e 100 km, en yakın deniz limanı olan Burgaz'a ise 255 km, Türkiye'nin en yoğun kara gümrük kapısı olan Kapıkule Sınır Kapısı'na ise 130 km uzaklıktadır. Kırcaali- İskeçe (Xanthi) arasında bulunan ve 2013 yılında açılan Makaza sınır kapısı 45 km, Zlatograd- Termes Sınır Kapısı'na ise 65 km uzaklıktadır. Demiryolu ağ uzunluğunun 67 km olduğu şehirde, Bulgaristan'ın en uzun üçüncü tren hattı olan Ruse-Podkova tren hattı buradan geçmektedir.

3. Kırcaali İli'nin Sosyo-Ekonomik Durumu

Kırcaali ilçesinin yönetim merkezi olan Kırcaali Belediyesi, halk ile belediye arasında sosyal ve ekonomik faktörü dengede tutan en önemli kurumlar arasında bulunmaktadır. İlin idari ve kültürel merkezi olan belediye, ulusal düzeyde sosyo-psikolojik iklimi olumlu yansıtan en önemli yapılardan birisidir. Kırcaali şehri, Doğu Trakya-Rodop Bölgesi'nin merkezinde olup sağlamış olduğu imkanlar bakımından turizmin gelişmesine de katkı yapmaktadır.

İlçedeki endüstriyel üretim, turizmin artan ihtiyaçlarını, makine yapımını, gıda, tarım ve ormancılık ürünlerini, hediyeelik eşya üretimini, taşımacılık faaliyetlerini, inşaat, mobilya üretim ve bakım ile ilgili olan her şeyi karşılayabilir düzeydedir. Bunun sonucu olarak endüstrideki istikrarlı büyüme işsizlik oranlarına da yansıyor, son yıllarda işsizliğin azalmasına sebep olan en büyük etmendir. İşgücünün gelişmiş olması, turizm hizmetleri için vasıflı ve vasıfsız eleman temin etme konusunda sınırsız fırsatları sunar. Nüfusun çalışkan, eğitilmiş ve misafirperver olması sunulan turizm hizmetinin hacim ve kalitesini de artırma fırsatını belirler. Suç oranının ulusal ortalamasının altında olması Kırcaali'de turizm faaliyetlerinin gelişmesine olanak sağlayan diğer bir faktördür.

Kırcaali ilçesindeki karayolları her ne kadar kötü durumda olsa da her yerleşim yerine ve özellikle de turizm unsurlarının bulunduğu bölgelere ulaşım imkânı sağlanmaktadır. Enerji ağının ilçenin her yerine yayılmış olması turizm endüstrisinin genişlemesine de olanak tanır.

Belediyenin görev yetkisine giren yerleşim yerlerinin %90'ına su sağlanmasına rağmen, şehre uzak alt yapısı yeterli olmayan kırsal yerleşmelerde zaman zaman periyodik su kesintileri yaşanmaktadır. Ancak Kırcaali ilçesine bağlı yerleşimlerde turistik işletmelerin su kalitesi ortalamasının üzerindedir. Sunulan turizm hizmetlerinin geliştirilmesi için yerleşim yerlerinde niceliksel ve niteliksel olarak su kaynaklarının bulunması bir ön koşuldur. Küçük yerleşim yerlerinde turizm çeşitlerini ve koşullarını iyileştirmek için, yerel su kaynaklarından istifade etmek ve su kaynaklarının kullanımı için etkin sistemler kurmak gerekir. Mobil veri iletişimi ile sabit telekomünikasyon şebekesinden kaynaklanan sorunların büyük ölçüde çözüldüğü sahada en güncel iletişim araç-gereçleri kullanılmaktadır. Belediyenin sağlık alt yapısı turizm faaliyetlerinin gelişimi için yeterlidir. Kırcaali'deki meslek yüksek okulları, ekonomi, inşaat, ziraat, ormancılık, elektrik-elektronik mühendisliği, makine mühendisliği, turizm, takı-tasarım eğitimi verirken, Plovdiv Payisi Hilendarski Üniversitesinin Kırcaali şehrindeki fakültesinde çeşitli uzmanlık alanlarında branşlaşan kişiler mesleki eğitim almaktadır.

4. Kırcaali İli'nin Turizm Potansiyeli

Kırcaali ilçesi, Kırcaali ilinin en büyük yerleşim yeri olup, ilçenin de idari merkezidir. Geçen yüzyılın başından beri Kırcaali, Doğu Rodoplar'ın ekonomik, politik, sosyal, kültürel, spor ve turizm odağıdır. İlçenin sahip olduğu konum, bölgesel ve uluslararası turizm pazarında popüler olan çok çeşitli turizm hizmetlerini sunmaya uygundur. Bunun en güzel örneği Kırcaali belediye logosunun kabartma şekillerinin tipik Rodop manzarasını yansıtmasıdır. Görünüşü bir tablo konusu olmaya değerlikte olan nehir vadileri, Kırcaali ve Studen Kladenets Baraj kıyıları ile birleşen karakteristik Doğu Rodop manzaraları turistlerin ilgisini çeken alanların başında gelir.

Sahanın iklimi, çeşitli tarımsal ürünlerin yetişmesine, hayvancılık faaliyetlerinin yapılmasına imkân verir. Don olaylarının nispeten nadirde olsa görüldüğü ilçede meteorolojik olaylar turizmin gelişmesini olumsuz yönde etkilemez. İlçede turizm üzerinde doğrudan ve dolaylı etkiye sahip unsurlar arasında büyük su havzalarının varlığı, kış mevsiminde sıcaklığın düşerek kış sporlarının yapılmasına olanak sağlanması, ekonomik büyümenin turizme aktarılması sayılabilir. Bunun yanı sıra verimli tarım arazilerinde turizmin büyüyen gereksinimini karşılamak için organik tarım ürünlerinin yetiştirilmesi turizm üzerinde etki eden olumlu faktörler arasındadır. Su varlığı açısından zengin olan Kırcaali'de Arda, Vırbitsa, Borovitsa ve Perperik Nehri ve bu nehirlerin kolları, aynı zamanda Kardzhali, Studen Kladenets, Borovitsa ve diğer barajları oluşturan menderesler doğada turistlere eşsiz manzaralar sunmaktadır. Faunistik çeşitlilik için orman ekosistemlerinin yanı sıra, vahşi hayvanların sahada sık görülmesi, avcılık turizminin de gelişmesine imkân sağlamıştır.

Turizm Yasası 262 maddenin 1 ve 2. fıkrasına göre Kırcaali şehrinde faaliyette olan kurumlar şu şekildedir; restoranlar (23 adet), kafeterya (14 adet), kahvaltı salonu (8 adet), pastane (13 adet), pizzacı (7 adet), 1 yıldızlı oteller sayısı (1 adet), iki yıldızlı otel sayısı; 1 (31 yatak), üç yıldızlı otel sayısı: 8 (427 yatak). Şehirde ilk turizm acentası 1926 yılında kurulmuştur. Belediye ve çeşitli kurumların desteği ile Borovitsa, Belite Brezi ve Ardino'da inşa edilen bungalov evler hala kullanılmaktadır. Ortaçağ kenti olan Perperikon (*Hyperperakion*) yılda 100000'den fazla turist tarafından ziyaret edilmektedir.

5. Doğal Turistik Kaynaklar

Kırcaali ili, çevresindeki Ardino, Djebel, Kirkovo, Krumovgrad, Kırcaali, Momçilgrad ve Çernooçene ilçelerinin tamamında toprakları bulunan çok sayıda nadir ve nesli tükenmekte olan bitki ve hayvan türünü barındıran, doğal kaynaklar bakımından son derece zengin bir bölgede konumlanmıştır.

- **Taş Mantar (*Skalni Gibi*)**

Çeşitli boyutlardaki kaya oluşumları Beli Plast (*Akçakayrak*) köyünün doğusunda, Kırcaali'yi Haskovo'ya (*Hasköy*) bağlayan yol boyunca sıralanmıştır. Doğal şekillerin varlığını korumak amacıyla 13/05/1974 tarihli ve 1427 sayılı karar ile bu oluşumların bulunduğu 3 hektarlık saha sit alanı ilan edilerek koruma altına alınmıştır. Kayaların bir kısmı doğal rengindeyken diğer bir kısmı pembedir. Riyolit volkanik tüflerle oyulmuş olan kayaların yüksekliği 2.5 metredir. Taş mantarların oluşturduğu tüfler, aynı zamanda Paleojen'e kadar uzanan yoğun sualtı volkanik aktivitesinin bir sonucudur. Denizin çekilmesinden ve deniz tabanının art arda yükselmesinden sonra üzerlerinde erozyon oluşmaya başlamıştır. Alt pembe tabaka güneş, rüzgâr ve yağmurun etkilerine karşı daha yumuşak ve daha dirençlidir (Yanev ve İvanova, 2002:78). Üst yeşilimsi tabaka daha güçlü mineraller en önemlisi volkanik elementler içerir.

- **Gelin Kayaları (*Kamenna Svatba*)**

Bir düğün alayı görüntüsünü anımsatan taş piramidin oluşumuna sahip olan bu yapının yüksekliği 0,5 ila 10 m. arasında değişir. Oluşumundaki formasyonların yapı taşları yaklaşık olarak 35 milyon yıl önce riyolit bileşimli volkanik tüflerden meydana gelmiştir. Volkanik patlamalar sonucunda deniz tabanında çeşitli kaya parçaları ile karışmış kalın volkanik kül katmanları oluşmuştur. Çökeltilerin yavaş yavaş sıkışması ile şimdiki görünümünü kazanan oluşumlar tüf katmanlarına dönüşmüştür. İçeriğindeki farklı minerallerin yapısı nedeniyle kayalar beyaz, sarı, pembe ve yeşil renktedir. (Yanev ve İvanova, 2002:79). Zimzelen köyü yakınlarında her mevsim yurtiçi ve yurtdışından çok sayıda ziyaretçinin geldiği bu yerin doğal kompozisyonu bir düğün alayına benzetildiği için ilgi çekici ve heyecan vericidir.

- **Taş Penceresi (*Skalen Prozorets*)**

Büyük Dol şehrine bağlı Kostino köyünde bulunan ve her iki tarafından kaya parçaları ile desteklenen bir kaya köprüsü görünümüne sahiptir. İki sütunla desteklenmiş olan köprünün yüksekliği yaklaşık 10 m. uzunluğu 15 m. ve genişliği ise 7 m.dir. Oluşumunun yaklaşık 50 milyon yıl önce başladığı varsayılan taş pencerelerinin altında yeşil renkte olan ve geyik şekline benzeyen formasyonları görmek mümkündür. Erozyon ve aşınmanın etkisiyle üç olan sütun sayısı ikiye düşmüştür. Kaya Penceresi 415 / 12.06.1979 sayılı yasa ile koruma altına alınan doğal bir sit alanı özelliğindedir.

- **Aşındırıcı Kuyu**

Milyonlarca yıl önce bölgedeki aktif volkanik faaliyetlerin sonucunda oluşan donmuş lavlar halindeki kayalar Studen Kladenets (*Soğuk*

Pınar) Köyü ile Arda Nehri boyunca uzanmaktadır. Volkanik kalderanın kalıntısı Arda Nehri'nin suları tarafından kısmen tahrip edilmiştir. Studen Kladenets köyü yakınlarında, aynı adı taşıyan baraj duvarının yakınında kuvarslı büyük mineral damarları ve kalsedon oluşmuştur. Nehir sularının tahribi sonucunda oluşan birikintiler kayalarla temas ederek büyük deliklerin oluşmasına sebep olmuştur. Farklı boyutlarda bulunan kayalar 20 cm. çapında ve 10 cm. derinliğindeki nehir yatağında bulunur.

- **Şelaleler**

Kırcaali'de önemli jeolojik oluşumlardan olan şelaleler, akarsu yatağının dike yakın bir biçimde aniden düştüğü, suların yüksekten dökülerek aktığı kısma denir. İlçe sınırlar içerisinde koruma altında bulunan şelaleler Padalo, Krasino ve Gianka köylerinde bulunur. Dzhanka köyü ile Krumovgrad (Koşukavak) -Haskovo (Hasköy) karayolu boyunca Duşan Dere'de (Dusdyun Dere) yer alan şelaleler turistik bir rotaya dahil edilerek turizme kazandırılmıştır.

- **Veikata Zirvesi (*Vrîh Veykata*)**

Gumürdzhinski Snezhnik dağ sırasının en yüksek zirvesi olan Veikata'nın yüksekliği 1463 metredir. Bulgaristan'ın en güney noktası olan bu zirveden Yunanistan'ın Kırcaali'ye yakın olan köylerini görmek mümkündür. Zirveye giden yollardan birisi Chakalarovo köyündendir. Köyün kuzeyinde bulunan taş köprüyü geçtikten sonra yaklaşık 2 saatlik yürüyüşten sonra zirveye ulaşır. Dolno Kupinovo köyünden zirveye ulaşmak için ise eski toprak yoldan yararlanılır.

- **Brajlyanina Mağarası**

Visoka Polyana köyü yakınında yer alan **Brajlyanina** mağarası Hisara Kalesi yakınındadır. Üç katlı olan mağara yarasalar tarafından iskân edilmiştir. Centromerus milleri örümceğinin dünyadaki tek yaşam alanı olan mağara 650 metre derinliğindedir.

- **İnikler (Stremtsi Labirentleri)**

Stremtsi köyü yakınlarında bulunan labirentlerin toplam uzunluğu 460 metredir.

6. Kırcaali İli'nde Kültür Turizmi

- **Perperikon (Hyperperakion)**

Kırcaali şehrinin güneybatısında, Gorna Krepost köyünün kuzeyinde, Chiflik, Murgovo ve Chernoochene'den yaklaşık bir kilometre uzaklıkta kurulan arkeolojik bir komplekstir. Roma dönemine ait kalıntıların yer aldığı kompleks büyük bir taş şehir görünümündedir (Atanasov, 2002:94).

Resmî Gazetenin 27.08.1968 tarihli 67 nolu baskısında, Antik ve Orta Çağ'dan kalma mimari anıt listesinin çıkarılmasıyla Perperikon yüzlerce dönümlük bir alana yayılan arkeolojik sit alanı ilan edilmiştir. Saha arkeolojik sit alanı ilan edilip koruma altına alınmasıyla birlikte yılda 100000 kişinin ziyaret ettiği bir yer haline gelmiştir. Orta çağ kenti olan Perperikon (Hyperperakion), Bulgaristan Cumhuriyeti'nin 100 ulusal turistik bölgesinden biri olarak kabul edilmektedir.

- **Borovitsa Nehri'nin Çevresinde Bulunan Geç Antik ve Orta Çağ Kalesi**

Kale 436 m. yükseltisiyle çevresindeki araziye hâkim olan plato zirvesinde yer alır. Doğu ve güneyinde dik uçurumlar bulunan kalenin kuzeydoğusunda Borovitsa, güneyinde ise Arda Nehri akar.

- **Ortaçağ Kalesi-Vişegrad**

Kırcaali ilçesi sınırları dahilinde en iyi korunmuş erken Bizans ve Ortaçağ kalelerinden birisidir. Ortaçağ'da Ahridos valisi kale çevresini ikametgahı olarak kullanmıştır. Birden fazla kültür katına sahip olan Vişegrad yerleşimi ve kalesi ulusal öneme sahip kültürel bir anıttır.

7. Kırcaali İli'nde İnanç Turizmi

- **Ortodoks Kilisesi**

Kırcaali şehrinin Gledka mahallesinde yer alan Ortodoks Kilisesi yirminci yüzyıldan kalma üç nefli bir bazilika ve tapınaktan oluşmaktadır. Kilise duvar resimleri ağırlıklı olarak mavi ve sarı renktedir. Perperikon antik şehrinde 2002 yılında yapılan kazılarda bulunan ve Hz. İsa'ya ait olduğu tahmin edilen haçın bir bölümü bu kilisede muhafaza altına alınmıştır. Kiliseye ait uzun çan kulesi kompleksin üzerine yükselir ve uzaktan görülebilir.

- **St. George Povedonets Kilisesi**

Şehir merkezinde bulunan ve yirminci yüzyılın ilk yarısında inşa edilmiş olan kilise üç nefli ve kubbelidir. Altın rengine boyanmış olan kilise kubbeleri bu görünümünden dolayı dikkat çekmektedir. St. George Kilisesi Povedonets, 1912 yılında Doğu Rodop'larda inşa edilen ilk tapınaktır. Kilise 28 Ekim 1928'de Piskopos Hariton tarafından kutsanmıştır. Duvarları 1954 yılında Piskopos Stefan tarafından boyanmış ve dekore edilmiştir. Kilisede her yıl çocuklar için teoloji yaz kampları düzenlenmektedir. Yerel öneme sahip kültürel bir anıt olan kilise yerli ve yabancı birçok turist tarafından ziyaret edilmektedir.

- **St. John Podrom Manastırı**

Kırcaali şehrinde bulunan St. John Podrom manastırı, Veselchane mahallesinde Arda Nehri kıyısında yer almaktadır. Arkeolog ve mimarlar tarafından 1998 yılında yapılan kazılarda manastırın bulunduğu yerde dokuzuncu yüzyıldan kalma dini semboller keşfedilmiştir. Bizans mimari yapısına göre inşa edilen manastır binası ayrı bir narteks ile üç nefli kubbe bazilikası şeklindeydi. Eski mimari yapısından sadece temeli kalan kilise XIII. yüzyılın başında yıkılmış ve yeniden aslına uygun olarak restore edilmiştir. Günümüzde ibadete açık olan bu kilise Bulgaristan Cumhuriyeti'nin 100 ulusal turistik bölgesinden birisidir.

- **Kırcaali Merkez Camisi**

Kırcaali şehrinde 1812 yılında inşa edilen cami şehir pazarının da içinde bulunduğu komplekste yer alır. Camii binası 1874 yılında onarılmıştır. Kırcaali şehrinin en büyük camisi olma özelliğini taşıyan bu yerde aynı anda 500'e yakın kişi ibadet edebilir. Geniş bir bahçesi bulunan caminin çevresinde küçük ve orta ölçekli işletmeler yer alır.

- **Podkova Köyü Ahşap Camisi**

Tamamen ahşap bir iskelet üzerine kurulmuş olan cami Podkova köyünde bulunur. Herhangi bir çivi kullanılmadan inşa edilmiş olan yapı efsaneye göre 7 kız tarafından 1 gecede inşa edilmiştir. Yerel halk tarafından yedi kızın camisi olarak anılan bu yapı 2009 yılında aslına uygun olarak yeniden restore edilmiştir.

8. Kırcaali İli'nde Müze ve Galeriler

- **Bölgesel Tarih Müzesi**

En erken antik dönemden 20. yüzyılın başına kadar Doğu Rodoplar'da yaşamı simgeleyen 45 binden fazla parçanın yer aldığı müze 1965 yılında kurulmuştur. Her katında farklı döneme ait tarihi kalıntıların ve parçaların bulunduğu müze 15 dönümlük bir alan üzerindedir. Bulgaristan'ın güneyinde kurulan ve tek olan botanik parkı müzenin bahçesindedir. Bu bahçede 22 bitki türü bulunmaktadır.

MÖ. 6.binyıldan kalma eserlerin yanı sıra en eski Neolitik çağ kalıntıları da ilgi çekicidir. Trakya kültürünün ve kült merkezlerine ait eşsiz megalitlerin fotoğrafı, kaya mezarları, türbeler, nişler ve adak plakalarının yanı sıra Roma uygarlığına ait lüks seramikler bronz ve altın plastikler bu müzede sergilenmektedir. Orta çağ kilise mimarisi ve sanatından da eserlerin bulunduğu müzede 18. yüzyıldan kalma ahşap oymacılığı, kilise eşyaları ve taş işçiliğine ait parçaları da görmek mümkündür.

Müzenin Etnografya bölümü, XIX ve XX. yüzyılın başından bu yana Doğu Rodop halkına ait en iyi örnekleri muhafaza etmektedir. Bu bölümde örme, kumaş dokumaları ve bölgede yaşayan tüm etnik grupların kullandıkları araç-gereçler sergilenmektedir. Bölge Tarih Müzesi ildeki arkeolojik alanların keşfi restorasyonu ve korunması ile ilgili bilimsel faaliyetler üzerine çalışır.

- **Stanka Dimitrova Sanat Galerisi**

Stanka Dimitrova Sanat Galerisi 1961 yılında kurulmuş olup Bulgaristan'ın güneyinde Kırcaali'nin en eski kültür kurumlarından birisidir. Osmanlı Devleti'nden kalan tarihi konağın restorasyonunun yapılması sonucunda açılan galeri binasında kalıcı sergiler, yüzlerce resim, heykel, Bulgar ve yabancı klasikler ile çağdaşlarının heykellerini görmek mümkündür. Ülkenin en zengin üçüncü sanat galerisi olan bu yer Bulgar kültürünü simgeleyen 5000'den fazla resim, grafik, heykel, ikonalar, baskılar ve kilise malzemelerini barındırır. Galerinin sergi salonunda Vladimir Dimitrov'un resimleri sergilenmektedir. Sanatçı Murkwitch 1908 yılında tarafından boyanmış olan Prens Ferdinand'ın portresi de burada korunmaktadır.

- **Çağdaş Sanat Galerisi**

Art Circle Hareketi'nin 2002 yılından beri genç sanatçılar için kültürel programların düzenlediği Çağdaş Sanat Galerisidir. Dazhdovnitsa Sanat Merkezi'ndeki sanatsal etkinliklere çağdaş Bulgar ve yabancı yazarlara ait 300'den fazla sergilenmektedir. Sergide yer alan eserler arasında etno-çalışmalar, yerel folklor gruplarına ait eserler yer alır. Sanat galerisi aynı zamanda tartışmalar, multimedya gösterimleri ve edebi gösteriler düzenleyen bir gençlik kültür ve eğitim merkezi olarak da faaliyet göstermektedir.

- **Kadrie Litifova Devlet Müzik ve Drama Tiyatrosu**

Kadrie Litifova Devlet Müzik ve Drama Tiyatrosu yurtiçi ve yurtdışından farklı dönemlerde sanatseverleri ağırlamaktadır. Şehrin merkezinde yer alan bu yapı Balkanlar'ın en iyi ses sanatçılarından birisi olan Kadriye Latifova'nın adını taşımaktadır.

9. Şehir Sembolleri

- **Orpheus Anıtı**

Kırcaali-Haskovo karayolunun Paniçkovo köyü yakınında bulunan ve 2006'da açılmış olan anıt şehrin yeni sembolü olarak kabul edilmiştir. Orpheus anıtı, dört yolun buluştuğu ve sonsuzluk anlamına gelen bir daireyle birleşmektedir. Anıt, şehirden geçen sonsuz bir nehrin su

fısıltısını, Rodop'ların yollarını, Rodop Dağları'nın yeşilini ve yılın büyük bir bölümünde şehrin üzerinde parlayan güneşi simgelemektedir. Anıtın kompozisyonu heykeltıraş Ziyatin Nuriyev tarafından yazılmış ve sanatçı Gaspar Godot tarafından yapılmıştır.

- **Eski Kent**

Kırcaali şehrinde tarihi kalıntı ile evlerin bulunduğu yer olarak da bilinen Kliment Ohridski ve İvan Vazov sokaklarının yer aldığı yerde Rönesans tarzında inşa edilmiş birçok ev kompleksi vardır. Sanatçılar Evi (Kerimov Evi) ile Mimarlar Evine de ev sahipliği yapan bu yerler azda olsa turistlerin ilgisini çeker.

- **Su Aynası (*Vodnoto Ogledalo*)**

Arda Nehir üzerinde 2009 yılında inşa edilmiş olan Su Aynası (*Vodnoto Ogledalo*) şehrin en önemli yapılarından birisidir. Kırcaali Barajı'ndan yaklaşık 300 m. uzaklıkta başlar ve Studen Kladenets Barajı'nın yakınına kadar Veselchane mahallesine giden köprüye ulaşır. Hidroelektrik enerji üretim görevini gören bu yapı aynı zamanda nehir kenarında bir rekreasyon alanı oluşturmasının yanı sıra bölgede yeni iş sahalarının kurulmasını da sağlamıştır.

SONUÇ

Kırcaali ilçesi sahip olduğu kültürel, tarihi ve doğal kaynakları sayesinde turizm sektörü gelişme göstermiştir. Yerel yönetimler ve özel sektörün hedefleri doğrultusunda bölgenin ekonomik kalkınmasına katkıda bulunabilecek turizm hedefli unsurları değerlendirme potansiyeline sahiptir. Ekonomik büyüme ve sosyal kalkınma kaynağına bir alternatif olan turizm; yerel topluluklarda turizm kaynaklarını (biyolojik çeşitlilik ve kültürel ve tarihi miras) korumaya yönelik olumlu tutum ve bilgiler geliştirmek; yerel nüfus için alternatif bir gelir ve istihdam kaynağı ile iş istihdamını teşvik etmek için yeni bir fırsat olarak değerlendirilmektedir. Uzun vadede yıl boyunca yerli ve yabancı turist çekmek; bölgede kırsal, ekolojik, folklor, avcılık, kültür ve eğitim turizminin gelişmesinde rekabet avantajı sağlamak; altyapı gelişimini, turizm arzı; çevre dostu geçim kaynaklarını sürdürmek ve geliştirmek yerel yönetimlerin birinci önceliği haline gelmelidir.

Turizmi çeşitlendirerek ve turizmi tam zamanlı bir endüstri haline getirerek sürdürülebilir ekonomik büyümeyi sağlayarak, istihdam yaratmayı destekleyecek, insanların refahını artıracak, bölgenin kültürel ve tarihi mirasını tanıyacak unsurları turizmin içine katılması gerekir. Bölgesel turizm çeşitliliklerini yerel turistik unsurların içine entegre ederek kültürel ve tarihi turizmin geliştirilmesi gerekir. Bu bağlamda

Kırcaali bölgesindeki ulusal turizm ile bölgesel turizmin etkinliğini artırma olasılıklarını yerel yönetimler ortaya koymalıdır. Bunun yanı sıra yerel yönetimler girişimcilerin çevre projelerini destekleyerek ekonomiyi canlandırma ve teşvik etme yolları oluşturmalıdırlar. Kırsal turizm, tamamen ekonomik yönelimli olan çevresel ve sosyal değerleri büyük ölçüde göz ardı eden kitle turizmi için giderek daha tehditkâr olan uygulamadan bir çıkış yoludur. Kırsal turizm çevreye zarar vermediği gibi aynı zamanda bölgesel kalkınmaya katkıda bulunduğu için önemli bir avantajı olduğu düşünülmelidir. Turizmden gelir elde edebilmek için turizm yoğunluğunun düşük olduğu bölgelerde tatil yapmak, turistik alanların bölgelere eşit dağılmasının sağlanması gerekir.

Kırcaali İlçesinde Turizminin Zayıf Yönlerin Geliştirilmesi Üzerine Çözüm Önerileri;

- Turizme yönelik tanıtımı yapılacak olan herhangi bir sahanın logo ve sloganının hazırlanması gerekir. Bu bağlamda sahayı ilgilendiren haritaların basılması, yürüyüş rotalarını gösteren uygulamaların yapılması,
- İlçedeki belediyelerin web sitelerine dahil edilmek üzere turizme uyarlanmış dijital multimedya ürünlerinin hazırlanması,
- Turizm hedeflerine yönelik kısa, tanıtıcı filmlerin yapılması,
- Hotel ve hostel rezervasyon sisteminin etkileşimli coğrafi portalının geliştirilmesi,
- İlçede turizme yönelik öncelikli yolların tanımlanması-teknik faaliyetlerin oluşturulması ve onarılması,
- Turistlerin ihtiyaçlarını incelemek ve müşteri memnuniyetlerini ölçmek için yıllık ampirik çalışmaların düzenlenmesi,
- Turistik yerlerin bakımı ve temizliği için bir birimin oluşturulması,
- Kırcaali ilçesinde turizmin yoğun olduğu belediyelerde turizm danışma merkezlerinin kurulması ve koordinasyonun sağlanması gerekir.

KAYNAKÇA

- Atalay, İ., *Türkiye Coğrafyası*, (1997). Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir.
- Atanasov, V., The Ancient Gold Mine Perperikon Near The Village Of Stremtsi, Kurdzhali Region, *Annual of the University of Mining and Geology "St. Ivan Rilski"* vol.45, part I, Geology, Sofia, 2002, pp. 89-96.
- Can, R, R., (2019). Kırıkhan İlçesi'nin Turizm Potansiyeli. *The Journal of Social Science*, 3 (6), 583-599.
- Doğanay, H., Zaman, S., (2013), *Türkiye Turizm Coğrafyası*, Pegem Akademi Yayınları, Erzurum.
- Donçev, D., Karakaşev, H., (2007). *Geografiya Na Bulgariya*, Siela Yayınevi, Sofya.
- Gözenç, S., (1995). *Ülkeler Coğrafyası*, Çantay Kitapevi, İstanbul.
- Kınacı, B., Pehlivan A, N., Seyhan, G., (2011), *Turizm ve Çevre (Çevre Koruma)*, Pegem Akademi Yayınları, Ankara.
- Slaveykov, P., Zlatunova, D., (2007). *Geografiya Na Bulgariya*, Paradigma Yayınevi, Sofya.
- Salimehmet, N., (2006). *Bulgaristan Kırcaali İli ve Çevresi Türk Ağzı*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Yiğit, K, B., Kayapınar, A., (2018). Gazi Kırcaali Baba. *Rumeli'de Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (12), 138-183.
- Yiğit A, (1996). *Türk Ülkeleri ve Türklerin Yaşadıkları Bölgelerin Coğrafyası*, Türkiye ve Türk Dünyası İktisadi ve Sosyal Araştırmaları Vakfı Elâzığ Şubesi Yayınları:2, Türk Dünyası Dizisi:2, Elâzığ.
- Yumer, D., (2006). *Bulgaristan Kırcaali Bölgesi*, Türkiye Cumhuriyeti Filibe Başkonsolosluğu Ticaret Ataşeliği, Filibe.
- Y, Yanev., I, Rositsa., Plazishte Formation – a new lithostratigraphic unit for the Lower Oligocene pyroclastic rocks in the Eastern Rhodopes, *Review Of The Bulgarian Geological Society*, vol. 73, part 1–3, 2012, p. 69–83.
- Bulgaristan Cumhuriyeti Kırmızı Veri Kitabı Elektronik Baskı <http://e-ecodb.bas.bg/rdb/bg/08.01.2020/12:46>
- Bulgaristan Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Enstitüsü 08.02.2020/11.27_

EKLER

Fotoğraf 1. *Arda Nehri'nin Kırcaali Barajı Civarından Görünümü.*

Fotoğraf 2. *Kırcaali Barajı'ndan Bir Görünüm.*

Fotoğraf 3. *Kırcaali-Haskovo (Hasköy) Karayolu Boyunca Çeşitli Boyutlardaki Taş Mantarlardan Bir Görünüm*

Fotoğraf 4. *Zimzelen Köyü Yakınlarında Bulunan Gelin Kayalarından Bir Görünüm.*

Fotoğraf 5. Kırcaali Şehrinin Güneybatısında, Gorna Krepost Köyü'nün Kuzeyinde Nulanan Perperikon Antik Şehrinden Bir Görünüm.

Fotoğraf 6. Gledka Mahallesi'nde Bulunan Ortodoks Kilisesi'nin Bahçesinden Bir Görünüm.

Fotoğraf 7. Şehir Merkezinde Bulunan ve Yirminci Yüzyılın İlk Yarısında İnşa Edilmiş Olan St. George Kilisesi Povedonets'den Bir Görünüm

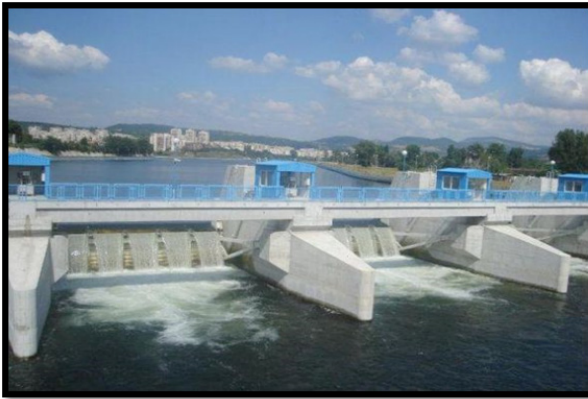
Fotoğraf 8. Kırcaali Merkez Camisi'nden Bir Görünüm.

Fotoğraf 9. *Eski Bir Osmanlı Medresesi Olan Bölgesel Tarih Müzesi 'nden Bir Görünüm.*

Fotoğraf 10. *Antik Yunan Efsanelerinden Birisi Olan Orpheus 'un Anıtından Bir Görünüm.*

Fotoğraf 11. *Kırcaali Şehrinin Yeni Sembollerinden Olan Su Aynasından Bir Görünüm.*

Bölüm 10

VI. MİTHRADATES'İN KAPPADOKİA POLİTİKASI VE ROMA'NIN DİPLOMATİK GİRİŞİMLERİ

Emre GÖKMEN¹

¹ Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Eskiçağ Tarihi) Anabilim Dalı, emregokmen1407@gmail.com

M.Ö. 120-63 yılları arasında Pontos Kralı olarak hüküm süren VI. Mithradates, hayatının büyük bir bölümünü Roma'ya karşı mücadele ile geçirmiş ve Anadolu'da egemenlik kurabilmek için politikalar üretmiştir. Bu politikaların yoğun olarak gerçekleştirildiği bölgelerden biri de Kappadokia olmuştur. Daha önce Pontos kralı V. Mithradates, Kappadokia tahtında yaşı küçük olan bir kralın oturmasını fırsat bilerek Kappadokia'ya bir sefer düzenlemiş ve kızı Laodike'yi Kappadokia kralı VI. Ariarathes ile evlendirmiştir. (App. Mith. II.10; Magie, 1950: 194; McGing, 1986: 37; Sherwin-White, 1984, 105). Bu evlilik, V. Mithradates'in Kappadokia üzerindeki egemenlik planlarını gerçekleştirmek amacıyla yapılmıştır. Bu durum karşısında Roma'nın herhangi bir girişimde bulunup bulunmadığı bilinmemektedir. V. Mithradates'in ölümünden sonra tahta geçen VI. Mithradates'in yaşının küçük olmasından faydalanan Roma, Phrygia'yı Pontos'tan, Lykaonia'yı ise Kappadokia'dan almıştır. (Just. Epit. XXXVIII.5.3; Sherk, 1993: 49). Bu durum Anadolu'daki dengeleri değiştirmekle birlikte, özellikle Phrygia'nın Pontos'tan alınması, VI. Mithradates ile Roma arasındaki savaşların en önemli nedenlerinden biri olacaktır.

VI. Mithradates'in tahta çıkışının ardından Kappadokia'da bazı karışıklıklar çıkmış, VI. Mithradates'in desteğini alan Kappadokia'lı bir soylu olan Gordios, VI. Ariarathes'i öldürüp Pontos'a sığınmıştır. (Just. Epit. XXXVIII.1.1). VI. Ariarathes'in ölümünden sonra VII. Ariarathes tahta geçmiş, yaşının küçük olması sebebiyle Kappadokia bir süreliğine VI. Mithradates'in kız kardeşi Laodike tarafından yönetilmiştir. (Magie, 1950: 203; Callataÿ, 1997: 267; Sherwin-White, 1984: 105; McGing, 1986: 73; Simonetta, 1961; 16-17). Böylelikle Kappadokia, dolaylı olarak Pontos egemenliğine girmiştir.

VI. Mithradates, gizlice Pontos'tan ayrılarak Anadolu'da bir gezi gerçekleştirmiştir. (Just. Epit. XXXVII.3.4.; McGing, 1986: 66; Callataÿ, 1997:265). Bu geziyi Anadolu'da yaşayan halkların Roma'ya karşı tutumlarını öğrenerek ileride kullanabileceği bilgiler elde etmek amaçlı yapmış olabilir. (Magie, 1950: 196; McGing, 1986: 66). VI. Mithradates, iktidarını sağlamlaştırdıktan sonra Kappadokia bölgesini ele geçirmiştir. (Just. Epit. XXXVII. 3.3). Aynı dönemde Roma'nın doğu Akdeniz'deki egemenlik sahasının gittikçe genişlemesi üzerine VI. Mithradates, M.Ö. 101 yılında elçilerini Roma'ya göndermiştir. (Diod. Sic. XXXVI.15.1; App. Mith. XIX; Dmitriev, 2006: 289; Callataÿ, 1997: 271). Bu girişimin amacı, Roma Senatosu'ndaki bazı senatörleri para ile satın almaktı. Böylelikle VI. Mithradates, Roma'nın iç meselelerine yoğunlaştığı dönemde Kappadokia üzerindeki emellerini gerçekleştirdikten sonra Roma'nın olası bir müdahalesi ile karşılaşmaktan çekindiği için böyle

bir girişimde bulunmuştur. (McGing, 1986: 72; Dmitriev, 2006: 289; Kallet- Marx, 1995: 244).

VI. Mithradates, Kappadokia kralı VII. Ariarathes ve kardeşlerini ortadan kaldırmayı planlamış (Just. Epit. XXXVIII.1.1), fakat VI. Mithradates bu amacına ulaşmadan, Bithynia kralı III. Nikomedes Kappadokia'yı istila etmiştir. (Just. Epit. XXXVIII.1.1; McGing, 1986:74; Sherwin-White, 1977a: 71; Sherwin-White, 1984: 105; Callatay, 1997: 267; Sullivan, 1990: 31; Glew, 1987: 23). III. Nikomedes, Kappadokia kraliçesi Laodike ile evlenerek Kappadokia'da egemenlik kurmak için ilk adımını atmıştır. (Just. Epit. XXXVIII.1.1-5; Hind, 2006; 141; Daux, 1933:77; Simonetta, 1961: 17). Bunun üzerine VI. Mithradates, ordusunu Kappadokia üzerine göndererek Bithynia kuvvetlerini Kappadokia'dan uzaklaştırmış ve Kappadokia'yı kendi krallığına katmak yerine, tahtı yeğeni VII. Ariarathes'e bırakmıştır. (Just. Epit. XXXVIII.1.5; Pastor, 2014: 225-227; Tekin, 1998: 206; Pastor, 2008: 54; Madsen, 2009: 195; Glew, 1977: 387; McGing, 1986: 73; McGing, 2009; 207; Sullivan, 1990: 31; Sherwin-White, 1984: 105). VI. Mithradates'in bu politikası, Kappadokia'yı kendi krallığına eklemek yerine vasal bir krallık haline getirmek olarak tanımlanabilir. (Glew, 1977: 388). Kappadokia'da cereyan eden bu olaylardan sonra Roma'dan herhangi bir tepki gelmemiştir. (Sherwin-White, 1977a: 71).

VI. Mithradates'in, Kappadokia'lı bir soylu olan Gordios'a² eskiden sahip olduğu toprakları iade etmek amacıyla Kappadokia topraklarına girmesi, Pontos-Kappadokia ilişkilerini kopma noktasına getirmiştir. Bu durum karşısında harekete geçen VII. Ariarathes, VI. Mithradates'e karşı bir ordu meydana getirmiştir. (Just. Epit. XXXVIII.1.8). VI. Mithradates, savaşmak yerine başka bir yol izleyip VII. Ariarathes ile görüşme yapmak için girişimde bulunmuştur. (Just. Epit. XXXVIII. 1.9). VII. Ariarathes, daveti kabul ettiğinde ise iki kral konuşurken VI. Mithradates, herkesin gözü önünde VII. Ariarathes'i öldürmüştür. (Just. Epit. XXXVIII.1.10; Hind, 2006: 141; Borrell, 1862: 9; Errington, 2017: 279; Simonetta, 1961: 17; Sherwin-White, 1977b: 173). VI. Mithradates, kendi oğlunu IX. Ariarathes³ ünvanı ile Kappadokia kralı ilan etmiş, IX. Ariarathes'in yaşının küçük olması nedeniyle Gordios'u kral naibi olarak atamıştır. (Just. Epit. XXXVIII.1.10; Magie, 1950: 203; McGing, 1986: 75; McGing, 2009: 208; Badian, 1959: 291; Sherwin-White, 1977a: 71;

2 VI. Mithradates, Kappadokia üzerindeki çıkarlarını korumak ve egemenlik oluşturmak için Kappadokia'da müttefikler edinmeye çalışmış ve onlar aracılığıyla Kappadokia'da egemenlik oluşturmak için politikalar geliştirmiştir. VI. Mithradates ile Gordios'un birlikte hareket ettikleri olaylar hakkında ayrıca bkz. Plut. Sull. V.3; App. Mithr, XCV; Just. Epit. XXXVIII. 1.1; 1.10; 2.5; Pomp. Trog. Prog. XXXVIII; Simonetta, 1977: 39; Niese, 1896: 820.

3 Ariarathes ünvanını almasının nedeni, Kappadokia üzerinde meşruiyetin sağlanması çabasıdır. Sullivan, 1990: 190.

Sherwin-White, 1984: 105; Glew, 1977: 389; Kallet-Marx, 1995: 244; Sullivan, 1990: 53). Kappadokia'da cereyan eden bu gelişmeden sonra Roma herhangi bir müdahalede bulunmamıştır. (McGing, 1986: 72; Luce, 1970: 170).

M.Ö. 100 yılında Senato, Roma'da otoritesini sağlamlaştırdıktan sonra, Kappadokia tahtına IX. Ariarathes'in geçmesi sebebiyle Anadolu'ya bir elçilik heyeti göndermeye karar vermiştir. (*Badian, 1959: 300; Badian, 1968: 31; Luce, 1970: 168; Glew, 1977: 387*). Bu gelişmeden önce Roma'nın Anadolu'daki gelişmelere kayıtsız kalması, kendi iç meselelerine yoğunlaşmasından kaynaklanmaktaydı. (*McGing, 1986: 69; Sherwin-White, 1977a; 71*). Roma, M.Ö. 98 yılında Marius'u dinsel amaçlı bir gezi maksadıyla Anadolu'ya göndermiştir.⁴ Marius, Kappadokia ve Galatia bölgelerinde incelemelerde bulunmuş ve bu sırada VI. Mithradates'le de görüşmüştür. (*Pastor, 1999: 506; Pastor, 2014: 225; Luce, 1970: 162*). Görüşme sırasında Marius, VI. Mithradates'e "*Ey kral, ya Romalılarından daha güçlü ol, ya da emredilene sessiz bir biçimde yap.*" demiştir.⁵ Bu konuşma, Roma'nın Anadolu ile ilgili meselelerinde uygulamış olduğu Roma politikası ve propagandasını en iyi biçimde yansıtmaktadır. (*Sherwin-White, 1977a: 74*).

Kappadokia'lılar VI. Mithradates'in kral olarak ilan ettiği IX. Ariarathes'e karşı ayaklanarak M.Ö. 97 yılında VI. Mithradates tarafından öldürülen kralın kardeşini kendilerine kral olması için çağırmışlardır. (*Just. Epit. XXXVIII.2.1; Tekin, 2008: 167; Magie, 1950: 204; Dmitriev, 2006: 290; McGing, 1986: 76; Badian, 1959: 291; Callatay, 1997: 271*). Bunun üzerine Kappadokia'ya gelen VIII. Ariarathes, Kappadokia tahtına çıkmıştır. (*Sherwin-White, 1984: 106; Dmitriev, 2006: 285; Sullivan, 1990: 39*). Fakat daha sonra VI. Mithradates, yeniden Kappadokia'yı işgal etmiştir. VIII. Ariarathes, Kappadokia'dan çıkarıldıktan sonra endişe ile ortaya çıkan bir hastalıktan dolayı hayatını kaybetmiştir. (*Just. Epit. XXXVIII. 2.2; Pastor, 2013: 189; Simonetta, 1977: 36*). Böylelikle VI. Mithradates, Kappadokia tahtına tekrar IX. Ariarathes'i getirmiştir. Kappadokia'nın işgali sonrasında Pontos genişlemesinden rahatsız olan III. Nikomedes, bir kişiyi VII. Ariarathes'in oğlu olarak Roma'ya göndermiş ve Senato'dan Kappadokia Krallığı'nda hak iddia etmesini

4 Plut. Mar. XXXI.2-5; Cic. Brut. XIII.3; Green, 1990: 559. Marius'un gezisi dinsel bir amaç taşısa da gerçekte VI. Mithradates'in Anadolu'daki faaliyetlerinden rahatsız olan Roma, ileride VI. Mithradates ile gerçekleşebilecek olası bir savaş nedeniyle bölgeyi tanımak istemesi amacıyla Marius'u Anadolu'ya göndermiştir. App. Mith. X; Daubner, 2006: 256. Marius'un Anadolu'ya gelmesinde amaç ise gerçekleşebilecek bir savaşta ordunun başına geçmektir. Bunun için de Marius, Anadolu'da Roma egemenliğini güçlendirmek için faaliyetlerde bulunmuştur. Luce, 1970: 165; Brennan, 1992: 146.

5 Plut. Mar. XXXI.3. Benzer bir cümleyi İskender, Pers Seferi'ne gitmeden önce Romalılar için söylemiştir. İskender, Romalılar için "*Eğer yönetmek istiyorlarsa ya güçlü olsunlar ya da güçlü olanlara boyun eğsinler.*" demiştir. Arr. Anab. VII.15.5.

sağlamıştır. (Just. Epit. XXXVIII.2.3-4). Bu durum karşısında VI. Mithradates, Gordios'u Roma'ya göndermiş ve Kappadokia tahtındaki kişinin V. Ariarathes'in oğlu olduğunu aktarmasını istemiştir. (Just. Epit. XXXVIII.2.5; Simonetta, 1977: 39; Niese, 1896: 820). Her iki tarafın söylemlerine karşın Roma, Kappadokia'yı VI. Mithradates'ten, Paphlagonia'yı da III. Nikomedes'ten almıştır. (Just. Epit. XXXVIII.2.5; Alexander, 1981: 2; Sherwin-White, 1977a: 71). M.Ö. 96 yılında Roma, Paphlagonia ve Kappadokia⁶'yı özgür ilan ederek kendi yasaları ile yaşamalarını sağlamıştır. (Str. XII.2.11; Just. Epit. XXXVIII.2.7; Badian, 1956: 120; Kallet-Marx, 1995: 248; Pastor, 2008: 56). Bu durum, politik bir kaos ortamı yaratmıştır. Roma'nın bu kararından sonra VI. Mithradates, Kappadokia'dan çekilmek zorunda kalmıştır.

Kappadokia'ya özgürlük verilmesinden sonra Kappadokia'lı elçiler, kendilerine verilen özgürlüğü reddetmiş ve kendilerine bir kral atanmasını istemişlerdir.⁷ Roma ise bir çözüm yolu bulup aralarından istedikleri bir kişiyi kral olarak seçmelerini dile getirmiştir. Roma bu hamlesiyle, VI. Mithradates'in Kappadokia tahtına müdahalesinin önüne geçmek istiyordu. (Dmitriev, 2006: 290). Kappadokia'lılar ise M.Ö. 95 yılında I. Ariobarzanes'i kendilerine kral olarak seçmişlerdir. (Just. Epit. XXXVIII.2.8; Str. XII.2.11; Tekin, 1998: 207; Durukan, 2012: 16; Brennan, 1992: 147; Dmitriev, 2006: 289; Sullivan, 1980: 1127).

VI. Mithradates, Anadolu egemenliği güçlendirmek adına ittifak oluşturma yoluna gitmiş (Just. Epit. XXXVIII. 3.1) ve Armenia kralı II. Tigranes'i Kappadokia topraklarına saldırması için ikna etmeye çalışmıştır. Ayrıca iki krallık arasındaki ittifakı güçlendirebilmek için kızını II. Tigranes ile evlendirmiştir. (Plut. Luc. XXII.1; Memn. XLIII.2, Just. Epit. XXXVIII.3.2). Bu girişimlerin sonucunda II. Tigranes, Kappadokia topraklarını istila etmiş, Kappadokia kralı I. Ariobarzanes ise krallığını terk ederek Roma'ya sığınmıştır. (Just. Epit. XXXVIII.3.1; McGing, 1986: 77; Badian, 1959: 293; Dmitriev, 2006: 290; Borrell, 1862: 12; Sullivan, 1980: 1129; McGing, 2009: 209; Arslan, 2007: 103).

Kappadokia'da bu olaylar devam ederken Roma, "Lex de Provinciis Praetoriis" olarak adlandırılan yasa çerçevesinde Anadolu'nun güneyindeki korsanları ortadan kaldırmakla meşguldü. (App. Mith. LVII; Plut. Sull. V.3; Mitchell, 2008: 190). Korsanlarla mücadele için Cilicia Eyaleti'ne vali olarak atanan Sulla, Cilicia yolundayken Kappadokia'nın istila edildiğini öğrenmiştir. Bunun üzerine I. Ariobarzanes'i tekrar tahta geçirmek için Kappadokia'ya doğru yola çıkmıştır. (Badian, 1959: 284;

6 VI. Mithradates, M.Ö. 89 yılında Ephesos kentinde verdiği söylevde Roma'nın kendisini aşağılamak için Kappadokia'yı bağımsız ilan ettiğini söylemiştir. Just. Epit. XXXVIII.5.9.

7 Kappadokia'lı elçiler, kendilerine kral olarak Gordios'un atanmasını istediklerini dile getirdiklerinde Romalılar, Gordios'un VI. Mithradates ile yakınlığı sebebiyle bu öneriyi reddetmiştir. Just. Epit. XXXVIII.5.9. Ayrıca bkz. Simonetta, 1961: 18.

Cagniart, 1991: 287; Arslan, 2003: 95; Kallet-Marx, 1995: 248; Keaveney, 2005: 30). Karşısındaki güçlere karşı başarı elde eden Sulla, Gordios'u bölgeden kovarak I. Ariobarzanes'i tahta çıkarmıştır. (Liv. per. LXX; Plut. Sull. V.3; Dmitriev, 2006: 289; Gerlach, 1856: 26; Sherwin-White, 1977a: 72; Sherwin-White, 1977b: 174). Böylece Anadolu'da ilk defa bir kral Roma yardımıyla tahtını elde edebilmiştir. (Dmitriev, 2006: 292). Ayrıca M.Ö. 188'den beri ilk defa Roma ordusu, Anadolu'daki taht kavgalarına müdahale etmiştir. (Sherwin-White, 1977a: 72). Bu girişimin temel amacı, VI. Mithradates'in Anadolu'daki genişlemesini kontrol altına almaktır.

Tüm bu gelişmeler yaşanırken Bithynia kralı III. Nikomedes, M.Ö. 94 yılında ölmüştür. Bunun üzerine III. Nikomedes ile Kappadokia prensesi Nysa'nın oğlu olan IV. Nikomedes tahta geçmiştir. (App. Mith. VII; Just. Epit. XXXVIII.3.4; Gran. Lic. XXIX-XXX; Arslan, 2007: 106; Dmitriev, 2006: 293; Brennan, 1992: 152; Hind, 2006: 142- 143). III. Nikomedes'in gayrimeşru oğlu olan Sokrates ise Kappadokia tahtını ele geçirebilmek amacıyla ayaklanmış ve Roma'ya başvurmuştur. (Brennan, 1992: 152; Pastor, 2008: 57). Roma'dan istediği desteği bulamayan (Callatay, 1997: 275) Sokrates, VI. Mithradates'e sığınmıştır. (Sherwin-White, 1977a: 72; Tekin, 2008: 156). VI. Mithradates, bu durumu bir fırsat olarak değerlendirmiş⁸ ve Aleksandros⁹ adlı bir kişiyi IV. Nikomedes'i öldürmesi için görevlendirmiştir. Suikast girişimi başarısız olunca, suikastı planlayan ve emir veren kişinin VI. Mithradates olduğu anlaşılmıştır. (App. Mith. LVII; Magie, 1950: 207; McGing, 1986: 79). Bu girişimin sonuçsuz kalmasının ardından M.Ö. 91 yılında VI. Mithradates, Bithynia topraklarına girip IV. Nikomedes'i tahtından uzaklaştırmıştır. Onun yerine Sokrates'i Bithynia kralı ilan etmiştir. (Memn. XXX.3; App. Mith. X; Eutr. V.5.1; Magie, 1950: 207; Tekin, 2008: 159). Ayrıca VI. Mithradates, Roma'nın bu dönemde Müttelikler Savaşı ile meşgul durumda olmasını fırsata çevirip komutanlarından Bagoas ve Mithraas'ı Kappadokia topraklarına göndermiştir. Bu komutanlar ise I. Ariobarzanes'i tahtından ikinci kez uzaklaştırarak onun yerine IX. Ariarathes'i Kappadokia kralı ilan etmişlerdir. (App. Mith. X; Memn. XXX.1; Liv. per. LXXVI; Oros. VI.2.1; Pastor, 2008: 54; Dmitriev, 2006: 293; Glew, 1977: 391; McGing, 1986: 79; Kallet-Marx, 1995: 357; Sherwin-White, 1977b: 176; Sherwin-White, 1984: 111; Borrell, 1862: 12; Brennan, 1992: 152). IV. Nikomedes ve I. Ariobarzanes, Roma'ya sığınarak Senato'ya tahtlarına tekrar geçmek istediklerini aktarmıştır. (Liv. per. LXXVI; Just. Epit. XXXVIII.3.3-4).

8 Çünkü Bithynia tahtında Ariarathes hanedanına mensup bir kişinin oturması, VI. Mithradates'in politikalarını zedeleyici bir durumdur.

9 Aleksandros, hakkında hiçbir şey bilinmemektedir. Fakat bu kişi III. Mithradates-Roma Savaşı sürecinde VI. Mithradates'in komutanı olan Aleksandros olabilir. Bkz. Mayor, 2013: 157 dn. 22.

M.Ö. 90 yılında Müttefikler Savaşı'na ara veren Roma, bu tarihten itibaren Anadolu'daki sorunların çözümüne ağırlık vermiştir. Aynı yıl, Manius Aquilius başkanlığındaki bir elçi heyeti, IV. Nikomedes ve I. Ariobarzanes'e tahtlarını iade etmek için Anadolu'ya gelmiştir. (Liv. per. LXXIV; App. Mith. XI; Just. Epit. XXXVIII.3.1-4; Sherwin-White, 1977b: 176; Hind, 2006: 142; McGing, 1980: 36; McGing, 1986: 79-80). VI. Mithradates ise henüz Roma ile direkt bir çatışmaya girmek istemediğinden Bithynia ve Kappadokia'dan çekilmiştir. (App. Mith. XI; LVI; Cass. Dio XXXI.99.2; Sherwin-White, 1984: 112; Dmitriev, 2006: 293). Tüm bu gelişmelerden sonra Roma'nın politikası gereği her şey eski haline dönmüştür.

Manius Aquilius, VI. Mithradates karşısında elde edilen bu başarıya karşın ondan düzenlediği seferin masraflarını talep etmiştir. VI. Mithradates'in cevabının olumsuz olması üzerine Manius Aquilius, IV. Nikomedes ve I. Ariobarzanes'in Pontos topraklarını istila etmeleri yönünde girişimlerde bulunmuştur. (App. Mith. XVI; LIV; LVI; Tekin, 2008: 156). I. Ariobarzanes'in bu öneriyi gerçekleştirmeyi göze alamamasına karşın, IV. Nikomedes hem tahtını elde edebilmek için, hem de Romalılar'dan aldığı borçları ödeyemediği için mecburen bu öneriyi kabul etmek durumunda kalmıştır. (App. Mith. XI; Badian, 1968: 56-57). Roma'nın desteğiyle harekete geçen IV. Nikomedes, Pontos topraklarını yağmalayıp büyük bir ganimet elde etmiştir. (App. Mith. XI-XII; Sall. Hist. IV.67.10; McGing, 1980: 40). Roma açısından ise bu durum, IV. Nikomedes aracılığı ile VI. Mithradates'i savaş için kışkırtmaktan başka bir anlama gelmemektedir. (App. Mith. XII; Cass. Dio XXXI.99; McGing, 1986: 87; Green, 1990: 560). Buna karşılık VI. Mithradates, yapılan askeri hazırlıklarına rağmen IV. Nikomedes'in Romalı elçilerin zorlamasıyla topraklarına saldırması karşısında haklı taraf olduğunu kanıtlamak için diplomatik girişimlerde bulunmuştur. (McGing, 1986: 87). VI. Mithradates'in Roma ile kurmuş olduğu diplomatik ilişkilerin Manius Aquilius'un çözümden uzak davranışları ile kopma noktasına gelmesiyle birlikte VI. Mithradates, savaş hazırlıklarını genişletme yoluna gitmiştir. Olası bir savaşın sorumlusu olarak Manius Aquilius'u göstermiştir. (App. Mith. XXI; Plut. Sull. XXIV.2).

M.Ö. 89 yılında VI. Mithradates, oğlu Ariarathes'in komutasındaki bir orduyu Kappadokia üzerine göndermiştir. Pontos ordusu, fazlaca bir güçlük çekmeden Kappadokia'yı ele geçirmiş ve bunun sonucunda I. Ariobarzanes, üçüncü defa tahtını kaybetmiştir. (Liv. per. LXXVI; App. Mith. XV; Eutr. V.5; Fest. XI.3; McGing, 1986: 80; Kallet-Marx, 1995: 256; Borrell, 1862: 12; Gerlach, 1856: 34). Daha sonra Romalılar Senato

kararı olmadan aldıkları kararlar¹⁰ (App. Mith. XV) VI. Mithradates'e karşı yapılacak olan savaş ile ilgili Anadolu'dan asker toplamaya başlamıştır. (App. Mith. XVII; Kallet-Marx, 1995: 257).

I. Mithradates-Roma Savaşı¹¹, Roma'nın yenilgisi ile sonuçlanmış, VI. Mithradates savaş sonunda elindeki esirleri serbest bırakmıştır. Bu durum onun Anadolu'daki halklar tarafından kurtarıcı olarak adlandırılmasına yol açmıştır. VI. Mithradates'in Anadolu'da fazlasıyla taraftar kazanmasıyla birlikte Anadolu'daki halklar, Roma'ya karşı isyan hareketlerine girişmişlerdir. (Diod. Sic. XXXVIII.26). Ardından VI. Mithradates, ordusu ile Bithynia'ya doğru ilerlemiş ve IV. Nikomedes'i tahtından uzaklaştırarak Bithynia topraklarını ele geçirmiştir. (App. Mith. XX; Str. XII. 3.40; Just. Epit. XXXVIII.3.8-9; Magie, 1950: 213). IV. Nikomedes ise tahtını kaybettikten sonra Roma'ya sığınmıştır. (Str. XII. 3.40; Liv. per. LXXVII; App. Mith. LVII-LVIII). Bu arada VI. Mithradates Anadolu'da Pontos egemenliğini güçlendirmek için politikalar geliştirmektedir. (Arslan, 2007: 149-150).

Tüm bu gelişmelerin ardından VI. Mithradates, Anadolu'da ele geçirdiği bölgelerde düzenlemeler yaparak yönetimi komutanları arasında paylaşmıştır (App. Mith. XXI; Özsait, 1982: 361-362), kendisine karşı direnen kentlere askeri güç bırakmış ya da o kentlerin yönetimi için bir tiran atamıştır.¹² VI. Mithradates, oğlu Ariarathes'i ise Kappadokia Krallığı'na vasal kral olarak atamıştır. (Plut. Sull. XI.2; Liv. per.LXXVI; McGing, 1986: 81). VI. Mithradates, Pergamon'u krallığının yeni başkenti olarak ilan etmiş (Plut. Sull. XI.1-3; App. Mith. XLVIII) ve böylece M.Ö. 88 yılında Anadolu'da Roma egemenliği tamamen parçalanmıştır. (Arslan, 2007: 144; McGing, 1986: 108).

Daha sonra Ephesos kenti, VI. Mithradates'e isyan etmiş ve M.Ö. 86/85 yılında bir kararname yayınlayarak tüm kentleri birleşmeye çağırmıştır. (Arslan, 2007: 220). Kararnamede VI. Mithradates, Kappadokia kralı olarak geçmektedir. Mithradates'in krallığını ilan ettiği bölge zaman içerisinde birçok tanımla adlandırılmıştır. Bölge Pontos Kappadokia'sı olarak da geçmektedir. Bu durumdan dolayı Ephesos'lular kararnamede VI. Mithradates'ten Kappadokia kralı olarak bahsetmiş olabilir. (Arslan, 2007: 12).

M.Ö. 85 yılında Sulla ve VI. Mithradates Dardanos kentinde çözüm için bir araya gelmiştir. (Str. XIII.1.28; Plut. Sull. XXIV.1; App. Mith.

10 App. Mith. XV. Manius Aquilius'un almış olduğu savaş kararı, Roma Senatosu'nun gücünün zayıflamaya başladığının belirisidir. (McGing, 1986: 81). Daha sonraki dönemlerde Murena ve Lucullus da Senato kararı olmadan VI. Mithradates'e karşı savaş ilan etmiştir.

11 Memnon'a (Memn. XXX.1) göre savaşın görünürdeki nedeni, Kappadokia'nın VI. Mithradates tarafından ele geçirilmesidir.

12 Plut. Sull. XI.2; App. Mith. LXII. Tralleis, kentini Mithradates Savaşları sırasında kısa bir süre Kratippos'un oğulları olan tiranlar yönetmiştir. Str. XIV.1.142.

LVI; McGing, 1980: 37). İki taraf arasındaki konuşmalar ve müzakereler sonucunda literatürde Dardanos Anlaşması olarak geçen sözlü anlaşmayı yapmışlardır. (Sall. Hist. I.27; Liv. per. LXXXIII; Plut. Luc. IV.1; Plut. Sull. XXIII.6-XXXIV.7; XLIII.3-4; App. Mith. LVI-LVIII; Flor. Epit. I. 40.11-12; Str. XIII.1.27; Gran. Lic. XXVII; Vell. II.23.6; Magie, 1950: 230; Errington, 2017: 282; McGing, 1986: 131). Anlaşmaya göre VI. Mithradates, IV. Nikomedes ve I. Ariobarzanes ile barıştırılacak, onlara krallıklarını iade edecek ve VI. Mithradates, ele geçirdiği topraklardan geri çekilecekti. (Liv. per. LXXXIII; Plut. Sull. XXII.5; XXIV.3; App. Mith. LV; LVIII; Flor. Epit. I.40.12; Hind, 2006: 161-164; Tekin, 2008: 160). Böylece Roma'nın politikası gereği, Anadolu'da düzen tekrar eski haline dönmüştür.

VI. Mithradates, Dardanos Anlaşması hükümleri gereğince, I. Ariobarzanes'in tekrar Kappadokia tahtına geçmesine karşı bir hamle yapmamış olmasına rağmen Kappadokia'da ele geçirdiği topraklardan çekilmemiştir. (App. Mith. LXIV). M.Ö. 83 yılında Romalı komutan Murena emrindeki ordu ile Kappadokia gelmiş ve yönünü Pontos'a çevirmiştir. Murena, ordusu ile Pontos topraklarını yağmaladıktan sonra Kappadokia'ya dönmüştür. (App. Mith. LXIV; LXVI; Mayor, 2013: 262; Arslan, 2007: 276). Yaşanan bu gelişme, II. Mithradates-Roma Savaşı'nı başlatacaktır. VI. Mithradates ise Senato'ya bu durum karşısında bir elçilik heyeti göndermiştir. Senato ise Pontos elçisine Murena'ya Pontos topraklarına saldırı düzenlenmemesi gerektiğini ilettilerini söylemiştir. Murena'nın Pontos'u istilasının devam etmesi üzerine VI. Mithradates, Gordios'u Murena'nın üzerine göndermiştir. İki taraf arasında yapılan savaşta mağlup olan Murena, Phrygia'ya çekilmiştir. (App. Mith. LXIV; LXV). Roma açısından bu yenilginin yansımaları özellikle Sulla tarafından pek fazla karşılık görmemiştir. Çünkü bu sırada Roma, iç isyanlar ve karışıklıklar ile meşgul durumdaydı. (Seager, 2006a: 165). VI. Mithradates'in bu zaferinin Anadolu'daki halklar üzerinde bir takım yansımaları olmuş ve Anadolu'da Roma karşıtı isyanlar çıkmıştır. Bu gelişmelerin sonucunda, bazı kentler Pontos tarafına geçmişlerdir. Ayrıca VI. Mithradates, Kappadokia'dan hem Roma kuvvetlerini hem de I. Ariobarzanes'i kovarak bölgeyi tekrar ele geçirmiştir. (App. Mith. LXVI; Tekin, 1998: 208). Böylece I. Ariobarzanes, dördüncü kez tahtından çekilmek zorunda kalmıştır.

Bu dönemlerde Roma'da yaşanan olaylar, Anadolu açısından oldukça önem kazanmıştır. Sulla, muhaliflerine karşı verdiği savaş sonucunda Roma'da iktidarı ele geçirmişti (App. B Civ. I. 82; 84; 89; 104; Eutr. V.9.2; V.8.1; Oros. V.22. 2-4; VI. 14.3; Diod. Sic. XXXVIII. 15; Plut. Sull. 33.1; Liv. per. LXXXVIX). Sulla, hem Roma'da hem de Anadolu'da yaptığı düzenlemelerin aleyhine bir durumun oluşmasını istemiyordu. Anadolu'da

yapılan düzenlemeler, statükonun sağlanması yönündeydi. Sulla, Anadolu'da var olan düzenin devam ettirilmesini istemekle beraber, VI. Mithradates'in Roma'ya karşı bir savaş girişiminde bulunabileceğinden de şüphelenmiş ve gerekli önlemleri almıştır. (Sall. Hist. I.27). Sulla, hem Anadolu'daki savaşa son vermek hem de I. Ariobarzanes'in tekrar tahtını elde etmesi için Aulus Gabinius'u Anadolu'ya göndermiştir. (McGing, 1986: 135). Aulus Gabinius, Murena'ya daha önce kendisine savaşı bitirmesi yönünde verilen kararın uygulanması ve I. Ariobarzanes ile VI. Mithradates'in uzlaştırılması gerektiğini söylemiştir. (App. Mith. LXVI). Aulus Gabinius, VI. Mithradates ile görüşmesi sonucunda savaşa son verip I. Ariobarzanes ile VI. Mithradates'i uzlaştırmıştır. Görüşmeler devam ederken VI. Mithradates, kızını I. Ariobarzanes'in oğlu ile nişanlayarak politik bir manevra yapmıştır. (Magie, 1950: 245; McGing, 1986: 135.). Daha sonra bu evlilik sonucunda dünyaya gelen III. Ariobarzanes'in M.Ö. 54 yılında Kappadokia tahtına çıktığını eklemek gerekmektedir. Ayrıca III. Ariobarzanes, tahta çıktıktan sonra Kappadokia'ya ait olan sikkelerde Pontos simgeleri olan *hilal* ve *ay* yer almaktadır. Bu durum III. Ariobarzanes'in Pontos kökeni ile açıklanabilir. (Simonetta, 1961: 19; Simonetta, 1977: 43-44; Köker, 2011: 40). Görüşmeler sonucunda VI. Mithradates'in kazancı, Kappadokia'ya ait bazı bölgeleri elinde tutmasıdır. (App. Mith. LXIV). Tüm bu gelişmeler neticesinde M.Ö. 84-81 yılları arasında süren savaş sona ermiştir.

M.Ö. 79 yılında VI. Mithradates, elçilerini Roma'ya göndererek Dardanos Anlaşması'nın yazılı hale getirilip onaylanmasını istemiştir. VI. Mithradates, belki de Romalılar'ı verecekleri karara yönelik test etmeye çalışmıştır. (Magie, 1950: 321). Pontos elçileri Roma'ya gittiklerinde Kappadokia elçileri ile karşılaşmıştır. Kappadokia elçilerinin talebi, VI. Mithradates'in Dardanos Anlaşması kararınca Kappadokia'ya ait olan bölgelerden çekilmesidir. Kappadokia elçilerinin istekleri doğrultusunda Sulla, Pontos elçilerine Dardanos Anlaşması'nın yazılı hale getirilip onaylanması için VI. Mithradates'in Kappadokia'ya ait olan bölgelerden çekilmesi gerektiğini iletmiştir. (App. Mith. LXVII). Sulla'nın isteğine boyun eğen VI. Mithradates, söz konusu bölgelerden çekilerek, Pontos elçilerini bir kez daha Roma'ya göndermiştir. M.Ö. 78 yılında Pontos elçileri, Roma'ya vardıklarında Sulla'nın hayatını kaybettiğini öğrenmiştir. (Liv. per. XC; Val. Max. IX.3.8; Plin. HN. VII.138; Plut. Sull. XXXVI.1-6; XXXVII. 5-6; App. B Civ. I.105; Paus. I.20.7; IX. 33.6; Cass. Dio LII.17.4; McGing, 1986: 137; Keaveney, 2005: 162). Bununla birlikte bu dönemde Roma'da bazı ayaklanmalar ve huzursuzluklar mevcuttu.¹³ Pontos elçileri Senato ile diplomatik ilişkilerin sağlanması yönünde çaba harcamışlar;

13 Roma, bu dönemde kendi iç meselelerine ağırlık vermekle birlikte Anadolu ile ilgili meselelere kayıtsız kalmıştır. Bu yüzden VI. Mithradates, hem Kappadokia'ya karşı hem de Roma'ya karşı faaliyetlerini rahat bir şekilde yürütebilmiştir.

ancak görüşme yapamadan Pontos'a geri dönmek zorunda kalmışlardır. (App. Mith. LXVI). VI. Mithradates, bu dönemde gücünü artıran ve topraklarını genişleten Armenia kralı II. Tigranes'i Kappadokia'ya sefer yapması yönünde kışkırtmaktaydı. M.Ö. 78 yılında II. Tigranes'in Kappadokia'yı istila etmesi neticesinde I. Ariobarzanes, beşinci defa tahtını terk etmek zorunda kalmıştır. (App. Mith. LXVII; Tekin, 1998: 208). Kappadokia'da bu olaylar yaşanırken, Quintus Sertorius'un İspanya'da başlattığı isyanla¹⁴ ilgilenen Roma tepkisiz kalmıştır. (Liv. per. XC; XCVI; Plut. Sert. X.1; XI.1-3; 12.1-2; App. Hisp. CI; App. B Civ. I.108; Eutr. VI.1; Oros. V.23.2; Magie, 1950: 322). Bu arada Fimbria'nın komutanlarından olan Lucius Fannius ve Lucius Magius, VI. Mithradates'e sığınmışlardır. (Sall. Hist. II.90; Oros. VI.2.12; Mayor, 2013: 294; Magie, 1950: 247; Berve, 1929: 204). VI. Mithradates'e, Sertorius ile müttefik olmasını önermişler ve böylece geniş topraklar elde edebileceği noktada vaatte bulunmuşlardır. (App. Mith. LXVIII). Bunun üzerine M.Ö. 75 yılında VI. Mithradates, Roma ve İspanya'daki isyanı desteklemek üzere elçilerini Sertorius'a göndermiştir. (Sall. Hist. II.91; Liv. per. XCIII; App. Mith. LXVIII; LXXII; LXXVI; Oros. VI.2.112; Plut. Sert. XXIII.1; XXIV.4; Cic. Leg. Man. IX; XLVI; Cic. Mur. XXXII; Seager, 2006b: 219). Aynı yıl Mithradates ile Sertorius arasında bir anlaşma gerçekleşmiştir. (Liv. per. XCIII; Katz, 1981: 334; Magie, 1950: 322-323; Berve, 1929: 201). Anlaşma gereğince Sertorius başarıya ulaşırsa VI. Mithradates, Kappadokia, Galatia ve Bithynia topraklarına sahip olacaktı. (Mayor, 2013: 295). Sertorius, VI. Mithradates'e bir komutan ve asker gönderecek, buna karşın ondan üç bin talent ve 40 gemi alacaktı. (Plut. Sert. XXIV; Berve, 1929: 203).

Roma, Anadolu'da bir yandan Pontos meselesi ile ilgilenirken diğer yandan Anadolu'nun güneyinde egemenliğine zarar veren korsanlar ile mücadele etmekteydi. Bu yüzden M.Ö. 78 yılında Publius Servilius Vatia, korsanları ortadan kaldırmak amacıyla Senato tarafından görevlendirilmiştir. (App. Mith. XCIII; Liv. per. XC; Eutr. VI.3.1; Flor. Epit. I.41.4). Publius Servilius Vatia, başarılı seferleri sonrasında yaptığı düzenlemeler sonucunda Pontos'a uzanacak bir şekilde askeri seferlerin yapılabileceği bir yol açmıştır. Böylelikle hem Pontos hem de Anadolu'nun güney kesimleri kontrol altında tutulmak istenmiştir. Dikkat çeken bir husus ise Kilikia Valisi'nin Kappadokia muhafızı haline gelmesi ve bölgenin özellikle Pontos'a karşı girişilecek bir savaşta üs özelliğini kazanmış olmasıdır. (Arslan, 2007: 298-299).

14 Quintus Sertorius'un Roma karşısındaki askeri başarıları hakkında bkz. Sall. Hist. I. 93-95; 99-100; 101-103; 104-108; II. 28-30; 51-54; 55-57; 75-76; 82.6; Plut. Sert. XII-XVIII; XIX. 1-11; XXI. 1-4; Plut. Pomp. XIX. 1-6; XXVIII. 4; Liv. per. XC-XCIII; Liv. fr. XVIII; Flor. Epit. II. 10. 6-7; Eut. VI. 1-2; Oros. V. 23; App. Hisp. CI; App B Civ. I. 97; 108-110; 112; Exsuper. LIV; Frontin. Str. II. 5.31; 13.3; Obseq. LVIII; Schol. Bob. XCVIII; Cic. Balb. V.

M.Ö. 74 yılında Bithynia kralı IV. Nikomedes ölmüştür ve onun ölümünden sonra tüm topraklarını ve krallığını Roma'ya vasiyet ile bıraktığı ortaya çıkmıştır. (Liv. per. XCII; App. Mith. VII; LXXI; App. B Civ. I.111; Eutr. VI.6.1; Cic. Leg. agr. II.40; Vell. II.4.1; XXXIX. 2; Fest. XI. 1; Magie, 1950: 320; Kallet- Marx, 1995: 299; Doğanç, 2017: 70; Errington, 2017: 282; Tekin, 2008: 160). Bu gelişme sonrasında IV. Nikomedes'in eşi Nysa'nın¹⁵ oğlu tahtta hakkının olduğunu ispatlamaya çalışmıştır. Savaş yanlısı bir politika izlemeyip Senato'ya başvurarak tahttaki iddiasının tescillenmesini sağlamak amacıyla girişimlerde bulunmuş ve talepleri Senato tarafından reddedilmiştir. (Sall. Hist. II.83; IV.67.9). Girişimlerinden bir sonuç elde edemeyince VI. Mithradates'e sığınmıştır. Bithynia'nın VI. Mithradates tarafından işgal edilmesi endişesi ile Senato, Asia Valisi Marcus Iunius Iuncus'u Bithynia'yı işgal edip bölgede kontrolü sağlaması ve kurulacak olan yeni eyalet ile ilgili gerekli düzenlemelerin yapılması için görevlendirmiştir. (Vell. II.42.3; Liv. per. XCII; Magie, 1950: 320; Sherwin-White, 2006: 233-234; McGing, 2005: 88). Bithynia'nın Roma eyaleti yapılması, VI. Mithradates'in politikalarına aykırı bir durumdur. Ayrıca bu gelişme, Dardanos Anlaşması ile birlikte Anadolu'da oluşan dengeyi alt üst etmekteydi. (McGing, 1986: 144). M.Ö. 74 yılında Roma M. Aurelius Cotta'yı Bithynia Eyaleti'nin ilk valisi olarak görevlendirmiştir. (Plut. Luc. VI; Errington, 2017: 283; Tekin, 2008: 157). Lucullus, Pontos'a karşı yapılabilecek olan savaşın komutanlığına getirilmiştir. (Vell. II.33.1; Errington, 2017: 283).

M.Ö. 74 yılında VI. Mithradates, Roma'nın Anadolu'daki faaliyetlerine karşı çıkararak Bithynia topraklarına saldırı düzenlemiştir. (Liv. per. XCIII; Plut. Luc. VII.6; Plut. Flam. XXI.10; App. Mith. LXVIII; LXXI; Eutr. VI.6.2; Seager, 2006b: 213; Doğanç, 2013: 170; Broughton, 1952: 74-75; Madsen, 2009: 198; Errington, 2017: 283). Bu gelişme, Roma ile VI. Mithradates arasındaki savaşı başlatacaktır. (Madsen, 2009: 198; Braund, 1983: 29; Doğanç, 2013: 170). VI. Mithradates, ordusunun bir bölümünü Kappadokia'dan gelebilecek bir saldırıya karşın Kappadokia sınırına göndermiştir. (Arslan, 2007: 312). Roma'nın askeri başarıları sürecinde Anadolu'da kalamayacağına farkına varan VI. Mithradates, Armenia kralı II. Tigranes'e sığınmıştır. (Liv. per. XCVII; Plut. Luc. XIX.1; App. Mith. LXXXII; Eutr. VI.8.4; Flor. Epit. I.40.18; Cic. Leg. Man. XXII-XXIII; Memn. XXX.1; Magie, 1950: 334). VI. Mithradates'in Anadolu'dan ayrılması üzerine Lucullus, Anadolu'da barış ortamını tesis etmiştir. (Arslan, 2007: 371). Ayrıca bu gelişmeler yaşanırken Lucullus, Pontos'u tamamen işgal etmiş ve Senato'dan bölgenin bir Roma eyaleti haline getirilmesini ve düzenlenmesini istemiştir. (Cass. Dio XXXVI.43.2; Sherwin-White: 2008: 238-239; Errington, 2017: 283). Fakat daha sonra

15 Nysa, VI. Mithradates'in kardeşi Laodike ile Kappadokia kralı VI. Ariarathes'in kızıdır. Bkz. Simonetta, 1961: 16.

Lucullus ordusundaki karışıklar nedeniyle ordusunu sadece Kappadokia sınırında tutabilmiştir. (Plut. Luc. XXV.4-6; Keaveney, 1992: 125). Lucullus, Kappadokia'dan erzak talebinde bulunmuş ve bu süreçte I. Ariobarzanes'ten destek görmüştür. (Plut. Luc. XVII; Memn. XXIX). M.Ö. 68 yılında fırsattan yararlanan VI. Mithradates, ordusu ile krallığına dönerek Pontos'ta egemenliğini sağlamlaştırmaya yönelik faaliyetlerde bulunmuştur. (Plut. Luc. XXXIV.6; App. Mith. LXXXVIII; Eutr. VI. 9.2; Cass. Dio XXXVI.9.1-2; Sall. Hist. V. 2-3; Memn. XXXVIII. 1; Cic. Leg. Man. XXIV-XXV; Sherwin-White, 2006: 243). Lucullus'un ordusunun harekete geçememesinden yararlanan diğer bir kral da II. Tigranes'ti. M.Ö. 67 yılında ordusu ile Kappadokia'ya giren II. Tigranes'e, VI. Mithradates de katılmıştır. Pontos ve Armenia ordusu, Kappadokia'yı istila etmiş ve I. Ariobarzanes, altıncı kez tahtını terk edip Romalılar'a sığınmak zorunda kalmıştır. (Plut. Luc. XXXV.6; App. Mith. XCI; Cass. Dio XXXVI.17.1-2; Cic. Leg. Man. XXII; Tekin, 2008: 168; Magie, 1950: 349).

VI. Mithradates, bir yandan hem topraklarında hem de ordusunda gerekli düzenlemeleri yaparken diğer yandan müttefik bulma arayışı içerisinde olmuştur. Çünkü Armenia'nın desteğini kaybetmiştir. II. Tigranes ve VI. Mithradates, Kappadokia'yı istila ederken II. Tigranes'in oğlu -VI. Mithradates'in torunu- iktidarı ele geçirmek için isyan girişiminde bulunmuştur. (Liv. per. C; Cass. Dio XXXVI.51.1-2; XXXVII.6.4). İsyanın VI. Mithradates'in telkinleri ile düzenlendiğini düşünen II. Tigranes, Kappadokia'dan ayrılıp Armenia'ya gitmiş ve isyan eden oğlunu yenerek Armenia'da iktidarını sağlamlaştırmıştır. (Cass. Dio 36.50.1-2; App. Mith. CIV). Bu gelişmeler neticesinde ittifak arayışına giren VI. Mithradates, Parth kralı III. Phraates ile müttefik olabilmek için girişimlerde bulunmuştur. (App. Mith. LXXXVII; Plut. Luc. XXX.1; Sall. Hist. IV.67.1-23; Cass. Dio XXXVI.1.1-2; 1.1-3; Memn. XXXVIII.8). Fakat Parth'lara sığınmış olan II. Tigranes'in oğlunun etkisi ile III. Phraates, Romalı General Pompeius ile anlaşma yoluna gitmiştir. (Liv. per. C; Cass. Dio XXXVI.45.3; Fest. XVI.3; Oros. VI.13.2; Just. Epit. XXXII.4.6; Keaveney, 1981: 202; Katz, 1981: 334). II. Tigranes'in oğlu, Pompeius'u Armenia'ya karşı sefer yapılması için ikna etmiştir. Yapılan savaşın başarılı olması üzerine II. Tigranes, teslim olmuştur. M.Ö. 66 yılında yapılan anlaşmayla II. Tigranes, ele geçirdiği tüm bölgelerden çekilecek, Sophene bölgesi ve Kilikia'nın bir kısmını I. Ariobarzanes'e bırakacaktı. (App. Mith. CV; Diod. Sic. L.4; Liv. per. CI; Plut. Pomp. XXXIII.4; Plut. Luc. XLVI.2-3; Cass. Dio XXXVI.52. 1; LIII.5; Eutr. VI.13.1; Val. Max. V.1.9; 10; Vell. II.37.4-5; Cic. Sest. LVIII; Fest. XVI.2). M.Ö. 65 yılında Anadolu'da tutunamayacağını anlayan VI. Mithradates ordusu ile Bosporos Krallığı'na doğru ilerlemiştir. (App. Mith. CI; Plut.

Luc. XLVI.2; Liv. per. CI; Cass. Dio XXXVI.50.2; Flor. Epit. I.40.25; Fest. XVI.1; Cic. Mur. XXXIV).

M.Ö. 64 yılında Pompeius, Anadolu'da bir takım düzenlemeler yapmıştır. Pompeius, Pontos'u Roma eyaleti olarak organize etmiştir. (Liv. per. CII; Vell. II.38.6; Fest. III.3; XI. 4; Plin. Ep. X.79.1; Doğanç & Altın, 2018: 3; Kaya, 1998: 165). Pompeius, Bithynia Eyaleti ile Pontos'u birleştirerek yeni bir eyalet oluşturmuştur. (Liv. per. CII; Str. XII.3.1; Doğanç & Altın, 2018: 3-4). I. Ariobarzanes ise yedinci kez tahtı elde etmesine karşın Pompeius'un düzenlemeleri ile topraklarını oldukça genişletmiştir. (App. Mith. CV; Diod. Sic. XL.4; Tekin, 2007: 162; Magie, 1950: 375; Sherwin-White, 2006: 265; Adcock, 1937: 12). Tüm bu gelişmelerin ardından oldukça hayret verici bir gelişme, I. Ariobarzanes'in Kappadokia tahtından çekilerek tahtını oğluna bırakmasıdır. (App. Mith. CV; Borrell, 1862: 13; Simonetta, 1961: 18, Simonetta, 1977: 36; Tekin, 1998: 208; Sherwin-White, 1977b: 180).

M.Ö. 63 yılında VI. Mithradates'in ölümü sonrasında, özellikle Pompeius'un yapmış olduğu düzenlemeler, Anadolu'da Roma egemenliğini sağlamlaştırmıştır. Bu gelişmelerden sonra tahtlarında kalan krallar Roma'nın hoşgörüsüne bağlı kalmışlardır. Gerçek anlamda ise Roma'nın vasal krallıkları haline dönüşmüşlerdir. Böylece bağımsız Hellenistik devlet yapısı varlığını yitirmiştir.

SONUÇ

VI. Mithradates, Kappadokia üzerinde egemenlik oluşturmak için politikalar üretirken Roma ise karşı politikalar üretmekteydi. VI. Mithradates, Anadolu'da egemenliğini oluşturmak isterken Roma'nın politikası ise Anadolu'da var olan düzenin korunması ve Anadolu'da güçlü bir merkezi devlet oluşumuna izin verilmemesidir. Bu süreçte Roma, askeri girişimlerde bulunmadan Anadolu'da diplomatik ve siyasi düzenlemeler yapabilmıştır. Anadolu'da krallar arasında yaşanan sorunlarda Roma'ya başvurması, Roma'nın Anadolu'daki krallıklar üzerindeki gücünü açık bir şekilde göstermektedir.

Roma'nın iç meseleleri ile meşgul olduğu dönemlerde VI. Mithradates, Kappadokia üzerinde egemenlik sağlamak için girişimlerde bulunmuştur. Roma, iç meselelerini çözüme kavuşturduktan sonra ilgisini hemen Anadolu'ya çevirmiştir. Böylece Roma, Anadolu'da gerekli siyasi adımları atabilmiştir. Kappadokia kralı I. Ariobarzanes'in Sulla tarafından tahtını kazanması ile ilk defa Anadolu'da bir kral tahtını Roma sayesinde elde etmiştir. I. Ariobarzanes, defalarca tahtını Roma yardımcıları ile kazanabilmiştir.

Kappadokia, hem Roma'nın hem de Pontos'un çıkarlarının çatıştığı bir alan haline gelmiştir. Çatışma alanı, Mithradates- Roma Savaşları'na kadar büyük ölçüde Kappadokia olmuştur. Kappadokia, her iki devletin politik ve askeri bakımdan birbirlerini test ettikleri bir bölge konumuna gelmiştir. Böylece Pontos'un yayılmacı politikası ile Roma'nın böl-yönet politikası arasında bir uzlaşmazlığın neden olduğu çatışmalar meydana gelmiştir. I. Mithradates-Roma Savaşı'na kadar olan süreçte VI. Mithradates, genellikle askeri yöntemler ile Kappadokia üzerinde egemenlik kurmak isterken Roma ile ilişkisini diplomatik kanallar aracılığı ile sağlamıştır. I. Mithradates-Roma Savaşı'nın Roma aleyhine sonuçlanması, Roma'nın Anadolu'daki politikalarının başarısız olmasının sorgulanması gerektiği gerçeğini ortaya çıkaracaktır. VI. Mithradates'in ölümünden sonra Anadolu'da Roma'nın dizayn ettiği statüko oluşturulmuş ve Anadolu'da Roma egemenliği tam anlamıyla başlamıştır.

KAYNAKÇA

Antik Kaynaklar

- Appianus. (1912). *Roman History I-IV*. (Çev. H. White). London: Loeb Classical Library.
- Arrianus. (1983). *Anabasis of Alexander*. (Çev. P. A. Brunt -I. Robson). Cambridge: Loeb Classical Library.
- Cassius Dio. (1927). *Roman History*. (Çev. E. Cary). Cambridge: Loeb Classical Library.
- Cicero. (1927). *Pro Lege Manilia*. (Çev. H. G. Hodge). Cambridge: Loeb Classical Library.
- Cicero. (1930). *The Three Speeches on the Agrarian Law*. (Çev. J. H. Freese). Cambridge: Loeb Classical Library.
- Cicero. (1968). *The Speeches. Pro Sestio in Vatinius*. (Çev. R. Gardner). London: Loeb Classical Library.
- Cicero. (1971). *Brutus*. (Çev. G.L. Hendrickson). London: Loeb Classical Library.
- Cicero. (1976). *Pro Flacco*. (Çev. C. MacDonald). Cambridge: Loeb Classical Library.
- Cicero. (1976). *Pro Murena*. (Çev. C. MacDonald). Cambridge: Loeb Classical Library.
- Diodorus Siculus. (1947). *Diodorus of Sicily*. (Çev. R.M. Geer). London: Loeb Classical Library.
- Eutropius, (2007). *Roma Tarihinin Özeti*. (Çev. Ç. Menzilcioğlu). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Florus. (1929). *Epitome of the Roman History*. (Çev. E. S. Forster). Cambridge: Loeb Classical Library.
- Gellius. (1927). *Attic Nights*. (Çev. J. C. Raife). Cambridge: Loeb Classical Library.
- Granius Licinianus. (1904). *Grani Liciniani Quae Supersunt*. (Ed. M. Flemisch). Leipzig: Bibliotheca Teubneriana.
- Justinus. (1853). *Epitome of the Philippic History of Pompeius Trogus*. (Çev. S. Watson). London: Bohn Publishing.
- Livius. (1959). *History of Rome: Summaries, Fragments, Iulius Obsequens*. (Ed. & Çev. A.C. Schlesinger). London: Loeb Classical Library.
- Memnon. (2007). *Herakleia Pontike Tarihi (ΠΕΡΙ ΗΡΑΚΛΕΙΑΣ)*. (Çev. M. Arslan). İstanbul: Odin Yayıncılık.
- Orosius. (1964). *The Seven Books of History against the Pagans*. (Çev.R.J. Deferrari). Washington: Catholic University of America Press.

- Pausanias. (1918-1935). *Description of Greece I-V*. (Çev. W. H. S. Jones). London: Loeb Classical Library.
- Plinius. (1938). *Natural History*. (Çev. H. Rackham). Cambridge: Loeb Classical Library.
- Plinius. (2001). *Genç Plinius'un Anadolu Mektupları*, (Çev. Ç. Dürüşken & E. Özbayoğlu). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Plutarkhos. (1959). *Pluratch's Lives*. (Çev. B. Perrin). London: Loeb Classical Library.
- Rufius Festus. (1967). *The Breviarium of Festus*. (Çev. J.W. Eadie). London: University of London Classical Studies.
- Sallustius. (1955). *Sallust*. (Çev. J.C. Rolfe). London: The Loeb Classical Library.
- Strabon. (2000). *Antik Anadolu Coğrafyası*. (Çev. A. Pekman). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Valerius Maximus. (2000). *Memorable Doings and Sayings I-II*, (Çev. D. R. Shackleton Bailey). Cambridge: Loeb Classical Library.
- Velleius Paterculus. (1924). *Compendium of Roman History*. (Çev. F. W. Shipley). Cambridge: Loeb Classical Library.

Modern Literatür

- Adcock, F.E. (1937). "Lesser Armenia and Galatia after Pompeys Settlement of the East". *The Journal of Roman Studies*, 27, (1).12-17.
- Alexander, M.C. (1981). "The Legatio Asiatica of Scaurus: Did It Take Place?". *Transactions of the American Philological Association* (1974-2014), 111.1-9.
- Arslan, M. (2003). "İÖ. 188 Yılından İÖ. 67 yılına Kadar Lykia, Pamphylia ve Kilikia Trakheia Sahillerindeki Korsanlık Faaliyetleri: Nedenleri ve Sonuçları ". *Adalya*, 6. 91-118.
- Arslan, M. (2007). *Mithradates VI Eupator: Roma'nın Büyük Düşmanı*. İstanbul: Odin Yayıncılık.
- Badian, E. (1956). "Q. Mucius Scaevola and the Province of Asia". *Athenaeum*, 34. 104-123.
- Badian, E., (1959). "Sulla's Cilician Command". *Athenaeum*, 37. 279-303.
- Badian, E. (1968). *Roman Imperialism in the Late Republic*. Oxford: Cornell University Press.
- Berve, H. (1929). "Sertorius". *Hermes*, 64, 199-227.

- Borrell, M. (1862). "Coins of the Kings of Cappadocia", The Numismatic Chronicle and Journal of the Numismatic Society, New Series, 2.1-19.*
- Braund, D. (1983). "Royal Wills and Rome", British School at Rome, 51. 16-57.*
- Brennan, T.C. (1992). "Sulla's Career in the Nineties: Some Reconsiderations". Chiron, 22. 102-158.*
- Broughton, T.R.S. (1952). The Magistrates of the Roman Republic II. Atlanta: The American Philological Association.*
- Cagniard, P.F. (1991). "L. Cornelius Sulla in the Nineties: a Reassessment". Latomus, 50. 285-303.*
- Callataÿ, F. de. (1997). L'histoire des guerres mithridatiques vue par les monnaies. Louvain-la-Neuve: Publications d'histoire de l'art et d'archéologie de l'Université catholique de Louvain.*
- Daubner, F. (2006). Bellum Asiaticum: Der Krieg der Römer gegen Aristonikos von Pergamon und die Einrichtung der Provinz Asia. München: Herbert Utz Verlag.*
- Daux, G. (1933). "Notes de chronologie delphique". BCH, 57. 68-97.*
- Dmitriev, S. (2006). "Cappadocian Dynastic Rearrangements on the Eve of the First Mithridatic War". Historia, 55. 285-297.*
- Doğancı, K. (2013). "Antik Kaynaklara Göre Bithynia'daki Civitas'lar". UÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 14/1. 167-186.*
- Doğancı, K. (2017). "Roma İmparatorluğu'nun Bithynia Pontus Eyaletinde Uyguladığı Askeri Politikalar". The Journal of Academic Social Science, 5/56. 68-85.*
- Doğancı, K.-Altın, R. (2018). "Strabon'a Göre Antikçağda Amaseia ve Çevresi". Journal of the Black Sea Studies, XV/58. 1-25.*
- Durukan, M. (2012). Kappadokia'da, Argaios Dağı ve Çevresinde Hellenistik- Roma Dönemi Mezarları ve Ölü Kültü. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.*
- Errington, R.M. (2017). Hellenistik Dünya Tarihi MÖ 323-30. İstanbul: Homer Kitabevi.*
- Gerlach, F.D. (1856). Marius und Sulla, oder, Kampf Der Demagogie Und Der Oligarchie. Basel: Schweighausersche Sortiments- Buchhandlung.*
- Glew, D.G. (1977). "Mithridates Eupator and Rome. A Study of the Background of the First Mithridatic War". Athenaeum, 55. 380-405.*
- Glew, D.G. (1987). "The Cappadocian Expedition of Nicomedes III Euergetes, King of Bithynia". ANSMN, 32. 23-55.*

- Green, P. (1990). *Alexander to Actium: The Historical Evolution of the Hellenistic Age*. Los Angeles: University of California Press.
- Hind, J.G.F. (2006). "Mithridates". (Ed. J.A. Crook vd.), *The Cambridge Ancient History, The Last Age of The Roman Republic 146-43 B.C. içinde (129-164)*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kallet-Marx, R.M. (1995). *Hegemony to Empire: The Development of the Roman Imperium in the East from 148 to 62 B.C.* Berkeley: University of California Press.
- Katz, B. R. (1981). "Two Fragments of Sallust". *RhM*, 124. 332-340.
- Kaya, M.A. (1998). "Anadolu'da Roma Egemenliği ve Pompeius'un Siyasal Düzenlemeleri". *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 13, 163-173.
- Keaveney A. (1981). "Roman Treaties with Parthia circa 95-circa 64 B.C.". *The American Journal of Philology*. 102, (2). 195-212.
- Keaveney, A. (1992). *Lucullus, A Life*. London: Taylor & Francis.
- Keaveney, A. (2005). *Sulla, The Last Republican*. London: Taylor & Francis.
- Köker, H. (2011). "Küçük Bir III. Ariobarzanes Eusebios Philoromaïos Drahmi Definesi". *Anadolu Nüsmatik Araştırmaları Çalıştayı (Kaunos/Kbid Toplantıları 3)*. 20-22 Haziran 2011. 39-43.
- Luce, T.J. (1970). "Marius and the Mithridatic Command". *Historia*, XIX (2), 161-194.
- Madsen, J. M. (2009), "The Ambitions of Mithridates VI: Hellenistic Kingship and Modern Interpretations". (Ed. Jakop Munk Højte), *Mithradates VI and the Pontic Kingdom, (Black Sea Studies 9, The Danish National Research Foundation's Centre for Black Sea Studies)*, içinde (191-202). Aarhus: Aarhus University Press.
- Magie, D. (1950). *Roman Rule in Asia Minor to the end of Third Century after Christ I*. Princeton: Princeton University Press.
- Mayor, A. (2013). *Mithradates*. (Çev. G. Ergin). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- McGing, B.C. (1980). "Appian, Manius Aquillius, and Phrygia". *GRBS*, 21, (1). 35-42.
- McGing, B.C. (1986). *The Foreign Policy of Mithridates VI Eupator King of Pontus*. Leiden: Brill.
- McGing, B.C. (2005). "Subjection and Resistance: to the Death of Mithradates". (Ed. A. Erskine), *A Companion to the Hellenistic World* içinde (71-89). Oxford: Blackwell Publishing.

- McGing, B.C. (2009). Mithridates VI Eupator: Victim or Aggressor? Ed. J.M. Højte, *Mithradates VI and the Pontic Kingdom, (Black Sea Studies 9, The Danish National Research Foundation's Centre for Black Sea Studies)*, içinde (203-216). Aarhus: Aarhus University Press.
- Mitchell, S. (2008). "Geography, Politics, and Imperialism in the Asian Customs Law". (Ed. M. Cottier vd), *The Customs Law of Asia*, içinde (165-201). Oxford: Oxford University Press.
- Niese, B. (1896). "Ariarathes". *RE, II. Stuttgart. 815-821*.
- Olbrycht, M. J., (2009), "Mithridates VI Eupator and Iran", (Ed. Jakob Munk Højte), *Mithradates VI and the Pontic Kingdom, (Black Sea Studies 9, The Danish National Research Foundation's Centre for Black Sea Studies)*, içinde (163-190), Denmark: Aarhus University Press.
- Özsait, M. (1982). "Anadolu'da Hellenistik Dönem". *Anadolu Uygarlıkları, Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi (2)*, içinde (334-378). İstanbul: Görsel Yayınlar.
- Pastor, L.B. (1999). "Marius' Words to Mithridates Eupator (Plut. Mar. 31. 3)". *Historia, XLVIII (4)*, 506-508.
- Pastor, L.B. (2008). "Cappadocia and Pontus, Client Kingdoms of the Roman Republic from the Peace of Apamea to the Beginning of the Mithridatic Wars (188-89 B.C.)". (Ed. A Coşkun), *Freundschaft und Gefolgschaft in den auswärtigen Beziehungen der Römer (2. Jh. v.Chr.-1. Jh. n.Chr.)*. Frankfurt. 45-63.
- Pastor, L.B. (2013). *Pompeyo Trogo, Justino y Mitridates. Comentario al Epítome de las Historias Filipicas (37, 1, 6 – 38, 8, 1)*. Hildesheim: Olms.
- Pastor, L.B. (2014). "The Meeting Between Marius and Mithridates and The Pontic Policy in Cappadocia". *CEDRUS, II*. 225- 239.
- Seager, R. (2006a). "Sulla". (Ed. J.A. Crook vd.), *The Cambridge Ancient History, The Last Age of The Roman Republic 146-43 B.C. içinde (165-207)*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Seager, R. (2006b). "The Rise Of Pompey". (Ed. J.A. Crook vd.), *The Cambridge Ancient History, The Last Age of The Roman Republic 146-43 B.C. içinde (208-229)*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sherk, R.K. (1993). *Rome and the Greek East to the Death of Augustus*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sherwin-White, A.N. (1977a). "The Roman Involvement in Anatolia 167-88 B.C.". *JRS*, 67. 62-75.
- Sherwin-White, A.N. (1977b). "Ariobarzanes, Mithridates and Sulla". *CQ*, 27. 173-183.

- Sherwin-White, A.N. (1984). *Roman Foreign Policy in the East 168 B.C. to A.D. 1*. London: Duckworth
- Sherwin-White, A.N. (2006). “*Lucullus, Pompey and the East*”. (Ed. J.A. Crook vd.), *The Cambridge Ancient History, The Last Age of The Roman Republic 146-43 B.C. içinde (229-273)*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Simonetta, B. (1961). “Notes on the Coinage of the Cappadocian Kings”. *The Numismatic Chronicle and Journal of the Royal Numismatic Society*, 7 (1). 9-50.
- Simonetta, B. (1977). *The Coins of the Cappadocian Kings*. Fribourg: L’Office du Livre.
- Sullivan, R.D. (1980). “The Dynasty of Cappadocia”. *ANRW*, II. 7. (2). 1125-1168.
- Sullivan, R.D. (1990). *Near Eastern Royalty and Rome 100- 30 B.C.* Toronto: University of Toronto Press.
- Tekin, O. (1998). “Hellenistik Çağ ve Roma İmparatorluk Döneminde Kapadokya Krallığı”. (Ed. M. Sözen), *Kapadokya*. İstanbul: Ayhan Şahenk Vakfı Yayınları.
- Tekin, O. (2007). *Eski Anadolu ve Trakya. Ege Göçlerinden Roma İmparatorluğu’nun İkiye Ayrılmasına Kadar (M.Ö. 12.-M.S. 4. Yüzyıllar Arası)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tekin, O. (2008). *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Bölüm 11

ÖDEV AHLAKI BAĞLAMINDA ORHAN KEMAL'İN MURTAZA ROMANININ SÖYLEMSEL ANALİZİ

Selçuk AYDIN¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, selcuk.aydin@atauni.edu.tr. ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8997-9283>

GİRİŞ:

İnsan, toplumsal bir varlık olarak hemcinsleriyle iletişim kurmak zorundadır. İnsanlar birbirleriyle olan iletişimlerini ise semboller aracılığıyla sağlarlar. Bu iletişimi sağlayan en önemli sembolik araç ise bizzat dilin kendisidir. Bireyler toplumsal yaşantılarında dile yükledikleri anlamlar sayesinde anlamlı bir dünya inşa ederler. İnsanların inşa ettikleri bu anlamlı dünyada ise söylem kavramına ayrı bir parantez açmak gerekmektedir.

Postmodernitenin literatüre kazandırdığı bir kavram olarak söylem; dilin, konuşma ve metinlerin, özneler arasındaki ilişkilerin oluşturulmasında önemli bir etkidir. Bu nedenle de söylem kavramı birçok bilim dalının ilgisini çekmektedir. Dilbilim, edebiyat, felsefe, sosyoloji, psikoloji ve siyaset bilimi gibi disiplinler söylem kavramıyla yakından ilgilenmektedir. Bu disiplinler ilgi alanları doğrultusunda söylem kavramını farklı boyutları ile ele almakta ve kendi bilimsel perspektifleri uyarınca da bir çerçeve oluşturmaya çalışmaktadır.

Söylem kavramı gündelik iletişimin odağında olduğu gibi belirtildiği üzere farklı bilimsel disiplinlerinde temel çalışma konuları arasında yer almaktadır. Edebiyat da söylem kavramını kendi mecrası üzerinden anlamlandırmaktadır. Edebiyat, farklı dalları itibariyle okur ve yazar arasındaki etkileşimi bir bakıma dille sağlamaktadır. Dil, yazıya dönüşünce okura verdiği mesaj söylemle ilintili hale gelmektedir. Bu kapsamda hem yazar hem de okuyucu metin bağlamında söylemin inşasında temel unsurlar olarak ön plana çıkmaktadır. Yazar kendi söylemini metin üzerinden okuyucuya aktarırken okuyucu da yazarın metni üzerinden kendi zihinsel dünyası uyarınca söyleme karşılık vermektedir.

Bilginin çok yoğun ve akışkan bir hal aldığı böylesi bir zaman diliminde hem hegemonya oluşturabilmek hem de belirli noktalara dikkat çekebilmek söylemle mümkün olmaktadır. Edebiyatta tarafsız yalın bir içeriğin ötesinde taraflı ve dil üzerinden sahneye koyduğu farklı alanlarla söylemle iç içe bir iletişim tarzı geliştirmiştir. Bu iletişim tarzında roman ise ayrı bir yere sahiptir. Roman'da kullanılan dil, söylem noktasında inşa ve eleştiri gibi unsurlar üzerinden okuyucuya bir takım mesajlar vermek istemektedir. Bu mesajın görünen ve görünmeyen yönlerinin anlaşılması ise romanın ortaya koymuş olduğu söylemin analiz edilmesiyle mümkün olmaktadır.

Bu çalışmada ise Orhan Kemal'in Murtaza adlı romanının ödev ahlakı üzerinden Teun Van Dijk'in ortaya koymuş olduğu eleştirel söylem analizi yöntemiyle analiz edilmesi amaçlanmıştır.

1- Söylem ve Söylem Analizi

Postmodernitenin kazanımlarından olan söylem kavramı ile bilim dünyası yirminci yüzyılda tanışmıştır. Latince, “discurrere” (oraya buraya koşuşturma) sözcüğünden türeyen söylem kavramı Batıda son yüzyılda özellikle sosyal bilimler alanında yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Söylem kavramını ilk kez felsefede kullanan Aquinalı Thomas’tır. Ancak bu kavramı sosyal bilimlere kazandıran ise Michel Foucault’tur (Sözen, 2014: 17-18).

Günümüz İngilizcesinde “discourse” -ciddi ve ayrıntılı bir konuşma/ yazı, söylev-nutuk, ciddi ve ayrıntılı bir şekilde konuşmak ve yazmak- (<http://www.redhouse.com.tr/>), Fransızcada “discours” -söz, konuşma, nutuk, lakırdı, nutuk- (<http://www.fransizcasozluk.net>) Almandada ise “diskurs”, -konuşma, açıklama, ağız dalaşı, fikir alışverişi, hararetili tartışma- (<http://www.almancasozluk.net/>) olarak biçimlenen kavram Türkçe de “söylem” olarak karşılık bulmuştur. Türk Dil Kurumu söylem kavramını, “söyleyiş, söyleniş, sesletim, telaffuz, kalıplaşmış, klişeleşmiş söz, ifade, bir veya birçok cümleden oluşan, başı ve sonu olan bildiri, tez” (<http://www.tdk.gov.tr/>) şeklinde açıklamaktadır.

Gordon Marshall ise sosyoloji sözlüğünde söylem kavramını “dil, yapısının, işlevlerinin ve kullanılma kalıplarının incelenmesi” (Marshall, 2009: 692) olarak anlamlandırmıştır. Terim olarak ise söylem kavramı, “dil, sözlü ya da yazılı bir biçimde aktüelleşmesi süreci, yazılı ya da sözlü olan, bir iletişime veya diyaloga davet eden her şey” şeklinde tanımlanmıştır. Ayrıca “algılama tarz ve şemalarını, dil ve bilgi pratiğini yöneten, kontrolü altında tutan kültürel kod, derin yapı; dilin düşüncüyü, bilgiyi ve entelektüel faaliyeti örgütleyen düzenleyen ardalını, ek dilsel yapılar boyutundan meydana gelen ideolojik boyutu” da söylem olarak ifade edilmiştir (Cevizci, 2003: 368).

Söylem, günlük olarak kullanılan dil ve dil pratiklerinden oluşmaktadır (Sözen, 2014: 18). Sözlüklerde veya günlük kullanımda söylemin, daha çok sözlü iletişim boyutu ön plana çıksa da söylem, herhangi bir kimsenin duygu ve düşüncelerini sözlü veya yazılı bir şekilde dilin bütün olanaklarını kullanarak anlamlı ve belirgin hale getirme eylemi olarak ifade edilmektedir (Günay, 2013: 19). Kavramı açıklama bağlamında kullanılan diğer yaygın tanımlamalardan bir diğeri de söylemin “birbirine bağlanmış ve birden çok cümleyi içeren dil parçası” olduğu şeklindeki tanımlamadır (Devran, 2010: 56). Bu tanımlar anlaşılacağı üzere söylem kavramını dil ve dilin bileşenleri üzerine inşa etmeye çalışmaktadır.

Öte yandan söylem kavramını literatüre kazandıran Foucault ise söylemi, sadece dil ve dile ait sözlü kavramlardan ibaret görmez. O, söylemin, bütün dünyayı ve dünyada yaşayan insanları ve bu insanların da

düşünce ve duygularına şekil veren inanışları, değer yargıları, gelenekleri, görenekleri kısacası insanlar için anlamlı olan ve olmayan bütün etkileşim ve iletişim sürecinden oluşan, bünyesinde güç ve iktidar ilişkisini de barındıran bir organizasyon olarak algılanmaktadır (Kalkan, 2015: 63). Foucault, söylem kavramını dil ve dil pratiklerine indirgeyen açıklamaların ötesinde bir anlama taşımıştır. O, söylemi iktidar ve güç ilişkileri de dahil olmak üzere insanların dünyayı inşa etmelerinde ve anlamlandırmalarında etkileşim sürecinin bir yansıması olarak ele almıştır.

Dilin kullanımının, metin, konuşma, sözlü etkileşim ve iletişim, jest ve mimiklerin söylem kavramına denk düştüğünü dolayısıyla da söylem kavramının bir çok sosyal bilim alanının temel çalışma konusuna dahil olduğunu belirten düşünürlerden bir diğeri de Teun Van Dijk'tir (Van Dijk, 2015: 20). Dijk, söylemin iletişim bağlamında var olan bütün ilişkiler ağını kapsadığını sadece dil ve dil kullanımının değil aynı zamanda iletişim noktasına var olan bütün etkinliklerin de söylem kavramının kapsamı içinde değerlendirilmesi gerektiğini belirtmektedir.

Benzer şekilde Sözen'de söylemin belirsizlik, anlamların mübadelesi, bilgi/güç ve refleksivite göre incelendiğini, bu nedenle de kendi bağlamına ve diğer söylemlerle ilişkisine göre yorumlandığını ya da bağlamdan dolayı sosyal yapı, kurum, organizasyon ve sosyokültürel değişmelerle ilişkilendirilen dil pratiklerinden oluştuğunu ifade etmektedir (Sözen, 2014: 155). Bu nedenle söylem bağlamından ayırt edilemez. Dolayısıyla söylemin hangi koşulda ve hangi durumda var olduğu dikkate alınmak zorundadır. Bu durum ise söylem kavramının sosyal, siyasal, kültürel ve ekonomi gibi alanlarla yakın bir ilişkiye sahip olduğunu göstermektedir. O halde söylem, toplumsal hayatın bütün yönleriyle temas halinde olan ve dil pratiklerinin ötesine geçen bir içeriğe sahiptir.

Bundan dolayı söylem; bir kişi ya da bir topluluğa ait olan öğretiler, anlatım şekli, görüş, bakış açısı, ideoloji, yazılı veya sözlü metinler, biçem, dil, sav ve görüşleri de içine alan geniş bir kullanım alanına sahip bir kavram olarak değerlendirilmektedir (Kocaman, 2009: 5). Böylece söylem, hem yapı hem de içerik olarak belirli bir tutarlılığa sahip olan ve sosyal bağlam itibarıyla da bireylerin anlamı ve anlamlı bir dünya inşa etmelerine olanak tanıyan dilsel malzemenin araçları olarak ifade edilmektedir (Ekinci; 2015: 109). Kısaca anlamın inşasında kullanılan bütün araç ve gereçler söylem kavramıyla yakından ilintilidir.

Postmodern teörinin ürettiği bir kavram olması sebebiyle söylem, tanımlama ya da kategorize etme bağlamında ise kesinlik arz etmez. Bu durum bizzat postmodern teörünün bakış açısından kaynaklanmaktadır. Sözen, bu gün birçok akademik disiplin tarafından incelemeye alınan söylem teriminin aslında ne ideal ve aşkın olanın felsefesine ne de yokun

ve hiçbir ya da hiçliğin felsefesine dayandığını, söylemin hiçbir temele dayanmayan ya da dayandırılmayan bir şey olduğunu belirtmiştir (Sözen; 2014: 17-155). Aslında belirsizlik Sözen'e göre söylemin temel karakteridir. Dolayısıyla da söylemi herkesin kabul ettiği genel geçer ölçülerle tanımlamak imkânsızdır.

Her ne kadar söylem kavramı tanımlama noktasında belirsizlik arz etse de, yapılan tanımlamalardan anlaşılacağı üzere, dil ve söylem arasında yakın bir ilişki olduğu aşikardır. İnsan kendini var edebilmek için dile gereksinim duymaktadır. Bu bağlamda dile sahip olmak ve insan olmak aynı çabanın sonucudur. İnsanı diğer canlılardan farklı kılan temel unsur onun dili kullanarak toplumsal bir yaşantı kurmasıdır. Aynı zamanda insan, dili, bu toplumsallık içinde iletişime dönüştürerek dil aracılığıyla kendi tarihini yaratmaktadır (Çoban, 2015: 199). Bu nokta da söylem kavramının temel belirleyenlerinin başında dil gelmektedir. Dil sadece insanlar arası etkileşimin bir aracı olmayıp aynı zamanda hem düşüncenin hem de üretimin merkezi konumundadır. Dil, basit ve yalın bir kategori değildir. Dil, toplumsal ve bireysel bir kategori olarak kendini var ettiği gibi toplumdan topluma da farklılık arz eden, aynı zamanda sürekli bir akış içerisinde olan bir yapıya sahiptir (Börekçi: 2009: 2-6). Dolayısıyla dildeki akışkanlık aynı zamanda söyleme de sirayet etmektedir. Bu nedenle söylemde dilin doğal koşullarına bağlı olarak sürekli bir değişim ve dönüşüm süreci geçirmektedir.

Sonuçta toplum, günlük hayatını bir takım iletişimsel etkinliklerle sürdürmektedir. Bu iletişimsel etkinlikler ise, neredeyse bütün toplumsal alana yayılmış ve bizzat toplumsalın kendini ifade ettiği söyleme dayanmaktadır. Söylem, iletişimsel etkinlikleri kapsayan aynı zamanda toplumu yansıtan bir aynadır. Bu ayna, toplumun bizzat kendini gördüğü akışkan bir yapıya sahiptir. Söylem, toplumdaki üretim biçimi ve ilişkilerini belirleyen, toplumdaki sınıfsal çelişki ve çatışmalara etki eden bir alan olması nedeniyle homojen bir yapılanmaya da sahip değildir. Toplumsal kültürün dil ve dil dışı bütün alanları toplumun söylemini aynı zamanda toplumun dünyayı anlamlandırma biçimini yansıtmaktadır. Toplum, bu bağlamda söylem alanında kendi dünyasını kurgulamaktadır (Oskay, 2015: 11).

Bütün bu tanımlamalar ışığında söylem, en genel mantığıyla bütün düşünsel üretim sürecinin dayandığı temel alandır. Söylem, sadece kültürel ve ideolojik alanlarla sınırlı olmayan; bütün toplumsal alanları kapsayan ve onlarla oldukça yakından ilişkileri olan bir kavramdır. Kısaca söylem, kültür, ideoloji, ekonomi, edebiyat ve siyaset vb. alanların kendilerini anlamlandırdıkları, yeniden anlamlandırdıkları ve toplumsalla ilişkilendirdikleri bir alandır. Söylem, sadece dilsel bir ifade etme biçimi değildir. Bütün diğer ifade etme biçimlerini de kapsayan daha genel

bir içeriye sahiptir. Bu ifade etme biçimleri ise görsel, göstergesel, ve davranışsal olabilmektedir. Aynı zamanda söylem, eylemden bağımsız bir pratik de değildir (Çoban, 2015: 199).

Zaman ve mekân kavramlarının önemsizleştiği dünyamızda söylem, hem farklı toplumların bir birleriyle olan ilişkilerinde hem de bir toplumun kendi içindeki iletişim ve etkileşimleri bağlamında önemli bir yere sahiptir. Bu nedenle söylem, diyalog, anlatım, ifade, ideoloji, bilginin geçirdiği evrim süreciyle eyleme dönüşen dil pratiklerini de kapsayan bir kavramdır. Dolayısıyla da söylem, sosyal hayatın bütün yönleri ile yakın ilişki içerisinde.

Bu ilişkinin örneklerinden birisi ise edebiyattır. Edebiyatta farklı alt dallarıyla kitlelerle kurulan bir iletişim aracıdır. Edebiyat, hayatın ve anlamın inşasında gerçeğin ya da kurgunun sunulmasında yazar-metin-okuyucu arasındaki ilişkide söylemi kullanmaktadır. Bu araçsallık ise edebiyatın ortaya koyduğu söylemin analiz edilmesini gündeme getirmektedir. Çünkü edebiyatta bir inşa sürecini hayata aksettirmeye çalışmakta bu süreçte de dil, söylemsel bir kategoriye/pratiğe dönüşmektedir.

Söylem analizi ise konuşma ve metinler üzerinden ortaya çıkan anlamın detaylı bir şekilde analiz edilmesine dayanmaktadır. Bu yöntem özellikle nicel araştırma yöntemlerinin sosyal bilimlerde kullanılmasıyla birlikte ortaya çıkan bir takım problemler nedeniyle yirminci yüzyılın ortalarından itibaren sosyal bilimlerde yoğun olarak kullanılmaya başlanmıştır (Çelik ve Ekşi, 2008: 23). Söylem analizi, sosyal bilimlerde pozitivist yöntemin yaygın bir şekilde kullanılmasından kaynaklanan bir takım eksiklikleri gidermek kaygısıyla ortaya çıkan nitel bir araştırma yöntemidir. Modernitenin ve pozitvizmin kesinlik algısına itiraz bağlamında özellikle postmodernitenin ciddi bir ivme kat etmesiyle birlikte söylem kavramına dönük çalışmalar da yaygınlık kazanmıştır.

Söylem analizi, dilin veya metinlerin anlamsal veya sözdizimsel yapısını inceleyen ve söylemin hem sosyokültürel hem de dilbilimsel boyutlarını ele alan bir analiz yöntemidir (Baş ve Akturan; 2008: 27). Söylemi ortaya çıkaran bağlamı, sebepler ve söyleyenlerle ilişkileri üzerinden betimleyen söylem analizi, mevcut sosyal durumu ortaya koyabilecek bir içeriye sahiptir. Söylem analizi, söylemi üreten ve söylemin devamını sağlayan koşulları ortaya koymayı amaçlar. İncelediği metinleri veya olayları daha derinlemesine analiz ederek, insanla ilgili olguları daha bütüncül ve kendi bağlamıyla ortaya koyma çalışır. İnsanın kendi bağlamını ve koşullarını dikkate alması nedeniyle de geleneksel yöntemler yerine tercih edilir (Gür, 2013: 188).

Dil olgusunu pratik bir alan olarak kavrayan ve bu alana yoğunlaşan söylem analizi, iktidar, ideoloji, bilgi, sosyal ilişkiler ve kimliklerden kaynaklanan ilişkilerin bir biriyle olan iletişiminin yansıma ve sonuçlarını ortaya çıkarmada oldukça başarılı olan bir analiz çeşididir. Söylem analizi, farklı anlamlarla üretilen bilgi ve güce ilişkin yapıları aynı zamanda da bilgi ve gücün toplumsal olarak nasıl değiştiğini ve dönüştüğünü ve bu dönüşüm sürecinde de bir pratik olarak kabul ettiği dilin etkisini ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır (Sözen, 2014: 80).

Söylem kavramı farklı bilimler tarafından farklı bakış açılarıyla ele alınmaktadır. Her yaklaşımın inceleyeceği konuya bakış açısı farklı olacağı için kullanılan yöntemlerde doğal olarak farklı olacaktır. Bu nedenle söylem çözümlemeleriyle ilgili farklı kuram ve yaklaşımlar söz konusudur. Dolayısıyla söylem çözümlemesi için tek bir kaynak ya da yöntem göstermek mümkün değildir (Günay, 2013: 51-52). Örneğin dilbilim alanında çalışan bilim adamları çalışma konusu olarak, kelime, tamlama, cümle, adıl gibi dilbilimsel (yapısal) birimleri seçerken, sosyoloji ya da siyaset üzerine çalışan bilim insanları ise daha çok iktidar, sosyal etkileşim ve sosyal iletişim, kurumlar ve kimlikler üzerinde durmaktadır (Gür, 2013: 189).

Söylem ve söylem analizi bağlamında ortaya çıkan esneklik ve çeşitlilik oldukça geniş bir yayılım gösterse de söylem çözümlemelerinde sağlıklı sonuçlar elde etme adına söylemin bir takım özellikleri dikkate alınmak zorundadır. Bu hususta ilk dikkat edilmesi gereken unsur içerik özellikleridir. Bu özellikler içerisinde söylemin hangi kültüre ait olduğu, söylemin periyodu, söylemin hangi sosyal durumda kullanıldığı, konuşmacının ya da yazarın niyeti, ilgisi ve amacının ne olduğuna dikkat edilmesi gerekmektedir. İkinci özellik ise dil bilimsel özelliklerdir. Konuşmacı ya da yazar standart bir dili mi yoksa lokal veya diyalektik bir tarz mı tercih etmektedir? Telaffuzlar dilin genel kurallarına uygun mu, uygun değilse söz konusu eksikliklerin neler olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Ayrıca cümleler arasında ne türden anlamlı ilişkilerin olduğu, cümlelerde kullanılan sıfat, bağlaç ve zarflarla, söylemin teması, amacı ve temel fikirlerinin neler olduğuna dikkat edilmelidir. Üçüncü olarak ise diğer yapısal özellikler yer almaktadır. Söylem, ne tür bir yapıya sahiptir? (Açıklama, tartışma, karşılaştırma vb.) Bu yapı söylemde nasıl organize edilmekte ve sinyalleşmektedir? Ayrıca söylemin stil özelliklerinin nelerden oluştuğuna da dikkat edilmelidir. (Cümlelerin tutarlılığı, uzunluğu, tamamlayıcılığı, karmaşıklığı vb.) Dördüncü özellik ise etkileşimsel özelliklerdir. Söylemde kim, kime hitap etmektedir? Konuşmacı ya da yazarın amacına ulaşmak adına izlediği strateji tespit edilmelidir. Beşinci özellik ise sunum özellikleridir. Yazım ya da ses özelliklerinin neler olduğu belirlenmelidir (Baş ve Akturan, 2008: 34-

35). Bütün bu özellikler söylem analizinde söylemin yönünü belirleme noktasında kolaylıklar sağlayacak bir içeriğe sahiptir. Ancak bir kez daha belirtmek gerekirse söylem postmodernitenin ortaya koyduğu bir kavram olması sebebiyle standart bir içeriğin oldukça ötesindedir. Doğal olarak söylemi tekil bir kategori ya da tekil bir yöntemle analiz edebilmek postmodern bakış açısına göre imkânsızdır.

Sonuç olarak söylem kavramı bütün iletişim biçimlerini kapsayan bir niteliğe sahiptir. Söylem, toplumsal alanın tüm yönleriyle ilişkili bir kavram olması nedeniyle, söylem analiz de dilbilim, psikoloji, siyaset, sosyoloji, felsefe, edebiyat ve iletişim gibi farklı disiplinlerin ilgi alanına girmektedir. Söylem analizi, dili temel alan, dil üzerinden kendini var eden ifadelerin yani kısaca sözün bir takım ilkeler ışığında detaylı bir şekilde analizini içerir. Bu analizde esas amaç anlamı ve içeriği keşfetmektir. Söylem analizi dille toplumsallık arasındaki anlamsal ilişkiyi çözümleneye çalışan nitel araştırma yöntemlerinden birisidir.

2- Ödev Ahlakı Üzerine

İnsan, toplumsal bir varlık olması sebebiyle başkalarıyla yaşamak ve iletişim kurmak zorundadır. Bu zorunluluk ise insanların ortak bir değer dünyası inşa etmesini ya da ahlak diye adlandırdığımız bir takım ilkelerden/ değerlerden oluşan bir yapının/sistemin toplumda tesis edilmesini zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla ahlakla ilgili olan bütün yargı, karar ve kavramlar toplumsallık üzerinden okunmaktadır. Çünkü ahlak olgusu, toplumsallık bağlamında bireylerin birbirleriyle olan ilişkilerinde karşılık bulmaktadır. Ahlak, en genel bağlamıyla insanların kendi istek, arzu ve beklentilerine göre hayatlarını dizayn ettikleri ilkeler ve kurallar toplamı olarak ifade edilmektedir. Bu ise meslek ahlakı, siyasal ahlak ya da evlilik ahlakı gibi alanlar üzerine konuşma imkânı tanımaktadır (Arslan, 1996: 118). Temeli toplumsallık üzerine bina edilmiş olan ahlak aynı zamanda bireysel bağlamda kendi kararlarını verebilen özgür bireylerle de somut bir içeriğe kavuşmaktadır. Kısaca ahlak, kendi kararlarını verebilen özgür istençte bulunan bireylerle anlam kazanmaktadır (Yılmaz, 2009: 53).

Tarihsel olarak ahlaka ilişkin iddiaların somut bir içeriğe kavuştuğu ahlak kuramları ise oldukça farklı şekillerde sınıflandırmalara tabi tutulmuştur. Örneğin ahlakın konusunu oluşturan iyinin, nesnel veya öznel yapıda olduğuna ilişkin bakış açıları nesnelci veya öznelci ahlak kuramları şeklinde sınıflandırmalara neden olmuştur. Başka bir sınıflandırma ise ahlaksal iyinin ahlaksal bir davranıştaki konumuna göre yapılmaktadır. Davranışın başlangıcındaki niyet veya davranışın sonucunda ortaya çıkan durum ya da onun bizzat kendisinden kaynaklandığına ilişkin iddialara göre de niyetçi (motivist), sonuççu (consequence theories) veya ödevci (deontological) kuramlar olarak kategorize edilmektedir. Diğer bir

sınıflandırma ise doğacı, doğacı olmayan ve heyecancı ahlak kuramları şeklinde kendisini göstermektedir (Arslan, 1996: 129). Neticede bu sınıflandırmaların sayısını artırmak mümkündür. Ancak en genel ifade tarzıyla bu kuramlar amaççı/teleolojik ve ödevci/deontolojik şeklinde iki kategori olarak ele alınmaktadır. Amaççı ahlaki anlayışların esasını hazırlık veya diğer bir ismi ile hedonizm oluşturmaktadır. Bu bakış açısında bireylerin bedensel ve zihinsel arzularının tatmin edilmesi ile toplumun çıkar ve mutluluğunun ön planda olduğu faydacılığa dayalı bir ahlaki anlayış söz konusudur. Ödevci ahlaki anlayışlar ise herhangi bir çıkar veya fayda gözetmeden, ödev bilincinden hareketle ahlakı bir takım ilkeler üzerine inşa etmeye yönelmişlerdir (Çağrı, 2012: 112-116).

Amaççı ahlak teorisi hem bireyden bireye hem de toplumdaki topluma değişen bir içeriğe sahiptir. Ödev ahlakı ise ahlaki bir davranışın doğruluğu ya da yanlışlığını davranışın sonuçlarından bağımsız olarak görmekte ve ahlaki ödev bağlamında tanımlanan bir takım ilkelerin yerine getirilip getirilmemesi ile temellendirmektedir. İnsan akıllı bir varlık olarak bir takım ilkeleri yerine getirmek ve sorumlu davranmak zorundadır. Dolayısıyla ödevci ahlaki anlayışlara göre ahlakta eylemin sonucundan çok temelindeki ilke ve ödev belirleyicidir (Cevizci, 2003: 304).

Görev ya da ödev ahlakını ahlak felsefesinde sistematik bir bakış açısıyla ele alan en önemli filozof İmanuel Kant olmuştur. Kant, çıkar ahlakına şiddetle karşı çıkmıştır. Ahlaki olarak iyi olarak addedilen davranışı bireyin doğal arzularının ve eğilimlerinin doyurulması şeklinde izah eden çıkara dayalı bakış açılarını reddetmiştir. Ahlaki değer yargıları, Kant'a göre insanın empirik-duyusal doğasından türetilemez ve ona indirgenemezler. Ahlakın kaynağını insanla açıklayan Kant, insanın otonom bir varlık olduğunu belirtmiştir. İnsan, kendi yasasını kendisi koyar ve bu koyduğu yasaya itaat etmesi de insanın özgürlüğüdür. Bu nedenle Kant, ahlak yasasının kaynağının insan olduğunu belirtmiştir (Gökberk, 2011: 359).

Kant'ın düşüncesinde özgürlük ve ahlakilik birbirinden ayrılmaz bir içeriğe sahiptir. İradi özgürlük, saf aklın ahlak yasasının emirlerine uymasından ibarettir. Ahlakiliğin hayat bulabilmesi için sadece salt aklın kaynak olması gerekmektedir (Duran, 2017: 57). İnsanı insan kılan ve onu diğer canlılardan ayırt eden temel özellik saf akıldır. Dolayısıyla ahlaki değerlerin kökenini insan aklı oluşturmaktadır. Bu akıl ise insanda vicdan diye tabir edilen kavramda kendisini göstermektedir. Kant, insanların sergilediği eylemleri, zorlama altında ve özgürce yapılan eylemler şeklinde ikiye ayırmaktadır. Ahlaksal eylemler ancak ikinci tür eylemler olarak belirttiği özgürce yapılan eylemlerden oluşmaktadır. Diğer taraftan Kant, özgürce yapılan eylemleri de insanların eğilimlerinden kaynaklanan eylemlerle, ödev duygusundan veya ödevden çıkan eylemler

olarak kategorize etmektedir. Ödev duygusundan kaynaklanan eylemleri ise ahlaksal eylemler olarak tanımlamaktadır. Ödevden doğan ve ödevde uygun olan eylemler arasında da ayırım yapan Kant, salt ödev duygusundan kaynaklanan eylemleri ahlakın merkezine yerleştirmiştir. Bu durum ise şu şekilde ifade edilmektedir: “Örneğin bir bakkalın kendisinden çikolata almaya gelen küçük bir çocuğu kandırmaması ödevde uygundur, ama ödevden çıkmayabilir. Bu bakkal, herhangi bir şekilde bu çocuğu kandırdığı duyulursa insanların artık kendisine güvenmeyeceklerini ve alışverişe gelmeyeceklerini, bunun da kârını azaltacağını düşünerek böyle davranmış olabilir. Buna karşılık bu bakkal yalnızca hiç kimseyi aldatmaması gerektiğini düşünerek bunu yapmışsa, bu eylem ahlaksaldır; çünkü salt ödev duygusundan kaynaklanmaktadır” (Arslan, 1996: 146-147). Neticede Kant için ahlaki bir eylem, bütün hissi ve amaçsal etkenlerden arınık ve sadece ahlak yasasına duyulan saygıdan doğan ödev bilincinden hareketle gerçeklik kazanabilir (Duran, 2017: 57).

Öte yandan Kant, ahlak konusunda hazcılar ve faydacılardan farklı olarak ahlaklılığın özünü, eylemin sonucuna değil, niyetine bağlamıştır. Kant için iyi olarak kabul edilecek şey sadece koşulsuz olarak salt iyiyi isteme ya da iyi niyet ile açıklanabilir. Salt iyiyi istemenin koşulu ise onun diğer değerlerle olan ilişkisinden değil, sadece kendisinin iyi olmasından kaynaklanır (Kant, 1999: 121). Kant için evrende, iyi diye adlandırılacak tek bir şey “iyi niyettir”. Dolayısıyla saf olarak nitelenen iyi niyete dayalı ve ödev duygusunun kaynak teşkil ettiği eylemler sonuçlarına bakılmaksızın, ahlaksal eylemler olarak değerlendirilmektedir. Kant, emirler hususunda ise hipotetik ve kategorik emirler şeklinde bir ayırım yapmaktadır. Birinci tür emirler koşullu emirlerdir. “Şöyle bir şeyi elde etmek istersen şöyle davranmalısın”. Kategorik emirler ise hiçbir koşula bağlı olmadan kesin ve mutlak olarak emrederler. “Ne olursa olsun, sonu iyi olsun kötü olsun, doğruyu söyle” şeklindeki emirler, herhangi bir koşula bağlı değildir. Bu tür emirlerin sonucu olarak gösterilen davranışlar ise Kant için ahlaksal bir içeriğe sahiptir (Gökberk, 2011: 361-362). Kant’a göre bir eylemin ahlakiliğini, eylemin sonucunda elde edilen başarıda değil, söz konusu eylemin arka planında yer alan iyi niyette aramak gerekmektedir. Bu da bizi göreve ve görev ahlakına götürmektedir (Çilingir, 2003: 83).

Görev ise sadece görev olduğu için ve göreve dönük saygıdan dolayı gerçekleştirildiği müddetçe hem salt iyilik olan iyi iradeyi hem de bu iradeye bağlı olarak da ahlakiliği ortaya çıkarmaktadır (Kant, 1994: 12-16). Dolayısıyla görev ahlakı hususunda ahlaki olan bir davranış, haz ya da fayda noktasında herhangi bir beklenti içinde olamaz. Ödev, ahlakın esasını oluşturduğu için herhangi bir gerekçeden ötürü değil, yapılması gerektiği için yapılmalıdır (Çağrı, 2012: 104).

Özetle, Kant'a göre ahlakın temel amacı, aklın sesini dinleyerek akla uygun davranmak ve bir ödev olarak ortaya çıkan ahlaki emre itaat etmekten ibarettir. Kant, bu amaçtan yola çıkarak bir takım ahlak kuralları ya da ahlak ilkeleri geliştirmiştir. Bu ilkelerden ilki; “Her zaman öyle davran ki davranışının ilkesi evrensel kural olarak vaz edebilsin” İkinci ilke ise “İnsanlığı kendinde ve başkalarında her zaman bir erek olarak alacak, hiçbir zaman bir araç olarak almayacak şekilde davran.” Üçüncü ilke ise “ Her zaman akıllı iradeni evrensel bir yasa koyucu olarak tesis edeceğin bir şekilde davran” olarak belirlemiştir (Arslan, 1996: 148-149). Kant bir bakıma bu ilkeler üzerinden evrensel bir ahlak yasası ya da bir ahlak sistemi oluşturmaya çalışmıştır.

Fakat Kant'ın ortaya koyduğu bu ahlak sistematigi hem bir taraftan içerikten yoksun bir formalizme hem de kuralcı ve katı bir norm anlayışına dayanmaktadır (Duran, 2017: 57). Bu durum ise Kant'ın idealize ettiği ödev ahlakına dönük bir takım eleştirileri gündeme getirmektedir. İlk olarak Kant'ın ortaya koymuş olduğu ödev ahlakı, ödev duygusundan kaynaklanabilecek olan çatışmaları dikkate almamıştır. Örnek olarak kutsal adledilen bir görev için savaşmak ve bunun için ölmek bir ödev ise bireyin ailesine karşı ödevi onları terk etmemek ve onlar için yaşamaksa bu durumda birey ne yapmalıdır? Aslında bu çelişki çalışmamızın konusunu oluşturan Murtaza romanındaki ana karakter olan Murtaza için de geçerlidir. Çalışmaktan yorgun düşmüş kızına karşı takındığı tavır aslında bu çelişkiyi yansıtmaktadır. Ödev her koşulda ön planda ise babalık ödevinden kaynaklanan sorumluluklar nasıl izah edilecektir. Ödevden kaynaklanan çatışmada Murtaza kızının yaşamına neden olabilecek bir eylemde bulunmuş ve babalık ödevini ikinci planda tutmuştur.

Diğer bir eleştiri ise eylemin sonuçlarının hesaba katılmamasının ortaya çıkaracağı olumsuzluklardır. Murtaza'nın her koşulda diğer insanları ispiyon etmesi ya da jurnallemesi ödev olarak uygun olsa da diğer insanların yaşamında oluşturacağı olumsuzluklar ise dikkate alınmamıştır. Bu durumda katı ödev ahlakının sorgulanmasını beraberinde getirmiştir. Sonuçlar dikkate alınmadan bir bireyin eyleminin ahlakiliği birçok insan için olumsuz sonuçların ya da başka haksızlık ve ahaksızlıkların da doğuşuna neden olabilmektedir. Senin niyetinin iyi olması sonuçta başkalarına büyük zararlar verilmesine neden oluyorsa o zaman bu davranışın ahlakiliği tartışmalı hale gelmektedir. Burada ahlaki olan bir eylemin salt iyi niyete dayanması yeter şart olmadığı gibi aynı zamanda bu eylemin sonuçlarının da dikkate alınması gerektiği gündeme gelmektedir. Dolayısıyla sadece iyi niyet kavramı ile ödev ahlakını açıklamak kimi haksızlıkları görmezden gelmek anlamına gelecektir.

Yine norma dayalı katı ahlaki anlayışların meşruiyeti de problemleri bir konudur. Katı norma dayalı görev bilinci farklı haksızlıkların

ortaya çıkmasına ve hatta bunların meşru bir içerik kazanmasına neden olabilmektedir. Yasal olanın ya da norma uygun olanın her zaman meşru olup olmadığı tartışmalıdır. Her yasal olanın (norma uygun olan) meşru olduğu iddiası birçok haksız uygulamanın ahlaki olarak normalleştirilmesi anlamına gelmektedir. Bu ise toplama kamplarını, toplu katliamları ve daha birçok insan hayatına yönelik olumsuz uygulamanın da meşru ve ahlaki olarak kabul edilmesine olanak sağlayacak fırsatları beraberinde getirmektedir.

Özetle, insanın ihtiyaç duyduğu herhangi bir ideoloji ya da inanç sisteminin ortaya koyduğu görev ahlakının her zaman doğruları üreteceğine dönük iddialar oldukça tartışmalıdır. Ayrıca sadece niyetin saflığına atıf yaparak onun doğru olduğuna inanmak da insanı yanıltan ya da hatadan arınık kılmaz. Dolayısıyla ödev ahlakı bağlamında Kant'ın ortaya koyduğu ahlak felsefesi katı bir kuralcılık, eylemin sonuçlarını dikkate almayan bir içerik, ödevler arasında hiyerarşik bir sınıflamaya gitmeden ödev çatışmalarını dikkate almayan ve niyetin saflığına ilişkin oldukça iyimser sayılabilecek bir bakış açısına sahip olması itibariyle eleştiriye açık bir içeriktedir.

3-Bağlam ve Orhan Kemal'e Dair

Asıl adı Mehmet Raşit Ögütçü olan Orhan Kemal 15 Eylül 1914'te Adana'nın Ceyhan ilçesinde doğmuştur. Babası Abdülkadir Kemali Bey, Darülfunun'da hukuk eğitimi almış, Rumen göçmeni olan annesi Azime Hanım ise, rüştiyeyi bitirmiş ve iki yıl kadar Adana'da ilkökul öğretmenliği görevinde bulunmuştur. Çocukluğunun ilk dönemini Adana'da geçiren Orhan Kemal, 1918 yılında Adana'nın Fransızlar tarafından işgal edilmesi nedeniyle önce Niğde'ye, ardından da Konya'ya taşınmak zorunda kalmıştır (Eyigün, 2006: 5).

Orhan Kemal'in babası Abdülkadir Kemali Bey 1920-1923 döneminde Mecliste Kastamonu milletvekili olarak görev yapmıştır. Cumhuriyet Halk Fırkasına karşı sergilemiş olduğu muhalefet nedeniyle 1930 yılında Suriye'ye kaçmak zorunda kalmıştır. Orhan Kemal'de bir müddet sonra ailesinin geri kalan üyeleriyle birlikte Beyrut'a gitmiştir. Eğitimini yarım bırakmak zorunda kalan Orhan Kemal, bir süre Beyrut'ta kaldıktan sonra 1932 yılında tek başına Adana'ya dönmüştür. Bu dönemde kâtiplik, ambar memurluğu gibi işlerde çalışmıştır (Binyazar, 1970: 278). 1938 yılında askerliğini yapmak üzere Niğde'ye gitmiş ve terhisine kırk gün kala komünizm propagandası yapmak suçundan tutuklanmıştır. Hakkında yapılan yargılama sonucunda beş yıl hüküm giymiş ve Kayseri cezaevine gönderilmiştir. Atatürk'ün ölümünden sonra, 1939 yılında Adana'ya dönen Abdülkadir Kemali Bey ise oğlunun Bursa Cezaevi'ne nakledilmesini sağlamıştır. Bu nakil Orhan Kemal'in hayatında bir dönüm

noktası olmuştur. Çünkü bu nakille Orhan Kemal, Nazım Hikmet'le Bursa Cezaevi'nde karşılaşmış, bu karşılaşma Orhan Kemal için sadece bir tanışma olarak kalmamış aynı zamanda Nazım'ın fikirlerinden yararlandığı bir usta-çırak ilişkisine dönüşmüştür. Orhan Kemal'in şiirden hikâye ve romana yönelişinde Nazım Hikmet'in önemli katkıları olmuştur (<http://www.orhankemal.org/>).

Cezaevinden çıktıktan sonra Adana'ya dönen Orhan Kemal, geçim sıkıntısıyla karşılaşmış ve belirli sürelerde hamallık ve amelelik gibi işlerle hayatını idame ettirmeye çalışmıştır. Sonrasında İstanbul'a taşınmaya karar veren Orhan Kemal, yazdığı eserlerle geçimini temine yönelmiştir. 1970 yılında eşiyle birlikte Bulgar Yazarlar Birliğinin daveti üzerine Bulgaristan'a gitmiş ve geçirdiği kriz neticesinde ise burada hayatını kaybetmiştir. Cenazesi Türkiye'ye getirilerek İstanbul'da defnedilmiştir (Binyazar, 1970: 278).

Yazı hayatına şiirle başlayan ve ilk şiirini de 1939 yılında Reşat Kemal takma adıyla yayımlayan yazar, hikâye ve romanlarında Orhan Kemal adını kullanmış zamanla da bu isimle ünlenmiştir. Çalışmalarında toplumsal yaşantıyı birey-toplum ekseninde ve kendi yaşantısındaki gözlemlerle harmanlayarak sade ve anlaşılır bir anlatım tarzına dönüştürmüştür. Bu durum ise kendisinin Türk edebiyatında önemli ve özgün bir yer elde etmesine neden olmuştur. Eserlerinde, sıradan insanların güçlüklerle ve yoksulluklarla/yoksunluklarla dolu dünyalarını gerçekçi bir biçimde dile getirmiştir. Orhan Kemal roman, şiir, öykü, senaryo ve oyun alanlarında eserler üretmiştir. 27 roman, 12 öykü kitabı, 5 oyun, 10 senaryo ve çeşitli dergilerde basılmış şiirleri ile Orhan Kemal Türk Edebiyatının üretken yazarları arasında yer almıştır (Eyigün, 2006: 2).

Sanatçıları sosyal problemleri sanat yoluyla aktaran insanlar şeklinde tanımlayan (Bezirci, 1984: 49) Orhan Kemal, çalışmalarında da bu yönde bir eğilim sergilemiştir. Genel olarak toplumun alt kesimlerinin yaşam kavgasını, işçi sınıfının olumsuz çalışma koşullarını, kentlerdeki yoksulluğu ve yoksul insanların yaşam mücadelelerini konu edinmiştir. Kısaca, toplumsal değişme, toplumsal problemler ve sınıflar arası çelişkiler eserlerinin ana konularıdır. Bu durum ise kendisinin Türk edebiyatında toplumsal gerçekçi yazarlar arasında değerlendirilmesine neden olmuştur.

Çalışmamızın konusunu oluşturan Murtaza romanı ise ilk önce Vatan gazetesinde tefrika olarak yayımlanmış ve sonrasında 1952'de ise kitap olarak basılmıştır. Murtaza romanı Murtaza karakteri etrafında şekillenmiştir. Murtaza, hem toplumsal değişme ve beraberinde ortaya çıkan toplumsal problemleri hem de niyetçi ödev ahlakından kaynaklanan çelişkileri ortaya koyan bir içeriğe sahiptir. Bu içerik ise Murtaza'nın Türk edebiyatında özgün bir yer edinmesine neden olmuştur. Eser, gerçekçiliği

oldukça etkili bir şekilde sunarken aynı zamanda bu gerçekliğin öznesi olan “kahramanı” ters yüz ederek romanın çok yönlü okunabilmesine fırsat tanımıştır (Örkün, 2018: 168).

Murtaza, yazıldığı dönem itibariyle Türkiye'nin tek parti döneminden çok partili döneme geçiş sürecinin bir ürünüdür. Bu süreç, hem sosyal hem de ekonomik yapının ciddi bir değişim geçirdiği kısaca toplumsal değişmelerin Türk insanını derinden etkilediği ve bu değişimle birlikte de toplumsal birçok problemin ortaya çıktığı bir dönemi yansıtmaktadır. Çok partili hayata geçiş süreci ve II Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'nin batı bloğunda yer alması beraberinde hem kapitalizmin hem de batılı değer yargılarının benimsenmeye başladığı yeni bir dönemi beraberinde getirmiştir. Bu süreçte köyden kente göç ile tanışan Türkiye, hem kentler noktasında hem de bireyler bağlamında yoğun bir değişimle karşı karşıya kalmıştır.

Murtaza'da bu değişimin en yoğun yaşandığı kentlerden biri olan Adana'nın değişen koşullarının bir ürünü olarak değerlendirilmektedir. Aydın Çam, roman anlatısı içinde Murtaza'nın 1950'li yılların Adana'sında yaşadığını ve bir dönem Orhan Kemal'in de çalıştığı Milli Mensucat Fabrikası'nda bekçilik yaptığını öngörmektedir. Bu dönem ise Adana'nın büyük bir dönüşüm geçirdiği yıllara denk düşmektedir. Şehir, sanayileşme süreciyle birlikte, Cumhuriyet döneminin ilk anakentlerinden biri olarak 1940'lardan itibaren hızla büyüme sürecine girmiştir. Adana artık kapitalist sanayileşmenin Anadolu'daki merkezlerinden biri durumuna gelmiştir. Sanayileşmeyle birlikte Marshall Planı çerçevesinde yapılan Amerikan yardımları ve Demokrat Parti'nin iktidarıyla beraber hem Türkiye hem de Adana yoğun bir ekonomik değişim süreci yaşamaya başlamıştır. Bu değişim süreci ise sosyoekonomik ve sosyokültürel yapının değişmesine ve toplumsal yapının yeni bir forma dönüşmesine neden olmuştur. (Çam, 2019: 2059). Yaşanan değişim bireylerin değer dünyalarında farklılaşmaları gündeme getirmiş bu durum ise hem bireysel hem de toplumsal olarak bir takım çelişki ve çatışmaların ortaya çıkmasına kaynak teşkil etmiştir.

Dolayısıyla roman, değişen Türkiye'nin yeni koşullarını Murtaza tiplmesi üzerinden ele almıştır. Özetle Murtaza, kendine has tuhafliklarıyla birlikte, bir toplumu ve dönemi temsil etme gücüyle sıradan karakterlerden ayrılmaktadır. Murtaza, sahip olduğu ödev bilinci ve bu ödev bilincinden kaynaklanan katı formalizmin neden olduğu çelişki ve çatışmaları yansıtan bir içeriğe sahiptir. Roman, aynı zamanda Murtaza üzerinden toplumsal değişim ve dönüşüm sürecini yansıtmakta ayrıca bu sürecin neden olduğu toplumsal çatışma ve çelişkileri de açığa çıkarmaya çalışmaktadır.

4-Çalışmanın Metodolojisi

Söylem, kendi içindeki bağlamı ve de diğer alanlarla kurduğu ilişki nedeniyle oldukça karmaşık bir yapıya sahiptir. Aynı zamanda söylem hem gündelik yaşamın hem de ideolojilerin yeniden üretilmesinde de etkin bir unsurdur. Bu üretim sürecinde ise anlam, retorik, söz dizimi, konular, imgeler, varsayımlar, uslamlama, tonlama önemli unsurlar olarak ön plana çıkmaktadır (Dijk, 2015: 15-16) .

Özellikle ideoloji ve söylem arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmak için yapılan analizlerde temel olarak mesajın karşı taraftaki insanı nasıl ikna ettiği ya da ikna etmeye çalıştığı ve bu ikna sürecinde de kullanılan stratejinin ne olduğu ortaya çıkarılmaya çalışılmaktadır. Anlam, retorik, konular, tümce dizimi, tanım düzeyleri, ayrıntı dereceleri, yerel tutarlılıklar, eş anlamlılık, aktörler, yeniden anlatım, örnekler ve açıklamalar, karşıtlık, önerme yapıları, yadsıma ifadeleri, kanıtsallık, dolaylı konuşma, geleneksel temalar, resmi yapılar, eylem ve etkileşim gibi bütün öğeler mesajı (ideolojik olanı) daha kabul edilebilir bir düzleme çekip diğerini ikna etmeye yöneliktir. Amaç, verilmek istenen mesajı meşru bir düzlemde karşı tarafa aktarmak bunu yaparken de söylemi farklı stratejilerle donatarak dikkat çekici bir hale getirmektedir. Söylem analizi de bu noktada mesajın görünmeyen taraflarını ortaya çıkarmaya yönelmiştir.

Bu kapsamda bu çalışmada Teun Van Dijk'in ideolojik söylemi analiz etmek için kullandığı eleştirel söylem analizi metodu kullanılmıştır. Dijk, (Dijk, 2015: 70) 5 Mart 1997'de İngiliz Parlamentosunda (Avam Kamarası) göç ve göçmenlere dönük lehte ve aleyhte yapılan konuşmaları söylem analizine tabi tutmuş ve ırkçılığın görünmeyen taraflarını ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Bu tartışmaları ilginç kılan ise, sağcı muhafazakâr, ılımlı muhafazakâr ve İşçi Partisi milletvekillerinin sahip olduğu çeşitli politik ve ideolojik konumların kendi ideolojik bakış açılarını yansıtmada noktasında ideal bir örnek olmaları sebebiyledir. Bu konuşmalar bir tarafından politik ırkçılığın yansımaları olan göçmen karşıtı bir tutumu, diğer yanda ise göçle ve göçmenlerle ilgili daha hoşgörülü tutumlara sahip insancıl ve ırkçılık karşıtı ideolojileri yansıtmaları nedeniyle ele almıştır. Dijk, bu konuşma metinlerini anlam, uslamlama, geleneksel tema, politik strateji, sözcük, retorik, anlam bilimsel makro strateji, tema, biçim gibi açılardan ele almaya yaracak bir takım çözümleme kategorileriyle² analiz etmiştir.

2 Aktör tanımı, kutuplaşma-biz onlar sınıflandırması, kurbanlaştırma ,kanı birliği, karşı gerçeklik, yadsıma ifadeleri, sınıflandırma, mesafe koyma, otorite, dramatikleştirme, yük, empati, örtmece, kanıtsallık, örneklerle açıklama, genelle(ştir)me, mantıksızlıklar, ders olarak tarih, abartma, insancılık, örtüklük/ima, yasallık ve yasadışılık, etkileşim ve bağlam, ironi, sözlük(sel)leştirme, olumsuz ötekini sunma, metafor kural ifadesi, ulusal övünç, sayı oyunu, olumsal kendini sunma, , açıklık-dürüstlük, popülizm, , sözde bilgisizlik, mantıklı olma, yineleme, (ön) varsayım, belirsizlik, durum tanımlaması.

Bu çalışmada ise Murtaza romanındaki Murtaza tiplemesinin görev ahlaki bağlamında ortaya koyduğu ideal tip ve bu tip üzerinden hayata akseden ya da aksetme ihtimali olan çelişki ve çatışmaların okuyucuya sunumu anlam ve retorik açısından Dijk'in ortaya koymuş olduğu eleştirel söylem çözümleme kategorileri üzerinden değerlendirilmeye çalışılmıştır. İlk olarak yazarın ödev ahlakına ilişkin ortaya koyduğu bakış açısının mesaja dönüşümünde anlam ve retorik kategorilerini etkili ve anlaşılır kılma adına hangi stratejileri kullandığı belirlenmeye çalışılmıştır. Yapılan değerlendirme de aktör tanımı, ulusal övünç, açıklama, genelleştirme, ders olarak tarih, yineleme, sınıflandırma, metaforlar kullanma, abartma, dramatikleştirme ve ön varsayım gibi stratejilerin ağırlıkta olduğu tespit edilmiştir. Bu tespitten hareketle de yazarın Murtaza karakteri bağlamında ortaya koyduğu görev ahlaki ve bu ahlaki anlayışın nasıl söyleme dönüştüğü söylem analizine tabi tutulmuştur. Uygulanan stratejiyi doğru tanımlayabilmek için öncelikle bu stratejinin tanımına yer verilmiş ve sonrasında doğru sonuçlar elde etme hususunda ise metinde geçen alıntılar doğrudan aktarılmaya çalışılmıştır.

5-Ödev Ahlakı Bağlamında Murtaza Romanının Söylemsel Analizi

Söylemde anlamı belirgin hale getirmek için uygulanan stratejilerin başında “*Aktör Tanımı*” gelmektedir. İnsanlar ve eylem üzerine olan söylemlerin çoğunluğu çeşitli aktör tiplerinin tanımını içerir. Aktör tanımında genel strateji olumlu kendini sunma ve olumsuz ötekini sunma şeklindedir. Bu sunum ise farklı şekillerde olabilmektedir. Aktörler bazen grup üyeleri olarak veya bireysel bir şekilde isimleri yahut soy isimleriyle zikredilebilir/resmedilebilir. Bazen de bu aktörler bir grupta üstlendikleri rol ya da işlevleriyle veya belirli/belirsiz olarak, davranışlarıyla ya da (sözde) bir takım nitelikleri, konumları veya diğer insanlarla ilişkileriyle düşünülebilir. Bu strateji de temel unsur belirlenen amaca göre aktörün tanımının yapılmasıdır. Bu tanımla birlikte hem olumlu kendini hem de olumsuz ötekini sunarak anlam belirgin hale getirilmeye çalışılmaktadır.

Yazar metinde anlamı belirgin kılma adına Murtaza karakterinin sahip olduğu görev bilincini görev ahlakı üzerinden olumlu bir ben imajıyla okuyucuya sunmaktadır. Aynı zamanda anlamı güçlendirme adına bu imajın karşısına ise olumsuz bir aktör tanımıyla cevap vermektedir. “Yukarıda Allah, Ankara’da Devlet hem de Hükümet burda da Murtaza’ydı! Öğrenmemiş miydi cahil insanlar!... Görmüştü kurs, almıştı çok sıkı terbiye amirlerinden. Sonra sakınmazdı gözünü vazife sırasında budaktan bile!...” (Kemal, 2009: 2). Murtaza, diğerlerinden ayırt edilen özellikleriyle aldığı eğitim ve disiplin sayesinde olumlu bir aktöre dönüştürülürken cahil insanlar söylemi ise olumsuz bir öteki

sunumuna örnek teşkil etmektedir. Ödev ahlakı noktasında Murtaza ideal bir aktöre dönüştürülmektedir. Bu dönüşüm süreci ise farklı özellikler ve nitelikler ile sağlanmaktadır. Aslında roman, ortaya koymuş olduğu Murtaza tiplmesiyle hem idealize edilen ödev ahlakını resmetmekte hem de bu ahlaki anlayışla bir bakıma alay etmektedir. Murtaza'nın kullanmış olduğu lehçenin yerelliği ise anlama dikkat çekmek ve vurguyu artırmak adına bir araç olarak kullanılmaktadır.

Benzer şekilde ölüm döşeğindeki annesi için kendisini uyaran karısına; “Acımam rahat döşeğinde ölene. Ölsün isterse annem. Çünkü akıttı mübarek kanını dayımız kutsal vatan topraklarına, boğuşarak düşmanla. Ölmedi yatağında rahat rahat!” (Kemal, 2009: 12) şeklinde cevap vermiştir. Burada görev ve görev bağlamında ortaya çıkan geçmiş yaşantı üzerinden olumlu bir aktör imajı oluşturulmakta, anne gibi kutsal sayılabilecek bir değer dahi olumsuz bir imaja büründürülmektedir. Örnekten anlaşılacağı üzere Murtaza, görev bilinci bağlamında idealize edilen normatif bir karaktere dönüştürülmek istenmektedir. Bu aynı zamanda görev ahlakı bağlamında görevler hiyerarşinin tanımlamasında aktör tanımı üzerinden vazife olarak adlandırılan formalizmin en üst görev olarak kabul edildiğinin de bir göstergesidir. Dolayısıyla görev kutsi bir niteliğe dönüştürüldüğünde diğer değerlerle çatışma yaşamayı kaçınılmazdır. Yazar yaşanması muhtemel çelişki ve çatışmaları idealize edilen bir aktör üzerinden ortaya koymaya çalışmıştır. Söylem, görevler hiyerarşisinde yaşanacak olası çatışma veya çelişkilerin bir eleştirisi olarak okuyucuya sunulmuştur.

Bekçiliğe ilişkin düşüncelerinde de görev ahlakı üzerinden olumlu kendini sunma ve olumsuz ötekini sunmaya dönük söylemler roman anlatısında sıkça kullanılmıştır:

“Böyle bir urbayı sırtına geçirdi mi “cahil halk”tan ayrılacak, iyi kötü bir yetkisi olacağı için “cahil halk” a cart curt edebilecekti.” (Kemal, 2009: 13).

“İyi bir meymur bakmaz halkın gözyaşına. Vazife bir sırasında görmez gözü çiğerparesini. Neden? Çünkü iyi bir meymurun vasfı, etmektir memnun amirini. Cahil halk ne anlar öz çıkarından? İsterim görmek her birini çelik göğüs, tunç bilek. Ama onlar görmemiş kurs, almamış sıkı terbiye, edemezler taktir bu ince noktaları!” (Kemal, 2009: 59)

“...Onun için benzemem herhangi bekçilere, benzerim Hasan Bey’e. Ben de bir gün dökeceğim kanımı kutsal vatan topraklarına!” (Kemal, 2009: 111)

Yukarıda verilen örneklerde vazife, üniforma, memur, amir, terbiye, disiplin gibi kavramlar üzerinden olumlu kendi sunumu yapılırken, bunun

karşısında yer alanlar ise olumsuz ötekiler olarak sunulmuştur. İdealize edilmiş görev ahlakını yansıtabilecek kavramlar üzerinden olumlu ve olumsuz aktör tanımları yapılmıştır. Bu tanımların amacı görev ahlakına dikkat çekmek ve bu yönde anlamı güçlendirerek mesajın etkinliğini artırmaktır. Ancak mesajın sunumunda ortaya çıkan aktör tanımları (olumlu ve olumsuz kendini sunma) hem ödev ahlakının ideal bir yansımaları hem de idealize edilmiş ödev ahlakından kaynaklanabilecek çelişki ve çatışmaları yansıtmaya dönüktür. Yazar, aktör tanımını kullanarak okuyucuya ödev ahlakı bağlamında çift taraflı bir mesaj ulaştırmaya çalışmaktadır. Mesaj iki yönlü okunabilmektedir. Bir tarafta ödev ahlakı diğer tarafta ise bu ahlaki anlayıştan kaynaklanabilecek sorunlar ortaya konulmaktadır.

Ayrıca, romanda yer alan aktör tanımları anlamı güçlendirmek için romandaki karakterler üzerinden bazen karşıtlıklar arz eden bir içeriğe dönüştürülmüştür. Tarihsel olarak, ana ve yan karakterler kendi geçmişlerine atıf yaparak bu geçmiş üzerinden biz ve onlar tanımı yapmaktadır. Örneğin Murtaza bir muhacir olarak kendisini olumlu bir aktör olarak sunarken diğer muhacirler için ise olumsuz bir aktör tanımı yapmaktadır. Muhacir olarak Türkiye'ye dönüşlerinde devletin kendilerine sunduğu imkânlardan haksız yere yaralananlarla kendi tercihi arasındaki ayrımı aktör tanımına dönüştürmüştür: “Biz fakir insanlar idik memlekette” dedi. Yok idi başkaları gibi tarlalarımızla konaklarımız. ...Söyleyemem yalan, yakışmaz bana. Yok idi tarlalarımız, konaklarımız amma var idi arslan yavrusu arslan dayım Hasan Bey, Kolağası. Hatırlamam ben, anlatır büyüklerim, dökmüş mübarek kanını kutsal vatan topraklarına Balkan Harbi'nde. Yeter bu şeref hem da şan bana, ne lazım tarla? Ne lamız konak? Ne lazım at, araba? Dolaşır benim de damarlarım da şükür, dayım Hasan Bey'in mübarek kanı!” (Kemal, 2009: 9). Anlaşılabileceği üzere Murtaza tarihsel bir şahsiyet üzerinden kendi olumlu sunumunu yaparken aynı zamanda kendisiyle muhacir olarak gelip zengin olanların bir kısmını ise bir takım çıkarlar elde etme noktasında yalancılıkla suçlayarak olumsuz bir aktör tanımı yapmaktadır. Yazar bir bakıma yaşadığı zaman dilimine de bu satırlarla gönderme yapmış, aktör tanımı üzerinden muhacirleri ve muhacirler arasında yaşanan sürecin çelişkili yanlarını romana yansıtmaya çalışmıştır.

Diğer taraftan Murtaza karakterine karşı yan karakterlerden Azgın diye tabir edilen tuvalet bekçisi ise daha farklı bir aktör tanımı yapmaktadır. Burada da olumlu biz/ben, düşmanla savaşımlar olarak sunulurken muhacirler/göçmenler ise olumsuz öteki olarak sunulmaktadır. Aslında roman anlatısı içinde bir bakıma muhacir olarak ülkeye gelenlerle ülkenin sahibi olduğunu iddia edenler arasında yaşanan çatışma ve çelişkiler de aktör tanımı üzerinden metinde yer almaktadır. Aynı zamanda bu aktör

tanımlarında muhacirlerin görev ahlakı bağlamında ortaya koyduğu tavır olumsuz öteki üzerinden bir karşıtlık ifadesi olarak sunulmaktadır. “Lan muhacir oğlu beri bak hele, ...Biz Yunan’a kurşun atarken siz nerdeydiniz lan? Hı? Nerdeydiniz? Kanı bozuklar. Adam mı oldunuz? Yoksa yerliler öldü mü? Öldük mü biz lan? Cemal Paşa gibi adamın yanında bulundum ben. Arslan diye arkamı tapıkladı. Ne Yemen’i kaldı, Ne Galiçya’sı, ne de Mısır’ı, Kanal’ı manalı... Hani benim evim? Hani bağım? Hani atım, itim, arabam? Hani? Nerde? Yok diye öldük mü lan? Bu memlekete geldiniz de ev, bark, tarla sahibi oldunuz tüm. Beni fukara Nuh mu belledin? Yoksa Kapıcı Ferhat mı?” (Kemal, 2009: 198-199). Görüleceği üzere roman anlatısında birçok yerde aktör tanımı yapılmaktadır. Bu tanımlar farklı mesajlar vermesi itibariyle oldukça önemlidir. Fakat uygulanan strateji bütün mesajlarda aynı ilkeler üzerine inşa edilmiştir. Tanımlayan her kim ise o kendi olumlu sunumunu mesaja dönüştürmüş, tanımladıkları ise olumsuz özellikleri üzerinden daha farklı bir mesajla olumsuz bir aktöre dönüştürülmüştür. Bu süreçte, ödev ahlakı ve bu ahlakın yansımaları olan çelişkiler biz ve onlar şeklindeki ayrıma denk düşen bir içerikle okuyucuya sunulmuştur.

Söylemi daha ikna edici bir boyuta taşıma ve anlamı daha belirgin ve meşru bir karaktere büründürme stratejilerinden bir diğeri de “*Ders Olarak Tarih*” stratejisidir. Tarihte yaşanmış bir hadiseyi bu güne taşıyarak karşılaştırma yapmak etkili stratejilerden birisidir. Yazarda roman anlatısında baş aktör olan Murtaza karakterinin davranışlarını bugüne taşımada ve ödev ahlakı noktasında ortaya koyduğu tavrı meşrulaştırma adına ders olarak tarih kategorisinden oldukça sık yararlanmıştır. Metinde Murtaza karakteri görev ahlakının meşruiyetini tarihsel bir figür olarak betimlenen dayısı Hasan Bey’in yaşantısıyla meşrulaştırmaktadır. Hasan Bey’in geçmişte sergilediği tavır mutlak iyi olarak addedilmekte ve Murtaza’nın yaşadığı an ve görev ahlakı bu iyi üzerinden tanımlanmaktadır. Murtaza, tarihi, görev ahlakı noktasındaki inşa sürecinin bir aracı olarak kullanmakta hem anlam hem de retorik okuyucuya bunun üzerinden sunulmaktadır. Olumlu kendini sunma tarihsel bir anlatıyla gerçekleştirilmektedir. Benzer anlatılar metin içinde sıkça yineleme olgusu ve aktör tanımı kapsamında da yer almaktadır: “Helbet. Bakamayan düşmana çelik yıldırım, değildir layık vatandaşlığa. Haçan her Türk bakmalıdır düşmanlara çelik yıldırım, kurşun bilek, taş yürek. Ve vazife bir sırasında sakınmamalıdır gözünü budaktan, dememelidir evladım, ciğerparem. Demedim hiçbir zaman, vazife sırasında evladım ciğerparem. Neden? Çünkü var idi bir dayım Hasan Bey, kolağası, dolaşır idi damarlarında halis kan, Türk kanı. Döktü bu kanı Balkan Harbi’nde kutsal vatan topraklarına, demedi, ne bana vatandan. İsterim bütün vatandaşlarım olsun Kolağası Hasan Bey gibi. Sakınmasınlar

gözlerini budaktan, hem de akıtsınlar kanlarını kutsal vatan toprakları için.” (Kemal, 2009: 89). Anlaşılacağı üzere görev ahlakının idealize edilmiş formu tarihsel bir kişilik ve bu kişiliğin geçmişte yaşadığı iddia edilen eylemleriyle bu güne taşınmaya çalışılmıştır. Çünkü niyetçi görev ahlakının idealize ettiği bağlamı meşru zemine taşıma adına mutlak iyi olarak kabul edilen değerlere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu değerlerin temin edileceği yerin tarih olması da tesadüfi değildir. Aynı zamanda bu tarihsellik olgusu yaşanan anda diğerleri bağlamında karşılık bulma hususunda alaycı bir içeriği de beraberinde getirmektedir. Yazar, hem Murtaza'nın dayısına ve onun geçmişine yaptığı atfı kendi bağlamı üzerinden görev ahlakının meşruiyeti için kullanmakta hem de görev ahlakının meşruiyet zeminini bir bakıma eleştiriyeye tabi tutmak adına da tarihi bir araç olarak kullanmaktadır.

Anlamı etkin hale getirmenin ve mesajı daha sağlıklı bir düzleme oturtmanın araçlarından/stratejilerinden bir diğeri de “Açıklama”dır. Bu strateji iç ya da dış grubun kendi özelliklerini olumlu bir şekilde açıklamasından oluşmaktadır. Karakterler olumlu özellikleri ile ön plana çıkarılmaktadır. Nitekim romanda Murtaza karakterinin yaptığı iş görev ahlakı bağlamında olumlu diye nitelendirilebilecek bir takım ilkelerle okuyucuya sunulmuştur: “İyi bir meymur, bakmaz halkın gözyaşına. Vazife bir sırasında görmez gözü ciğerparesini. Neden? Çünkü iyi bir meymurun vasfı, etmektir memnun amirini. Cahil halk ne anlar öz çıkarından? İsterim görmek her birini çelik göğüs, tunç bilek. Ama onlar görmemiş kurs, almamışlar sıkı terbiye, edemezler takdir bu ince noktaları!” (Kemal, 2009: 59). Murtaza'nın ağzından görev ahlakı tanımlanmış ve bu tanımlamada da olumlu sayılabilecek özellikler sıralanmıştır. Ancak metinde başvuru açıklama stratejisi çift taraflı okunmalıdır. Çünkü sıralanan olumlu özellikler aslında görev ahlakının sorunlu yanlarını görmemize yarayacak mesajlarla donatılmıştır. Her ne kadar metinde idealize edilmiş görev ahlakının olumlu sunumu yapılmış olsa da aynı zamanda ortaya çıkabilecek olumsuzluklar da bir bakıma açıklama ögesiyle göz önüne serilmeye çalışılmıştır. Memur ve görev kavramı, emirler ve emirlerin sorgusuz bir şekilde kabulüne indirgenmiş, bunun karşısında olanlar ise cahil olarak nitelendirilmiştir. Katı bir norm anlayışı ve standart bir bakış açısının toplumu nereye götüreceği ise ucu açık bırakılmıştır. Diğer taraftan Murtaza'nın ortaya koyduğu ödev bilincinin toplumsal yansımalarının karşılığı olarak disiplin, bu disiplinin somut karşılığı ise otoriter bir toplumu işaret eden bir mesaja dönüşmüştür. Açıklama stratejisiyle verilen mesaj, niyetçi ödev ahlakının sonuçları dikkate almayan tavrının bir bakıma eleştirisi olarak resmedilmesidir.

Roman anlatısında anlamı belirgin hale getirme noktasında kullanılan stratejilerden bir diğeri ise “Genelleştirme”dir. Genelleştirme,

bir takım örnekler üzerinden herhangi bir iddianın daha genel bir hale dönüştürülmesini içermektedir. Romanda tekil olay, eylem ve kişiler üzerinden görev ahlakına atıf yapılmak suretiyle genelleştirilmeler yapılmıştır: “Sen çekme kaygu vazifeden yana amirim. Ol sen bana arka, iste benden vazife... Değil yalnız bu fabrika, lazım tatbik etmek çok sıkı disiplin memlekete!” Kendisine yöneltilen hangi memlekete sorusuna karşın: “Önce bu il sınırları içinde memlekete, sonra da bütün Türkiye’ye Neden? Çünkü bakarım vatandaşlar tutar parayı vazifeden üstün. Hayır, hiçbir zaman olmaz üstün para vazifeden!... Sonra oynar vatandaşlar kahvelerde tavla, altıkollu, pişbirik hem da domino. Hiçbiri geçmez sıkı hazır ola. Sıkı hazır ola geçmeyen bir vatandaş korkutamaz düşmanlarımızı” cevabını vermiştir (Kemal, 2009: 125). Murtaza kendi yaşantısı üzerinden deneyimlediği sınırlı örnekleri bütün ülkeye ve halka genellemiştir. Aynı zamanda yazar, görev ahlakı bağlamında idealize edilen makbul vatandaşın yetiştirilmesi hususunda genelleme ilkesinin nasıl kullanılabileceğini ise bir bakıma göz önüne sermek istemiştir. Fabrika ve mahalle gibi sınırlı mekânlar üzerinden elde edilen deneyimin bütün ülkenin disipline edilmesi ve arzu edilen vatandaş tipolojisinin inşa edilebilmesinin aracı olarak genelleştirme stratejisi kullanılmıştır.

Genelleştirme içeren örnekler daha çok Murtaza karakteri etrafında tanımlanan görev ahlakı üzerinden olumsuz ötekiler için de sıkça kullanılmıştır: “Arkadaş, dedi. “Başladık yeni vazifemize şükür. Duydun ne hisli sözler söyledi müdürümüz? Dedi: Edeceğiz tatbik fabrikaya çok sıkı disiplin Doğru söyler. Çünkü yaramaz güler yüz bizim millete. Gördün saplaşmış çamurlara, koşmayacaksınız yardımına zinhar. Atacaksın bir tekme de sen. Çünkü yaramaz gevşek muamele.” (Kemal, 2009: 148). Fabrika içerisinde yaşanan olaylar ve bu olaylar neticesinde elde edilen deneyim bütün toplumun genelini ilgilendiren yargılara dönüştürülmüştür. Topluma ve bireye dönük güvensizlik ve yabancılaşma içeren ifadeler genelleştirme olgusuyla daha geniş bir alana yayılmıştır. Fabrika yaşantısında ortaya çıkan deneyim olumsuz ötekinin inşa edilmesinde ise meşruiyetin ana kaynağı olarak sunulmuştur.

Roman metnindeki anlam ve retoriğe dönük bu cümleler bir bakıma totaliter bir düzenin ya da görev ahlakına sahip bir algının bireyler üzerinden tüm topluma genelleştirildiğinde nasıl bir toplumsal düzenin ortaya çıkacağını işaretleri olarak okuyucuya sunulmuştur. Romanda disipline edilmiş görev ahlakı üzerinden inşa edilmek isten toplumsal düzene dönük birçok örnek durum söz konusudur: “Sonra bakarım fakir vatandaşlar, uyumaz gece yaralarına kadar. Bu da uygun değildir disipline. Neden? Çünkü lazım bol uyku, temiz gıda parlatır gözleri, çaktırır içlerinde şimşek hem da yıldırımlar. İçlerinde şimşek hem da yıldırımlar çakan gözler korku verirler düşmanlarımıza... Lüzüm bütün

Türkiye’de kurmak mükellefler spor kulüpleri... Helbet. Lazım ettirmek talim yurttaşları her sabah ve her akşam.” (Kemal, 2009: 126). Otoriter rejimler disiplin, eğitim ve terbiye bağlamında belirli algılarla donatılmış bireyler istemektedir. Görev ya da ödev sistemin ayakta kalmasının temel argümanıdır. Böyle bir olguyu hayata aksettirmenin yolu da sıkı disipline edilmiş bir eğitimden geçmektedir. Murtaza bir bakıma genelleştirme olgusuyla bu özlemi dile getirmekte bir nevi bu özlem üzerinden de otoriter bir düzen eleştirisi yapmaktadır.

Anlamı vurgulama ve kendini olumlu sunmanın en iyi yöntemlerinden bir diğeri de “*Ulusal Övünç*” stratejisidir. Politik söylemde kitleleri etkilemek ve onlar üzerinde etkin olabilmek amacıyla sıklıkla siyasetçiler tarafından kullanılan bir stratejidir. Aynı şey roman için de geçerlidir. Görev ahlakı norma dayalı bir inşa sürecine dayandığı için bu ahlaki anlayışı meşru bir zemine taşımak hususunda ulusal övünç stratejisi temel bir unsur olarak kullanılmıştır: “Var kaşında senin Kolağası Hasan Bey’in yeğeni, Bilirsin kim Hasan Bey? Okudun Tarih? Okumadın? Bilmezsin bu kutsal topraklar için kanını akıtan Hasan Bey’in kimliğini? Bilmezsin, konuşursun haminnem gibi.” (Kemal, 2009: 96) “Vatan millet, memleket sizden bekler hizmet! Burada cigara dumanları içinde oynayacağınıza kiğat, tavla; görmelisiniz kurs, yapmalısınız talim... Sol elinin tersine hafifçe öksürerek gırtlakını temizledikten sonra, “Vatan” dedi, “millet, memleket! Bilirsiniz nedir vatan, millet, memleket? Bilmezsiniz. Bakarsınız suratıma şapşal şapşal. Bir vatan, bir millet ve bir memleket; bir vatan, bir millet ve bir memlekettir. Lazım akıtmak topraklarına vatanın, mübarek kanlarımızı. Ama bu kan olacak kaynamış bir kan. Tıpkı Kolağası Hasan Bey’in kanı.” (Kemal, 2009: 105-106). “Yoktur hiçbir Türk’ün ihtiyarı genci! Bu millet gider harbe düğüne gider gibi.” (Kemal, 2009: 107). Örneklerden anlaşılacağı üzere görev ahlakı, Türklük, vatan sevgisi, vazife ahlakı, tarihsel kahramanlıklar, şehitlik gibi kavramlar üzerinden ulusal bir övünçle açıklanmaya çalışılmıştır. Ulusal övünç kaynağı olabilecek bütün öğeler görev ahlakını tanımlayan bir içerikle okuyucuya sunulmuştur. Görevin kutsiyeti aynı mantıkla meşruiyet sağlayacak bir içeriğe dönüştürülmüştür. Bu da görev ahlakı bağlamında oluşan meşruiyetin nasıl ortaya çıktığının anlaşılması hususunda okuyucuya mesaj vermektedir.

Anlambilimsel olarak önemli stratejilerden bir diğeri de “*Ön varsayım*”dır. Ön varsayım stratejisi ortaya konulan önermenin doğruluğuna veya yanlışlığına bakılmadan doğru olarak kabul edilmesi ilkesine dayanmaktadır. Murtaza’da kadınlar hakkında bir takım önermeler ortaya koymuştur. Bu önermelerin bilimsel olarak doğruluğu Murtaza’yı ilgilendirmemektedir. O, varsayımlar üzerinden ortaya koyduğu iddiaları doğru olarak kabul etmektedir: “Hayır hayır, olamazdı

böyle kadınlık, bir kadın kocasının her dediğine hu çekmeliydi. Yoksa... yoksa hayır yoktu böyle kadınlardan ve böyle kadın, erkek evlat doğursa bile, Hasan Bey dayısına benzeyenini doğuramazdı!” (Kemal, 2009: 17). Murtaza, kadın ve onun görevini kendi algıları uyarınca anlamlandırmakta bunu da doğru olarak içselleştirmektedir. Kadın, kocası için yaratılmıştır ve onun her istediğine evet demelidir. Yazar bu örnekten anlaşılacağı üzere (ön) varsayım stratejini kullanarak toplumda var olan Murtazalara ve Murtazaların kadın algılarına dikkat çekmek istemektedir. Anlama etkinlik kazandırmak ve toplumda var olan ataerkil algının kendisini nasıl anlamlandırdığını ortaya çıkarmak adına (ön) varsayım stratejisi kullanılmıştır. Ayrıca kadının görev ahlakı bağlamında toplumsal olarak nasıl karşılık bulduğu da aynı stratejiyle okuyucunun karşısına çıkarılmıştır. Kadın, görev olarak çocuk doğurmak (özellikle erkek çocuk) ve doğurduğu çocukları da idealize edilen düzenin bir parçası olabilecek bir kişiliğe ulaştırmakla görevlendirilmiştir. Aksi durumda ise kadın görevini layıkıyla yerine getiremeyen ve bu nedenle de suçlu olarak etiketlenen olumsuz bir aktör olarak karşılık bulmuştur.

Anlam noktasında söylemi etkin kılma adına kullanılan yaygın stratejilerden bir diğeri de “*Sınıflandırma*”dır. İnsanlar kendileri dışındaki insanları sınıflandırma eğilimindedir. Gruplar bu şekilde olumlu ya da olumsuz özelliklere bağlanabilirler. Yazarda görev ahlakı noktasında metinde vurguyu artırmak için Murtaza karakteri üzerinden/dilinden sınıflandırmalar yapmaktadır. Bu sınıflandırmalarda ise görev ahlakı bağlamında resmiyete tabi olanlar ve olmayanlar ön plana çıkmaktadır. “Lazım saygı amirlere, ...İstemem bir daha bu yolda ayıp sözler... çünkü onlar... Amirlerimiz, üstlerimiz, büyüklerimiz, tanımayan büyüğünü, tanımaz Allahını da.” (Kemal, 2009: 151). “Herhangi bir amir, en uygunsuz, hatta en münasebetsiz yer ve zamanda her istediğini yapabiliirdi. Ağlanacak yerde güler, gülünecek yerde ağlarsa bu, üstün bileceği şeydi. Kurs görmüş, amirlerinden sıkı terbiye almış astın ödevi, üstünün en yakışsız davranışları karşısında bile bunu aykırı bulmamak, üste hak vermektir” (Kemal, 2009: s.38.). “... Herhangi bir üst, dilediği anda dilediğinde “işlem” kullanır, hatta bağırıp çağırdıktan başka, ana avrat bile sövebilirdi. Onun için üstünün davranış ve sözlerinde hiçbir aşırılık bulmamalı, saygıda kusur etmemeliydi” (Kemal, 2009: 148). Anlaşılacağı üzere amirler görev ahlakı noktasında kilit öneme sahip olan ve toplumsal hiyerarşinin tepesinde yer alan kişilerdir. Bu kişiler diğerlerinden vazife itibarıyla ayrılır. En olumsuz durumda dahi amirin bir bildiği vardır şeklindeki mantık bir bakıma metinde görev ahlakına dönük eleştirel bakışında aracıdır. Yazar bu yöndeki algıyı eleştirel bir şekilde okuyucuya sunma adına sınıflandırma stratejisini kullanmaktadır. Romanda, üstlerle astlar, resmi göreve sahibi olan ya da olmayanlar,

kravat takan/takım elbise giyen ve giymeyenler şeklinde sınıflandırmalar görev ahlakını algılama ve anlamı etkin kılma hususunda metinde ironik olarak sıkça yer almıştır.

Retoriği vurgulama adına kullanılan stratejilerin başında ise “*Dramatikleştirme*” gelmektedir. Dramatikleştirme gerçekleri abartılı bir şekilde bir kişinin yararına olarak şekilde abartma yöntemidir. Roman anlatısında bu strateji yaygın bir şekilde kullanılmıştır: “Bir vazife büyüktür herhangi bir namuzdan! Ve dayım Hasan Bey, Kolağası Hasan Bey, Balkan Harbi’nde dökerken mübarek kanını kutsal vatan topraklarına sormadı maaş kaç?... Ben gider iken bekayadan askere, sormadım idi maaş kaç? ... Trakya’da kazdık kocaman hendekler, yaptık Çakmak Hattı’nı. Yağğar idi yağmur, çakkar idi şimşek, savrulur idi yıldırımlar ki görmeye şayeste. Kaçmış idi bütün arkadaşlar koğuşlara. Ben? Ha haaa... bırakmadı idim kazmamı elimden! Ne için? Çünkü bir kazma değil idi manto, dudak boyası, iskarpin... Bir kazma orada namuz idi namuz?... Çağardı onbaşım, çağardı çavuşum, gediklim, hem da yüzbaşım, teğmenim, abe durulmaz bu yağmur altında, gel öleceksin. Ne dedim bilirsiniz?... Dedim: Yağsın yağmurlar, çaksın şimşek hem da yıldırımlar, bırakmam ben kazmamı!” (Kemal, 2009: 120-121.) Örnekten anlaşılacağı üzere tarihsel bir kişilik oldukça dramatik bir karaktere dönüştürülmektedir. Aslında romanda Murtaza’nın tekrarları dışında Hasan Bey hakkında detaylı bir bilgi yoktur. Ancak Murtaza, Hasan Bey’i ve onun kahramanlığını abartarak retoriği daha çekici bir hale getirmeye çalışmaktadır. Aynı zamanda kendisinin askerlik bağlamında yaşadığı tekil bir hadiseyi ise davranışlarına meşruiyet kazandırmak için oldukça abartılı bir şekilde dramatize ederek sunmaktadır. Amaç retoriğin çekiciliğini artırmaktır. Metinde bu yönde birçok örnek kullanılmıştır. Bir bakıma yazar, görev ahlakı noktasında ortaya konan davranışların meşruiyetinin dramatik bir tarzda nasıl sunumunun yapıldığını okuyucuya göstermek adına bu tür bir stratejiye başvurmuştur.

Dramatikleştirmeye paralel retoriği ön plana çıkarmada kullanılan diğer bir stratejide “*Abartma*”dır. Abartma, dramatikleştirme de olduğu gibi abartılarla anlamın niteliklerini arttırmayı sağlayan, anlamsal (retoriğe ait) söz oyunlarıdır. Aşağıda görev ahlakı ile ilgili romanda sıkça kullanılan abartma örnekleri yer almaktadır: “Vazife sırasında görmeyecek gözün evladını bile. Sakınmayacaksın gözünü budaktan. Demeyeceksin yavrum, çiğerpem. Neden? Çünkü kutsaldır herhangi bir vazife, herhangi bir evlattan” (Kemal, 2009: 58) “Deme böyle be hala, konuşma cahil cahil... Bir vazife yüksektir bir namuzdan. Yaşşar insan olan bir insan mertlik, civanmertlik için hem da. (Kemal, 2009: 65) “Evet. Erken yatmayan bir vatandaş, kalkamaz erken. Kalkar ise almamış olur uykusunu! Ne zaman bir vatandaş alamaz uykusunu tam, zayıflar gözleri.

Bakamaz düşmanlarına çelik yıldırım, hem da olmaz hiçbir zaman numun-i imtisal!” (Kemal, 2009: 89) “Lazım saygı amirlere... İstemem bir daha bu yolda ayıp sözler... çünkü onlar... Amirlerimiz, üstlerimiz, büyüklerimiz. Tanımayan büyüğünü, tanımaz Allahını da” (Kemal, 2009: 151) Bütün bu örnekler görev ahlakı noktasında abartı öğeleriyle doludur. Evlat ve namus gibi kavramlar dahi görev ahlakı bağlamında ikinci plana itilmiştir. Yazar görevler çatışması noktasında ortaya çıkacak durumu resmetmek için abartı öğesine metinde sıklıkla başvurmuştur.

Abartı öğesine örnek olma noktasında; Murtaza'nın dayısı gibi olacağına umut bağladığı küçük Hasan bakkaldan çeyrek ekme çalarken yakalanmış ve mahkemeye çıkarılmıştır. Bakkal şikâyetinden vazgeçmiş, hâkim ise çocuğu beraat ettirmeye kararlıyken hâkimin “Oğlunuz o gün çok acıkmış, onun için bu çocukluğu yapmış değil mi? sorusuna karşılık “Hayır!” cevabını vermiştir. Devamında ise; “olamaz aç benim oğlum! Kabul edemem açlığını! Velev olsa idi bile aç, çalmayacak idi, ermeyecek idi tenezzül hırsızlığa. Tükürecek idi kan, söyleyecek idi içtim kızılık şerbeti! Şimdi sizden ederim istirham, ederseniz mahkûm, atarsınız hapsilere!” (Kemal, 2009: 356) şeklinde bir beyanda bulunmuştur. Görüleceği üzere romanda görev ahlakını ön plana çıkarmak anlamı belirgin ve etkin kılmak adına abartı ve dramatikleştirme öğeleri sıkça kullanılmıştır. Aslında bu cümleler katı formalizme dayalı ödev ahlakının sonuçları dikkate almayan tavrının bir eleştirisi olarak okunmalıdır. Yazar, abartı stratejisiyle hem okurun dikkatini çekmeye çalışmakta hem de görev ahlakının en uç örneklerini çift taraflı bir şekilde söyleme dönüştürmektedir. Bir tarafta idealize edilmiş görev ahlakı diğer tarafta ise bu yöndeki davranışlar sonucunda ortaya çıkabilecek çelişkili durumlar ucu açık bırakılmak suretiyle okuyucuya sunulmuştur.

Retorik hususunda söylemi etkin kılmak adına kullanılan stratejilerden bir diğeri de “*Metafor*”lar kullanmaktır. Yazar, Murtaza'nın mahallede uyguladığı disiplinden şikâyetçi olanları ironik olarak bazen olduğu gibi bazen de isimlerine bir takım metaforlar ekleyerek resmetmiştir. Dul Karı Tavgısı Hamdi Çavuş, Subyancı Zinnur Amca, Hırsız Recep, Yandım Ali, Dul Zühre (erkeğe doyamayan), Askıntı Lale (evli erkelere), Hoppala Melahat, Kazanova Erdal (kızlarla evli kadınların yüreklerini hoplatan), Yassı Bekir, Dubara Cafer, Kupkuru Ensiz Necip, Yarasa, Dörtköşe Cemal, Azgın Ağa, Matrak, Kakavan Hasan, Cahil hayvanlar gibi. Görev ahlakı karşısında Murtaza'nın ortaya koyduğu tavra karşı çıkışın gerçekçi olmadığını resmetme adına metinde metaforlara başvurulmuştur. Daha önceden belirtildiği gibi, yazar ödev ahlakını çift taraflı ele almıştır. Bir tarafta idealize edilmiş ahlakı yansıtan Murtaza tipolojisi ve onun davranışlarının yansımaları sonucu ortaya çıkan çelişkiler, diğer tarafta ise görev ahlakına itiraz edenlerin meşru olmayan eylem ve davranışları.

Nitekim ikinciler görev ahlakına karşı olumsuz bir bakış açısına sahip olsalar da karşı çıkışları ahlakilik noktasında çelişkiler arz etmektedir. Ahlaksızlığı şiar edinenlerin ve kurulu düzenin ahlaksızlıklarından beslenenlerin itirazı bir bakıma metaforlar aracılığıyla ironik bir tarza dönüştürülmüştür. Aslında toplumsal bağlamda farklı insan profillerinin kurulu düzenden nasıl beslendiği romanda resmedilmeye çalışılmıştır. Metafor kullanımı ise ödev ahlakına karşı ortaya konulan tavrın çelişkili taraflarını resmetmenin ve retoriği daha çekici kılmanın bir aracı olarak kullanılmıştır.

Öte yandan görev ahlakı üzerinden olumlu bir benlik imajı için ise metinde “vazifesinin aslanı, vazifelerinin aslanı, vazifesinin arslanı amirlerim, arslan yavurusu arslan, arslan yürek” gibi metaforlara sıkça başvurulmuştur. Kısaca, okuyucuyu ikna etmek ve olumlu ben sunumu ya da olumsuz öteki için roman anlatısında metaforlara başvurulmuştur.

Retoriği etkin kılmanın önemli bir unsuru da “*Yineleme*” diye tabir edilen tekrarlara başvurma stratejisidir. Roman anlatısı içinde görev ahlakını vurgulamak ve hitabeti daha etkili kılmak adına bir biri ile benzer birçok tekrara başvurulmuştur. Metnin başından sonuna kadar oldukça fazla yineleme söz konusudur. Metinde görev ahlakı ile ilgili kullanılan yaygın yineleme örnekleri ise aşağıda yer almaktadır:

“Yok laf, var vazife! Bilirsiniz nedir vazife? Gördünüz kurs? Aldınız sıkı terbiye amirlerinizden?” (Kemal, 2009: 26).

“Ben gördüm çok sıkı kurs, aldım amirlerimden terbiye, hem de takdirname! Nerede bozulur disiplin, hemen gönderir beni amirlerim düzelttirmek için disiplini!” (Kemal, 2009: 2).

“Kurs görmüş, büyüklerinden sıkı terbiye almış, vazife bir sırasında gözünü budaktan ayırmayan bir memurdu o.” (Kemal, 2009: 74).

“Ben gördüm, kurs, aldım çok sıkı terbiye, hem de disiplin amirlerimden.” (Kemal, 2009: 88).

“Yukarıda Allah, Ankara’da Devlet hem de Hükümet burda da Murtaza’ydı! Öğrenmemiş miydi cahil insanlar!... Görmüştü kurs, almıştı çok sıkı terbiye amirlerinden. Sonra sakınmazdı gözünü vazife sırasında budaktan bile!...” (Kemal, 2009: 2).

“Yukarıda Allah, Ankara’da Devlet hem de Hükümet burda da ben!” (Kemal, 2009: 23-30-31-33-45-50).

“Neden? Çünkü, ben asker oğlu askerim. Dayım şehit Koloağı Hasan Bey verdi canını Balkan Harbi’nde hem de döktü kanını kutsal vatan topraklarına” (Kemal, 2009: 54).

“Ne zaman her hangi bir yerde bozulur disiplin, gelirim aklına amirlerimin hemen!” (Kemal, 2009, 98).

“Çünkü yoktur herkesin damarında Kolağası Hasan Bey’in mübarek kanı!” (Kemal, 2009: 99).

“Hem da dolaşır damarlarına Kolağası Hasan Bey’in mübarek kanı!” (Kemal, 2009: s.144).

“Yemedim çiy, ağrımaz karnım” (Kemal, 2009: 56).

“Bilmezsin . Bilmezsin, çünkü görmedin kurs, almadın amirlerinden sıkı terbiye; görse idin kurs, alsa idin sıkı terbiye bilir idin nedir vazife.” (Kemal, 2009: 178).

“Neyi bilirsin? Abe neyi bilirsin kakomori? Gördün kurs? Aldın sıkı terbiye hem da disiplin amirlerinden? Dolaşır damarlarında Kolağası Hasan Bey’in kanı?” (Kemal, 2009: 312).

“Bir vazife benzemez yemeğe peynir hem da ekmek” (Kemal, 2009: 340).

“Çünkü lazım imiş bu fabrikaya disiplini sıkı bir arkadaş. Bozulmuş disiplin, çıkamazlar imiş ameleler ile başa, onun için etmiş rica Fen Müdürü, demiş sayın Emniyet Müdürüm ve kumiserim, yalvarırım size, verin bana disiplini sıkı, hem da kurs görmüş bir arkadaş...”(Kemal, 2009: 156)

“Vazife sırasında görmeyecek gözün evladını bile. Sakınmayacaksın gözünü budaktan. Demeyeceksin yavrum, ciğerparem. Neden? Çünkü kutsaldır herhangi bir vazife, herhangi bir evlattan!” (Kemal, 2009: 58).

Görüleceği üzere roman anlatısında çok fazla yineleme kullanılmıştır. Tekrar, bir bakıma anlamı ve retorığı etkin kılacak temel strateji olarak görülmüştür. Ödev ahlakı ve onun yöneldiği bağlam yineleme ile okuyucunun karşısına çıkarılmıştır. Bu yinelemelerde ise ödev ahlakını çağrıştıracak ve hitabeti etkin kılacak kavramlar kullanılmıştır. Vazife, emir, kurs, disiplin, vatan, görev, amir, memur, takdir, mübarek kan, cesaret, kan, kutsal vatan toprakları, Kolağası Hasan Bey gibi görev ahlakını çağrıştıran kavramlar sıkça tekrar edilmiştir. Bazı yinelemeler doğrudan Murtaza karakteri üzerinden bazıları ise metin içinde ironik bir şekilde başkaları tarafından dile getirilmiştir. Görev ahlakına dikkat çekmek ve retorığı çekici kılmak amacıyla yineleme stratejisi romanda etkin bir şekilde kullanılmıştır.

Metindeki yinelemelerin söylem bağlamında bir başka yönü de görev ve görev ahlakı noktasında eril bir karakter taşımalarıdır. Murtaza'nın oğluna dönük metinde birkaç kez yaptığı yinelemeler buna örnek olabilir: “Utanmazsın ağlamaya, hem da pisletmeye altını. Utanmazsın Hasan Bey

dayımızdan. Haçan büyüycen, olacan Hasan Bey dayımız gibi kolağası, atacan düşmanlara kurşun, kurşun düşmanlara, kurşun atacan... Olacan Hasan Bey dayımız gibi kolağası, kolağası olacan, saldıracan düşmanlara, saldıracan! Dökecen mübarek kanını kutsal vatan topraklarına, vatan topraklarına!” (Kemal, 2009: 65) Metinde yer alan yinelemeler ve erkek çocuklarına dönük söylemler görev kavramını erkeklikle ve savaşla ifade eden bir içeriğe sahiptir. Kadın ise tamamen ikincil bir pozisyondadır. Hatta kadın, görev olarak vazifesinin aslanı olan çocukları doğurmakla ilişkilendirilmiştir. İlk erkek çocuğunun farklı yönelimleri Murtaza’yı tatmin etmemiş bu kapsam da eşini eleştirmiştir. Görevi erkek ve Hasan Bey’e benzeyen çocuklar doğurmak olan kadın, bu görevini Murtaza’ya göre gerçekleştirememiştir. “... Ah şimdi karısı, ona bir türlü bir “Kolağası Hasan Bey” doğuramayan pasaklı karısı olmalıydı da görmeliydi kocasını. Herkes Murtaza’ya karşı böyleydi de, o saç uzun aklı kısa? Hayır. Yeni bir işe girince, çok zor vazifeler aldığını duyunca, şüphesiz kurs görmediği ve damarlarında Hasan Bey’in kanı dolaşmadığından, o büyük vazifenin şanı, şerefiyle yetinmez, sonunda soğuk soğuk sorardı: “Abe maaş kaç?” (Kemal, 2009: 118). Belirtildiği gibi tekrarlar hem görev ahlakını hem de bu ahlakın ideal karşılığı olarak eril bir tanımlamayı işaret etmektedir. Vazife (ideal ölçekte) romanda erkeklerin yapabileceği bir olgu olarak tanımlanmıştır. Kadın ise söz konusu vazifeyi gerçekleştirmek adına erkek çocuk doğurmakla görevlendirilmiştir. Arzu edilen erkek evlat profilinin ortaya çıkmamasının nedeni de kadının görevini doğru bir şekilde yerine getirmemesiyle ilişkilendirilmiştir.

Görev ahlakına dönük yapılan eleştiriler arasında, görevler hiyerarşisinin nasıl sağlanacağı ve görevler çatışmasında bireylerin nasıl bir tavır takınacağı ilk sıralarda gelmektedir. Roman anlatısında bu durum yinelemelerden anlaşılacağı üzere vazife/vatan/millet/kahramanlık kavramları ekseninde resmi ve norma dayalı olan görevlerin bu hiyerarşide ilk sırada yer alacağı ve bu görevleri de erkeklerin gerçekleştireceği üzerine kurgulanmıştır. Kadın ise ikincil bir pozisyonda ve görevler hiyerarşisinde yer alan en üst görev için erkek çocuk doğurmakla görevlendirilmiştir. Metin bu bağlamda eril bir kategori üzerine inşa edilmiştir. Aslında örtmece stratejisiyle erillik hem metinde ön plan çıkarılmış hem de bir bakıma bu hiyerarşik görev algısı eleştiri noktası olarak ucu açık bir şekilde okuyucuya bırakılmıştır. Ayrıca metindeki ana ve yan karakterlerin seçimi ve anlamlandırılma biçiminde de erkekler ve erillik ön plana çıkarılmıştır. Söylem bağlamında görev ahlakı ve bu ahlakın yansıması olabilecek her türlü olgu erkek karakterler üzerinden tanımlanmıştır. Kısaca roman görev ahlakı bağlamında devlet, millet, memuriyet (resmi vazife), savaş ve kahramanlık olgularını erkeklik üzerine inşa etmiş, yaşanabilecek olası çatışmalarda ise belirtilen kavramların belirleyici olduğu yineleme stratejisiyle okuyucuya sunulmuştur.

Bütünsel olarak değerlendirildiğinde ise Murtaza romanı hem idealize edilmiş görev ahlakını hem de bu idealize edilen formun yaşayabileceği çelişki ve çatışmaları ve de görev ahlakının neden olabileceği mağduriyetleri farklı bir takım söylem stratejileriyle başarılı bir şekilde okuyucunun karşısına çıkarmıştır.

Sonuç:

Her yazar yaşadığı zamanın ve toplumun bir yansımasıdır. İdealleri ve eleştirileri yaşantısı ve temas ettikleri üzerinden metne yansımaktadır. Tarihin kendisinde bıraktığı izi yazar metne işlemekte, en azından işlemeye çalışmaktadır. Bazen bunu mizah/ironi ile bazen de abartı ya da dramatik bir tarz ile yapmaktadır. Orhan Kemal’de çileli hayatının bir yansıması olarak yaşadığı zamanın ruhunu eserlerine yansıtmiş, toplumun yaşadığı çelişki ve çatışmaları gerçekçi bir şekilde ele almıştır. Murtaza romanı da aslında Orhan Kemal’in yaşamından bir kesit ve Türk toplumunun dönemsel olarak yaşadığı olayların bir özeti gibidir.

Nitekim araştırmamızın ana karakteri olan Murtaza, Kant’ın ödev ahlakı bağlamında tasvir ettiği ahlakiliği tam olarak yansıtan bir içeriğe sahiptir. Vazifeyi kutsal olarak addetmiş ve ödevler hiyerarşisinde en üst görev olarak kabul etmiştir. Bu kapsamda yaşantısında ödev duygusundan doğan bütün çelişkileri bir tarafa bırakmış ve ödevi kutsal bir değer olarak bu hiyerarşinin en üstüne yerleştirmiştir. Bu anlayışından dolayı, vazife sırasında uyuduğu için kendi kızına merhamet etmekten imtina ederek kızına orantısız bir şekilde şiddet uygulamış ve bu şiddetin neticesinde ise kızı hayatını kaybetmiştir. Benzer şekilde oğlu Hasan’ın aç kalmasından dolayı çeyrek ekmek çalması karşısında hâkimin çocuğu salma isteğine şiddetle karşı çıkmış ve görev ahlakının gerektirdiği doğrultuda hâkimin karar vermesini istemiştir. Murtaza karakteri, niyetçi ödev ahlakının en uç örneği olarak romanda hayat bulmuştur. Yazar bu karakter üzerinden ödev ahlakının neden olabileceği çelişkileri ve yaşanabilecek muhtemel çatışmaları göz önüne sermek istemiştir. Roman aynı zamanda değişen Türkiye’nin yeni koşullarının getirdiği sorunları, çelişkileri ve çatışmaları da başarılı bir şekilde tasvir etmiştir. Aslında bozuk bir düzenin eleştirisi olarak Murtaza, hem bu düzenin hem de ödev ahlakından kaynaklan katı normatif tavrın bir eleştirisi olarak kurgulanmıştır.

Murtaza, görev ahlakı bağlamında ideal bir tipoloji olarak romanın başkarakteridir. Yazar bu karakterin görev ahlakı kapsamında ortaya koymuş olduğu anlayışı ve bu anlayıştan kaynaklanan çelişki ve çatışmaları okuyucuya aktarmak adına, anlam ve retorik hususunda; aktör tanımı, ders olarak tarih, açıklama, ironi, genelleştirme, ön varsayım, sınıflandırma, metaforlar kullanma, ulusal övünç, abartma, dramatikleştirme ve yineleme gibi stratejilere (kategorilere) başvurmuştur. Anlamı belirgin

hale getirmek, söz konusu değişimi ortaya koymak, söylemin etki gücünü ve mesajın dikkat çekiciliğini artırmak adına belirtilen stratejiler romanda başarılı bir şekilde kullanılmıştır.

Roman anlatısı aslında hem görev ahlakı noktasında ideal bir tipi ve bu tipin karşısına yerleştirilen ve toplumsal olarak bu idealle çelişen kişi ve algıları yansıtmakta hem de görev ahlakı noktasında yaşanabilecek çatışmaları söz konusu stratejilerle birlikte okuyucuya aktarmaya çalışmaktadır. Politik söylemde olduğu gibi olumlu kendini sunma ve olumsuz ötekini sunma görev/ödev ahlakı üzerinden ironik bir dille ve özellikle de aktör tanımı ve yineleme/tekrar stratejisiyle kurgulanmıştır. Kurgunun amacı anlam ve retorik vurgulayarak mesajın etkinliğini arttırmak ve okuyucuyu ödev ahlakı kapsamında çok yönlü düşündürmeye sevk etmektir.

Roman ayrıca ödev ahlakı üzerinden kurulu düzenin eleştirisini de yapmaktadır. Romanın ana ve yan karakterleri bu eleştirileri yansıtacak bir tipolojiye sahip bir söylemle okuyucuya sunulmuştur. Ayrıca söylem stratejileri toplumsal değişim noktasında toplumsal yapıda meydan gelen değişimin bireyler üzerinde bıraktığı etkileri de göz önüne sermeye çalışmıştır. Özellikle ödev ahlakı bağlamında yaşanan paradokslar, çelişkiler, çatışmalar ve de yabancılaşma olgusu belirtilen söylem stratejileriyle anlam ve retorik etkin kılacak öğelere dönüştürülmüştür.

Ayrıca ödev ahlakının katı bir formalizme dönüşme sürecine katı sağlayabilecek söylem örnekleri de roman anlatısında karşılık bulmuştur. İdealize edilen görev ahlakının karşılığı olan disipline edilmiş bir toplum tasavvurunun meşruiyet kaynakları yineleme, aktör tanımı, ulusal övünç ve ders olarak tarih stratejileri kullanılarak söyleme dönüştürülmüştür.

Sonuçta Murtaza, anlam ve retorik noktasında aktör tanımı, abartma, dramatikleştirme, yineleme, ders olarak tarih gibi stratejilerle hem ödev ahlakının ideal bir tipolojisini hem de bu ahlaktan kaynaklanan katı formalizmi, ödevler çatışmasını ve niyetçi ahlak anlayışının sonuçları dikkate almayan tavrının doğurabileceği haksızlık/adaletsizlik ve ahlaksızlıkları göz önüne sermeye çalışmıştır.

KAYNAKÇA:

- ARSLAN, A. (1996), Felsefeye Giriş, Vadi Yayınları, Ankara.
- BAŞ, T. ve AKTURAN, U. (2008), Nitel Araştırma Yöntemleri, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- BEZİRCİ, A. (1984), Orhan Kemal, Tekin Yayınevi, İstanbul.
- BİNYAZAR, A. (1970), “Orhan Kemal öldü Murtaazalar yaşayacak”, Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi, 22(226), ss.278–284.
- BÖREKÇİ, M. (2009). Türkiye Türkçesinde Yapı ve İşlev Bakımından Sözcükler, Eser Ofset, Erzurum.
- ÇAĞRICI, M. (2012), Ana Hatlarıyla İslam Ahlakı, Ensar Yayınları, İstanbul.
- ÇAM, A. (2019), “Murtaza’yı Toplumsal Sorunların Belirtisi Olarak Okumak ve İzlemek”, Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, yıl:9, cilt:10, sayı: 17, ss.2056-2077.
- CEVİZCİ, A. (2003), “Söylem”, Felsefe Terimler Sözlüğü, Paradigma Yayınları, İstanbul, s.368.
- CEVİZCİ, A. (2003), “Ödev Etiği”, Felsefe Terimleri Sözlüğü, Paradigma Yayınları, İstanbul, s.304
- ÇELİK, H. ve EKŞİ, H. (2008), “Söylem Analizi”, Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi, Cilt:(27), Sayı: 27, İstanbul, ss.99-117.
- ÇİLİNGİR, L. (2003), Ahlak Felsefesine Giriş, Elis Yayınları, Ankara.
- ÇOBAN, B. (2015) “Söylem, İdeoloji ve Eylem: İktidar ve Muhalefet Arasındaki Mücadeleyi Çözümleme Denemesi” Söylem ve İdeoloji, (Haz. Barış Çoban-Zeynep Özarslan), Su Yayınevi, İstanbul, ss.199-235.
- DEVİRAN, Y. (2010), Haber-Söylem-İdeoloji, Başlık Yayın Grubu, İstanbul.
- DİJK, T. V. (2015), “Söylem ve İdeoloji Çok Alanlı Bir Yaklaşım”, Söylem ve İdeoloji (Haz. Barış Çoban-Zeynep Özarslan), Su Yayınevi, İstanbul, ss.15-101.
- DURAN, M. (2017). “Kant’ın Ödev Ahlakı Üzerine”, Temaşa Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi, Sayı: 6, ss.57-84.
- EKİNCİ, C. (2015) “Deniz Baykal Siyasi Söylem Çözümlemesi”, Siyasi Söylem-Örneklerle Türk Siyasi Söylemi, (Ed. Nur Nacar Logie), Ankara Alternatif Yayıncılık, ss.107-124.
- EYİGÜN, R.Y. (2006), Orhan Kemal’in Hayatı, Eserleri ve Orhan Kemal Uyarlamalarının Türk Sinemasındaki Yeri, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- GÖKBERK, M. (2011), Felsefe Tarihi, Remzi Kitabevi, İstanbul.

- GÜNAY, D. (2013), *Söylem Çözümlemesi*, Papatya Yayıncılık Eğitim, İstanbul.
- GÜR, T. (2013), “Post-Modern Bir Araştırma Yöntemi Olarak Söylem Çözümlemesi”, *Zeitschrift Für die Welt der Türken-Journal of World of Turks*, Vol:5, No:1, München, Germany, ss.185-202.
- KALKAN, E. (2015) “Türkiye Cumhuriyeti 12. Cumhurbaşkanlığı Recep Tayyip Erdoğan’ın Siyasi Söylemi”, *Siyasi Söylem-Örneklerle Türk Siyasi Söylemi*, (Ed. Nur Nacar Logie), Ankara Alternatif Yayıncılık, ss.61-86.
- KANT, I. (1994), *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, (Çev. İoanna Kuçuradi), Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara.
- KANT, I. (1999), *Pratik Aklın Eleştirisi*, (Çev. İoanna Kuçuradi), Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara.
- KEMAL, O. (2007), *Murtaza*, Everest Yayınları, İstanbul.
- KOCAMAN, A. (2009), *Söylem Üzerine*, ODTÜ Yayıncılık, Ankara.
- MARSHALL, G. (2009), “söylem, söylem analizi”, *Sosyoloji Sözlüğü*, (Çev: Osman Akınhay, Derya Kömürcü), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, ss.692-694.
- SÖZEN, E. (2014), *Söylem*, Birleşik Yayınları, Ankara.
- OSKAY, Ü. (2015), “Söylem ve İdeoloji”, (Haz;Barış Çoban-Zeynep Özarslan), Su Yayınevi, İstanbul, ss.11-14.
- ÖRKÜN, B. (2018), Orhan Kemal’in Murtaza İsimli Romanını Foucault’un Özne ve İktidar Kavramlarıyla Birlikte Okumak, *Folklor/Edebiyat*, Cilt: 24, Sayı:93, ss.167-176.
- YIKMAZ, N. K. (2009). “Ahlak Felsefesi Öğretimine Yeni Bir Bakış”, *tabula rasa*, Yıl:9 Sayı: 27, Eylül-Aralık 2009, ss.53-63.
- <http://www.redhouse.com.tr/>, Erişim Tarihi: 04.05.2019.
- <http://www.fransizcasozluk.net>, Erişim Tarihi: 04.05.2019.
- <http://www.almancasozluk.net/>, Erişim Tarihi: 04.05.2019.
- <http://www.tdk.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 04.05.2019.
- <http://www.orhankemal.org/>, Erişim Tarihi: 10.07.2019.

Bölüm 12

SOSYAL AĞLAR VE KİMLİK: İDEAL “BEN”

Ceren YEGEN¹ Ali Murat KIRIK²

1 Doç. Dr., Mersin Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü, cerenyegen@mersin.edu.tr

2 Doç. Dr., Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi Radyo, Televizyon ve Sinema Bölümü, murat.kirik@marmara.edu.tr

GİRİŞ

İçerisinde bulunduğumuz çağın tartışmalı kavramlarından olan kimlik, ontolojik bir temsiliyete işaret etmekte, çeşitlilikleri ile geleneksel kalıpların dışındaki formlara dikkat çekmektedir. Çeşitlilik, çokseslilik ideasındaki postmodernizm, kendisini modernizmden ve dogmalardan ayırarak konumlandırırken, ortaya koyduğu argümanlardan birisi olan çokseslilik argümanı, karşılığını bugün sosyal ağlarda çeşitli temsiller ile bulmaktadır. Öyle ki bireyler bugün gelişen ve popülerleşen sosyal ağlarda sanal ve gerçek kimliklere bürünebilmekte, bunları reflekte edebilmektedirler.

Bugünün popüler sosyal ağlarından olan Facebook, Instagram ya da Twitter gibi platformlarda bireysel kimlik inşaları gözlenmekte, sosyal ağlar kimlikler ve çeşitliliklerin kendilerine vücut bulabileceği birer alan olarak yorumlanmaktadır. Bu nedenle etkileşimin de öne çıktığı sosyal ağlardaki kimlik inşası sırasında ideal ben'in inşasına girişen birey, bir yandan da bu kimliği meşrulaştırma yoluna gidebilmektedir. Sosyal ağların kitlesellik ve hız unsurları göz önüne alındığında, bu pratik için sosyal ağların belki de en ergonomik meca olduğu düşünülebilir. Bununla birlikte sosyal ağlardaki kimlik inşasının anonim, sanal kimliklere yoğunlaştığı düşünülmektedir. Bazı yaklaşımlara göre, bireylerin kendilerini olmadıkları, ancak olmak istedikleri kimliklerde inşa etmeleri üzerine detaylıca düşünmek gerekmektedir. Çünkü bu inşa süreci toplumsal ortam ve süreçlerde gerçekleşmekte, birey gibi toplumu da ilgilendirmektedir.

Bu yüzden bu çalışmada kimlik, birey ve postmodernizm arasındaki ilişki ortaya koyulacak, sosyal ağlarda idealize edilen kimlik biçimleri ve "ideal ben" inşasına odaklanılacaktır. Çalışmada ayrıca, sosyal ağlarda benlik-kimlik sunumu üzerine bir araştırma da yürütülecek, Z kuşağında yer alan gençlerin sosyal ağlardaki kimlik sunumunun tespit edilmesi amacıyla yönelik görüşmeler gerçekleştirilecektir. Araştırmada, odak grup görüşme tekniği kullanılacaktır.

Kimlik

Kimlik üzerinde yoğun tartışmaların olduğu bir kavramdır. Birçok alanda üzerine çalışmalar yapılmış olan kavram, yer yer bir sorunsal olarak da yorumlanmaktadır. Toplumsal yaşamda var olma çabasında olan birey, kendisine bir kimlik geliştirebilmek için ilkin kendisini tanımlama, tanıma noktasında "ben" kavramını arar. Kendisini diğer bireylerden farklı kılan noktalara yoğunlaşan birey, kendi farklılıklarını da bulur ve ben'i ararken, farklı ben'ler ile de karşılaşır (Akpınar & Şahin, 2017: 330). Bireyin kimliği, kendisini nasıl tanımladığı ile alakalıdır. Ontolojik

bağlamda kimlik, yaşamın temelinde yer alır ve bireyin kendisini tanıması yolunda cevap bulur. Kimlik gelişimi sırasında bireyler farklı kimlik kategorilerigeliştirebilir, aynılıkları ya da farklılıkları bir kimlik biçimine dönüştürebilir. Kimlikler gündelik yaşamda üretilir, dışsallaştırılır, nesnelleştirilir ve içselleştirilir. Birçok kimliğin üretilmekten çok miras olarak alındığını öne süren yaklaşımlar da vardır (Bilgin & Oksal, 2018: 82; Dalbay, 2018: 162; Metin, 2011: 76).

Kimlik, psikolojik ve toplumsal öğeleri içerir ve bu yüzden kimliği ele alırken kişiliğe ilişkin psikolojik durumlar ile toplumsal roller üzerine de düşünülmelidir. Birey veya grupların tek bir kimliğinin bulunmadığı göz önüne alınırken, bireylerin çeşitli ortamlara göre çeşitli kimlikleri benimseyebileceği de görülmelidir (Zararsız, 2013: 31). Bu noktada ileride açmak üzere, yeni iletişim teknolojileri dolayımı ile bugün tüm dünyada alternatif kimliklerin oluştuğunu belirtelim. Castells'in (2008), küreselleşme ile kimlik çatışmalarının gündelik yaşama yön verdiğini iddia etmesi de burada önemlidir. Ona göre, kültürel izler taşıyan ve oldukça önemli bir değer niteliğinde olan kimlik, başlı başına bir güç biçimi olarak da yorumlanabilir. Küresel süreçte yerele sahip çıkan kimlik, aslında aidiyetsel bir gücü niteler.

Günümüzün tartışmalı kavramlarından olan kimlik, bireyin kendini kim olarak konumlandırması ile ilişkili olduğu kadar, diğerlerinin onu nasıl konumlandığı ile de ilgilidir. Kimlik bir özellik belirtisidir ve toplumsal, siyasal, kültürel bir sınıflandırma argümanıdır da. Kimlik psikolojide benlik ve kişilikle birlikte ele alınırken, kimliğin nasıl oluştuğu konusunda öznelci ve nesnelci yaklaşımlar ışığında ilerlenir. Öznelci yaklaşım kimliği tutarlı ve yaşam boyu büyük ölçüde aynı kalan gerçek bir ben/öz olarak ele alırken, nesnelci yaklaşımlar öznelci büyük yapıların basit yansımaları olarak görme meylindedirler. Nesnelci yaklaşımda kimlik, “organizmanın iç dinamikleri ile birlikte tüm dış çevresiyle beraber etkileşim ve iletişim sonucu oluşmuş bir bütünlük, tutarlılık ve sürekliliktir” (Aşkın, 2007: 213-214; Bora, 2016).

Kişisel kimlik, bireyin hedefleri, değerleri, görüşleri ve duyguları ile bağlantılıdır. Kişisel kimlik bireyin “organize sosyal ilişkiler”bütününe işaret etmektedir. Kültürel kimlik ise bireyin sosyal dünyaya ait olma biçimini ifade eder ve ortaklıklar üzerinden (coğrafya, idealler, tarih, gelecek) ulusun kültürel kimliğini oluşturur. Toplumlar, kültürel aidiyetleri çerçevesinde kendilerini ifade ederler, birçok pratiği kültürel kodlara göre oluşturur ve gerçekleştirirler (Bilgin & Oksal, 2018: 82; Acun, 2011: 69; Mora, 2008: 5). Tarihi bir ulus inşa dönemi olan yirminci yüzyılın, imparatorlukların sona ermesi ve politik katılımın gelişimiyle beraber bir “uluslar çağı” olarak nitelendiği göz önüne alındığında, “milli kimlik” ve

“milli devlet” kavramlarının da bu süreç ile birlikte geliştiği söylenebilir (Sağır, 2009: 2).

Postmodern Çağda Kimlik

Bazı yaklaşımlara göre, 1990’lı yıllarda devlet merkezci anlayışın kırılmasıyla, kimlikler kendini ifade etme olanağına kavuşmuştur (Gözübüyük Tamer, 2014: 84). Üzerinde durulması gereken bir durum da aidiyet ve yere bağlılığın benliğin oluşması, bireysel kimlik gibi toplumsal kimliğin de tanımlanması noktasında önemli olduğudur (Spencer, 2005’ten akt. Güleç Solak, 2017: 21).

Kimlik modernizm ve postmodernizm ile ilişkilidir. Calhoun, kimlik söyleminin modern olduğunu ve modernitenin kimlik konusunu sorunsallaştırdığını söylemektedir. Kimlik bu bağlamda modernizmin bir nosyonudur. Kimlik inşasına ilişkin yaklaşımlar modernizm ve postmodernizm gibi küreselleşme, bilgi-iktidar, birey-toplum/devlet, din, etnisite gibi olgular çerçevesinde de ele alınır. Bu noktada din, toplum, iktidar-kimlik ilişkileri bağlamındaki tartışmaların, genel itibarıyla modernizm veya postmodernizm tartışmaları içerisinde ele alındığını belirtelim (Sözen, 1996: 154; Dalbay & Avcı, 2018: 18). Lyotard’ın (2013) içerisinde modernist anlatının eleştirisini yaptığı postmodernizm, modernizmin halefi olarak kendinden referanslı ve özgün bir teorik söylem alanı gibi görünmektedir (Beyer & Liston, 1992: 371). Ancak bazı yaklaşımlara göre postmodernizm, doğal bir tür değil, maddi bir eser de değildir. Hatta bir teori bile değildir (Brann, 1992: 4). Postmodernizm kavramı günümüzde yaygın olarak kabul edilmemekte ve hatta anlaşılmamaktadır. Postmodernizmi tutarlı bir şey olarak tanımlamak kolay değildir, çünkü eğer var ise bu yeni dürtünün birliği kendi içinde değil, modernizmiyerinden etmek isteğiindedir (Jameson, 1982). Postmodernizm çoğulculuğu ve göreliliği vurgular ve herhangi bir inancı ve mutlak değeri reddeder; özcülük ile çatışır ve insan kimliğini toplumsal bir yapı olarak görür; değerlerin gelişimsel gerçekliklere dayandığı fikrini reddeder ve aynı zamanda insan eylemlerinin insanın kaderi üzerindeki temel etkisini de dışlar (Forghani & ark., 2015: 98-99). Sanatsal değişkende postmodernizm ise, kısa ama son derece öğretici bir geçmişe sahipken, bazı yaklaşımlar tarafından postmodernist yazı, temel olarak medyanın kurgusu olarak yorumlanmaktadır (Morawski, 1996: 2; Wesseling, 1991: 3). Bazı yaklaşımlara göre zaman içerisinde kendisini daima modernizmden farklı kılan postmodernizm entelektüel ve kültürel bir sistem olarak bozulmaya başladı (Yousef, 2017: 34-35). Bu noktada modernitenin tarihsel olarak Amerika’nın keşfi ve 16. yüzyılın bilimsel devrimi kadar eski zamanlara dayandığı belirtilmelidir. Fikirler açısından “Modernite” terimi “düzen”, “kontrol” ve “etkili yönetim” anlamına gelir

(Morador, 2007: 20). Bauman'a göre (2017: 14) moderniteyi öncesindeki dönemlerden ayıran şey, temelinde takıntılı bir modernize çabasının yatmasıdır.

Bazı yaklaşımlar, yeni iletişim ortamları ile birlikte modernizmin zaman-mekân birliği yaklaşımının yıkılmış olduğunu ve zamandan, mekândan bağımsız kimlikler oluştuğunu öne sürmektedir. Artık idealize edilmiş kimlikler söz konusudur ve bu kimlikler yeni iletişim teknolojileriyle güçlenen bireyselleşmenin bir sonucudur (Tokgöz Bakıroğlu, 2013). Özdemir & Çetinkaya'ya göre de (2015: 610), postmodernizm günlük yaşam, imajlar ve imaj merkezli aktivitelerle doludur ve "estetiktir". Sosyal ağ siteleri, bu tür estetikleştirilmiş görüntüleri sunmanın en uygun yoludur. Özçekimler (selfie'ler) de, sosyal medyada kimlik yaratmada insanlar için en uygun görsel araçlardır.

Goffman (2016), bireyleri bir tiyatro sahnesinde rol yapan tiyatroculara benzetir. Ona göre bireyler de günlük yaşamlarında büründükleri roller ile benliklerini reflekt ederler. Benlik ve kimlik değişen koşullar çerçevesinde evrilebilen bir olgudur. 26 kişinin psikolojik bir deney için gardiyan ve mahkûm rolünü canlandırmaya başlamasını konu alan "*MAHKÛMLARLA DENEY*" filmi, kimliğin çevresel koşullarda nasıl evrileceğinin bir örneğidir. Filmde davranışsal bir deney için günlüğüne 1000 Dolar ile denek olacak insanlar aranır ve başvuru yapanlar içerisinde 26 kişi seçilir. Filmde, bazıları mahkûm bazıları ise gardiyan olarak rollendirilen 26 kişinin davranışlarının izlenmesi ve anlaşılmaya çalışılması amaçlanır. Filmde gardiyan olarak rollendirilen kişiler zamanla kendi öz kimliklerinin dışına çıkarak, gardiyan kimliğinden güç alarak, bu kimliğe bürünür ve mahkûm rolünde olan deneklere karşı disiplinli bir tavır alırlar. Bu tavrın dozu arttığında ise mahkûm rolündeki denekler isyan çıkarır ve deneyin sonlandırılması haiz olur. Filmde sosyal davranışın değişen koşullara göre evrilebileceğine dikkat çekilir, izleyici kimliğin stabil bir formu olmadığı ideası üzerine düşünmeye davet edilir.

Sosyal Ağlar

Sosyal ağlar (Social Network Sites-SNS) iletişim teknolojilerindeki yenilik ve gelişmelerin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Sosyal medya olarak adlandırılan sanal ortam, bugün çeşitli yaş gruplarından bireylerin çeşitli amaçlar ile kullandıkları popüler mecraları nitelendirmektedir. Sosyal medyayı oldukça popüler kılan, büyük ölçüde yapısının etkileşime olanak tanınması, kullanıcıların diyalojik iletişim kurabilmesidir. Bugün sosyal medya ve sosyal ağlarda geçirilen zamana ilişkin çok sayıda araştırma yapılmakta, ilgili araştırmalar bireyin teknoloji ile evrilen pratiklerine yoğunlaşmaktadır. Birçok araştırma bireylerin sosyal ağlar dolayımı ile kurgulanan sanal dünyada uzun süre vakit geçirdiğini ortaya koymaktadır.

Bazı yaklaşımlara göre bireyler, sosyal ağlardaki sanal gerçeklik içerisinde yeni, farklı ve öznel yaşam alanları oluşturabilmektedirler (Vatandaş, 2017: 15). Yeni medyanın işaret ettiği imkânlar ile bireysel ve toplumsal yaşamda birçok değişim, dönüşüm gözlenmektedir. Bununla birlikte yeni medyanın bireysel ve toplum yaşama total etkileri halen açıklanmış değildir (Ayan, 2016: 17).

Sosyal ağlar bugün gündelik yaşamın vazgeçilmezleri arasına girmiştir. Facebook, Twitter, Instagram, YouTube gibi platformları birçok amaç ile kullanan bireyler, ilgili platformlara akıllı telefonlardaki uygulamalar aracılığı ile de erişebilmektedir (Tokgöz Bakıroğlu, 2013). Sosyal medya platformlarında bireyler, kişisel bilgilerini sergileyerek toplumsal bir görünürlüğe kavuşmuşlardır. Bu yüzden bireylerin sosyal medya dolayımı ile kendilerini başkalarına açık şekilde ifade ettikleri düşünülmektedir (Cesur & Dil, 2018: 37).

Sosyal ağlar, kişiler arası etkileşimin artış gösterdiği mekânlardandır ve bireylerin bir araya gelerek fikir, tutum ve değerlerini paylaşabilecekleri/yansıtabilecekleri kamusal mecralar olarak önem taşırlar. Sosyal ağlarda birey kendisini ifade ederken, diğerlerini de tanıma fırsatı bulur. Sosyal ağlar, bireysel kimlik gibi bu ağlarda oluşturulan sanal kimliklerin şekillenmesinde de rol sahibidir. Birey sosyal ağlarda belirli ölçülerde kendisine bir kimlik kurgulayıp, bu kimliği kullanabilir, hatta meşrulaştırabilir. İnsanların birbirlerine arkadaşlık teklifi yaptığı, arkadaşların birbirlerinin duvarına yazı yazabildiği mekânlar olarak sosyal ağlar, kişiler arası iletişimde, sosyal ilişkilerde önemli bir aracı rolündedir (Acun, 2011: 67).

We Are Social 2018 Türkiye İnternet, Sosyal Medya ve Mobil Kullanıcı İstatistikleri'ne göre, Türkiye'de internet kullanıcıları % 13 oranda artmıştır. Aktif sosyal medya kullanıcı sayısında da 3 milyonluk bir artış olmuştur. Yetişkin insanların % 98'i cep telefonu kullanırken, bu kimselerin % 77'si akıllı telefon kullanmaktadır. Giyilebilir teknoloji ürünlerini kullananlar ise % 9 oranındadır (Salih, 2018).

Sosyal Ağlarda Benlik ve Kimlik Sunumu: Anonim Kimlikler ve İdeal “BEN”

Bugün sosyal ağlarda bireyler sanal benlik ve kimlik sunumlarında bulunmaktadırlar. Sosyal ağlar aracılığı ile idealize edilen kimlikler, bireyin arzuladığı, amaçladığı ya da özlem duyduğu şekilde inşa edilmektedir. Sosyal ağlarda anonim kimliklerin arttığı bilinmektedir. Öyle ki, bireyler özel, siyasal ya da toplumsal gerekçeler ile anonim kimliklere bürünerek kendisini sosyal ağlarda, ölçü ve sınırlara da müdahil olarak, ifade edebilmektedir. İsmayilzada'ya göre de (2017: 227-228) internet ve sosyal ağ-

lar, geri kazanılan zaman ve mekân gibi idealize edilmiş, yaşanılmasının hayal edildiği kimliklerin oluşmasına neden olmuştur. Gerçek kimliklerin simge ve avatarlar'a bağlı sürdürülmesi, içerisinde yaşanan gerçek dünyadan farklı olarak inşa edilen sanal dünyanın da paralel şekilde devam ettirildiğine işaret etmektedir. Bireyin kendi imajını istediği ölçüde (nazik, cömert vb.) sergileme arzusu, aslında bir takım zayıflıkların gizlenmesi amacı da taşıyabilmektedir (Kalalo, 2018: 290).

Sosyal ağların kimlik ve benlik sunumundaki aracı rolünü ortaya koymak amacıyla değerli çalışmalar yapılmıştır. Örneğin 15-24 yaşları arasındaki gençlerin Facebook'taki sosyalleşme ile kimlik inşası süreçlerini hangi kullanım pratikleri üzerinden gerçekleştirdiğine dikkat çekmeyi amaçlayan bir çalışmaya göre Facebook'ta kimlikler, kişinin gerçekte sahip oldukları ile istedikleri arasında kurulan denge iletekrar inşa edilmekte ve git gide hibrit bir form almaktadır (Sütlüoğlu, 2015: 142). Vatandaş (2017) tarafından yapılan bir araştırmadaki bir bulgu ise, gençlerin sosyal medyanın anlam ve önemine ilişkin görüş ve düşünceleri kapsamında olmak üzere, genel itibariyle sosyal medyayı bir yaşam biçimi şeklinde yorumlamadıklarının ve ilgili çerçevede sosyal medyaya olumlu bir anlam, değer atfetmediklerinin tespit edilmesi yönündedir (Vatandaş, 2017: 22-23).

Recep Tayyip Erdoğan'ın Twitter hesabı aracılığı ile yaptığı görsel paylaşımları ele alan bir çalışma ise, gelenekselliğin ve modernizmin kimlik üzerine olan etkisini göstermektedir. Öyle ki araştırmada Recep Tayyip Erdoğan'ın, aile bağları ile dini değerler gibi devinimsiz, değişmesi zor bağları paylaştığı görülmüştür (Zararsız, 2013: 41).

Goffman'ın "Dramaturji" teorisinden hareketle, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyoloji Bölümü öğrencileri üzerinden yapılan araştırma da ilginç veriler sunmaktadır. Araştırma sonuçları cinsiyet bazında değerlendirildiğinde, yüksek benlik saygısına sahip erkek öğrencilerin benlik sunumu gerçekleştirirken sosyal medyada kendilerini oldukları gibi yansıttıkları görülmüştür. Düşük benlik saygısına sahip kadın öğrenciler ise benlik sunumu gerçekleştirirken sosyal medyada kendilerini olduğundan farklı yansıtmaktadırlar. Yani sosyal medyada kendini olduğu gibi yansıtan öğrencilerin yüksek benlik saygısına sahip oldukları, kendini olduğundan farklı yansıtan öğrencilerin benlik saygılarının düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Cesur & Dil, 2018: 37).

Güz & Yegen (2017) tarafından gerçekleştirilen ve popüler sosyal ağlardan olan Instagram üzerinden takipçi ve beğeni satın alma pratiği özelinde kimlik ve statü sahibi olma çabasını göstermek için gerçekleştirilen bir araştırma, Instagram üzerinden takipçi ve beğeni satın almanın ego tatmini ile ilişkili olduğunu bildirmektedir. Araştırmaya göre, bireyler

takipçi/beğeni satın alarak, kendilerini yüksek takipçiye sahip addetmek ve egolarını tatmin etmek istemektedirler. Takipçi/beğeni satın almak profesyonel medya uzmanları ile çalışan şirketler için ise kurumsal kimlik oluşturma çabası niteliğindedir (Güz & Yegen, 2017: 118).

Sosyal Ağlarda Kimlik Sunumu Üzerine Bir Araştırma

Bu çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden odak grup görüşme tekniği kullanılmıştır. Odak grup görüşmesi, küçük gruplarla yapılan ve biçimsel olmayan görüşmelerden oluşan bir niteliksel araştırmadır. Odak grup, nitel verinin özel bir tipini üreten, tartışma tabanlı görüşme olarak ifade edilmektedir. Odak grupta, diğer tekniklerden farklı olarak, grup görüşme stratejisinde, verinin üretilmesi için çoklu yanıt veren katılımcılarla eş anlı olarak görüşme yapılması gerekmektedir. Diğer yöntemlerle birlikte veya yalnız kullanıldığında, odak grup görüşmesinin amacı, katılımcıların görüş açılarını kavramak ve bazı konulardaki özel bakış açılarını anlamaktır (Yıldırım & Şimşek, 2006).

Bu çalışmada da Z kuşağında yer alan gençlerin sosyal ağlardaki kimlik sunumunun tespit edilmesi amaçlanmış ve odak grup görüşme tekniği kullanılmıştır. Araştırmanın evrenini İstanbul ili Şişli ilçesinde yaşayan Z Kuşağı mensubu gençler oluşturmaktadır. Katılımcıların tespiti esnasında “amaçlı örneklem” kullanılmıştır. Amaçlı örnekleme evren birbirine benzer alanlara ayrılmaktadır. Bunlar içerisinde araştırmacının sorunu en iyi temsil edecek grup seçilmektedir. Bu bağlamda Z Kuşağı mensubu 10 kişi seçilmiştir. Toplam 5 kız ve 5 erkek ile yapılan görüşmelerde Ağustos 2019 tarihinde gerçekleştirilmiştir (Tablo 1).

Tablo 1. Demografik Özellikler

Katılımcı	Durum	Yaş	Eğitim
1.Katılımcı	Kız	18	Lise Öğrencisi
2.Katılımcı	Erkek	19	Üniversite Öğrencisi
3.Katılımcı	Kız	19	Üniversite Öğrencisi
4.Katılımcı	Erkek	18	Lise Öğrencisi
5.Katılımcı	Kız	18	Lise Öğrencisi
6.Katılımcı	Erkek	19	Üniversite Öğrencisi
7.Katılımcı	Kız	19	Üniversite Öğrencisi
8.Katılımcı	Erkek	19	Üniversite Öğrencisi
9. Katılımcı	Kız	18	Lise Öğrencisi
10. Katılımcı	Erkek	18	Lise Öğrencisi

Katılımcılar belirlendikten sonra giriş ve deşme soruları yöneltilmiştir. Giriş soruları şu şekildedir:

- Sizin için sosyal medya ne anlam ifade eder?
- Kendi kimliğinizi nasıl tanımlarsınız?

- Günde kaç saat sosyal medyada vakit geçirirsiniz?

Deşme sorularında ise konunun detaylarına yönelik çıkarımlara ulaşılması amaçlanmıştır. Bu sorular ise şu şekildedir:

- Sosyal medyanın kendi kimliğinizle mi yoksa anonim bir kimlikle mi paylaşım yapıyorsunuz?
- Sosyal medyada kendinizi olduğunuzdan farklı bir şekilde mi temsil ediyorsunuz?
- Sosyal medya profil fotoğrafınızı hangi sıklıkla değışirirsiniz?

Giriş bölümünde yer alan “Sizin için sosyal medya ne anlam ifade eder?” sorusuna katılımcılar birbirinden farklı cevaplar vermişlerdir. Üç katılımcı sosyal medya için “hayatın vazgeçilmezi değerdirmesinde bulunmuştur. İki katılımcı ise sosyal medya için olmaz olmaz tanımlaması gerçekleştirmiştir. İki katılımcı haber ve bilgiye ulaşımın kısa yolu şeklinde bir ifade kullanmıştır. Bir katılımcı varoluş nedeni biçiminde bir cevap vermiş, kalan iki katılımcı ise prestij ve ego tatmin aracı kelimelerinin altını çizmiştir. Katılımcılara yöneltilen ikinci soru ise “Kendi kimliğinizi nasıl tanımlarsınız?” olmuştur. Bu soruya verilen yanıtlar ise oldukça dikkat çekicidir. Katılımcılardan iki tanesi bu soruya “özgür” şeklinde yanıt vermiştir. “Özgür” yanıtı veren her iki katılımcı da erkektir. Diğer katılımcılar ise bu soruya birbirinden farklı cevaplar vermiştir. Diğer üç erkek katılımcı; adam gibi adam, cesur ve samimi şeklinde yanıtlar sunmuştur. Kızların da hepsinden farklı cevaplar alınmıştır. Kız olan katılımcılar ise melek, güzel, bakımlı, sevecen ve baskın ifadelerini kullanmışlardır.

“Günde kaç saat sosyal medyada vakit geçirirsiniz?” sorusu ise sosyal medya ile olan ilişkinin ölçülmesi adına yöneltilmiştir. Katılımcıların hemen hemen hepsi, üç saatin üzerinde sosyal ağlarda vakit geçirdiklerini beyan etmişlerdir. Erkek olan katılımcıların ikisi 3 saat sosyal medyada vakit geçirdiğini beyan etmiş, üç katılımcı ise 4-5 saat aralığında sosyal paylaşım ağlarında bulunduğu belirtmiştir. Dolayısıyla erkeklerde kullanım süresi oldukça fazladır. Kızlarda da farklı bir durum söz konusu değildir. Kızların üçü 3-4 saat aralığında sosyal medyada gezindiğini beyan etmiş, kalan iki katılımcı ise 5 saatin üzerinde sosyal medyada bulunduğunun altını çizmiştir. Kullanım süreleri göz önünde bulduğunda sosyal medya kullanımının bağımlılık boyutuna gittiğini söyleyebilmek mümkündür.

Giriş sorularının ardından deşme sorularına geçilmiş ve araştırmaya yönelik temel sorular bu safhada yöneltilmiştir. “Sosyal medyanın kendi kimliğinizle mi yoksa anonim bir kimlikle mi paylaşım yapıyorsunuz?” sorusuna verilen yanıtlar değerdendirildiğinde, kullanıcıların altısı kendi kimlikleri ve isimleriyle paylaşım yaptıklarını ifade etmiştir. Kalan dört

kullanıcı ise anonim hesaplarla paylaşım yaptığını ifade etmiştir. Kızların dördü kendi kimliğiyle paylaşım yaptığını belirtirken, erkeklerde bu rakam iki olmuştur. Erkeklerin daha çok anonim hesaplarla paylaşım yaptığı ortaya çıkmıştır. Katılımcılara “Sosyal medyada kendinizi olduğunuzdan farklı bir şekilde mi temsil ediyorsunuz?” sorusu da yöneltilmiştir. Bu soruya verilen yanıtlar değerlendirildiğinde bir denge söz konusu olduğu görülmektedir. Katılımcıların yarısı, kendilerini hayran oldukları fenomenlere benzettiklerini ifade etmiş ve onlar gibi paylaşımlar yaptıklarını belirtmiştir. Kalan katılımcılar ise paylaşımlarını gerçekleştirirken doğal davranmaya çalıştıklarını, ancak beğeni alabilmek adına da farklı paylaşımlarda bulduklarının altını çizmişlerdir. Yani beğeni almak katılımcılar için temel hedef durumuna gelmiştir. Katılımcılara son olarak “Sosyal medya profil fotoğrafınızı hangi sıklıkla değiştirirsiniz?” sorusu yöneltilmiştir. Bu soruya her katılımcı farklı bir cevap vermiştir. Elde edilen cevaplar Tablo-2’de gösterilmiştir:

Tablo 2. Katılımcıların Sosyal Medya Profil Fotoğrafı Değiştirme Sıklığı

Katılımcı	Durum	Değiştirme Sıklığı
1.Katılımcı	Kız	Haftada bir kere
2.Katılımcı	Erkek	Ayda bir kere
3.Katılımcı	Kız	İki haftada bir
4.Katılımcı	Erkek	Yılda bir kere
5.Katılımcı	Kız	Her gün
6.Katılımcı	Erkek	Yılda iki kere
7.Katılımcı	Kız	Üç ayda bir
8.Katılımcı	Erkek	İki ayda bir
9. Katılımcı	Kız	Hiçbir zaman
10. Katılımcı	Erkek	Profil fotoğrafım yok

Görüldüğü üzere katılımcıların büyük çoğunluğu profil fotoğraflarını sıklıkla değiştirdiğini beyan etmiş, birçoğu ise durumdan haz aldığını belirtmiştir. Sosyal medya incelendiğinde Z kuşağına mensup bireylerin sosyal medya profillerini değiştirmekten haz aldığı ortaya çıkmaktadır.

Sonuç

Neredeyse Z Kuşağı’nın tüm mensupları, sosyal paylaşım ağlarında vakit geçirmekte ve bu ağlar aracılığıyla yoğun şekilde haz almaktadır. Sosyal medyada Z kuşağında yer alan kesim için beğeni sayısı, takipçi sayısı ise büyük önem arz etmektedir. Hatta bu durum rekabet noktasına ulaşmış durumdadır. Sosyal paylaşım ağları, kişisel bilgilere dayanarak, hedeflenmiş reklamlarla gelir elde etmektedir. Bu nedenle, kayıtlı kullanıcıları mümkün olduğunca fazla bilgi vermeye teşvik ederler.

Doğum yeri, doğum tarihi, yaşanılan yer, memleket, dini inanç, siyasi görüş gibi bilgiler kullanıcıların sanal ortamda kimliğini oluşturmaktadır. Paylaşılan videolar, fotoğraflar, yapılan beğeniler, takip edilen sayfalar da sanal kimliğin bir parçası durumundadır.

Sosyal medyada sahte hesaplar ve anonim profillerin sayısı her geçen gün artmakta ve özellikle Z kuşağı bu tehditle karşı karşıya kalmaktadır. Bilinçsizlik, hedonizm ve narsisizm olgusu kullanıcıların gelişigüzel bir şekilde içerik paylaşmasına sebep olmakta ve dijital kimliklerinin dönüşüm yaşanmasına sebebiyet vermektedir. Bu durum kızlar için de erkekler için de aynıdır. Sosyal medyanın gösterişli yapısı ve egoları ön plana çıkaran yönü kimlik kargaşalarına da sebebiyet vermekte, Z kuşağına mensup olan gençlerin bu durumdan yoğun şekilde etkilenmesine sebep olmaktadır. Nitekim yapılan bu araştırmada da katılımcılarının çoğunluğunun kendilerine olduğundan farklı bir şekilde yansıttığı sonucu ortaya çıkmıştır. Ayrıca sosyal medyada bağımlılık sorunu Z kuşağının temel problemleri arasında yer almaktadır. Farklı sebeplerden ötürü Z kuşağı kendi kimliklerini saklayarak sosyal medyada paylaşım yapabilmektedir. Bu durum zamanla kimlik sorunlarını da beraberinde getirmektedir. İfade sorunu, düşünme problemleri gelecekte genç kuşakları bekleyen büyük tehditler arasında yer almaktadır.

Kimlik, insanlar için vazgeçilmez bir unsur olmakla birlikte, sanal ortamda oluşturulan kimlikler, reel hayatla farklılık gösterebilmektedir. Bu durum önüne geçilmez kimlik problemlerinin de yaşanmasına sebep olmaktadır. Özellikle Z kuşağı için bu durum büyük bir tehdit durumuna gelmiştir. Sosyal medyaya yönelik gerçekleştirilecek eğitimler ve verilecek seminerler dijital okuryazarlık noktasında çocuklar ve gençler için büyük önem arz etmekte ve bilinçli kullanıcılar olabilmek adına sosyal medya kullanımlarının sınırlandırılması da elzem duruma gelmektedir. Daha ilkokul yaşlarında verilecek bu eğitimlerle birlikte duyarlılık artacak, kimlik sorunları minimum düzeye indirgenecektir.

KAYNAKLAR

- Acun, R. (2011). Her Dem Yeniden Doğmak: Online Sosyal Ağlar ve Kimlik. *Millî Folklor*, Yıl 23, Sayı 89, ss. 66-77.
- Akpınar, S. & Şahin, B. (2017). Orhan Pamuk Romanlarında “Öteki”. *AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 5 (11),330-344.
- Aşkın, M. (2007). Kimlik ve Giydirilmiş Kimlikler. *A.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10 (2), 213-220.
- Ayan, G. (2016). Tüketim Kültürü Bağlamında Kimlik İnşasının Sosyal Medyada Kullanımı: Instagram Örneği. T.C. Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Bauman, Z. (2017). *Akışkan Modernite*.(2. Baskı), Çev. Sinan Okan Çavuş, Can Yayınları.
- Beyer, L. E. &Liston, D. P. (1992). DISCOURSE OR MORAL ACTION? A CRITIQUE OF POSTMODERNISM. *EDUCATIONAL THEORY*, Volume 42, Number 4, 371-393, Q 1992 Board of Trustees / University of Illinois.
- Bilgin, A. & Oksal, A (2016). Kültürel Kimlik ve Eğitim. *ACJES*, 2 (1), 82-90.
- Bora, A. (2016). *Kadınların Sınıfı Ücretli Ev Emeği ve Kadın Öznelliğinin İnşası*. (1. Basım), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Brann, E. T. H. (1992). What is Postmodernism?.*The Harvard Review of Philosophy*, Spring 1992, pp. 4-7.
- Castells, M. (2008). *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür, İkinci Cilt, Kimliğin Gücü*. (2. Baskı), Çev. E. Kılıç, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Cesur, A. & Dil, K. (2018). Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Medyada Benlik Sunumları ve Yansımaları: Çankırı Karatekin Üniversitesi Örneği. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, 5 (7), 33-45.
- Dalbay, R. S. (2018). “Kimlik” ve “Toplumsal Kimlik” Kavramı.*Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* Yıl: 2018/2, Sayı:31, ss. 161-176.
- Dalbay, R. S. & Avcı, N. (2018). Kimlik İnşasına İlişkin Temel Yaklaşımlar ve Bu Yaklaşımların Türkiye’ye Yansımaları. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23 (1),17-39.
- Forghani, N.,Keshtiaray, N. &Yousefy, A. (2015). A Critical Examination of PostmodernismBased on Religiousand Moral Values Education. *International EducationStudies*, 8 (9), 98-106.
- Goffman, E. (2016). *Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu*. Metis Yayıncılık, İstanbul.

- Gözübüyük Tamer, M. (2014). Kimlik/Lerin Seyrine Bir Keşif. *folklor/edebiyat*, cilt:20, sayı:77, 2014/1.
- Güleç Solak, S. (2017). Mekân-Kimlik Etkileşimi: Kavramsal ve Kuramsal Bir Bakış. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6 (1), 14-37.
- Güz, N. & Yegen, C. (2017). Ölü Canlar'danInstagram'a: Kimlik ve Statü Sahibi Olmanın Allomorfizmi Üzerine. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, Sayı 45 (2017), 103-123.
- İsmayilzada, L. (2017). Sanal Dünyada Sanal Dönüşüm. *Yeni Medya Elektronik Dergi – eJNM*, 1 (3), 227-236.
- Jameson, F. (1982). Postmodernism and Consumer Society. This essay was originally a talk, portions of which were presented as a Whitney Museum Lecture in fall, 1982; it is published here essentially unrevised.
- Kalalo, C. N. (2018). Online Self-Presentation Relationship with Instagram Addiction in Students of The Department of Physical Education, Health and Recreation, University of Musamus, Merauke, Indonesia. *International Journal of Mechanical Engineering and Technology (IJMET)*, 9 (10), 288– 294.
- Liotard, J. F. (2013). *Postmodern Durum*. Çev. İsmet Birkan, Bilgesu Yayıncılık.
- Metin, A. (2011). Kimliğin Toplumsal İnşası ve Geleneksel Kadın Kimliğinin Aktarımı. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2 (1), 74-92.
- Mora, N. (2008). Medya ve kültürel kimlik. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 5 (1), 1-14.
- Morador, F. F. (2007). POSTMODERNISM AND THE DIGITAL ERA. Department of Informatics, Lund University.
- Morawski, S. (1996). *The Troubles with Postmodernism*. (1st Edition), Routledge.
- Özdemir, Z. & Çetinkaya, A. (2015). Türkiye'de Sosyal Medya'da Kimlik İnşası: Özçekim Kullanımı. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 10/14 Fall 2015, ss. 597-612.
- Sağır, A. (2009). Kimlik İnşası Bağlamında Sosyolojik Bir Derinlik: Türkmen Kimliği ve Ruhnama. *Akademik Bakış*, Sayı 17, Temmuz-Ağustos- Eylül, 2009 *Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, ss. 1-12.
- Tokgöz Bakıroğlu, C. (2013). Sosyalleşme ve Kimlik İnşası Ekseninde Sosyal Paylaşım Ağları. Akademik Bilişim Konferansı 2013, Antalya.
- Salih, C. (2018). “2018 Türkiye İnternet Kullanım ve Sosyal Medya İstatistikleri”. 01.02.2018, URL: <https://dijilopedi.com/2018-turkiye-internet-kullanim-ve-sosyal-medya-istatistikleri/>.
- Sözen, E. (1996). Modernite ve Kültürel Kimlik. *Sosyoloji Konferansları*, Yirmi Beşinci Kitap, ss. 153-160.

- Sütlüoğlu, T. (2015). Sosyal Paylaşım Ağlarında Gençlerin Sosyalleşme ve Kimlik İnşası Süreçleri: Facebook Örneği. *folklor/edebiyat*, Cilt 21, Sayı 83, 2015/3.
- Vatandaş, S. (2017). Sosyal Medyanın Anlam ve Öneminin Cinsiyetler Bağlamında İncelenmesi. *Uluslararası Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4 (8), 12-24.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2006). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yousef, T. (2017). Modernism, Postmodernism, and Metamodernism: A Critique. *International Journal of Language and Literature*, 5 (1), 33-43.
- Zararsız, Ö. F. (2017). Gelenekselliğin ve Modernizmin Etkisinde Sosyal Medyada Kimlik İnşası ve Üstlenilen Roller: Erdoğan Örneği. *Harsiyât - İlmî, Harsî ve İçtimaî Araştırmalar Dergisi*, 1 (2), 30-45.
- Wesseling, L. (1991). Postmodernism and History, In: Lies Wesseling, *Writing History as a Prophet, Postmodernist Innovations of the Historical Novel*. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia 1991, pp. 1-16.

Bölüm 13

**ÖZNEL İYİ OLUŞA DAİR MULTİDİSİPLİNER BİR
BAKIŞ: FELSEFE VE PSİKOLOJİ PERSPEKTİFİNDEN¹**

Zeynep SET²

Yıldırım Onur ERDİREN³

1 Bu çalışma Uluslararası Marmara Fen ve Sosyal Bilimler Kongresinde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

2 Dr. Öğr. Üyesi Zeynep SET. Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Psikoloji, zset@nku.edu.tr

3 Öğr. Gör. Dr. Yıldırım Onur ERDİREN. Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji, yoerdiren@nku.edu.tr

GİRİŞ

Öznel iyi oluş kavramı farklı disiplinlerde irdelenmektedir. Felsefe ve psikoloji disiplinlerinde ele alınan öznel iyi oluş kuramı bütün disiplinlerde farklı olarak ele alınmaktadır. Bilindiği üzere sosyoloji, psikoloji ve felsefe disiplinleri insanı anlamaya yönelik, irdeleyen ve pratik davranışlarını (eylemlerini) inceleyen disiplinlerdir. Bu disiplinlerin ortak özelliği insanın eylemlerini sorgulama ve anlamaya yöneliktir. İnsanın eylemlerinin (tercihlerinin) yanı sıra mutluluk kavramının da bu disiplinlerin irdelediği ortak özelliklerdendir. Kuramları irdeleyen öznel iyi oluşun felsefede hangi anlamlarda kullanıldığı da sorgulanan diğer bir konudur. Felsefede öznel iyi oluşu idrak etmek için ilk olarak felsefenin ne olduğunu hangi anlamlara geldiğini kavramak gerekmektedir. Felsefe bireyin kendini tanıması, kavraması, değerlendirmesi, anlaması, ifade etmesi ve ne yaptığını bilmesi (hangi eylemler sergilediğini) için kullandığı önemli bir disiplin olmuştur. Öznel iyi oluş felsefede “iyi ve mutluluk” kavramı açısından incelenmektedir. Örneğin “ben mutlu muyum?”, “iyi miyim?” gibi sorular felsefede öznel iyi oluşun incelediği sorunsallar arasındadır. Bireyin bu sorularla ilgili kendini sorgulaması farkındalığını arttırmak için önemlidir. Bir sorunsal olarak ele alınması gereken öznel iyi oluşun amaçladığı, bireylerin “iyi” ve “mutluluk” üzerine kendilerini “Sokratik sorgulamaya” ve Aristoteles’in “diyalektik” bir yöntem olarak adlandırdığı akıl yürütme metodundan yararlanarak bireylerin kendilerini sorgulamaya yönelttiği bir yöntemdir. Antik Çağda önemli düşünürlerden olan Sokrates, Platon ve Aristoteles’in “iyi” ve “mutluluk” kavramlarını farklı açılardan incelemektedir. Daha sonraki yıllarda matematikçi ve mantıkçı bir filozof olan Bertrand Russell aynı zamanda *Mutlu Olma Sanatı* adlı eserini ortaya koymuştur. Bu düşünürlerin görüşleri felsefe tarihinde önemli sorunsallara yol açmıştır. Felsefede Antik Çağda tartışılan bu kavram farklı disiplinlere de düşünce yolu açmıştır. Bunun yanı sıra, günümüzde yeni uygulanan “felsefi danışmanlık” yöntemi öznel iyi oluşu ve bu sorunsalları bireylerin üzerinde sıkça uyguladığı bir yöntem olmuştur. Bireyler sosyolojik ve psikolojik danışmanlığın yanı sıra artık felsefi danışmanlık olarak, kendilerini sorgulayarak hedeflenen sonuca ulaşmasını sağlar. Dolayısıyla öznel iyi oluş kavramının felsefede ele aldığı “iyi ve mutluluk” kavramı Antik Çağda filozoflar tarafından farklı yorumlara ve yargılara yol açmıştır. Bu çalışmada ise, düşünürlerin yorumlarıyla öznel iyi oluşta “iyi” ve “mutluluk” kavramları irdelenecek bunun yanı sıra sosyal bilimler perspektifinden felsefede öznel iyi oluşun hangi kavram ile bağdaştığı ve Antik Çağdan beri nasıl açıklandığını felsefe tarihinden filozofların farklı yorumlarıyla irdelenmektedir. Psikoloji disiplininde ise, “eudaimonic” ve “hedonik” olmak üzere iki boyuttan incelenmektedir. Öznel iyi oluş ile ilgili olduğu savunulan

hedonik boyuttur. Hedonik olarak bireylerin yaşamdan aldıkları zevk, yaşam doyumunu ve olumsuz duygu düzeyinin indirgenmesi ile olumlu duyguların üst düzeyde deneyimlenmesi amaçlanmaktadır.

Öznel İyi Oluş

Öznel iyi oluş bireylerin yaşamdan aldıkları doyum, iş ve evlilik yaşantısını nasıl değerlendirdikleri, başarı-başarısızlık hissi gibi hayatlarını nasıl algıladıkları veya güncel olarak var olan duygu durumlarını değerlendirme şekilleridir (Erdil, 2018).

Olumlu duygulanıma sahip olma, depresyonda olmama, içsel sıkıntının yokluğu, yaşam doyumunu gibi birden fazla değişkenden oluşan öznel iyi oluş kavramı, genellikle içsel duygular ile ifade edilmektedir (Yetim, 2001).

Öznel iyi oluş kavramı ilk olarak Bradburn tarafından 1969 yılında ortaya atılmıştır. Bradburn öznel iyi oluşu, pozitif ve negatif duygular arasında oluşan bir denge olarak ifade etmektedir. Stres, üzüntü, öfke ve anksiyeteyi negatif duygular olarak; mutluluk, kararlılık, enerjik olma ve iyi hissettiğimiz tüm duyguları ise pozitif duygular olarak bildirmiştir.

Felsefede Öznel İyi Oluş

Felsefe, kişinin kendini sorguladığı bir disiplindir. Felsefe soru sorma (akıl yürütme) yöntemi olup felsefe tarihinde filozoflar tarafından farklı diyalektik yöntemler ortaya atılmıştır. Antik Çağda ilk olarak Sokratik sorgulama biçimi irdelenmektedir. Sokrates bilginin insanda doğuştan olduğunu, bunların hatırlanmasıyla bilginin elde edileceğine düşünmüştür. Sokrates'in yönteminin çok açık bir örneği olan *Menon* diyalogunda hiç matematik bilmeyen bir köleye, ustaca sorular sorarak bir geometri problem çözdürmekle tanıtlar. Burada sorgulayarak örneğin erdem doğuştan mı vardır yoksa sonradan mı edinilir? sorusu felsefe tarihinde tartışılmaktadır. Felsefe tarihinde en çok kullanılan bir diğer yöntem ise Aristoteles'e göre akıl yürütme (diyalektik) metotudur. Akıl yürütme yöntemi kullanılarak bireyin kendini anlama, tanıma, sorgulama, kişinin kendinin farkına varması sorgulamada önemli rol oynamaktadır. Bu yöntemle birlikte Aristoteles'in de üzerinde durduğu erdem, bireyin kendinde sorgulaması gerektiği önemli kavramlardandır. Aristoteles'e göre erdem tercihlere ilişkin bir huydur. Ona göre erdem ikiye ayrılır: ilki düşünce erdemleri diğeri ise karakter erdemleridir. Birey kendini huylarıyla birlikte karakter erdemleriyle (cesaretlik, ölçülülük, öfke ve sakinlik, felsefede öznel iyi oluşu en iyi anlamamızı sağlayan kavramlar etik bir problem olan "iyi" ve "mutluluk"tur. Sokrates'e göre, episteme sorununda gibi, ahlak konusunda da Sokrates, genel nitelikteki düşüncelerden ileri geçmemiş,

burada da erdemın ne olduğunu sistematiik olarak irdelemiştir. Yalnız, onun erdemle “mutluluk” (*eudaimonia*) arasında bir ilişki kurduğunu, bunları bir ve aynı saydığı görülmektedir. Bilgiden doğan, bilgide sağlam temelini bulan “iyi” insanı mutlu yapar, ruha sağlık, esenlik kazandırır. Buna göre, Sokrates’in de ahlak öğretisinin ana özelliği eudaemonisttir. Eudaimonizm bütün Antik Felsefede hep vardır (Gökberk, 2014: 46).

Platon, tam bir Soratesçi gibi “iyi” kavramıyla çıkar. Ona göre, “iyi”, düzgün bir yaşayışın kesin ölçüsü biricik ereğidir (*telos*). Gerçek devlet adamının başlıca işi de yurttaşlarını iyiye ulaştırmaktır, bunun yollarını bilmektir. Bunu anlamış, gerçekleştirmeye çalışmış, dolayısıyla tam bir filozofa yakışan bir yaşayışın örneğini vermiş olan biricik kimsede, Platon’a göre, Sokratestir (Gökberk, 2014: 56). Aristoteles, *Nikomakhos’a Etik* adlı eserinde iyi ve mutluluk kavramından söz eder. Aristoteles’e göre, iyinin ve mutluluğun yaşam biçimlerine bağlı sayılması gerekir. Bunlar; haz yaşamı, siyaset yaşamı ve teoria yaşamıdır. Ona göre mutlu bir yaşam için iyiyi arzulamak gerekir. Dolayısıyla özellikle haz yaşamı önemlidir. Aristoteles’e göre iyi, kendisi amaç olan bir şey olarak görünmektedir. “*Kendine yeterden anlaşılan kişinin tek başına olması, yalnız bir yaşam sürmesi değil, ana babası, çocukları, karısı, dostları ve yurttaşlarıyla birlikte olmasıdır, çünkü insan doğal yapısı gereği toplumsaldır*” (Aristoteles, 2011: 16-17). Aristoteles, “*kendine yeter olmayı ise, tek başına alındığında yaşamı tercih edilecek kılan ve hiçbir eksiği bulunmayan şey diye kabul ediyoruz; mutluluğun da böyle bir şey olduğunu, üstelik her şeyden çok tercih edilir olduğunu ve başka şeyler arasında sayılamayacağını düşünüyoruz*” der. Aristoteles’e göre mutluluk, iyi şeylere üstünlük sağlar, daha büyük iyiler de hep daha çok tercih edilir. Demek ki yapılanların hedefi olarak mutluluk, kendisi amaç ve kendine yeter bir şey olarak görünmektedir (Aristoteles, 2011: 17). Böylece insan için iyi eşittir mutluluk demektir. Erdemli insan mutlu insandır. Bertrand Russell ise İngiliz mantıkçı ve düşünürdür olarak felsefe tarihinde bilinmektedir. Sembolik mantık alanındaki çalışmalarının yanı sıra toplumsal ve siyasal kampanyalara öncülük etmiş; yirminci yüzyılın, barışı ve nükleer silahsızlanmayı savunan öncü filozof, bilim insanlarından biri olarak kabul edilmiştir. Russell’a göre mutluluk, kısmen dış koşullara, kısmen de kişinin kendisine bağlıdır. Mutsuz olan birçok kişide, yaşadığı acının kültürel kaynaklardan geldiğini düşünür (Russell, 2018: 179). Mutlu yaşam, büyük ölçüde, iyi ve dürüst yaşam anlamına gelmektedir. Aristoteles ise, mutlu bir yaşam için iyiyi arzulamak gerektiğini niteler. Böylece kavramlar değişik görüşlerle irdelenmiştir.

Psikolojide Öznel İyi Oluş

1980’li yıllara gelindiğinde ise pozitif psikoloji çalışmalarının artması öznel iyi oluş kavramını tekrar gün yüzüne çıkartmıştır. Fakat psikoloji alanında yapılan çalışmalar incelendiğinde 1990’lı yılların sonlarına doğru yalnızca 17 çalışmadan birinin pozitif psikoloji ile ilişkili olduğu görülmüştür (Myers ve Deiner, 1995).

Psikolojik iyi oluş kavramı ise “eudaimonic” ve “hedonik” olmak üzere iki boyuttan oluşmaktadır. Öznel iyi oluş ile ilgili olduğu savunulan hedonik boyuttur. Hedonik boyutunda kişilerin yaşamdan aldığı zevk, yaşam doyumunu ve olumsuz duygu düzeyinin indirgenmesi ile olumlu duyguların üst düzeyde deneyimlenmesi amaçlanmaktadır. Öznel iyi oluşun yüksek olması için bireylerin haz veren deneyimlerinin, haz vermeyen deneyimlerinden daha çok olması gerekmektedir (Ryff, 1989; Ryff ve Keyes, 1995; Ryff ve Singer, 2008).

Bireyler yaşamda öznel iyi oluş değerlendirmelerini kendileri yapmaktadırlar ve bu süreçte herhangi bir uzmana danışmamaktadırlar. Diener’e (1996) göre bu özellik, öznel iyi oluş kavramının en önemli özelliklerindedir. Birey öznel iyi oluşunu değerlendirirken kendisini zihinsel ve ruhsal yönden incelemekte; değerlendirme sonucunda ise öznel iyi oluş düzeyi yüksekse yaşama dair doyumunun farkına varmaktadır. Böylece hayatının geri kalanında olumlu duyguları ön plana çıkarmaya başlamaktadır (Diener ve Diener, 1996).

Öznel iyi oluş olarak ifade edilen kavram, hayatın içinde birey ile birlikte yaşamakta ve gelişmektedir. Bu nedenle bireyin hem iç çevresi hem dış çevresi ile girdiği etkileşim ile şekillenmektedir. Biyolojik, sosyal ve psikolojik birçok değişkenden etkilenen öznel iyi oluş kavramı kişinin yaşı, cinsiyeti, eğitim durumu, sahip olduğu kişilik özellikleri, anne-baba tutumu ve algılayış şekli gibi faktörlerden de etkilebilmektedir (Bayer, 2017).

Diener(1984) ise öznel iyi oluşu etkileyen faktörleri (1) Cinsiyet, yaş gibi kavramları içeren biyo-sosyal faktörler, (2) Kendine saygı ve dışa dönük olma gibi kişilik faktörleri ve (3) Anne-baba tutumu ve yakın ilişkilerdeki doyum gibi sosyal faktörler olmak üzere üç kategoride ele almıştır (Diener, 1984).

Öznel iyi oluş kavramı bilişsel boyut ve duyuşsal boyut olmak üzere iki alt boyuttan oluşmaktadır. Bilişsel boyut öznel iyi oluş içerisinde değerlendirilen yaşam doyumunu ifade ederken; duyuşsal boyut ise bireylerin deneyimledikleri olumlu ve olumsuz tüm olaylar olarak ifade edilmektedir. Duyuşsal boyutta yer alan olumlu duygu ve davranışlar bireyin hayatında başarılı kişilerarası ilişkiler sahip olduğunu ve duygu

durumunun olumlu olduğunu ifade ederken; olumsuz duygular ise bireylerin öznel iyi oluşunun ve benlik algısının düşük olabileceğini belirtmektedir (Bushi, 2016).

Sonuç

Sonuç olarak, öznel iyi oluş kavramı bir çok farklı disiplinde irdelenmektedir. Bu çalışmada ele alınan felsefede öznel iyi oluşun hangi anlamda kullanıldığı yönünde olmuştur. Antik Çağda filozoflar tarafından farklı görüşlere neden olan iyi ve mutluluk felsefede öznel iyi oluş olarak ele alınmıştır. Bu farklı ele görüşlerle birlikte Sokrates, Platon ve Aristoteles'in iyi ve mutlulukla ilgili görüşlerinin neler olduğunu ve nasıl değindiklerini önemli olmuştur. Bu görüşler ise günümüzde bireyler tarafından nasıl irdelendiği sorunsallar arasındadır. Antik çağda sokratik sorgulama ve akıl yürütme yöntemi felsefede öznel iyi oluşu bireyin nasıl kendini sorgulaması yönünde etkili olmuştur. Özellikle Aristoteles'in karakter erdemleri bireyin kendinin nasıl bir karaktere sahip oluşunun da kendini sorguladığı bir yöntemdir. Dolayısıyla felsefede öznel iyi oluşun bireye olan katkıları vardır. Bunlar, bireyin kendini mutluluk kavramı ile sorguladığı, mutluluk kavramının yanı sıra ise diğer sorunlarla da kendini sorguladığı bir yöntemdir. Birey bu sorgulama ile kendinin ben mutlu muyum yoksa mutsuz muyum sorunsallarının yanıtlarını kendine sorarak cevap aramasını sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Gökberk, Macit (2014), “*Felsefe Tarihi*”, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Aristoteles (2011), “*Nikomakhos’a Etik*”, Ankara: Bilgesu Yayıncılık.
- Takiyettin, Mengüşoğlu (2013), “*Felsefeye Giriş*”, Doğu Batı Yayınları, Ankara.
- Hilav, Selahattin (2012), “*Diyalektik Düşüncenin Tarihi*”, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- Russell, Bertrand (2018), Mutlu Olma Sanatı, (Çev. Yunus Sağlamtürk), İstanbul: Say Yayınları.
- Kuçuradi, İoanna (2010), “*Çağın Olayları Arasında*”, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu
- Schopenhauer, Arthur (2019), Tartışma Sanatı (Stratejileri), Ankara: Tutku Yayınevi
- Annak, B.B. (2005). *Sosyal Destek, Sosyal Ağ, Yaşam Kalitesi Ve Yaşam Doyumu: Duygudurum Ve Anksiyete Bozukluğu Tanısı Alan Kişiler Ve Düzenli Hemodiyaliz Tedavisi Gören Hastalar Açısından Bir Karşılaştırma*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Mersin Üniversitesi, Mersin.
- Ayık, B. (2018). *Çocuklarında Otizm Spektrum Bozukluğu Olan Annelerde Öznel İyi Oluşun Yordayıcıları Olarak Özgeciliğin Ve Empati Kavramlarının Değerlendirilmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Üsküdar Üniversitesi/Sosyal Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Bayer, Ö. (2017). *Evlilik Doyumu ve Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Desteğin Öznel İyi Oluş Üzerindeki Yordayıcı Rolünün İncelenmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Uludağ Üniversitesi/Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bursa.
- Bayram, E. (2018). *Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı Rehberlik Ve Psikolojik Danışma Eğitimi Bilim Dalı Ergenlerin Öznel İyi Oluş Düzeyleri İle Kişilerarası İlişki Tarzları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Abant İzzet Baysal Üniversitesi/Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bolu.
- Betton, A.C. (2004). *Psychological Well-Being and Spirituality Among African American and European American College Students*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). The Ohio State University, The Ohio State.
- Bushi, B. (2016). *Üniversite Öğrencilerinde Yeme Tutumu, Anksiyete Ve Öznel İyi Oluş Düzeylerinin İncelenmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Beykent Üniversitesi, İstanbul.
- Brief, A.P., Butcher, A.H., George, J.M., ve Link E.K. (1993). Integrating Bottom-Up And Topdown Theories of Subjective Well-Being: The Case of Health. *Journal of Personality and Social Psychology*, 64 (4), 646–653.

- Canbay, H. (2010). *Lise Öğrencilerinin Öznel İyi Oluş Düzeyleri ile Sosyal Beceri Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi/Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Cenkseven, F. ve Akbaş, T. (2007). Üniversite Öğrencilerinde Öznel ve Psikolojik İyi Olmanın Yordayıcılarının İncelenmesi. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 3(27), 43-62.
- Csikszentmihalyi, M.(2005). *Akış Mutluluk Bilimi*. İstanbul: HYB Yayıncılık.
- Çapan, B.E (2010). Relationship Among Perfectionism, Academic Procrastination and Life Satisfaction of University Students. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 5, 1665-1671.
- Çelik, Ş. (2008). *Lise Öğrencilerinin Öznel İyi Oluşlarının Duygusal Zekâ Açısından İncelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Derin S. (2013). *Lise Öğrencilerinde İnternet Bağımlılığı Ve Öznel İyi Oluş*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Diener, E. (1984). Subjective Well-Being. *Psychological Bulletin*, 95 (3), 542–575
- Diener, E. ve Diener, C. (1996). Most People Are Happy. *Psychological Science*, 7, 181-185.
- Diener, E., Suh, E.M., Lucas, R.E., ve Smith, H.L. (1999). Subjective Well-Being: Three Decades Of Progress. *Psychological Bulletin*, 125 (2), 276-302.
- Diener, E. ve Biswas-Diener, R. (2000). New Directions İn Subjective Well-Being Research: The Cutting Edge. *Indian Journal of Clinical Psychology*, 27, 21-33.
- Diener, E., Oishi, S. ve Lucas, E. (2003). Personality, Culture And Subjective Wellbeing: Emotional And Cognitive Evaluations Of Life. *Annual Review of Psychology*.
- Eraslan, B. (2000). *Yaşam Doyumları Farklı İlköğretim Öğretmenlerinin Stresle Başa Çıkma Stratejilerinin Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Erbaş, M. M. (2012). *Öğretmen Adaylarının Mükemmeliyetçilik Düzeylerinin Red Duyarlılığı Ve Öznel İyi Oluş Düzeylerine Göre İncelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ondokuzmayıs Üniversitesi/Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Samsun.
- Erdil, R. (2018). *İlkokul Öğretmenlerinde Duygusal Zeka Düzeyleri ile Öznel İyi Oluşları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gelişim Üniversitesi/Psikoloji Anabilim Dalı, İstanbul.

- Eryılmaz, A. (2011). *Başa Çıkma Stratejilerinin Kişilik Özellikleriyle Ergen Öznel İyi Oluşu Arasındaki Aracı Rolü*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi/Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Feist, G.J., Bodner, T.E., Jacobs, J.F., Miles, M. ve Tan, V. (1995). Integrating Top-Down And Bottom-Up Structural Models Of Subjective Well-Being: A Longitudinal Investigation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 68 (1), 138- 150
- Gülaçtı, F. (2009). *Sosyal Beceri Eğitime Yönelik Programın Üniversite Öğrencilerinin, Sosyal Beceri, Öznel Ve Psikolojik İyi Olma Düzeylerine Etkisi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Hampton, N.Z. (2008). The Affective Aspect Of Subjective Well-Being Among Chinese People With And Without Spinal Cord İnjury. *Disability and Rehabilitation*, 30 (19), 1473- 1479.
- İlhan, T. (2005). *Öznel İyi Oluşa Dayalı Mizah Tarzları Modeli*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi/Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- İşleroğlu, S.(2012). *Lise Öğrencilerinde Öznel İyi Oluşun Benlik Saygısı, Sosyal Yetkinlik Beklentisi ve Duyguları İfade Etme Eğilimine Göre Yordanması*. (yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ege Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Junghyun, K. ve Lee. J.R, (2011). The Facebook Paths to Happiness: Effects of the Number of Facebook Friends and Self-Presentation on Subjective Well-Being. *CyberPsychology, Behavior & Social Networking*, 14/6, 359-364.
- Karabulut, Ö. ve Özer, M. (2009). Yaşlılarda Yaşam Doyumu. *Turkish Journal of Geriatrics*, 2,(6), 72-74.
- Kermen, U. (2013). *Üniversite Öğrencilerinin İhtiyaç Doyumu Ve Öznel İyi Oluş Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Abant İzzet Baysal Üniversitesi/Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bolu.
- Kiremitçi, E. (2007). *Üniversite Öğrencilerinde Mevsimsellik Ve Öznel İyi Oluş İlişkisinin Psikolojik Semptomlara Göre İncelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Abant İzzet Baysal Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu.
- Köker, S. (1991). *Normal Ve Sorunlu Ergenlerin Yaşam Doyumu Düzeyinin Karşılaştırılması*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Lucas, R.E. (2007). Adaptation and The Set-Point Model Of Subjective Well-Being: Does Happiness Change After Major Life Events?. *Current Directions in Psychological Science*, 16 (2), 75-79.

- Malkoç, A. (2011). *Öznel İyi Oluş Müdahale Programının Üniversite Öğrencilerinin Öznel İyi Oluş Düzeylerine Etkisi*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi/ Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul
- Myers, D. G. ve Diener, E. (1995). Who Is Happy?. *American Psychological Society*, 6(1), 10-18.
- Özen, Ö. (2005), *Ergenlerin Öznel İyi Oluş Düzeyleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Reisoğlu, S. (2014). *Dalı Üniversite Öğrencilerinin Öznel İyi Oluşlarını Yordamada Beş Faktör Kişilik Özellikleri, Mizah Tarzları Ve Duygusal Zekânın Rolü*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi/Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Trabzon.
- Ryff, C. (1989). Happiness Is Everything, Or Is It? Explorations On The Meaning Of Psychological Well-Being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57, 1069- 1081
- Sancaktar, N. (2016). *Yeni Evlenen Ve Uzun Süredir Evli Olan Çiftlerin Evlilikte Problem Çözme Becerisi Düzeylerinin Öznel İyi Oluş Ve Evlilik Doymu Düzeyleri ile İlişkinin İncelenmesi*.(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Beykent Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Tkach, C. ve Lyubomirsky, S. (2006). How Do People Pursue Happiness? Relating Personality, Happiness Increasing Strategies And Well-Being. *Journal of Happiness Studies*, 7,183–225.
- Tsaousis, I., Nikolaou, I., Serdaris, N. ve Judge, T.A. (2007). Do The Core Selfevaluations Moderate The Relationship Between Subjective Well-Being And Physical And Psychological Health? *Personality and Individual Differences*, 42, 1441-1452.
- Tuzgöl D., M. (2005). Öznel İyi Oluş Ölçeği'nin Geliştirilmesi: Geçerlik Güvenirlik Çalışması. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 3(23), 103–110.
- TÜİK. (2018). Yaşam memnuniyeti araştırması, 2017. 16.03.2018 tarihinde www.tuik.gov.tr/PdfGetir.do?id=27590 sitesinden alınmıştır.
- Ye, S., Yu, L. ve Li, K. (2012). A cross-Lagged Model of Self-Esteem and Life Satisfaction: Gender Differences among Chinese University Students. *Personality and Individual Differences*, 52(4), 546-551.
- Yetim, Ü. (2001). *Toplumdan Bireye Mutluluk Resimleri*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Yıldız B. (2002). *Aristoteles Etik!inde "Mutluluk Ve Erdem"*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Yıldız, M.A. (2014). *Ergenlerde Anne-Babaya Bağlanma İle Öznel İyi Oluş Arasındaki İlişkide Duygu Düzenleme ve Baş Etme Yöntemlerinin Çoklu*

Aracılık Rolü. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Mersin Üniversitesi/Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Mersin.

Wei, M., Liao, K. Y.H., Ku, T.Y. ve Shaffer, P.A. (2011). Attachment, Self-Compassion, Empathy, And Subjective Wellbeing Among College Students And Community Adults. *Journal of Personality*, 79(1), 191-221.

Bölüm 14

YEREL YÖNETİMLERDE E-ŞEFFAFLIK VE CANLI YAYIN UYGULAMALARI

Asuman KUTLU¹

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Beykent Üniversitesi, asumank@beykent.edu.tr

GİRİŞ

Devletlerin örgütlenmesi, merkezi ve yerel yönetim olmak üzere birbirini tamamlayan iki yönetim mekanizmasından oluşmaktadır. Yerel yönetimler (mahalli idareler) yerel halkının ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla yerel halkın kendi seçtiği organlarca yöre halkına kamu hizmeti sağlayan yönetsel, siyasal ve toplumsal kurumlardır (Ulusoy & Akdemir, 2002). Yerel yönetimler, devletin dışında ayrıbir tüzel kişiliğe, malvarlığına ve kendilerine ait gelir kaynağına sahiptir (Bozkurt & Ergun, 1998:259) veyerel yönetimlerde, alınan kararlara vatandaş katılımının sağlanması ve böylelikle demokrasinin tabana yayılması merkezi yönetime göre daha kolaydır. Birçok yönetim ilkesinin (hukukun üstünlüğü, eşitlik, etkinlik) ön koşulu kabul edilen şeffaflık; hesap verilebilirlik ve katılım kavramlarıyla da yakından ilişkilidir. Şeffaflık, ekonomik, sosyal ve politik konulardaki karar alma süreçlerine ilişkin bilginin açık, anlaşılır ve düzenli olarak yurttaşlara sunulmasıdır. Şeffaflık ilkesi ile yakından ilgili olan hesap verilebilirlik kavramı, karar vericilerin izledikleri politika ve uygulamalardan kamuoyuna karşı sorumlu olduğunu ifade etmektedir. Yerel yönetimleri tanımlayan bir diğer özellik olan katılım, yurttaşların bireysel ya da kurumlar aracılığıyla karar alma süreçlerinde söz sahibi olmasıdır. Şeffaf, hesap verilebilir ve katılımcı yönetim anlayışı özellikle 31 Mart 2019 yerel seçimlerinde adaylar tarafından öne çıkarılan vaatlerden olmuştur. Dijital sistemlerin gelişmesiyle ortaya çıkan yeni iletişim teknolojileri ve sosyal medya uygulamaları yerel yönetimlere yurttaşlarla etkileşimin artırılarak, alınan kararlar ve gerçekleştiren hizmetler hakkında yurttaşların bilgilendirilmesi ve karar alma süreçlerine dahil edilmesine ilişkin yeni iletişim platformları sunmaktadır. Özellikle son günlerde bazı belediyelerin şeffaf, hesap verilebilir ve katılımcı bir yönetim anlayışıyla belediye meclis toplantılarının ve ihalelerin sosyal medya platformları üzerinden canlı olarak yayınlanması Türkiye’de yerel yönetimlerin güçlendirilmesine yönelik yasal düzenlemelerin, yeni iletişim teknolojileriyle desteklendiği yeni bir gelenek başlatmıştır. Bu çalışma, demokratik rejimin sağlıklı işleminde büyük öneme sahip yerel yönetimlerde şeffaflık, hesap verilebilirlik ve katılımcılık ilkelerinin uygulamalara yansıtılmasında yeni iletişim teknolojilerinin katkısına odaklanarak, Türkiye’de belediyelerin meclis toplantılarını canlı olarak yayınlanmasına ilişkin bir durum değerlendirmesi yapmaktadır. Çalışma üç bölümden oluşmuştur. Birinci bölümde şeffaflık ve şeffaflıkla doğrudan ilişkili olan hesap verebilirlik ve katılımcılık hakları açıklanmış, kamu yönetimindeki reform çalışmalarına paralel olarak farklılaşan bakış açılarına yer verilmiştir. İkinci bölümde yeni iletişim teknolojilerinin, yerel yönetimlerde şeffaflık, politikası ve uygulamalarına yansımalarına odaklanılmıştır. Çalışmanın son bölümünde 31 Mart seçimlerinden sonra

meclis toplantılarını ve gerçekleştirilen ihalelerin başta Türkiye'nin en büyük üç şehri olan İstanbul, Ankara ve İzmir büyükşehir belediyeleri tarafından sosyal medya üzerinden canlı yayınlanması şeffaflık çerçevesinde değerlendirilmiştir.

1. Yerel Yönetimlerde Şeffaflık

Weberyan bürokrasini temel alan hiyerarşik, katı ve merkeziyetçilik üzerine kurulu geleneksel kamu yönetim anlayışı, sanayi toplumundan bilgi toplumuna ve Fordist üretimden esnek üretime geçiş ve küreselleşmeyle birlikte ulus devlet anlayışının önemini yitirmesi gibi dünyada yaşanan gelişmelerin sonucu olarak yeni olarak adlandırılan kamu yönetimi düşüncesine bırakmıştır (Ökmen, Yılmaz & Baştan, 2004:41). Yeni kamu yönetimi anlayışında özellikle yatay örgütlenme, şeffaflık, hesap verilebilirlik, vatandaş odaklılık, yetki devri ve ademi merkeziyetçilik kavramları öne çıkmıştır. (Balcı, 2005:9). Türkiye'de yerel yönetimlerde yeni kamu yönetimi anlayışı çerçevesinde gerçekleştirilen reform çalışmaları 1980'li yıllara uzanmaktadır ancak ilk önemli reform çalışmaları 2004'te kabul edilen 5216 sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu ile başlatılmıştır ve 2005 tarihinde yürürlüğe giren 5393 sayılı Belediye Kanunu ile devam etmiştir. Kanunun genel gerekçesinde dünyada yaşanan değişim ve dönüşüm sürecinin, yeni kamu yönetimi, etkinlik, verimlilik, katılım, çoğulculuk, şeffaflık, öngörülebilirlik, hesap verebilirlik ve sonuç odaklılık gibi kavram ve anlayışları ortaya çıkarttığı ve katılımın artırılarak demokrasinin işlerliğinin sağlanması, yerel halkın memnuniyetini sağlamak amacıyla mahalli idarelere daha fazla yetki ve kaynak verilmesi gerektiği vurgulanmıştır (Yaman & Önalp, 2017). 5393 sayılı Belediye Kanunu'nda (2005) şeffaflığa ilişkin hükümler; meclis toplantılarının yer ve zamanlarının belde halkına duyurularak açık olarak gerçekleştirilmesi (md.20), belediye meclis gündeminin (md.21) ve kesinleşen kararların yerel halka duyurulması (md.23) ve belediye başkanı tarafından hazırlanarak meclise sunulan faaliyet raporunun kamuoyuna açıklanması (md.56). olarak sıralanabilir.

Bu düzenlemeler yapılırken Avrupa Birliği Müktesebatı dikkate alınmıştır. Avrupa Birliğine tam üye olabilmek için Avrupa İdari Alanı İlkelerini oluşturan şeffaflık, katılımçılık ve hesap verebilirliğin Türk kamu yönetimine aktarılması gerekmiştir (Taş, 2017:155)

Şeffaflık, kamu kurumlarının açık bir şekilde hareket ederek, çevreleriyle bilgi paylaşımını anlatan bir kavramdır ve şeffaflığın sağlanabilmesi için öncelikle kamu sektörü ile yurttaşlar arasında iletişim kanallarının açık olması ve taraflar arasındaki bilgi akışının erişilebilirlik, doğruluk, ilgililik ve kalite gibi özellikleri taşımaları gerekmektedir (Öztoprak, 2011:32).

Şeffaflık kavramı, kamu kurumlarının belirlediği ve uyguladığı politikalara ilişkin bilginin vatandaşlara açık olması olarak tanımlandığı için çoğunlukla bilgi akışının sağlandığı iletişim kanallarının varlığı ve aktarılan bilginin erişilebilirlik kolaylığı, toplumun genelini ilgilendiriyor olması ve doğru, anlaşılır ve zamanında aktarılmasıyla ilişkilendirilir (Vishwanath& Kaufmann,1999). Şeffaflığın sağlanması, kamu kaynağının nasıl kullanıldığı hakkında bilgilendirilen vatandaşın kamu yönetimine duyulan güveninin artmasında en önemli etkidir. Şeffaf yönetim anlayışında başlıca üç unsurun olduğu kabul edilmektedir. Bunlar yönetimin karar alma mekanizmasının önceden tayin edilmiş usullerle işletilmesi, bilgi edinme özgürlüğünün sağlanması ve karar almak üzere gerçekleştirilen toplantıların halka açık olarak yapılmasıdır (Özay, 2004:2-5).

Kamu ve özel sektörde şeffaflık, dürüstlük ve hesap verilebilirlik ilkelerini hâkim kılmayı amaçlayan Uluslararası Şeffaflık Derneği, 2019 yerel seçimleri öncesinde hazırladıkları ‘Şeffaflık Taahhütnamesi’ni imzalamaları yönünde adaylara çağrıda bulunmuş ve 13 büyükşehir ve 25 il/ilçe belediye başkan adayları metni imzalamıştır. Taahhütnamenin içeriğinde, belediye meclis kararlarını, yıllık bütçe ve performans programını, denetim ve faaliyet raporlarını belediye internet sitesinden yayınlamak, belediye meclisi toplantılarını internette canlı yayınlamak kamu ile paylaşmak, belediye ihalelerinin şeffaflık ve hesap verebilirliği sağlayan açık ihale usulüyle yapılmasını sağlamak gibi ilkeler bulunmaktadır.

Şeffaflık ve güvenilirlik başta olmak üzere pek çok diğer olguyu içine alan şemsiye bir kavram olması nedeniyle politik yazında sıklıkla kullanılan hesap verilebilirlik, etimolojik olarak ele alındığında muhasebe ve muhasebecilik sözcüklerinden türemiştir. Yeni kamu yönetimi anlayışının en önemli unsurlarından birini oluşturan hesap verebilirlik, herhangi bir yetki ya da kaynağın kullanılmasından doğan sorumluluğu ifade etmektedir. Kamusal aktörlerin sergiledikleri davranışlara ilişkin sorgulanabilmeleri olarak da tanımlanan hesap verilebilirlik sürecinin işleyişine ilişkin Bovens (2006) üç aşamanın varlığından bahsetmektedir. Öncelikle kamusal aktörler, yürüttükleri hizmete ilişkin bilgi, hizmetlerin sonuçları ve işleyiş hakkında kitleyi bilgilendirmekle yükümlüdür. İkinci olarak kamusal aktörlerin sağladığı bilginin yeterliliği ve alınan kararların meşruluğuna ilişkin sorgulanabilmesi ve hesap alanların sorgulayabilme kanallarının bulunması gereklidir. Bu aşamada, hesap verebilirlik ve cevap verebilirlik kavramlarının anlamca yakın oldukları görülmektedir. Son olarak hesap alanlar, kamusal aktörlerin hizmetlerini değerlendirirler. Bu değerlendirme, yıllık mali tablonun onaylanması, yürütülen politikaların

eleştirilmesi ya da kamusal aktörlerin herkese açık bir şekilde suçlanması olarak düşünülebilir.

Yeni kamu yönetimi anlayışında temel yapı yaşlarından birini oluşturan hesap verebilirlik kavramı kamu yönetimi reform programı çerçevesinde hazırlanan ve 2006 yılında yürürlüğe giren 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu ile kamu mali yönetim sistemine girmiştir. Kanun'un 8inci maddesinde düzenlenen hesap verme sorumluluğu, yetkililerin, kamu kaynaklarının etkili, ekonomik, verimli ve hukuka uygun olarak elde edilmesinden ve kullanılmasından sorumlu olması ve yetkili kılınmış mercilere hesap verme zorunluluğu olarak açıklanmıştır (mevzuat.gov.tr).

Şeffaflık konusunda yapılan tartışmaların bir diğer unsurunu demokratikleşme olgusu oluşturmaktadır. Demokratik rejimlerin en temel özelliği yurttaşların siyasal sürece her düzeyde katılma özgürlüğünü kullanarak iktidar üzerinde etkili olabilmesidir. Geleneksel yaklaşımlarda siyasal katılma çoğunlukla oy verme ekseninde tartışılrsa da literatürdekavrama ilişkin pek çok farklı tanımlama bulunmaktadır. Robert Dahl, katılmanın boyutlarını ilgi, önemseme, bilgi ve eylem olarak sıralamıştır. Siyasal katılım öncelikle bireyin siyasal konulara ilgi duymasıyla başlar. Kişide siyasete karşı oluşan ilgi, siyasal konulara duyulan önemin artmasına neden olur. Bilgilenme sürecinde birey, siyasal olayları takip ederek, siyasal gündem hakkında bilgi sahibi olmaya çalışır. Eylem boyutunda kişi, siyasal işleyişi etkilemek için olayların içinde aktif olarak yer alır. (Dahl, 1984: 57-58). Siyasal katılma basit bir merakтан, siyasal eylemlerin içinde aktif olarak yer almaya uzanan geniş bir tutum ve faaliyet alanıdır ve katılmayı sadece oy verme davranışı ile açıklamak eksik bir tanımlama olacaktır.

Yerel yönetim organlarının seçimle belirlenmesi, bu kurumlarda demokrasinin işlerlik kazanması için yeterli değildir. Seçilmiş organların yanın da halkın da yereli ilgilendiren konularda yönetime katılması ve yöneticileri denetlemesi gereklidir. Demokratik katılımın sağlanması yerel halkın, kendilerini ilgilendiren önemli kararların alınması sürecine dahil olabilmesi ile mümkündür (Başaran, 2008: 47-48). Türkiye'de Avrupa Birliği'ne uyum sürecinde yönetimde şeffaflık çalışmalarının bir sonucu olarak 2004 yılında yürürlüğe giren Bilgi Edinme Hakkı Kanunu ile kişilerin bilgi edinme hakkını kullanmalarına ilişkin esas ve usuller düzenlenmiştir. Bu kanunla, kurum ve kuruluşlara, kanunda belirtilen istisnalar dışındaki her türlü bilgi ve belgeyi, başvuranlara sunma yükümlülüğü ve başvurular ve sonuçlara ilişkin Bilgi Edinme Değerlendirme Kurulu tarafından hazırlanacak raporların TBMM'ye sunulması ve kamuoyu ile paylaşılması hükümleri getirilmiştir (Kesim, 2005:279). Yerel yönetimlerde katılımcı temele dayalı demokratik anlayışın egemen kılınabilmesi için referandum

yönteminin uygulanması başta olmak üzere, belediyelerin kendi medyalarını oluşturabilmeleri, yerel halkın karar alma sürecine daha etkili bir şekilde katılabilmeleri ve belediye meclislerinin mahalle esasına göre oluşturularak, nispi temsil ilkesi çerçevesinde temsil edilmelerinin sağlanması yapılacak çalışmalardan bazılarıdır (Yaşamış, 1993). Yönetimde şeffaflığın sağlanması ancak kamusal aktörlerin aldıkları kararlar ve gerçekleştirdikleri uygulamalara ilişkin halka hesap vermeye açık olması ve halkın da kendisini ilgilendiren kararların alınmasında söz sahibi olmasıyla gerçekleşir.

2. E-Devlet ve E-Belediye Uygulamaları

Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelerin her alanda getirdiği yenilikler ve alternatif çözümler kamu yönetimi alanında da etkili olmuştur. Elektronik devlet uygulamalarının önem kazandığı günümüzde kamu kurumlarının hizmetlerini daha hızlı, şeffaf ve etkin olarak sunması beklenmektedir çünkü e-devlet, merkezîyetçi olmayan yatay bir koordinasyon yapısı sunmakta, bilginin dolayısıyla iktidarın paylaşıldığı katılımcı bir model öngörmektedir (Uçkan, 2003: 45-46). Elektronik devlet, yurttaşların ve kurumların, bilgi iletişim teknolojileriyle kamu kurumlarına ve hizmetlerine hızlı ve etkin erişimini sağlayan bir devlet modeli olarak tanımlanmaktadır. Kamu yönetiminde, e-devlet uygulamaları ile amaçlananlar arasında, şeffaf ve hesap verebilir yönetim anlayışının güçlendirilmesi ve yurttaşların, kamusal alandaki karar alma süreçlerine katılımını sağlayacak yöntemlerin geliştirilmesi de bulunmaktadır (Alodalı& ark., 2012).

Kamu kurumlarında yaşanan e-devlet dönüşümü, yerel yönetimlerin de yeniden yapılandırılmasını ve e-belediye modeline geçişi sağlamıştır. 5393 sayılı Belediye Kanununa eklenen ek madde ile de belediyelere hizmetlerini çevrimiçi sistem üzerinden yürütme zorunluluğu getirilmiştir (mevzuat.gov.tr). Belediye yönetimleri için belediye çalışmalarında etkinlik ve verimliliğin sağlanması başta olmak üzere yerelde pek çok avantaj sunan e-Belediye modeli, vatandaş odaklı hizmet, hizmetlerin belirlenmesi sürecine katılım olanağı tanınması ve daha şeffaf ve hesap verebilir yönetim anlayışının egemen olmasıyla geleneksel belediyeçilik anlayışından farklılaşmaktadır. Böylece klasik “yöneten” belediye anlayışı, vatandaş taleplerini cevaplayan ve vatandaşların da hizmeti yönlendirebildiği dinamik bir yapıya dönüşmektedir. Örneğin, belediye meclisi ve encümen kararlarının internet sayfasından yayınlanması ya da mobil oylama ve anketlerin yapılması katılım ve şeffaflığın sağlanmasında önemli uygulamalardır (TASAM, 2006: 10-83). Şeffaf, hesap verebilir ve katılımcı yönetim çerçevesinde e-belediye uygulamasından beklentiler; çevrimiçi yerel hizmetlere 7/24 saatte

ulaşabilme, belediye kararlarının ve hizmetlerinin denetlenmesi, belediye faaliyetlerinin her yerden izlenebilmesi, yerel halkı oluşturan herkese eşit mesafede olma, yerel halkın belediye faaliyetlerine aktif olarak katılabilmesi, imar, parsel ve ihale gibi faaliyetlerde yolsuzlukların engellenmesi, vatandaşla yerel yönetim arasındaki engellerin ortadan kalkması ve etkileşimin artması olarak özetlenebilir. (Şahin, 2007:168)

Yeni iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmelerin yerel yönetimlere son yıllarda sunduğu olanaklardan bir diğeri de kullanıcıların zaman ve mekân sınırlaması olmadan ağ teknolojileri kullanarak etkileşimini sağlayan web tabanlı uygulamalar olarak tanımlayabileceğimiz sosyal medyadır. Sosyal medya, diğer kamu kurum ve kuruluşlarında olduğu gibi yerel yönetimler için de şeffaflık, hesap verebilirlik ve yurttaş katılımını sağlayacak halkın belediye hizmetleri hakkında bilgilendirilmesi ve uygulanması öngörülen politikalara dahil edilmesini mümkün kılan alternatif platformlar sunmaktadır. Sosyal medyanın temel özellikleri arasında isteyen herkesin katkı ve geri bildirimde bulunduğu katılım, içeriğin herkesin erişimine ve üretimine açık olması, iki yönlü iletişim, ortak ilgi alanlarını paylaşan kişilerin grup oluşturabilmesi ve internetteki diğer kaynaklara linkler aracılığıyla ulaşma bulunmaktadır (Mayfield, 2008:5). Yerel yönetimler, sosyal medyayı geleneksel yöntemleri destekleyici ya da tamamen yenilikçi bir anlayışla kullanabilirler. Farklı paydaşların görüşlerini almak ya da yerel sorunları tespit etmek için blogları kullanabilir, projelerine ilişkin diyalog başlatmak için wiki uygulamalarından yararlanabilirler. Benzer şekilde meclis toplantı duyuruları, meclis kararları, ilanlar ya da karar tasarıları gibi dokümanları sosyal ağlarda paylaşarak vatandaşlardan geri bildirim alabilirler (Köseoğlu, Sobacı & Karkin, 2015:25)

Türkiye'deki büyükşehir belediyelerinin sosyal medya kullanımına ilişkin Dijital Araştırmalar Derneği tarafından 2015 yılında gerçekleştirilen dijital varlık reytingi araştırmasında, Türkiye'deki belediye ve belediye başkanlarından oluşan 240 kullanıcının, 11 sosyal ağda toplam 973 hesap veya kanal, 202 internet sayfası ve 128 mobil uygulama olmak üzere toplamda 1300 dijital varlık sosyal medyada etki, güncellik, etkileşim ve içerik yönetimini içeren farklı değişkenler kullanılarak değerlendirilmiştir. Rapora göre erişim ve güncelliğin yerel yönetimlerin sosyal medya ve dijital kullanıcı davranışlarına ilişkin en yaygın problem olduğu görülmektedir. Seçim sürecinde açılan sosyal medya hesaplarının güncellenmemesi, seçmenlerle kurulacak siyasal iletişimde sosyal medyanın önemine ilişkin farkındalığına işaret etmekle birlikte, sürecin hala seçim dönemleriyle sınırlandırıldığını göstermektedir. Bazı belediye başkanları yöneticisi oldukları belediyelerden, bazı belediyeler ise belediye başkanlarından daha etkin sosyal medya kullanımına sahiptir. Her

çevrimiçi platformların sunduğu etkileşim farklılıkları gözardı edilerek, bazı belediyeler ve başkanlar ise sadece bir veya iki sosyal ağa ağırlık vermiştir. Raporda, yerel yönetimler dijital teknolojilerin kullanımına ilişkin daha profesyonel ve yenilikçi stratejiler geliştirmesi gerektiğinin altı çizilmektedir (Dijital Araştırmalar Derneği, 2015)

Yerel yönetimlerde şeffaflık ve sosyal medya kullanımına ilişkin literatür incelendiğinde sosyal medyanın şeffaflığın ve vatandaşlarla kurulacak iletişimin artırılmasında önemli bir fırsat olarak değerlendirildiği (Golbeck, Grimes&Rogers, 2010: 15-17), şeffaflığın artırılmasına yönelik girişimlerde pek çok belediyenin sosyal medyadan yararlandığı ancak kollektif diyalogu ve katılımı sağlayamadıkları (Bonson& ark.,2012), yönetimlerin sosyal medya kullanımının vatandaşların şeffaflık algısı üzerinde etkili olduğu ve bu algının da yönetime karşı güveni etkilediği (Song& Lee, 2015) ve yeni iletişim teknolojilerinin etkileşimli kanallar aracılığıyla vatandaşların bilgiye erişimini kolaylaştırıp, demokratik katılımı teşvik ettiği (Bertot, Jaeger&Grimes, 2012) sonuçlarına ulaşıldığı görülmüştür. Türkiye’de yerel yönetimlerde şeffaflık ve sosyal medya kullanımı ekseninde yapılan bir adet çalışmaya ulaşılmıştır. 2016 yılında üniversite öğrencilerinin belediyelerin sosyal medya kullanımını değerlendirdikleri araştırmada, belediyelerin sosyal medya kullanımlarının e-yönetişim üzerinde olumlu etkileri olduğu ve şeffaflık, hesap verebilirlik ve katılım ilkeleri açısından daha yeterli bulunduğu tespit edilmiştir (Bütün & Ecevit Satı, 2016)

3. Canlı Yayınlar ve Yerel Yönetimlerde E-Şeffaflık Dönemi

Hızlı internet teknolojisinin gelişmesine paralel olarak sosyal medya platformları arasında giderek yaygınlaşan canlı yayınlar, yurttaşların yerel düzeyde alınan kararlara ilişkin bilgilendirilmesi ve kamusal aktörleri denetleyebilmesi açısından demokratik ve alternatif platformlar sunmaktadır. İngilizce karşılığı “livestreaming” olan canlı yayınlar bazı Türkçe kaynaklarda internet üzerinden canlı yayın ya da canlı iletim olarak kullanılmaktadır ancak bu kullanımların hiçbiri İngilizce’de şeffaflık ve süreklilik kavramlarını içeren “streaming” sözcüğünü kapsamamaktadır. Rayburn ve Hoch (2005) “livestreaming” kavramını internet protokollerine dayalı bir ağ üzerinden yayınlanan her türlü ses ve video içeriği olarak tanımlamaktadır. İnternet üzerinden canlı yayın uygulamaları gelirinin reklamlar yerine dijital bahşişlerden sağlayan YouNow ile 2011 yılında başlamıştır. Bunu 2014 yılında görüntülü sohbet servisi olan SnapChat, 2016 yılında dünyanın en büyük mikroblog sitesi olan Twitter platformuna entegre Periscope, aynı sene içinde kullanıcıların ana sayfa üzerinde “canlı” yazısına tıklayarak kolayca canlı yayın yapabilmelerini sağlayan Facebook Live ve Youtube uygulamaları takip etmiştir. Youtube ve

Facebook platformlarındaki canlı yayın uygulamalarında, yayın bittikten sonra video sonradan izlenebilmekte, videoya yapılan beğeni ve yorumlar görülebilmektedir ancak Periscope sadece canlı yayın yapma özelliğine sahiptir. Büyük yatırımlar gerektiren teknik altyapıya ihtiyaç duymayan ve konvansiyonel medyanın eşik bekçileri ve içerik engelleyici süzgeçlerinin bulunmadığı internetteki canlı yayın uygulamaları, yayıncı ve izleyicinin ortak katılımını mümkün kılan çoklu etkileşim ortamları sunmaktadır.

Sosyal medyada canlı yayın uygulamaları, yerel yönetimler ve halk arasındaki etkileşimin en üst düzeyde yaşanmasını sağladığı için yöneticiler ve yönetilenleri yakınlaştırmaktadır. Bu bağlamda yerel yönetimlerde canlı yayın uygulamaları şeffaflığın sağlanması açısından da Panoptikon'dan Katoptikon'a geçiş süreci ekseninde tartışılmalıdır. Merkezi kule aracılığıyla sürekli gözetleniyor olmanın yarattığı baskıyla iktidarın sürekli işlenmesini sağlayan panoptikon modelinin (Foucault, 2000) aksine katoptikonda hiyerarşi bulunmamakta ve herkes birbiriyle tam bir şeffaflık içinde iletişim kurabilmektedir. Katoptikonun dayandığı üç temel ilke, toplumun tam şeffaflığı, herkese, gözetleme ve kontrol etme eşitliğinin sağlanması ve herkesin herkesle iletişim kurabildiği bir ortam sağlanmasıdır. (Ganascia, 2010) Herkesin herkesi izleyebildiği bir toplumda gözetim, devlet merkezli bir yönetim kavrayışının yanında teknoloji sayesinde herkesin gözetleyici olabildiği alttan gözetimin (sousveillance) inşa edildiği süreci de kapsamaktadır (Mann, Nollan & Wellman, 2003) Gelişmiş ülkelerde uygulanan kamusal alanların kamera ile kayıt altına alınması uygulamasının maliyetini ve işyükünü azaltmak amacıyla yöneticilerin, halkı gözetim sürecine katmak için açtıkları çevrimiçi video takip siteleri gözetimin değişen içeriğine ve yöneticilerin de halk tarafından sürekli olarak gözetlenebildiği alttan gözetimi mümkün kılan yeni bir toplumun inşasına işaret etmektedir. (Ganascia, 2010) Halkın aktif katılımına açık etkileşimli ortamlar sağlayan canlı yayınlar, seçim dönemlerinde siyasal aktörler tarafından seçmenlerine ulaşmak için olduğu gibi, merkezi ve yerel yönetim kuruluşları tarafından da şeffaflık ilkesi çerçevesinde bir yönetim anlayışının benimsendiğini göstermek amacıyla kullanılmaya başlanmıştır.

Demokrasinin bir gereği olarak toplumu ilgilendiren siyasal kararlar, yasama faaliyetleri ve partilerin görüşleri hakkında kamuoyunun bilgilendirilmesine ilişkin tarafsız bir medya ihtiyacı, TRT dışında ilk özel kanalın 1989 yılında, dönemin başbakanı Turgut Özal'ın yakınları tarafından kurulması ve hükümete yakın bir yayın politikası izlediği iddialarıyla gündeme gelmiştir. Bir kamu yayın kurumu olan TRT'nin de hükümetin faaliyetlerine ilişkin basın açıklamalarına yer verirken, muhalefet partilerinin görüşlerine yer vermemesi ve milletvekillerinin ve siyasal partilerin görüşlerini yurttaşlara iletmek için bir meclis

televizyonuna duyulan gerekliliğin sürekli vurgulanması sonucunda teknik projelendirme konusunda TRT ile işbirliği yapılarak, 10 Aralık 1994'te TBMM TV ilk yayını gerçekleştirilmiştir. 1994 yılı bütçe görüşmeleri sırasında demokrasinin gereği olan şeffaflık vurgusuyla meclis çalışmalarının televizyondan yayınlanmasının, halkın doğru bilgilendirilerek, meclis aleyhinde yapılan yayınlara inanılmasının engelleneceği belirtilmiştir (Yıldız, 2012: 7-16). TBMM Genel Kurulu toplantıları Salı, Çarşamba ve Perşembe günleri 14:00-19:00 saatleri arasında TRT-3 kanalından canlı olarak yayınlanmaya devam etmektedir. TBMM Televizyonu, 19:00'da sona eren yayınlarını, 2012 yılında Twitter ve Facebook'ta "tbmmgenelkurulu" adıyla açılan hesaplarında internet üzerinden canlı yayınlara devam ettirmektedir. Mecliste grubu bulunan partilerin yaptıkları grup toplantıları, birer saat süreyle sınırlı olmak üzere yine internet üzerinden canlı olarak yayınlanmaktadır.

Merkezi yönetimde şeffaflığın sağlanmasına yönelik atılan adımlar bir meclis televizyonunun açılmasıyla başlamış ve gelişen teknolojiler, yerel yönetimlerin canlı yayın uygulamalarıyla şeffaf bir yönetim anlayışının uygulamaya konmasını mümkün kılan yeni mecralar sunmuştur. Özellikle 31 Mart 2019'da yapılan yerel seçimlerde şeffaf yönetim anlayışı pek çok aday tarafından öne çıkarılan vaatlerden biri olmuş ve seçimlerden sonra göreve başlayan belediye başkanları bu anlayış çerçevesinde uygulamalar geliştirmeye başlamışlardır. Belediye meclis toplantılarının ve belediye ihalelerinin, canlı yayın dahil, herkese açık şekilde yapılmasının sağlanması Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın da yerel seçimler öncesinde vurguladığı konulardan biri olmuştur. Yerel temsil ve katılım açısından önemli bir organ olan belediye meclis toplantıları Türkiye'de 31 Mart 2019 yerel seçimlerinden sonra bazı büyükşehir belediyeleri tarafından sosyal medya platformları üzerinden canlı olarak yayınlanmaya başlamıştır. 5216 sayılı Büyükşehir Belediye Kanununa göre, belediye meclisi, her ayın ikinci haftasında toplanır ve toplantının yeri ve zamanı halka duyurulur. İstanbul, Ankara ve İzmir Büyükşehir Belediyeleri başta olmak üzere belediyelerin çalışma programı, bütçe ve imar konularında aldıkları kararları vatandaşlar ile canlı yayınlara paylaşımları halka açık olan toplantıların erişilebilirliğini kolaylaştırırken, uygulamanın Avrupa Birliği üyeliği sürecinde olan Türkiye için şeffaf belediyecilik anlayışının ve katılımcı demokrasinin işleyişi için önemli bir adım olduğu düşünülmektedir.

31 Mart yerel seçimleri sonucunda Yüksek Seçim Kurulu'nun 6 Mayıs tarihli iptal kararına dek İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin başkanlığını yürüten Ekrem İmamoğlu, İBB meclis oturumlarını sosyal medyada canlı yayınlamaya başlatmıştır. Seçimlerden önce web sitesinden yayınladığı projelerinde (2019) katılımcı demokrasiye vurgu yapan İmamoğlu, şeffaf,

hesap verebilir ve katılımcı bir yönetim anlayışıyla yerinde, kapsayıcı ve uygulanabilir kararların alınacağını ve yerel halkın da kendilerine ilişkin alınacak kararlarda katılımcı bir politika izleyeceklerini belirtmiştir. Bu doğrultuda 22 Nisan 2019'da yapılan ilk meclis toplantısı İBB'nin, CHP'nin ve İmamoğlu'nun sosyal medya hesapları üzerinden canlı olarak yayınlanmıştır. İmamoğlu sosyal medyadan yaptığı açıklamada ilk iki meclis oturumunun 3.5 milyondan fazla kişi tarafından izlendiğini söylemiş, şeffaf yönetim anlayışlarına destek verdikleri için takipçilerine teşekkür etmiştir. Belediyelerin canlı yayınlarına halkın ilgisi kamusal harcamaların kapsamı konusunda bilgilendirme ve şeffaf yönetim talebi bağlamında değerlendirilmelidir. İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı seçimleri için YSK tarafından verilen iptal kararının ardından 23 Haziran 2019'da yenilenen seçimlerden sonra yeniden göreve gelen İmamoğlu, 8 Temmuz 2019'da yapılan meclis toplantısını kendinin ve İBB'nin sosyal medya hesaplarında yayınlama geleneğini devam ettirmiştir. Meclis toplantılarında görüşülen konuların izleyiciler tarafından sosyal medya hesaplarından anlık olarak takip edilmesi ve tepki vermesi halkın gündemi belirleme ve kamuoyu baskısı oluşturabilme ekseninde değerlendirilmesi önemlidir. Canlı yayınlar, yurttaş ve yönetim arasındaki dikey iletişim olanaklarına ek olarak, izleyicilerin kendi aralarında kuracakları yatay iletişimi de teşvik etmektedir. Yerel seçimler öncesinde şeffaf yönetim anlayışına vurgu yapan Ankara Büyükşehir Belediye Başkanı Mansur Yavaş da, 8 Mayıs 2019'da gerçekleştirilen ve 1662 firmanın başvurduğu yeşil alan bakım ve onarım ihalesinin canlı yayınına Twitter hesabı üzerinden paylaşmıştır. Canlı yayını anlık olarak 250 bin kullanıcı takip etmiş, bu da halkın şeffaflığa olan ihtiyacını ve desteğini göstermiştir. Haziran ayında da ihalelerin canlı yayın uygulamalarına devam edilmiş, Büyükşehir Belediyesi'nin sosyal medya hesaplarından yayınlanan ihaleler milyonlarca kişi tarafından izlenmiştir. Demokratik yönetimlerde yurttaş hesap sahibi olarak kabul edilir ve kamu politikalarının yürütülmesinde sorumluluğu yöneticilerle paylaşır. Bu bağlamda şeffaflığı önemseyen ve belediye meclis toplantılarını canlı yayınlayarak alınan kararları kamuoyunun bilgisine sunan belediyeler için hesap verilebilirlik sadece beş yılda bir seçimlerde oy kullanmakla sınırlı bir pratik olmaktan çıkmıştır. Seçimlerden sonra İzmir Büyükşehir Belediyesi de 2014'te başlattığı meclis toplantılarının belediyenin web sitesinden canlı olarak yayınlama geleneğini sosyal medyaya taşımış ve 13 Mayıs 2019'da yapılan ilk toplantı Twitter, Facebook ve Youtube platformlarında yayınlanmıştır. Meclis toplantılarının ve ihalelerin sosyal medyadan canlı olarak yayınlanması sadece bu üç büyükşehir belediyesi ile sınırlı değildir. Demokratik ülkelerde siyasal aktörlerin halkı bilgilendirme yükümlülüğü ve kamu kaynaklarının kişisel amaçlar için kullanılmasının engellenmesi amacıyla yönetimlerde giderek önemi artan şeffaflığın sağlanması sadece

büyükşehir belediyeleri tarafından değil ilçe belediye tarafından da önem kazanmaktadır. Bu nedenle bazı belediyeler tarafından sosyal medyada canlı yayınlanan meclis toplantılarını parklarda ve caddelerde yer alan LED bilgi ekranlarından yayınlanması gibi uygulamalar yapılırken, meclis toplantılarının canlı olarak yayınlanmadığı bazı belediyelerin meclis üyeleri, toplantıların canlı yayınlanması için önerge vermektedir. Geçmiş yıllarda TBMM TV’de yayınlanan ve ilgiyle takip edilen genel meclis toplantıları yerini büyükşehir meclis toplantılarına bıraktığı görülmektedir. Bunu geliştiren teknolojiyle birlikte herkesin bir medyaya dönüştüğü ve gözlemci katılımın sağlandığı paradigma çerçevesinde yerel siyasetin ve siyasette şeffaflığın kazandığı önemle açıklamak mümkündür.

Sonuç

Şeffaflık, hesap verebilirlik ve katılım, kamu yönetimin işleyişine hakim olan ve demokrasi kavramıyla ilişkili üç temel ilkedir. Yerel siyasetin güçlenmeye başladığı günümüzde Türkiye’de de yerel yönetimlerde şeffaflık kavramının güçlendirilmesine yönelik birtakım yasal düzenlemeler olmasına rağmen uygulama noktasında sıkıntılar devam etmektedir. Yönetilenlerin kararlara katılma, yönetim faaliyetlerine ilişkin bilgi sahibi olma ve kamusal harcamaları denetleme ihtiyacı şeffaf bir yönetim anlayışını gerekli kılmaktadır. Bu nedenle sosyal medyanın şeffaflığın sağlanmasında sunduğu fırsatların yerel yönetimler tarafından dikkatle değerlendirilmesi gereklidir. Gerçekleştirilen bu çalışmada özellikle 2019 yerel seçimlerinden sonra bazı büyükşehir belediyeleri tarafından uygulamaya konulan belediye meclis toplantılarının ve ihalelerinin sosyal medyadan canlı yayınlanmasının şeffaf yönetim anlayışına kazandırdığı yeni boyut incelenmiştir. Konvansiyonel medyanın eşik bekçileri ve süzgeçleri olmadan yayıncı ve izleyicinin ortak katılımını mümkün kılan canlı yayınlarda yurttaşların da gözetleyici olduğu alttan gözetimin inşa edildiği çoklu etkileşim ortamları inşa edilmektedir. Bu bağlamda meclis toplantılarının canlı yayınlarla anlık olarak yurttaşlarla paylaşılmasının ve geribildirim sağlanmasının şeffaflığın sağlanmasının yanında yerel halkın gündemi belirleme, kamuoyu baskısı oluşturabilme ve yurttaş ve yönetim arasında kurulacak dikey iletişime ek olarak, izleyenler arasında kurulacak yatay iletişimin de demokrasinin gelişmesine katkısı ekseninde değerlendirilmesi gereklidir. Sosyal medyada belediye meclis toplantılarının canlı olarak yayınlanması, yerel yönetimlerde şeffaflığın sağlanması için gerçekleştirilen önemli bir girişimdir. Yurttaşların bilgi edinme hakkını gözetken ve alınan kararları kamuoyuyla paylaşmak isteyen belediyeler için canlı yayın uygulamaları büyük yatırımlar gerektiren teknik altyapıya ihtiyaç duyulmayan pratik bir alan yaratmaktadır. Bu nedenle sadece büyükşehir belediyeleri değil, şeffaflık ilkelerine önem

veren ilçe belediyelerinin de meclis toplantılarını canlı yayınlama uygulamasını başlatması, yerel halkın internete erişiminin daha sınırlı olduğu bölgelerde canlı yayınların kamusal alanlarda farklı mecralar aracılığıyla aktarılması ve belediyelerin canlı yayın hizmetinin tanıtımını artırarak, yurttaş katılımını teşvik etmesi önemlidir. Belediyelerin canlı yayın uygulamalarının şeffaf yönetim anlayışına katkısı ve yurttaşların yayınları izleme nedenleri ekseninde gelecekte yerel yönetimler tarafından yapılacak odak grup çalışmaları ya da derinlemesine mülakatlar, yerel yönetimlerde şeffaflığın sağlanmasına ilişkin farklı mecraların da ortaya çıkmasını sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

- Al, U. ve Soydal, İ. (2014). Kütüphan-e Türkiye Projesi: Halk kütüphanesi kullanıma maraştırması. Türk Kütüphaneciliği, 28, 288-307. Erişim adresi: <http://www.tk.org.tr/index.php/TK>
- Alodalı, M.F.B. & ark. (2012). Yerel Yönetimlerde E-Belediyecilik Uygulamaları: Akdeniz Bölgesi Örneği. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1 (1), 83-95
- Balcı, A. (2005). Kamu Yönetiminde Çağdaş Yaklaşımlar ve Kamu Hizmet Sunumuna Etkileri. Aktan C. C. ve Saran U. (Ed.) *Kamu Yönetiminde ve Kamu Hizmetlerinde Kalite* içinde 19-38. Ankara: Hizmet-İş Sendikası Eğitim Yayınları
- Başaran, İ. (2008). *Kent ve Yerel Yönetim*. İstanbul: Okutan Yayıncılık
- Belediye Kanunu. (2005). Erişim tarihi 12 Haziran 2019, Erişim adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5393.pdf>
- Bertot, J. C., Jaeger, P. T. & Grimes, J. M. (2012). Promoting Transparency and Accountability Through ICTs, Social Media, and Collaborative E-Government. *Transforming Government: People, Process and Policy*, 6 (1), 78-91
- Bonson, E. & ark. (2012). Local E-government 2.0: Social Media and Corporate Transparency in Municipalities. *Government Information Quarterly*, 29 (2), 123-132
- Bovens, M. (2006) Analysing and Assessing Public Accountability. A Conceptual Framework. *European Governance Papers (EUROGOV)*. Erişim tarihi 9 Mayıs 2019, Erişim adresi: <http://www.connex-network.org/eurogov/pdf/egp-connex-C-06-01.pdf>
- Bütün, M. & Satı Ecevit, Z. (2016). Üniversite Öğrencilerinin E-Yönetişim Bağlamında Belediyelerin Sosyal Medya Kullanımını Değerlendirmesi. Tecim, V., Tarhan, Ç. & Aydın, C. (Ed.) *Smart Technology & Smart Management* içinde 30-41. İzmir: Gülermat Matbaacılık
- Dahl, R.A. (1984). *Modern Political Analysis*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall
- Dijital Araştırmalar Derneği. (2015). Dijital Kent 2015. Erişim tarihi 22 Mayıs 2019, Erişim adresi: <https://www.academia.edu/36717676/DijitalKent-2015Rapor.pdf>
- Ergun, T., Bozkurt, Ö. & Sezen, S. (1998). *Kamu Yönetimi Sözlüğü*. Ankara: TO-DAİE Yayınları
- Foucault, M. (2000). *Hapishanenin Doğuşu*. (Mehmet Ali Kılıçbay, Çev.) İmge Yayınları, Ankara
- Ganascia, J. (2010). The Generalized Surveillance Society. *Social Science Information*, 49 (3), 1-19

- Golbeck, J., Grimes, J. M. & Rogers, A. (2010). Twitter Use by the U.S. Congress. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, 61(8), 1612–1621
- İmamoğlu, E. (25 Nisan 2019). Erişim tarihi 5 Haziran 2019, Erişim adresi: https://twitter.com/ekrem_imamoglu?ref_src=twsrc%5Egoogle%7Ctwcamp%5Eserp%7Ctwgr%5Eauthor
- Kamu Malî Yönetimi ve Kontrol Kanunu. (2005). Erişim tarihi 21 Temmuz 2019, Erişim adresi: <https://mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5018.pdf>
- Kesim, E. (2005). Bir Etik Davranış İlkesi Olarak Hesap Verebilirlik (Hesap Verme Sorumluluğu). 2. *Siyasette ve Yönetimde Etik Sempozyumu*, 18-19 Kasım, Sakarya, 269-281
- Köseoğlu, Ö., Sobacı, M.Z. & Karkın, N. (2015). *Belediyelerde Sosyal Medya: Değişim için Yenilikçi Fırsatlar*. İstanbul: Marmara Belediyeler Birliği Kültür Yayınları
- Mann, S., Nolan, J. & Wellman, B. (2003). Sousveillance: Inventing and Using Wearable Computing Devices. *Surveillance & Society*, 1(3), 331–355
- Mayfield, Antony (2008). What is Social Media. Erişim tarihi 12 Temmuz 2019, Erişim adresi: https://www.icrossing.com/uk/sites/default/files_uk/insight_pdf_files/What%20is%20Social%20Media_iCrossing_ebook.pdf
- Ökmen, M., Yılmaz, A. & Baştan, S. (2004). Kamu Yönetiminde Yeni Yaklaşımlar ve Bir Yönetişim Faktörü Olarak Yerel Yönetimler. Ökmen, M & Yılmaz A. (Ed.) *Kuramdan Uygulamaya Kamu Yönetimi* içinde 23-80. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Özay, İ. (2004). *İkinci Bine Kavuşurken Günışığında Yönetim*. İstanbul: Alfa Yayıncılık
- Öztoprak, A. A. (2011). *Yönetişim Yaklaşımı ve Belediyeler: Yönetişim Göstergeleri Açısından Malatya Belediyeleri Araştırması*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya
- Polat, R.K. (2006). E-Belediyecilik Kılavuzu Yerel Yönetim Vatandaş Etkileşimi. Erişim tarihi 22 Mayıs 2019, Erişim adresi: https://tasam.org/Files/PDF/Raporlar/e-belediyecilik_kilavuzu_yerel_yonetim-vatandas_etkilesimi_3a67f891-b419-485b-883b-b3e786dcbcac.pdf
- Proje Kataloğu. (2019). Erişim tarihi 5 Haziran 2019, Erişim adresi: <https://www.ekremimamoglu.com/wp-content/uploads/2019/03/Projeler-Katalog.pdf>
- Rayburn, D., & Hoch, M. (2005). *The Business of Streaming & Dijital Media*. Burlington: Focal Press
- Song, C. & Lee, J. (2015). Citizens' Use of Social Media in Government, Perceived Transparency, and Trust in Government. *Public Performance & Management Review*, 39 (2), 430-453

- Şahin, A. (2007). Türkiye’de E- Türkiye’de E-Belediye Uygulamaları ve Konya Örneği. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 29, 161-189
- Taş, İ.E. & Durgun, S. (2017). Avrupa İdari Alanı İlkeleri Kapsamında Türkiye’de Yapılan Mevzuat Değişiklikleri: 5176 ve 4982 Sayılı Kanun Örnekleri. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14 (1), 154 – 170
- Uçkan, Ö. (2003). *E-devlet, E-demokrasi ve Türkiye: Kamu Yönetiminin Yeniden Yapılanması İçin Strateji ve Politikalar-I*, İstanbul: Literatür Yayıncılık
- Uluslararası Şeffaflık Derneği. (t.y.) Yerel Yönetim Şeffaflık Taahhünamesi. Erişim tarihi 19 Haziran 2019, Erişim adresi: <http://www.seffalik.org/wp-content/uploads/2019/02/Yerel-Y%C3%B6netim-%C5%9Eeffafl%C4%B1k-Taahh%C3%BCnamesi-1.pdf>
- Ulusoy, A. & Akdemir, T. (2002). *Yerel Yönetimler*. Ankara: Seçkin Yayıncılık
- Vishwanath, T. & Kaufmann, D. (1999) Towards Transparency in Finance and Governance. Erişim adresi: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.258978>
- Yaman, A., & Önalp, G. (2017). Yeni Kamu Yönetimi Reformlarının Yerel Yönetimler Üzerindeki Etkisi. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (4), 854-865
- Yaşamış, F.D. (1993). Belediye Reformu. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 2 (2), 19-20
- Yıldız, M. (2012). Siyasal İletişim Aracı Olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi Televizyonu (Meclis Televizyonu). *Yasama Dergisi*, 20, 5-37

Bölüm 15

DENHARDT VE DENHARDT: YENİ KAMU HİZMETİ YAKLAŞIMI

Demokaan DEMİREL^{1}*

¹ Doç. Dr. Kocaeli Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Öğretim Üyesi, demokaand@gmail.com

GİRİŞ

Değişen ve gelişen teknolojiler, bilginin daha kolay ulaşılabilir olması, modernleşme, küreselleşme gibi unsurlar; sosyal ve siyasal alanda etkili olduğu kadar, yönetsel alanda da etkili olmaktadır. Toplumun devletten beklentileri de bu değişimlere paralel olarak farklılaşmakta ve yönetim mekanizmaları kamu yararını sağlamak adına bu değişimlere ayak uydurmak durumunda kalmaktadır.

Geleneksel yönetim anlayışında ki bürokratik yapı bu gelişmeler karşısında yetersiz kalmış, geleneksel yönetime alternatif yönetim arayışları başlamıştır.

İlk olarak devlet yapısında köklü bir değişikliği öngören Yeni Kamu İşletmeciliği (YKİ) ortaya çıkmış ve küçük ama etkin devlet anlayışıyla hareket etmiştir. Bunun sonucunda devlet küçülmüş, yönetimde özel sektör kuram ve teknikleri uygulamaya konulmuştur. Ancak kamu kurumlarının şahsa ait bir şirket gibi değerlendirilmesi ve vatandaşın şirket müşterisi olarak görülmesini sunan bu yaklaşım, kamu yönetiminin ilk amacı olan kamu yararını sağlamaya mı yoksa özel sektör gibi kâr amacı gütmeye mi hizmet ettiği sorunsalını ortaya çıkarmış ve bu yönleriyle eleştirilmiştir.

Denhardt ve Denhardt tarafından geliştirilen Yeni Kamu Hizmeti modeli kamu yönetiminde yeni bir yaklaşım olma iddiası taşımaktadır. Kamu yönetimi alanında eleştirel kuramdan yola çıkan Denhardt ve Denhardt, kamu yönetimi yaklaşımlarını Geleneksel Kamu Yönetimi, Yeni Kamu Yönetimi ve Yeni Kamu Hizmeti olarak üç adımda incelerler. Denhardt ve Denhardt yaptıkları bu üçlü ayrımla kendilerinin temsilcisi oldukları Yeni Kamu Hizmeti yaklaşımını kamu yönetimi alanında bir seçenek olarak sunmayı amaçlarlar. YKİ'nin bir eleştirisi ve alternatifi olarak ortaya çıkan Yeni Kamu Hizmeti (YKH) yaklaşımı, kamu hizmetindeki asıl amacın kamu yararı olduğunu, demokratik ilkeler ile birlikte tekrar ortaya koymuştur. Geleneksel kamu yönetimi ve yeni kamu yönetiminin eksikliklerini gidermeyi amaçlayan yeni bir kazanımdır. YKH yaklaşımı hem geleneksel yönetimde hem de YKİ anlayışında var olan etkin ve verimli yönetimin gerekliliğini yok saymamış, ancak bunun vatandaş katılımıyla desteklenmesi gerektiğini önermiştir. Piyasa mekanizmalarının kamu yönetiminde uygulanması kadar vatandaş beklentilerinin tatmini de önemlidir. Ancak bunun nasıl olacağı, verimlilik artışının nasıl ölçüleceği, verimlilik-hesap verebilirlik arasındaki ilişkinin nasıl olacağı konusunda kesin yöntemler yoktur. Bu öneri, müzakereci toplantılarla, ortak katılımın gerçekleşmesine yönelik oluşturulan araçlarla birlikte gerçekleştirilebilir.

YKH müşteriye ya da mekanik bir varlığa değil; vatandaşa hizmet sunmaktadır. İnsanların üretkenliği kadar, hatta belki daha çok, insanların duyguları, ilgileri ve beklentileri de önemlidir. Bireysel çıkarların ortak bir fayda etrafında toplanması bu faydayı herkesin içselleştirmesi yoluyla sağlanabilir.

YKH yaklaşımında bir diğer önemli konu da geleneksel yönetimin yetersizliğine sebebiyet veren gizlilik, hantallık, sorumluluktan kaçınma, aşırı bürokrasi, katı hiyerarşi gibi özelliklere alternatif çözümler üretmiş olmasıdır. YKH yaklaşımında yönetim şeffaftır, hesap verebilirlik ilkesi hâkimdir ve bu beraberinde herkese karşı sorumluluğu getirmektedir. Ortak karar alma, açık yönetim, demokratik yönetim kavramları YKH yaklaşımı ile önem kazanmıştır.

Çalışmada öncelikle kamu yönetimindeki dönüşüm ortaya konmuştur, ardından Yeni Kamu Hizmeti Yaklaşımı temel ilkeleriyle birlikte açıklanarak değerlendirilmiştir.

1. KAMU YÖNETİMİNDE DÖNÜŞÜM İHTİYACI ve YÖNETİMDE YENİ YAKLAŞIMLAR

Toplumsal ihtiyaçlar, değişen çevre şartlarına göre şekillenmekte ve asıl amacı kamu yararı gözetmek ve toplumun ihtiyaçlarını karşılamak olan kamu yönetimi, bu dinamik yapıya uyum sağlayacak şekilde kendini değiştirmekte ve dönüştürmektedir.

Geleneksel kamu yönetimi anlayışında, en önemli unsur bürokratik yapılanmadır. Bürokratik yapılanma da, içerisinde kamu yönetimini bir değişime iten olumsuz özellikler barındırmaktadır.

Geleneksel yönetim döneminin öncülerinden olan Max Weber'in bürokrasisine baktığımızda, yönetim yapısını; gizlilik ve dışa kapalılığı esas alan, vatandaş yararından çok örgüt yararı için hareket eden ve bu özelliklerin sonucu olarak; aşırı şekilci, hantal, sorumluluktan kaçınan, vatandaş katılımının asgari düzeyde olduğu bir yapı olarak özetlemek mümkündür (Kaya, 2017a: 748). Geleneksel bürokratik paradigmada kamu yöneticileri içsel verimlilik, işlevsel rasyonellik, departmanlaşma, hiyerarşik denetim ve kurallara dayalı yönetim üzerine odaklanmaktadır (Ho, 2002: 436-437). Weber'e göre göre bürokrasi dört özelliği ile örgütsel etkinlik sunar. Bunlar, memurların önceden tanımlanmış hiyerarşik iş bölümlerine yerleştirilmesi, tam zamanlı bir kariyer yapısı, bürokratların önceden belirlenmiş kurallara göre çalışmaları ve liyakat üzerine atanmalarıdır (Stoker, 2006: 45).

Yine aynı dönemin bir diğer önemli düşünürü olan Frederick Taylor'ın önerdiği bilimsel yönetim yaklaşımı da, bireyi mekanik bir

varlık olarak değerlendirmiş ve bireyin insani yönünü dikkate almayan bir yaklaşım ileri sürmüştür (Fry ve Raadschelders, 2017: 80). Ancak, bireyin de yönetime katılma arzusu doğrultusunda yeni toplumsal grupların oluşması, teknoloji ve bilişim alanlarındaki ilerlemeler ve böylece bilginin daha ulaşılabilir hale gelmesi, mevcut yönetimin değişen toplum yapısı karşısında yetersiz kalması gibi sebepler kamu yönetimi yapısının değişmesini zorunlu kılmıştır. Bu sebeple geleneksel teorilere tepki olarak, kamuda yeni yönetim düşünceleri ortaya çıkmıştır.

Yeni yönetim düşüncelerinin oluşum sebeplerini kısaca şöyle belirtilebilir:

“1970’lerdeki petrol krizleri ve bunların neden olduğu ekonomik sorunlar ve bütçe açıkları, Vatandaşın kamu yönetiminden talep, beklentilerinin yükselmesi ve kamu bürokrasisinin bunları karşılamada yetersiz kalması, Yeni sağ ideolojinin yükselişe geçmesi, Devlet ve bürokrasi karşıtı söylem ve uygulamaların yaygınlaşması, OECD, IMF, WB gibi uluslararası örgütlerin yeni sağ ideolojinin yaygınlaştırılması konusunda izledikleri aktif siyaset, bilgi iletişim teknolojilerinin yaygınlaşması; 1980 sonrası dönemde yaygınlaşan demokratikleşme söylemi olarak özetlemek mümkündür (Genç, 2010: 147)”.

Görüldüğü üzere geleneksel yönetim anlayışının siyasi ve bürokratik yapılanması, özellikle 1980 sonrasında modernleşme hareketlerinin de etkisiyle toplumun ihtiyaçlarına cevap veremez hale gelmiştir. Bunun sonucu olarak; kamu yönetiminde yaşanan dönüşüm, yeni kamu yönetimi yaklaşımlarını ortaya çıkarmıştır. Bu yaklaşımlardan ilki; geleneksel yönetim anlayışına eleştiri olarak, 1980’lerde bazı OECD ülkelerinde ortaya çıkan Yeni Kamu İşletmeciliği (YKİ) yaklaşımıdır (Kaya, 2017a: 750). İnsanların davranışlarını kendi çıkarları doğrultusunda gerçekleştirdiği düşüncesinden hareket eden YKİ anlayışının teorik temelleri Kamu Tercihi Teorisine dayanmaktadır (Akdoğan, 2014: 361). Kamu tercihi bürokrasinin çıkarları doğrultusunda hareket ettiğini ileri sürerek azaltılmasını savunmaktadır. 1980’li yılların başından itibaren yönetime geçen yeni sağ iktidarlar, ideolojik bir tutumla kamu yönetimini küçültmeye ve piyasaya açmaya başlamışlardır (Yıldırım, 2009: 100). Devletin yeniden tanımlanmasında rol oynayan neo-liberal politikalar; küçük ama etkin devlet yapısına dikkat çekmektedir (Altın, 2013: 109). Bu neo-liberal politikaların etkisiyle, kamu yönetimi ve işletmecilik iç içe geçmeye başlamış, bu sayede müdahaleci devlet anlayışı yerini piyasa koşullarına göre şekillenen ve özel sektör gibi hareket eden bir yönetim politikasına bırakmıştır (Özcan ve Ağca, 2010: 9). Yeni paradigma, devleti kesinlikle ekonomik bir çerçevede değerlendirmekte, inşa etmekte ve düzenlemektedir. Bununla uyumlu siyasal retorik de küçük devletin daha üstün olduğunun, devletin başarısızlıklarının verimliliği en

yüksek düzeye çıkaracak şekilde çözülmesi gerektiğinin altını çizmektedir (O'Flynn, 2007: 357).

YKİ anlayışının temel ilkeleri; maliyet bilinciyle hareket etme, tüketicilere daha iyi hizmet sunma, performansla göre ücretlendirme, müşteri hizmetleri, insan kaynakları yönetimini geliştirme, gelişen bilgi teknolojilerini yönetimde de kullanma, performans denetimi ve çıktılı odaklı değerlendirme olarak karşımıza çıkmaktadır. Yeni kamu işletmeciliğinin temel ilkeleri dikkate alındığında, yönetim anlayışının özel sektör kuram ve tekniklerine dönüşümü dikkat çekmektedir (Yıldırım, 2009: 101).

YKİ'nin temel amacı, minimum maliyet ile maksimum kazanç sağlamak, yani özel sektörde de olduğu gibi eldeki imkânları en verimli şekilde kullanmaktır (Akdoğan, 2014: 361). Bu nedenle bireylerin takdir yetkilerini denetim altında tutmak için geliştirilen düzenlemeleri ve kırtasiyeciliği azaltılması, yarı piyasalaştırılmış denetim mekanizmalarının kullanılması önerilmiştir (Sandfort, 2000: 730). Aynı zamanda YKİ'nin kamu yönetimi ve kuruluşlarında yapmış olduğu özelleştirme yaklaşımları, hizmet sunulan kesime "müşteri" olarak bakmayı beraberinde getirmiştir. Öncesinde sadece özel sektör hizmetlerinden yararlanan bireyler için kullanılmakta olan müşteri kavramı, küreselleşmeyle birlikte kamu hizmetinden yararlanan bireyler için de kullanılmaya başlanmıştır (Göküş, 2010: 202). Bu amaçla yapılan reformlar; kişisel olarak bürokratların elindeki takdir yetkisini arttırmaya, yönetsel kararların alınmasında yerel yönetimleri yetkili kılmaya, kamu mal ve hizmetlerinin özelleştirilmesine ve sözleşme yoluyla devrine yönelik çabaları içermiştir (Haraway ve Kunselman, 2006: 1). Böylece vatandaşa müşteri gözüyle bakan, kamu yararından çok piyasaya göre işleyen YKİ anlayışı, temel amacı kamu yararını sağlamak olan devlet çizgisinden gitgide uzaklaştırmıştır (Denek, 2019: 419).

2. YENİ KAMU HİZMETİ ANLAYIŞI

Denhardt ve Denhardt (2003) tarafından kaleme alınan Yeni Kamu Hizmeti (YKH) teorisi, temel amacından sapmış olan devleti tekrar olması gereken çizgiye yöneltmeye, demokratik değerleri kamu yönetimi alanında yeniden önemli hale getirmeye ve müşteriye değil, vatandaşa hizmet etmeye yönelik bir yaklaşımla YKİ'nin eleştirisi olarak ortaya çıkmıştır (Akdoğan, 2014: 359; Kaya, 2017b: 468-469).

YKH anlayışı, geleneksel yönetimin eksiklik ve eleştirilerini gidermek ve YKİ'nin de eksikliklerine çözüm bulmak amacıyla sunulmuş olan yönetim anlayışıdır (Denek, 2019:426). YKH hakkındaki ilk çerçeve Paul Light tarafından şekillendirilmeye çalışılmış, ardından Denhardt ve Denhardt tarafından bu yaklaşım geliştirilmiştir (Bayrakçı ve Kahraman,

2017: 301). Light'a göre, yeni kamu hizmeti eskilerin devlet merkezli kamu hizmetlerinden farklı olarak ırk, cinsiyet, entelektüel ve profesyonel tarihçe bakımlarından bir çeşitliliğe sahiptir. YKH'de hükümet kamu çıkarını en çok temsil eden sektör olarak görülse de özel sektörü ve kar amacı gütmeyen sektörleri akıllıca para kazanma ve insanlara yardım etmek için yönlendirdiği de bir gerçekliktir (Perry, 2007: 7).

Denhardt'lar genel olarak, önceki yönetim disiplinlerini; işletme bilimine yakınlığı, odak noktasının vatandaş olması gerekirken etkinlik, verimlilik, rasyonellik gibi konuların temel alınmasıyla, yönetimin vatandaş faydasından uzaklaştığı ve teknik konulara gereğinden fazla önem verildiği düşünceleriyle eleştirmişlerdir. YKH anlayışının çerçevesi de bu eleştiriler üzerinden ortaya çıkmıştır (Denek, 2019: 427).

YKH; demokratik katılım ve vatandaşlığı kamu hizmetinin özü olarak görmekte, sivil toplum kuruluşlarının varlığını da demokratikleşme sürecinin ana belirleyicisi olarak ele almaktadır. Kamu yönetiminde topluluk arayışı hükümetin özellikle de yerel yönetimlerin rolünün gerçekten de topluluk oluşturmaya ve desteklemeye yardımcı olduğu görüşünde yansıtılmıştır. Kısmen bu çaba aynı anda vatandaşların isteklerine ve çıkarlarına odaklanan ve vatandaşlara büyük bir siyasal sistemde önemli deneyimler sunan sağlıklı ve aktif aracı kurumlar kümesinin oluşturulmasına bağlıdır. Toplu olarak bu küçük gruplar insanların kişisel çıkarlarını kendi bağlamlarında geride bırakmalarını sağlayan bir sivil toplum oluşturur (Denhardt ve Denhardt, 2007: 553). Örgütsel hümanizm ve kamu yönetiminin tüm vatandaşlarla, partilerle, yöneticilerle açık bir diyalog halinde olmasını savunan postmodernizm de YKH anlayışının önemli unsurlarıdır (Genç, 2010: 152). Son 25 yılda kamu yönetimi teorisyenleri bürokrasi ve pozitivizm eleştirisine katılmışlardır. Bunlar yönetim ve organizasyona alternatif yaklaşımlar arayışına ve yorum teorisi, eleştirel teori ve postmodernizm de dâhil olmak üzere yeni yaklaşımların araştırılmasına öncülük etmiştir. Bu eğilimler postmodern düşünme, özellikle de söylem teorisinin kamu kuruluşlarını anlamadaki perspektiflerini kullanma çabalarında daha da genişletilmiştir. Çeşitli postmodernler arasında önemli farklılıklar olsa da teorisyenler yönetişimin vatandaşlar ve yöneticiler de dahil olmak üzere tüm taraflar arasında açık ve içten söylemlere dayanması gerektiğinde uzlaşmışlardır (Denhardt ve Denhardt, 2007: 554).

3. YENİ KAMU HİZMETİNİN TEMEL İLKELERİ

Klasik kamu hizmeti anlayışında kamu hizmetlerinin tarafsız sunumu hedeflense de siyasi süreçler idarecileri etkilemekte ve kamu otoriteleri tek bir merkezin diğerleri üzerinde kontrol sağladığı kapalı mekanizmalar olarak tasarlanmaktadır (Wollman ve Marcou, 2010: 241).

Bu anlayış aynı zamanda daha geniş yetkilere kapı aralamaktadır. Bu süreçte yeni kamu yönetimi anlayışı kamu idarelerinin yerel ve ulusal düzeyde klasik düzenleme süreçlerine bir alternatif olarak geliştirilmiştir. Yeni kamu yönetimi yaklaşımı yöneticilere verimlilik ve üretimin artırılması hususunda ayrıcalıklı bir statü tanımakta ve yöneticiler hizmetin ulaştırılmasından ziyade bu süreçte hizmetin alım ve uygulama süreçlerinin gözetim ve denetim işlevlerini üstlenmektedir (Denhardt ve Denhardt, 2007: 25-26).

Kamu hizmetlerinin yönetimi kamu kuruluşlarına özgü faktörlere bağlı olduğu için özel sektör pratiklerinin çoğundan belirgin bir biçimde ayrı düşebilmektedir. Nitekim bu faktörler arasında seçilmiş politikacılar tarafından kontrol, kamu hizmetlerinin yasal çerçevesi ve çeşitli kamu görevlilerine karşı hesap verme sorumluluğu yer almaktadır. Buna karşın bu faktörler kamu hizmetlerinin işletme yönetimi açısından takdir yetkisini ve tarzlarını da sınırlayabilmektedir. Bu bağlamda politik değerler ve demokratik kaygılar kamu hizmetlerinin ifasını üstlenen özel sektör aktörleri açısından da oldukça önemsenmektedir (Farnham ve Horton, 1996: 45).

Denhardt'lar YKH yaklaşımını geleneksel yönetimlerle mevcut yönetimlerin farklılıklarını ortaya koymak için sunmaktadırlar. Geleneksel yönetimdeki hiyerarşik kontrol mekanizmaları yerine, kamu görevlisinin vatandaş kontrol ettiği değil, vatandaşa yardımcı olduğu ve vatandaş çıkarlarını koruduğu bir yapı önermektedirler (Genç, 2010: 153). Ayrıca YKH'nin demokratikleşme süreçleriyle ortaya çıktığı da dikkate alınacak olursa, en önemli ilkelerinden birinin vatandaş katılımı olduğu görülmektedir. Kamu görevlileri, vatandaşların fikirlerini sunmalarına olanak sağlayacak, vatandaş fikirleri, çalışan fikirleri ve yönetici fikirlerini sentezlemeye yarayacak bir alan oluşturmalarıdır (Denek, 2019: 429). Bu sayede politikalar, ortak kararlar çerçevesinde ve oluşan işbirliği sayesinde etkin ve verimli sonuç verecek şekilde üretilebilir (Bayrakçı ve Kahraman, 2017: 302).

Yeni kamu hizmetinin temel ilkeleri şu şekilde sıralanabilir:

-Kontrol etmek değil, hizmet etmek: YKH yaklaşımında, kamu görevlisi, vatandaşa sıkı denetim uygulamaktan ziyade vatandaşa yardımcı olmayı, vatandaş çıkarları ve toplumsal çıkarları ortak bir zeminde buluşturmayı hedef edinmelidir (Denek, 2019: 427). YKH yaklaşımı ve modernleşmenin etkisiyle devletin siyasal ve sosyal hayatı düzenleyici nitelikteki geleneksel rolü değişmiş, bu rolü daha çok vatandaş, sivil toplum kuruluşları gibi farklı aktörler üstlenmiştir. Bu husustaki inceleme özellikle Sandel'in (1998) önerisi ile devletin, vatandaşların belirli prosedürleri (oylama gibi) ve bireysel hakları güvence altına alarak kendi

çıklarına uygun seçimler yapabilmelerini sağlamak için var olduğu fikrine dayanmaktadır. Bu görüşe göre, vatandaşlar aidiyet hissine bağlı olarak endişe ve ahlaki bir bağ gerektiren daha geniş ve uzun vadeli bir bakış açısını benimseyerek kamu yararının önemine inanırlar (Denhart, Denhardt, 2007: 552). Bu yeni yaklaşımda devletin temel rolü insanlara rehberlik edecek kural ve teşviklerle, regülasyon ve kararnemelerle toplumu yönlendirmek değildir. İdare özel sektörle ve kar amacı gütmeyen grup ve organizasyonlarla toplumun karşılaştığı problemlere çözüm üretmek durumundadır. Devlet artık gündem yaratan konumundan çıkmış, gündemi yaratan diğer aktörler arasındaki sorunları çözmek, onları ortak çıkar etrafında birleştirmek gibi sorumlulukları olan yeni bir role evrilmiştir. Devletin değişen rolü, kamu görevlisine de arabuluculuk, çatışma çözümü gibi yeni sorumluluklar yüklemiştir. Kamu görevlileri vatandaşların taleplerini ifade etmek ve karşılamalarına yardımcı olmakla mükelleftir. (Genç, 2010: 154, Denhart ve Denhardt, 2003: 60-63).

-Amaç üretim yapmak değil, kamusal yarar sağlamaktır: Kamu yöneticilerinin asıl amacı, bireysel çıkarlardan sıyrılmış, müşterek hareket eden bir toplum oluşturmak ve kamu politikalarının da bu ortak kararlar doğrultusunda gerçekleşmesini sağlamaktır. Devlet, kamusal sorunlara çözümler bulmalı, fakat bunu kamu yararına uygun yapmalıdır (Denek, 2019: 427). Kamu yararının sağlanabilmesi adına, paylaşılan değerler doğrultusunda diyalog halinde olunması ön koşuldur (Kaya, 2017a: 753). Bunun için kamu görevlileri vatandaşların söylemleri aracılığıyla ortak değerleri ifade ettikleri ve kamu yararına dair kolektif bir anlayış geliştirdikleri alanlar yaratmak durumundadır. YKH yaklaşımı, ortak yarar yaratma sürecinin sadece seçilmiş siyasilere ya da atanmış kamu yöneticilerinin sorumluluğunda bir iş olmadığını savunur. Devlet, toplumsal meseleler ile ilgili vatandaşla müzakere etmelidir. Devletin amacı toplumu yönlendirecek güvenilir ve özgür söylemlerin ifade edilmesini sağlayacak bireyleri bir araya getirmedir. Bu süreçte devlet, eşitlik ve adalet ilkeleri çerçevesinde kamusal sorunlara yönelik çözüm önerileri sunmakla sorumludur (Genç, 2010: 154; Denhart ve Denhardt, 2003: 77-81).

-Stratejik düşünme, demokratik eylem: Demokratik vatandaşlığı esas alan YKH yaklaşımı, vatandaşların ihtiyaçlarını da daha demokratik bir şekilde gidermeye çalışmaktadır (Özcan ve Ağca, 2010: 16). Yöneticiler ihtiyaçların demokratik yollarla giderilmesi için, ortak sorumluluk bilincini ve işbirlikçi yönetimi ön planda tutmak durumundadır. Tüm paydaşların katılımının sağlanması, ortak hedefler belirlenmesi ve işbirlikçi ortamın oluşması için yeni katılım mekanizması da gerekmektedir. Bu katılım mekanizması sayesinde yeni bir sorumluluk kültürü oluşacak ve farklı konularda işbirliği yapma isteği de artacaktır. Vatandaşlar, devletin

kendileri için var olduğunu anlamalıdır. Bu nedenle vatandaşı kontrol eden değil, ona yön veren ve yardımcı olan lidere ihtiyaç vardır (Genç, 2010: 155). Vatandaşların isteklerine dayalı eğitim programlarının geliştirilmesi ve sivil yöneticilerin desteklenmesiyle hükümet sivil sorumlulukları teşvik etmelidir. Topluluklar, hükümet ve politik liderlik mekanizması arasında güçlü bağlar kurmak için etkin ve sorumluluğa dayalı vatandaş eylemleri desteklenmelidir (Denhart ve Denhardt, 2003: 114).

-Müşteriye değil, vatandaşa hizmet: YKH yaklaşımında vatandaş önemli bir unsurdur. Geleneksel yönetim anlayışındaki bağımlı bir birey ya da YKİ anlayışındaki gibi sadece bireysel menfaatinin peşinden koşan müşteri değildir (Denek, 2019: 429). Yeni kamu hizmetinde bencil ve kısa dönemli çıkarlara dayalı müşteri anlayışı yerine topluluk çıkarlarını gözeterek kitlelerin sesinin duyurulması önemsenmektedir (Denhart ve Denhardt, 2003: 60-63). Kamu görevlisi artık geleneksel yönetimde olduğu gibi seçmene ve vatandaşa, YKİ’nde olduğu gibi sadece hizmeti kullanan müşteriye karşı sorumlu değildir. Doğrudan aktif vatandaşa karşı sorumludur (Kaya, 2017a: 753). YKH ile kamu yararının; insanların kişisel çıkarlarının bir araya gelmesiyle değil, paylaşılan değerlerin iletişim yoluyla birleştirilmesiyle oluştuğu anlaşılmıştır (Ayhan ve Önder, 2017: 36). Buna göre, kamu yararı karşılıklı ve birbiriyle örtüşen çıkarların bir sonucudur (Denhardt ve Denhardt, 2003: 4-5). Kamu çalışanları müşterilerin isteklerine cevap vermekten daha önemli bir sorumluluk altındadır, bu da; vatandaşlarla güven ve işbirliği altında iletişim kurmaktır. Bu düşünce YKİ anlayışındaki, vatandaş müşteri olarak görme yaklaşımının bir eleştirisidir. Yeni kamu hizmeti demokratik düzen için anlamlı sonuçlar içermektedir. Bu yaklaşım daha heterojen ve kamu hizmeti geleneğine daha yakından bağlıdır. YKH piyasa güçleriyle ilişkilendirilen yeni yönetim yapılarındaki kuralları zorlayıcı bir güç olarak niteler (Denhardt and Denhardt, 2003: 60-63). YKH anlayışına göre, gerçek hayatta devlet *“bir müşteriden fazlasına, hizmet bekleyenlere, aktif olarak istemeyenlere, gelecek nesillere, talep edenin akraba ve arkadaşlarına ve diğerlerine hizmet eder* (Genç, 2010: 155)”. Devlet ve vatandaş arasındaki ilişki ile müşteri ve şirket arasındaki ilişki farklıdır. Devletin sadece müşterilere hizmet vermesi durumunda maddi unsurlar devreye girecek ve parası olmayan, aslında vatandaşlıkla kazandığı hizmet hakkından mahrum kalabilecektir. Bu durum, kamusal hizmet sunumunda eşitlik ve adalet ilkelerine taban tabana zıttır. Devlet tüm talep edenlere, hatta ihtiyaç olduğunu düşündüğü durumlarda talep etmeyenlere bile kamu hizmeti sunmak zorundadır (Denek, 2019: 429-430).

-Hesap verebilirliğin sorumluluğu: Geleneksel yönetim anlayışında idare ve siyaset ikiliği, katı hiyerarşi, idarecilerin sadece siyasilere karşı sorumlu olmasına, kamu görevlilerinin, gerçekleştirdikleri eylemlerde

üstlerinin kararları dışına çıkması, itaatsizlik ve sadakatsizlikle suçlanmalarına sebep olmuştur. YKİ anlayışında da kamu görevlileri sadece üstlerine karşı sorumludurlar, performansları ölçüsünde cezalandırılır ya da ödüllendirilirler. YKH bu kısıtlı sorumluluk anlayışına da bir eleştiri olarak ortaya çıkmaktadır. Kamu görevlileri sadece üstlerine değil, topluma, anayasal kurallara ve vatandaşlara karşı da sorumlu olmalıdır (Ayhan ve Önder, 2017: 38-39). YKH anlayışında karar verme geniş vatandaş katılımı ile sağlanır. YKH kamu yöneticilerinin kararlarını diyaloga dayalı bir biçimde vermesini savunur. Kamu yönetimine ilişkin sorunlar vatandaşların söylemleri dikkate alınarak yasalar, demokratik normlar ve diğer kısıtlamalar çerçevesinde çözümlenmelidir (Denhart ve Denhardt, 2003: 60-63). Yönetilenlerin de yönetime katılması, gerçekçi ve etkili çözümlere olanak sağlar ve bu etkileşim hem vatandaşlığı hem de hesap verebilirliği beraberinde getirir (Akdoğan, 2014: 366).

-İnsana değer vermek: Geleneksel yönetim anlayışı insanı sadece bir makine olarak ele alır. Duygularını yok sayar ve sadece fiziki koşullarla insanın üretkenliği arasında bağ kurar. YKİ anlayışında ise insan, sadece kendi çıkarı peşinde koşan, gözetleme ve yeterli teşvik yoluyla üretkenliğinin arttırılacağına inanılan bencil bir varlık olarak karşımıza çıkar (Akdoğan, 2014: 366). YKH yaklaşımı ise “insanlarla, insanlar sayesinde yönetme” fikirlerini öne çıkartmıştır. Kamu kurumları hem örgütsel hem de çevresel işbirliği ile varlıklarını sürdürürler. Yönetim sistemlerinde verimlilik, etkinlik, performans gibi ölçütler elbette önemlidir. Ancak YKH yaklaşımı, bu örgütsel çabaların insanlar tarafından içselleştirilmediği, örgüt üyelerinin değerlerine verilen önemin yetersiz kaldığı durumlarda, uzun vadede başarısızlıkla sonuçlanacağını iddia etmektedir (Genç, 2010: 156). Bu nedenle kamusal hizmetlerin sunumunda, vatandaşı da sürece dâhil eden, sorumluluktan kaçınmayan ve hesap verebilen bir yönetim anlayışı benimsenmelidir (Denek, 2019: 430). Kamu hizmetleri toplumun üyeleri arasında güveni tesis edecek fırsatlar yaratmaya odaklanmalıdır. Bu kapsamda devlet çeşitli yönetsel ağların sağlıklı bir biçimde işlemesi için gerekli yasal ve politik kuralları oluşturmalıdır. Hükümet kaynak dağılımı ve bağımlılığı sorununu ağların kendi içinde ve arasında çözümleme rolünü üstlenecektir (Denhardt ve Denhardt, 2015: 665). Kamu kurumlarında ağ tipi kurumsal yapılanmalarda işbirliğine dayalı süreçler ve ortak bir liderlik anlayışı işletilmelidir. İnsan davranışlarını kontrol etmeye yönelik rasyonel eylemler uzun dönemde örgütteki bireylerin değerlerini ve çıkarlarını yok saydığından akamete uğrar. Kamu görevlileri sadece maaş veya iş güvenliğiyle motive olan kişiler değildir. Paylaşılan liderlik, işbirliği ve personeli güçlendirme örgüt içinde ve dışında çalışanlara ve vatandaşlara fırsatlar sunmak için bir norm haline gelmelidir (Denhardt ve Denhardt, 2003: 163-167).

-Kamu hizmeti ve vatandaş girişimcilikten önce gelir: Geleneksel liderlik modelleri hiyerarşik gücü, katı idari kontrolü ve mevkiye dayalı otoriteyi esas alır ve modern yönetim sisteminin gereksinimleriyle uyumsuz (Denhardt ve Denhardt, 2015: 668-669). YKİ anlayışında yöneticiler özel bir şirketin yöneticisiymiş gibi hareket ederler. Oysa sahip oldukları kurumlar kişisel malları değildir. Aslına bakılırsa devlet, vatandaşların sahip olduğu bir kurumdur (Denek, 2019: 430). YKH yaklaşımı ise kamu kurumları ve kurumlara ait eşyaların kamu yöneticisinin şahsi malı olmadığı anlayışını savunur. Kamu yöneticisi; kamu kurum ve kaynaklarını koruyucu, demokratik vatandaşlığı ve müzakereci katılımı sağlayıcı olarak görev üstlenmekte ve vatandaşın hizmetkârı kabul edilmektedir. Girişimci kamu yöneticilerinden çok topluma anlamlı katkılar yapan kamu görevlileri ve vatandaşlar kanalıyla kamu yararı sağlanabilir. Kamu yöneticileri bireysel tercihlerden kaynaklanan problemlere sabit çözümler üretmemelidir, daha çok ortak çıkarlar ve sorumluluk duygusu temelinde davranışlarını düzenlemelidir ((Denhardt ve Denhardt, 2015: 668). Kamu yöneticileri topluluk için tek başına karar verme şansına haiz değildir. Karşılıklı diyalog ve vatandaş angajmanı ile fırsatların ve potansiyel risklerin daha kolay tespit edilebileceğine inanılmaktadır (Kaas, 1990, Denhardt ve Denhardt, 2003: 145). Böylece kâr ve verimlilik üzerine yoğunlaşan işletmecilik temelli YKİ anlayışındaki yönetici yerini, birlikte hareket eden, sorumluluk alan, hesap verebilen, komuta etmekten ziyade yardımcı olan yöneticiye bırakmıştır (Genç, 2010: 157). Bu noktada Perry (2007: 8) vatandaşların korunması ve hesap verebilirliğin güçlendirilmesi için profesyonel değişikliklerin yararını vurgulamaktadır. Kamusal katılımı teşvik edecek kurumsal reformlar vatandaşların sorunlarına yönelik oluşturulan yapıları güçlü kılar. Profesyonellerin sosyal bir sözleşme aracılığıyla büyük toplum kesimlerini temsil ettiklerinin farkında olmaları gerekir. Doğrudan bireylerle iletişim kurulabilen mahalli bir demokratik yapı geniş bir katılımı mümkün kılacaktır. Kamu hizmetlerindeki ücret yapılarını reforme etmek temsil edilebilirliği ve hesap verebilirliği destekler. Ücret düzenlemeleri en iyi ve yüksek yetenekli çalışanların kamu sektörüne çekilmesini amaçlamalıdır. Eğitim sistemini reforme etme vatandaşlık kurumlarına yönelik tehditlerin bertaraf edilmesi ve vatandaşların korunması için gereklidir. Eğitim sisteminin yenilenmesinde vatandaşların kapasitesine bakmak yeni kamu hizmetinin gerçekliklerine uygun etik bir tasavvur oluşturmak için önemlidir (Perry, 2007: 12).

Aşağıdaki tablo geleneksel kamu yönetimi, yeni kamu işletmeciliği ile yeni kamu hizmeti arasındaki farklılıkları özetlemektedir:

	Geleneksel Kamu Yönetimi	Yeni Kamu İşletmeciliği	Yeni Kamu Hizmeti
Vatandaşa Bakış	Temsil edilen konumundadır	Müşteri konumundadır	Hizmet sahibidir
Görevlilerin Konumu	Görevliler sahiptirler	Piyasayı yönlendirmektedir	Birçok aktör bulunmaktadır
Vatandaşın Tutumu	Vatandaş pasif konumdadır	Aktif konumdadır	Aktif konumdadır (Aktif vatandaşlık ilkesi gereği)
Yönetim Yapısı	Yönetimde gizlilik esastır	Şeffaflık esastır	Hesap verebilirlik esastır
Görevlilerin Statüsü	Memuriyet daimiliğe dayanmaktadır	Performans ön plandadır	Halka karşı sorumluluk sahibi hizmetkarlardır
Kamu Yararı	Kamu yararının çerçevesi yasalar tarafından çizilmiştir	Kişisel çıkar esastır	Kamu yararı esastır
Temel İlkeler	Rasyonellik	Etkinlik, verimlilik ve kalite	Kamu yararı ve katılım
Kamu Görevlilerinin Sorumluluğu	Siyasilere karşı sorumluluk	Müşterilere karşı sorumluluk	Halka karşı sorumluluk
Aktörlerin İlişkisi	Kamu ile özel sektör ayrımı vardır	Devlet dümende durmaya devam etmektedir	Yatay bir ilişki ağı söz konusudur
Kamu Politikalarına Katılım	Devlet karar vericidir	Devlet uzlaştırıcı rolündedir	Tüm aktörler karar vericidir

(Kaya, 2017a: 754)

SONUÇ

Modernleşme ve küreselleşmenin de etkisiyle birlikte geleneksel yönetim anlayışı, yeni durumlara ve şartlara karşı yetersiz hale gelmiştir. Geleneksel yönetim anlayışındaki bürokratik yapı, halkı yönetim süreçlerinin dışında bırakan, insana sadece üretim yapan mekanik bir varlık ya da o dönemde mevcut olan temsili demokrasi yaklaşımının da etkisiyle; sadece oy kullanan seçmen gözüyle bakmaktadır. Geleneksel dönemin anlayışı olan idare ve siyaset ayrılığı, sorumluluk bilincinin de kısıtlı olmasına ve sadece yöneticilere karşı sorumluluğa izin vermektedir. Ayrıca yönetimde gizlilik ve dışa kapalılığın esas alınmış olması, kamu

yönetiminde pek çok bozukluğa sebep olmuştur. Tüm bunların etkisiyle yönetim artık etkisiz, verimsiz, hantal bir hal almıştır. Bu durum yeni arayışların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

İlk tepki YKİ anlayışı olarak ortaya çıkmış, yönetimdeki bozulmaların sebebi; geleneksel devletin aşırı büyümesi ve sorumluluğun sadece devlette olması şeklinde yorumlanmıştır. Devleti küçültmeye ve özelleştirmeye yönelik politikalar benimseyen YKİ, kamu yönetimini işletme yönetimi gibi ele almış, kamu hizmetinden faydalanan vatandaş da, özel şirketlerin ürünlerini satın alan müşteri olarak yönetim sürecine konumlandırmıştır. Ancak bu durum daha çok parası olana daha etkin ve kaliteli hizmet sunulmasına sebep olmakta ve asli görevi adaletli bir şekilde tüm toplumun yararını sağlamak olan devleti görev gereklerinden saptırmaktadır. Bu noktada demokratik değerleri tekrar geri getirmeyi amaçlayan ve vatandaş müşteri kılığına sokan YKİ anlayışının eleştirisi olarak YKH anlayışı ortaya çıkmıştır.

YKH yaklaşımına göre etkinlik, verimlilik, performans gibi yönetsel değerler yine var olmalıdır. Ancak bu demokratik bir yönetim süreci içerisinde ele alınmalıdır. Yöneticiler üstlerine olduğu kadar vatandaşa, yasalara, siyasilere, sivil toplum kuruluşlarına, medyaya yani toplumdaki her paydaşa karşı sorumlu olmalıdır. YKH yaklaşımında esas olan işbirlikçi yönetim anlayışıdır. Yöneticiler, örgüt ve vatandaşları bir araya getirecek sahalara oluşturmaları, politika oluşturma aşamalarında müşterek karar doğrultusunda karar verilmelidir. Ancak böyle bir düzlemde bireysel çıkarlar sentezlenerek, ortak iradenin sesi en üst yararı sağlayabilir. Asıl olan kişisel çıkarlar değil, toplumun ortak çıkarlarıdır. Devletin diğer aktörler arasında uzlaşmacı rolünde olması istenmektedir. Kamu görevlileri hem vatandaşlara yardımcı olmalı hem de kamu yararını ön planda tutmalıdır. Kısacası yeni yaklaşım devletin aksine vatandaş merkeze koymaktadır.

YKH yaklaşımında insan sadece üreten bir varlık gibi görülmeğe çıkarılmış, insanların değerleri ve ilgi alanları önemsendiği ve yönetim sürecine dâhil edildiği ölçüde uzun vadeli yararın sağlanabileceği düşünülmüştür. YKH demokratik ilkeler ışığında hareket etmiştir. Bunun sonucu olarak yönetimde gizlilik yerini şeffaflığa, hiyerarşik sorumluluk yerini, hesap verebilirliğin de etkisiyle herkese karşı sorumluluğa bırakmıştır. Geleneksel yaklaşımda devlet otoritesinin vatandaşlık kavramı üzerinde kutsallığı ve tartışılmazlığı söz konusu iken, YKH'de vatandaş kamu yönetimiyle sorunlarını müzakere edebilen, demokratik hak arayışında olan özgür bir bireydir. Devlet kamu hizmetlerinin sunumunda ve yürütülmesinde tek karar mercii olmaktan çıkmıştır ve aktörler arasında bir arabulucu rolü ifa etmeye başlamıştır.

KAYNAKÇA

- Akdoğan, Hüseyin (2014). “Yeni Kamu Hizmeti Anlayışının Güvenlik Yönetiminde Uygulama Alanları”. *Türk İdare Dergisi*, (478): 359-380.
- Altın, Aytuğ (2013). “Kamu Hizmeti Anlayışında Değişim”. *Anemon MŞÜ Sosyal Bilimler Dergisi*. 1(2): 101-118.
- Ayhan, Emrah, Murat Önder (2017). “Yeni Kamu Hizmeti Yaklaşımı: Yönetişime Açılan Bir Kapı”. *Gazi İktisat ve İşletme Dergisi*, 3(2): 19-48.
- Bayrakçı, Erdal, Selçuk Kahraman (2017). “Yeni Kamu Hizmeti Anlayışı ve Belediye Hizmetlerinde Özelleştirme”. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (37): 299-315.
- Denek, Selçuk (2019). “Yeni Kamu Hizmeti Düşüncesi: Değişen Kamu Hizmeti Anlayışı”. *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(1): 418-439.
- Denhardt, Janet, Robert B. Denhardt (2003). *The New Public Service: An Approach to Reform*, *International Review of Public Administration*, 8:1, 3-10.
- Denhardt, Janet, Robert B. Denhardt (2007). *The New Public Service, Expanded Edition*, New York: M. E. Sharpe Inc.
- Denhardt, Janet, Robert B. Denhardt (2015). *The New Public Service Revisited*, *Public Administration Review*, 75 (5): 664-672.
- Farnham, David and S. Horton (1996). “Managing Private and Public Organizations”, *The New Public Services*, (Eds. D. Farnham and S. Horton), Second Edition, London: Macmillan Press, 25-46.
- Fry, Brian R, Jos C.N. Raadschelders (2017). *Weber’den Waldo’ya Kamu Yönetimi* (Edt. Oktay Koç). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Genç, F. Neval (2010). “Yeni Kamu Hizmeti Yaklaşımı”. *Türk İdare Dergisi*, (466): 145-159.
- Göküş, Mehmet(2010).“Küreselleşme Sürecinin Kamu Hizmetine Yansıması”. *S.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 14(20): 193-218.
- Haraway, William M. ve Julie C. Kunselman (2006). “Ethical Leadership and Administration Discretion: The Fire Chef’s Hiring Dilemma”. *Public Personnel Management*, 35 (1): 1-14.
- Ho, Alfred Tat-Kei (2002). “Reinventing Local Governments and the e-government Initiative”. *Public Administration Review*, 62 (4), 434-444.
- Kass, Henry (1990). “Stewardship as Fundamental Element in Images of Public Administration”, In *Images and Identities in Public Administration* (Edt. H. Kass, B. Catron), 112-130, Newbury Park, CA: Sage.

- Kaya, Fevzi (2017a). “Kamu Yönetimi Yaklaşımlarının Karşılaştırmalı Analizi”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(53): 747-755.
- Kaya, Fevzi (2017b). “Yeni Kamu Hizmeti Perspektifinden Vatandaş Katılımı”. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9 (20): 460-478.
- O’Flynn, Janine (2007). “From New Public Management to Public Value: Paradigmatic Change and Managerial Implications, *Australian Journal of Public Administration*, 66 (3): 353-366.
- Özcan, Kerim, Veysel Ağca (2010). “Yeni Kamu Yönetimi Anlayışında Postmodernizmin İzleri”. *Amme İdaresi Dergisi*, 43(3): 1-32.
- Perry, James L.,(2007). “Democracy and the New Public Service”. *The American Review of Public Administration*, 37 (1): 3-16.
- Sandel, Michael (1988), *Liberalism and the Limits of Justice*, Cambridge: University of Cambridge Press.
- Sandfort, Jodi R. (2000). “Moving Beyond Discretion and Outcomes: Examining Public Management from the Front Lines of the Welfare System”. *Journal of Public Administration Research and Theory*, 10 (4): 729-756.
- Sezer, Özcan (2008). “Kamu Hizmetlerinde Müşteri (Vatandaş) Odaklılık: Türkiye’de Kamu Hizmetleri Açısından Bir Değerlendirme”. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(8): 147-171.
- Stoker, Gerry (2006). “Public Value Management: A New Narrative for Networked Governance”. *The American Review of Public Administration*, 66 (3), 353-366.
- Wollmann, H. and G. Marcou (2010). “From Public Sector Based to Privatized Service Provision”. *The Provision of Public Services in Europe: Between State, Local Government and Market*, (Eds. H. Wollman and G. Marcou), Cheltenham: Edward-Elgar, 240-260.
- Yıldırım, Murat (2009). “Kamu Yönetiminde Yeni Bir İkilem: Yurttaş Odaklılık ya da Müşteri Odaklılık”. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 10 (1): 99-115.

Bölüm 16

MEVLANA VE HÜMANİZM

Burak ALKAN¹

¹ Öğr. Gör. İstanbul Şişli Meslek Yüksekokulu, Türkiye

GİRİŞ

İnsan nedir?" sorusu, insan hayatının anlamını ve dolayısıyla onun sonunu sorgulayan sıradan kişiler için olduğu kadar felsefenin çeşitli disiplinleri ve insanla ilgili diğer çağdaş bilimler için de temel olan bir sorudur. Şüphesiz her sosyal ve beşeri bilim gibi her öğretici de belirli bir insan görüşünden hareket etmekte, insanın neliğine ilişkin bir kabule dayanmaktadır. Zira ilimler ve özellikle bir bütün olarak felsefi uğraşı, insanın mahiyetine, evrendeki yerine, yapıp etmelerine, kısaca kendi, yaşamına bir anlam verme çabasıdır. Gerçekten de varolanın, bütün olarak evrenin ve yaşamın anlamı da, anlamsızlığı da, değeri de insanla birlikte vardır. Dolayısıyla sosyal ve beşeri bilimlerin kendi alan ve yöntemlerine uygun olarak insan hakkındaki parçalı yaklaşımlarının, insanın kendi alanlarına dâhil gördükleri yönlerine projeksiyonlarının insanın anlaşılmasına katkısını, ancak insanı bir bütün olarak konu ve problem edinen bir yaklaşım değerlendirebilir (Bircan, 2016). Hümanizm Nedir?: Hümanizm tek bir anlama gelmemektedir. Çok farklı anlamları bulunmaktadır. Herkes kendine göre bir hümanizm anlayışına ve tarifine sahiptir. Kimisi için bir düşünce ve yaklaşım biçimi, kimisi için bir tavır alış şekli, kimisi için salt bir insan ve insanlık sevgisi, kimisi için de bir din. Batıda birçok insan hümanizmi kendisi için bir din olarak kabul etmektedir. Dolayısıyla hümanizmin felsefi, edebî, ferdî, dinî, ideolojik birçok boyutu ve algılanma biçimi bulunmaktadır. Muhafazakâr Katoliklerin, Marksistlerin, Liberallerin, Egzistansiyalistlerin ve daha değişik kesimlerin kendilerince bir hümanizm anlayışı bulunmaktadır. Hümanizm, bazen Hristiyan inancıyla bağdaştırılmış ise de çoğunlukla Hristiyanlığa ve genelde dine karşı bir hareket olarak yaygınlaşmıştır. Mevlânâ'ya göre insan, yaratılışı itibarıyla benzeri olmayan, eşsiz bir varlıktır. Çünkü en güzel biçimde yaratılmıştır. Mevlânâ bu görüşünü şöyle ifade etmektedir: "Ve't-tîn sûresindeki 'Biz insanı en güzel şekilde (ahsan-i takvîm) yarattık' âyetini oku. Ey dost, en değerli inci candır. En güzel surette olan insan, hem arşın hem de düşüncenin üstündedir. Bu paha biçilmez şeyin değerini söyleyecek olursam ben de yanarım, duyan da yanar (Mevlânâ, 1990)."

1. Hümanizm ve İnsan

Hümanizm, insandaki temel özelliklerin geliştirilmesini amaç edinen zihni ve felsefi bir akım olarak son yüzyılda ortaya atılmış bir fikirdir. Bu fikrin, felsefi edebi ve tarihi olaylara bakış açısının bilinmesinde sayısız faydalar mevcuttur. Edebiyat ve tarih disiplinlerinde, yöntem ve felsefesini özellikle 16. Yüzyıl Avrupası'nda gelişen Eskiçağ metinlerinin incelenmesinden alan hümanizm, felsefi yönden de insandaki temel

niteliklerin geliştirilmesini amaç edinen zihni ve felsefi akımların tümü olarak bilinir (Larousse, 1972).

Hümanizm en umumi manada insanı kâinatın merkezi ve tercümanı addeden ve kâinatı insan vasıtasıyla tefsir eden bir düşünce sistemidir. Ve İnsan, kendisini ve kendisi ile kâinat arasındaki münasebetleri anlamak istediği anda, hümanizm doğar (Esin, 1964).

Batı Avrupa’da Dil ve Edebiyattaki kök arayışları uzun yılların mahsulüdür. Batı Avrupa’da bu arayışla birlikte Latin dil ve edebiyatının incelenmesine başlanmıştır. Özellikle manastırlarda büyük Latin yazarlarının din dışı eserlerini kopyaya ve onlardan ilham alarak latince yazmaya devam edildi. Alenin’in yardımıyla Charlemagne, latin kültürünü devam ettirdi. Ortaçağda Çıçero, Oridius, Horatius, Vergilius, Terentius din adamları tarafından okunuyor ve taklit ediliyordu. Aristoteles’in ününün yayılması da İskolastik döneme rastlar; ne var ki gerek onun gerekse Eflatun’un eserleri latince tercümelerinden okunabiliyordu. Yunan- Bizans kültürünün İtalya’nın güneyinde kısmen devam ettiğinden dolayı İtalyan aydınları Ortaçağda kendilerini Eskiçağ Romasının mirasçısı olarak görüyorlardı. Ortaçağ İtalyan Aydınlarından Dante, latin kültürü ve mitleriyle beslenerek Hristiyan mistizme yönelmişti. Petrarca, Ortaçağın iskolastik düşüncesi ve edebi eserlerinde fikir ve ahlak zenginliğiyle bunları aslından okuyabilmek için Yunanca öğrendi (Çolukseven, 1988). Boccaccio da aynı yolu takip ederek Yunancayı öğrendi ve bir mitoloji kitabı hazırladı. 15. yüzyılda İtalyan bilginleri Bizans’a giderek buradan el yazmaların topluyorlar, Bizans bilginleri de İtalya’ya gidiyorlardı, İstanbul’un Fethi, İtalya’da hümanizmin daha da güçlenmesine yardım etti. Fetihten sonra bazı Bizans bilginleri italya’ya gitmişler böylece Yunan eserlerinin Latinceye tercüme edilmesine katkıda bulunmuşlardı. Medici’ler Yunan ve Latin elyazılardan çok başarılı kopyalar yaptırarak bir Eflatun Akademisi kurdular. Ficine; Eflatunu İtalyanca’ya tercüme edip, yorumladı böylece Eflatunculuğun Orta ve Batı Avrupa’ya yayılmasını sağladı. Filolojinin ve arkeolojinin gelişmesiyle birlikte Vergilius başarılı eserler verdi. Bu devrede, Yunanca ve Latince oldukça popüler hale geldi, İtalya’da hümanizm adına yoğun çalışmalar yapıldı. Hümanizm, Batı’da daha geç yayılma fırsatı buldu. Batıdaki hümanizm, başlangıçta Hristiyanlıktan besleniyordu. En ünlü hümanistler ortaçağ skolastiğini reddederek antik kaynaklara döndüler. Kutsal metinleri Hristiyanlık öncesinin eserleri ile birlikte yaydılar (Yeni Hayat Ansiklopedisi, 1980).

Hümanistler insanın aslında iyilik olduğuna inanıyorlar, insandaki iyiliğin Hristiyanlık prensiplerine uymakla ortaya çıktığı ve geliştiği şeklindeki düşüncelere karşı çıkıyorlardı. Bu sebeble Hristiyanlık öncesi

ahlak felsefesi olan Stoa ve Epikurus felsefesini yaymağa başladılar. Luther ve Calvin'in suçlamalarına rağmen Pilinius'un, Çiçero'nun, Aristoteles'in eserleri, hümanistleri Tann'nin inayet ve takdirine, mucizelere ve ruhun ölmezliğine olan inancı yıkmaya kadar götürdü. Bu hümanistlerin çabaları sonunda, akılcı bir felsefe ve laik bir ahlâk anlayışı ortaya çıktı. Fransız hümanizmi, uzun süre gelişme gösteremedi. Ancak François I ve Henri II devirlerinde tam bir gelişme zemini buldu. Fransa'da bu dönemde açılan şiir okulu sayesinde dilde büyük gelişmeler oldu. Esüenne'nin filoloji alanındaki eserleri yaşadığı devri aşmıştır. Hümanizmin Yunanlılardaki Kadim insan ülküsü ile beslenip "Hürriyet" kavramını Romalılardan alarak gelişmesi ve yayılması o devirde hümanizmin en büyük iki eserini ortaya çıkarmıştı: Bokaçyo'nun "Decameron"u ve Dante'nin "Cehennem"i (İrmak, 1964). Ancak bu gelişme Din Savaşları ile kesintiye uğradı. Hümanizme olan inanç sarsıldı. Diğer taraftan, millî edebiyatların gelişmesi, eski şairlerin taklit edilmesini zarurî olmaktan çıkarıyordu (Bozkurt, 1978). Felsefi bir görüş ve toplumsal bir hareket olan hümanizm, insanın kendi kendine yetebileceğine ve Tanrı'ya gereksinimi olmadığına inanır (Benneth, 1982). Tanrı'yı küçülterek ve ona insanî sıfatlar yükleyerek insan ile Tanrı arasındaki açığı kapatmak çabasında olan hümanist düşünce, insanın Tanrı ile değil, akılla ve doğa güçlerini kontrol etmekle yüceceğini iddia eder (Önal, 2009). İnsanın tabiatın bir parçası olduğunu ve bir evrim süreci sonucu var olduğunu kabul eden, insanları ilahi bir gücün değil, insanların kendilerinin kurtaracağını iddia eden hümanistler (Şahin, 2005), bu bakış açısıyla, Tanrı'nın yaratma, koruma, kurtarma ve yüceltme özelliklerini reddederler. Teokratik dönemde kilisenin egemenliğinden dolayı baskıcı olan Tanrı'nın, modern dönemde Batı dünyasının kilisenin dogmatik egemenliğinden kurtulmaya başlaması sonucu hümanist karakterli bir yapıya bürünmesi ve tanrısal bilgiye insanî olanaklarla ulaşılabileceği fikrinin yaygınlaşması sonucu, Tanrı yeryüzünden kovulmuş ve ölümü ilan edilmiştir (Tekin, 2003). Hümanizme göre Tanrı, yaşamda karşılaşılan güçlüklerle karşı bir cevap olarak insanoğlu tarafından yaratılan; sorumluluktan kaçış, sonsuz mutluluk arayışı, evreni açıklama çabası, adalet arzusu gibi insanın doğa karşısındaki tutumunu ifade eden bir kavramdır (Kurtz, 1980). Hayatın anlamı, değerler ve dünya hakkındaki sorulara doğacı bir felsefe, bilime dayanan kozmik bir bakış açısı ve sonuç odaklı bir etik anlayışla yanıtlar veren (Aksun, 2012) hümanistlere göre, Tanrı'nın varlığına ilişkin yeterli kanıt yoktur ve bu nedenle Tanrı'ya ait olduğu iddia edilen her şey, insanoğlunun kendi ürünüdür. Hümanistlerin insanı tek otorite olarak kabul etmelerinin bir sonucu olarak akıl dünyanın şekillenmesinde biricik kaynak ve araç olmuş; sadece akıl ile tanımlanan bir insan ve evren anlayışı, insan zekâsının açıklama kapasitesi dışında kalan Tanrı'yı ya reddetmiş ya uysallaştırmış ya da insanlaştırmıştır (Northbourne, 1989). Bir anlamda

insan adına Tanrı'dan öç alma hareketi olarak tanımlanabilecek olan hümanizm, Hıristiyanlığın papazlar eliyle hayatı şekillendirmesi yerine, hayatın insan akli ve onun ürünü olan bilim vasıtasıyla şekillenmesini istemektedir (Çetin, 2007). Dolayısıyla hümanizm, koruyucu ve yol gösterici olarak Tanrı yerine insanı, din yerine pozitif bilimi, öbür dünya yerine bu dünyayı merkeze alarak Tanrı'yı ve Tanrı'ya dayalı yapıları dışlamaktadır denebilir (Tan, 2012).

Bilimsel yöntemlerle doğrulanmayan bir bilginin güvenilir olmayacağı ve doğal olanın ötesinde herhangi bir olgu ya da varlıkla ilgili herhangi bir iddianın bilimsel yöntemle doğrulanamayacağı gerekçesiyle her türden doğa-üstü söylemi reddeden hümanistlere göre evren kendiliğinden var olmuştur ve dolayısıyla yaratılma diye bir şey söz konusu olmadığı gibi, insan da kendiliğinden var olan bu evrenin bir parçasıdır (Gündoğdu, 2000). Bu açıdan bakıldığında, hümanizme göre evrenin doğal bir parçası olan insan, bedenden ibaret bir yapı olup kendiliğinden var olmuştur ve dolayısıyla ruh ve yaratılma gibi doğa-üstü söylemler reddedilmektedir. Aydınlanma devri filozoflarıyla felsefî bir anlam kazanan hümanizm, bütün sorunların sadece insanla çözülebileceğini savunan, insanı tek ölçü kabul eden, dini ve Tanrı inancını tümüyle reddeden bir anlayıştır (Bayraktar, 1994). Hümanizme göre, insan salt insan olduğu için özeldir ve onun özel oluşunu, soyut veya insanî olmayan kavramlarla açıklamak gereksizdir (Honer, Hunt, & Okholm, 2003). İnsan bilgili, duyguları olan, arzuları olan ve kendi belirlediği hedeflere dair birtakım iradi eylemlerde bulunabilen bir varlıktır (Çetin İ. , 1995). Bilimselliği esas alan bir dünya görüşü sunan ve insanın var oluşuyla ilgili olarak evrimci bir anlayış sergileyen hümanizm, insanlığı ilahi bir gücün değil, insanın kendisinin kurtaracağını iddia eder (Şahin, 2005). Tanrı'sız bir yaşamı benimseyen, tanrılaştırdığı insanın herhangi bir eylemi için dinsel veya tanrısal bir onaya gerek olmadığını ifade eden seküler hümanistlere göre dinsel yapılar, baskıcı gelenekler, dogmatik değerler, mutlakçı ahlak anlayışları, her şeyin özü olan insanın kendisini gerçekleştirmesinin önündeki en büyük engellerdir (İspir, 2007).

2. Mevlana ve İnsan

Mevlâna, düşünce tarihinde, insan felsefesi geliştiren en önemli düşünürlerdendir. Bununla birlikte, özellikle son zamanlarda, onun "hümanizma" ile ilişkisi sıkça gündeme gelmiştir. Bilindiği gibi, hümanizm, genel olarak, akıllı insan varlığını tek ve en yüksek değer kaynağı olarak gören, bireyin yaratıcı ve ahlakî gelişiminin, rasyonel ve anlamlı bir biçimde, doğaüstü alana hiç başvurmadan, doğal yoldan gerçekleştirilebileceğini belirten ve bu çerçevede içinde, insanın doğallığını, özgürlüğünü ve etkinliğini ön plana çıkartan felsefî akımdır (Ahmet, 2002). Her ne kadar

kökleri eski Yunan'a kadar gitse de, bu akım, Rönesans ile başlayıp modernleşme döneminde yaygın hâle gelmiştir. Yaklaşık olarak dokuz yüzyıl boyunca skolâstik ve dogmatik düşüncenin hâkim olduğu Batı dünyası, önemli ölçüde İslâm düşüncesinden de etkilenerik, varlığı daha bütüncül bir anlayışla yorumlama ihtiyacı duydu. Bu çerçevede başlayan çalışmalar, bütün entelektüel faaliyetlere hükmetmeye çalışan Kilise'nin sert tepkisine neden oldu. Sınırlarını, Hıristiyan dogmalarının oluşturduğu ve Katolik dünya görüşünü empoze eden skolastik ve dogmatik yapıyı temsil eden Kilise yetkilileri, bu yapıya aykırı bir düşünce ortaya koyan düşünürleri, engizisyonlarda mahkûm edip kazıklara geçirerek veya meydanlarda diri diri yakmak suretiyle çok sert bir şekilde cezalandırma yoluna gidiyorlardı. Böylece yeni düşünce ile skolâstik düşünce arasında yahut temelini insan aklının, evrensel bilim ve düşüncenin oluşturduğu modern düşünceyi savunanlar ile insan aklının hiçbir değer taşımadığını iddia edip Kilise'nin resmi dünya görüşünü savunanlar arasında çetin mücadeleler sürüp gitti. İşte bu mücadelelerin neticesinde, hümanizm ortaya çıktı. Bu tepkisel hareket, her şeyi ideolojik bir çerçeveye oturtan rasyonalizm, realizm ve idealizm gibi akımların güç kazanmasına sebep oldu (Karlığa, 2004).

Çağlara sığmayan bir inanç ve sevgi çağlayanı olan, büyük sûfi, büyük düşünür, büyük mürşit Mevlânâ Celâleddin Rûmî, insanlığı sekiz yüzyıl öncesinden sevgiye, kardeşliğe, hoşgörüyeye, sonsuz huzura, ebedî saadete ve ilâhî rahmete davet etmiştir. Büyük bir mürşit olduğu kadar, iyilik ve erdem timsali, gönüller sultanı, Hak dostu olan büyük mutasavvıf, sadece Türk ve İslâm dünyasının değil, dünya edebiyatının da yetiştirdiği en büyük şairlerden birisi, evrensel bir kişilik, büyük bir bilgedir (Eyüboğlu, 2008). Mevlânâ, İslamiyet'in özünü bilen; tefsir, hadis, kelim ilimlerine vakıf; devrindeki tefekkür cereyanlarını tanyan; Hak yolundaki rehberliği asırlara taşan bir âlim ve sanatkârdır. Onu tarihin müstesna şahsiyetlerinden biri haline getiren bir diğer yönü de mütefekkir şahsiyetidir. Mevlânâ tefekkürü; din, ilim, felsefe ve tasavvuf süzgecinden geçirmiş; iman ve sevgi potasında eritmiş; neticede kelim ilminin tartışmalarına çözüm bulan, Ehl-i sünnet inancına uygun, zaman ve mekânla aşınmayan sağlam bir tefekkür sistemi ortaya koymuştur. On binlerce beyitlik hikmet ve irfan hazinesi durumundaki eserlerinde kelim ve felsefenin en çok tartışma konusu haline gelen meselelerini herkesin anlayabileceği örneklerle izah ederek, sonuçta net bir çözüm vermiştir (Yeniterzi, 1995).

İnsanın nasıl tarif edilmesi gerektiği ve ona biçilen değer ne olduğu felsefe tarihinde ilk defa M.Ö. V. yüzyılın ortalarında Sofistler tarafından ele alınmıştır. Sofistlere göre, her şeyin ölçüsü insandır. Bu konuda Protagoras'ın "*İnsan her şeyin ölçüsüdür; varolanların varlıklarının da,*

varolmayanların varolmadıklarının da” (Gökberk, 1996) sözü önemlidir. Aynı çağda, “*felsefeyi gökten yere indiren*” olarak bilinen Sokrates (M.Ö. 469-399), insan probleminde ahlâkî açıdan yaklaşmış, insanın ferdi yapısından ziyade insanlığın ortak yapısını ele almıştır. Bu anlamda tek tek insanların fikir ve görüşlerine önem veren sofistlere karşı çıkmıştır (Yakıt, 1992).

Tasavvuf düşüncesinin insan anlayışına göre; “İnsan, evreni anlamaya çalışmaktan, yaratılıştaki sırrını kavramaya çalışmaktan başka bir şey değildir. Bu ise, Tanrı’nın kendini bilmeyi arzu ettiği demek olan ilâhî ve ebedî aşk’tan pay almak ve yine bu arzu edileteki mutlak iradeye kendini teslim etmektir. Çünkü bu bilişin gerçekleşmesi anlamında, Tanrı’nın muradı ve dolayısıyla asıl muhatabı insandan başkası değildir. Bütün yaratılmışlar içinde sadece insan varlığın özünü, Tanrı’nın mutlak güzellik ve iyiliğini sezebilir. Tanrı ona “kendi ruhundan üflemiştir”; bir başka deyişle, onu kendi kudretini bilecek seviyede yüceltmıştır. Fakat bu, insana, o nispette büyük bir sorumluluk yüklemek Kurân’ın ifadesiyle “emaneti” ona vermektir. Nasıl evrenin görevi, Tanrı’nın kudret ve güzelliğini bildirmek ise, insanın görevi de bu kudret ve güzelliği en saf şekliyle idrak etmektir. Böylelikle insan yaratılışın asıl amacı olarak ortaya çıkmakta, evren ve Tanrı arasında bir biliş köprüsü oluşturmakta, potansiyel (bilkuvve) anlamda Birlik Prensiplerinin kendisiyle ve kendisi açısından fark edilmek durumunda bulunduğu bir ayna vazifesi görmektedir (Bumin, 2002).”

İslam filozoflarımızın tanımlarına baktığımızda insana daha çok önem verildiğini görürüz. Bu önem de yaratıcının yarattığı en mükemmel varlık olduğu içindir. Batı dünyası fiziki olarak ele alırken, İslam dünyası insanı akıl, ruh ve nefis olarak tanımlar.

Mevlana da insanı İslam filozofları gibi tanımlamıştır. Onun felsefesinde merkezde birey vardır. ”Ona göre, Tanrı ses ve söz olarak insanda belirmiştir. İnsan kendisindeki Tanrı sırrına aşkla erişir ve bilgi sahibi olur. Onu diğer canlılardan üstün tutar. Bu yüzden o kesinlikle insanlar arasında ayırım yapmaz, ister dinsiz, ister ahmak, isterse fakir veya zengin olsun... Onun yanında herkes birdir. Allah herkesi ayırım yapmadan yaratmıştır. İnsanlardan da asla şikâyet etmemiştir (Eru, 2018).

Kâinâtın gözde varlığı olması sebebiyle insan, her ne kadar bir hamur teknesi uzunluğunda olsa da, Mevlânâ’nın ifadesiyle her şeyden ve her varlıktan yücedir. Mevlânâ’nın gözünde her insan değerlidir. Hele insan iyilik aradı mı; hayır peşine düştü mü onda kötülük kalmaz. Aşk ehli insandan hayır da sâdir olabilir şer de. Sen onun hayırına ve şerrine değil, himmetine bak. Doğan kuşu fare avlarsa, kendisi bembeyaz ve süslü olsa

da, bayağıdır. Bu ifâdelerden Mevlânâ'nın insanları zaafılarına değil, niyet ve himmetlerine göre değerlendirdiği anlaşılmaktadır.

Birim insanın canını; ruhunu önemseyen İslâmî anlayışta kısas gereken durumlarda bile af tarafının tutulması tavsiye edilmektedir. İbn Arabî'nin *Fusûs Şerhi*'nde A. Avni Konuk “*Sizin için kısasta hayat vardır.*” âyetinin iki anlamı olduğuna işaretler ki: Birincisi: Kâtilin kısas edildiğini gören herkes bundan ibret alıp cinâyete cür’et edemez. Böylece kısas sâyesinde insanoğlu hayat bulmuş olur. İkincisi: Âyetin anlamı âdetâ: “Ey öldürülenin vârisleri, siz kâtilden fidye alarak onu bağışlarsanız bir insanın hayatını kurtarmış olursunuz demektir.” Çünkü âyetin devamında: “Ey akıl sâhipleri!” diye hitap edilmekte ve ancak akıl sahiplerinin bu inceliği kavrayabileceğine işâret edilmektedir (Yılmaz, 2004).

Mevlânâ, insanın potansiyel olarak sahip olduğu fazilet ve değerlerin farkında olmadığını, çok kıymetli bir varlık iken kendisini bu suffî âlemde koruyamadığını vurgulamaktadır. Bu sebeple, zehrinden ve sinsiliğinden dolayı, insan için zararlı olan yılana benzettiği mal ve mülkün insanı mahvettiğini söylemektedir. Kıymetini bilemeyen insan, böylece değerini düşürmüş ve kendini ucuzlatmıştır. Oysa insanın peşine düştüğü şeyler zaten emrine ve hizmetine verilmişti. Bunu kavrayamayan insan, hâkim olması gereken yerde, kendisini mahkûm haline getirmiştir.

Mevlânâ'nın “insan-ı kâmil” modeli ile idealleştirdiği insan hakkındaki bu görüşleri, mutasavvıflar tarafından, başta İbn Arabî (ö.638/1240) ve bu konuda müstakil eserler yazan Azizüddin Neseî (ö.700/1300) ile Abdülkerim Cîlî (ö.820/1417)'den etkilenerek, tasavvuf terminolojisinde şöyle özetlenmektedir: İnsan, Allah'ın yeryüzünde halîfesi olması itibarıyla, O'nun bütün isim ve sıfatlarına mazhar olan hazarât-ı hams ve merâtib-i vücûdu kendinde toplayan kişiye denmektedir. O, Allah ile âlem arasında, zâhir ile bâtın arasındadır. O, bütün ilâhî kemâl manaları kendinde gerçekleştiren kişidir. Âlem bir ayna gibidir, o bu aynanın cilasıdır. Âlem önce rûhsuz bir karaltı şeklindeydi, cilasız bir aynaydı. Bu aynayı cilalamak için Allah insanı yarattı. Böylece bu aynanın cilası ve rûhu olmuştur (Kızıler, 2010).

Mevlânâ insan konusuna önemli bir yer ayırmakla beraber, eserleri incelendiğinde onun bu konuda ne kadar donanımlı olduğu görülecektir. Kimi zaman modern disiplinleri aşan görüşleriyle, onların göz ardı ettiği birtakım temel noktalardan hareket etmektedir. Bu vesileyle modern disiplinlere de çoğu noktada kaynaklık ettiğini söyleyebiliriz. Mevlânâ, insanın ilkesi olarak modern disiplinlerin aksine bir üstün insan modeli kabul ettiği Hz. Âdem'den hareket etmektedir. Buna bağlı olarak o, insandaki kötülüğü aslî değil, arızî kabul eder. Modern disiplinlere hâkim

olan insanın ilkelliği, bilgisizliği ve günahkârlığı konusunda bazı olumsuz noktaları baştan reddeder (Erginli, 2006). Nitekim bu görüşlerine paralel olarak Mevlânâ, insanın günahlı olarak doğduğunu iddia eden Hristiyanî görüşün ya da insanın doğuştan sefil ve kirli olduğunu ve kemale ulaşması için uzun bir yol kat etmesi gerektiğini söyleyen Hindu öğretisinin tersine, Kur'an'daki: “*Şüphesiz biz insanı en güzel bir biçimde yarattık. Mealindeki ayeti dayanak noktası olarak alır ve düşüncelerini buna göre ortaya koyar (Tin Suresi).*”

Mevlânâ bütün eserlerinde insanı yüce bir varlık olarak tanımlar. Ona göre insan, yalnızca su ve topraktan yaratılan; et, kemik ve kandan ibaret bir yaratık değildir. Dolayısıyla insan, Tanrı emanetini-dini yüklenmiş, meleklerden daha üstün olan ve Tanrı'nın tecellisine ayna olarak yaratılan yüce bir varlıktır. Tanrı, insana kendi ruhundan ruh üfleyerek can vermiş, melekler insana secde etmişlerdir. Bütün bu özelliklerine rağmen insan, ancak yaratılışındaki yüksek gayeyi ve kendisindeki cevheri sezdiği zaman insan olur. Bu sezgi ve farkındalık olmazsa insanın dünyadaki diğer canlılardan bir farkı kalmaz (Yeniterzi, 1995).

Varlıkları sınıflamak ve bu varlıklar arasında insanın yerini belirlemek, insanı bir felsefi disiplin olarak ele alan bütün düşünce sistemleri tarafından tartışılmıştır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Mevlânâ, insan konusuna sisteminde önemli bir yer ayırmış ve konuya geniş bir perspektiften bakmıştır. Dolayısıyla yaratılmış diğer varlıklar içerisinde insanın yerini belirlemenin, evrende nereye yerleştirildiğini bilmenin, Mevlânâ'nın insana dair görüşlerini daha açık hale getireceği kanaatindeyiz. Çünkü varlıklar arasında insanın konumunu bilmek düşünürümüzün felsefesi ve düşünceleri hakkında da bizlere önemli fikirler verecektir.

Mevlânâ'nın eserleri incelendiğinde varlıkları en genel anlamda üçe ayırdığı görülmektedir. Bunlar; melek, insan ve hayvandır. Bunların yanına bir de şeytanı eklemektedir.

“Yüce Tanrı, dünya halkını üç çeşit olarak yarattı. Bir bölüğüne tamamı ile akıl verdi, cömertlik verdi; bunlar meleklerdir; secdeden başka bir şey bilmezler. Mayalarında hırs yoktur, hevalarına uymazlar bunlar. Baştanbaşa yalnız ışıktır bunlar, Tanrı aşkıyla dirdir bunlar. Öbür bölük ışıktan bomboştur; hani hayvanlar gibi; ota semirir-dururlar. Hayvan, ahurdan, ottan bir şey görmez; aşağılıktan da haberi yoktur, yücelikten de. Şu üçüncü bölükse insanoğludur; yarısı melektir insanın, yarısı eşek. Eşek olan yarısı, aşağılıklara meyleder; öbür yarıysa akla uygun şeylere meyleder. O iki topluluk savaştan da selâmettedir, yıkılıp gitmekten de; şu insansa iki bölüğe de aykırıdır, azâp içindedir (Gölpınarlı, 2009).”

Mesnevi'sinde açıklamaya çalıştığı bu dört grup varlığı değerlendirdiğimizde şöyle bir sonuç çıkarabiliriz: Melekte, kötülük, arzu ve irade yoktur, iyilik ve saf akıl vardır. Hayvanda iyilik, kötülük, akıl ve irade yoktur, saf arzu vardır. Şeytanda kötülük, akıl, irade ve arzu birleşmiştir ama iyilik yoktur. Bununla beraber insan ise sırf akıldan ibaret olan melekle, aklı olmayan ve saf arzudan oluşan hayvan arasında bulunmaktadır (Kızıler, 2005).

Bu anlamda Mevlânâ'nın görüşleri dikkate alındığına o, insanı melek ve hayvan arasında "arada varlık" olarak görür. Yani insan, fizikî âlem ile metafizik âlem arasına yerleştirilmiş bir varlıktır. İnsanın fizikî âlemle irtibatlı olan yönü hayvanlık yönüdür ve nefis ve arzuları bu yönüyle tatmin olur. İnsanın gerçek yönü ise metafizik yönüdür. Bu yön, onun özünü ve manevî tarafını oluşturmaktadır. Bu yönün gıdası ise iman, ibadet, ilim, hikmet ve Tanrı aşkıdır (Kızıler, 2005).

İnsanın arada varlık olarak betimlenmesi onu hem en üstün varlık hem de en alçak varlık kılar. Çünkü insan, bu özelliğinden dolayı sorumluluk sahibi bir varlıktır. Meleğin arzularının, hayvanın ise aklının bulunmaması, onları sorumluluk sahibi olmaktan kurtarmaktadır. İnsan ise hem akli hem de arzuları olan bir varlıktır. Bu da onu hem özgür kılar hem de ona sorumluluk yükler. Dolayısıyla insan, âlemde var olan tüm bu ilkelerin varlığında toplandığı arada bir varlık, arada olduğu kadar da merkezde bulunan tek varlıktır (Erginli, 2006).

3. Sonuç

Mevlana ve hümanizmle alakalı iki karşıt görüş bulunmaktadır. Bunlardan biri Mevlana'nın hümanist olduğu diğeri ise olmadığıdır. Bu iki görüş araştırmanın bu bölümünde kısaca verilmektedir. Mevlânâ ferdi, toplumu, bitki ve hayvanları ile âlemi tek bir bütün halinde görmüştür. Milletlerin kendi benliklerine ait farkları muhafaza ederken, bütün milletleri de bütünleşmeye çağırır (Mevlânâ, 1990). Mevlânâ Müslüman olmakla birlikte, Müslüman olsun veya olmasın bütün insanlara karşı merhamet ve nezaket hisleri içinde olmanın gerekliliğine işaret etmiştir (Yaylalı, 1998). O, düşüncesi ve inancı ne olursa olsun insana sevgiyle yaklaşırken, Batı hümanizm kültürünün insan tecrübesinin merkezine insanı koyarak ilahî olanı reddettiğini de belirtmek gerekir (İmamoğlu, 2013). Bu açıklamalardan sonra şunu diyebiliriz: Mevlânâ'nın düşüncesindeki "insan değeri" ve "insanlık" kavramları, hem Türk insanîyetçiliğinin temelleridir, hem de dil, din, ırk ve mezhep bölüntülerine karşı çıkan evrensel bir nitelik taşımaktadır. Mevlânâ'nın insanîyetçi şiirleri ve yazıları bir araya gelince, hem Türk kültür tarihinin en sağlam başarılarından biri, hem de çağımızdan sekiz yüz yıl önce yaşamış bir düşünürümüzün önce Rönesans hümanizmasını, sonra da Batı'da XVIII.

yüzyıldan beri gelişen modern hümanizmayı müjdelediği görülmektedir (Pascal, 2000).

Batıdaki hümanizm ile Mevlânâ'nın insan görüşü arasında uzaktan yakından hiçbir ilgi ve ilişki yoktur. Mevlânâ, insanı, Allah'ın isimlerinin bir aynası olarak görmektedir. Allah'tan kopuk bir insan tasavvuruna sahip değildir. Dolayısıyla ondan Batılı mânâda bir hümanizm ortaya çıkması mümkün değildir. Mevlânâ'nın temel görüşü, insan ve insan sevgisidir. Onun insan ve insan sevgisi görüşü, bilgi ve ahlâk görüşüyle ilişkilidir. Mevlânâ, kısaca "İlim, malûmu bilmektir" diyor. Malûm, varlık âleminde olan şeylerdir; ilim, bunları bilmeyi gerektirir. Mevlânâ'ya göre, kuru bir bilgi veya kuru bir öğrenme, öğrenilen veya elde edilen bilgiyi malumat kılar ve bu malumatın da insana faydası yoktur. Bir bakıma bugün enformatik yollarla elde edilen bilgiler, aslında birer malumattır (Bulaç, 2012). Mevlânâ, yüzlerce sene öncesinden buna net bir şekilde değinmektedir.

Mevlânâ'ya göre, ilim bizi tahalluk ve tahakkuk olmak üzere iki sonuca götürür. O tahallukun Allah'ın ahlâkıyla ahlaklanmak olduğunu, tahakkukun ise, bir gayeyi-bir amacı gerçekleştirmek değil, hakikatle irtibat kurmak, hakikatle temas geçmek, hakikatin sevgisini ve onun bize verdiği yeni bilgiyi sevmek olduğunu ifade eder. Bunun da ancak bilgiyi malumat olmaktan çıkarıp ahlâklanarak, hakikatle bir akrabalık bağı ve temas kurarak sağlanabileceğini vurgulayan Mevlana, bu bilginin de, ancak en yüksek seviyedeki sevgi olan aşkla elde edilebileceğini söylemektedir. Mevlânâ'ya göre, Allah'ın insanı sevmesi, insanın Allah'ı sevmesiyle mümkündür. "Eğer insan, Allah'ı severse, Allah da onu sever" diyen Mevlânâ, sevginin esasının bu olduğunu ve bunun üzerinden de bilgi, ahlâk ve hakikatle temas sağlanacağını söyler. Mevlânâ'nın bu anlayışından Batı düşüncesinde var olan seküler bir hümanizm çıkarmak mümkün değildir. O halde Mevlânâ'nın hümanist olduğunu iddia etmek bu kavramı ona sadece yakıştırmak olacaktır ki bu da yanlıştır (Bulaç, 2012).

Mevlâna, 'insan sever', 'insana değer veren' anlamında yani yüzeysel anlamda hümanist olarak görülebilirse de felsefî anlamda ve terim olarak dünya literatürüne giren şekliyle hiçbir zaman hümanist olarak değerlendirilemez. İyi niyetle bile olsa kavram kargaşalığına meydan vermemek için özellikle Mevlâna'nın hümanist olarak nitelendirilmemesi gerekir. İnsanı sevdiği doğru, ama hümanist olduğu yanlıştır." (Çetin, 2007).

KAYNAKÇA

- Ahmet, C. (2002). Paradigma Felsefe Sözlüğü. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Aksun, T. (2012). Seküler Hümanizm ve Etik Anlayışı. Ankara : Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Benneth, B. (1982). Secular Humanism: America's Most Dangerous Religion. The Humanist.
- Bircan, H. H. (2016). Mevlana'da İnsan ve Kurtuluşu. Journal Of Islamic Research, 1-11.
- Bozkurt, N. (1978). William James'in Pragmatizm ve Hümanizm Anlayışı. İstanbul Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Bulaç, A. (2012). Postmodern Kaosta Kible Arayışı. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Bumin, T. (2002). Felsefe. Tusiad, 301.
- Çetin, İ. (1995). John Locke'da Tanrı Anlayışı. Ankara: Vadi Yayınları.
- Çetin, N. (2007). Mevlâna Hümanist Bir Şair Midir? Türk Kültürü, Edebiyatı Ve Sanatında Mevlâna Ve Mevlevilik Ulusal Sempozyumu Bildiriler Kitabı. Konya: Sümam Yayınları.
- Çolakseven, B. (1988). Ortaçağ ve Rönesans Üzerine Kimi Temel Bilgiler. Gergedan Dergisi.
- Erginli, Z. (2006). Mesnevi Perspektifinden Madde ve Mana Arasında İnsan Gerçeği. Uluslararası Düşünce ve Sanatta Mevlânâ Sempozyumu Bildirileri, (S.258). Çanakkale.
- Eru, Ö. (2018, Şubat 04). Mevlananın İnsan Anlayışı. 31 Ocak 2020 Tarihinde <http://www.aydin24haber.com/mevlananın-insan-anlayisi-1669yy.htm> Adresinden Alındı
- Esin, E. (1964). Yeni Bir Hümanizm Görüşü. Türk Yurdu.
- Eyüboğlu, B. (2008). Mevlana ve İnsan. Mevlana ve İnsan Sempozyum Bildirileri (S.113). Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Gökberk, M. (1996). Felsefe Tarihi. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Gölpınarlı, A. (2009). Mesnevi Tercemesi Ve Şerhi. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Gündoğdu, H. (2000). Hümanizm Bir Din Midir? Dinler Tarihi Araştırmaları-11 Sempozyumu Kitabı. Ankara: Dinler Tarihi Derneği Yayınları.
- Honer, S. M., Hunt, C. T., Okholm, L. D. (2003). Felsefeye Çağrı. Ankara: İmge Kitabevi.
- İmamoglu, T. (2013). Modern Batı Düşüncesinin Felsefi Temelleri. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Irmak, S. (1964). Hümanist Mevlana. Türk Yurdu.

- İspir, M. (2007). Mevlana'da İnsan ve Aşk. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* VII, 179-186.
- Karlığa, B. (2004). İslâm Düşüncesi'nin Batı Düşüncesi'ne Etkileri. İstanbul: Litera Yayıncılık.
- Kızıler, H. (2005). Mevlânâ'ya Göre İnsan ve Değeri. *Tasavvuf, İlmî ve Akademik Araştırma, Mevlana Özel Sayısı*, 477.
- Kızıler, H. (2010, Ağustos 18). Mevlânâ'ya Göre İnsan ve Değeri. 31 Ocak 2020 Tarihinde http://akademik.semazen.net/article_detail.php?id=629 Adresinden Alındı
- Kurtz, P. (1980). A Secular Humanistic Declaration. 30 Ocak 2020 Tarihinde <https://secularhumanism.org/?section=main&page=declaration> Adresinden Alındı
- Larousse, M. (1972). *Büyük Lügat ve Ansiklopedi*. İstanbul: Meydan Yayınevi.
- Mevlânâ, C. (1990). *Mesnevî*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Northbourne, L. (1989). *İlerlemeye Farklı Bir Bakış*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Önal, M. (2009). Dinle Uyumlu Kollektif Bir Değer Olarak Doğu Hikmeti. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi-Flsf*, 197-209.
- Pascal, B. (2000). *Düşünceler*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Şahin, İ. (2005). Hümanizm ve Eğitim. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 47-55.
- Tan, Y. (2012). Mevlâna Düşüncesinde Tanrı-İnsan İlişkisi. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Tekin, M. (2003). Tanrı Kavramı ve Toplumsal İzdüşümü. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 475-493.
- Yakıt, İ. (1992). *Batı Düşüncesi ve Mevlana*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Yaylalı, K. (1998). *Mevlana'da İnanç Sistemi*. Konya: Sebat Ofset Matbaa.
- Yeni Hayat Ansiklopedisi. (1980). İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları Cilt 2.
- Yeniterzi, E. (1995). *Mevlana Celaleddin Rumi*. Ankara: TDV Yayınları.
- Yılmaz, H. K. (2004). Mevlânâ Düşüncesinde İnsanın Değeri. *Altınoluk Dergisi*, 006.

Bölüm 17

AÇIK İNOVASYON VE YENİ ÜRÜN GELİŞTİRME SÜRECİ

Ferhat GÜNGÖR¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi. Marmara Üniversitesi, Teknoloji Fakültesi, Makine Mühendisliği, Üretim Planlama ve Kontrol A.B.D.

1. GİRİŞ

Yeni ürün geliştirme (YÜG) ve yenilik (İnovasyon) birbirini destekleyen, bazen de tamamlayan kavramlardır. Yeni ürün geliştirme ile yeni ürün inovasyonu arasında pozitif bir ilişki olduğunu tespit ettiği çalışmasında, yeni ürün geliştirmenin işletmeleri rakiplerinin önüne geçiren ayrıcalıklı bir faaliyet alanı olduğunu vurgulamıştır. (Barney, 2001)

İnovasyon (yenilik) kavram olarak, hem bir süreci, hem de bir ürün ve hizmetin yeniliği ve yenileşmeyi ifade eder. İnovasyon daha çok problem çözmede kullanılan yada sürekli iyileştirme sonucu ortaya çıkan yenilik veya değişim de olabilmektedir. *İnovasyon bir buluş değildir.* Daha çok mevcut olan bir fikir, bir ürün, hizmete ait istekleri değerlendirip, ürüne yeni ve faydalı özellikler katıp yeniden ve yenisini kullanıma sunmaktır. Burada önemli olan özgün çalışmanın taraflara olumlu etkisidir. İnovasyon yapan işletmeler, ya firma dışı kaynakları (Müşterileri, tedarikçileri, rakipleri yada araştırma kuruluşlarını) süreçlere dahil ederek açık inovasyonu, yada firma tamamen iç kaynaklarını (kendi teknolojisi, alt yapısı ve personeli ile) geleneksel (Kapalı) inovasyonu kullanır. Bazen ürünün özelliği ve bileşenlerine bağlı olarak her ikiside kullanılabilir. Yeni ürün geliştirme ise; pazarda hiç olmayan yeni bir ürün fikri oluşturup, bunu ticarileştirmek yada mevcut ürüne, yeni teknolojileri adapte etmek veya geliştirip yeni ürün olarak pazara sunmaktır.

YÜG, Yeni ürün, geliştirilmiş ürün, orijinal ürün, değiştirilmiş ürün gibi kavramları da barındıran geniş kapsamlı bir olgudur (Kotler, 1991). YÜG başarısı için pazarın durumu, teknolojik gelişim ve firma yapısı önemli rol oynar.

Son zamanlarda pazar ve teknolojideki değişimin hızı, dijitalleşmenin etkisiyle önemli ölçüde artmıştır. İşletmelerin yeni ürün geliştirme (YÜG) yetenekleri ve kapasiteleri günümüzün rekabetçi ortamında başarı için kaçınılmaz hale gelmiş ve yeni ürün geliştirme kavramı firmaların hedeflerinde yer alıp, başarı ölçütü olarak gösterilmektedir. Zira; İnovasyon (yenilik) belirsizliktir ve aynı zamanda geliştirilen yeni ürünün pazar başarısı için risk oluşturur.

İşletmeler başarı odaklı riskleri yönetebilmek için çeşitli stratejiler belirler. Pazardaki değişken rekabette, maliyet düşürme, kalite geliştirme, çevre zararlarını azaltma, iş güvenliği gibi araçların bazen yetersiz kalması, teknolojik değişim desteği ile mutlaka yeni ürün geliştirerek, pazara egemen olan firmaların başarılarından söz edilebilecektir. Çoğu işletmelerin yeni ürün fikirleri, gerçekleştirilmeye başlamasıyla neredeyse eş zamanlı olarak bitirilir, söz konusu yeni ürün fikirlerinden

vazgeçilir. Pazara erişebilenlerin çoğu da başarısızlığa uğrar. Başarılı olanların da eskiye göre daha az ömürlü olmaları ihtimali gittikçe fazladır. (Gönüllüoğlu, S.2015).

Yeni bir ürünün geliştirilmesi, daima bilinmeyene, belirsizliğe doğru bir adımdır. Yeni ürünün geliştirilmesi bazen oldukça uzun bir zamanı gerektirmektedir. Yenilikle ilgili araştırmalar çoğu zaman önemli parasal kaynakları gerektirmekte, başarı şansı ise, nispi olarak çok düşük bulunmaktadır. A.B.D.'de yapılmış araştırmalarda, en iyi şartlarda dahi her 10 projeden ancak bir tanesinin ticari başarıya ulaşabildiği görülmüştür. Yine aynı araştırmalardan çıkan bir diğer sonuç ise, yeniliklerle ilgili olarak yapılmış araştırma ve geliştirme masraflarının %80'i tam bir kayıp olduğuna ilişkindir (Peter M. Kraushar,1970). Yeni ürünlerin geliştirilmesi için, her firma kendi şartlarına ve sahip olduğu kaynaklara göre bir yöntem ve süreç takip etmektedir. Bu yöntemler, üründen ürüne olduğu kadar, benzer konularda çalışan firmalar arasında da farklılıklar göstermektedir.

Teknolojinin ve buna bağlı olarak rekabetin yoğun olmadığı yıllarda bazı firmalar, yeni ürün geliştirme ve çeşitlendirme faaliyetlerinin, firmanın nasıl bir gidiş gösterdiğine bağlı olarak, uzun vadeli bir strateji planı takip ederken, diğer bazı firmaların ise, çıkacak fırsatlara göre, rassal karar aldıkları bilinmektedir.

Bu çalışmada, müşteri ihtiyaçlarına uygun özel yeni ürün geliştirme yada inovatif ürün çalışmalarında, sürecin aşamaları, kullanılan metotların neler olduğu gözden geçirilip, uygulayıcılara gerçek işletme bilgileriyle sanal bir ürün üzerinde üretim ve operasyon yönetimine ait inovasyon yönetimi ve yeni ürün gerçekleştirme çalışmalarının teorisi ile pratiğini karşılaştırmak amaçlanmıştır.

2. Literatür İncelemesi

Genel olarak kullanılan yeni ürün geliştirme modeli (Calantone ve Benedetto 1988) tarafından uyarlanmıştır ve yazarlar sürece çevresel faktörleri, pazarlama faaliyetlerini ve teknik faaliyetleri ekleyerek yeni bir yaklaşımda bulunmuşlardır.

İşletmelerin yeni ürün oluşturmak amacıyla giriştiği YÜG uzun ve risklerle dolu bir süreçtir. Bu süreç, hem işletmelerin kontrol edemediği dış çevresel hem de firma içi faktörlerden etkilenir (Sanders ve Monrodt,1994).

Diğer bir çalışmada, Kaynak Tabanlı Rekabet Avantajı Görüşüne On Yıllık Bir Retrospektif bakış başlıklı çalışmasında, yeni ürün geliştirme

ile İnovasyon arasında olumlu bir ilişki olduğunu tespit etmiş, yeni ürün geliştirmenin işletmeleri rakiplerinin önüne geçiren ayrıcalıklı bir çalışma olacağını belirtmiştir. (Barney. 2001)

Son yıllarda rekabette üstünlük ve başarı, ancak yeni açılan veya mevcut pazarlara farklı ve yeni ürünler geliştirmekle mümkün olmaktadır. (Leenders vd., 2003).

Kitabında, yeni ürün geliştirme süreci için oluşturulan sistemin, doğru bir şekilde uygulanması, aynı zamanda oluşturulan bu süreç İnovasyon türü, geliştirilen yeni ürünün özellikleri, işletmenin özelliğine göre farklı çalışmalardan oluşabileceği belirtilmiştir. (Ecer ve Canitez, 2004).

İspanyol İşletmelerinde Yeni Ürün Geliştirme Süreci çalışmalarında; A).Yönetim duyarlılığının, B).Tecrübenin, C).Süreç tipinin ve D).Firmanın teknik altyapısının yeni ürün geliştirmenin başarısını olumlu etkilediğini açıklamışlardır. (Varela ve Benito, 2005)

Ekonomideki küreselleşme, ileri teknoloji, sıklıkla değişen müşteri ihtiyaçları, ürün ömrünü kısaltmakta ve artan yıkıcı rekabet nedeniyle iş dünyasına yeni zorluklar getirmektedir. (Srinivasan, R., Brush, T. H.,2006)

Değer Mühendisliğine ve Hedef Maliyetlemeye Odaklanan Ürün Geliştirme Süreci: Bir Otomotiv Şirketinde Vaka Çalışması başlıklı yayımlarında, yeni ürün geliştirmenin düşük maliyetli olması gerektiği ve müşteriye sunulan değeri ise artırması gerektiğini öne sürmüşlerdir. Gerekçe olarak, artan rekabet nedeni ile müşterilerin devamlı öncekilerine göre daha fonksiyonel ve kaliteli ürünleri, fiyat artışı olmaksızın talep eğilimi içerisinde bulduklarını belirtmişlerdir. (Ibusuki ve Kaminski, 2007)

(Lau, 2011) ile (Abdolmaleki ve Ahmadian, 2016) yaptıkları çalışmalarda, Ürün Özellikleri, müşteri yada tedarikçi katılımı ve Yeni Ürün Geliştirme Arasında ilişki incelenmiştir. Yeni ürün geliştirirken öncelikler ise; 1.Kolaylık (depolama, montaj, üretim ve taşıma kolaylığı) ve 2.Çevresel (üretimde çevreye verilen zararın azaltılması ve ürünün geri dönüşüme uygunluğu vb.) faktörlerini ve bunlara bağlı alt faktörleri değerlendirmişlerdir. Ayrıca (Gündüz Balpetek, Alay ve Özdoğan, 2012) yeni ürün geliştirirken maliyet ve çevre etkileri öncelikli faktörler üzerinde değerlendirmede bulunmuşlardır.

Sürdürülebilir tasarım ile ilgili yaptığı çalışmasında yeni ürün geliştirme süreci kısmında ürünün özellikleri, sağladığı kolaylık, maliyet unsurları ve çevresel faktörlere göre bir değerlendirme de bulunmuştur. (Öç, 2013)

Açık inovasyon sürecinde müşteriler şüphesiz en önemli kaynaklardan biridir. Ürün geliştirme sürecine entegre edilen müşteriler ürünlerinin yenilik başarısını önemli ölçüde yükselttiğini belirtmiştir. (Pado, Güven 2017)

3. Yeni Ürün Geliştirme Süreci Ve Tanımlar

a. Yeni Ürün geliştirme süreci

YÜG sürecini etkileyen faktörleri açıklayan çeşitli YÜG çalışmaları vardır. Genel olarak kullanılan model sekiz basamaktan oluşur. Bu adımlar fikir üretme, fikir tarama, kavram geliştirme ve test etme, pazarlama stratejisi, iş analizi, ürün geliştirme, test pazarlaması ve ticarileştirme **Şekil.1** (Kotler ve Keller, 2006, s.254). Bu süreçte iki ana aşama fikir sürecini kapsayan “başlangıç” tır. Üretim, tarama ve kavram testi ve aşağıdakileri içeren “uygulama” ürün tasarımı, test pazarlaması ve pazar tanıtımı (Sivakumar ve Nakata, 2003).

Ürün, başlama aşamasında kavramsallaştırılır ve kavram yerine getirilir. Uygulama aşamasında bazı evreleri genişletilmiştir. 13 (Onüç) adımda gerçekleşen YÜG süreci ise;

1.Başlangıç, fikir taraması ve eleme, 2.Ön hazırlık, 3.Pazarı değerlendirme, 4.Ön teknik değerlendirme, 5.Detaylı Pazar çalışması, 6.İş / finansal analiz, 7.Ürün geliştirme, 8.Şirket içi ürün testleri, 9.Müşteri testleri, 10.Pazar testi / deneme satışı, 11.Prototip veya deneme üretimi, 12.Lansman öncesi iş analizi, üretim başlaması ve 13.Piyasaya sürmek (Cooper, 1994).

Şekil.1 Yeni ürün geliştirmede süreçler

İşletmelerin yeni ürün tasarımı veya mevcut ürünün değiştirilmesi ve yenileştirilmesi suretiyle yapacakları her türlü harcama, ürün tasarımından, tüketicinin yeni ürüne vereceği tepkiye kadar geniş bir alanda ar-ge yatırımlarını ve YÜG kararlarını etkilemektedir. (Baumol, 2002:27).

Firmalarca yeni ürün geliştirme, iki şekilde yapılır;

- i. *İşletme yeni ürünleri kendi Ar-Ge'sinde geliştirebilir veya*
- ii. *Bağımsız yeni ürün geliştirme firmaları ile ürün için anlaşmalar yapabilir.*

Tek başına yeni ürünlere başlamak ve geliştirilme çalışması yapmak maliyetleri oldukça yükseltecektir. Yapılan bir çalışmada, Yeni ürün geliştirmenin giderleri ve riski yüksektir. Uzmanlar tüketici ambalajlı, paket ürün üreten işletmelerin, yeni bir markayı pazara sunarken 20 milyon \$'dan fazla harcadıklarını ve yeni markaların %80-95'inin başarısızlığa uğradıklarını tahmin etmektedir. (Perreault, 2013).

(Park, 2005) çalışmasında, yeni ürün geliştirmede üç ayrı bileşenden bahsederek, bu bileşenlerin bir araya gelmesi durumunda ancak yeni bir ürün geliştirilebileceğini ifade etmiştir. **Şekil.2'de** Bu bileşenler; 1.Firmanın deneyimi ve yapısı, 2.Piyasa durumu ve girişimci ve 3.Teknolojik seviye olarak sıralanmıştır.

b. Ürün ve Hizmet kavramları

Ürünler ve hizmetler, bir işletmenin müşterilerine sunmak için temel dayanağı ve varlık amacıdır. Firmalar, yöresel kuruluşlar, şehirler ve hatta ülkeler ürettikleri ve pazarladıkları ürün ve hizmetlerin kalite ve marka tanınımlılığına göre anılırlar.

Şekil 2. Yeni ürün geliştirme (YÜG) için 3 ana bileşen

Günümüzdeki kadar piyasaların ürüne doymuş olduğu ve satışın artırılması için müşteri memnuniyetinin dikkate alıp, ürünün çeşitli özelliklerini mümkün olduğu kadar potansiyel müşterilerin arzu ve ihtiyaçlarına uygun yeni ve inovatif ürün oluşturmak, hiç bu kadar önemli olmamıştır. Ürün, belli ve standartlaşmış bir ihtiyacın tatmini yanında, insanlar arası ilişkiler sistemi içinde, insanın kendisini belirli bir yere oturtmasının da aracıdır. Müşteriler aslında ürünleri değil, onlardan elde etmeyi umdukları tatmin duygularını satın almaktadırlar. İşletmelerin imal edip sattıklarının adı, makine, ürün, kumaş vb'dir. Gerçekte ise mutluluk, ümit, güven, duruma göre de hayal kırıklığıdır (Kutlay, Aysun 1998).

Pazarda, müşteri istekleri çok hızlı bir şekilde değişmektedir. İşletmelerin pazarda yer alabilmeleri için bu isteklere hızlı ve doğru biçimde cevap verebilmesi oldukça önemlidir. Müşteri memnuniyeti ve sadakati toplam kalite yönetiminin hedefidir. Firmalar yüksek müşteri memnuniyetini başarmak için yeni ürün geliştirme ve inovatif ürün oluşturmak için daha fazla çaba sarf etmelidir. (Kondo, Y.,2001).

Ürünle ilgili müşteri şikâyetlerinin, hata raporlarının az olması yüksek müşteri memnuniyetinin sağlandığı anlamına gelmez. Müşteri isteklerini karşılamak için pazar araştırması yapılması özellikle pazara ilk defa sunulacak YÜG için adeta bir zorunluluktur. Pazar araştırmasının genel hedefleri aşağıdaki gibidir (Gryna F. M.2001):

1. Müşteri ihtiyaçlarını belirlemek
2. Mevcut müşteri memnuniyetini ölçmek
3. Müşteri devamlılık ve bağlılık durumlarını analiz etmek.

Bazı çalışmalar göstermiştir ki, müşteri isteklerinin belirlenmesi ve tasarımıyla ürüne yansımaları konusunda üç amaç fonksiyonu belirlenmiş, bunlar; firma kapasitesini ve ürün ergonomisini dikkate alarak **müşteri isteklerini maksimize** etmek, teknik özelliklerini iyileştirerek **maliyeti minimize** etmek ve son olarak ta planlanan üretim süreçlerini hızlandırarak **zamanı minimize** etmek olarak belirlenmiştir (Efe, B., Efe, Ö. F., Kurt M.,2018).

- **Ürün**, pazarlamada 4P karmasının temelidir ve işletmelerin pazarlama program ve planlarının başlangıç noktasını oluşturur. Bu karmanın diğer elemanları **fiyat, dağıtım ve tutundurmadır**.

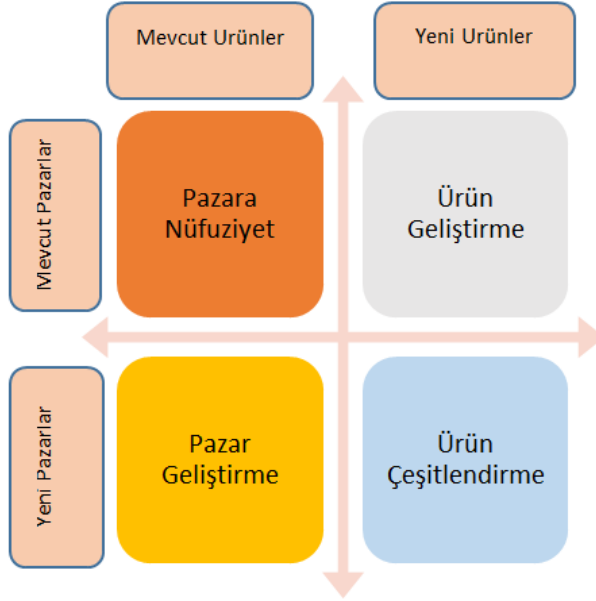
Bir ürün, ambalaj, renk, fiyat, üretici ve dağıtıcı saygınlığı, üretici ile perakendeci hizmetlerini içeren ve alıcının, isteklerini tatmin paketi olarak kabul edeceği, somut ve soyut özellikler bileşimi olarak tanımlanır (Stanton.,William J. 1989).

Mevcut ürün ve pazarlar ile Yeni ürün ve Pazar ilişkileri matrisi **Şekil 3**'te gösterilmiştir.

Genel olarak ürün üç boyutlu olarak ele alınmaktadır: Özde ürün, Somut Ürün, Genişletilmiş Ürün. **Şekil 4**' de ürünün bu üç boyutu gösterilmektedir.

Özde Ürün: Müşterinin ürünü satın alırken, hangi faydayı amaçlayarak satın aldığını ifade eder. Müşterileri değişik yönlerden tatmin eden bir veya birden çok faydası olan ürünün soyut kısmıdır. Örneğin, bir Koltuk, maddi özellikleri yanında insana oturma, rahat etme gibi ihtiyaç giderici bir faydaya sahiptir. İşte, ürünün amacı ve özde bu faydadır.

- **Somut Ürün:** Özde ürünün kalite, tasarım, marka ve ambalajlama gibi unsurlarla oluşturulan fiili yapı ve görünümüdür. Ayrıca bu somut kısım “öz” ün alıcılarca algılanma zenginliğini arttırıcı bir faktördür.

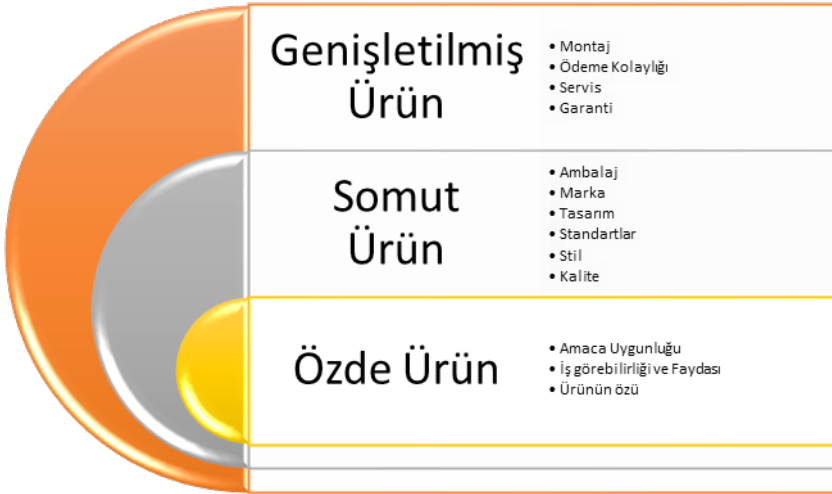

Şekil.3 Mevcut ürün ve pazarlar ile Yeni ürün ve Pazar ilişkileri matrisi

- **Genişletilmiş Ürün:** Bu ürüne *zenginleştirilmiş ürün* de denilmektedir. Ürünün bu boyutunda, fiili ürünle birlikte sunulan ek fayda ve hizmetlerle ürün desteklenir. Teslimat, ödeme kolaylığı, montaj, garanti vb. örneğin, ürünlerin yanında, kullanma kılavuzu, garanti vb.dir. İşletme ya da tüketici örgütlerinin çalışmasıyla ürünlerin bu üç boyutu birleştirilerek alıcıların karşısına **bütün ürün** olarak sunulmaktadır.

Artık, rekabet, ortaklıkların fabrikalarında ürettikleri ürünler arasında değil de fabrikalardan çıkarı ürünlere paketleme, hizmetler, tanıtma, müşteriye yol gösterme, mali kolaylıklar, teslim kolaylıkları, depolama ve müşterilerin aradığı diğer değerleri ekledikleri hizmetler arasında görülmektedir. En uygun **bütün ürünü** geliştiren işletme ya da örgüt bu rekabette başarılı olacağı düşünülmektedir.

- **Ürün Karması:** Bir işletmenin satışa sunduğu **bütün ürünler** ürün karmasını oluşturur. Birbirinden ayrı ambalaj şekil ve isme sahip her ürün, farklı bir ürün çeşidi olarak kabul edilir. **Ürün dizisi** ise, bir ürün karmasını oluşturan, aynı tüketici grubuna, aynı tür araçlardan satılan ve birbiriyle yakın ilişkisi olan bir grup üründür. Örneğin farklı watt, beyaz-sarı ışık özellikte elektrik ampülü gibi

Şekil.4 Ürünün üç boyutu

- **Yeni Ürün:** Teknoloji ve sosyo-ekonomik yapının süratle değiştiği bu dönemde, ürünün yaşam süresi daha da kısalmakta ve de ürün devamlı yenilenme mecburiyetinde kalmaktadır. Dolayısıyla firmaların serbest piyasa düzeni içinde yaşamlarını devam ettirebilmeleri için ürettikleri ürünleri belirli dönemlerde gözden geçirip yeni ürünlerle destekleyebilmeleri veya mevcut özelliklerine yenilik (inovatif) ilave edebilmeleri gerekmektedir (Turgay, Tayfun 1994).

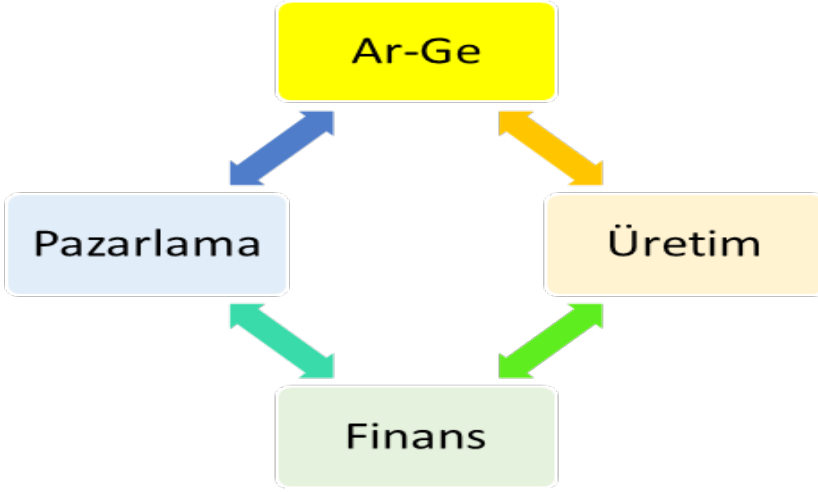
Geleneksel anlamda yeni ürün, pazarda daha önce satılmamış ticari mallardır. Yeni ürün kavramının geleneksel anlamda kullanılması terk edilmiştir. Çünkü değişen pazar ve rekabet şartları işletmeleri devamlı yenilikler yapan ve müşterilerinin değişen arzularına cevap veren dinamik kuruluşlar haline getirmiştir.

Klasik anlamda, işletmelerde yeni ürün olarak kabul edilen iki grup çalışma vardır. Bunlardan biri mevcut üründe yapılan değişiklikler, diğeri ise, tamamen yeni ürün meydana getirmektir. Mevcut üründeki değişimler; işletmenin ürünü daha iyi malzeme ve teknoloji kullanarak ömür ve kalitesinin artırılması, ürünün fiziksel yapısında, renginde ve ağırlığında değişimlerdir.

Tamamıyla yeni ürün meydana getirme ise; teknolojideki değişimlerden yararlanarak pazarda orijinal, yepyeni ve müşterilerin değişen arzularına cevap veren ürünler geliştirip, üretmektir. İşletmelerde bu tür çalışmalar karlı olduğu kadar, hayli riskli, zor, yaratıcılık ve büyük bir teknoloji gerektirir (Akçay, Okan. 1977).

Yeni Ürün Geliştirmede Çapraz Fonksiyonel Entegrasyon: Yeni ürün geliştirme stratejisinin başarısı (*Şekil.5*) pazarlama ve Ar-Ge'nin uyumlu bütünleşmesinden daha fazlasına bağlıdır. Üretim ve finansal eylemlerde Ar-Ge ve pazarlamayla birlikte kaynaklar, beceriler, perspektifler ve gerekli eylemler de incelenmelidir. Pazarlamanın Ar-Ge'ye doğru verileri iletmesi ve Ar-Ge'nin de müşteri ihtiyaçlarına uygun tasarım yapması gerektiğini göstermektedir. Fakat Ar-Ge aynı zamanda düşük maliyetle, yüksek kalite hedefini de tutturmalıdır. Ürün ve üretim süreci rekabetçi olabilmenin kalbi durumundadır. Eğer bir ürün düşük maliyet ve sonucunda uygun satış fiyatıyla yapılamaz, müşterilerin arzuladığı kaliteyi tutturamazsa pazarlama aşamasında, teknoloji ne kadar yenilikçi olursa olsun mevcut ürün satılamamaktadır. Finans, Ar-Ge, üretim ve pazarlama ile etkileşim içindedir. Eğer Ar-Ge üzerine yeterli harcama yapılmazsa, şirketin çekirdek teknolojisi oluşturulamamakta ve eğer yeterli yatırım yapılmazsa mevcut üretim süreci teknolojisi geliştirilememekte, ürün küresel kalite standartlarına ulaşamamaktadır.

Bununla birlikte fonlar genellikle kısıtlıdır ve kaynakların uzun vadede yeni ürün geliştirme yatırımını maksimize edebilmesi için finans kararlarının Ar-Ge, üretim, pazarlama stratejilerinin bütünleşmiş (entegre) düşünüldüğü bir sistem içinde alınması gerekmektedir. Ürün geliştirme fonksiyonlarının etkileşimi içerisinde, pazarlama girdileri geliştirme başında ve geliştirilen ürünün tanıtımında yani çıkışında en önemli konumdadır.

Şekil.5 Yeni Ürün Geliştirmede Çapraz Fonksiyonel Entegrasyon

Başlangıçta pazarlama, tasarım süreci içerisinde müşteriyi temsil etmektedir. Sonda ise pazarlama satmakta, reklam vermekte, özendirme çalışmaları yapmakta, dağıtım ve servisten sorumlu hale gelmektedir. Ar-Ge, ürün geliştirmenin ilk aşamalarında en önemli konumdadır ve çıkışa yakın bu konumunu yitirir. Tüm bu aşamalarda gereken fon, finans kararlarını gerektirmektedir. Şu da unutulmamalıdır ki bu fonksiyonlar arası sınırlar keskin ve kesin değildir. Birçok karar ve eylemler ortak sorumluluk ve yönetmeyi gerektirir ve tüm fonksiyonların beraber çalışması ile YÜG’de başarıya ulaşılabilir. (Urban ve Hauser, 1993)

4. Yeni Ürün Ve Kategorileri

Bir ürün birçok açıdan “yeni” olabilir. İlginç bir fikir yeni bir ürüne dönüşüp yeni bir ürün hayat seyrini başlatabilir veya mevcut ürün üzerinde değişikliklere de gidebilir.

Pazarlamada yeni ürünler geniş kapsamlı olarak ele alınır ve üç gruba ayrılır ki, bunlar:

- A. Buluş (icat) anlamında yeni ürün
- B. Pazar için yeni ürün
- C. İşletme için yeni ürün

A. *Buluş Anlamında Yeni Ürün*

Buluş anlamında yeni ürün, hiçbir pazarda bulunmayan ve herkesin buluş olarak nitelendirdiği bir üründür. Bu noktada ürün, gerçek anlamda yenidir ve pazarda o zamana kadar gizli kalmış talebi harekete

geçirmek amacıyla üretilir. Buluş anlamında yeni ürünler yüksek bilgi ve teknoloji gerektirdikleri gibi, satış başarısı bakımından da zengin pazarları gerektirirler. Bundan dolayı da, söz konusu ürünler, genellikle gelişmiş ülkelerde ortaya çıkar; denedikten sonra, diğer ülkelere doğru dağılırlar (Brassington ve Pettitt, 2000:340). Fotoğraf ve video çeken cep telefonlarının ilk defa pazara çıkışı ve yayılışı bu kategoriye örnek olarak verilebilir.

Burada genellikle o işletmenin yürüttüğü araştırmalar sonucu bulunduğu bir yenilik söz konusu olmaktadır. Bu durumda, yeni mamulün başarısın da etkili olacak şu iki sorunun cevabına dikkat edilmesi gerekecektir:

- A. Yeni ürün veya hizmet, halen mevcut veya oluşturulabilecek bir ihtiyaca cevap vermekte midir ?
- B. Kullanılması, bazı alışkanlıkların değişmesine ve yeni alışkanlık kazandırmaya yol açabilecek mi?

B. Pazar İçin Yeni Ürün

Diğer pazar veya pazarlarda mevcut olan bir ürünün, onun hiç bilinmediği bir pazara ilk defa sunulması halinde “Pazar için yeni ürün” söz konusudur. Bu durumda, ürünün halen mevcut olduğu pazarlardaki durumunun incelenmesi ve değerlendirilmesi, işletmeye oldukça ilgi çekici bilgiler sağlayabilir (Okuyay, 1975: 23). Bunun yanı sıra, ürünün sunulacağı bölge veya ülkenin özel şartlarının, piyasayı oluşturan tüketicilerin vasıflarının, mamulün başarısına ne gibi etkilerde bulunacağı da muhakkak incelenmelidir. Örneğin yıllar önce Türkiye pazarına ilk kez giren soğuk çay (ice-tea) o yıllarda pazar için yeni ürün olarak değerlendirilebilir.

C. İşletme İçin Yeni Ürün

Bunlar halen pazarda başka işletmelerce üretilen ve pazarlanan ürünler olup, işletmenin ürün karmasına ilk kez dahil etmek istediği ürünlerdir. Bu konuda karar vermeden önce pazarın doyuma ulaşmış olup olmadığı, ürün hayat seyrini ve ürünün hangi aşamada olduğu, çeşitli özelliklerinde değişiklik yapıp yapılmayacağı, yapıldığı takdirde pazarda başarılı olma şansı araştırılmalıdır (Yükselen, 2000:140) . Bunlara “taklit mallar” da denir; çünkü işletme pazarda denenmiş ve başarılı olmuş markaların benzerini üretme yoluna gitmektedir. Bunlar dışında, müşteri isteklerine göre özel ölçü, malzeme ve fonksiyonellik kazandırılmış özel ürünler işletme için yeni ürün olarak tasarlanır ve üretilir. Bu ürünlerde başarı için sürece, müşteri entegre edilmiştir. Karşılıklı görüşmelerle ilk defa üretilecek üründe başarı şansı yükselir. Bu durum açık İnovasyon olarak tanımlanır.

Yeni ürünlerin türlerine göre dağılımı konusunda yeni bir istatistik olmayıp, birçok yazar, ABD’li Booz, Allen ve Hamilton Danışmanlık Firması’nın 1980 yılında yapmış olduğu bir çalışmayı kaynak göstererek bu konuda alıntı yapmıştır (İslamoğlu, 1999:304). Buna göre yeni ürün çeşidi ve dağılımı **Tablo 1**’de gösterilmektedir. Tablodan da anlaşılacağı üzere bu istatistiklerde yeni ürünler altı kategoride toplanmaktadır (Kotler, 2001:162):

- i. **Dünya pazarları için yeni ürünler:** Bütünüyle yeni bir pazar yaratan yepyeni ürünler.
- ii. **Firma için Yeni ürünler:** Bir şirketin yerleşmiş bir pazara ilk defa girmesini sağlayan yeni ürünler.
- iii. **Mevcut ürün karmasına ilaveler:** Bir şirketin mevcut ürün karmasına eklenen yeni özellikte ürünler. Bu tür ürün yenilikleri, basitten karmaşık teknoloji kullanımı ve şekil değişikliklerine kadar uzanır. Bu tür ürünlerde örneğin, ürün paketinin daha küçük olarak değiştirilmesi şeklinde olabilir. Bu, yeni bir pazar nişine girişte ve müşteriler için satın alımı daha uygun hale getirmek şeklinde yapılabilir. Örneğin yoğurtların okul yemekhaneleri için uygun boyda ambalajlanması.
- iv. **Mevcut ürünlerin geliştirilmesi ve revizyonu ile elde edilen ürünler:** Genellikle, inovatif, yenilik içerir yada müşterilerin ihtiyaçlarına cevap verebilecek özel tasarlanmış ve üretilmiş ürünlerdir.
- v. **Yeniden konumlandırılmış ürünler:** Yeni pazarlar veya pazar bölümlerine sunulan ürünler. Bu ürünler sunulan yerel pazar için şekillendirilmiş, tatlandırılmış veya renklendirilmiş olanlardır. Demografik ürünler gibi.
- vi. **Maliyet indirimleri:** Düşük maliyetlerle aynı işi yapan yeni ürünler veya ürün formülünde bir takım değişiklikler yaparak sunulması. Ürünün hammaddesi maliyetli veya az bulunur özellikte ise, daha üstün özellikte ve kalitede daha az maliyetle üretilen ürünler gibi.

Tablo.1 Yeni ürün çeşidi ve dağılımı

YENİ ÜRÜN ÇEŞİDİ ve DAĞILIM ORANLARI		
Yeni Ürün Kategorileri	İstatistiki oranı %	Dağılım Sırası
Dünya pazarları için yeni ürünler	10	5
Firma için Yeni ürünler	20	3
Mevcut ürün karmasına ilaveler	26	1
Mevcut ürünlerin geliştirilmesi ve revizyonu ile elde edilen ürünler	26	1
Yeniden konumlandırılmış ürünler	7	6
Maliyet indirimleri	11	4

Sıklıkla yapılan yenilik çeşidi, var olan üründe iyileştirme (%26) ve var olan ürünlere revizyon (%26) şeklindedir. Bu ikisinin toplamı, yeni ürün çeşitlerinin %52'sini oluşturmaktadır. Yeni ürün ailesi oranı %20 gibi bir değerdedir. Bu türün pazardaki yenilik derecesi düşük, işletme için yenilik derecesi yüksektir. Maliyet düşürme ve yeniden konumlandırma şeklinde yapılan yeniliklerin oranı ise, %11 ve %7 gibi diğer çeşitlere göre oldukça küçük bir düzeydedir. Dünya için yeni ürün kategorisi, hem şirket hem de pazar yeri için yeni olduğundan masraf ve riski de beraberinde getirir. Bu kategori, %10 gibi düşük bir oranda kalmaktadır (İslamoğlu, A.H.,1999) .

Yeni ürün kavramını, sadece o mamulü üretecek işletme açısından ele alacak olursak, yeni ürün, işletmenin sunacağı yenilik derecesi bakımından aşağıdaki sınıftan birisine girecektir (Engin OKYAY, 1975):

- a. Yeni bir ambalaj,
- b. Yeni bir marka,
- c. Yeni ölçüler veya
- d. Yeni bir çeşit

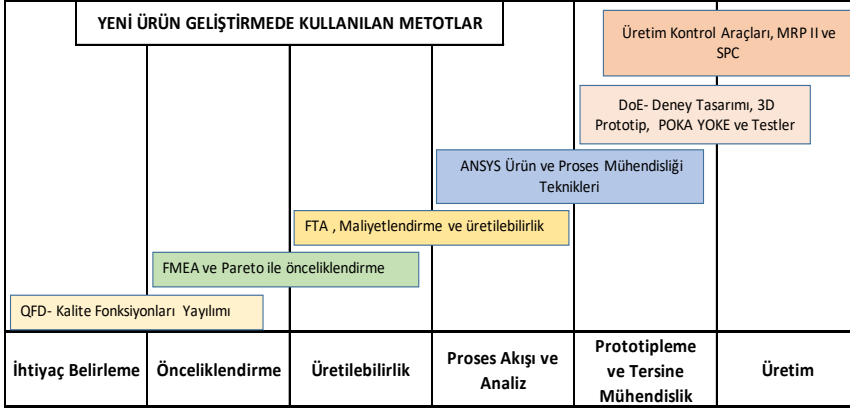
Firmanın mevcut ürünü üzerinde yapılacak ufak değişikliklerdir.

5. Ürün Geliştirmede Kullanılan Metotlar

Bir işletmede yeni ürün stratejisi saptanırken göz önünde bulundurulması gereken ana unsurlar ise şunlardır:

- I. İşletmenin genel stratejisi ile üretim, pazarlama, finansman ve satın alma fonksiyonlarına ilişkin stratejiler,
- II. İşletmenin faaliyet gösterdiği sosyo-ekonomik çevrede ve endüstri dalındaki olası gelişmeler,
- III. İşletme organizasyonunun mevcut ve potansiyel teknik ve ekonomik kapasitesi.

İşletmelerde izlenebilecek yenilik ve yeni ürün stratejisi denildiğinde, işletmenin amacını ya da amaçlarını gerçekleştirmek için yürüttüğü tüm faaliyetlerde yenilik yaratma ve bunun uygulanması süreçlerine ilişkin yollar ve yönetim kuralları yani bütünü anlaşılmalıdır (Baş,İ.Merih 1988).

Şekil.6 Yeni Ürün Geliştirme aşamaları ve kullanılan metotlar

Ürün geliştirme sürecinin her aşamasında farklı metotlara ihtiyaç duyulmaktadır. Şekil.6'da YÜG aşamaları, ihtiyaç belirleme aşamasından, üretime kadar süreçlerde yararlanılan ve halen günümüzde mevcut kullanılan bazı teknikler gösterilmektedir. Günümüzün gelişen teknolojileri ve yazılım programları bu süreçleri daha da kısaltacağı ve metotların çeşitleneceği düşünülmektedir.

6. Açık İnovasyon Ve Yeni Ürün Geliştirme

Son yıllardaki artan rekabet koşulları, Üretici ile müşterileri arasındaki ilişkiye yeni boyutlar kazandırmıştır. Zira müşteriler ne istediğini bilen durumdadır, hatta imalatçıyı yönlendirecek üstün teknoloji ve organizasyona sahiptir. Günümüzde müşteri sadece ürün ya da hizmeti satın alan konumdan çıkarak, aynı zamanda o ürün ya da hizmetin fikir aşamasından, pazardaki son kullanım sürecine kadar birçok belirleyici rolleri üstlenmiş durumdadır.

Kapalı (Geleneksel) İnovasyon da işletmedeki ürün/hizmet yenilik sürecine müşterilerin dahil edilmesi oldukça sınırlı iken, açık inovasyon da müşterinin dahil edilmesi (entegrasyonu) yenilik süreçlerinin başından itibaren, etkin rol verilmesi şeklindedir. İşletmelerin başarılı yeni ürün geliştirme ve inovatif ürün tasarımı için, önemli bilgilere ihtiyaçları vardır. İşletmeler açık inovasyonla müşterilerin yenilik sürecine entegrasyonu ve yeni bir ürün/hizmet farklılaşmasında onların ilgili ihtiyaçları hakkında gerek duyduğu bilginin sağlanması için en iyi çözüm bilgisi ve en önemli kaynak durumundadır. Diğer aşama ise bunun nasıl yapılacağıdır. Yani müşteri ihtiyacını belirlenmiş ancak yapımı aşamasında zaman, makine altyapısı yada operatör eksikliğini giderecek çözümler arar.

İşletmelerin pazar alanlarını genişletmek için farklı işletmelerin bilgi ve teknolojisi ile kendi bilgi ve teknolojisini birleştirerek pazarda daha fazla rekabet edebilmesi de açık inovasyona dâhildir. (Chesbrough 2006)

Açık inovasyon yaklaşımında, işin aşamalarında ihtiyaç duyulan bilgiler dış kaynakların dahil edilmesiyle kolaylaşır. Geleneksel inovasyonda, fikirden pazara kadar olan aşamalarda üretici ile potansiyel müşteri arasında karşılanmamış istekler, çok sayıda geri bildirim döngüleri oluşturarak önemli zaman kayıplarının oluşmasına ve maliyetlere neden olmaktadır. Böylece açık İnovasyon yaklaşımı, süreçlere müşteri entegrasyonu ile önemli zaman ve maliyet tasarrufu sağlar.

Bu çalışmamızda bu avantajlar dikkate alınarak hangi işletmelerde müşteri entegrasyonu ile açık inovasyonun uygulandığı yüz yüze görüşmelerle belirlemeye çalıştık ve bir özel kesici takım üreten firmanın destek sözü vermesi üzerine, uygulama süreçlerinde yeni ürün geliştirme ve yenilik (İnovasyon) yönetiminin nasıl yapıldığı üzerine bilgi desteği aldık. Örnek ürünler üzerinden çalışmalar üretim ve operasyon yönetimi kapsamında tanımlanmaya çalışıldı.

7. Firma Uygulaması

Müşterilerin ihale yada doğrudan teklifi üzerine sipariş açılır, daha sonra müşteri ile ilgili iletişim süreci başlar. Bu süreç aynı zamanda açık inovasyonun başlangıcıdır.

7.1. Tasarım Öncesi müşteri ile iletişim

Özel kesici takımdan, müşterinin ne işleyeceği, malzeme özellikleri, kesicinin kullanılacağı makine kapasiteleri ve özellikleri, imalatın resim ve ölçülerine göre veriler alınır, eksiklik varsa tekrar görüşerek eksiklikler giderilir.

7.2. Şartların belirlenmesi

Firma arşiv bilgileri taranarak, benzer ürün imalat süreleri, işleme zorlukları firma tarafından gözden geçirilerek, bir termin planı ve teslim tarihi ile yaklaşık fiyat önerisi şartları görüşülür.

7.3. Şartların gözden geçirilmesi ve değişiklikler

Müşteriden karşı öneri gelmesi durumunda, işletmenin mevcut kapasitesi, işleme teknolojisi gözden geçirilir, değişiklikler uygun ise yapılır, uygun değilse alternatifler tartışılır ve karar verilir.

7.4. Tasarım Aşaması

İnovatif ürün türü ise, benzer ürün ölçü ve kesici uç değişiklikleri CAD katı modeli, 2D imalat ve 3D resimleri hazırlanır. Müşteri onayı alınmak üzere gönderilir. Yeni ürün geliştirme ise, daha önce hiç yapılmadıysa yeni tasarlanmak üzere çalışma süreci başlatılır ve CAD’te ön katı modeli hazırlanır.

7.5. Tasarımın planlanması ve girdiler

Tasarımın kimin tarafından yapılacağı, hesaplamalar, analizler varsa firma dışı testler planlanır, müşteri iletişimi sonunda elde edilen veriler ve firma deneyimine göre girdiler tasarım için kullanılır.

7.6. Tasarımın Kontrolü, doğrulama, simülasyon analiz ve çıktısı

Tasarımı yapan, firma içi kontrolleri yapmak üzere diğer bir yetkili tasarımcıya çıktıları kontrol ettirir, mutlaka ikinci bir kişinin kontrolü şarttır. Hesaplamaların doğruluğu gözden geçirilir, onay alınır. Simülasyon tekniği, ansys, 3D prototip hazırlanır.

7.7. Tasarım değişiklikleri ve gözden geçirme sonuçları

Bu çalışmalar müşteri ile her aşamada gerek internet üzerinden gerekse karşılıklı Skype üzerinden yada yüz-yüze görüşülerek, tasarım değişikliği ve gözden geçirme sonuca bağlanır.

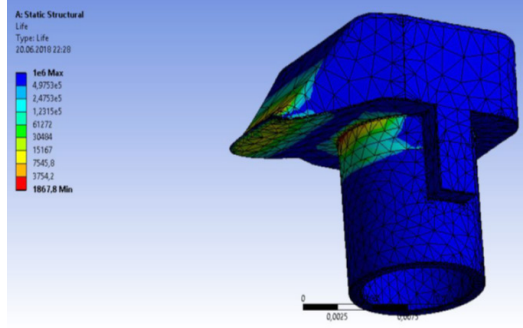
7.8. Siparişin teslim şartları ve müşteri onayı

Siparişin olası teslim tarihi, taşınma, ambalajlanma, korunma, sigorta vb. şartlar belirlendikten sonra Fiyat ve adet belirlenerek müşteri onayına sunulur. Onay alındıktan sonra üretim ve operasyonlar süreci başlar.

8. Firmanın Üretim Süreci

Yeni ürün geliştirme sonucu yada yenilik kapsamında müşteri onayı alan özel kesici takımın imalat prosesleri ve tezgah operasyonlarına geçilir.

8.1. Tasarlanan ürünün 3D prototipi ve imalat resimleri

Şekil 7. Ansys ile parça analizi ve riskli bölgeler

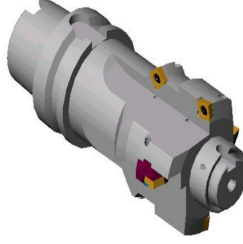
Şekil 8. Parçanın 3D prototip çıktısı

Ansys programında özel takıma ait hesaplamalar yapılarak, simülasyon programı kullanılıp kritik bölgeler belirlenir. **Şekil.7** Riskli bölgelerin tasarımı yeniden yapılır ve sonucun iyi olması durumunda 3D prototip çıktısı (**Şekil.8** alınır. İmalat resimleri ve ölçülerine göre üretim operasyonlarına başlanır.)

8.2. CNC’de prototip ve ürün imalatı

Bazen işleme zorluğu olan, konveks, konkav ve helisel yüzeylerin CAM programlarının kontrolü için kobay yada pivot adı verilen CNC prototipi üretilerek program kontrolü yapılır, programda yada işleme takımlarında düzeltme varsa yapılır ve açık inovasyon ile tasarımdan, imalata her aşamasında müşteri onayı alınarak gerçekleştirilen özel kesici takımın CNC’deki imalatına geçilir.

8.3. Kalite Kontrol ve sevkiyat

Şekil 9. Parçanın katı modeli

Ürüne ait imalat resim ölçüleri ve katı modeline (*Şekil.9*) göre, imalat esnasında her operasyon, yada bitmiş ürünün tamamı CMM’de ölçü kontrolüne tabi tutulur ve salgı, balans testlerinden geçirilerek, şartnamedeki performans değerleri onaylanır. Son kontrol formu ile birlikte sevkiyata geçilir.

8.4 Yenilik Yada Yeni Ürün Geliştirmede Başarısızlık Nedenleri

Burada başarısızlık nedenleri, tecrübelerle göre sadece firmanın faaliyetleri dikkate alınarak sıralanmıştır. Başka yenilik yada yeni ürün geliştirme süreçlerinde farklı yada ilave nedenler olabilir. Başarısızlık nedenleri olarak;

- Tasarımcının yada müşterinin eksik bilgi alıp-vermesi,
- Hatalı benzer ürün üzerinden tasarıma başlanması,
- Firma teknolojisinin, tasarlanan hassasiyete yetersizliği,
- Ürünün, tasarımcı tarafından iyi tasarlanmaması,
- Hatalı malzeme ve kalitesiz uç seçimi,
- İmalat proseslerindeki, planlanmayan zorluklar
- Üst yönetimin ilgisizliği vb. gösterilmiştir.

9. SONUÇ

İnovasyon yönetiminde, açık inovasyon ile yeni ürün geliştirme süreçleri uygulamalarda bazı benzer özellikler gösterir. Sistem farklılıkları firmadan, firmaya ve üründen ürüne değişiklik gösterir. Önemli olan alınan siparişin, zamanında, uygun fiyat ve kalitede, müşteri memnuniyeti ve sadakati oluşturacak şekilde yenilik veya yeni ürün geliştirme süreçlerinden geçirilerek teslim edilmesidir.

Bu çalışmamızda açık İnovasyon da müşterilerin yeni ürün gerçekleştirme sürecine hangi aşamalarda entegre edildiği ve bir firmada uygulama süreçleri olarak tanımlandı ve örneklerle açıklandı. Üretim ve operasyon yönetimi alanında araştırma yapacak olanlara uygulama aşamaları ve başarısızlık nedenleri sıralanarak, başka ne tür çözüm üretme çalışmaları yapılacağı hususunda yol göstermesi bakımından bu çalışmayı önemsiyoruz.

KAYNAKLAR

- Abdolmaleki K. ve Ahmadian, S.(2016). “The Relationship Between Product Characteristics, Customer And Supplier Involvement And New Product Development”. *Procedia Economics and Finance*, 36, 147-156.
- Akçay, Okan.(1977), Endüstri işletmelerinde Yeni Mamul Geliştirme ve Pazarlama Yönetimi Açısından Analizi, *Bursa İ.T.İ.A.* Yayın No.15, Ankara, s. 9.
- Barney, J.B. (2001), “Resource-Based Theories of Competitive Advantage: A Ten-Year Retrospective on the Resource-Based View”, *Journal of Management*, 27(6), 643-650.
- Baş,İ.Merih (1988) “İşletmelerde Ar Ge ve Yenilik Stratejileri”, *Verimlilik Dergisi*, Cilt 17, Sayı 2, Ankara, s.4-5.
- Baumol, W.J., (2002) *The Free Market Innovation Machine : Analyzing The Growth Miracle of Capitalism*. Princeton University Press.
- Brassington, F. ve Pettitt S., (2000). *Principles of Marketing*, Second Edition. Pearson Ed. Ltd., London.
- Calantone, R.J. & Benedetto, C.A. (1988). An integrative model of the new product development process. *Journal of Product Innovation Management*, 5, 201-215.
- Chesbrough H. (2006). *Open innovation: Researching a new paradigm* Oxford: Oxford University (S:15-33).
- Cooper, R.G. (1994). New products: The factors that drive success. *International Marketing Review*, 11(1), 60-76.
- Ecer, H., Canitez, M. (2004). *Pazarlamanın ilkeleri teori ve yaklaşımlar*. Gazi Kitapevi, Ankara, s.340.
- Efe, B., Efe, Ö. F., Kurt M., (2018) Ergonomik ürün tasarımına bütünleşik bir yaklaşım. *Sakarya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 22 (2), 192-202.
- Engin OKYAY, (1975)Yeni Mamul Kararları ve Türkiye’deki Uygulama, *İstanbul üniversitesi* Yayın No.2037, İstanbul, , s.6
- Gönüllüoğlu, S . (2015). Belirsizlik Ortamında Yeni Ürün Geliştirmeye İlişkin Portföy Oluşturulması. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* , (8).
- Gryna F. M. (2001). *Quality planning and analysis: from product development through use*. McGraw-Hill, New York,
- Gündüz Balpetek, F., Alay, E., Özdoğan, E. (2012). “Sürdürülebilir Kalkınma İçin Yaşam Döngüsü Değerlendirmesi ve Tekstil Sanayi Etkisi”, *Tekstil Teknolojileri Elektronik Dergisi* 6(2), 28-40.

- Ibusuki, U. VE Kaminski, P.C. (2007). “Product Development Process With Focus on Value Engineering and Target Costing: A Case Study In An Automotive Company”, *International Journal Of Production Economics*, 105(2), 459-474.
- İslamoğlu, A.H., (1999). *Pazarlama Yönetimi*. Beta Yayınevi, İstanbul, s.304.
- Kondo, Y., (2001). Customer satisfaction: How can I measure it? *Total Quality Management*,12(7), 867-872,
- Kotler, P. (1991). *Marketing Management: Analysis, Planning, Implementation and Control*, 7th ed., New Jersey: Prentice Hall.
- Kotler P., (2001). *A Framework for Marketing Management*. Prentice Hall Inc., New Jersey.s.162
- Kotler, P. & Keller, K.L. (2006). *Marketing Management* 12th ed., New Jersey: Prentice Hall.
- Kutlay, Aysun (1998), Ürün Geliştirme Faaliyetlerinin Yönetiminde, Proje Planlama ve Kontrol Tekniklerinin Kullanımı Eti Gıda A.Ş.’ de Bir Uygulama, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi* Eskişehir. S.3
- Lau, A.K. (2011). “Supplier and Customer Involvement on New Product Performance: Contextual Factors and An Empirical Test From Manufacturer Perspective”. *Industrial Management & Data Systems*, 111(6), 910-942.
- Leenders R. T. A. J., Engelen J. M. L. And J. Kratzer (2003), “Virtuality, Communication, And New Product Team Creativity: A Social Network Perspective”, *Journal Of Engineering And Technology Management*, 20, Pp. 69-92.
- Okyay, E., (1975). Yeni Mamul Kararları ve Türkiye’deki Uygulama. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi, Pazarlama Enstitüsü Doktora Tezi*, İstanbul.
- Öç, B. (2013). Sürdürülebilir Tasarım: Ürün Tasarımı ve Üretimi Temelinde Malzemelerin Geri Dönüştürülmesi Bilinci. (*Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*), İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Pado Güven (2017) “ Açık İnovasyonda Yeni Ürün Geliştirme İçin Müşteri Entegrasyonu” *IBAD Uluslararası bilimsel araştırmalar dergisi*, Cilt:2 Sayı:1, 75-85.
- Park, C., (2005). *New variant PhD; The changing nature of the doktorate in the UK*. *Journal of Higher Education Policy and Management*, 27: 189-207.
- Perreault W., D., Cannon J. P. ve McCarthy, E. J., (2013). *Pazarlamanın Temelleri*, Nobel Yayınları, McGraw-Hill&Irwin.
- Peter M. Kraushar, (1970).”*New Products And Diversification*”, London, Business Books Limited, S. 50-51.

- Sanders, N. R., Manrodt, K. B. (1994). *Forecasting practices in US corporations: survey results*. Interfaces, 24 (2), pp.92–100.
- Srinivasan, R., Brush, T. H. (2006). Supplier performance in vertical alliances: the effects of self-enforcing agreements and enforceable contracts. *Organization Science*, Vol. 17 No. 4, pp. 436-452
- Sivakumar, K. & Nakata, C. (2003). Designing global new product teams – optimizing the effects of national culture on new product development. *International Marketing Review*, 20(4), 397-445.
- Stanton., William J. (1989) *Fundamentals of Marketing*, Seventh Ed., Mc. Graw-Hill International Book Company, s.179.
- Turgay, Tayfun (1994) “Yeni Ürün Düşüncesi ve Firmalar Açısından Etkinliği” , *Eskişehir A.Ü.İ.İ..B.F. Dergisi C:XII*, Sıra:1-2, s.65 .
- Urban, G. L., and Hauser, J. R., (1993), *Design and Marketing of New Products*, 2nd Ed, Prentice Hall _nc, New Jersey, 152-318.
- Varela, J. ve Benito, L. (2005). “New Product Development Process in Spanish Firms: Typology, Antecedents and Technical/Marketing Activities”. *Technovation*, 25(4), 395-405.
- Yükselen Cemal., (2015). *Pazarlama - İlkeler - Yönetim - Örnek Olaylar*. Detay Yayıncılık, Ankara.

Bölüm 18

GELENEKSEL MEDYADAN YENİ MEDYAYA DÖNÜŞÜM SÜRECİ: TWITTER GAZETECİLİĞİ ÖRNEĞİ

Pınar SEVGİNER¹, Sevim ERGÜN²

-
- 1 Doktora Öğrencisi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı,
 - 2 Doktora Öğrencisi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı,

GİRİŞ

Yeni iletişim teknolojilerinin getirdiği yenilikler birçok alanda değişikliğe ve dönüşüme sebep olmuştur. Bu yenilikler habercilik alanına da çeşitli gelişmeler getirmiştir. Haber mektuplarıyla başlayan serüven gazeteler, dergiler, radyo ve televizyon ile devam etmiştir. Sonrasında ise internetin ortaya çıkması ve bilgisayarların yoğun olarak kullanılmaya başlanması ile habercilik alanında dönüşümler yaşanmıştır. Radyo ve televizyon gibi kitle iletişim teknolojilerinin insanlara ulaşması ve yaygın olarak kullanılması on yılları bulurken internet tabanlı iletişim teknolojileri ise kısa süre içinde yayılma olanağı bulmuştur. (Eldeniz, 2010, s. 19) Bunun sebebi ise gelişen teknolojilerin kullanıcı dostu olması ve mobil teknolojilerin hemen herkes tarafından ulaşılabilir olmasıdır.

İnternetin günlük hayatta yoğun olarak kullanılması ile iletişim ortamlarında internete taşındığını söylemek mümkündür. İnternetin ilk dönemlerinde web yapısı statik bir haldedir. Kullanıcı içeriklere ulaşabilmekte ancak herhangi bir katkı veya değişiklik yapamamaktadır. Bu dönem web 1.0 olarak adlandırılmaktadır. İnternet üzerinde etkileşim olarak adlandırılacak uygulamaya e-posta gönderip alma örnek olarak verilebilir (Eldeniz, 2010, s. 20-21) internet tabanlı teknolojilerin gelişmesi sonrasında web 2.0 dönemine geçiş yaşanmıştır. Bu dönemde internet ortamında etkileşimin arttığını söylemek mümkündür. Kullanıcı artık pasif durumdan aktif duruma geçiş yapmıştır. Web 2.0 ile kullanıcının konumu değişmiş ve kullanıcılar içerik üretimine katkıda bulunmaya başlamıştır. (Çizmeçi, 2015, s. 85)

İnternet ortamında meydana gelen bu değişiklik ve yenilikleri Özçağlayan ise şöyle tanımlamaktadır: “*Web 2.0 dönemi ile gelişen İnternet artık üzerinde sosyal ağların, çevrimiçi toplulukların kurulduğu ve bu ağlar ve topluluklarda yer alan kullanıcılara içerik üretimi yanında, üretilen içeriği sürekli olarak güncelleme ve yeniden üretme olanağı da sağlamıştır.*” (Mehmet Özçağlayan, 2009, s. 4) Özçağlayan’ın da ifade ettiği gibi web 2.0 teknolojisi ile bugün yeni medya platformları olarak ifade edilen Bloglar, Wikiler ve sosyal paylaşım ağları ortaya çıkmıştır. Bütün bunların temelinde etkileşimli iletişim vardır. Çünkü kullanıcılar içerik üretebilme, yorum yapabilme, paylaşabilme, beğenme gibi birçok özelliği bu sayede kullanmaktadır. Bu özelliklerin yaygın olarak kullanılmaya başlanması ise yeni medya olarak ifade edilen bir gazetecilik türünün ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Dijital gazetecilik olarak adlandırılan bu kavramı Kawamoto şöyle tanımlar: “*Haberin üretim, araştırma, dağıtım safhalarının dijital teknolojiler kullanılarak yapılması ve sonrasında yine dijital tabanlı ortamlarda internet kullanıcılarıyla paylaşılmasıdır*” (Kawamoto,

2003, s. 3) Kawatomo'un bahsettiği gibi artık haberin her aşaması dijital ortamlarda yapılabilen ve yine dijital ortamlarda kullanıcılara sunulabilmektedir. Ancak bu dijitalleşme ve teknolojilere ulaşım yurttaş gazetecileri de ortaya çıkarmıştır.

Mobil teknolojilerin gelişmesi ve her cebe bir fotoğraf makinasının girmesi ile haberi tüketimi yapan bireyler aynı zamanda haber üretim sürecine de dahil olmuştur. Çektikleri, gördükleri olayları blog, wikiler ve sosyal paylaşım ağları üzerinden paylaşarak birer yurttaş gazeteciliği sürecine katkıda bulunmaktadır. Medya profesyonellerinin olmadığı veya muhabirlerin olay yerine gitmesi öncesinde geçen sürede, olay yerinde bulunan veya gözlemcisi olan yurttaşlar tarafından fotoğraf veya bilgi paylaşımı yapılabilir. Son yıllarda yaşanan birçok olay veya doğal afette geleneksel medya yerine ilk bilgi paylaşımı olay yerinde bulunan kişiler tarafından yapılmıştır. Buda yeni medyanın kullanımı ve şekli konusunda birçok tartışmayı beraberinde getirmiştir.

Yeni medyanın doğmasında ana etmen internete aittir. Sosyal medya kanallarında, tek taraflı iletişim yerini etkileşimli iletişime bırakmıştır. Geleneksel medyayla yeni medyanın arasındaki en belirgin farklardan biri de paylaşımların monolog yapıdan ziyade etkileşimli diyalog halinde olması; bu diyalog unsurunun da izleyici/takipçi açısından daha cazip kılınması olarak gözükmektedir. Paylaşım ağları sayesinde, dünyanın farklı coğrafyalarından milyonlarca insanın hızlı iletişim kurmalarına olanak sağlanmıştır. Laughey'in (2010: 19) ifadesiyle yeni medya, internet teknolojisinin öncesinde ya da yaygın olmadığı dönemlerde hayal dahi edilemeyen bir büyüklük ve açıklık düzleminde, milyonlarca insanın haberleşebilmesini ve her tür iletiyi paylaşabilmesini olanaklı hale getirmektedir.

Aydoğan ise şöyle ifade etmektedir: "*yeni medya düzeni açık, ağ tabanlı, sınırsız, etkileşimli ve merkezsizleşmiş bir yapıya sahiptir. Ses, görüntü, ve veri içeriklerini etkileşim ögesini de içerecek şekilde bir arada toplayan yeni medya, bu yönüyle geleneksel medyadan ayrılmaktadır.*" (Filiz Aydoğan, 2013, s. 216) "*Sosyal medya kullanıcılara enformasyon, düşünce, ilgi ve bilgi paylaşım imkanı tanıyarak karşılıklı etkileşim yaratan çevrimiçi araçlar ve web siteleri için kullanılan bir terimdir.*" (Kuşay, 2010, s. 67)

Haluk Geray ise, internetin kısa sürede gazetecilik için yeni olanaklar sunma sürecini şöyle değerlendirmiştir: "İnternet kısa sürede medya ortamını ve iletişim pratiklerini etkilemiş ve geleneksel gazetecilik ortamı yavaş yavaş internet gazeteciliğine evrilmiştir. Geleneksel medya gazeteciliğine göre; daha hızlı ve pratik olması, kullanıcı yani okuyucuyu interaktif pozisyona getirmesi ve zaman ve mekândan sınırsız olması

nitelikleriyle internet gazeteciliği tercih sebebi olmaktadır. İnternet gazeteciliği ile geleneksel gazetecilik; kurum yapıları, pazara giriş olanakları, haber üretim yapıları ve etkileşim alanlarında da birbirinden farklılık göstermektedir.

Yeni medya, geleneksel medyadan farklı olarak enformasyonun geniş kitlesel paylaşımına fırsat tanımaktadır. Özellikle okurun, tepkisini aracısız bir biçimde anında verebilme imkânına sahip olarak haber yapım sürecine de doğrudan etki etmesi, internet gazeteciliğinin önemini artırmaktadır. Ayrıca yeni medyanın göreceli olmakla birlikte geleneksel medyaya nazaran daha masrafsız ve daha geniş bir hedef kitleye sahip olduğu görülmektedir (Geray, 2003: 17, 19).

Yeni medyanın gazeteciliğe olan etkisine bakıldığında, geleneksel işleyişinden büyük ölçüde değişen ve kendi içindeki dönüşümünde modern haber toplama-yayma dinamiğinin yanı sıra etik kaygılar barındıran yeni bir yapı karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, John Vernon Pavlik (Demir, 2013: 83-84) dijital teknolojinin büyük ölçüde gazeteciliğin biçimini değiştirdiğini ve bu anlamda demokrasiye olan etkilerinin oldukça derin olduğunu vurgulayarak eleştirel analizini beş olası etki üzerinden kurmaktadır:

1. Geleneksel gazetecilikteki bozulma ve değişim profesyonel çalışanların, deneyimli gazetecilerin ve başta yerel gazeteler olmak üzere büyük şehirlerdeki haber kuruluşlarının kaybına yol açmış fakat bununla birlikte sektörde teknolojik yeniliklere yavaş yavaş uyum sağlanmıştır.

2. Dijital uçurum (örneğin; dijital teknolojinin maliyetli olması sebebiyle, zenginler ve yoksullar arasındaki bilgi teknolojisine ulaşma arasındaki uçurum gittikçe genişlemektedir. Bu uçurum, oy verme ya da buna benzer önemli konularda karar verme zamanı geldiğinde, vatandaşların bilinçli davranabilmesini engellemektedir çünkü ulaşılan haber ve bilgi sınırlıdır.

3. Güçlü mesajlar (örneğin hikâye anlatımı, etkileşimli ve isteğe bağlı olarak oluşturulan multimedya sistemleri ile vatandaşlara haberi ve bilgiyi daha güçlü bir biçimde vermektedir. Böylece bilgi edinme ve öğrenme isteği artabilmektedir.

4. Hükümetin şeffaflığı (örneğin; Wikileaks ve diğer ağ tabanlı bilgi kaynakları, kamu kaynaklarına daha fazla erişim sağlamaktadırlar.

5. Sivil katılım (örneğin; 2011 yılında yaşanan sözde Arap baharında, etkileşimli ağ tabanlı medya veya sosyal medya, halkı pasif ve kayıtsız bir şekilden çıkararak aktif ve katılımcı bir şekle dönüşmesini sağlamıştır.)

Bireyler artık, daha baskın bir şekilde, yeni medya mecraları kanalıyla habere ulaşmayı tercih ederken, bu süreç gazeteciliğe dair avantajlarının yanı sıra bazı sorunları da beraberinde getirmektedir. Yeni medyada haberler, fotoğraf ve videolar; YouTube, Twitter, Facebook, Instagram gibi sosyal paylaşım ağlarından son derece hızlı bir şekilde dünyaya aktarılabilir. Yeni medya alanının gazetecilik açısından en avantajlı noktası, haber iletişim sürecindeki “hız” olarak yorumlanmaktadır. Anında haber iletme özelliği ve 7 gün 24 saat boyunca paylaşımda bulunma imkânı sayesinde, haberi çok daha hızlı bir şekilde izleyiciye ulaşılabilmektedir.

Yeni medyanın geleneksel medyayı hayli geride bırakacak çeşitli avantajlara sahip olduğu yadsınamaz gerçeklik olmakla birlikte, haberi doğrulamadan yayınlama ve geri çekme örnekleri de sıklıkla yaşanmaktadır. Geleneksel gazete yayıncılığında, içerik üretildikten ve basılı olarak yayımlandıktan sonra herhangi bir değişiklik yapmak söz konusu değildir ancak yeni medya kanallarında her an değişiklik yapmak ya da haberi yayından kaldırmak mümkündür. Gazeteci, zamana karşı yarışırken haberi tekrar gözden geçirmek, etraflıca düşünmek için vakit kalmamakta; hız uğruna kolaylıkla hataya sürükleyebilmektedir.

Haberi ilk yayınlayan olmak isterken, özellikle internet ortamının kaygan zemininde, büyük hatalar yapılabilmektedir. Bu durum özellikle sosyal medya olarak adlandırılan sosyal ağlar üzerinde yaşanmaktadır. Yanlış fotoğraf ve bilgi paylaşımı kısa süre içinde binlerce kişiye ulaşabilmektedir. Haberin doğrulama süreçleri tamamlanmadan yapılan bu paylaşımlar ciddi zararlara sebebiyet verebilir. Ayrıca yine olay yerinde yapılan paylaşımlarda özellikle fotoğraf paylaşımında kişilerin hakları gözetilememekte haberi veya olayı ilk paylaşma dürtüsü istenmeyen olayların yaşanmasını da beraberinde getirmektedir. Suçlu diye yanlış kişilerin fotoğraflarının paylaşımı, vücut bütünlüğü olmayan bedenlerin paylaşımı veya kötü içerikli fotoğrafların paylaşımı bunlara örnek olarak verilebilmektedir.

Sosyal ağlar içinde özellikle haber paylaşımında üst sıralarda bulunan twitter çalışmanın örnekleme olarak seçilmiştir. Haber ve görüntü paylaşımında gazeteciler ve sıradan insanlar tarafından tercih edilen bu sosyal paylaşım sitesi birçok olayda ön plana çıkmıştır. Özellikle 2011 yılında Arap baharı olarak adlandırılan ve Ortadoğu coğrafyasında meydana gelen protestolarda twitter gibi sosyal ağların etkisi görülmekte ve sosyal ağların yaşanan olayları uluslararası mecraya duyurma noktasında etkili olarak kullanıldığı ifade edilmektedir. Ancak yaşanan olayların sosyal medya devrimi olduğunu söylemek oldukça güçtür. Halkın haberleşme, buluşma ve yaşananları aktarma gibi durumlarda sosyal medyadan yardım aldığı bir gerçektir. Ancak yaşanan olayların siyasi, ideolojik ve halktan bağımsız olarak yalnızca sosyal medyaya bağlanması yanlıştır. Bir olayı

sosyal medya devrimi olarak vermek yerine sosyal medyanın da aktif olarak kullanıldığı bir vaka olarak vermek daha doğru olacaktır.

Geleneksel medyanın yetersiz kaldığı veya ideolojik, ekonomik, siyasi bağlantılarından dolayı görmek istemediği vakaların sosyal medyada paylaşıldığı ve buralarda ses getirdikten sonra geleneksel medya tarafından haberleştirilmek zorunda kaldığı görülmektedir. Burada geleneksel medyanın da sorgulandığı bir durum söz konusudur. Kullanıcılar geleneksel medyanın görmediği veya üstünü kapatabileceği olayları sosyal medyadan paylaşarak bir bakıma alternatif bir medya oluşturmaktadır. Sosyal medyanın toplumsal olaylarda haberleşme aracı olarak kullanılması yanında taciz, şiddet, kayıp veya geleneksel medyanın görmediği olayların paylaşımı noktasında bir alternatif olmuştur. İşte bu çalışmadan bu tarz olaylar verilerek twitter gazeteciliğe olan katkıları irdelenecektir.

Twitter Gazeteciliği

İnternet sayesinde habere ulaşma ve aktarma hızı gazetecilik için büyük önem taşıırken, iletişim teknolojisindeki yenilikler gazetecilik mesleği açısından alternatif alanlar yaratılmasına olanak sağlamıştır. Teknolojide yaşanan gelişmelerle bireysel gazetecilik gelişimi de sağlanmış, akıllı telefonlara (iPhone ve Android telefonlar) ve tabletlere sahip twitter kullanıcıları tweet atmaya hazır yurttaş gazeteci haline gelmiştir. Mobil cihazlar aracılığıyla yapılan yayıncılık günümüzde haber medyası için vazgeçilmez bir unsur olmuştur. Bu araçlar vasıtasıyla geleneksel medyadan daha hızlı şekilde haber verebilme, anında olay yerinde canlı yayın yapabilme gibi avantajlara sahiptir. Teknolojideki ilerlemelerle, haber olgusu artık geleneksel medyanın tekelinden çıkmış haldedir.

Bu noktada Twitter, diğer ağlara göre toplumsal anlamda daha önemli bir rol oynamaktadır. Özellikle dünya genelinde yaşanan pek çok olayda ilk haber kaynağı ve haberin yayıldığı bir alan olmuştur. Hudson nehrine düşen uçak, İngiliz Kraliyet düğününün ilanı, Whitney Houston'ün ölümü, Usame bin Ladin'in saklandığı eve operasyon gibi pek çok olay ilk kez Twitter'dan duyulmuştur (Saka, 2012: 10).

Yeni iletişim teknolojilerinin ve internetin gelişmesine paralel olarak, gazetecilik pratiğindeki dönüşümü; haber toplama ve yayma alanlarında da görmekteyiz. İçinde bulunulan ağ toplumu sayesinde fiziksel uzaklıklar ortadan kalkmış, bireylerin istediği zaman istediği bilgiye ulaşımında kolaylık sağlanmıştır. Özellikle sosyal medya mecraları arasında, gazetecilik faaliyetlerinin yürütülmesi açısından, ön plana çıkan Twitter, dünya genelinde yoğun bir şekilde kullanılmaktadır. Twitter hesabına sahip

olan bireyler istedikleri haber kaynaklarını takip edebilir, paylaşabilir ve yorum yapabilir, aynı zamanda diğer kullanıcılarla etkileşimli diyalog halinde olabilirler.

Bilgi teknolojisinde yaşanan bu gelişmeler neticesinde, kişilerin kendilerini rahatlıkla ifade edebilecekleri platformlar artış göstermiştir. Bu alanların başında gelen sosyal paylaşım ağlarından Twitter kapsamlı bir mikroblog sitesi olarak tanımlanabilmektedir. 2006 yılında Jack Dorsey tarafından San Francisco’da temelleri atılan Twitter, “Twitter” adıyla hizmet vermeye başlamış daha sonra günümüzdeki ismini almıştır. Twitter, 140 karakterlik metinler yazmaya, ses, görüntü, veri paylaşmaya olanak sağlayan yeni nesil iletişim ortamıdır. Twitter kullanıcıları birbirlerine karşılıklı olarak mesaj gönderebilmekte, ülke ve dünya gündeminden haberdar olabilmektedir. Başlangıcında 140 karakterle düşünceleri açıklama aracı olan twitter; 2017 yılının Eylül ayında, karakter kullanım sayısını güncelleyerek 280’e çıkartmıştır. 2015 yılında Twitter’ın Periscop’u satın almasıyla birlikte de canlı yayın özelliği taşınmış oldu. Bu sayede “hızlı - anında yayıncılık – son dakika” haber aktarımı adına geleneksel medyanın önüne geçilmiş oldu.

Kurulduğu 2006 yılından bu yana, tüm dünyada gazetecilerin aktif olarak kullandığı, profesyonel gazeteciler haricinde yurttaş gazeteciliği tarafından da rağbet gören Twitter’ın, gazetecilik ortamını sosyal medyada temsil eder hale geldiği görülmektedir. Twitter’daki kayıtlı kullanıcıların toplamı 1,3 milyar olarak tahmin edilirken, dustinstout.com tarafından açıklanan 2019 yılı verileri ise aşağıdaki tabloda gösterilmektedir:³

Günümüzde Twitter’da, aylık olarak, 330 milyondan fazla aktif kullanıcı bulunmaktadır. Twitter günlük aktif kullanıcılar 134 milyonken, Her gün 460.000 yeni twitter hesabı kaydedilmektedir. Günlük tweet sayısı ise 140 milyondan fazla olup bir haftada bir milyar tweet eklenmektedir.

Öte yandan Twitter, düşüncelerinin toplum tarafından onaylanmıyacağı farkında olan; azınlıkta kalıp dışlanacak olsa da görüşlerinden ödün vermeden paylaşanların mecrası olarak da önemli bir alan açmıştır. Bu haliyle de Twitter hem farklı hem de benzer görüşlerin yer bulabildiği sosyal medya mecralarının başında gelmektedir. Fikrinin kabul görmeyeceği korkusunu taşıyan bireylerin dahi bu ortamda yer aldığı ve

3 <https://dustinstout.com/social-media-statistics/>

sosyal medya aracılığıyla görüşlerinin dile getirdiği görülebilmektedir. Katılımcılar her ne kadar birbirlerini tanınmasalar da benzer görüşleri savunmaları dolayısıyla sosyal medya kanalı aracılığıyla birlik oluşturmaktadırlar. Kimi zaman bu birlik halinde çıkan sesler gündem belirlemede etken olmaktadır. Şahit olunan durumun twitter üzerinden paylaşılması ve kamuoyu oluşturulması, siyasi gelişmelere dair fikir beyan edebilme, ana akım medyada gizlenen gerçeklerin görünür kılınması dolayısıyla haber verme aracı olarak geleneksel medyadan daha etkili görülmesine neden olmaktadır.

Günümüzde, yeni medyayla birlikte ivme kazanan internet gazeteciliği de kendi içinde evrilerek literatüre yeni kavramlar eklenmesine neden olmuştur. Bu çalışmada ele alınan yurttaş gazeteciliği ve twitter gazeteciliği kavramları hem birbirleriyle etkileşimde bulunmakta, hem de ayrışmalar göstermektedir. Yurttaş gazeteciliği, iletişim teknolojilerinin gelişimi neticesinde ortaya çıkmış ve yeni medya alanında önemli bir faktör olma imkanı elde etmiştir. Tekin'in (2013: 89'dan aktaran Kuyucu 2014) tanımına göre, Yurttaş gazeteci kavramı görüntü üretme, metin yazma, bilgilendirme ve bunu sosyal medyada paylaşma konusunda aktif olan bireyler için kullanılmaktadır. Yurttaş gazeteciliği kavramı olarak ilk kez doksanların başında ABD'de tartışılmıştır. ABD'de 1988 başkanlık seçimleri sırasındaki medya sunumlarının etkisiz kalması ve seçime katılım oranının çok düşük olması, bir yandan sosyal bilimcileri bu durum üzerine düşünmeye sevk etmiş ve diğer yandan da gazetecileri yeni arayışlara yöneltmiştir. Bu arayışlar ve ABD'deki liberal sistemin tartışılır hale gelmesi, Yurttaş gazeteciliği kavramının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Amerikan demokrasisinin iyi işlemediği yönündeki sorunlara çözüm olarak, haber örgütleri ile medya arasında güvene dayanan ilişkilerin kurulması ve katılımcı yurttaşlar ortaya çıkarılması için bu gazetecilik türü önerilmiştir (Uzun, 2006: 634den aktaran Uçar: 2017). Yurttaş gazeteciliğinin bir pratik olarak ortaya çıkışına ise, J.F. Kennedy suikastını amatör kamerayla çeken Abraham Zapruder örnek olarak sunulmaktadır (Saka, 2012: 10'dan aktaran Uçar, 2017: 669).

Yurttaş gazeteciliğinin temel nitelikleri şu şekilde sınıflandırılabilir (Cangöz, 2008: 137-143):

- Haber anlatısını 5N+1K'nın ötesine taşımak.
- Akredite haber kaynaklarından bağımsız hareket edebilmek.
- Haber kaynaklarını nicel olarak genişletmek.
- Halkı habere dâhil etmek (demokratik açılım anlamında).

- Sadece kent (merkez) odaklı değil çevre kasaba - köy odaklı habercilik.
- Halkın gözü, kulağı ya da sesi olmak yerine, sesini bizzat duyurmasına olanak sağlamak.
- İnsani değerleri ön planda tutan habercilik anlayışını benimsemek: Bölgesel, etnik, dinsel, cinsel vs. ayrımcılığın önüne geçmek.
- Medya ortamlarını halkın sorunlarının tartışılabildiği kamusal alanlara dönüştürmek.

Yeni medya kanalları yurttaş gazeteciliğinin önünü açarken, profesyonel gazetecilere görece daha özgür bir zemin hazırlamıştır. Ancak yapılan hatalar, etik ihlaller ve hıza dayalı rekabet gibi etmenler dolayısıyla da güven sorunuyla karşı karşıya kalınmıştır. Profesyonel gazetecilerin kimi zaman itibar kazandığı, kimi zaman da itibar kaybına uğradığı twitter mecrasındaki takipçiler için güvenilirliğin ön planda olduğu görülmektedir.

Twitter merkezli gazetecilik yeni medyanın kattığı yeni özelliklerle beraber, haber yaratmanın yönetiminde gazetecilere özgü uygulamaların şeffaflığını da içine alarak, gazetecilik normlarını değiştirmektedir. Twitter hem gazetecilik uygulamalarındaki değişiklikler hem de bireysel gazeteciliğinin kullanılması bakımından belirgin bir biçimde gazetecilik ile özdeşleşmiştir. Twitter'ın ilginç bir tarafı da, "çevresel" yani haberin her zaman mevcut olduğu bir haber ortamı olma fonksiyonudur (Hermida, 2010:210'dan aktaran Kuyucu, 2014: 160). Tanımdan da anlaşılacağı üzere, twitter gazeteciliği adı verilen gazetecilik türü; twitter merkezli olup yeni bir habercilik anlayışına ivme kazandırmıştır.

Twitter üzerinden haberlerin paylaşılması, bilginin yaygınlaşması sonucu toplumsal örgütlenme ve gündem yaratma olaylarında hem Türkiye'de hem de dünyada çarpıcı örnekler yaşanmıştır. Örneğin, 2011 yılında, Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da gerçekleşen "Arap Baharı'nda" twitter başlıca haber kaynağı haline gelmiştir. Bir diğer örnek de Eylül 2013'te, sosyal medyada Suriye'deki kimyasal silah kullanımının video görüntülerinin hızla yayılmaya başlamasıdır. Dolaşıma girdiği anda küresel çapta ilgi gören video sayesinde, dünya kamuoyunun ve ana akım medyanın dikkatini çekmiştir (Perreault ve Stanfield, 2018). Türkiye'de yaşanan 2013 yılındaki "Gezi Parkı Eylemleri", yine aynı yıl Aralık ayında yapılan "17 Aralık Operasyonu" ve 2014 yılındaki Soma Faciası olayları twitter'ın haber mecrası olarak ülkemizde yoğun kullanıldığı dönemlerin başında gelmektedir.

Ana akım medyada yer verilmeyen ancak kamuoyuna mal olmuş davaları izleyerek kendi twitter hesabından paylaşımlar yapan gazeteci Elif Ilgaz ve Kumru Başer, Türkiye’de twitter gazeteciliğini ilk kez başlatan isimler olarak gösterilmektedir. Ilgaz’ın gazeteciliğinin içinde bulunduğu duruma ve twitter gazeteciliğine dair yorumu ise şöyle: “Türkiye’de son dönemde büyük bir korku imparatorluğu yaratıldı. Bunun ilk icraatlarından biri de gazetecileri susturmak oldu. Muhafız gazeteciler birer birer tutuklandı, cezaevine atıldı. Aylar süren bekleyişin ardından çıkan iddianamelerde gazetecilik ve gazetecilik faaliyetleri yargılandı. Ama bu haberi ne gazeteler gördü, ne de televizyonlar. Tutuklanmayan gazeteciler ise, teker teker işten çıkarıldı. Onların da haberleri yapılamadı. Şu an ana akım medyada bir elin parmaklarını geçmeyecek sayıda gazeteci kaldı.

İşte böylesi bir dönemde ‘twitter gazeteciliği’ doğdu. İlk kez bir davayı canlı aktarmayı arkadaşımız Kumru Başer başlattı. O gün ‘twitter camiası’ Hopa Davası’nı tüm detaylarıyla ondan takip etti. Sanırım bu dünyada da bir ilkti. İlk kez bir dava Twitter’den hem de 12 saat boyunca ‘canlı’ verildi. Yine aynı gün ben de Cihan Kırmızıgül’ün Puşi Davası’nı Beşiktaş Adliyesi’nden aktardım. O günden sonra gittiğimiz davalardan hepimiz haber geçmeye başladık. Son olarak ben ve arkadaşlarım Oda TV Davası’nı takip ettik. Giderek tecrübe kazandığımızdan sekiz duruşmalık bu seri davayı bir grup arkadaşımız da İngilizceye çevirerek tüm dünyaya duyurdu. Böylece Oda TV Davası, Türk basınında bulamadığı yeri, yabancı basında buldu. Görünen o ki, gazete patronları devlet ihalelerine girdiği, başbakan düzenlediği toplantılarla gazetecilere ‘mesleklerinin sınırlarını’ çizdiği yani basın özgürleşemediği sürece bizler haberlerimizi bu yeni mecradan, twitter’den yapmayı sürdüreceğiz. Yaşasın twitter gazeteciliği!⁴

Yine Twitter’da Metin Cihan tarafından gündeme getirilen Rabia Naz olayında twitterin çok tekili olduğu görülmektedir. 11 yaşındaki bir kız çocuğunun ölümü üzerindeki şüpheleri yine kızın babası tarafından aydınlatılmaya çalışılmasını konu alan haberlerin geleneksel medya tarafından görülmediği veya üstünün kapatılmaya uğraşıldığı anda twitter alternatif bir yayın alanı olmuştur. Olayın adli makamlarca daha ayrıntılı araştırılması ve geleneksel medyada gündeme gelmesi Metin Cihan’ın twitleri üzerinden olmuştur. Ve bu twitlerin binlerce retweet alması olayın gündeme gelmesini sağlamıştır. Ancak sonrasında kendisi hakkında soruşturma açılmış ve yurtdışına çıkmak zorunda kaldığını kendi twitter hesabından açıklamıştır.(Ajansı, 2019) Yine twitter üzerinden duyulan Şule Çet isimli genç kadının başına gelenler, Şule Çet’in abisinin attığı tweetlerin yayılması ile gündeme gelmiş ve kampanyalar başlatılmıştır.

4 <https://www.birgun.net/haber/twitter-adliyeden-bildiriyor-60168>

Birçok avukat ve kadın derneği davaya müdahil olmuş ve dava ile ilgili delillerin yeniden incelenmesi sağlanmıştır. (Change.Org)

Türkiye’de Twitter üzerinden gazetecilik yapan profesyonellerin çoğunun ana akım medyada işlerine son verilmiş ve artık, kendine yer bulamayan gazeteciler olduğu görülmektedir. Gazetecilik pratiğinin, yeni medya düzenine uyumlandığı günümüzde sosyal medya kanallarından haber içerik üretmek ve paylaşmak etkili hale gelirken, özellikle twitter üzerinden haberlerle birlikte yapılan yorumların da önemli hale geldiği belirgindir. Geleneksel medya yapısına kıyaslandığında birçok avantaja sahip olan *Twitter Gazeteciliği*, öte yandan pek çok dezavantaja da sahiptir. Twitterda yapılan canlı yayımlarla, geleneksel medyada yer verilmeyen haberler ve görüşlerin aktarılmasıyla gazeteciliğe katkısı olduğunu söylemek mümkündür ve fakat pek çok sorunsalı da beraberinde getiren mecra da, akademisyen Aslı Tunç’un tanımıyla; Twitter’ın gazeteciler için adeta mayınlı bir tarla haline dönüştüğü görülmektedir. Çünkü dedikodu, söylenti ve haber kırıntılarının bu ortamda birbirine karıştığı durumlar yaşanmaktadır. “Twitter dedikoduyla gerçek haberin sınırının hızla flulaştığı bir alan.

Gazeteciler doğruluğunu kontrol etmeden, anlık heyecanla gördükleri mesajları tekrar dolaşıma sokuveriyorlar. Retweet’le dedikodunun oradan oraya hızla gidip gelmesine engel olmak çok zor. Twitter gazeteciler için çok etkin bir araç olabilir kuşkusuz. Twitter’ı iyi kullanan bir gazeteci, ana akım medyanın es geçtiği, görmezden geldiği ayrıntıları, kişisel gözlemlerini de katarak paylaşmalı. Sosyal medya ne yazık ki gazetecinin kamusal sorumluluğu ve etik gibi kavramları daha kaygan bir zemine taşıyor. Haber atlatma ve hız uğruna yine de bu kavramlar feda edilmemeli” (Bora, 2011). Twitter bir yandan son derece hızlı ve dinamik bir habercilik sunarken, diğer taraftan son derece kişisel ve sübjektif öğelerin de aktarım sürecine yansımaya imkân sağlamaktadır. Özellikle profesyonel gazetecilerin bu zeminde aktif olarak yer almaları, bir yandan haberlerin inandırıcılığını arttırmakta, ancak diğer yanda doğru olamayan enformasyonların yayılımını hızlandırmaktadır.

Ayrıca, söylentiler, doğru olmayan, tam doğru olmayan ya da çarpıtılmış bilgi ve haberler, bir ön editöryal kontrol sürecine tâbi olmadan dünyaya büyük bir hızla yayılmaktadır. Bu durumla ilişkili bir başka sorun da kasıtlı olmayan yanlış bilgilendirmenin ya da haber iletiminin düzeltilmesinin nasıl yapılabileceği ile ilgilidir. Bu sorun, sadece amatör kişi ya da kuruluşların haber iletimi ile ilgili bir sorun değildir. Büyük haber kuruluşları da aynı hataya sıklıkla düşebilmektedir. Etik ilkeler ya da bu alandaki mücadeleler, öncelikle bu kadar hızla iletilen haber, bilgi ya da görüntülerin, doğru, çarpıtılmamış ve eksiksiz bir şekilde söz konusu teknoloji ile nasıl aktarılabilmesi üzerine yoğunlaşmaktadır. Özet olarak, yeni iletişim teknolojileri ve yeni medyanın haber içeren her boyutu,

gazetecilik etiği ile ilgili yeni tartışmaları da beraberinde getirmektedir. Bu tartışmaların en gündemde olanı da herkesin haber aktarabileceği ve iletişim ortamlarına katılabileceği bir alanda gazeteciliğin geleneksel normlarının ve etik kodlarının hala geçerli olup olmadığı ya da profesyoneller dışında haber üreten, aktaran ve sunan kişilerin de bu normlar ve kodlarla çalışmalarının zorunlu olup olmadığıdır (Geray ve Aydoğan, 2010).

Yeni medya alanında, kendi içinde dönüşüm geçiren, gazetecilik mesleğiyle ilgili karşımıza çıkan sorunların en belirginini olarak görünen “etik ihlaller” konusunda farklı görüşler karşımıza çıkmaktadır. Bir tarafta yeni medya alanında geleneksel metinlerin sunduğu ilkelerin uygulanabilirliğinin zorluğu, diğer tarafta da kesinlikle çizilmesi gereken sınırlar ve özdenetimin zorunluluğu olarak okunabilmektedir. Örneğin, Ward’a göre, “yeni bir çağ için gazetecilik etiğinin bütünüyle yenilenmesi ya da değiştirilmesi” gerekirken, Martin Conboy’a (2013: 269) göre ise, etik gazetecilik, yalnızca, gazetecinin ve okurun bireysel sorumluluğu ile kurumların ve toplumsal-siyasal grupların kolektif sorumluluğu arasındaki diyalog ilişkisi aracılığıyla geliştirilebilir. Aynı zamanda, etik gazetecilik, piyasanın egemen pratikleri içinde ya da karşısında kendi sınırlarını belirlemeye ihtiyaç duymaktadır. (Aktaran: Keeble ve Cohen-Almagor, 2010: 232).⁵ Öte yandan Cooper ise (1998: 73'den aktaran Erdoğan, 2013: 267) merkezi bir kontrol noktası olmadan, merkezi olmayan internet, siber uzay ya da sanal gerçeklik pratikleri için etik kodların, ilkelerin, normların, standartların ve politikaların uygulanması mümkün olmayacağı görüşündedir.

İnternet gibi sınırları kontrol edilemeyecek boyutta olan ortamda, *gazetecilik etiği* bağlamında, geleneksel metinlerin karşılaşılan sorunlara yeterli cevabı veremediği söylenebilmekle birlikte, gelişen teknoloji paralelliğinde kazanılan hızın etkisiyle de kurallara bağlı kalmadan sürdürüldüğü açıkça görülmektedir. İlker Erdoğan’a göre, yeni medya gazeteciliğindeki etik sorunları ya da ikilemleri, genel olarak on sekiz ayrı kategoride sınıflandırmak mümkündür.⁶

- Editöryel bağımsızlık
- Editöryel kontrol eksikliği
- Enformasyonun yeniden dağıtılması-telif hakları
- Haber-reklam-ticari enformasyon ilişkisi
- Çevrimiçi (online) içeriğin yayımlanma hızı, ticari baskı

⁵ <https://docplayer.biz.tr/17505579-Yeni-medya-gazeteciliginde-etik-bir-paradigma-belirlemenin-kapsami-ve-sinirlari.html>

⁶ <https://doaj.org/article/3fb6a62038414969acd98a0b945b1fbb>

- Köprülerin (hyperlinks) kullanımı
- Doğruluk ve güvenilirlik
- Kaynaklar
- Mahremiyet
- Düzenleme
- Haber toplama yöntemleri
- Kaynak şeffaflığı
- Bloggerlar
- Yurttaş gazeteciler
- Profesyonel olmayan gazeteciler
- Dijital manipülasyon
- Nefret söylemi
- Saldırgan içerikler

Yeni medyada faaliyetlerini sürdüren haber medyası ve medya profesyonelleri, farklı etik sorunlar ve uygulamalar ile karşı karşıya kalmıştır ve yeni medya gazeteciliği ana başlığı altında online gazetecilik, multi-medya gazeteciliği, blogging (internet günlüğü) gazeteciliği, dijital fotoğraf gazeteciliği, yurttaş gazeteciliği ve sosyal medya gazeteciliği gibi alanlarda etikle ilgili konuların yeni medya teknolojisi ya da internet teknolojisi bağlamında ele alınması acil bir zorunluluk olarak ortaya çıkmıştır. Çünkü profesyonel gazeteciler, gazetecilik alanlarını internet bağlamında, vatandaşlarla, yani, twitter kullanıcıları, bloggerlar, yurttaş gazeteciler ve sosyal medya kullanıcıları ile paylaşmaktadır ve bu durum, “gazeteciliğin yapısını ve gazetecilik etiğini dönüştürmektedir”, bir başka ifadeyle, “yeni medya, medya etiğini yeniden biçimlendirmektedir (Ward ve Wasserman, 2010: 275, 281 den aktaran Erdoğan, 2013: 255)”.

Bu bağlamda, geleneksel gazeteciliğe ilişkin etik sorunlardan farklı olarak, yeni medyada gazetecilik etiğinin genel kapsamının ya da çerçevesinin belirlenebilmesi ya da yeni medyada (profesyonel) gazetecilerin karşılaştıkları etik sorunların ya da ikilemlerin ortadan kaldırılabilmesi için genel olarak, dijital ya da online haber toplama ile ilgili olarak etik standartların, dijital ya da online haber üretiminin etik kurallarının, dijital ya da online haber içeriğinin etik sınırlarının ve aynı zamanda, etkileşimli ve küresel haber sisteminde gazetecilerin karşılaştıkları genel etik sorunların belirlenmesi gerekmektedir (Pavlik, 2001: 82den aktaran Erdoğan, 2013: 269).

SONUÇ

İletişim teknolojilerinin gelişmesiyle birlikte, internet temelli yükselen “yeni medya” hem kullanıcı davranışlarının değişmesine hem de gazetecilik mesleğinin dönüşmesinde etkili olmuştur. Tüm katılımcıların, bilgi paylaşımı yapabilmesi ve hızlı şekilde yayılımının sağlanabilmesi gazetecilik mesleği açısından “yenilik” olarak nitelendirilmektedir. Etkileşimi temel alan uygulama olan Web 2 teknolojisinin sunduğu imkânlar gazeteciliğe de boyut atlatmıştır. Tek taraflı iletişimden diyaloglu yapıya geçilmesiyle, zaman ve mekân kısıtlamasının olmadığı, diyaloglu yapının kurulduğu ve bu sayede aktif katılımın sağlanabildiği alanlar yaratılmış; katılımcıların yorum yapmasına olanak sağlamıştır. Ayrıca, Web 2 teknolojisinin olanaklarıyla yapılan paylaşımlar, yurttaş gazeteciliğinin önünü açmış, patronaj bağımlılığı, iktidar sansürü, reklam verene bağlılık, ekonomik etmenler gibi geleneksel medya düzenindeki kısıtlayıcı yapının dışına çıkılmasına imkân sağlamıştır.

Dünyanın en büyük ajanslarının dahi kendi gazetecileri haricinde, sıklıkla, yurttaş gazetecilerin görüntülerini de kullandıkları bilinmektedir. Adeta bir yaşam tarzı olarak sürdürülen yurttaş gazeteciliği gittikçe yaygınlaşmaktadır. Özellikle son 10 yıldır akıllı telefonların revaçta olması ve gelişen teknolojinin sağladığı imkanlar sosyal medyanın kullanımının artmasına neden olmaktadır. Olay yerinde olan vatandaşlar akıllı telefonlar sayesinde, canlı yayın yapar hale gelmelerinin yanı sıra; fotoğraf ve video paylaşımı gibi çevrimiçi yayınlar da gerçekleştirebilmektedirler. Profesyonel gazeteciler ile yurttaş gazetecileri bir arada buluşturan twitter her katılımcının potansiyel bir gazeteci olmasına imkan sunmaktadır. Geleneksel gazetecilikteki sansür mekanizmasından uzak kalan yurttaş gazeteciliğinin katılımcı demokrasiye katkı sağlayacağı yönündeki görüşlerin yanı sıra, düşünce özgürlüğüne de zemin yaratıldığı; farklı görüşlerin yer bulabildiği bir alan olarak gündelik hayatın merkezinde rol oynamaktadır.

Sosyal ağlar sayesinde, monolog bir yapıdan diyaloglu yapıya geçilmesi katılımcılar açısından özgürlük bağlamında değerlendirilmeye alınsa da, gazetecilik alanında birçok sorunu da beraberinde getirmektedir. Geleneksel medyanın çok ötesinde bir teknolojiye sahip olan yeni medyada haberin toplanması, işlenmesi ve dağıtımına sokulması açısından ve gerek duyulduğunda da yayından kaldırılması imkânıyla birlikte yeni bir pratik alanı oluşturmuştur. Sosyal paylaşım ağları, yurttaşların bilgi paylaşımında bulunarak gazetecilik faaliyetlerine imkan sağlarken; ana akım medyanın, haber ajanslarının da haber kaynağı haline gelmiştir. Toplumsal olayların duyurulması sırasında, bu sosyal ağlar içinden twitter ön plana çıkmıştır. Twitter yurttaş gazeteciliğine önemli destek sağlarken, fikir özgürlüğü, kamusal alan ve demokrasiye katkısı belirtilmektedir. Gazetecilik

profesyonelleri ile yurttaş gazetecilerin bir arada olduğu ve haber akışının sağlandığı twitter üzerinden yorum ve tartışma ortamlarıyla kamusal bir mecra haline dönüşmüştür.

Yeni medya içinde dönüşüm geçiren gazetecilik mesleğine dair başlıca yararın kazanılan “hız” doğrultusunda olduğu görülmekle birlikte, mesleğe dair duyulan etik kaygı boyutunu da ön plana çıkarmaktadır, zira avantaj olarak görünen hız hata ya da etik ihlallere neden olmaktadır. Haberi ilk veren olma adına birçok yanlış veya eksik haber paylaşımı yapıldığı görülmektedir. Bu durum da yeni tür gazetecilik anlayışının geleceği adına endişe uyandırmaktadır.

KAYNAKÇA

- Eldeniz, D. L. (2010). İkinci Medya Çağında Etkileşimin Rolü ve Web 2.0. A. A. Filiz Aydoğan içinde, İkinci Medya Çağında İnternet . İstanbul: Alfa Yayınları .
- Mehmet Özçağlayan, F. U. (2009). Sosyal Medya ve Gazetecilik. İstanbul, Türkiye.
- Filiz Aydoğan, A. M. (2013). Alternatif Medya Olarak Yeni Medya . F. Aydoğan içinde, Medyadan Yansıyanlar . İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Kuşay, Y. (2010). sosyal Medyanın Gücü ve Uygulama Örnekleri. A. A. Filiz Aydoğan içinde, İkinci Medya Çağında İnternet. İstanbul: Alfa Yayınları .
- Çizmeçi, Ö. G. (2015). Yeni Medya ve Serbest Zaman. P. F. Aydoğan içinde, İletişim Çalışmaları. İstanbul: Derin Yayınları.
- Kawamoto, K. (2003). Dijital Journalism. ABD: Rowman & Littlefield Publishers.
- Demir, B. (2013) Yeni medya üzerine... yeni iletişim teknolojileri. İstanbul: Literatürk
- Geray, H. ve Aydoğan, A. (2010). Yeni iletişim teknolojileri ve etik. Bülent Çaplı ve Hakan Tuncel (der.) Televizyon Haberciliğinde Etik. Ankara, Fersa Matbaacılık, s.305-321
- Geray, H. (2003). İletişim ve Teknoloji Uluslararası Birikim Düzeninde Yeni Medya. Ankara: Ütopya Yayınları
- Cangöz, İ. (2003). “Yurttaş Gazeteciliği ve Yerel Basın”, (Ed. Sevda Alankuş), Gazetecilik ve Habercilik, İletişim Vakfı Yayınları, İstanbul
- TEKİN, N. (2013). Yurttaş Gazetecilik, Ifsak Fotoğraf ve Sinema Dergisi.
- Saka, E. (2012). Siber Medya Sonrası Kamusal Alan ve Gazetecilik Pratikleri Erişim Tarihi: 08.08.2019 https://www.academia.edu/3111282/Siber_Medya_Sonras%C4%B1_Kamusal_Alan_ve_Gazetecilik_Pratikleri_Public_Sphere_and_Journalism_Practices_after_Cyber-Media
- AYTEN, A. (2013). Sosyal Medyada Türk Basını Erişim Tarihi: 19.08.2019 <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/319417>
- KUYUCU, M. (2014). Çevresel Haber Ortamı Olarak Twitter ve Twitter Gazeteciliği Erişim Tarihi: 08.08.2019 https://www.academia.edu/26046516/%C3%87evresel_Haber_Ortam%C4%B1_Olarak_Twitter_ve_Twitter_Gazetecili%C4%9Fi
- Behar, H. (2014). “Sosyal Medya Çağında Gazetecilik” Erişim Tarihi: 07.03.2019 <http://www.salom.com.tr/newsdetails.asp?id=85870#.Utm4c45nuo>,
- Uçar, A. (2017). ““Bir Yurttaş Gazeteciliği Mecrası Olarak Yeni Medya: Twitter Örneği” Erişim Tarihi 14.06.2019 https://www.academia.edu/35016695/B%C4%B0R_YURTTA%C5%9E_GAZETEC%C4%B0L%C4%B0%C4%9E%C4%B0_MECRASI_OLARAK_YEN%-

C4%B0_MEDYA_TW%C4%B0TTER_%C3%96RNE%C4%9E%-
C4%B0_NEW_MEDIA_AS_A_CITIZEN_JOURNALISM_MEMBER_
TWITTER_SAMPLE

Perreault G. ve Stanfield K. (2018). “Mobile Journalism as Lifestyle Journalism? Field Theory in the integration of mobile in the newsroom and mobile journalist roleconception”ErişimTarihi:27.08.201https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/17512786.2018.1424021

Ajansı, B. H. (2019, 7 29). *Bianet*. 9 24, 2019 tarihinde Rabia Naz’ın Şüpheli Ölümünü Duyuran Metin Cihan: Yurt Dışına Çıkmak Zorunda Kaldım: <http://bianet.org/bianet/insan-haklari/212975-rabia-naz-in-supheli-olumunu-duyuran-metin-cihan-yurt-disina-cikmak-zorunda-kaldim> adresinden alındı

Change.Org. (tarih yok). *Change.Org*. 9 24, 2019 tarihinde Şule Çet için Adalet: <https://www.change.org/p/%C5%9Fule%C3%A7eti%C3%A7inadalet-suleicinadalet> adresinden alındı

Bölüm 19

ULAŞTIRMA ALTYAPI HARCAMALARI VE BÖLGESEL KALKINMA İLİŞKİSİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Süha ÇELİKKAYA¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi Süha ÇELİKKAYA, Süleyman Demirel Üniversitesi İ.İ.B.F. İktisat bölümü

GİRİŞ

Bölge, bölgeler arası gelir dağılımı farklılığı gibi konuların geçmişte oldukça eski olmakla beraber, Nijkamp, Rietveld, Keating ve Frank gibi pek çok araştırmacı, İkinci Dünya Savaşı sonrası döneme kadar ihmal edildiğini ifade etmiştir. Savaş sonrası süreçte iktisadi kalkınmanın sağlanması ve gelir dağılımı adaletsizliğinin önüne geçilmesi ekonomi politikalarında ana öncelik olarak yer almıştır. Bölgesel kalkınma kavramının parlaması ise petrol krizi sonrası maliyetlerin ve rekabetin arttığı döneme denk gelmektedir. Dünyada yaşanan ekonomik dönüşüm etkisini üretim tarzı başta olmak üzere pek çok alanda gösterirken yerelin ve bölgenin de önemi artmıştır. Küreselleşme ile ortaya çıkan mekânsal genişleme piyasada yer alan işletme sayısını artırırken, teknolojinin yaygınlaşması üretimin daha ucuz maliyetlerle farklı yerleşimlerde gerçekleştirilebilir hale gelmesini sağlamıştır. Yerel ise bu noktada bilgi ile rekabet avantajını sağlayan unsur olarak bulunmaktadır. Özellikle ulaştırma ve bilişim alanında kaydedilen ilerlemeler ile ölçek ekonomiler ve dışsal ekonomiler meydana gelirken maliyetler düşmüş, dışsallıklar oluşmuş ve ekonomide artan getiri elde edilmiştir.

Dünyanın herhangi bir yerinde bölgesel kalkınmanın belirleyicileri incelendiğinde emek, sermaye gibi üretim faktörlerinin yanı sıra altyapının da bir yapıtaşı olarak yer aldığı ifade edilebilir. Kamu kesiminin ekonomi politikasını uygulamasında da altyapı harcamaları önemli bir araç olarak yer almaktadır. Altyapı harcama türleri arasında etkisi bakımından iktisatçıların dikkatini çeken ulaştırma harcamaları da bölgeler arası gelir dağılımı farklılığının düzenlenmesi ve bölgesel kalkınmanın sağlanmasında kullanılmaktadır. Ulaştırma maliyetleri mekânın öneminin belirlenmesinde de bir değişkendir. Çünkü ulaştırma alanındaki gelişmeler farklı bölgeler arasında ticari bağların kurulmasını mümkün kılmaktadır. Bu hususa ilişkin olarak Myrdal iyi bir ulaştırma altyapısı olmadan kalkınmanın da mümkün olamayacağını belirtmiştir.

Keynesyen dönem sonrası altyapı yatırımlarına dayanan bölgesel kalkınma yaklaşımı giderek sorgulanır hale gelmiştir. Bir yanda altyapı sayesinde maliyetlerde yaşanacak düşüş ile bölgesel kalkınmanın sağlanacağı fikrini savunanlar varken, diğer yanda ulaştırma altyapısındaki gelişmelerin kuruluş yeri seçiminde büyük pazarlar etrafında yığılmalar meydana getireceğini düşünenler vardır. Bu fikre göre işletmeler büyük pazarlar etrafına yığıldıkça bölgeler arası gelişmişlik farkı da artacaktır. Farklı fikirlerin yer aldığı kamu altyapı harcamalarına yönelik literatürde pek çok ampirik çalışma yapıldığı da görülmektedir.

Bu çalışma altyapı harcamaları içerisinde önemli bir yere sahip olan ulaştırma harcamaları ile bölgesel kalkınma arasındaki ilişkiyi irdelemeyi

amaçlamaktadır. Bu çerçevede çalışmanın ilk bölümünde bölgesel kalkınma sürecinin gelişiminden bahsedilecektir. İkinci bölümde ise kamu harcamaları bölgesel kalkınma bağlamında değerlendirilecektir. Çalışmanın üçüncü bölümünde ise altyapı harcamalarına yönelik uygulanan bölgesel politikalar ve ulaştırma harcamaları incelenecektir. Çalışmanın dördüncü bölümünde ise, ulaştırma altyapı harcamalarına yönelik literatür ele alınacaktır. Sonuç kısmında yapılacak değerlendirmeler ile çalışma neticelenecektir.

1. BÖLGESEL KALKINMA SÜRECİ

İktisadi kalkınma süreci bütün ülkelerin geçmesi gerekli olan iktisadi büyüme süreçlerinden birisi şeklinde değerlendirilmektedir. İkinci Dünya Savaşı sonrası süreçte sanayileşmenin de etkisiyle bölgelere verilen önem artmaya başlamıştır. Şüphesiz ki bu durumda bölgeler ve şehirlerarasındaki refah dağılımı eşitsizliğinin politika yapıcılar ve araştırmacılar için endişe kaynağı olmasının da etkisi bulunmaktadır (Capello ve Nijkamp 2009, s.1). Savaş sonrası dönemde ekonomik büyüme ve kalkınmanın sağlanması bölgesel kalkınmanın da ilerlemesini sağlamıştır (Çelikkaya, 2015, s.50). Nitekim Tony McCall'a göre bölgesel kalkınma 1950'lerin başında iktisat temelli olarak 2000'li yıllara doğru geldikçe çok disiplinli bir alan haline bürünmüştür. Nüfus, sosyo-ekonomik özellikler, arazi kullanımı, altyapı ve ulaştırma imkânlarının gelişimi bölgesel kalkınma potansiyelinin ön plana çıkmasında etkili olmuştur (Kasikoen ve Martini, 2019, s.2). Bölgesel kalkınmanın önem kazanmasında araştırmacı ve politika yapıcılar bakımından geride kalan bölgelerin iktisadi büyüme ve kalkınma hamlelerini başlatma isteği de ön planda yer almıştır. Bu bağlamda bölgesel kalkınma politikaları, özel ve kamu aktörleri tarafından alınan karşılıklı kararların bir sonucu olmakla birlikte amacı ülke genelinde kalkınmanın sağlanması ve bölgesel eşitsizliklerin azaltılmasıdır.

Savaş sonrası yıllarda kalkınma iktisadında büyüme kutbu ve bölgesel büyüme merkezleri gibi coğrafi ifadeler giderek daha fazla yer almaya başlamıştır (Scott ve Storper, 2003, s.580). Nitekim dengesiz büyüme yaklaşımını savunan Myrdal gelişmiş bölgelerin nispeten yüksek yatırım çekicilikleri sebebiyle daha da fazla gelişme eğiliminde olduğunu ve bu durum devamında ev sahibi bölgenin ticaretten faydalanmaya devam edeceğini ifade etmektedir. Bu bölgelerdeki gelişim, durgunluk ve daralma zamanlarında da devam edecektir. Beşeri sermaye ve girişimcilerin daha zengin bölgelere göçü ise mal ve hizmet talebi ile üretim faktörlerini baskılayacaktır (Chirisa v.d. 201, s.38-39). Dengesiz büyüme yaklaşımını destekleyen bir diğer kişi olan Perroux ise benzer bir fikir içerisinde büyümenin aynı anda her yerde aynı şekilde görülmeyeceğini belirtirken, büyüme kutupları teorisini geliştirmekte olan ülkeler dışında gelişmiş

bölgelerdeki bölgesel problemlerin çözümü için de önermiştir. (Coccia, 2018, s.357). 1950’li yıllarda kalkınma iktisadının popülerleşmesinin etkisiyle bölgesel politikalar ve bölge planları artan bir değer olarak görülmektedir. Bölgeler arası denge kavramı kalkınmanın vazgeçilmez bir parçası haline gelirken günümüz bölge politikalarında kullanılan pek çok yöntemin ortaya çıkışı da bu döneme denk gelmektedir (Eraydın, 2003, 127).

1970’lerde dünyayı derinden sarsan petrol krizleri neticesinde Bretton Woods sistemi adeta çökerken petrol ve hammadde fiyatları artmış resesyon baş göstermiştir. Bu dönemde pek çok gelişmekte olan ülke borç krizleri ile karşı karşıya gelmiştir (Pike, v.d. 2011, s.49). Sanayisizleşme ve ekonomik yeniden yapılanma dönemi olarak da tanımlanan bu süreç üretim yapılarında ciddi değişimlere yol açarken Fordist üretim tarzından uzaklaşılarak yerele ve bölgeye yakınlaşmıştır.

1980 ve 1990’lı yıllara gelindiğinde ise ekonomik coğrafya alanında yapılan çalışmalar giderek zenginleşmeye başlamıştır. Bölgesel iktisat büyüme teorisinin derinlemesine yeniden yapılandırılması yoluyla eski heterodoks yaklaşımının canlanmasına ve iyileştirilmesine yardımcı olmuştur. Günümüzde ölçüğe göre artan getiri etkileri ve pozitif dışsallıklar ile bölgenin kritik gelişimsel varlık kaynağı rolüne büyük önem verilmektedir (Scott ve Storper, 2003, s.581). Bölgesel kalkınmada yaşanan bu yeni yol arayışlarında geleneksel bölgesel kalkınma politikalarının yol açtığı başarısızlığın ve küreselleşme etkisiyle uluslararası piyasalarda artan rekabet ortamının da etkisi bulunmaktadır. Bölgeler artık merkezden değil yerelin iç kaynaklarıyla kalkınmaya başlamaktadır. Bu durum “yerel bölgesel kalkınma” olarak da ifade edilmektedir (Pirili, 2011, s.314). Küyerelleşme olarak da adlandırılan durum çok sayıda kümeyi ve küreselleşen bir ekonomiyi kapsamaktadır. Küresel bölgeler vasıtası ile giderek artan örgütlenmeler ve ortaya çıkan yenilik ile üretim yapıları bir ağ halinde sisteme bağlanmaktadır. Yerelleşmenin etkisiyle ağ yapıların ‘mikro bölgeler’ (bölgesel ilişkiler ve kurumlar kompleksleri) içine entegrasyonu, üretim, endüstriyel organizasyon ve sosyal yeniden üretimde kritik bir rol oynamaktadır. Bir taraftan NAFTA ya da AB gibi makro bölgeler küresel ekonomide ve küreselleşme süreçlerinin yeni yönetim ölçeklerinde önemli çeşitlilik kaynağı iken; yerel, mikro-bölgesel ve makro-bölgesel süreçler sayesinde ‘bölgeler’ ekonomik küreselleşmenin oluşturulmasında büyük bir rol oynamaktadır. Bölgenin kalkınma ve küresel süreçlerin şekillendirilmesi için bir alan olarak keşfedilmesi, küreselleşen ekonomik yapılar içinde yeni sosyal ve politik mücadele ile strateji alanları açmaktadır (Pike, v.d. 2011, s.17-19).

Bir dönem dünyanın pek çok yerinde ulusal hükümetler bölgeleri dış rekabetten koruyabilirlerken artık iktisadi rasyonallite çerçevesinde hareket ederek bölgeleri koruma düşüncesinden uzaklaşmaktadırlar. Bu noktada dünyada yaşanan değişimle beraber çağın ortaya koyduğu yeni ekonomik dinamikler hkmetlere düşen görevleri de önemli oranda değişirmiştir. Devletin rolü artık İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde uygulanan geleneksel hükümet müdahaleleri ile ekonomiyi yönlendirme ve yönetmekten ziyade; anlaşma, işbirliği ve özel kamu sinerjisine dayalı politikalarla rekabet ortamına adapte olmaktır (Capello ve Nijkamp 2009, s.122-358). Stimson'a göre de bu çerçevede iş, pazarlar, hükümet ve toplum arasındaki stratejik ittifaklar ve kurulacak ortaklıklar bölgesel ekonomik kalkınma stratejisinin amaçları arasında yer almalıdır (Stimson v.d. 2006).

2. KAMU HARCAMALARI BÖLGESEL KALKINMA İLİŐKİŐİ

Bir lke zenginleştikçe kamu harcamalarının artması yönünde bir eğilim olduğu, sosyal bilimlerde hükümet faaliyetine ve halkın özel alana müdahalesine duyulan ihtiyaın, insanın ahlaki ve ekonomik ilerlemesinin bir sonucu olarak azaldığına inanılmaktadır. Bu yaygın düşünce Wagner Teorisi olarak adlandırılmaktadır (Henrekson, 1993, s.406). Teoriye göre sosyal ve ekonomik alanda yer alan değişimler neticesinde kamu harcamaları milli gelire göre büyüme eğilimi göstermektedir. Keynesyen düşünce yapısı çerçevesinde 1930'lu yıllardan itibaren kamu harcamalarında yaşanan artışın büyümeyi tetikleyeceği düşüncesi ekonomi literatüründe yaygınlaşırken 1970'li yıllarda yaşanan petrol krizleri süreci Wagner'in teorisini yeniden gündeme getirmiştir. Kamu kesiminin yapacağı harcamanın kalkınmaya olan etkisine dair iktisatçılar arasında fikir birliği bulunmamaktadır. Diğer yandan kamu sektörünün etkinliği iktisadi kalkınmanın ana aktörlerinden birisi olarak görülmektedir. Dünya ekonomilerinde sürdürülebilir kalkınma bakımından kamu sektörünün etkinliği ise giderek artmaktadır. Devlet ekonomik ve sosyal kalkınma sürecinin hızlandırıcısı konumunda yer almaktadır (Işık, 2005, s.64). Bağımsızlık sonrası süreçte pek çok Afro-Asya lideri, smrgecililiğin, çoğunlukla laissez-faire kapitalizminin bir sonucu olarak yavaş ekonomik büyüme anlamına geldiğini düşünmüşlerdir. Bu ülkelerde devlet eliyle yapılacak kalkınma hamlelerinin iktisadi gelişimi hızlandıracağı yönünde bir inanış söz konusu olmuştur. Devletin kamu harcamalarını arttırması yoluyla istihdam ve fiyat düzeylerini değiştirebilmesi mümkündür. Ancak eğitim, enerji, ulaştırma ve iletişim alanlarında sağlam yatırım projeleri hazırlamak zordur ve uzun bir hazırlık süresi gerektirmektedir. Makroekonomik değişkenler ise talep yönetimine karşı genellikle çok

da hassas değildir. Bu noktada özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde kamunun harcama politikası, tıpkı para ve vergi politikaları gibi, ekonomik büyümeyi ve fiyat istikrarını etkilemede sınırlı bir araç olarak görülmektedir (Nafzinger, 2006, s.477-478).

Bölgesel kalkınma, özel ve kamu aktörleri tarafından alınan karşılıklı kararların bir sonucudur (Capello ve Nijkamp, 2009, s.152). Bölgesel kalkınmada emek ve sermaye gibi üretim faktörleri dışında altyapı harcamaları da belirleyicidir. Altyapının iyileştirilmesi, özel sektör üretim faktörlerinin daha yüksek verimliliğe ulaşmasına yol açmakla beraber ihmal edilmesi verimliliğin düşmesine sebep olur. Özel ve kamu altyapısı arasında aranan denge çok sayıda teorik ve ideolojik tartışmaya konu olmuştur. Hirschman (1958) bu noktada dengeli bir gelişimi düşünmenin hayal olduğunu ifade etmektedir (Rietveld, 1989, s.255). Farklı çalışmalarda kamu harcamalarının önemi vurgulanmakta hayat kalitesi ile beraber ekonominin genel performansını belirlediği ifade edilmektedir. Kamu harcamaları iktisatçılar ve politika yapıcılar bakımından da önemli bir sorun olarak kabul edilmektedir (Urrea, 2002, s. 51). Bölgesel kalkınma sürecinde politik açıdan önemli bir değişken olarak bulunan kamu harcamaları, kamu otoritesinin toplumsal gereksinimlerini sağlayarak, sosyal ve ekonomik alana müdahale etmek suretiyle belirli kurallara göre gerçekleştirilen harcamalardır (Arısoy, 2005, s.64). Yerel yönetimler tarafından yıllık olarak (altyapı, eğitim, işletme (polis, yangın, güvenlik, sağlık ve refah) bölge harcamaları dâhil olmak üzere yapılan toplam harcamaları temsil eden kamu harcamalarında yaşanan değişiklikler bölgesel iktisadi olaylarda ciddi farklılıklara yol açmaktadır (Stimson v.d. 2006, s.149-150, Marquez vd., 2011, s. 200). 1995 senesindeki çalışmalarında De La Fuente ve Vives kamu sermayesinin bölge politikaları bakımından önemli bir araç olduğunu belirtmişlerdir (Fuente ve Vives, 1995, s. 24).

3. ALTYAPI HARCAMALARI, BÖLGESEL POLİTİKALAR VE ULAŞTIRMA

Geçmişten itibaren altyapı kavramına yönelik literatürde pek çok farklı tanım bulunmaktadır. Bununla birlikte tanımlamalar iki farklı noktada yoğunlaşmıştır. Bunlardan ilkinine göre altyapı, tüketicilerin piyasa fiyatını ödemediği iyi bir sermayedir. Altyapı, dış ekonomilerin kaynağı olarak algılanmaktadır. Üzerinde durulan diğer nokta ise belirli bir bölgeye altyapı hizmeti sunulmasının ilk kullanıcı bakımından çok yüksek bir maliyete sahip olması sonraki her ilave kullanıcıda ise küçük bir ek maliyete yol açmasıdır (Rietveld, 1989, s.256). Kamu altyapı harcamaları kategorisi yollar, sokaklar, köprüler, su arıtma ve dağıtım sistemleri, sulama, suyolları, havaalanları ve toplu taşıma araçları gibi bir

ekonominin büyümesi ve ileyiinde temel olan tesisleri kapsamaktadır (Eberts, 1990 s.16). Kamu altyapısı terimi kamu ileri yatırımlarından daha fazla bir takım kamu yatırımını da içermektedir. Bu erevde farklı altyapı türlerinin işlevlerini ayırt edebilmek için literatürde çeşitli tanımlamalar ve sınıflamalar kullanılmaktadır.

Hansen 1965'deki makalesinde kamu yatırımının ekonomik kalkınmadaki rolüne bakarken, kamu altyapısını, ekonomik genel gider sermayesi ve sosyal genel gider sermayesi olarak ikiye ayırmaktadır. Ekonomik genel gider sermayesi, öncelikle üretici faaliyetlerin doğrudan desteğine veya ekonomik malların hareketine yönelikken sosyal genel gider sermayesi ise beşeri sermayeyi arttırmak için tasarlanmıştır. Sosyal genel gider sermayesi eğitim, halk sağlığı tesisleri, yangın ve polis koruması ile yaşlılar için evler gibi sosyal hizmetlerden oluşmaktadır (Hansen, 1965). Japonya'da kamu altyapısının ekonomik etkilerini inceleyen Mera (1973), Hansen'in ekonomik genel gider sermayesi tanımını iletişim sistemleri, demiryolları ve hava kirliliğini azaltıcı teçhizatları da içerecek Şekilde geniletmitir. Mera sosyal genel gider sermayesi yaklaşımında ise yatırım listesine idari sistemleri dahil etmiştir (Mera, 1973)

Hkmetler altyapı harcamalarına farklı koşullarda başvurmaktadır. Rietveld'e göre bu koşullar temel olarak ikiye ayrılmaktadır. İlki pasif strateji olarak ifade edilebilir. Özel sektörün aşırı genişlemesi nedeniyle ekonomide ciddi bir tıkanıklık meydana gelirse devlet altyapıya yatırım yapabilirler. Bu stratejide altyapı harcamaları özel yatırımları takip etmektedir. İkinci strateji ise hükümetlerin altyapıyı ulusal veya bölgesel kalkınma için bir motor olarak kullanmasıdır. Bu, altyapının nc özel yatırımlara yneldeği aktif bir strateji anlamına gelmektedir. Ancak bu stratejinin riskli bir unsuru vardır, çünkü özel sektörün altyapı iyiletirmesine verdiği yanıt hayal kırıklığı oluşturabilir (Rietveld, 1989, s.255). Bununla birlikte kimi araştırmacılara göre daha iyi altyapı daha iyi firma performansına yol açmaktadır (Todaro ve Smith, 2014, s.340).

Altyapının gelişimi başarılı kalkınma için önemlidir. Altyapı harcamalarının bölgesel etkileri iki nedenden dolayı ilgi çekicidir. Bunlardan ilki, altyapı yatırım planları genellikle bölgesel politika hedefleri tarafından motive edilmektedir. Bu sayede geride kalan bölgelere fayda sağlaması amaçlanır. İkincisi ise planlama ve karar sorumluluğunun yanı sıra mali yükün uygun bir Şekilde belirlenmesi için bölgelere göre faydaların değerlendirilmesi gereklidir. Coase teoreminde belirtildiği gibi yayılma durumunda merkezi olmayan çözümler mevcuttur. Yerel karar bölgeleri, diğer karar bölgelerinin önemli yayılma sağlamayacak projelerinde kanaat belirtmeli ve bunlar için tam olarak ödeme yapmalıdır. İlgili karar birimleri vatandaşlara bölgelerde daha iyi imkân sunacak projeler hakkında da fikir vermelidir. Eğer çok sayıda karar söz

konusu ise işlem maliyetleri, merkezi olmayan bir sözleşmeyi olanaksız kılmaktadır. Böyle bir durumla karşılaşıldığında ise karar verme ve finansman daha yüksek bir idari seviyeye yükseltilmeli ya da dağılmayı telafi eden hibeler eşleştirilerek, adem-i merkezîyetçi kararlar için uygun teşvikler oluşturulmalıdır. Nihai olarak bakıldığında yayımları değerlendirebilmek adına kurumsal düzenlemeler için her şartta gereklidir (Capello ve Nijkamp 2009, s.152).

Fenikelilerden itibaren ulusal ve bölgesel ekonomilerin genişlemesinin bir motoru olarak görülen ticaret büyümeye dair çok sayıda teori, politika ve varsayım dayanakla birlikte ihracata da öncülük etmiştir. Uluslararası veya bölgeler arası ticaret, esasen, farklı mekânlar arasında mal ve hizmet alışverişi olarak yer almaktadır. Tanım olarak bakıldığında ise ulaştırmayı ve dolayısıyla bazı işlem maliyetlerini de içermektedir (Donaghy, 2009, s.66). Bu çerçevede tarım ve sanayi ile birlikte ekonomilerdeki üç ana üretim sektöründen birisi olan hizmetlerin önemli bir alanı da ulaştırma. Karayolu, denizyolu ve havayolu olarak üç temel kısma ayrılan ulaştırma; insanları, işletmeleri ve kaynakları birbirine bağlayarak ekonomik faaliyetlerin gerçekleşmesini sağlamaktadır (Litman, 2017, s.1-5). Ulaştırma firmalarının toplam lojistiğinin bir parçası olarak yer almaktadır. Bu süreç malların tedarik, üretim ve müşterilere dağıtım yoluyla taşınması ve sonrasında ise depolanmasını kapsamaktadır (Holl, 2006, s.5).

Ulaştırma altyapısında meydana gelen gelişmelerin iktisadi kalkınma üzerindeki etkileri yaygın literatürde kabul görmektedir (He ve Duchin, 2009, s.5). Ulaştırma altyapısının kalkınma için önemli bir rol oynadığı inancı akademik ve politik çevreyle sınırlı değildir. Kamu sermayesi özellikle de altyapı, geleneksel düşüncede doğrudan üretimi teşvik eden bedeli ödenmemiş faktör olarak kabul görmektedir. Arttırıcı faktörler ise dinamik anlamda firma ve hane halkının yeniden yerleştirilmesi ile uzun vadeli ekonomik büyümeyi teşvik edici özel sermaye ve emek girdilerinin genel verimlilik artışını ele almaktadır (Crescenzi ve Rodríguez-Pose, 2012, s.489-490).

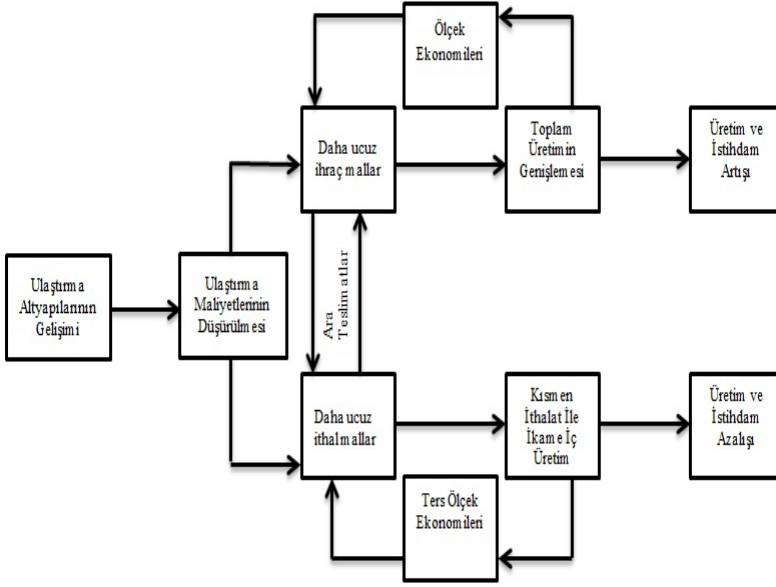
1980'lerden itibaren politika yapıcılar tarafından ulaşımın, iletişimin ve diğer altyapının ekonomik kalkınmayı teşvik etmede oynadığı rol daha çok tartışılır hale gelmiştir (Button, 1998, s.150). Bölge alanındaki çalışmalarda da altyapıya yönelik yapılan yatırımlar kalkınma hamlesi bakımından önemlidir. Özellikle ulaştırma yatırımları taşımacılık maliyetlerini azaltarak ticaretin daha rekabetçi bir hale bürünmesinde etkili olacaktır. Diğer yandan da ekonomik faaliyetlerin farklı mekânlara yayılımı bölgeler arası gelişmişlik farkının düşmesini sağlayacaktır. Zaman içerisinde ulaşım alanında meydana gelecek gelişmeler işletmeler açısından kuruluş yeri probleminin çözümünü kolaylaştırılacaktır (Saatçioğlu ve Karaca, 2013, s.1). Ulaştırma altyapısında meydana gelecek

gelişmeler üretimle birlikte hane halkını da etkileyecektir. Bu durum ulaştırma maliyetlerinde ve seyahat sürelerinde de azalma sağlayacaktır. Ekonomik gruplar arasında ve ayrıca bölgeler arasında kayda değer düzeyde yeniden dağıtım etkilerine yol açacaktır (Rietveld, 1989, s. 256).

Diğer yandan ulaştırma altyapısının, yatırım akışlarında önemli çarpan etkileri yaratacağı düşünülmektedir. Ek olarak ise ulaştırma altyapısının kişisel refahı arttırmaya ve çevresel dışsallıklar yaratmaya katkı sağlayan “uygunluk değerini” tetiklediği de düşünülmektedir. Ulaştırma altyapı harcamaları yönetilmesi kolay olmakla birlikte seçmen tarafından da rahatlıkla fark edilebildiği için önemli siyasi ve yönetsel faydalar sunabilmektedir. Genel olarak değerlendirildiğinde gerek politikacılar gerekse de plancılar ulaştırma altyapısına yatırım yapmak için önemli teşviklere sahiptirler (Crescenzi ve Rodríguez-Pose, 2012, s. 490). Özellikle son yıllarda bazı Avrupa Birliği ülkelerinde tartışılan mevzu ise devletin altyapı yatırımlarını sağlamadaki rolü olmaktadır. Konuya ilginin artması ile birlikte gerek politikacılar gerekse de akademisyenler altyapı yatırımlarının kontrol ve tedarik süreçlerini sorgulamaktadırlar. Karayolu ve demiryolları gibi yeni altyapıların sağlanmasında özel sektör girişimlerinin benimsenmesine yönelik yaşanan fikri değişim neticesinde mevcut altyapının özelleştirilmesi de gündem teşkil etmektedir (Burton, 1998, s.150).

Ulaştırma altyapıları neticesinde özellikle de demiryolu alanında istasyon kurulan yerlerde çok hızlı bir gelişim söz konusudur. Ulaştırmanın bilhassa da demiryolunun gelişimi bu hizmetlerin gittiği alanların hızlı bir şekilde ilerlemesine neden olmaktadır. Bu bölgelerde nüfus artışları, kullanılan arazinin genişlemesi ile birlikte yeni ekonomik merkezlerde kurulmaktadır. Ancak bu bölgelerde meydana gelen genişlemenin kontrolsüz olması durumunun önüne geçme amaçlı olarak ise bölgesel bir planlama uygulamak gerekmektedir (Kasikoen ve Martini, 2019, s.2). Ulaştırma neticesinde ölçek ekonomilerinden yararlanmanın yığınlaşmalara neden olacağını düşünenler bu durumu işaret etmektedirler. Bu fikre göre büyük pazarlar etrafında oluşan yığınlaşmalar sebebiyle bölgeler arası gelir dağılımı farklılığı daha da artacaktır (Saatçioğlu ve Karaca, 2013, s.1). Bu noktada bölgesel planlama uygulamanın önemi ortaya çıkmaktadır. Ulaştırma politikası ve planlama kararları iktisadi kalkınma bakımından kamu ve tüketim harcamaları, istihdam fırsatları, kaynak tüketimi, verimlilik, yerel çevre kalitesi, emlak değeri, sermaye birikimi gibi alanları etkilediği için önemlidir. Ulaştırma alanı yaygın geleneksel politika ve planlama analizlerinde dikkate alınmakla beraber etkisi de genellikle göz ardı edilmektedir (Litman, 2017, s.1).

Şekil 1: Ulaştırma Altyapılarının İyileştirilmesinin Etkileri

(Rietveld 1989'dan türetilmiştir).

Genel denge modelleri karmaşık olmakla birlikte altyapı yatırımlarında meydana gelen değişikliklerin etkilerini analiz etmede kullanılmaktadır. Kamu ulaşım harcamalarının net etkilerini tahmin etmek zor olmakla beraber Şekil 1'de birden fazla sektördeki temel etkiler gösterilmektedir. Sektörde artan rekabetin yaşanması istihdamın zarar gördüğü bölgelerde telafi edici güçler ortaya çıkartmaktadır. Ticarete konu olan ürünlerin fiyatlarının düşmesi, tüketicilerin bir kısmının aynı bölgede üretilecek olan diğer ürünlere daha fazla harcama yapmasına yol açacaktır. Uzun dönemde ulaşım altyapısında yaşanan değişimlerin neden olduğu süreçlerin tahmin edilmesi daha güçtür. Bu sebepten, ulaşım altyapısındaki değişikliklerin bölgesel kalkınma üzerindeki etkilerini izlemek için farklı yöntemler geliştirilmelidir.

Kamu altyapı yatırımları alanında öncü çalışmalara sahip olan Aschauer (1989) hazırladığı makalesinde ekonomik kalkınma politikası ve altyapının ekonomik büyüme için yüksek getiri sağlama yeteneği üzerine yeni bir odak noktası oluşturmuştur. Aschauer'ın görüşüne göre, kamu altyapı stokundaki farklılıklar verimlilik, milli gelir ve nihayetinde gelişme düzeylerindeki farklılıkların kökenindedir. Bu nedenle, kamu altyapısı stokları daha yüksek olan ülkelerde daha fazla özel sektör faaliyeti vardır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde altyapı donanımına yapılacak iyileştirmelerin verimlilik ve işçilik maliyetleri üzerinde doğrudan etkisi olacaktır.

Bir bölgenin rekabetçi konumunu belirleyen işgücü maliyetleri ve verimlilik arasındaki ilişkide verimliliğin işgücü maliyetlerini aştığı durumlarda, bölgeler daha fazla sermaye ve göçmen akışı çekerek önemli bir ekonomik dinamizme sahip olacaktır. Ulaştırma altyapısına yapılan yatırımlar neticesinde bölge ekonomisinde yaşanan artışlar ülke genelinde kaydedilen gelişmenin üzerinde seyredecektir (Crescenzi ve Rodríguez-Pose, 2012, s. 490). Ulaştırma altyapısında meydana gelen gelişmelerin yatırımlardaki artışı tetikleyeceğini öne süren geleneksel yerleşim teorisi daha rahat ulaşılabirlik ve daha düşük nakliye maliyetlerinin ticareti kolaylaştırdığını ve farklı bölgelerin karşılaştırmalı üstünlüklerini en üst düzeye çıkardığını vurgulamaktadır. Ulaştırma alanındaki yaşanan gelişmelerin etkisiyle firmalar daha uzak mesafelere ticaret yapabileceklerdir. Ulaşım altyapısı projelerinin gerçekleşmesiyle birlikte çoğu zaman nispeten uzun süren aşırı arz veya talep dönemlerinin ise önüne geçilecektir. Literatürde yer alan görüşler değerlendirildiğinde politika yapıcılar hem daha fazla verimlilik hem de daha fazla bölgesel eşitlik sağlamak için, baskın bir kalkınma yaklaşımıyla ulaşım altyapısına önemli ölçüde inanmaktadırlar.

4. ULAŞTIRMA ALTYAPI HARCAMALARINA YÖNELİK LİTERATÜRDE YER ALAN ÇALIŞMALAR

1989'da Aschauer ile beraber başlayan kamu harcamalarının ekonomiye etkilerine dair çalışmalar daha sonraki süreçte artarak devam etmiştir. Literatürde yer alan çalışmaların büyük kısmı kamu altyapı yatırım harcamalarının ekonomik büyüme üzerine olan etkisini ölçmeye yöneliktir. Kamu harcamalarının büyüme etkisini ölçmede en yoğun kullanılan yöntem ise kamu sermayesinin verimliliğini ölçmektir. Yapılan çalışmaların bir kısmında kamu altyapı harcamaları ile büyüme arasındaki ilişki pozitif bir kısmında ise negatif olarak tespit edilmiştir.

Tablo 1: Kamu Altyapı Ulaştırma Harcamalarına İlişkin Literatür Çalışması Örnekleri

Yazar	Dönem	Yöntem	Sonuç
Aschauer (1989)	1949-1985 - ABD	Cobb-Douglas	Anlamlıdır.
Garcia-Mila ve Mc Guire (1992)	1968-1983 - ABD	Zaman Serisi Analizi	Ulaştırma büyüme pozitif etkilidir.
De La Fuente ve Vives (1995)	1981-1990 - İspanya	Cobb-Douglas	Ulaştırmada etkisi pozitifdir.
Holtz-Eakin ve Schwartz (1995)	1969-1986 - ABD	Regresyon	Ulaştırmada yayılma etkisi bulunamamıştır.
Devarajan v.d. (1996)	1970-1990 – 43Ülke	Panel Veri Analizi	Ulaştırma büyüme üzerinde pozitif etkilidir.

Kelly (1997)	1980-1989 – 56 Ülke	Panel Veri Analizi	Belirleyici değildir.
Pereira ve Sagales (1999)	1970-1989 - İspanya	VAR	Ulaştırma büyüme ve istihdam üzerinde belirleyicidir.
Kar ve Taban (2003)	1971-2000 – Türkiye	Eş bütünleşme Yaklaşımı	Ulaştırma ekonomik büyüme üzerinde anlamsızdır.
Percoco (2004)	1970-1994 - İtalya	Panel Veri Analizi	Demiryolu ve denizyolu bölgesel büyümede pozitif Yol altyapı negatif etkilidir.
Pereira ve Andraz (2006)	1980-1998 - Portekiz	VAR	Ulaştırma doğrudan etkilidir. Yayılma etkisi de vardır.
Lall (2007)	1981-1996 - Hindistan	Panel Veri Analizi	Ulaştırma bölgesel büyümenin belirleyicisidir.
Sloboda ve Yao (2008)	1989-2002 - ABD	Panel Veri Analizi	Ulaştırma çıktı üzerinde negatif etkilidir.
Pirili ve Lenger (2011)	1987-2001 - Türkiye	Panel Veri Analizi	Ulaştırma illerin gelir düzeyi üzerinde etkisizdir.
Crescenzi ve Rodriguez-Pose (2012)	1990-2004 – AB ülkeleri	Panel Veri Analizi	Ulaştırma büyüme üzerinde pozitif etkilidir.
Kasikoen v.d. (2015)	2010-2015 - Endonezya	Korelasyon Analizi	Ulaştırma yatırımları yayılmaya/taşmaya yol açmaktadır.
Sacchi ve Salotti (2016)	1980-2006 – 19 Gelişmekte Olan Ülke	Panel Veri Analizi	Ulaştırma yerelleşme üzerinde etkilidir.
Kara ve Taş (2018)	2004-2008 - Türkiye	Panel Veri Analizi	Bölgesel gelire katkısı bulunmaktadır.

Literatüre ilişkin dikkat çeken hususlardan birisi genellikle kamu harcamalarından ekonomik büyümeye yönelik bir etki beklenirken, ekonomik büyümeden kamu harcamalarındaki artışa yönelik etkinin gerçekleştiği görülmektedir. Çalışmalarda mekânsal yığılmalar ve dışsallıklardır genellikle ihmal edilmektedir. Yapılan kamu harcamaları zaman içerisinde çevre bölgelere taşma etkisinde bulunarak o bölgelerinde ekonomilerini etkileyebilir. Kasikoen ve arkadaşlarının 2015 yılındaki çalışmasında ulaştırma yatırımlarının yayılma-taşma etkisi de ele alınmıştır. Ulaştırma gibi alanlarda kurulan altyapı ağları ile farklı bölgeler arasında çok yönlü ve kompleks bir ilişki söz konusu olmaktadır (Pirili, 2011, s.318). Ulaştırma yatırımlarının gelişmesi merkezden yerele

doğru bir bölgesel gelişme etkisine de yol açmaktadır. Sacchi ve Salotti çalışmalarında altyapı yatırımları sayesinde yerelin artan öneminin üzerinde durmuşlardır.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Ulaşım sektörü ekonomik ve sosyal bakımdan bir bağ özelliği taşımaktadır. Çok yönlü ve karmaşık bir yapı olan bu bağ arz ve talep kesimini birleştirmektedir. lkeler arasında olduğu gibi bir ülkedeki bölgeler arasında da bağ yapısında farklılıklar bulunmaktadır. Ulaşım altyapısında meydana gelen ilerlemelerin bu bağı da kuvvetlendireceği beklenebilir. Ulaştırma altyapısının gelişimi bir bölgenin yenilikçilik kapasitesi, yerel sosyo ekonomik koşulları ve g eğilimleri gibi gelecekte büyümesini şekillendirecek aktörlerin dışında ulaştırma ve yenilikçiliğin yayılması ile coğrafı boyutun öneminin de kapsamaktadır.

Ekonomik kalkınmayı teşvik etmede kamu altyapısının önemi, politika yapıcılar bakımından yaygın olarak kabul görmektedir. İktisatçılar, altyapının, sadece inşaat faaliyetlerinin canlandırılmasının ötesinde, bölgesel ekonomik kalkınma üzerindeki etkilerini de değerlendirmektedirler. Eberts'e göre iktisatçıların önemli kısmının uzlaştığı nokta, kamu altyapısının ya özel girdilerin verimliliğini artırarak ya da çıktıya doğrudan katkı yoluyla ekonomik aktiviteleri teşvik ettiği düşüncesidir. Bu noktada araştırmacılar kamu sermaye stokunun ekonomik faaliyeti önemli ölçüde etkilediğini düşünmekte ve kamu altyapısının ekonomik büyüme için gerekli olduğunu ifade etmektedirler

Altyapı, firmaların mekânsal kararlar üzerindeki etkisi bakımından da dikkat çekicidir. Her ne kadar Adler 1965 yılındaki çalışmasında ulaştırma altyapısına yapılacak tüm yatırımlar ekonomik büyümeyi teşvik edecektir düşüncesini ne sürse de altyapı hizmetlerinin daha önce bulunduğu bölgelere yapılacak ek yatırımlar istenildiği ölçüde gelişme sağlamayabilir. Kalkınma potansiyeline sahip bakir bölgelere yapılacak altyapı yatırımlarında ise daha fazla ek katkı elde mümkün olmaktadır. Düşük altyapı imknlarına sahip gelişmekte olan ülkelerde altyapıya yapılacak yatırımların bölgesel kalkınma üzerindeki etkisinin de yüksek olması beklenmektedir. Bu durum altyapı alanında da azalan marjinal verimliliğin geçerli olduğunu göstermektedir. Crescenzi ve Pose 2012 yılında Avrupa Birliği lkeleri üzerine yaptıkları çalışmada bir yerin daha iyi donanımlı yollarının bulunması ya da iyi ulaşım altyapısına sahip bölgelerle evrenmesinin bölgesel ekonomik büyüme üzerinde önemli bir etkisi olmadığını ortaya koymuştur. Avrupa Birliği gibi gelişmiş bölgelerde, büyümeyi de sağlayabilecek diğer faktörlerin bölgesel ekonomik performans üzerinde altyapı yatırımlarından çok daha fazla etkisi olduğu düşünülmektedir.

Altyapı türlerinin de belirli ömürleri olduğu düşünülmektedir. Zamanla ortaya çıkan yeni altyapı türlerinin etkileri eskilere nazaran daha yüksek olmaktadır. Ancak eski altyapı türleri de zaman içerisinde dönüşebilmektedir. Örneğin hızlı tren hatlarının yaygınlaşmasıyla birlikte demiryolu alanı yeniden ivme kazanmaktadır (Rietveld 1992. s.16).

Altyapı alanında gerçekleştirilecek iyileştirmeler ve yapılacak yatırımlar doğrudan bölgesel kalkınmayı etkilememektedir. Bölgesel kalkınmanın sağlanmasında pek çok faktör belirleyicidir. Literatürde yer alan çalışmalara bakıldığında bölgesel kalkınmada belirleyici olan faktörler ile altyapı arasındaki etkileşiminin genellikle ihmal edildiği görülmektedir. Ulaştırma altyapısı yatırımlarının faydalı etkisinin düşük olmasında projelerin seçiminde ve yer belirlenmesinde siyasi kararların baskın olmasının etkisi olduğu düşünülebilir. Bu noktada fırsat maliyet analizleri ile aynı kaynakların alternatif kullanımlarına karşı altyapı projelerinin daha titiz şekilde değerlendirilmesi gerekmektedir. Özellikle, kamu kaynaklarının kıt olduğu zamanlarda, kalkınma politikalarında ulaştırma altyapısına tahsis edilen rolün yeniden düşünülmesine ihtiyaç duyulabilir. Bu durum kamu fonlarından daha büyük ve daha iyi getiri sağlamakla kalmaz, aynı zamanda kalkınma çabalarının sürdürülebilirliğini de artırabilir.

Olumlu bakış açısı ile değerlendirildiğinde ulaştırma altyapısında meydana gelecek gelişmeler ulaşım maliyetlerinin düşmesine yol açmaktadır. Maliyetlerde görülecek azalmaların üretim faktörlerine de yansımaları beklenmektedir. Bu durumda girişimciler daha fazla kâr elde edebilirler ya da toprak sahipleri daha fazla rant sağlayabilirler. Bir diğer ihtimal ise maliyetlerde yaşanacak düşme tüketicilere yansıtılarak ürün maliyetleri azaltılabilir.

Altyapı çok boyutlu bir olgu olarak değerlendirilmektedir. Farklı altyapı türleri arasındaki sinerjik etkilerin önemi teorik düzeyde kabul edilmiştir. Bununla birlikte günümüz iktisadi yaklaşımlarında bu tür etkiler genellikle ihmal edilmekte altyapı kavramı tek boyutlu olarak değerlendirilmektedir. Ancak ekonomilerde birbirleriyle etkileşim içerisinde bulunan farklı altyapı türleri bu sürecin etkisinde artan getiri ve de taşıma etkisi sunmaktadır.

Altyapı alanında ana odaklanılan nokta firmalardır. Hane halkı ise genellikle ihmal edilmektedir. Hane halkının yerleşim yeri seçiminde de altyapının etkisi bulunmaktadır. Kamu altyapısı bir bölgenin olanaklarını artırarak, hane halklarını ve firmaları çekebilir, bu sayede bölgenin büyümesine katkı sunar. Uzun dönemli olarak değerlendirildiğinde ise yerleşim yerlerinin firmalar açısından ticari çekim merkezi olma durumu gerçekleşebilir.

KAYNAKLAR

- Adler, H. A. (1965) *Economic Evaluation of Transport Projects, Transport Investment and Economic Development*. Washington, D.G: Brookings Institution, 170-194.
- Arısoy, İ. (2005). Wagner ve Keynes Hipotezleri Çerçevesinde Türkiye’de Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(2), 63-80.
- Button, K. (1998). Infrastructure Investment, Endogenous Growth and Economic Convergence. *The Annals of Regional Science*, 32(1), 145-162.
- Capello, R., & Nijkamp, P. (2009). Introduction: Regional Growth and Development Theories in the Twenty-First Century—Recent Theoretical Advances and Future Challenges. *Handbook of Regional Growth and Development Theories*, 1-16.
- Chirisa, I., Dumba, S., & Dube, B. (2013). Servicing the Needs of Inflating Population at Growth Points in Zimbabwe? Spatio-Temporal and Economic Considerations. *Journal of Sustainable Development Studies*, 4(1).
- Coccia M. 2018. An Introduction to the Theories of National and Regional Economic Development, *Turkish Economic Review*, 5(4), 350-358,
- Crescenzi, R., & Rodríguez-Pose, A. (2012). Infrastructure and Regional Growth in the European Union. *Papers in Regional Science*, 91(3), 487-513.
- Çelikkaya, S. (2015). *Kamu Harcamalarının Bölgesel Kalkınmaya Olan Etkileri: Türkiye Örneği* (Doctoral Dissertation, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), SDÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Devarajan, S., Swaroop, V., & Zou, H. F. (1996). The Composition of Public Expenditure and Economic Growth. *Journal of Monetary Economics*, 37(2), 313-344.
- Donaghy, K. P. (2009). Regional Growth and Trade in the New Economic Geography and Other Recent Theories. In *Handbook of Regional Growth and Development Theories*. Edward Elgar Publishing.
- Eberts, R. W. (1990). Public Infrastructure and Regional Economic Development. *Economic Review*, 26(1), 15-27.
- Eraydın, A. (2003). Bölgesel Kalkınma Kavram, Kuram ve Politikalarında Yaşanan Değişimler. *Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu Tebliğleri*, 1, 126-147.
- Frank, A. G. (1966). *The Development of Underdevelopment*. Boston: New England Free Press.
- Fuente, A. D. L., & Vives, X. (1995). Infrastructure and Education as Instruments of Regional Policy: Evidence from Spain. *Economic Policy*, 10(20), 11-51.

- Garcia-Mila, T., & McGuire, T. J. (1992). The Contribution of Publicly Provided Inputs to States' Economies. *Regional Science and Urban Economics*, 22(2), 229-241.
- Hansen, N. M. (1965). Unbalanced Growth and Regional Development. *Economic Inquiry*, 4(1), 3.
- He, L., & Duchin, F. (2009). Regional Development in China: Interregional Transportation Infrastructure and Regional Comparative Advantage. *Economic Systems Research*, 21(1), 3-22.
- Henrekson, M. (1993). Wagner's law-a spurious relationship?. *Public finance*, 46(3), 406-415.
- Holl, A. (2006). A Review of the Firm-Level Role of Transport Infrastructure with Implications for Transport Project Evaluation. *Journal of Planning Literature*, 21(1), 3-14.
- Holtz-Eakin, D., & Schwartz, A. E. (1995). Infrastructure in a Structural Model of Economic Growth. *Regional Science and Urban Economics*, 25(2), 131-151.
- Işık, N. (2005). Kamu Harcamaları ve Büyüme Arasındaki İlişki. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (24), 63-75.
- Kar, M., & Taban, S. (2003). Türkiye'de Kamu Harcama Türlerinin Ekonomik Büyüme Etkileri. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 58(3), 145-169.
- Kara, M. A., & Taş, S. (2012). Ulaştırma ve Haberleşme Altyapısının Bölgesel Kalkınmaya Katkısı ve Türkiye Üzerine Bir Uygulama. *Maliye Dergisi*, 163, 468-480.
- Kasikoen, K. M., & Martini, E. (2019, October). Impacts of Inter-Urban Transportation Railway to Regional Development (Case Study: Sukaraja District-Bogor Regency-West Java Province). In *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science*, 340(1), IOP Publishing. 1-8.
- Keating, M. (2006). Is There a Regional Level of Government in Europe?. In *Regions in Europe*, 23-36. Routledge.
- Kelly, T. (1997). Public Investment and Growth: Testing the Non-Linearity Hypothesis. *International Review of Applied Economics*, 11(2), 249-262.
- Lall, S.V. (2007), "Infrastructure and Regional Growth, Growth Dynamics and Policy Relevance for India", *The Annals of Regional Science*, 41(3), 581-601
- Litman, T. (2017). Evaluating Transportation Economic Development Impacts. Victoria Transport Policy Institute.
- Márquez, M. A., Ramajo, J., & Hewings, G. J. (2011). Public Capital and Regional Economic Growth: a SVAR Approach for the Spanish Regions. *Investigaciones Regionales-Journal of Regional Research*, (21), 199-223.

- Mera, K. (1973). II. Regional Production Functions and Social Overhead Capital: An Analysis of the Japanese Case. *Regional and Urban Economics*, 3(2), 157-185.
- Nafzinger, E. W., (2006). *Economic Development*, Cambridge University Press, England.
- Percoco, M. (2004), "Infrastructure and Economic Efficiency in Italian Regions", *Networks and Spatial Economics*, 4(4), 361-78.
- Pereira, A.M. & Sagales, O.R. (1999), "Public Capital Formation and Regional Development in Spain", *Review of Development Economics*, 3(3), 281-294.
- Pereira, A.M. & Andraz, M.J. (2006), "Public Investment in Transportation Infrastructures and Regional Asymmetries in Portugal", *Annals of Regional Science*, 40(4), 803-819.
- Pike, A., Rodríguez-Pose, A., & Tomaney, J. (2011). *Local and Regional Development*. Routledge.
- Pirili, M. U. (2011). Bölgesel Kalkınmada Kamu Yatırımlarının Rolü: Kuramsal Bir Değerlendirme *Ege Akademik Bakis*, 11(2), 309.
- Pirili, M. & Lenger, A. (2011), "The Role of Public Capital in Regional Economy" International Workshop on Regional Competitiveness and International Factor Movements, Laboratoire d'Economie d'Orleans-Network for Economic Research-INFER, 17-18 March 2011, France, 1-30.
- Rietveld, P. (1989). *Infrastructure and Regional Development*. *The Annals of Regional Science*, 23(4), 255-274.
- Rietveld, P. & Nijkamp, P. (1992). *Transport and Regional Development*, Faculteit der Economische Wetenschappen en Econometrie, 1-24.
- Saatioğlu, C. & Karaca, O. (2013). Ulaştırma Altyapısı ve Bölgesel Gelir Farklılıkları: Türkiye İçin Ampirik Bir Analiz. *İşletme ve İktisat alışmaları Dergisi*, 1(1), 1-11.
- Sacchi, A. & Salotti, S. (2016). A Comprehensive Analysis of Expenditure Decentralization and of the Composition of Local Public Spending. *Regional Studies*, 50(1), 93-109.
- Scott, A. & Storper, M. (2003). *Regions, Globalization, Development*. *Regional Studies*, 37(6-7), 579-593.
- Sloboda, B.W. ve Yao. V.W. (2008), "Interstate Spillovers of Private Capital and Public Spending" *Annual Regional Science*, 42(3), 505-518.
- Stimson, R. R. Stough and B.Roberts (2006), *Regional Economic Development: Analysis and Planning Strategy*, Berlin: Springer.
- Todaro M. P., & Smith S. C. (2014). *Economic Development*, Pearson, Addison Wesley Harlow, England.
- Urrea, J. (2002). *Regional Development and the Action of Public Investment: the FNDR and the ERDF, a Comparative Analysis (Doctoral Dissertation, University of Glasgow)*.

Bölüm 20

ARŞİV BELGELERİ IŞIĞINDA TOPKAPI SARAYI MUTFAKLARI

Yeşim ERDAL¹

1 Öğretim Görevlisi Y. Mimar, Şişli Meslek Yüksekokulu, yesim.erdal@sisli.edu.tr

1. Giriş

Topkapı Sarayı'nın mutfak birimleri, klasik döneme tarihlenen Osmanlı Saray Mutfağı'nın günümüze ulaşabilen örneklerindedir. Sarayın ilk kuruluş şeması içerisinde planlanan mutfaklar kompleksi, gerek sarayın Marmara Denizi yönündeki silüetinde, gerek ikinci avlusu (Divan Meydanı) içerisinde etkin ve önemli bir konuma sahiptir. Mutfak yapılarının sarayın yerleşim planı içindeki bu özel konumu, yemek yeme ve yedirmenin sultana bağlılık sembolü olarak kabul edildiği bir geleneğin mimariye yansımaları niteliğindedir.

Topkapı Sarayı'nın ilk inşa edildiği 15.yüzyıldan, devlet yönetiminin Dolmabahçe Sarayı'na taşındığı 19. yüzyıl ortalarına kadar, her gün saray halkı için yemeklerin ve tatlıların hazırlandığı mutfak birimleri, asıl mutfak binasının yanı sıra; aşçılar koğuşu, kiler, yağhane, hamamlar, helalar, kalayhane, mutfak emini daireleri gibi mekanları da barındıran büyük bir yapı topluluğudur.

Mutfakların, gerek saray kompleksi içinde etkin bir konumda yer alması, gerek sarayın günlük yaşantısı içinde önemli bir yere sahip olmasına karşın, gösterişli yönetim ve harem binalarına kıyasla, üzerinde daha az araştırma ve çalışma yapıldığı görülmektedir. Topkapı Sarayı Mutfakları'na ilişkin bilgiler, genellikle sarayda bulunan yapıların genel anlatımlarını içeren kaynaklarda yer verilmiş kısa mimari değerlendirmelerden ibarettir. Literatürdeki bu eksiklikten yola çıkılarak, 2012 yılında Yıldız Teknik Üniversitesi'nde Prof. Dr. Nadide SEÇKİN öncülüğünde "*Topkapı Sarayı Mutfaklarını Koruma Projesi*" isimli bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır. Söz konusu yüksek lisans tezine dayanan bu çalışmanın amacı, yazılı ve görsel kaynaklar ışığında Topkapı Sarayı mutfaklarının geçmişten günümüze değişimini irdelemek ve mimari çözümlemesini yapmaktır. Bu bağlamda çalışmada öncelikle Topkapı Sarayı mutfaklarının mimari yapısına ilişkin bilgi verilmiş, ardından, yapının mimari biçimleniş sürecine ışık tutan, gravür, minyatür, harita ve fotoğraf vb. görsel kaynaklar ile Osmanlı Arşivi belgeleri tarih yazmaları ve seyahatnameler vb. yazılı kaynaklar kronolojik olarak ele alınmıştır. Son bölümde ise, yazılı ve görsel kaynaklardan elde edilen veriler doğrultusunda, Topkapı Sarayı mutfaklarının geçirdiği değişim ve dönüşüm değerlendirilmiştir.

Şekil 1. Topkapı Sarayı Mutfaklarının havadan görünüşü (Konyalı, 2000).

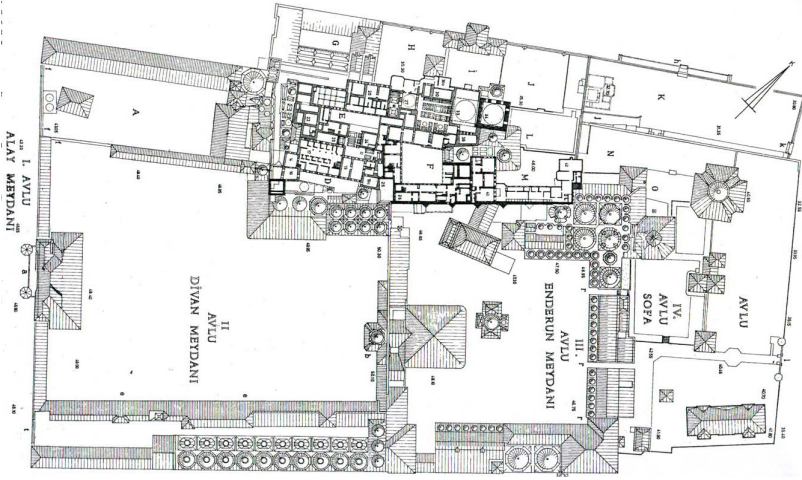
2. Topkapı Sarayı Mutfaklarının Mimari Kimliği

Kubbe ve tüteklikleriyle, sarayın Marmara Denizi yönündeki cephesinde ve ikinci avlu cephesinde etkin bir görünüme sahip olan mutfaklar ve ilgili birimlerden oluşan yapı topluluğu kısa kenarı 30 m, uzun kenarı 175 m (=5250 m²) olan bir alanda yer almaktadır (Konyalı, 2000). Bu yapı topluluğu, İkinci Avlu'ya üç kapı ile bağlanan kuzeydoğu-güneybatı yönünde konumlanmış dar ve uzun bir avlunun her iki yanında yer alacak şekilde planlanmıştır.

Asıl mutfak binası, avlunun kuzeydoğusunda bulunan *Şekerciler Mescidi* ve *Şerbethane*'ye sonradan açılmış olan bir geçit ile bağlanmaktadır. Avlunun kuzeybatısında, mutfak personelinin koğuşları ile güneye doğru sıralanan hamamlar, helâlar, kalayhane, mutfak emini daireleri ve mutfak gereçleri deposu; güneybatısında ise, mutfaklarda kullanılan yiyecek ve içecek malzemesinin girişinin sağlandığı Erzak Kapısı yer almaktadır (Konyalı, 2000).

Asıl mutfak binası, 17 x 95 m ölçülerinde olup, on birimden oluşmaktadır. Her birimde, kubbeli kare planlı bir ana mekan ve ona doğrudan bağlantılı tüteklikli bir ön mekan vardır. Güneyden itibaren ilk altı birim, tüteklikli ön mekânlarından birbirlerine geçişlidir. Ardından gelen dört birim de ikişer ikişer olmak üzere, yine ön mekânlarından birbirlerine geçişlidir (Altınbıçak, 2012) (Şekil 2).

Yapının, mutfak avlusuna bakan kuzeybatı cephesi ve Marmara Denizi'ne bakan güneydoğu cephesi olmak üzere iki cephesi bulunmaktadır. Kuzeybatı cephesi yaklaşık 95 m uzunluğunda ve 10 m yüksekliğinde olup, bu cephede üç giriş kapısı vardır. Güneydoğu cephesi ise; yaklaşık 105 m uzunluğundadır. Bu cephede kuzeydoğudan güneybatıya doğru yükselen bir eğim olduğundan duvar yüksekliği, kuzeydoğuda 21 m; güneybatıda ise, 10 m olup, duvar yüksekliğinin en fazla olduğu kısımda belirli aralıklarla yerleştirilmiş beş adet payanda bulunmaktadır. Bu payandalar aşağıdan yukarıya doğru daralan bir formdadır ve en üst kısımlarında piramidal bir külah bulunmaktadır. Payandaların yüksekliği yaklaşık 11 m'dir.

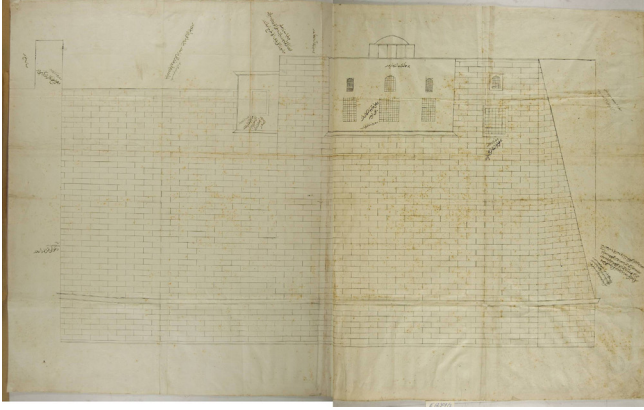
Şekil 2. Topkapı Sarayı Mutfaklarının vaziyet planı (Akozan & Eldem, 1981).

Yaklaşık dört yüz yıl boyunca kullanımda olan Topkapı Sarayı mutfakları, ilk yapımından itibaren zaman içinde yangınlar ve depremler gibi afetlerin yanı sıra, saray nüfusunun artması ve dolayısıyla yeni mekânlara ihtiyaç duyulması gibi sebeplerle, sayısız onarım geçirmiştir. Günümüzde iç mekânda ve cephede farklı dönemlere ait onarımların izlerini gözlemlemek mümkündür. Ancak bilimsel bir yöntemle yapının mimari çözümlemesini yapabilmek için yapı üzerindeki mevcut onarım ve müdahale izlerinin yanı sıra, yapının mimarisine ilişkin bilgi veren yazılı ve görsel tarihi belgelerden ve daha önce bu alanda yapılmış araştırma ve çalışmalardan da faydalanmak gerekmektedir.

3. Yazılı ve Görsel Belgeler Doğrultusunda Topkapı Sarayı Mutfakları

Topkapı Sarayı mutfaklarının, arşiv belgelerinde ve tarih yazmalarında belirtilen adıyla "Madbah-ı Âmire" nin, ilk inşa edildiği

döneme tarihlenen kaynaklar sınırlı sayıdadır. Bu döneme ilişkin Avrupalı tüccar ve gezginlerin çizdiği panoramik görünüm ve kuşbakışı tasvirlerde, mutfakların birbiriyle örtüşmeyen betimlemelerinin yapıldığı görülmektedir. 1481 tarihli Cristofò Buondelmonti'nin İstanbul Haritası'nda, mutfaklar iki kubbeli olarak görünürken, Giovanni Andrea Vavassore'nin 1479 tarihli kayıp bir çizimine dayanılarak hazırlanan 1520 tarihli bir belgede bugünkü mutfakların yerinde birbirinden bağımsız üç kubbe çizilmiştir (Sevin, 2006). Bununla birlikte erken dönem arşiv belgeleri içerisindeki bir çizim, mutfakların 16. yüzyılın başlarındaki büyüklüğü ile ilgili daha net bir fikir vermektedir. Enderun Hamamı'nın onarım çizimi olduğu belirtilen 1509 yılına ait bu çizimde, mutfaklar binasının İkinci Avlu'yu Üçüncü Avlu'dan ayıran duvara kadar dayandığı yazı ile ifade edilmiştir (Şekil 3) (TSKA², Evrak No: 12307). 16. Yüzyılın ilk yarısında İstanbul'a gelen Fransa elçisi olarak Pierre Gyllius ise, mutfakların “*sekiz kubbeli, içerde yarım daire kemerleri, kubbelerinin üstünde küçük bir ev gibi aydınlatma fenerleri ve uzun bacaları ile dikkat çeken*” bir yapı olduğunu ifade etmiştir (Gyllius, 1547).

Şekil 3. 1509 tarihli Enderun Hamamı'na ait onarım çizimi (TSKA, Evrak No: 12307)

Arşiv kayıtlarına göre, 16. yüzyılın ikinci yarısında mutfakların iki önemli onarım geçirdiği söylenebilir. Bunlardan ilki, 1568 tarihli *mutfakların arka kısmında kademeli ve kemerli yedi sekiz zira (5.50-6.00 m) genişliğinde bir oda* eklenerek yapılan genişletme çalışmasıdır (Yıldırım & vd., 1998). Diğer büyük onarım ise, mutfaklarda büyük hasara neden olan 1574 yangını sonrasında Mimar Sinan tarafından yapılmıştır. Selaniki Mustafa Efendi, yangının ilk olarak mutfakta yemek pişirme sırasında kızgın yağın tutuşması ile başladığını, ardından hızla yayılarak hizmetkârların odalarına, kiler ve helvahaneye kadar ulaştığını ve büyük zarara yol açtığını nakletmektedir. Yangından birkaç gün sonra

2 Topkapı Sarayı Kütüphanesi Arşivi'nin kısaltmasıdır.

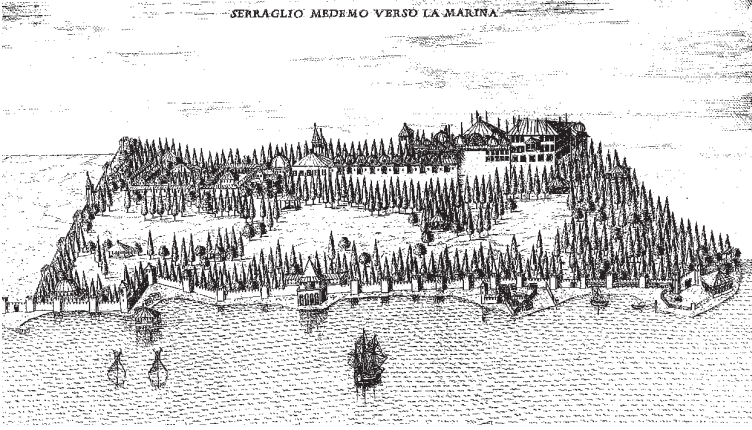
Mimar Sinan tarafından çizimi yapılan mutfakların onarımı sırasında, İkinci Avlu'dan iki buçuk zira (1.85 m) yer alınarak mutfaklar kısmına katıldığı bilinmektedir (Selaniki Mustafa Efendi, 1600). Mutfaklarda yapılan bu onarım ve genişletme çalışmasına ilişkin daha kapsamlı bilgiyi hazineye ait gelir-gider kayıtlarının tutulduğu Büyük Ruznamçe Kalemi Defterleri'nde görmek mümkündür. 1574 ve 1575 yıllarına ait defterde, mutfaklar, helvahane ve kiler için alınan inşaat malzemeleri, mutfaklarda kapsamlı bir onarım yapıldığına işaret etmektedir (BOA³, KK⁴, Defter No:1770).

Sonraki yüzyılda İstanbul'a gelen yabancı gezginlerin, bu dönemde mutfakların büyüklüğü ile ilgili aktarımları birbirleriyle örtüşmektedir. Ottoviano Bon, güneyden itibaren "*Sultan*", "*Valide Sultan*", "*Sultanlar*" (*Hasekiler*), "*Kapuağası*", "*Divan Üyeleri*", "*İç Oğlanları*", "*Saray Hademeleri*", "*Cariyeler*" ve "*Divan Memurları*" olmak üzere dokuz bölümden oluştuğunu ifade etmektedir (Bon, 1623). 17. yüzyılın son çeyreğinde İstanbul'a gelen Tavernier ise, saray mutfaklarının eskiden dokuz bölümlü olduğunu, ancak sonradan yedi bölüme indirildiğini ve güneyden itibaren hiyerarşik olarak "*Has Mutfak*", "*Valide Sultan Mutfağı*", "*Kızlarağası mutfağı*", "*Babüssaade Ağasının Mutfağı*", "*Hazinedarbaşının Mutfağı*", "*Kilercibaşı Mutfağı*" ve "*Sarayağası Mutfağı*" şeklinde sıralandığını nakletmektedir (Tavernier, 1689). Tavernier'in mutfak bölümlerinin zaman içinde azaltıldığını belirtmesinin sebebi, yemek pişirme birimlerinin ikisinin helvahane olarak ayrılması ile ilgili olmalıdır. Helvahane'nin giriş kapısı üzerinde bulunan ve 17. yüzyıla tarihlenen bir kitabe de bu durumu desteklemektedir⁵ (Altınbıçak, 2012). Mutfakların 17. yüzyılda dokuz birimden oluştuğunu destekleyen bir başka belge, 1686 tarihli F. Scarella'ya ait bir gravürdür (Şekil 4). Bu çizimde sarayın Marmara Denizi'ne bakan cephesinde dokuz kubbeli olarak betimlenen mutfak birimlerinin kuzey yönündeki bitiminde düz çatılı bir birim daha görülmektedir. Ayrıca bugün mutfakların deniz cephesinde bulunan payandaların resimde çizilmemiş olması, o dönemde henüz yapılmamış olduğunu düşündürmektedir.

3 Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin kısaltmasıdır.

4 Kamil Kepeci Tasnifi'nin kısaltmasıdır.

5 Helvahane'den Şerbethane'ye açılan kapı üzerinde bulunan bu kitabede "*Ya müfettihe'l-ebvab ifteh lena hayre'l bab*" duası altında "*Ta'mir-i Hacı Mehmed Ağa sene 1111*" (M.1699) yazılıdır. Helvahane ve Şerbethane'nin döşeme kotları arasında yaklaşık 50 cm lik bir fark bulunması, bu kapının sonradan açıldığını göstermektedir (Altınbıçak, 2012).

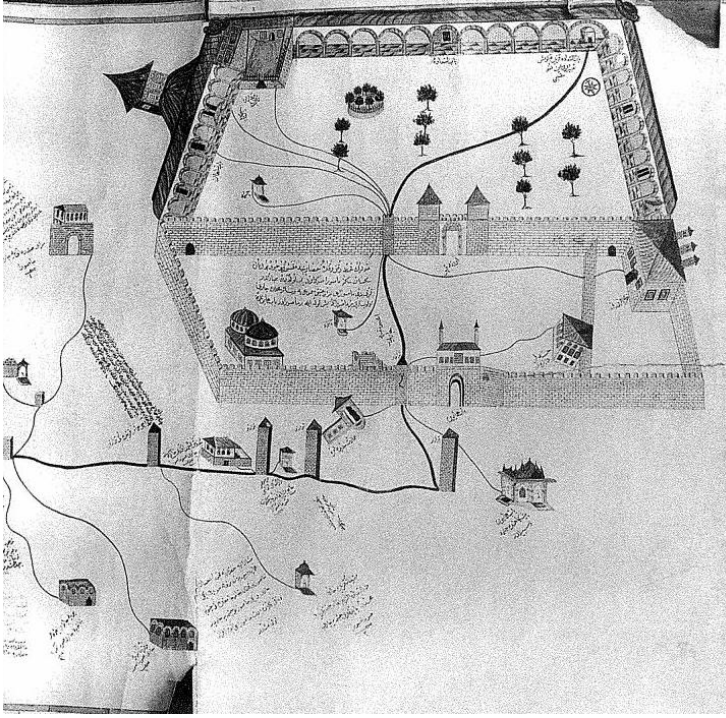
Şekil 4. Francesco Scarella'ya ait 1686 tarihli Topkapı Sarayı'nın deniz cehesinden görünüşü (Necipoğlu, 2007).

18. yüzyılda mutfaklarda kapsamlı bir onarım gerektiren en önemli olaylardan biri, 1766 İstanbul depremidir. “*Büyük Kıyamet*” olarak da anılan bu deprem mutfaklarda önemli hasara neden olmuştur. Arşiv kayıtlarına göre, mutfakların bazı bölümlerinde ve helvahanede hasar gören kubbe, duvar ve kemerler onarılmış, döşeme taşları ile ocak ve bacalar yenilenmiştir (BOA, TSMA⁶, No:7722). Onarımla ilgili elde edilen bir başka önemli veri, bu tarihte mutfaklar içinde “*aşçılar hamamı*” olarak adlandırılan bir mekanın bulunduğu bilgisidir (BOA, TSMA, No:7722). 1748 tarihli Topkapı Sarayı su yolu haritasında da, İkinci Avlu'daki su dağılımında su kanallarından birinin mutfak yapıları ile Üçüncü Avlu'yu ayıran duvara dayanmış bir sarnıç görülmektedir⁷ (Şekil 5). Bugünkü durumda Şerbethane'nin kubbesinin geleneksel hamam yapılarına özgü fil gözleri ile bezenmiş olduğu düşünüldüğünde, söz konusu hamamın Şekerciler Mescidi ve Şerbethane olarak kullanılan mekanlar olduğu anlaşılmaktadır.

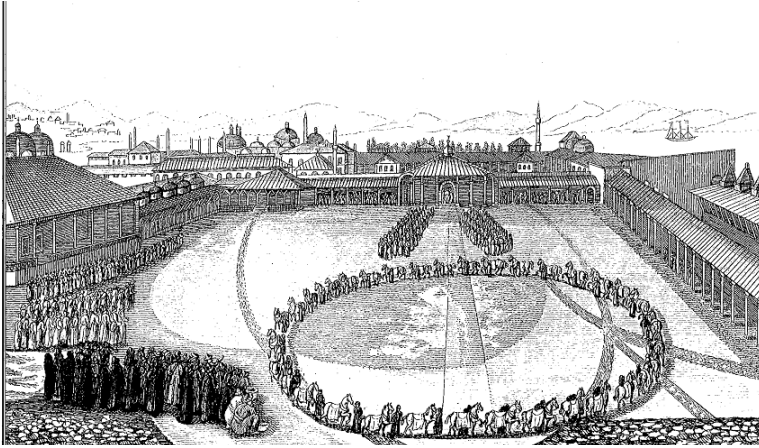
18. yüzyıla tarihlenen farklı gravürlerde mutfakların birbirine benzer şekilde tasvir edildiği görülmektedir. D'Ohsson'un İkinci Avlu'yu tasvir ettiği 1790 tarihli gravüründe mutfakların tüteklikli ön mekanları ve tütekliklerin alt kısmında mutfak avlusu boyunca devam eden bir saçak görülmektedir (Şekil 6). 18. yüzyıla ait bir başka gravürde de, Bab-üs Saade iç eyvanından görünen mutfakların çizimi, D'Ohsson'un çizimine benzemektedir (Şekil 7)

⁶ Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nin kısaltmasıdır.

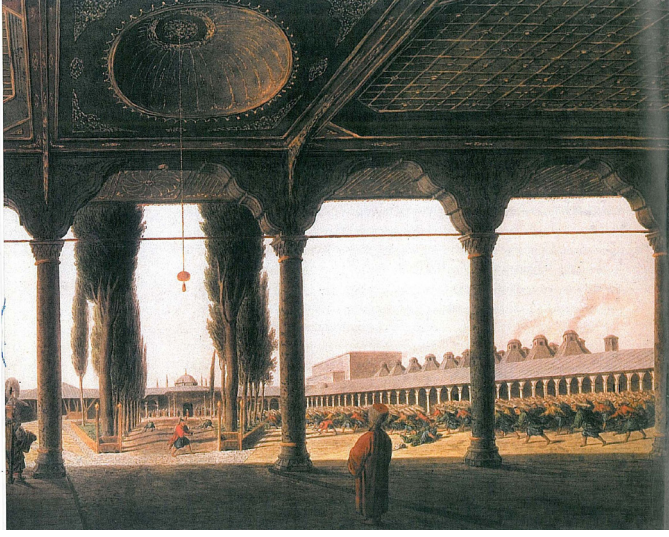
⁷ Günümüzde bu sarnıçın bulunduğu yerde müze ziyaretçilerinin kullanımına tahsis edilmiş bir tuvalet bulunmaktadır. Yerinde yapılan incelemede, tuvaletlerin yanında bulunan ve depo olarak kullanılan boş alanda cehennemlik benzeri bir yapı ile karşılaşılmıştır.

Şekil 5. H.1161 (M.1748) tarihli Topkapı Sarayı suyolları planı (Necipoğlu, 2007)

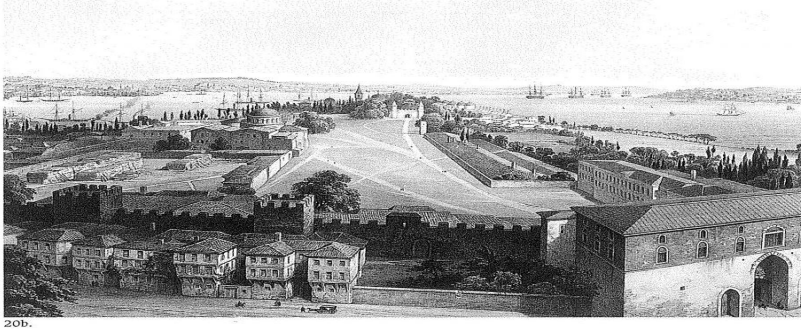

Şekil 6. D' Ohsson'un İkinci Avlu'da yapılan bir töreni resmettiği 1790 yılına ait gravür (Sevim, 1996)

Şekil 7. Bab-üs Saade iç eyvanından mutfakların görünüşü (Sakaoğlu, 2003).

19. yüzyılın ilk çeyreğinde Melling'e ait bir gravürde de İkinci Avlu aynı açıdan resmedilmiştir. Ancak İkinci Avlu'nun güney revaklarının arkasından görülen mutfakların yalnızca kubbeli mekanları çizilmiş, tüteklikli ön mekanlar ifade edilmemiştir (Sevin, 2006). Fossati'nin Birinci Avlu'yu resmettiği 1852 tarihli gravüründe ise, silik bir şekilde görünen mutfakların günümüzdeki durumuna birebir benzer şekilde betimlendiği görülmektedir (Şekil 8).

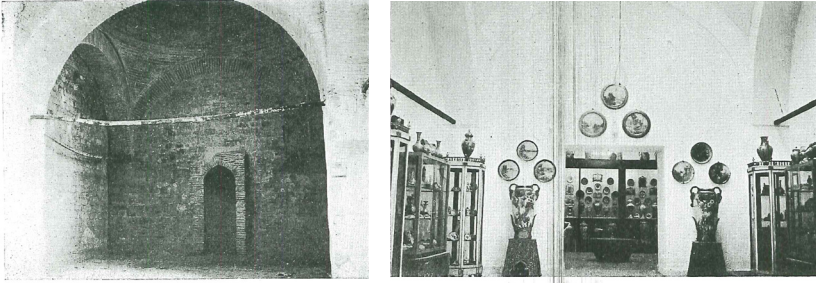

Şekil 8. Fossati'ye ait 1852 tarihli gravürde Topkapı Sarayı'nın Birinci Avlusundan İkinci Avlusuna bakış (Sevin, 2006).

1856 yılında I. Abdülmecid tarafından Dolmabahçe Sarayı'nın yaptırılması ile Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetim merkezi değişmiş ve Topkapı Sarayı bazı önemli devlet törenlerinin gerçekleştirildiği sembolik bir mekan haline dönüşmüştür. Bu nedenle bu tarihten itibaren sarayla ilgili panoramik tasvirlerin azaldığı ve saray mutfaklarının kuşbakışı

görünüm ve haritalarda günümüzdeki durumuna benzer şekilde ifade edildiği görülmektedir (Altınbıçak, 2012).

Topkapı Sarayı Mutfakları, 1924 yılından itibaren müze olarak kullanılmaya başlamıştır. Müze işlevli yapının ilk kapsamlı onarımı, dönemin müze müdürü Tahsin Öz'ün öncülüğünde 1939-1945 yılları arasında gerçekleştirilmiştir. Çalışmalar sırasında uzun süre bakımsız kalan yapının kubbeleri incir ve aylandız ağaçlarından temizlenmiş, duvar ve kemerlerde oluşan çatlaklar onarılmış, kaba yonu taş örgülü duvarlarda yeni derzleme yapılmış, adi kaldırım taşı ile kaplı döşemeler *triveste* taşı ile kaplanmıştır. Yapılan her müdahalenin fotoğraflarla belgelendiği bu onarım çalışmasında, yapıyı müze fonksiyonuna uygun hale getirmek için bazı mekanlarda yeni düzenlemeler de yapıldığı görülmektedir. Mutfakların kuzey ucunda bulunan Şekerciler Mescidi'ndeki mihrabın açılarak Şerbethane'ye bağlanan bir geçit haline getirilmesi bunlardan biridir (Şekil 9-10). Onarım fotoğraflarında günümüzde bir kısmı aşçılar koğuşu binası ile kapatılmış olan Şekerciler Mescidi'nin güney cephesinin tamamen açık olduğu görülmektedir (Şekil 11).

Şekil 9 ve 10. (Soldan sağa) Şekerciler Mescidi'nin restorasyondan önce ve sonraki durumu (Öz, 1949).

Şekil 11. Günümüzde cephesi kısmen kapanan Şekerciler Mescidi'nin mutfak avlusuna bakan cephesi (Öz, 1949).

Topkapı Sarayı mutfaklarının, müze olarak kullanılmaya başlanmasından itibaren, yıllar içinde çok sayıda onarım geçirdiği bilinmektedir. Yapılan en son kapsamlı restorasyon çalışması, 2009-2012 yılları arasında gerçekleştirilmiş olup, temel koruma prensibi olarak en az müdahale ilkesi benimsenmiş, yapı üzerinde önceki dönemlere ait yanlış müdahalelerin izleri temizlenmiştir.

4. Değerlendirme

Topkapı Sarayı mutfakları ilk inşa edildiği tarihten günümüze kadar birçok müdahale geçirmiştir. Araştırma kapsamında incelenen yazılı ve görsel kaynaklar ışığında bu müdahalelerin bazılarının yapının plan özelliklerini değiştirmeye yönelik kapsamlı onarımlar olduğu görülmüştür. Bunlar sırasıyla, 1574 yangını sonrasında, 1766 depremi sonrasında ve yapının müze olarak yeniden işlevlendirilmesi sonrasında 1939-1945 yıllarında gerçekleştirilen onarımlardır.

Bu doğrultuda yapının üç dönemden oluşan bir değişim sürecinden geçtiği söylenebilir. Bunlar, yapının inşa edildiği tarihten 1574 yangını sonrasında Mimar Sinan'ın yaptığı onarıma kadar 1. dönem, 1574 onarımından 1766 depremi sonrasında yapılan onarıma kadar 2. dönem, 1766 onarımından 1944 yılında Tahsin Öz'ün yaptığı onarıma kadar 3. dönemdir.

1.dönemde, Topkapı Sarayı Arşivi'nde yer alan 1509 tarihli bir çizimde de belirtildiği üzere, mutfak birimleri Üçüncü Avlu'ya kadar uzanmaktadır. Bununla birlikte, bugünkü durumuna benzer şekilde on birimli olma ihtimali, daha geç döneme ait kaynaklarda bile (Scarella'nın 1686 tarihli gravürü ve seyahatnameler vb.) yapının dokuz birimli olarak betimlenmiş olduğu göz önünde bulundurulursa, oldukça düşüktür. Mutfakların bu dönemdeki büyüklüğüne ilişkin bir başka önemli dayanak, daha erken tarihte inşa edilmiş olan ve sekiz birimden oluşan Edirne Sarayı mutfaklarıdır. İstanbul'un fethinden sonra imparatorluk sıfatı kazanmış bir devletin yeni sarayındaki mutfakların, Edirne Sarayı mutfaklarından daha büyük olması gerekir. Bu doğrultuda, mutfakların 1. dönem olarak tanımlanan zaman aralığında dokuz birimli olduğu söylenebilir. Ancak bu konu ile ilgili kesin bir yargıda bulunabilmek için, Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgelerinden faydalanılarak daha kapsamlı bir araştırma yapılması gerekmektedir.

Mimar Sinan'ın 1574 tarihli onarımından 1766 depremi sonrasında yapılan onarıma kadar olan 2.dönemde, saray mutfakları pek çok müdahale geçirmiştir. 1574 yangını sonrasında mutfaklar, İkinci Avlu'ya doğru genişletilmiş, batı cephesinde mutfak personeline ait koğuşlar yeniden inşa edilmiştir. Bu dönemde, 1686 tarihli Scarella gravürü referans alınarak,

mutfakların dokuz birimden oluştuğunu söylemek mümkündür. Ayrıca aynı gravürde, mevcut durumda güneydoğu cephesindeki payandaların resmedilmemiş olması, bu payandaların 1766 depremi sonrasında eklenmiş olma ihtimalini güçlendirmektedir.

1766 onarımından 1939–1944 onarımına kadar olan 3. dönem, Topkapı Sarayı'nın önceleri kısa sürelerle, 19. yüzyıl ortasında ise tamamen terk edilerek sadece özel törenlerde kullanıldığı bir dönemdir. Dolayısıyla saray mutfaklarında önemli bir değişikliği gerektirecek işlevsel bir neden yoktur. 1939–1944 yıllarındaki onarımlarda ise; terk edilmişlik, bakımsızlık gibi sebeplerle onarıma muhtaç durumda olan saray mutfaklarında, taşıyıcı sistem desteklerinde ve malzemede kısmi değişiklikler yapılmıştır.

1944 sonrasında ihtiyaç duyuldukça onarım çalışmaları yapılmış olsa da, bunlar temelde yapının iç mekan ve cephe özelliklerinin korunduğu müdahaleler olarak kalmıştır.

KAYNAKLAR

- Akozan, F. ve Eldem, S.H., (1981). Topkapı Sarayı: Bir Mimari Araştırma, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Altınbıçak, Y., (2012). Topkapı Sarayı Mutfaklarının Koruma Projesi, *Yüksek Lisans Tezi*, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- BOA, TSMA Defterleri, Defter No: 7722: 10.
- BOA, TSMA Defterleri, Defter No: 7722: 12.
- BOA, KK Tasnifi, Defter No: 1770: 30, 31, 34, 35, 36, 42, 47, 50, 52, 69, 71, 76, 79, 82.
- Bon, O., (1623). *Descrizione del Serraglio del Gransignore*; İng'ye Çeviren: Withers, R., (1650). *A description of the Grand Signor's Seraglio, or Turkish emperours court*; İng'den Türkçe'ye Çeviren: Kayra, C., (2010). *Büyük Efendi'nin Sarayı*, Yeditepe Yayınları, İstanbul.
- Sevim, M., (1996). *Gravürlerle Türkiye*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Gyllius, P., (1547). *De Topographia Constantinopoleos et de illius antiquitatibus libri IV*; Çeviren (Frans.'dan İng'ye): Ball, J., (1729). *The Antiquities of Constantinople*, Ithaka Yayınları, Newyork.
- Konyalı, A., (2000). *Topkapı Sarayı*, Akbank Yayınları, İstanbul.
- Necipoglu, G., (2007). *15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı: Mimari, Tören, İktidar*. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Öz, T., (1949). "Topkapı Sarayı Müzesi Onarımları", *Güzel Sanatlar Dergisi*, 6: 30-48.
- Sakaoğlu, N., (2003). *Tarihi, Mekanları, Kitabeleri ve Anıları ile Sarayı Hümayun*, Creative Yayıncılık, İstanbul.
- Selaniki Mustafa Efendi, (1600). *Tarih-i Selaniki*; Günümüz Türkçe'sine Çeviren: İpşirli, M., (1989). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Sevin, N., (2006). *Gravürlerde Yaşayan Osmanlı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Tavernier, J.B., (1689). *Nouvelle Relation de L'interieur du Serrail du Grand Seigneur*; Çeviren: Tunçdoğan, T. (2007). *17. Yüzyılda Topkapı Sarayı*, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- TSA, Evrak No: 12307: 2.
- Yıldırım, H.O., Atik, V., Cebecioğlu, M., Çağlar, H., Serin, M., Uslu, O., Yekeler, N., (1998). 7 Numaralı Mühimme Defteri (1567- 1568), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 37, Ankara.

Bölüm 21

YENİ/DİJİTAL/SOSYAL MEDYA: TEORİK BELİRSİZLİĞİ GİDERMEK

Özlem ÖZDEMİR^{1} – Tolga TELLAN^{2**}*

1 Dr. Öğretim Üyesi, Fenerbahçe Üniversitesi İletişim Fakültesi, ozbah2002@gmail.com

2 M.Sc. Bilgisayar İşletmeni, Sağlık Bakanlığı, ttellan@gmail.com

GİRİŞ

Günümüz medya dünyası teknolojilerin, üretici endüstrilerin, pazarların, içeriklerin ve izleyiciler arası ilişkilerin köklü değişime uğradığı bir döneme işaret etmektedir. Donanım ve yazılım teknolojilerindeki gelişmeler sayesinde medya ve içeriklerinin dünya genelinde benzeştiği bir süreç yaşanmaktadır. İletişim, haberleşme, veri kayıtlama, sınıflandırma, işleme ve depolama teknolojilerinin bir araya gelmesi sonrasında farklı teknolojik donanım ve platformların ortak yazılımlar bağlamında yakınsayarak geniş kitlelerce kullanılmaya başladığı gözlemlenmektedir. Şüphesiz bu dönüşüm ne ilk ne de son olacaktır. Ancak dönüşümlerin sabit kalan parçası, sanayileşme süreci sonrasında birlikte medyanın gelişiminin ticari kârlılık ilkesine bağlanmış olmasıdır: “Onsekizinci yüzyılın bir ürünü olan ve görsel-ışitsel iletişim araçlarının arkasındaki güdüleyici güçlerden birisi olan sanayi kapitalizmi malların üretimiyle ilgiliydi. Bazı şeylerin hala endüstriyel olarak üretilmesine ihtiyaç duyduğumuzdan sanayi kapitalizmi şimdi de vardır zira bu ürünleri daha verimli şekilde üretmenin başka bir yolu yoktur. Ne var ki yirminci yüzyılın gelişimiyle sanayi kapitalistleri iki şeyin farkına varmışlardı. Birincisi, modern iş dünyasının veri işleme gereksinimlerinin üretkenliği ya da daha önemlisi kârları olumsuz yönde etkilediğiydi. İkincisi, araştırma ve geliştirmenin getirisinin büyük olabileceğini anlamışlardı; özellikle de fikri mülkiyetleri koruyan hukuki bir çerçeve yanında hızlı finansmana ve ürün geliştirmeye izin veren ekonomik bir altyapı -halka açık şirket- söz konusu olduğunda. Bu iki kavrayış, enformasyonun üretimi, düzenlenmesi ve depolanmasına yeni ve yüksek bir değer kazandırmıştı. Bilgi güç olabilirdi ama enformasyon paraydı” (Poe, 2019:320-321). Medyanın çeyrek binyıllık dönüşümü içerisinde son çeyrek yüzyıla odaklanmanın gelişim eğilimi hakkında fikir verebileceği ileri sürülebilecektir. Bu bağlamda, ‘medya’ ve ilişkili olduğu temel kavramlar üzerinden değerlendirmeler yapılmasının amaçlandığı bu kısa çalışmada, kavramın farklı boyutlarının alandaki güncel tartışmalar eşliğinde sınıflandırılması yoluna gidilmiştir.

Yeni Medya: Yeniliğin Bağlamı

İletişim teknolojilerinin tarihsel gelişimine baktığımızda, her dönemin kendi gereksinimleri doğrultusunda materyaller geliştirdiği/kullanım becerileri-biçemleri açığa çıkardığı gözlemlenmektedir. Ateşin keşfi ve ateşe dayalı askeri-tarım toplum örgütlenmesi duman ile haberleşmeyi beraberinde getirirken; makineleşme ve kodlama esaslı sanayi ve uzun mesafeli ticaret toplumu ise telgraf ile telefonun gelişimine ön ayak olmuştur. Elektrifikasyon ve sinyalizasyon kontrolüne dayalı kapitalizm aşamasında enformasyonun edinimi, aktarılması ve depolanması gereksinimi ise radyo, televizyon, bilgisayar gibi teknolojilerin yaygınlaşmasına

zemin hazırlamıştır. Teknolojiler, kişisel düzeyden kitlesel düzeye doğru evrilmeye bağlı olarak, yoğun biçimde işlevselleşmekte ve sosyo-kültürel bağlamlarında anlamlandırılmaktadırlar. Kitle iletişimi (mass communications) kavramı, isimlendirilmesinden de anlaşıldığı üzere, kitlesel olana yani geniş kalabalıklara yönelmeye, bilinmeyen/belirsizlikler sergileyen bir insan topluluğuna seslenmeye ve hedefin heterojen karakteristiğine vurgu yaparken; iletişim ise -yaygın kullanılan tarzıyla- tek yönlülüğün baskınlığına (kaynaktan hedefe doğru ilerleyen mesajda egemen bir gücün iletimine) ve ekonomik, politik ya da kültürel amaçlılığa işaret etmektedir: “Kitle iletişiminde elitler, kitlelerle iletişim. Bu gerçekte simetrik bir iletişim değil, yukarıdan aşağı doğru tek yönlü bir akımdır ve alıcılardan belli şekilde ve yönde kabul, karşılık ya da davranış beklenir” (Erdoğan ve Alemdar, 1990:54). Kapitalist üretim ilişkilerinin medyayı mitleştirme- sinin temelinde bu yaklaşım tarzı yer almaktadır. İletişim teknolojilerinin toplumsal kalkınma ve büyümenin motoru olarak görülmesi ve evrensel gelişimin dinamiği ile ilişkilendirilmesi, medyanın kutsanması ile tamamlanmaktadır. “Teknolojinin herkese değil, belli sınıflara ait olduğu, belli çıkarları sağlamasına yardımcı olduğu, kimin için ve ne için kurtarıcı olduğu üzerinde pek az durulur. Kitle iletişim teknolojisi tutucu aydınlar tarafından ‘araç’ olarak çok az kullanılır, çoğu kez kitle iletişim araçları toplumsal süreçte ‘faal ajan, özne, yapan unsur’ olarak sunulur. Çok özel amaçlar ve nedenler olmadıktan ya da zorunlu kalmadıktan sonra bu araçları gönderici olarak kullananlardan, kullandıranlardan söz edilmez” (Erdoğan ve Alemdar, 1990:55). Medyanın araçsallaştırılması ve toplum- sallaşma süreçlerindeki bir özne olarak tanımlanması kapitalist üretim biçiminin teknoloji gerçeğini örtüklemesinin örneğidir. Bu sahte gizemin üzerindeki perdeyi kaldıracak olan ise iletişim çalışmalarındaki değişimci-eleştirel ekoldür. Değişimci-eleştirel ekol, teknolojinin fetişleştirilmesine, insandan özerkleştirilmesine, toplumsal ilişkilerden soyutlanmasına karşı iletişim araçları (means of communication) kavramını kullanır ve “teknolojik iletişim araçlarını sadece televizyon, radyo, basın, uydular olarak dar bir çerçeve içinde değil; geniş anlamda, vericileri, teypleri, bilgisayarları, baskı makinelerini, kağıdı, mürekkebi, telgrafı, telefon tellerini, kameraları, stüdyoları, video ve ses donanımlarını, binaları, iletişimle ilgili sermaye olarak alır” (Erdoğan ve Alemdar, 1990:172). İletişim araştırmaları literatüründe ‘yeni’lik olgusunun -ve beraberinde getirdiği yeni iletişim teknolojilerinin- kutsanması (newism), kapitalist pazar dinamiklerinin konuyu ele alış biçiminin sonucu olarak okunabilecektir.

Kapitalist üretim ilişkilerinin günümüzdeki doğası, bireylerin farklı gereksinimlerden doğan işlemlerini tek bir (ya da bütünleştirilmiş birkaç) elektrik-elektronik donanım aracılığıyla gerçekleştirmeye çalışmaktadır. 1980’lerde geleceğin teknolojisi olarak tanımlanan interaktif teletext,

multimedya bilgisayar ya da pocketaudio-videolar günümüzde birer eski teknoloji niteliğikazanmıştır. “Karşılıklı etkileşim, kitlesizleştirme ve eşzamansız olabilmek” (Geray, 1994:7) özelliklerinin üçünü de içinde barındıran yeni iletişim teknolojileri, gündelik yaşamda vazgeçilmez bir yere sahip olmaya başlamış durumdadır. Yeni teknolojilerinin gelişmesi ile karşılıklı etkileşime (interactivity) dayanan kitle iletişim araçları öne çıkarılmakta; iletişim kanalları ve biçimleri uluslararası boyutta yakınsamaktadır. Zaman ve yer problemini aştığı varsayımlarıyla önemi bir kez daha vurgulanan yeni medyanın, yeni bir psikolojik biliş ve ilişki tarzının uzantısı olduğu kolaylıkla ileri sürülmektedir. Ronald Rice’in, “genellikle mikro işlemcilerin kullanılması sonucu bilgisayar yetenekleri olan, kullanıcılar ya da kullanıcıyla enformasyon arasında karşılıklı etkileşime izin veren veya karşılıklı etkileşimi artıran teknolojiler” (aktaran Geray, 1994:6) olarak tanımladığı yeni iletişim teknolojileri, üretim-pazarlama-dağıtım-tüketim sürecinde önemli pazar pratiklerinin gerçekleştirilmesini sağlamıştır.

Yeni medya konulu tartışmalar teknolojinin algılanış biçimindeki değişimle birlikte ortaya çıkmıştır. Egemen yorum/anaakım (mainstream) içerisindeki Innis, McLuhan, Bell, Porat, Toffler gibi teknolojik determinizmin savunucuları ile Ellul, Riesman, Beck gibi teknolojinin kaçınılmaz gelişiminin olumsuz sonuçlar doğurduğunu ileri süreniki farklı görüşün 1980’lerin sonundan itibaren uzlaşma içine girmesi, toplumun tarihsizleştirilmesi yoluyla yeniden tarihselleştirilmesi ilkesinin kabulü sonrasında olmuştur. 1980’lere hakim olan neoliberalideoloji,teknolojilerin ve iletişim araçlarının insan gereksinimleri doğrultusunda icat edildiğini, üretildiğini ve kullanıldığını unutturur; iletişim teknolojilerinin içerdiği toplumsal güç ilişkilerini ve mülkiyet biçimini gözlerden uzaklaştırır; medyanın insan yaşamını nasıl biçimlendirdiğine odaklanarak kendi iletişim tarihini kaleme alır. Böylelikle insanın da içinde bulunduğu doğal tarihin herhangi bir anında, yeni medya için yeni bir tarih yazılmıştır. Neoliberalizm (kamu kurumlarını özelleştirmenin, tarımsal desteklerden ve sanayi odaklı büyüme modelinden vazgeçilip hizmetler sektörünün ekonominin taşıyıcısı haline getirilmesine dayalı serbestleştirme, kişisel rekabet ve girişimciliğin, sermaye lehine kuralsızlaştırma yapıırken emek aleyhine yeniden kurallaştırmanın [deregulationand re-regulation] ve demokrasi ile dünya genelinde ticareti özdeşleştirmenin mutlaklaştırıldığı politik yaklaşım), iletişim teknolojilerini sahip olma/ithal etme indeksleri çerçevesinde değerlendirmeye tabi tutarak, ‘küresel demokrasi için hizmetler sektörüne odaklanmış toplum’ prensibini yaklaşımının merkezine almıştır. 1980’lerde gerek kuram gerekse uygulama olarak ekonomi ve iş dünyasına egemen olan neoliberal ideoloji, kendi yaklaşım tarzını yeni iletişim teknolojileri konulu tartışmalara da egemen kılmış ve İthel

de Sola Pool'un 'Technologies of Freedom' (1983); Loy A. Singleton'un 'Telecommunication in the Information Age: A Nontechnical Primer on the New Technologies' (1983); Ronald Rice'in 'The New Media: Communication, Research and Technology' (1984) ve Everett M. Rogers'in 'Communication Technology: The New Media in Society' (1986) başlıklı çalışmalarında iktisat-teknoloji bağı 'yeni medya' kavramı üzerinden kurulmaya çalışılmıştır (Tellan, 2005). Yeni medyaya eşlik eden sosyal yapı ve ilişkilerin yüzyılımızda 'endüstri ötesi' bir toplum oluşturacağını savunan Jerald Hage ve Charles H. Powers (1992)'a göre, yaşananlar hiyerarşikliğin daraldığı, yapı ile fonksiyonun birbiriyle bütünleştirildiği, enformal iletişimin baskınlık kazandığı, yaratıcı düşünce sermayesinin kabul gördüğü ve bilgiye erişimin kolaylaştığı yeni toplumsal örgütlenmenin ilk habercisidir: "Yeni iletişim teknolojilerinin, endüstri ötesi toplumdaki faaliyetlerde zaman ve mekan bakımından serbestliğe olanak sağlayacağını ve enformasyonun işlenmesini sağlayarak ekonomik değer yaratacağını" (1992:13) belirten Hage ve Powers, rekabetin yerini dayanışmaya bıraktığı yeni toplumsal örgütlenmenin yirminci yüzyılın son çeyreğinde biçimlenmeye başladığını ileri sürmüşlerdir. Bürokratik ve otokratik yönetim biçiminin yirminci yüzyılda özellikle Almanya'da, yüksek rasyonelleşme ve kompleksleşmeye yol açtığına ve demir-çelik, otomotiv, kimya gibi sektörlere dayalı bir endüstriyel toplum oluşturduğuna dikkat çeken Hage ve Powers; 'endüstri ötesi' toplumların yüksek kompleksleşmeye karşılık düşük rasyonelleşme (sorunlar karşısında ne yapılacağını önceden belirlenmesi) deneyimine gireceklerini ve bireysel sorun çözme yetenekleri ile değişik sosyal roller geliştirebilme becerilerinin öne çıkacağını varsaymışlardır. Hage ve Powers (1992) için tüm bu gelişmelerin harekete geçmesi, yeni medyaya sahip olmak ve kullanmakla mümkündür.

Yeni medya kavramının 1980'lerin ortalarından itibaren yaygın kabul görmesinin ardında pazar yapısının biçimlendirdiği tarihsel koşullar gelmektedir. Askeri-sınai bileşkenin yönetiminde ve kamunun mülkiyetinde işleyen iletişim ve telekomünikasyon hizmetleri, bu yıllarda Batı dünyasındaki hükümetlerin (Thatcher-Reagan-Kohl vd.) karar verme süreçlerindeki neoliberalizmin egemen olmasıyla birlikte, özel sektörün mülkiyetindeki finans endüstrisine kontrol edilen bir yapıya doğru evrilmiştir. "Steve Jobs, Larry Page ya da Mark Zuckerberg gibi enformasyon çağının gurularının öncülük ettiği kapitalist iş insanları 'toplumun bütününe yayılacak davranış kalıpları'nı önermektedirler. Onlar, teknolojik inovasyonların yaratımında uluslarına görece avantaj yaratması beklenen ve 'kapitalist büyümenin uzun dalgasında' yola liderlik edecek 'yaratıcı önderlerdir'. Son yıllarda bu öngörüler, ekonomik büyümenin ön saflarını oluşturan yeni kurulan yüksek teknoloji şirketleri ve onların koruyucu yatırımcıları ile ilgili iş dünyası yorum ve tahminlerinde yeni formlar kazandı. Birey-

sel girişimciliğe olan bu yeni vurgu, aşırı devlet müdahalesinin ve bunun yaratıcılığa engel olmasının tüm ekonomik ve sosyal sorunların kaynağı olduğunu savunan neoliberal argüman ile beraber ortaya çıktı” (Ampuja ve Koivisto, 2015:138).

Köklü bir dönüşüm geçiren ekonomik ilişkiler ve pazar dinamikleri ile internetin yaygınlaşmasının getirdiği yeni iletişim biçimleri, yeni medya olgusunun tanımlanmasında da değişime neden olmuştur. Erken dönem çalışmalarda değişimin teknolojik unsurlarına vurgu yapılmıştır: Yeni medya, interaktif multimedia, akademik hypertext, bilgisayar efektleriyle oluşturulmuş sinema, broadcast grafikleri gibi bilgisayar temelli iletişim (computermediatedcommunication) kategorileri (Brody, 1990) olarak nitelenmiş ya da ‘internet ve telekomünikasyon ağları sayesinde enformasyon teknolojileri, medya ve bilgisayarların birbirine bağlanması’ olarak tanımlanmıştır. Süreç içerisinde ise iletişim teknolojilerindeki değişimin hangi toplumsal dinamikleri harekete geçirdiğine göndermeler yapılmaya başlamıştır: “Matbaacılık, toplumun her alanında hatırı sayılır önemi olan, gerçekten de büyük bir teknolojik icattı, modern çağın Avrupa çevresinde, çok daha önce icat edildiği yer olan Çin’den daha büyük değişimlere sebep olsa da. Fakat çağımızın yeni bilgiişlem teknolojilerinin tarihsel önemi daha da fazladır; çünkü üç temel ayırt edici nitelik üzerinden, yeni bir teknoloji paradigmasının öncüsü oldular: (1) Hacim, karmaşıklık ve hız açısından kendisini genişleten işlem kapasiteleri, (2) Yeniden birleştirme yetenekleri ve (3) Dağıtım esneklikleri” (Castells, 2005:148-149) gösterilebilecektir. 2000’li yıllarda ‘yeni medya’ kavramı olarak gözden düşen, olgu olarak ise ‘bilginin serbestçe dolaşımını sağlayan, interaktif, kişilerarasından kitlesele doğru çeşitlenebilen, asenkronik teknolojiler’ betimlemesiyle beraberinde getirdiği ideolojikliği dışı vuran bir gerçekliğe işaret etmektedir.

Dijital Medya: Eklemlenmeyi Okumak

İletişim teknolojileri dünyası -ve tüm bu gelişmelere eşlik eden literatür- 2000’li yıllara büyük umut ve hedeflerle girmişse de yaşanan köklü bir kriz olmuştur. 1980’lerden itibaren şirketlerin, enformasyonu, üretim ve yönetim süreçlerindeki temel girdi ve pazara sunulan en değerli çıktı olarak lanse etmeye başlamaları; enformasyon ile bağlantılı yeni işkollarının ortaya çıkmasına, medya ve telekomünikasyon hizmetlerine yüksek miktarda ve çok sayıda girişimci tarafından yatırım yapılmasına ve karlılık oranları ile kazanç yoğunluğu yüksek yeni bir finansal alanın doğmasına neden olmuştur. ‘Dot.com’ piyasası olarak nitelenen ve dünya borsalarında işlem gören telekomünikasyon ve iletişim teknolojisi şirketlerini yeni yatırım alanı olarak gören sermaye gruplarının neden olduğu motivasyon, internet kullanımının küresel ölçekte yaygınlaşmasıyla web üzerinde ticari

faaliyet gösteren şirketlere yönelik bir çılgınlığa dönüşmüştür. 1994 yılında Netscape'in web tarayıcısını piyasaya sürmesiyle oluşmaya başlayan; 1997'de ABD'de teknoloji alanına yatırım yapanlara vergi indirimi sağlayan TRA97 düzenlemesinin yürürlüğe girmesiyle büyüyen piyasa, beklentilerin (piyasa kârlılık düzeyinin hiç düşmeyeceği inancı ve yatırım anı itibarıyla mevcut teknolojilerin katrilyon ABD Doları büyüklüğünde bir piyasayı açığa çıkaracağına yönelik hayali bir öngörü) gerçekleri (şirketlerin nakit akışının ve sermaye yeterlilik oranlarının yetersizliği) aşmasıyla bir balona dönüşmüş (ABD borsalarında işlem gören 400'e yakın internet şirketinin toplam değeri 1.3 trilyon ABD Dolarına ulaşmış ve toplam hisse senedi piyasasının % 8'ini oluşturur duruma gelmişlerdir) ve 10 Mart 2000'de NASDAQ endeksinde başlayan düşüş (bir yıl içerisinde endeks % 79 değer kaybetmiştir); 'Dot.com' Krizi olarak adlandırılan internet-iletişim şirketlerinin değer kaybı ve iflas süreciyle de tamamlanmıştır.

Çok sayıda yatırımcının büyük kayıplarına ve piyasanın genel olarak küçülmesine karşın yaşanan krizin getirisi, günümüzde halen sektörde rekabetçi konumunda olan pek çok şirketin (Microsoft, Apple, Amazon, Cisco vd.) varlıklarını sürdürmesi ve takip eden süreçte ortaya çıkan yeni girişimciler (Facebook, Twitter, LinkedIn, Instagram vd.) ile risk sermayesi yatırımcıları arasında mesafe koyulabilmesi olmuştur. 2000'li yıllarda kayıtlama, depolama ve aktarma süreçlerinde 'analog'un terk edilerek 'dijital'e (sayısala) geçilmesi teorik olarak yapılanı sorgulamayı da beraberinde getirmiştir. Her türden verinin elektrik-elektromekanik devrelerle uyumlu '0-1 ikiliğindeki' sayısal koda dönüştürülmesi, çok küçük boyutlara/alanlara sıkıştırılabilmesi ile yüksek hızda ve doğrusal olmayan yollardan erişilebilir hale gelmesi 'dijital medya' tanımının gerek koşulları iken, yeter koşulu fiziksel olandan ayrıışmadır. Bu duruma örnek olarak basılı kitap, baskı fotoğrafına izin veren film ve sinema da yayınlanan filmlere ait rulolar gösterilebilecektir. Dijital medya dönüşümü sonrasında formatlar e-kitap, dijital film ve sinemaya dönüşmüş durumdadır. Örneğin LeoManovich'in dijital medyayı, geleneksel medyanın numerik datalarda ulaşılabilir hale getirilmesinin ötesine geçiren değerlendirmesi "sayısal medyanın mucitlerinin amacı, sadece fiziksel medyanın birebir benzesimlerini yaratmak değildi. Bu insanların amacı, insanlara yeni yollarla iletişim, öğrenme ve yaratma olanağı sağlayacak yeni özelliklere sahip yeni bir medyum yaratmaktır. Günümüzde farklı yeni medya biçimlerinin içeriği öncülleriyle aynıymış gibi görünse de, bu benzerlik bizi yanıltmamalıdır. Yenilik içerikte değil, bu içeriği yaratmak, düzenlemek, izlemek, dağıtmak ve paylaşmak için kullanılan yazılım araçlarından kaynaklanır. Bu nedenle yazılım temelli kültürel uygulamaların yalnızca 'çıkıtı'sına bakmak yerine, yazılımın kendisini dikkate almamız gerekir. Çünkü yazılım insanlara medya ile tarihinde öncülü olmayan farklı şekillerde çalışma

olanağı sunar. Böylece görünüş olarak sayısal medya aslında, çoğunlukla önceki medyanın iyileştirilmesi olsa da, bu medyanın içinde yeşerdiği yazılım ortamı tümüyle farklıdır” (2018:58-59) sözleriyle anlam bulmaktadır.

Dijital medyanın geleneksel medyanın dönüşümü, evrimi, adaptasyonu olarak görülmesi olguyu tanımlamada ağırlığın medyaya verilmesi sonucunu doğurmaktadır. Bu noktada sayısal medya içeriği düşük (ikili sistemde kodlanması zor) olan bir yapının dijital medyanın içine yerleştirilmesi zaman zaman imkansız hale gelmektedir. Öte yandan içeriğin dijital medyanın kurgusal alanına kabul edilebilir olması halinde, dijital medyanın kapsayıcı, devinimli ve sürekli yenilenir karakteristiğinin açığa çıkacağı da ortadadır. Halbuki Manovich açısından yeni medya dönüşüm dijital medya ise oluşumdur; bu yüzden çok daha sınırsız olabilir. Dijital medyanın çok katmanlı bir mekansızlık doğurduğunu ileri süren değerlendirmeler ise tanık olan ile tanıklığa tanık olan arasındaki yeni eşzamanlılığa dikkat çekmektedir: “Dijital medya teknolojileri olayı ve olaya ilişkin belleği (kaydını) basitçe birbiri içine geçirmez. Bunun da ötesinde deneyimi yaşama ve deneyime tanık olma anlarının buluşan zamansallıklarının yeniden düzenlenmesine ve parçalara ayrılmasına imkan verir... İnternet ve sosyal medyada sıradan bireyin herhangi bir olaya/olguya tanıklık ederken yaptığı kayıt, başka tanıklıklara açılır ve tanıklığın profesyonel yeterlilikle (medya mensubu olarak) ilgili meşruiyetini ortadan kaldırıır. Olay ve tanıklık arasındaki katmanlı ilişkide her bir anda/yerde duran özne neredeyse eşittir, benzer ya da farklı deneyimler (okur/alımlar)” (Timisi, 2019:37). Dijital medya iletişim teknolojilerine sayısal kodlama üzerinden zaman ve mekan bağlamlarının eklenmesi ile anlam kazanmakta; fiziksel olanın ötesindeki tasarımlara kapı aralamaktadır.

Sosyal Medya: İçeriğin Hegemonyası

İletişim teknolojilerinin tarihsel gelişimine baktığımızda, her yeni dönemin yeni gereksinimlere cevap verme doğrultusunda biçimlendiği gözlemlenmektedir. ‘*Kimin, hangi koşullar altında, nelere gereksinim duyduğu?*’ sorusuna yanıt arayışı tarihin belli bir döneminde, mülkiyet ilişkileri içerisinde, belli bir güce sahip olmuş ve bunun sürdürülebilirliğine gereksinim duyanların beklentileri ile uyumluluk sergilemektedir. Zaman koşullarına bağlı olarak mülkiyete ve birikime sahip olan toplumsal güç odakları, egemenlik ilişkilerinin devamlılığını sağlayacak teknolojiler -ve bu teknolojiler içerisinde de özellikle egemenliklerini yaygınlaştırma ve meşrulaştırmada kullanılacak iletişim teknolojileri- geliştirilmesine olanak sağlamaktadır. Yirmi birinci yüzyılda kapitalist pazar yapısının arz ve talebi global ölçekte işleyen bir ilişkiler ağına taşınması; bu gelişkin, hız

ve katılım temelli ağın ‘sosyallik’ problematiğine vurgu yapan teknolojilere gereksinim duymasına neden olmuştur.

‘Sosyal medya’ olgusu her şeyden ötede değişen iletişim biçimimizdeki ‘sosyalleşme’ gereksinimine vurgu yapmaktadır. Tartışmalar kapsamında hemen aklımıza gelen ilkönermeler ‘geçmiş iletişim teknolojileri yeterince sosyal değil miydi de sosyal medya ortaya çıktı?’ ve ‘sosyal medyadaki üyeliklerimiz, topluluklarımız gündelik yaşamımızdaki sosyalleşmeye kıyasla daha fazla olarak ne anlam ifade etmektedir?’ şeklinde sıralanabilecektir. İlk konuya verilebilecek yanıt açıktır: Düşüncelerimiz, eylemlerimiz ya da ürettiklerimiz her zaman başkalarının görüş ve pratiklerine atıfta bulunmakta, dışımızdaki bireylerce yönlendirilmekte veya onları etkilemektedir. Her türden ilişki -tek başımıza düşünmemiz ya da kendi kendimize konuşmamız bile- sosyal karakteristikte olup (çocukluktan itibaren gelen geçmiş deneyimlerimizden kendi kendimize konuşurken kullandığımız ses ve fonetiğe değin her şey); sosyalleşme dinamiklerimiz, iletişim kurma biçimimiz üzerinden inşa etmektedir. “İletişim tüm toplumların ve tüm insan faaliyetlerinin temel bir özelliğidir. Tıpkı yiyecek ve su olmadan hayatta kalamadığımız gibi, iletişim olmadan da yaşayamaz ve hayatta kalamayız” (Fuchs, 2014:13). Dolayısıyla sosyal medya -ya da vulger bir deyişle Facebook, Twitter ya da WhatsApp- öncesindeki televizyon, radyo, sinema, gazete, kitap, kağıt ve papirüs gibi iletişim teknolojileri de kendi tarihsel ve ekonomik koşulları bağlamında sosyal (toplumsal) bir gerçekliğe ve geçerliliğe işaret etmektedir. Sosyal medya ve üzerine inşa edildiği ağ platformları toplumsal ilişkilerin doğduğu her türden enformasyonu iletmekte, depolamakta, aktarmakta olup, medyanın tek yönlü -ve zaman zaman iki aşamalı (gatekeeper)- akışına kıyasla karşılıklı etkileşime, basitliğe vedoğrudanlığa odaklanmıştır.

İkinci konuya yanıt arandığında karşılaşılan durum ise insan psikolojisi bağlamında çok daha dikkat çekicidir. Gündelik pratikler içerisinde sosyalleşme, bireyin içinde yer aldığı insan topluluklarının üyesi haline gelmesidir. Birey, ailesinin, akrabalarının, komşuluk çevresinin, mahallesinin, okulunun, işyerinin, eğlence ve boş zamanını geçirdiği mekanlardaki diğerlerinin, köyünün, kasabasının, kentinin, metropolünün, ulusunun/ülkesinin ve global dünyanın belli bir zaman dilimindeki parçası olduğunu öğrenip; bu ortamlarda kişiliğinin gelişmesine ve kimliğinin oluşmasına katkı verip-pay aldıkça sosyalleşmektedir. “İnsanın sosyalleşmesi çok karmaşık bir süreçtir. İnsan etrafında bulunanların, her gün karşılaştığı sayısız olayların ve kişilerin, içinde bulunduğu sosyo-ekonomik, kültürel koşulların gelenek, töre ve yasaların, fiziksel çevrenin ve sayılmakla bitmeyen daha pek çok etkenin etkisindedir. Bu etkenlerin karmaşık etkileşimi sonunda insan bir kişi olarak belirir. Bu etkenlerin oluşturduğu karmaşık bütün hiçbir zaman iki ayrı insan için tıpatıp aynı olmayacağından,

hiçbir kimse bir diğ erinin tıpatıp aynısı değildir” (Kağıtçıbaşı, 1999:326). Ancak etkileşimin özünde insan psikolojini biçimlendirdiği bilinmekle birlikte, birbirine benzerlikler gösterenlerden oluşan farklı düzeylerdeki toplumsal gruplara dahil olmanın sosyolojik sonuçları çarpıcıdır: Bağımlılıklarını ve taklitle öğrenme becerisini sosyalleşerek kazanan birey, saldırganlık, uyma, ahlaki gelişme, başarı güdüsü gibi kişilik unsurlarını ait olduğu sosyal gruplar içerisinde anlamlandırmaktadır. Gündelik yaşam deneyimlerinden pay alıp kişiliğ in gelişmesine katkı veren unsurların sıklıkla Muzaffer Şerif’in ‘grup normunun oluşması’, Asch’in ‘gruba uyma’, Milgram’ın ‘itaat’ ya da NoelleNeumann’ın ‘suskunluk sarmalı’ modellerinin sergiledikleri ile bağlantılı, tek yönlü, dayatmacı ve grup içi baskınlığ a işaret eden öğretiler olduğu gözlemlenmektedir. Sosyal medya gruplarına üyelikler ise geleneksel sosyalleşmenin buyurgan ve tahakküm edici yapısına karşı hiyerarşik ilişkilerin -şirketlerin ekonomik karlılıklarına zarar vermediği sürece- görece göz ardı edilmesi ile işlemlenmektedir. “Örneğ in, Facebook ortamında bireyler birbirlerine ‘sen’ diye hitap edebilmekte, işleri, meslekleri, eğitim durumları, toplumsal statüleri ne olursa olsun, senli benli bir ilişki içerisinde iletişime geçmektedirler” (Güngör, 2016:392). Tecimselliğ e uyum gösterdiği ölçüde işlevselleşen sanal kamusal alanlarda dikey ve yatay hiyerarşiler önemsizleştirilerek siyasetten sekse değ in her türden enformasyonun alışverişine girilmekte ve mesajlar bağlamında örgütlenilmektedir. “‘Like’ ile ‘retweet’ aynı şeyler değildir ancak ortak algoritmaları popülerlik ve gündem olma -‘trend topic’- prensiplerine dayanmaktadır. Ana akım medyadaki haber başlıkları ile tweet’ler arasındaki biçimsel benzerliğ e dikkat çekilerek, içerik ve kullanıcı dinamikleri açısından ortak özellikleri vurgulanmakta; YouTube ve Google’ın platformlarını eğlence dünyasına giriş kapısı haline getirmek için Hollywood’la işbirliğ i yaptığı, gazete ve televizyonların, veri odaklı kullanıcı trafiğ inin kimin ve neyin ilgi çektiğ ini -dolayısıyla tüketici kitleyi- belirlediği sosyal medya ekosistemine kaçınılmaz olarak entegre olduğu belirtilmektedir. Sosyal bağlantılar için Facebook, arama yapmak için Google, mikroblog için Twitter gibi platformların giderek büyüyen tekeller haline dönüşmesi karşısında ‘sosyal’, ‘kamu’, ‘toplum’ gibi kavramların anlamlarının yeniden tanımlanması ve tekrar değ erlendirmesi gerektiğ ini belirten bu eleştirel bakış açısına göre sosyal medya, büyük şirketlerin, tıpkı geleneksel ana akım medya şirketleri gibi deregülasyon talebinde bulunduğu ve sınırların kullanım kolaylığ ını engellediğ i düşüncesine dayanan Amerikan neoliberal öğretisinin dayatıldığı küresel bir alandır” (Van Dijk, 2013’den aktaran Uluç ve Yarcı, 2017:92).

Sosyal medyanın üzerine inşa edildiğ i ağ platformları, 2000’li yıllarda yeni iletişim teknolojilerinin köklü bir revizyona girmesi sonrasında açığ a çıkmıştır. İletişimin analogdan dijitale kayması, veri aktarımının

hızlanması ve ağ tarafından sunulanlardan çok ağa katılanların odağında bir iletişim süreci yaşanması³ yeni platform biçimlerinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Artan veri üretimi ve tüketimi internet ortamını geleceksel WWW’ın ötesine taşıyarak, BitTorrent, Google, Wikipedia, bloglar, 3G, etiketleme gibi hizmetlerin bütünleştiği, Web 2.0 olarak adlandırılan yeni bir yapı doğurmuştur. Bu yeni yapı teknolojik gelişmelerden çok sermayenin gereksinimleri doğrultusunda bir cevap arayışıdır: “Web 2.0’in ve sosyal medyanın yeniliği hakkında konuşmak yatırımcıların yeni kurulmuş internet şirketlerinin yatırım yapmak için ikna edilmek zorunda olduğu, ki 2000 krizi sonrasında bu zordur, kriz sonrası duruma denk gelmektedir. Web 2.0’in yeni ve farklı bir şey olduğu ideolojisi ve yeni ekonomik ve demokratik potansiyellere sahip olduğu yatırımcıları ikna etmeye yaradı. Web 2.0 ve sosyal medya, ideolojilerin krizin üstesinden gelmeye, yeni sahaların ve ticari internet ekonomisi için sermaye birikim modelleri kurulmasına odaklandıkları bir kapitalist kriz durumunda doğmuştur. Yenilik hakkında konuşma ile yeni sermaye yatırımlarını çekme amaçlanmıştır” (Fuchs, 2014:50-51). Sosyal medya yaklaşımlarının her birinin farklı bir özelliği ön plana çıkardığına dikkat çeken Mandiberg’e göre “kurumsal medyanın favori isimlendirmesi olan ‘kullanıcı kaynaklı içerik’, Henry Jenkins’in medya endüstrileri odaklı ‘katılım kültürü’, Jay-Rosen’a ait ‘eskiden izleyici olarak bilinen insanlar’ adlandırması, politika ile aşılanmış ‘katılımcı medya’, Yonchai Benkler’in süreç odaklı ‘akran üretimi’ ve Tim O’Reilly’nin bilgisayar programlama odaklı ‘Web 2.0’ı” (2012:2) aynı gerçeğin farklı ifadeleridir.

Bu aşamada sosyal medyanın diğer medya biçimlerinden ayrıştığı noktalara vurgu yapabiliriz. İnternet ortamının 2000’lerin ilk on yılına değin birbirinden bağımsız, ticari marka mülkiyeti odaklı vetek yönlü içerik akışına dayalı olmasının yetersizliği açığa çıkmış ve tümleşik bir ağda, internetin kullanım yoğunluğundan gelir elde etme ile markaların

3 Bu durum asla ağ platformlarının kapitalist ticari çıkarlar doğrultusunda oluşturulduğunu göz ardı etmemiz anlamına gelmemektedir. Ağ üzerindeki hizmetler, tasarımları, yaratımları, kullanımları ve pazarlanması ile bir bütün olarak egemen piyasa ilişkilerine hizmet etmektedir. Ancak platformlarda açılan ve bilinç kontrolünü reddeden bilişsel deliklerden hareketle dünya genelinde kendilerine yeni yollar inşa eden üretketiciler (prosumer), sermayenin çıkarlarına hizmet eden kapitalist tüketim bilincinin ve eleştirel/ karşıt emekçi sınıf bilincinin dışında, içeriğe aktif katılım sağlayan yeni bir kullanım bilinci kurgulamaya çalışmaktadır. Bu bağlamda, önümüzdeki dönemde üzerinde durulması ve akademik bakımdan sorgulanması gereken olgu ‘*kullanıcıların -sosyal bilinçlilik ve çıkarlar düzleminde- sosyal medya ile ne yaptı?’* olacaktır.

ortaklığına ve tecimsel paylaşımına odaklanılmayabашlanmıştır⁴. Hedef kitlenin içerik üreticisine dönüştürülmesi, kullanıcı tarafından oluşturulmuş içeriklerin (usergeneratedcontent) enformasyon evreninin niceliksel bakımdan önemli bir kesitini oluşturmasını sağlamıştır. Sosyal medyada takip eden konumundaki birey eşzamanlı olarak takip edilen konumu da sergilemekte; örneğin YouTube’da paylaştığı video yüksek izlenilirliğe ulaşan bir kullanıcı başka kişilere ait Facebook paylaşımlarını kendi sayfasında beğenerek ‘Like’layabilmekte, Twitter’den ‘retweet’lemektedir. Kullanıcılar, kiteselden küresel yığınsala dönüşen enformasyonun yönetiminde, artık hafızalarından çok ‘enformasyona hangi yöntemlerle ve nasıl erişebilirim?’ sorusuna verilen cevaplara odaklanmış durumdadırlar. Genç kuşakaşısından -literatürde genellikle Z Kuşağı olarak adlandırılmaktadır- medya eğitimi, teknolojik okuryazarlık ve enformasyona nasıl ulaşılabilineceğini öğrenme yeteneği kazandırma hedeflidir.

Sosyal medyanın karşılıklı enformasyon aktarımına dayalı doğası, öncelikle çevrimiçiliğe, etkinlik için eşzamanlılığa geri dönüşe ve etkileşimin işlevsel basitliğine göndermede bulunmaktadır. Çevrimiçilik, üye olunan sosyal medya tarafından tasarlanan ve paylaşımına açılan bir dijital coğrafyada, işbirliği göstermek için zamansal birliktelik sergilenmesidir. Sosyal medya teorisi, katılımcıların, potansiyel hizmet, girişim ve ortaklıkları ağda kabul edilip kullandıkça daha da güçlendiklerini varsaymaktadır. Ancak ‘çevrimiçi olmak’ ile vurgulanan ‘doğru zamanda çevrimiçi olmak’tır. Kullanıcıların ve paylaşımlarının bir araya gelmesi ağ platformlarında sosyalleşme için yeterli değildir. Diğer insanlarla, fiziksel ve sosyal dünya ile belirsiz bir zaman diliminde bağlanmak artık anlamını yitirmiştir. Katılımcılar paylaşımlarının olabildiğince kısa sürede ‘like’lanmasını, ‘retweet’lenmesini, ‘repost’ edilmesini, ‘mavi tik’a dönüşmesini ya da ‘hashtag’lerin ‘trendingtopic’ olmasını talep etmektedirler.Yeni medyada tartışmalarında iletişimin sürdürülebilirliğini sağlayan unsur olan ‘eşzamansızlık’; sosyal medyanın hız temelli örgütlenmesinde, zamansal aralıksızlığa duyulan gereksinim nedeniyle,iletişimin sürekliliğindeki engel olarak görülmeye başlamıştır.Sosyal medyada hızlı bir etkileşimin ancak iletişim kanallarından metin, ses ve görüntü yüklemepaylaşmanın meslekten olmayanlar için dahi basitleştirilmesiyle mümkün olacağı anlaşılmış; veri dağıtım topolojisi içeriğin yaygınlaşmasını herkes için kolaylaştırmıştır. Bu kapsamda sosyal medya kullanımı

4 2000 yılında yaşanan Dot.com Krizi sonrası internet ve ağ platformu üzerinden hizmet sunan şirketler birbiri ardına iflas etmiş ve Web 1.0 olarak nitelenen dönemin ekonomik çöküşü ile piyasada derin bir güvensizlik yaşanmıştır. 2003 yılında LinkedIn’in, 2004 yılında Facebook’un, 2006 yılında Twitter’in hizmet vermeye başlamasıyla birlikte ise yeni dönemin karakterini oluşturacak şirketler ortaya çıkmaya başlamıştır. Sosyal medya şirketleri farklı mülkiyet yapılarına karşın popülarite, hızlı büyüme, hiyerarşik sıralama, yüksek trafik hacmi, çevirim hızı ve kişiselleştirilmiş öneriler gibi prensipler dolayımında örgütlenmişlerdir.

internet trafiğini artırmış olup; 2019 yılı itibariyle sosyal medyada aktif kullanıcı sayısı 250 milyon üzerinde olan şirketlerin listesi Tablo 1’den takip edilebilecektir.

Tablo 1. *Dünya Genelinde Yaygın Kullanıma Sahip Sosyal Medya Platformları*

Sosyal Medya Platformu	Aktif Kullanıcı Sayısı	Sosyal Medya Platformu	Aktif Kullanıcı Sayısı
Facebook	2.375.000.000	Sina Weibo	465.000.000
YouTube	2.000.000.000	Reddit	330.000.000
WhatsApp	1.600.000.000	Twitter	330.000.000
Facebook Messenger	1.300.000.000	Douban	320.000.000
WeChat	1.112.000.000	LinkedIn	310.000.000
Instagram	1.000.000.000	Snapchat	294.000.000
QQ	823.000.000	Pinterest	265.000.000
QZone	572.000.000	Viber	260.000.000
Douyin/Tik Tok	500.000.000	Discord	250.000.000

Kaynak: *Clement, 2019.*

Sonuç

İletişim teknolojilerini konu edinen literatüre yakından bakıldığında, göze çarpan ilk olgunun çalışmaların içeriğindeki değişim hızı olduğudur. 1960’lı yıllardan itibaren iletişim teknolojilerinin toplumsal (sosyolojik açıdan) etkileri üzerine yoğunlaşmış; medyada yaşanan değişimler, bir yandan literatüre konu edinilen teknolojilerin ‘yeni’liğinde süreklilik sağlarken, diğer yandan da araştırmaların kuramsal boyutlarıyla varolanı yinelemesine karşın, araştırma konusu bakımından çok geniş bir yelpazeye erişmesine olanak tanımıştır. Marshall McLuhan’ın çalışmalarının odak noktasını oluşturan televizyon, birkaç on yıl içerisinde bütün yeniliğini ve toplumsal değişim misyonunu geride bırakmış; iletişim teknolojilerinde ‘yeni’lik yerini sırasıyla iletişim uyduları, kablolu yayın, teletext, kişisel bilgisayarlar (PC), video, compact disk (CD), mobil (araç ve uydu) telefon, internet, şifreli-dijital yayıncılık, VCD-DVD-DivX-Blue Ray, PDA, cep telefonu, sosyal medya ve ağ platformları gibi farklı bağlamlara devretmiştir. İçerikteki farklılaşmaya rağmen teorik yaklaşımdaki devamlılık dikkat çekicidir. Daniel Bell’in Batı toplumlarında sosyal yapının yüzyılı aşkın bir süre boyunca ekonomik rasyonalizasyon ve karar alma mekanizmaları çerçevesinde yürütüldüğünü; ancak 1960’lardan itibaren teknolojideki gelişmelerin açığa çıkardığı kültürel eğilimlere dayalı anti-rasyonel davranış kalıplarının yeni bir toplum yapısını haber verdiğini belirttiği ve “bu toplumun stratejik ve dönüştürücü kaynaklarını bilgi ve enformasyon oluşturmaktadır” (Bell, 2001:317) ifadesiyle temellendirdiği ‘endüstri

ötesi toplum' görüşü ile Manuel Castells'in "Her ne kadar teknoloji, üretim ilişkileri, üretim süreci, askeri-endüstriyel kompleksler gibi toplumun egemen alanlarından kaynaklanan paradigmlar içinde organize oluyorsa da, bütün sosyal ilişkilere ve yapılara yayıldığından dolayı güce ve deneye de nüfuz etmektedir" (1996:18) şeklinde özetlediği 'enformasyonel toplum' görüşü arasındaki benzerlikler adeta özdeşlik düzeyine ulaşmıştır (Tellan, 2005).

Yeni enformasyon teknolojileri olmaksızın "(i) global kapitalizmin sınırlı bir gerçeklik olarak kalacağını; (ii) yönetimin, emek gücünü törpüleyeceğini; (iii) kamu harcamalarındaki azalmayı telafi edecek sermaye ürünleri ve yeni tüketici ürünlerinin olmayacağını" (1996:19) ifade eden Castells'de, enformasyonizm, kapitalizmin üretim biçimi olarak yapısını belirlediği gibi yenilenmesini ve büyümesine de sağlamaktadır. Bilgisayar merkezli iletişimin sanal toplumlar ortaya çıkardığını öne süren Castells'in 'ağ' (network) odaklı yaklaşımını, Van Dijk toplumsal mücadeleye ve çelişkilerden hiç bahsedilmemesi noktasında eleştirmektedir: "Castells'in enformasyon toplumu ve enformasyonizm düşünceleri diğer birçok düşünürünkinden farklı değildir. Hatta Bell'in post-endüstriyelizminden de farklı değildir. Castells, modernizasyon teorisinin ana damar akımını izlemektedir. Sosyal hareketlerin gücü ve kimliği konusundaki bakışı Alain Touraine'ninkine yakındır. Ulusal devletin ve demokrasinin egemenliğini ve gücünü uluslararası ağ organizasyonlarının etkisiyle yitirdiği gözlemi de bir yenilik değildir" (Van Dijk, 1999:132). İletişim teknolojilerinin mevcut yapısı, toplum içi güç ilişkilerini ve toplumlar arası çelişki ile çatışmaları temellendiren eşitsizlik kaynaklarını göz ardı ettirerek kapitalist politikaların meşrulaştırılmasını sağlamaktadır. Global finans piyasalarının etkin işlemesi için hızlı ve doğru enformasyon aktarımının gerekliliği, üretim ve tüketim dinamiklerinin hızlandırılmasının zorunluluğu, çokuluslu şirketlerin anında ve karşılıklı enformasyon akışına gereksinim duymaları medya dünyasına bu koşullara yanıt verecek teknolojik gelişmeleri dayatmış; iletişim teknolojilerinin yaygınlaşması toplumun genişkesimlerinin gereksinimlerini karşılamaktan çok küresel düzeyde iş gören çokuluslu şirketlerin taleplerini yanıtlamaya yönelmiştir. Bu bağlamda yeni/dijital/sosyal medya konulu tartışmalarda egemen yorum, iletişim teknolojilerini toplumsal eşitsizlikler karşısında nötr/tafafsız/eylemsiz bir konuma yerleştirdiği için doğrudan kapitalizm lehine ideolojik yönlendirmede bulunmaktadır.

İletişim teknolojilerindeki gelişmelerin insan ilişkileri üzerindeki etkisi ise daha somuttur. Sosyal medya ve ağ platformlarının ortaya çıkışı ile bireyler, internette çevrimiçi ilişkiler kurmaya başlamış; coğrafi olarak uzak olan diğerleriyle 'arkadaş ekle', 'gönderiyi takip et', 'tavsiye et' ve 'retweet' gibi kanalları kullanarak 'yeni'(!) -yapay ya da sahtelik barın-

dırma potansiyeli de taşıyan (?) - grup bağları oluşturmuşlardır. İletişim teknolojilerinin sosyalleşme üzerindeki olası etkileri zayıf bağlarla ilişkilendirilmekteyse de, medyanın son yıllardaki küresel yayılımı ve doğurduğu sonuçlar üzerinde kapsamlı araştırmalar yapılması halinde 'zayıf etki' ilkesinin teorik olarak yeniden düşünülmesi gerekeceği mutlaklıdır! Yapay zeka, kuantum veri işleme hızı ve yüksek miktarda depolanmış veriyi analiz edecek algoritmalarla bütünleştirilen sosyal medyanın, ilişki biçimimizin ve olası etkilerinin 'zayıf etki' unsuru olarak teorize edilmesinin yetersizliği güncel deneyimlerimiz bağlamında ortaya çıkmaktadır. Bu kısa çalışma, önümüzdeki dönemde gerçekleştirilecek akademik araştırmalarda, medya gerçekliğinin ekonomik ve psikolojik boyutlarının eleştirel bir bakış açısıyla yeniden sorgulanması gerektiğini açıkça göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Ampuja, M. ve Koivisto, J. (2015). 'Post Endüstriyel Toplum'dan 'Ağ Toplumu'na Geçiş ve Ötesi: Enformasyon Toplumu Teorisinin Siyasi Bağlamı ve Mevcut Krizi. *Ayrıntı Dergi*, Sayı: 11, 126-142.
- Bell, D. (2001). İletişim Teknolojisi: Gidişat Daha İyiye mi Yoksa Daha Kötüye mi?. U. Dolgun (der.) içinde *Sosyo-Ekonomik Perspektif*, (s. 309-328). Çev. A. Sevimli. Bursa: Asa.
- Brody, E.W. (1990). *Communication Tomorrow: New Audiences, New Technologies, New Media*. New York: Praeger Publishers.
- Castells, M. (1996). *The Rise of the Network Society Vol. I*. Cambridge: Blackwell Pub.
- Castells, M. (2005). Sonsöz: Enformasyonculuk ve Network Toplumu. P. Himanen (ed.), içinde *Hacker Etiği: İş Hayatına Yıkıcı Bir Yaklaşım* (s. 145-160). Çev. Ş. Kaptan. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Clement, J. (2019). Global Social Networks ranked by Number of Users 2019. <https://www.statista.com/statistics/272014/global-social-networks-ranked-by-number-of-users> (Erişim Tarihi: 07.09.2019).
- Erdoğan, İ. ve Alemdar, K. (1990). *İletişim ve Toplum*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Fuchs, C. (2016). *Sosyal Medya: Eleştirel Bir Giriş*. Çev. İ. Kalaycı ve D. Saraçoğlu. Ankara: Nota Bene Yayınları.
- Geray, H. (1994). *Yeni İletişim Teknolojileri: Toplumsal Bir Yaklaşım*. Ankara: Kılıçaslan Matbaacılık.
- Güngör, N. (2016). *İletişim: Kuramlar ve Yaklaşımlar*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Hage, J. ve Powers, C.H. (1992). *Post-Industrial Lives, Roles and Relationships in the 21st Century*. New York: SAGE.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (1999). *Yeni İnsan ve İnsanlar*. İstanbul: Evrim Yayınları.
- Mandiberg, M. (2012). Introduction. M. Mandiberg (ed.), in *The Social Media Reader* (p. 1-10). New York: New York University Press.
- Manovich, L. (2018). Alan Kay ve Evrensel Medya Makinesi. F. Aydoğan (ed.), içinde *Yeni Medya Kuramları* (s. 47-70). Çev. C. Arslan. İstanbul: DER Yayınları.
- Poe, M. T. (2019). *İletişim Tarihi: Konuşmanın Evriminden İnternete Medya ve Toplum*. Çev. U.Y. Kara. İstanbul: Işık Yayınları.
- Tellan, D. (2005). *Cep Telefonu Reklamlarının Yapısal İçeriği ve Tüketim Sürecindeki Rolü Üzerine Bir İnceleme*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara.

- Timisi, N. (2019). Dijital Medya, Deneyim ve Tanıklık. T. Durna, M. Binark ve G. Bayraktutan (der.), içinde *İletişim Hakkı ve Yeni Medya* (s. 23-49). Ankara: Umag Vakfı Yayınları
- Uluç, G. ve Yarcı, A. (2017). Sosyal Medya Kültürü. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 52, 88-102.
- VanDijk, J. (1999). The OneDimensional Network Society of Manuel Castells, *New Media and Society*, Vol. 1 (1), 127-138.

Bölüm 22

PANEL NEDENSELLİK ANALİZİ ÇERÇEVESİNDE KÜRESELLEŞME VE KURUMSAL KALİTE İLİŞKİSİ

Umut UZAR¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi Umut UZAR, Karadeniz Teknik Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü

GİRİŞ

Mishkin (2009), özellikle gelişmekte olan ülkelerde (GOÜ) insanların uzun ve sıkı bir şekilde çalışmalarına rağmen, kişisel ve ulusal gelirlerin oldukça düşük olduğunu belirtmiştir. OECD'nin 2017 yılında yayınladığı İstihdam Raporu, Mishkin (2009)'un hipotezini destekler niteliktedir. Kişi başına yıllık ortalama çalışma saatleri oldukça yüksek olan gelişmekte olan ülkelerin, kişi başı gelir düzeyi hala gelişmiş ülkelere kıyasla oldukça düşüktür. Bu çerçevede uzun çalışma sürelerinin kişisel ve ulusal gelirin artırılmasında tek başına yeterli olmadığı görülmektedir. Uzun çalışma sürelerinin ülkelerin zenginliğini ve refah düzeyini açıklamada yetersiz kalması, zenginlik ve refahın kaynaklarının daha detaylı incelenmesini gerektirmektedir. Son yıllarda iktisatçılar, sürdürülebilir ekonomik büyüme ve sosyal reformların gerçekleştirilmesinde kurumsal yapının önemini vurgulamaktadır. Bu çerçevede kaliteli kurumların ekonomik performansı arttırdığını belirten kapsamlı bir literatür oluşmuştur (Rodrik, 2008; Acemoğlu vd. 2001; Acemoğlu, 2012; Rodríguez-Pose, 2013; Bosma vd. 2018). North (1990), kurumları toplumdaki oyunun kuralları ya da biçimsel olarak insan etkileşimini şekillendiren insan yapımı kısıtlamalar olarak tanımlamıştır. Bu tanımdan hareketle, kurumların en genel şekliyle bir ülkedeki ekonomik faaliyetler ve onların işleyişinin çerçevesini oluşturduğu söylenebilir. Çünkü piyasaların kendi kendini yaratamadığı, düzenleyemediği ve istikrar kazandıramadığı göz önüne alındığında, kurumların bu aksaklıkları gidermede ve ekonomik yapının sağlıklı işleyişinde önemli bir rolü olduğu söylenebilir (Rodrik, 2008).

Yolsuzluğun kontrol edilememesi, mülkiyet haklarının tanınmaması, bürokratik kalitenin zayıf olması, siyasi istikrarın sağlanamaması, demokratik teamüllerin yerine getirilememesi, sosyal güvenlik kurumlarının güçlü olmaması ve düzenleme mekanizmalarının işletilememesi, kurumsal yapının zayıf olduğuna işaret etmektedir. Bu çerçevede yolsuzluk kontrolü, hukukun üstünlüğünün tesis edilmesi, mülkiyet haklarının korunması, bürokratik kalitenin artırılması ve düzenleme mekanizmalarının çalıştırılması, ekonomik ve siyasal belirsizlikleri azaltarak, güven ortamının tesis edilmesini sağlar. Sözleşmelerin uygulanmasının garanti edilmesi ve kişilerin ekonomik varlıkları üzerinde kontrol sağlamaları ve bunların güçlü bir hukuk sistemiyle korunması, yatırımcıları cesaretlendirerek, yeniliklerin ve verimli yatırımların artmasına yardımcı olur. Ayrıca kaliteli kurumlar, farklı kesimler arasındaki güç ilişkisini düzenleyerek, çıkar gruplarının toplum aleyhine olan iktisadi ve siyasi davranışlarını engeller. Çıkar gruplarının zayıflaması, şeffaflığı ve rekabeti artırarak ekonomik performansı yükseltir.

Kurumların ekonomik performans üzerindeki olumlu etkileri açıkken, asıl önemli soru kurumsal kalitenin belirleyicilerinin neler olduğudur. Aslına bakılırsa güçlü kurumların nasıl oluşturulacağı birçok açıdan cevaplanması zor bir sorudur. Kurumların ülkelerin içsel koşulları çerçevesinde oluşturulması ve sağlıklı bir şekilde çalışması zaman alabilir. Ayrıca ülkelerdeki çıkar grupları, kısa ve uzun dönemli çıkarlarına aykırı olduğu için kurumsal yapının güçlendirilmesine direnç gösterebilir. Mishkin (2009), tüm bu zorluklara karşın, kaliteli kurumların oluşturulmasında küreselleşmenin çok önemli bir unsur olduğunu belirtmiştir. Küreselleşme ulusal ekonomilerin kurumsal yapısının oluşturulmasında bazı fırsatlar sunabilir. Piyasaların uluslararası entegrasyonu, kaynak kısıtını ortadan kaldıracaktır ve uzmanlaşmayı artırabilir. Bununla birlikte modern teknolojiye ulaşım kolaylaşabilir (Rodrik, 2008). Tüm bu gerçekleştirmeler toplumun refah düzeyini iyileştirebilir ve kaliteli kurumlara olan talebi artırabilir. Ayrıca insanlar arasındaki etkileşimin giderek hızlanması, bilginin yayılması ve evrenselleşmesi, başta demokrasi olmak üzere güçlü kurumlara olan talebi hızlandırabilir (Bergh vd. 2014). Diğer yandan küreselleşme ulusal ekonomilerin düzenleyici ve yeniden dağıtım sağlayıcı kurumlarının işleyişini zayıflatabilir. Küreselleşme ve/veya ülkeler arasındaki entegrasyon sürecinin çerçevesini çizdiği kurumlar, herhangi bir politika hatası sonucu ortaya çıkacak makro ekonomik maliyetleri derinleştirebilir (Rodrik, 2008). Örneğin son yıllarda ekonomisi derin bir kriz içinde olan Yunanistan, Avrupa Birliği'nin getirdiği siyasi ve parasal birlik mevzuatı çerçevesinde ulusal parasını devalüe edemeyerek, rekabetçiliğini artıramamıştır. Böylece yurtdışında üretilen mal ve hizmetlere olan dış talep yetersiz kalmış, borç yükü azaltılamamış ve kriz giderek derinleşmiştir.

Bu gerçekleştirmeler ışığında, Mishkin (2009)'un da işaret ettiği gibi küreselleşme ve kurumsal kalite arasındaki ilişki önemli bir araştırma konusu haline gelmektedir. Şaşırtıcı şekilde, literatürde bu iki temel olgunun doğrudan etkileşimi çok az incelenmiştir. Buradan hareketle çalışmanın amacı, 1990-2015 döneminde 53 gelişmiş ve gelişmekte olan ülkede, küreselleşme ve kurumsal kalite arasındaki ilişkiyi incelemektir. Ülke ve dönem seçimi verilerin elde edilebilirliği çerçevesinde belirlenmiştir. Küreselleşme ve kurumsal kalite arasında karşılıklı bir ilişkinin olup olmadığını tespit etmek amacıyla, ikinci nesil bir nedensellik analizi olan Dumitrescu ve Hurlin (2012) testi tercih edilmiştir. Böylece değişkenler arasındaki nedenselliğin varlığı ve yönü hakkında daha güçlü tahminler elde edilmesi hedeflenmiştir.

Çalışmanın kalan kısımları şu şekilde organize edilmiştir: giriş takip eden ikinci bölümde teorik çerçeve sunulmuştur. Üçüncü bölümde konuyla ilgili literatür tanıtılmıştır. Takip eden dördüncü ve beşinci bölümlerde

veri seti ve metodoloji açıklanmıştır. Altınca bölümde ampirik bulgular sunulmuştur. Çalışma sonuç bölümüyle tamamlanmıştır.

Teorik Çerçeve

Küreselleşme, tekil ulus devletlerin karşılıklı bağımlılıklarının artması ve bir uluslararası bütünleşme süreci olarak tanımlanabilir. Küreselleşmenin boyutları üç farklı kategoriye ayrılabilir: ekonomik küreselleşme, sosyal küreselleşme ve siyasal küreselleşme (Dreher, 2006). Ekonomik küreselleşme ticari serbestleşmeyi, doğrudan yabancı yatırımlar gibi uluslararası sermaye yatırımlarının serbestleşmesini ve finansallaşmayı içerir. Sosyal küreselleşme bireyler arası iletişimin artması, bilgi, fikir ve kültürel öğelerin yayılmasını kapsar (Gygli vd. 2018). Turizm, internet kullanımı ve bilgi teknolojilerindeki hızlı etkileşim sosyal küreselleşmeyi hızlandırır. Siyasal küreselleşme ise hükümet politikalarının yayılması ve uluslararası anlaşmalar aracılığıyla gerçekleşir (Dreher, 2006).

Küreselleşme farklı kurumlara sahip ülkeler arasında etkileşim ve rekabeti artırarak, özellikle zayıf kurumlara sahip ülkelerde kurumsal reformları hızlandırabilir. Ekonomik küreselleşme göstergeleri olan ticari ve finansal açıklığın, hukukun üstünlüğü ve yolsuzluğun kontrolü gibi çeşitli kurumsal kategoriler üzerinde olumlu etkileri olduğu vurgulanmaktadır (Bergh vd. 2014). Uluslararası ticarete konu olan sektörler, kurumsal kaliteye diğer sektörlerden daha fazla ihtiyaç duyar (Levchenko, 2007). Uluslararası ticaret çoğu zaman bazı standartlara sahiptir. Sözleşmelerin yerine getirilmemesi ve kusurlu işlemlerin gerçekleştirilmesi, ticari faaliyetleri olumsuz etkileyebilir. Bu çerçevede ticari açıklık, sözleşmelerin uygulandığı ve aksi bir durumda gerekli yaptırım mekanizmalarını işletecek hukuk sisteminin oluşmasını sağlayabilir (Méon ve Sekkat, 2008). Diğer yandan serbest ticaret genellikle yüksek tarife ve dış ticaret engellerinin azaltılmasını gerektirir. Mishkin (2009), azalan tarife ve kotaların başta yolsuzluk olmak üzere, kurumsal aşınmaya neden olabilecek faktörleri ortadan kaldırdığını vurgular. Ayrıca küreselleşme sürecinin hızlandığı uluslararası ticaret, rekabeti artırarak elitlerin ekonomik gücünün azalmasını sağlayabilir ve kurumsal reformları hızlandırabilir (Bergh vd. 2016).

Ekonomik küreselleşmenin bir diğer ayağı finansal piyasaların uluslararası entegrasyonudur. Finans piyasalarının uluslararası sermaye hareketlerine açılması, finansal kaynakları artırır. Finansal piyasaların derinleşmesi, finansal reformları hızlandırarak gerekli kurumsal düzenlemelerin yapılmasını sağlayabilir. Diğer yandan, artan finansal kaynaklar, maliyetleri azaltarak finansal erişimi hızlandırır. Bu bağlamda girişimciler verimli yatırımları gerçekleştirerek gelir düzeyini artırabilir.

Artan gelir ve refah düzeyi, toplumların kurumsal kalite talebini artırarak, hükümetler üzerinde kurumsal kalitenin sağlanması yönünde baskı yaratabilir. Ayrıca yabancı yatırımcılar, bir ülkede yatırım yapmak ve yatırımlarını devam ettirmek için, mülkiyet hakları ve hukuk kuralları gibi kurumsal kategorilerde reform baskısı yapabilir.

Mishkin (2009), özellikle gelişmekte olan ülkelerde finansal serbestleşmenin, finansal fonlar ve bunlara eşlik eden fikirler bağlamında verimli yatırımları artıracığını belirtmiştir. Bu ülkelerde finansal sermayenin bollaşması ve erişiminin kolaylaşmasının kaliteli kurumların inşa edilmesinde önemli bir katalizör olacağına işaret etmiştir. Mishkin (2009)'un bu vurgusuna karşın, tarihsel tecrübeler finansal serbestleşme sürecinin özellikle gelişmekte olan ülkelerde önemli iktisadi sorunlara neden olduğunu da göstermiştir. Rusya, Latin Amerika ve Asya'da gerçekleştirilen ekonomik ve finansal serbestleşme süreçleri, yıkıcı iktisadi krizlere neden olmuş ve istihdam, ekonomik büyüme, sosyal güvenlik ve gelir dağılımı gibi sosyoekonomik göstergelerde aşınmasına yol açmıştır (Rodrik, 2008). Bu nedenle gelişmekte olan ülkelerde finansal serbestleşmesinin makroekonomik istikrar ve düzenleyici kurumlarla desteklenmesi oldukça önemlidir. Geçmiş tecrübeler bu önkoşulların gerçekleştirilmemesi halinde, ekonomik küreselleşmenin iktisadi göstergeler ve kurumsal kalite üzerinde olumlu bir etkiden ziyade olumsuz bir etki yaratacağını göstermiştir.

Bireyler arası iletişimin artması, bilgi ve fikir akışının giderek hızlanması olarak tanımlanabilecek sosyal küreselleşme, kaliteli kurumların oluşturulmasında önemli bir rol oynayabilir. İnternet kullanımı ve turizmin hızlanması, insanların alternatif bilgi ve kültürlerle tanışmasını hızlandırmaktadır. Bu kanallar aracılığıyla bilginin yayılması, bireyleri hayat standartlarını yükseltecek kurumların oluşturulması bağlamında motive edecektir (Al-Marhubi, 2005). Bilginin evrenselleşme süreci doğru ile yanlışın daha kolay ayırt edilmesini sağlayacaktır. Böylece hükümetlerin çıkar grupları lehine kamu refahına aykırı politikalarını uygulaması zorlaşacaktır (Bergh vd. 2016). Özellikle demokrasi, hukukun üstünlüğü ve insan hakları gibi kurumsal kategorilere duyulan ilgi ve talep, hükümetler üzerinde baskı yaratarak kurumsal reformların hızlanmasını kolaylaştırabilir. Ayrıca küreselleşme süreciyle birlikte uluslararası kamuoyunun demokrasi ve insan hakları konusundaki hassasiyeti giderek artmış ve dünyanın herhangi bir yerinde gerçekleşen kurumsal ihlaller uluslararası alanda tepki çekmeye başlamıştır. Tüm bu gelişmeler, hükümetlerin yolsuzluk, demokrasi ve siyasal katılım gibi alanlarda taviz vermesini engelleyerek, kurumsal kalitenin artırılması yönünde baskı yaratabilir.

Ülkeler arasındaki siyasi etkileşim ve işbirliğinin artması kurumsal yapı üzerinde önemli etkiler yaratabilir. Ülkelerin üyesi oldukları uluslararası kurumlar ve imzalanan çok taraflı anlaşmalar kaçınılmaz olarak bazı sorumluluklar getirmektedir (Gygli vd. 2018). Uluslararası kurumların bir üyesi olmak veya bir anlaşmanın tarafı olmak, üst yapının belirlediği politik çerçevenin kabul edilmesi anlamına gelmektedir. Bu çerçevede demokrasi, mülkiyet hakları, yolsuzlukla mücadele ve düzenleyici kurumların geliştirilmesi gibi kurumsal kategorilerde belirlenen standartlara ulaşabilme gerekliliği, ülkelerin kurumsal reformları gerçekleştirmelerini sağlayabilir. Örneğin Kyoto Protokolü gibi bir anlaşmanın tarafı olan ülkeler karbondioksit emisyonunu belirli bir seviyeye indirmek zorundadır. Bu bağlamda anlaşma çerçevesinde karbondioksit emisyonunu azaltacak ilgili politikalar, anlaşmaya taraf olan tüm ülkelere yayılır. Bu politikaların hayata geçirilmesi ise bazı kurumsal düzenlemeleri ve kurumsal kalitenin yükselmesini sağlayabilir.

Diğer yandan Rodrik (2008), küreselleşmenin ulusal ekonomilerin düzenleyici ve yeniden dağıtımını sağlayan kurumları oluşturma becerisini azaltabileceği veya yok edebileceğini belirtmektedir. Özellikle mevcut kurumsal yapıları çok güçlü olmayan gelişmekte olan ülkelerde bu büyük bir risk oluşturmaktadır. Küreselleşmenin bu ülkelerde belirli bir altyapı oluşmadan gerçekleştirilmesi, hem ekonomik, sosyal ve siyasal kayıpların yaşanmasına hem de mevcut kurumsal yapının daha da zayıflamasına neden olabilir. Ayrıca gelişmekte olan ülkelere kurumsal kalitenin önündeki bir diğer engel doğal kaynakların bolluğudur. Bergh vd. (2014), gelişmekte olan ülkelere değerli doğal kaynakların varlığının kurumsal kaliteyi azaltabileceğini belirtmiştir. Doğal kaynakların yarattığı rant, bu ülkelerde uzun dönemli hedeflerin kısa dönemli hedeflerle ikame edilmesine neden olabilir. Bu nedenle küreselleşme süreci bazı durumlarda rant arayışı ve yolsuzluğu körükleyerek kurumsal yapıyı aşındırabilir.

Aslına bakılırsa, kurumsal yapının iyileştirilmesi farklı gruplar arasındaki kısa ve uzun dönemli çıkarlar arasında bazı değişiklikler yaratmaktadır. Yolsuzluk kontrolü, demokrasi, mülkiyet hakları, hukuk, siyasi istikrar, yeniden dağıtıcı kurumlar ve makroekonomik istikrar sağlayıcı kurumlar ekonomik, siyasal ve sosyal belirsizliği azaltabilme potansiyeli taşımaktadır. Bu çerçevede belirsizliklerin azalması ve iktisadi faaliyetlerin artması uzun dönemde sürdürülebilir ekonomik büyüme ve ekonomik kalkınma için önemli bir fırsat yaratmaktadır. Diğer yandan bahsedilen kurumsal göstergelerdeki aşınmalar, uzun dönemli hedefler üzerinde olumsuz etkiler yaratacaktır. Kurumsal göstergelerdeki aşınma bu sürecin bir parçası olan ve kurumsal reformlara direnç gösteren çıkar gruplarının kısa dönemli çıkarlarının maksimize edilmesini sağlayacaktır. Bu çerçevede küreselleşme süreci demokrasinin tesis edilmesi,

yolsuzluğun kontrolü, hukukun üstünlüğü ve çevresel aşınma gibi evrensel konularda duyarlılık ve etkileşim yaratması durumunda kurumsal yapıyı da etkileyecek ve dönüştürecektir.

Literatür

Son yıllarda iktisatçılar, ekonomik performans ve ülkeler arasındaki gelişmişlik farklarının açıklanmasında kurumsal faktörleri ön plana çıkarmaktadır. Kurumsal kalitenin ekonomik performans üzerindeki pozitif etkisi göz önüne alındığında, kaliteli kurumların inşa edilmesinin temel dinamiklerinin neler olduğu sorusu giderek önem kazanmaktadır. Bu çerçevede Mishkin (2009), küreselleşmenin kurumsal kalitenin arttırılmasında çok önemli bir olgu olduğuna işaret etmiştir. Literatüre bakıldığında ise bu iki önemli olgu arasındaki etkileşimin oldukça az incelendiği gözlemlenmiştir. Çalışmalar çoğunlukla ekonomik küreselleşmenin farklı kategorilerine odaklanmıştır. Özellikle ticari ve finansal açıklığın kurumsal kalitenin farklı göstergeleri üzerindeki etkisi literatürde yoğun bir şekilde incelenmiştir.

Wei (2000), açıklık ve kurumsal kalite arasındaki ilişkiyi farklı zaman periyodları için analiz etmiştir. Bu çerçevede elde edilen sonuçlar, küresel entegrasyon derecesinin artmasının yolsuzluk kontrolünü iyileştirdiğini göstermiştir. Bonaglia vd. (2001), 20 yıllık bir süreyi kapsayan geniş bir ülke örneğini inceleyerek, küreselleşmenin bir göstergesi olan ticari açıklığın yönetim üzerindeki etkisini incelemiştir. Çalışma sonuçları, ithalat açıklığındaki artışın yönetimin önemli göstergelerinden biri olan yolsuzluğu azalttığını göstermiştir. Benzer şekilde Al-Marhubi (2005), ticari açıklık ve yönetim arasında bir bağlantı olduğunu işaret eden teorik literatürden hareketle, bu değişkenler arasındaki ilişkiyi ampirik olarak incelemiştir. Çok sayıda gelişmiş ve gelişmekte olan ülkenin analiz edildiği çalışmada, uluslararası ticaret ile yönetim kalitesi arasında önemli bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen bu ilişkinin alternatif açıklık ve yönetim göstergeleri ile farklı alt örneklemde içinde geçerli olduğu tespit edilmiştir. Levchenko (2007), ekonomik küreselleşmenin bir alt kategorisi olan ticaret ve kurumlar arasındaki ilişkiyi teorik ve ampirik olarak incelemiştir. Basit bir uluslararası ticaret modeli önerilen çalışmada, ABD'nin endüstriyel düzeyde ayrıştırılmış verileri aracılığıyla ampirik analiz gerçekleştirilmiştir. Elde edilen sonuçlar kurumsal yapının ticaretin belirlenmesinde önemli bir faktör olduğunu göstermiştir. Mishkin (2009), küreselleşme ve finansal gelişme arasındaki ilişkiyi irdelediği çalışmada, küreselleşmenin gelişmekte olan ülkelerde finansal gelişme ve ekonomik büyümeyi sağlayacak kurumların oluşturulmasında anahtar bir faktör olduğunu belirtmiştir. Bu ülkelerin uluslararası piyasalara

dâhil olmaları durumunda, ekonomik performansı artıracak kurumsal reformların teşvik edileceğine işaret etmiştir.

Bhattacharyya (2012), 1865-1940 dönemi için 31 ülkede, 1980-2000 dönemi için ise 103 ülkede ticari serbestleşme ve kurumlar arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışma sonuçları ticari serbestleşmenin mülkiyet hakları ve sözleşmelerin uygulanmasını pozitif etkilediğini göstermiştir. Potrafke (2013) farklı bir bakış açısıyla bir bütün olarak küreselleşmenin, asgari ücret düzenlemeleri, işe alım ve işten çıkarma düzenlemeleri gibi emek piyasası kurumları üzerindeki etkisini yaklaşık 140 ülke için incelemiştir. Çalışma bulguları, küreselleşmenin emek piyasası kurumlarını aşındırmadığına işaret etmiştir. Bergh vd. (2014), 100 ülkede ekonomik ve sosyal küreselleşme ile kurumsal kalite arasındaki ilişkiyi 1992-2010 dönemi için incelemiştir. Ele alınan gelişmiş ülkelerde ekonomik ve sosyal küreselleşme ile kurumsal kalite arasında pozitif bir ilişki elde edilirken, az gelişmiş ülkelerde negatif bir ilişki olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Azgelişmiş ülkeler için elde edilen bu sonuç, değerli doğal kaynakların bu ülkelerde kurumsal kalitenin artırılmasını engellediği şeklinde yorumlanmıştır. Law vd. (2014), 1984-2006 dönemi için sekiz Asya ülkesinde küreselleşme, kurumlar ve finansal gelişme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Granger nedensellik analizinin uygulandığı çalışmada, ekonomik küreselleşmeden kurumsal kaliteye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Lanz vd. (2019), resmi kurumlar ve coğrafi uzaklığın ikili ticaret üzerindeki etkisini 135 ülke için incelemiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçlar, hukuk kurullarındaki iyileşmenin uzak ülkelerle yapılan ticareti yakın ülkelerle yapılan göre daha fazla arttırdığını göstermiştir. Bu çerçevede resmi kurumlardaki iyileşmeler, güven duygusunu tesis ederek uzak mesafeli ticareti artırmaktadır.

Literatürde küreselleşmenin farklı göstergeleri ve kurumlar arasında ilişki bulan çalışmaların yanı sıra, bazı çalışmalar herhangi bir ilişki tespit edememiştir. Fite (2008), ticari ve finansal küreselleşmenin demokrasi ve mülkiyet hakları üzerindeki etkisini 59 gelişmekte olan ülke için incelemiştir. 1972-1997 dönemini kapsayan çalışmada, sabit etkiler modelinden elde edilen sonuçlar, küreselleşmenin demokrasiyi anlamlı bir şekilde etkilemediğine işaret etmiştir. Nicolini ve Paccagnini (2011), 197 ülkede politik haklar ve sivil özgürlükler gibi kurumsal faktörler ile ticari akımlar arasındaki ilişkiyi 1976-2004 dönemi için incelemiştir. İki farklı nedensellik testinin uygulandığı çalışmada, kurumlar ve ticari akımlar arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir. Sehwat ve Giri (2019), 1982-2016 dönemi için Hindistan'da küreselleşme ve kurumsal kalitenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemiştir. Granger nedensellik testi sonuçları, kurulan tüm modellerde küreselleşme

ve kurumsal kalite arasında herhangi bir nedensellik ilişkisinin olmadığına işaret etmiştir.

Veri Seti

Çalışmada 53 gelişmiş ve gelişmekte olan ülke için küreselleşme ve kurumsal kalite arasındaki ilişkisi Dumitrescu ve Hurlin (2012) nedensellik testi aracılığıyla incelenmiştir. Yıllık verilerin kullanıldığı çalışmada, analiz dönemi 1990-2015 olarak seçilmiştir. Dönem seçimi, verilerin elde edilebilirliği ve dünya ekonomisindeki gelişmeler çerçevesinde belirlenmiştir.

Çalışmada küreselleşmeyi temsilen KOF küreselleşme endeksi kullanılmıştır. Literatürde küreselleşmeyi temsilen yaygın bir şekilde kullanılan bu endeks, küreselleşmenin ekonomik, sosyal ve politik boyutlarını kapsamlı bir şekilde ölçmektedir (Gygli vd. 2018; Dreher, 2006). Endeksi oluşturan ekonomik küreselleşme ticari ve finansal küreselleşmeyi kapsar. Sosyal küreselleşme bireyler arası iletişimin küreselleşmesi, bilginin küreselleşmesi ve kültürel küreselleşmeyi içerir. Son olarak siyasal küreselleşme, uluslararası organizasyonlar, anlaşmalar ve ortaklıklar temel alınarak ölçülür. Endekste küreselleşmenin her bir alt kategorisinin ağırlığı % 33.3'tür. Endeks 0 ile 100 arasında değer almaktadır. Endeks puanının artması küreselleşmenin arttığı anlamına gelmektedir. Bu bağlamda KOF küreselleşme endeksi, küreselleşmeyi kapsamlı bir şekilde ölçen bir girişim olarak kabul edilmektedir (Potrafke, 2013; Bergh vd. 2014; Sehrawat ve Giri, 2019).

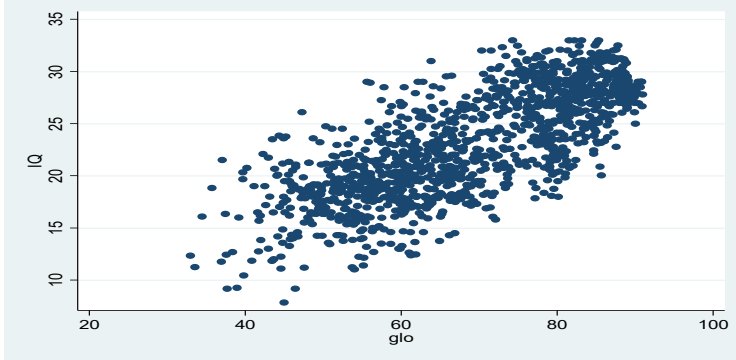
Kurumsal kaliteyi ölçmek amacıyla International Country Risk Guide (ICRG)'den elde edilen çeşitli kurumsal göstergeler kullanılmıştır (Howell, 2011). Bu çerçevede Law vd. (2014)'ü takip ederek kurumsal kaliteyi ölçmek amacıyla beş farklı kurumsal gösterge seçilmiştir. Kurumsal kaliteyi temsilen kullanılan değişkenler şu şekildedir: (1) yolsuzluk, (2) hukuk ve düzen, (3) demokrasi ve hesap verilebilirlik, (4) bürokratik kalite ve (5) siyasi istikrar. 1, 2 ve 3 numaralı göstergeler 0-6 arasında; 4 ve 5 numaralı göstergeler ise 0-12 arasında değer almaktadır. Yüksek değerler kurumsal kalitenin arttığına işaret etmektedir. Law vd. (2014)'e benzer bir şekilde çalışmada kullanılan kurumsal kalite değişkeni (IQ) bu beş göstergenin toplamından oluşmakta ve 0-34 arasında değer almaktadır.

Tablo 1: Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Gözlem Sayısı	Ortalama	Standart Sapma	Minimum	Maksimum
Küreselleşme (GLO)	1378	69.124	13.394	32.973	90.974
Kurumsal Kalite (IQ)	1378	23.174	5.025	7.833	33.000

Tablo 1, küreselleşme ve kurumsal kalite göstergelerine ait tüm paneli kapsayan tanımlayıcı istatistikleri göstermektedir. Analize dâhil edilen ülkeler arasında küreselleşme göstergesinin en düşük ve en yüksek değerleri sırasıyla 32.973 (Hindistan) ve 90.974 (Hollanda) iken, ortalaması 69.124'dür. Diğer yandan kurumsal kalite göstergesinde en düşük ve en yüksek değerler sırasıyla 7.833 (Filipin) ve 33.000 (Kanada) iken, ülkelerin ortalama değer 23.174'dür.

Şekil 1: *Küreselleşme ve Kurumsal Kalite İlişkisinin Serpilme Çizimi*

Şekil 1, 53 ülkenin 1990-2015 dönemine ait tüm gözlemleri için küreselleşme ve kurumsal kalite değerlerinin serpilme çizimini göstermektedir. Şekil 1'de dikey eksen kurumsal kaliteyi gösterirken, yatay eksen küreselleşmeyi göstermektedir. Görüldüğü gibi iki değişken arasında pozitif bir korelasyon olduğu gözlemlenmektedir.

Metodoloji

Çalışmada küreselleşme ve kurumsal kalite arasındaki ilişki nedensellik analiziyle incelenecektir. Bu çerçevede değişkenler arasında bir nedensellik ilişkisinin olup olmadığı tespit etmek amacıyla yatay-kesit bağımlılığı dikkate alan ikinci nesil bir test olan Dumitrescu ve Hurlin (DH) (2012) nedensellik testi uygulanacaktır.

Panel veri analizinde, nedensellik ilişkisi incelenmeden önce, birimler arasında yatay-kesit bağımlılık olup olmadığı incelenmelidir. Çünkü birimler arasında yatay-kesit bağımlılığın olması durumunda, elde edilen sonuçlar yanlı ve sapmalı olabilir. Ayrıca yatay-kesit bağımlılığın varlığı, serilerin durağanlığını incelemek amacıyla uygulanacak birim kök testlerinin seçiminde önemli bir belirleyici olacaktır. Eğer seriler yatay-kesit bağımlılığa sahipse, her bir birim için hesaplanan hata terimleri arasındaki korelasyonu dikkate alan ikinci nesil birim kök testleri kullanılmalıdır (Baltagi, 2005). Küreselleşme ve kurumsal kalite arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalara bakıldığında yatay-kesit

bağımlılığın dikkate alınmadığı görülmüştür. Bu çerçevede elde edilen bulguların güvenilirliğini artırmak amacıyla yatay-kesit bağımlılık testleri uygulanmıştır. Breusch ve Pagan (1980) LM, Pesaran (2004) CD, Pesaran (2004) LM ve Baltagi vd. (2012) LM testleri olmak üzere dört farklı test kullanılarak birim arasında yatay-kesit bağımlılık incelemesi yapılmıştır. Özellikle Breusch-Pagan (1980) LM ve Pesaran (2004) CD testleri yatay kesit bağımlılık sınamalarında literatürde sıklıkla kullanılmaktadır.

Yatay-kesit bağımlılık sınamasının ardından, çalışmada birim kök analizi gerçekleştirilmiştir. Yatay-kesit bağımlılık testlerinden elde edilen sonuçlar, uygulanacak birim kök testlerinin belirlenmesinde oldukça önemlidir. Çünkü yatay-kesit bağımlılık sorunu varken, bu sorunu içermeyen birinci nesil birim kök testleri sonuçların hatalı olmasına neden olabilir. Bu bağlamda yatay-kesit bağımlılık durumunda bu bağımlılığı dikkate alan ikinci nesil birim kök testlerinin kullanılması daha güvenilir sonuçlar verecektir. Pesaran (2007), yatay-kesit bağımlılığını içeren bir birim kök testi geliştirmiştir. Pesaran (2007) yatay-kesit bağımlılığı ortadan kaldırmak için standart Dickey Fuller regresyonlarını, gecikmeli seviyelerin kesit ortalamaları ve bireysel serilerin ilk farklarıyla genişletmeyi önermiştir. Böylece hem kesitsel olarak büyütülmüş Dickey Fuller istatistikleri hem de ortalamaları için yeni asimptotik sonuçlar elde edilir (Dogru ve Bulut, 2018). Birim ve zaman boyutlarının herhangi birinin büyük veya küçük olması Pesaran (2007) CADF testi için önemli değildir.

Değişkenlerin birim kök özelliklerinin tespit edilmesinin ardından, nedensellik analizi uygulanabilir. Nedensellik testlerinin birçoğu heterojenlik ve yatay-kesit bağımlılığa izin vermemektedir. Diğer yandan ikinci nesil bir test olan Dumitrescu ve Hurlin (2012), heterojenlik ve yatay-kesit bağımlılığı dikkate almaktadır. Yatay-kesit bağımlılık olması halinde, DH testinden elde edilecek nedensellik bilgileri daha güvenilir olacaktır. DH testinde boş hipotez nedenselliğin olmadığını ifade ederken, alternatif hipotez en az bir birimde nedenselliğin olduğuna işaret eder. DH nedensellik analizinin uygulanabilmesi için birim kök testlerinden elde edilen bulgular oldukça önemlidir. Bu çerçevede nedensellik ilişkisi aranan değişkenlerin durağan olmaları, eğer durağan değilse de durağanlaştırılmaları gerekmektedir.

Ampirik Bulgular

Metodoloji kısmında bahsedildiği gibi, ampirik uygulamanın ilk adımı yatay-kesit bağımlılığın incelenmesidir. Bu nedenle dört farklı test aracılığıyla birimler arasında yatay-kesit bağımlılığın olup olmadığı incelenmiştir. Tablo 2, sonuçları raporlamaktadır. Uygulanan tüm testlerde yatay-kesit bağımlılığın olmadığını ifade eden boş hipotez %1 anlamlılık

düzeyinde reddedilmiş ve birimler arası bağımlılığın olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 2: Yatay-Kesit Bağımlılık Testi Sonuçları

	Küreselleşme		Kurumsal Kalite	
	İstatistik	p-değeri	İstatistik	p-değeri
Breusch-Pagan LM	30601.41 ^a	0.00	7129.83 ^a	0.00
Pesaran scaled CD	555.65 ^a	0.00	108.55 ^a	0.00
Bias-corrected scaled LM	554.59 ^a	0.00	107.49 ^a	0.00
Pesaran CD	173.06 ^a	0.00	62.46 ^a	0.00

^a %1 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğunu ifade eder.

Yatay-kesit bağımlılığın tespit edilmesinin ardından, değişkenlerin birim kök içerip içermediği Pesaran (2007) CADF testi ile incelenmiştir. Yatay-kesit bağımlılığı dikkate alan ikinci nesil bir test olan CADF sonuçları Tablo 3’de gösterilmiştir. Birim kökün varlığını gösteren boş hipotez hem küreselleşme hem de kurumsal kalite için %1 anlamlılık düzeyinde reddedilmiştir. Böylece değişkenlerin seviyelerinde durağan olduğu bulgusu elde edilmiştir.

Tablo 3: Pesaran (2007) Birim Kök Testi Sonuçları

	Küreselleşme	Kurumsal Kalite
Z(t-bar)	-2.505 ^a	-9.021 ^a
p-değeri	0.006	0.000

^a %1 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğunu ifade eder.

Pesaran (2007) testinden elde edilen bulgular, değişkenlerin seviyelerinde durağan olduğunu göstermektedir. Bu çerçevede Dumitrescu ve Hurlin (2012) nedensellik testi uygulanabilir. Tablo 4, tüm panel, gelişmekte olan ülkeler ve gelişmiş ülkeler için gerçekleştirilen nedensellik sınavasının sonuçlarını yansıtmaktadır. Tüm panel için küreselleşmeden (GLO) kurumsal kaliteye (IQ) nedenselliğin olmadığını ifade eden boş hipotez %1 anlamlılık düzeyinde reddedilmektedir. Benzer şekilde kurumsal kaliteden küreselleşmeye nedenselliğin olmadığını işaret eden boş hipotez de %1 anlamlılık düzeyinde reddedilmektedir. Bu bağlamda tüm panel için küreselleşme ve kurumsal kalite arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Gelişmekte olan ülkeler için yapılan analizde, nedensellik ilişkisinin olmadığını ifade eden boş hipotezler %1 anlamlılık düzeyinde reddedilmiştir. Böylece gelişmekte olan ülkelerde küreselleşme ve kurumsal kalite arasında çift yönlü bir nedensellik saptanmıştır. Gelişmiş ülkelerde ise küreselleşmeden

kurumsal kaliteye nedenselliğin olmadığını belirten boş hipotez %1 anlamlılık düzeyinde reddedilirken, kurumsal kaliteden küreselleşmeye nedenselliğin olmadığını gösteren boş hipotez reddedilememiştir. Bu çerçevede gelişmiş ülkeler için küreselleşmeden kurumsal kaliteye tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu bulgusu elde edilmiştir.

Çalışmadan elde edilen sonuçlar tüm panel ve gelişmekte olan ülkeler için geri bildirim (feedback) hipotezinin geçerli olduğunu göstermektedir. Gelişmiş ülkelerde ise sadece tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Literatürde küreselleşme ve kurumsal kalite arasındaki ilişkiyi nedensellik analizi ile inceleyen kısıtlı çalışmaların bulgularıyla kıyaslandığında, çalışma sonuçları Nicolini ve Paccagnini (2011) ve Sehrawat ve Giri (2019) ile uyumlu değilken, gelişmiş ülkeler için elde edilen bulgular Law vd. (2014) ile uyumludur. Ayrıca gelişmekte olan ülkeler için elde edilen sonuçlar Mishkin (2009)'un hipotezini doğrular niteliktedir.

Tablo 4: Dumitrescu ve Hurlin (2012) Nedensellik Testi Sonuçları

	Boş Hipotez			
	H_0 : GLO IQ'nun nedeni değildir		H_0 : IQ GLO'nun nedeni değildir	
	Z-bar istatistiği	p-değeri	Z-bar istatistiği	p-değeri
Tüm Panel	5.657	0.000 ^a	3.8714	0.000 ^a
Gelişmekte Olan Ülkeler	4.067	0.000 ^a	4.0337	0.000 ^a
Gelişmiş Ülkeler	3.850	0.000 ^a	1.118	0.263

^a %1 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğunu ifade eder.

Elde edilen sonuçlar, ekonomik, sosyal ve siyasal küreselleşmenin yarattığı etkilerin, bir anlamda kurumsal kalite üzerinde bazı sonuçları olabileceğini göstermektedir. Ekonomik küreselleşmenin alt kategorileri olan ticari ve finansal serbestleşme, yolsuzluğun kontrolü, hukukun üstünlüğü, bürokratik kalite, siyasi istikrar, demokrasi ve düzenleyici mekanizmalar gibi bazı kurumsal göstergelerde iyileşme sağlayabilir. Bu süreçlerin bir takım kurumsal mekanizmalara ihtiyaç duyması, kurumsal reformların gerçekleştirilmesini motive edebilir. Diğer yandan bilişim teknolojileri ve internet kullanımındaki gelişmeler, bilgi ve fikirlerin tüm dünya üzerinde yayılmasını kolaylaştırmıştır. Ayrıca ulaşım maliyetlerindeki azalma, turizm faaliyetlerini artırarak insanlara yeni coğrafya ve kültürler tanıma olanağı sağlamıştır. Sosyal küreselleşme olarak tanımlanan bu süreç, insanların yaşam tarzı ve refah düzeyiyle ilgili doğru ve yanlış; olan ve olması gereken arasında ayırım yapmasını kolaylaştırabilir. Dolayısıyla tüm bu gelişmeler birey ve toplumların özellikle demokrasi, hukuk, insan hakları ve siyasal gücün tabana

yayılması gibi kurumsal taleplerini artırabilir. Son olarak uluslararası kurumların, üye ülke sayısı ve ülkeler arasındaki anlaşma sayılarının hızla artması, ülkeleri kurumsal reformları gerçekleştirmeye zorlayabilir. Ayrıca ekonomik küreselleşmenin gelir düzeyini artırması da insanların kurumsal kaliteye olan taleplerini artırabilir. Diğer yandan nedensellik analizi sonuçları doğrultusunda tüm panel ve gelişmekte olan ülkelerde kurumsal kalitenin artmasının küreselleşme sürecini hızlandırabileceği söylenebilir. Bu çerçevede kurumsal kalitedeki artışın, ekonomik, sosyal ve siyasal entegrasyonun daha kolay gerçekleşmesini sağlayabileceği ve kurumsal kalitesi yükseldikçe ülkelerin dünyaya daha kolay entegre olabileceğine işaret etmektedir.

Sonuç

Küreselleşme ve kurumsal kalite çağımızın üzerinde tartışılan en önemli olgularından ikisidir. Buna rağmen, küreselleşme ve kurumsal kalite arasındaki direk ilişki literatürde oldukça az incelenmiştir. Literatürdeki bu boşluğu doldurmak amacıyla çalışmada, küreselleşme ve kurumsal kalite arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Bu çerçevede toplamda 53 ülke, gelişmekte olan ülkeler ve gelişmiş ülkeler olarak ayrılarak, 1990-2015 dönemi için incelenmiştir. Dumitrescu ve Hurlin (2012) nedensellik analizinin uygulandığı çalışmada tüm panel ve gelişmekte olan ülkeler için küreselleşme ve kurumsal kalite arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Bu bağlamda küreselleşme düzeyinde meydana gelen bir değişim kurumsal kaliteyi artırırken, kurumsal kalitedeki bir değişim de küreselleşmeyi hızlandırmaktadır. Diğer yandan gelişmiş ülkelerde ise küreselleşmeden kurumsal kaliteye tek yönlü bir nedensellik ilişkisi saptanmıştır.

Elde edilen sonuçlar, ekonomik, sosyal ve siyasal küreselleşmenin kurumsal kaliteyi artırabileceğine işaret etmektedir. Uluslararası ticaret ve finansal sermayenin serbestleştirilmesi; bilgi ve fikirlerin tüm dünyaya hızlı bir şekilde yayılması ve uluslararası kurumlar ve örgütler aracılığıyla gerçekleşen işbirlikleri kurumsal reformların gerçekleştirilmesini motive edebilir. Ayrıca tüm bu süreçler, toplumların yolsuzluğun kontrolü, demokrasi, hukuk, siyasal istikrar, bürokratik kalite ve benzeri kurumsal faktörlere olan talebini artırabileceğini ve hükümetler üzerinde bir baskı unsuru oluşturabileceğine işaret etmektedir. Diğer yandan sonuçlar, özellikle gelişmekte olan ülkelerde, kurumsal kalitedeki artışın ekonomik, sosyal ve siyasal alanda kurulacak entegrasyonları kolaylaştırabileceğini göstermektedir.

Mishkin (2009)'un küreselleşmenin evrensel kurumsal ilkeleri yaygınlaştıracığı görüşü, elde edilen ampirik sonuçlarla desteklenmektedir. Kuşkusuz, ülkeler arasındaki ekonomik, sosyal ve siyasal etkileşimin

artması ve işbirliğinin güçlenmesi kurumsal gelişmenin sağlanması hususunda ülkelere bazı fırsatlar sunacaktır. Bu etkileşim de ülkelerin kurumsal çerçevesinde bazı evrensel normları benimsemesini teşvik edecektir. Diğer yandan 1990 yıllarla birlikte giderek hızlanan ekonomik küreselleşme sürecinin özellikle gelişmekte olan ülkeler üzerinde yarattığı ekonomik tahribat göz önünde bulundurulmalıdır. Özellikle finansal serbestleşme sürecinin sonucu olarak sermayenin ani bir şekilde ulusal ekonomilere girişi ve çıkışı, bazı ülkelerde şiddetli ekonomik krizlere ve yoksulluğa neden olmuştur. Kuşkusuz ekonomik krizlerle boğuşan ve yoksullaşan ülkelerde küreselleşmenin kurumsal kaliteyi teşvik etmesi oldukça zordur. Bu gerçekleştirmeler ışığında bazı politika önermeleri yapılabilir. Özellikle ekonomik küreselleşme süreci, asgari kurumsal düzenlemeleri gerektirmektedir. Bu nedenle uluslararası kurumlar, gelişmekte olan ülkelerde küreselleşme sürecinin daha sağlıklı gerçekleşmesine rehberlik etmeli ve küreselleşme sürecinin başta kurumsal getirileri olmak üzere tüm alanlardaki kazanımlarının olabildiğince adil dağıtımını sağlamalıdır. Diğer yandan ülkeler küreselleşme sürecinin teşvik ettiği yolsuzluk kontrolü, demokrasi, insan hakları ve mülkiyet hakları gibi evrensel kurumsal ilkeleri benimserken, içsel koşullarını ihmal etmemeli ve özellikle ekonomi yönetimine ilişkin kurumlarını bu çerçevede tasarlamalıdır.

KAYNAKÇA

- Mishkin, F. S. (2009). Globalization and financial development. *Journal of development Economics*, 89(2), 164-169.
- Fite, C. (2008). Does Globalization Improve Institutional Quality?. In Honors Conference. Washington University in St. Louis.
- OECD (2017). *Employment Outlook 2017*. OECD Publishing, Paris, OECD (2017), *OECD Employment Outlook 2017*, OECD Publishing, Paris, https://doi.org/10.1787/empl_outlook-2017-en.
- Acemoglu, D., Johnson, S., & Robinson, J. A. (2001). The colonial origins of comparative development: An empirical investigation. *American economic review*, 91(5), 1369-1401.
- Rodrik, D. (2008). *One economics, many recipes: globalization, institutions, and economic growth*. Princeton University Press.
- Acemoglu, D. (2012). Introduction to economic growth. *Journal of economic theory*, 147(2), 545-550.
- Rodríguez-Pose, A. (2013). Do institutions matter for regional development?. *Regional Studies*, 47(7), 1034-1047.
- Bosma, N., Content, J., Sanders, M., & Stam, E. (2018). Institutions, entrepreneurship, and economic growth in Europe. *Small Business Economics*, 1-17.
- North, D. C. (1990). *Institutions, institutional change and economic performance*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Bergh, A., Mirkina, I., & Nilsson, T. (2014). Globalization and institutional quality—A panel data analysis. *Oxford Development Studies*, 42(3), 365-394.
- Dumitrescu, E. I., & Hurlin, C. (2012). Testing for Granger non-causality in heterogeneous panels. *Economic modelling*, 29(4), 1450-1460.
- Dreher, A. (2006). Does globalization affect growth? Evidence from a new index of globalization. *Applied economics*, 38(10), 1091-1110.
- Gygli, S., Haelg, F., & Sturm, J. E. (2018). The KOF globalisation index—revisited. *KOF Working Papers*, No. 439, February 2018.
- Levchenko, A. A. (2007). Institutional quality and international trade. *The Review of Economic Studies*, 74(3), 791-819.
- Méon, P. G., & Sekkat, K. (2008). Institutional quality and trade: which institutions? Which trade?. *Economic Inquiry*, 46(2), 227-240.
- Bergh, A., Mirkina, I., & Nilsson, T. (2016). Do the poor benefit from globalization regardless of institutional quality?. *Applied Economics Letters*, 23(10), 708-712.

- Al-Marhubi, F. A. (2005) Openness and governance: evidence across countries, *Oxford Development Studies*, 33, s. 453–471.
- Wei, S-J. (2000). Natural Openness and Good Government. National Bureau of Economic Research Working Paper, No: 7765, s.1-32.
- Bonaglia, F., Macedo, J. B. & Bussolo, M. (2001) How globalisation improves governance, OECD Working Papers 2001:181, OECD, Paris.
- Bhattacharyya, S. (2012). Trade liberalization and institutional development. *Journal of Policy Modeling*, 34(2), 253-269.
- Potrafke, N. (2013). Globalization and labor market institutions: International empirical evidence. *Journal of Comparative Economics*, 41(3), 829-842.
- Law, S. H., Azman-Saini, W. N. W., & Tan, H. B. (2014). Economic globalization and financial development in East Asia: a panel cointegration and causality analysis. *Emerging Markets Finance and Trade*, 50(1), 210-225.
- Lanz, R., Lee, W., & Stolzenburg, V. (2019). *Distance, formal and informal institutions in international trade* (No. ERS-2019-03). WTO Staff Working Paper.
- Nicolini, M., & Paccagnini, A. (2011). Does Trade Foster Institutions?. *Review of Economics and Institutions*, 2(2), s.1-20.
- Sehrawat, M., & Giri, A. K. (2019). Globalization, role of institutions and economic performance in Indian economy: Empirical evidence. *Journal of Financial Economic Policy*, 11(1), 82-100.
- Howell, L. D. (2011). International country risk guide methodology. *East Syracuse, NY: PRS Group*.
- Baltagi, Badi H. (2005), *Econometric Analysis of Panel Data*, Chichester West Sussex, John Wiley & Sons Ltd.
- Breusch, Trevor S.; Pagan, Adrian R. (1980) “The Lagrange Multiplier Test and its Application to Model Specification in Econometrics”, *Review of Economic Studies*, 47, 239-253.
- Pesaran, M. Hashem (2004), “General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels”, *Cambridge Working Papers in Economics*, University of Cambridge, Faculty of Economics, No. 0435.
- Baltagi, Badi H.; Feng, Qu; Kao, Chihwa (2012), “A Lagrange Multiplier test for Cross-Sectional Dependence in a Fixed Effects Panel Data Model” *Journal of the Econometrics*, 170, 164-177.
- Pesaran, M.H. (2007). A Simple Panel Unit Root Test in the Presence of Cross-Section Dependence. *Journal of Applied Econometrics*, 22(2), 265-312.
- Dogru, T., & Bulut, U. (2018). Is tourism an engine for economic recovery? Theory and empirical evidence. *Tourism Management*, 67, 425-434.

Ek: Çalışmada Analiz Edilen Ülkeler

Gelişmekte Olan Ülkeler					
Arjantin	Bolivya	Brezilya	Bulgaristan	Şili	Çin
Kolombiya	Ekvator	Mısır	Honduras	Macaristan	İsrail
Hindistan	Endonezya	Kenya	Malezya	Meksika	Fas
Nijerya	Pakistan	Paraguay	Peru	Filipin	Suudi Arabistan
Tayland	Tunus	Türkiye	Uruguay	Venezuela	
Gelişmiş Ülkeler					
Avustralya	Avusturya	Belçika	Kanada	Danimarka	Finlandiya
Fransa	Almanya	Yunanistan	Hollanda	İzlanda	İrlanda
İtalya	Japonya	Güney Kore	Yeni Zelanda	Norveç	Polonya
Portekiz	İspanya	İsveç	İsviçre	UK	USA

Bölüm 23

GİRİŞİMCİ ÜNİVERSİTE MODELLERİ

Burcu ALAN¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi SBMYO, burcuozkara@mehmetakif.edu.tr
Bu çalışma, Prof. Dr. Kürşat ÖZDAŞLI ve Prof. Dr. Ramazan ERDEM danışmanlığında Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde yürütülen “Girişimci Üniversite Üzerine Batı Akdeniz Bölgesi Üniversitelerinde Bir Tutum Araştırması” başlıklı doktora çalışmasından türetilmiştir.

GİRİŞ

Üniversiteler, ilk çıkış tarihinden bugüne kadar, insanoğlunun bilgiyi elde etme, kullanma ve elde tutma isteği üzerine yönlendirdiği kurumlar olmuşlardır. Varoluşlarının başlangıcını dini birer eğitim kurumu olmaya dayandırabileceğimiz üniversiteler, insanlığın gelişim ve dönüşümü çerçevesinde şekillenerek, bugünkü şeklini almıştır. Günümüz bilgi ve teknoloji dünyasında yaşanan değişimler, üniversiteleri, bu değişim ve dönüşümü devam ettirmeye zorlamaktadır. Bilginin küresel bazdaki varoluşunun öneminin giderek değiştiği ve arttığı günümüz dünyasında, bilginin ortaya çıkma, evrilme ve kullanılma beşiği olarak görülen üniversiteler, bu değişimi tetikleyici ve sürdürücü rolde oynamaktadırlar. Günümüz dünyasında yaşanan bu değişimlerden etkilenen yalnızca bilgi değildir. Bilgiyi yaratıcı ve yenilikçi forma sokarak, kullanılabilir hale getirme konusunda kilit role sahip girişimcilik kavramı da bu değişime ayak uydurmak zorundadır. Günümüz çağına adını veren bilginin bu değişimine, üniversitelerin kayıtsız kalması olanaksızdır. Dünyada ve ülkemizde yaşanan bu değişimler, üniversiteleri yeni model arayışlarına sokmuştur. Kabul edilmelidir ki hali hazırda var olan ve işleyen bir yapıyı değiştirmek kolay değildir. Bir takım sıkıntıların, zorlukların ve bu konulardaki eleştirilerin olması kaçınılmazdır. Bu makalede, şimdiye kadar sınırlı olarak değinilen Girişimci Üniversite (GÜ) modellerine de ışık tutulmaktadır. Görülen odur ki, dünyada, Türkiye’de söylenenin ve uygulananın aksine, ezbere GÜ uygulamaları yoktur. Her ülkenin, bölgenin, üniversitenin dinamikleri, iç ve dış çevre özellikleri doğrultusunda uygulanan farklı GÜ modelleri söz konusudur. Bu çalışmada bu modeller çeşitli isimler altında incelenmektedir.

1. Girişimci Üniversite (GÜ): Kavramsal Çerçeve

Üniversiteler, pek çok değişkenden etkilenecek yeni çağa uyum sağlama amacıyla, GÜ modeline yönelmektedir. Ülkemiz üniversitelerini de etkileyen küresel ve ulusal etkenler, değişim ve dönüşüm için GÜ modeline yönelim sağlamıştır (Odabaşı, 2006: 87).

GÜ söylemi, ilk kez Burton Clark 1998 yılında dile getirilmiştir. Warwick, Strathclyde, Twente, Joensuu ve Chalmers üniversitelerini inceleyen Clark, bu üniversiteleri Avrupa’nın en GÜleri olarak tanımlamış, üniversitelere yönelik bir kurumsal girişimcilik modeli geliştirmiştir (Çetin, 2007: 232).

Kirby vd. (2002: 303)’ne göre, günümüzde GÜ kavramının tanımlanması, kavramla ilgili bir teorik çerçeve oluşturulması ve GÜ’nin ayırt edici özelliklerinin belirlenmesi ve sistematik incelemelerin oluşturulma düzeyi eksiktir. Dolayısıyla GÜ’nin ne olduğuna dair vaka

analizleri yaparak kanaat edinilmektedir. Yapılan vaka çalışmaları göstermektedir ki, GÜ'ler girişimci kültürün tam kalbinde, GÜ'lerin çığır açma, yeni seçenekler yaratma, ekip çalışması yapma yeteneği vardır ve meydana okumalara karşılık verebilecek risk alma yetileri vardır (Kirby vd., 2002: 2).

GÜlerin temel felsefesi, çağdaş girişimcilik öğelerinin, üniversitelerde var olmasını sağlayarak, ulusal ve bölgesel kalkınmayı desteklemektir. Gelecekteki üniversitelerden beklenti, bilim, öğretim ve girişimcilik temelleri üzerine kurulmasıdır. GÜ olgusu, akademik camia ve iş çevresi arasındaki ilişkilere farklı bir boyut kazandırmıştır(Sakınç ve Bursalıoğlu, 2012: 93).

Üniversitelerin ilk rolü olan eğitime, sonraları sanayi toplumu koşulları doğrultusunda araştırma rolü, günümüzde ise, ekonomik ve sosyal kalkınmayı sağlama rolü eklenmiştir. Bu süreç için şu yaklaşımlardan bahsedilebilir; “sosyal sözleşme” , “bilgi üretimi süreçlerinin değişimi”; “üçlü sarmal modeli”(Çetin, 2007: 218).

Üniversiteleri değişime ve dönüşüme zorlayan nedenleri üç başlık altında toplayabiliriz (Odabaşı, 2006: 89);

Bunların ilki, “küresel” başlığı altında toplanabilecek etkenlerdir;

- *Ülkemiz yükseköğretim sisteminin evrensel düzeyde başarılı olabilmesi için gereken standartlara erişebilmesi,*

- *Çağdaş toplumların üniversite ölçütlerini yakalayabilmesi,*

- *Ülkeler arasındaki sınırların, mesafelerin kalkmakta olması, toplumların neredeyse bir ağ biçiminde birbirleriyle bağlanmış, bütünleşmiş olması, gerçeklerine yönelik hissedilen baskılardır.*

Üniversitelerin misyonu bilimsel araştırma ve yükseköğrenim ihtiyacının karşılanmasıdır. Üniversite girişimciliği ticari değer veya ekonomik fayda yaratmanın ötesindedir. Artan rekabetle beraber firmaların, üretilen bilimsel bilginin ticarileştirilmesine yönelik ilgisi, üniversiteleri iş dünyası ile işbirliğine yönlendirmiştir(Bulut ve Aslan, 2014: 120).

Yükseköğretimde rekabetin artması ve kitle eğitimi, öğrenci sayısını artırmış, bu durum kamu kaynaklarının yetersiz kalmasına neden olmuş, yeni kaynak arayışını başlatmıştır. Böylelikle üniversiteler, dışarıdan kaynak sağlamak için projelere ve öğrencilerin müşteri gibi görüldüğü bir sürece yönelmiştir. Bu rekabet yalnızca öğrenci ile sınırlı kalmamış, üniversiteler yetenekli bilim insanlarını cezbetmek için de rekabet içerisine girmiştir. Bu değişimler doğrultusunda, bazı ülkelerde neo-liberal politikalara yönelim olmuş, üniversitelerin kaynak bulmak için

girişimci olması ve kalite güvence sistemleri uygulaması gerekliliği ortaya çıkmıştır (Özer vd., 2011: 62; Çelik ve Gür, 2014:19).

Etzkowitz (1983: 198)' e göre GÜ, özel şirketlerle ortaklıklar kurabilen, özel şirketlerle anlaşmalar yaparak doğrudan pazara dönük araştırmalar yapan ve patent gibi yeni kaynaklar yaratabilen üniversitedir. Özer (2011:90) GÜ'nin gelir kaynakları ile değerlendirilmesi gerektiğini ileri sürmektedir. GÜ gelir kaynaklarını çeşitlendirebilen ve işbirliği olanaklarını geliştirebilen üniversitedir. Aksi halde modern ve GÜ yapısının oluşumu sekteye uğrayacaktır. Tüm bu tanımlamalar topluca değerlendirildiğinde de GÜ; bir taraftan asli görevleri olarak kabul edilen eğitim, araştırma ve sosyal kalkınmaya hizmet rollerini de devam ettiren diğer taraftan sahip olduğu bilgi ve insan kaynakları sayesinde kendisine gelir kaynakları yaratacak işler yapabilen, yeni ürün ve hizmetler geliştirerek piyasaya sürebilen, özel sektörle işbirliği içerisinde Ar-Ge projeleri yaparak ticarileştirebilen üniversite olarak tanımlanabilir.

Üniversite girişimcilik rolünü gerçekleştirebildiği sürece GÜ olacaktır. Gibb (2004:39) üniversitelerin aşağıda sayılan üç şekliyle girişimcilik rolünü yerine getirebileceğini savunmaktadır:

Daha ticari bir mantığa bürünerek, entelektüel kapasitesini daha geniş kitlelere ulaştırır. Akademisyenlik, gittikçe daha geniş bir çevreye hitap etme sorumluluğuyla karşı karşıyadır, sadece yayın yapmak yerine, ekonomik anlamda paydaşlarıyla ve sermaye sahipleriyle iş birliği içinde daha güçlü çalışmalara yönelim söz konusudur. Bunun için hem yayın hem de disiplinler arası etkileşim gerekir.

Daha somut adımlarla bölgesel ve yerel ekonomiye, sosyal gelişmeye katkıda bulunur ve bunun etkisini genişleterek, toplumdaki sermaye sahibi paydaşlara ulaştırır.

Öğrencilere, karmaşık ve kesinliğin olmadığı dünya görüşünü anlatıp, onları yeterli ekipmanlarla donatma yollarını arar. Yani, karmaşa ve zor çalışma şartlarında çalışabilme, esnek iş anlaşmaları yapabilme, küresel hareketliliğe ve farklı kültürlere adapte olabilme, sürekli değişen dünya çapındaki organizasyonlarda çalışabilme ve kendi işinin kurucusu olabilme yetilerine sahip olan mezunlar verir. Bu durum öğrencilerin kendilerini yaşam boyu öğrenmeye hazırlamalarını sağlamakla mümkündür.

GÜ kavramı ile üniversite girişimciliği kavramı birbiriyle sıklıkla karıştırılmaktadır. GÜ kavramının daha iyi anlaşılması için üniversite girişimciliğine de değinmek gerekmektedir. Akademik girişimcilik kavramı ile ilgili literatürde yapılan tanımlamalar farklılık göstermektedir. Shane (2004: 25)'e göre akademik girişimcilik, mülkiyet hakları üniversitelere ait olan firmaların, akademik araştırmalar sonucu ortaya

çıkan fikirlerin ticarileştirilerek kurulması iken, Burg'e göre (2008: 25) akademik araştırmalar sonucu elde edilen bilgilerin kullanılarak yeni şirketlerin kurulmasına odaklanmasıdır (Bulut ve Aslan, 2014: 123).

Akademik girişimcilik, patent alma, lisanslama faaliyetleri, yeni firmalar oluşturma, üniversite sanayi işbirliğiyle, akademisyenlerin yenilikçi buluşlarının ticarileştirilerek teknoloji odaklı ekonomik kalkınma gerçekleştirilmesidir (Grimaldi vd., 2011: 1045). Akademik girişimcilik faaliyetleri üniversitelere; ekonomik ve sosyal boyutta itibar ve yarar sağlamaktadır (Wood, 2011: 159).

Akademik girişimciliğin temeli, üniversitelerde gerçekleştirilen bilimsel buluşların ticarileştirilmesi sonucu gelir kaynağı yaratılmasıdır (Wood, 2011: 153). Akademik girişimcilik; üniversitesinin sağladığı kaynaklarla, bilgi ve teknoloji üreterek, kullanılabilir hale dönüştüren ve ticarileştirebilen ve buna göre üniversite içindeki günlük faaliyetlerini oluşturan araştırmacı ya da akademisyendir (Urbano & Guerrero, 2013: 41). Tüm bu tanımlamalardan sonra denilebilir ki, akademik girişimcilik akademik camianın işletme mantığı ile hareket ederek buluşlarını gelir getirecek şekilde ticarileştirmesidir. Dolayısıyla akademik girişimcilik GÜ'nin bir alt uygulaması olabilir. GÜ sadece akademik girişimcilikten ibaret değildir.

Klasik anlayışta üniversitelerin ağırlıklı gelir kaynakları öğrenci harçları ve devletten aktarılan kaynaklar iken, bugünkü anlayışta kendi fon kaynaklarını yaratacak yapının oluşturulması hedeflenmektedir. Artık üniversiteler, kendi fon kaynaklarını oluşturarak, bağımlılıklarını azaltmaya çalışmaktadırlar. Hatta öğrenci harçları da bir gelir kaynağı olarak görülerek, rekabetin içine dâhil edilmiştir. Genel olarak üniversitelerin gelir kaynakları üç başlıkta toplanmaktadır. İlk ikisini devletten aktarılan kaynaklar ve diğer araştırma kurumlarından gelen kaynaklar oluşturmaktadır. Üçüncü tür gelir kaynağı ise, GÜ uygulamalarından gelen kaynaklardır. Ancak bu tür gelir kaynaklarına ulaşma konusunda Türk üniversiteleri yetersizdir. Oysaki GÜ modeli, üçüncü tür gelir kaynaklarını geliştirmeye yöneliktir. Devletin üniversitelere aktardığı fonların yetersiz olması dolayısıyla üniversitelerin, ticari çevrelerle işbirliğinin geliştirilebilmesi için, fen ve mühendislik öğrencilerinin girişimcilik konusunda yetişmesi ve akademisyenlerin çeşitli fonlara ulaşması amacıyla üniversitelere çeşitli fonlar ve gelir kalemleri sağlanarak, akademisyen ve öğrencilerin girişimci hale gelmesi, GÜ olma idealinin gerçekleşmesi için gereklidir (Özer, 2011: 90).

GÜlerin temel işlevi, bölgesel ve ulusal kalkınmayı desteklemek için girişimcilik yapmaktır. Bu uygulamalar Amerika ve Avrupa'da yoğunlaşsa da, artık gelişmekte olan ülkeler de bu değişime ayak

uydurmaya başlamıştır. Kamu kaynaklarındaki azalma ve diğer sorunlar üniversiteleri girişimci olmaya zorlamaktadır. Danışmanlık, bilimsel projeler, dış eğitim, patent-lisans, işbirliği gibi faaliyetlerle üniversiteler girişimci olma uğraşındadır (Çetin, 2007: 232).

Üniversitelerdeki girişimcilik faaliyetlerinin başarıya ulaşması için; güçlü yönetim, gelişime açık çevre, yeni fon kaynakları ve girişimcilik kültürü gereklidir. Bu unsurlar, kendine has bir yapıya sahiptir ve aralarındaki etkileşim üniversite girişimciliğinin gerçekleşebilmesi için gereklidir (Faris, 1998: 2; Clark, 2004: 357-359).

Üniversitelerin şu hallerde girişimci olduğu söylenebilir (Gibb, 2004: 3):

- Devlet desteği azaldıkça, kendi otonomluklarının arttığını kabul ettiklerinde,

- Akademisyenliğin, bilgiyi üretip aynı zamanda onu daha geniş bir kitleyle paylaşmayı kabul eden bir üniversite olduğu fikrine sahip olduğunda,

- Fikirlerinin maksimum anlamda ticarileştirip, toplumda değer üretip, bunu akademik değerlere tehdit edecek bir tehlike olarak görmediklerinde,

- Akademisyenlerin doğal özgürlüğünü otonomluğunu geliştirirken, diğer yandan içsel olarak girişimci davranışı teşvik edecek bir içyapı oluşturdularında,

- Öğrenme stratejisi açısından toplumun kesimleriyle aktif bir paydaş ilişkisine sahip olduğunda,

- Bilim parkları oluşturduğunda, teknoloji transfer ofisleri açtığında, patent aldığına, aktif ilişkilerle kendini ilgili paydaşlara açtığında, informal ve formal olarak bu çalışmayı yapabildiğinde,

- Disiplinler arası çalışmalarla yeni bölümler ve Ar-Ge merkezleri açtığında,

- Öğrenci ve çalışanların kişisel gelişimlerinde daha girişimci olmalarında sorumluluk kabul edip, özellikle gelecek sosyal, kariyer ve uzun vadeli yaşama katkıda bulunduğunda,

- Girişimci çalışan ile girişimci liderleri yeni akademi ortamlarda daha geniş bir oluşumla ziyaretler gerçekleştirdiklerinde,

- Ödül sistemi geliştirip, araştırma, yayın ve öğretim kriterleri dışındaki aktiviteleri cesaretlendirdiğinde,

- Hepsinden önemlisi, girişimcilik özelliğini bütün fakültelere yayıp anahtar personel ile bir bütüncül çalışma ortamı sağladığında.

2. GÜ Modelleri

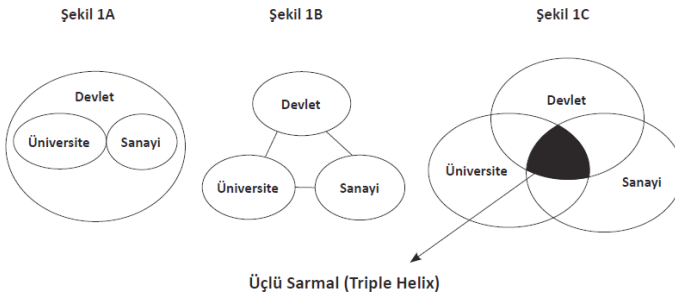
GÜ Modelleri ile ilgili sınıflandırma yapılırken hem konuyla ilgili geçmiş yazında gerçekleştirilen modeller incelenmiş hem de uygulamada özellikle GÜ uygulamaları yaptığını ifade eden ülkelerin vakaları incelenmiştir. Dolayısıyla literatürde ve uygulamada karşılaşılabilen tüm modellerini sınıflandırmaya dâhil edilmesi önemsenmiştir. Modellerin isimlendirilmesinde literatürde verilen isimlere sadık kalınmış ancak bazı modellerde anlaşılabilirliğin güçlü olmasına dikkat edilerek isimlendirme yapılmıştır. Bu bağlamda GÜ ile ilgili olarak çeşitli modelleri burada sıralamak mümkündür:

1. Üçlü Sarmal Model,
2. Singapur Milli Üniversite Modeli,
3. Fonksiyonel Girişimci Üniversite Modeli
4. Girişimci Üniversite Modeli,
5. Karma Girişimci Üniversite Modeli

Uygulamada bu modellere yaklaşan ya da uzaklaşan bazı özellikleriyle bu modellerden farklılaşan başka tarzları da görebiliriz. Ancak, ağırlıklı olarak bu beş modelin genel özellikleri ile ilgili olarak çalışmada bilgiler verilmektedir. Böylece modeller arasındaki farkları da görerek ülkemiz açısından çıkarımlar yapma imkânı da doğacaktır.

2.1. Üçlü Sarmal Model

Sarmal Model esasen Devlet, Üniversite ve Sanayi olmak üzere üç temel aktörün aralarındaki ilişkilerin alacağı düzeye dayanarak üç ana modeli ortaya koyup, bu modeller içerisinde Sarmal olarak isimlendirilebilecek işleyiş tarzının daha etkin olacağını savunan bir modeldir. Bu üç tarz Şekil 1’de görüldüğü gibidir.

Şekil 1. Üçlü Sarmal Modeli (Kaynak: Sakınç ve Bursalıoğlu, 2012: 96)

• *Birinci model, ulus devletin akademi ve sanayi kesimini içine aldığı ve bu iki kesim arasındaki ilişkileri yönettiği ilişkiyi göstermektedir.*

• *İkinci model, devletin daha az baskın rol oynadığı, kurumsal alanların her birinin sınırlarının açık bir şekilde tanımlandığı ve diğerleri ile ilişkilerinin çerçevesinin çizildiği bir sistemi ifade etmektedir.*

• *Üçüncü model, sürekli gelişim gösteren üç alanın kompleks olarak farklı düzeylerde esnek biçimde birbirini etkilediği ve yalnızca onların kendi amaçlarını değil, aynı zamanda diğer iki varlığın da kesinleşmiş amaçlarını gerçekleştirici evrimsel yollar geliştiren kalkınma ve yenilikçi bir modeli temsil etmektedir. Üçlü Sarmal (Triple Helix) olarak bilinen bu model, Avrupa’da bir kısım kamu politikasını düzenleyen normatif bir teorik yapı halini almıştır (Şekil 1)(Sakınç ve Bursalıoğlu, 2012: 96).*

Üçlü Sarmal Modelde, üniversitenin piyasaya yönelik faaliyetleri, sanayinin bilimsel bilgi üretimi ve paylaşımı ile ilgili faaliyetleri yapması sonucunda paylaşılan ortak roller söz konusudur. Aktörler; devlet ve sanayi kesiminden oluşur. Modelde, akademisyenlerin geliştirdiği teknolojiler, bir laboratuarda ya da Teknoloji Transfer Ofisi’ndeki bir kamu şirketinde kullanılır; araştırmacılar ise bir kamu projesi veya bölgesel teknoloji transfer kurumu yönetiminde görev alır. Kurumlar; teknoloji üretimini ve kullanımını düzenleyen dört çeşit kurum vardır. Melez İnovasyon Yapıları’nda; bilginin doğrudan kullanılmasına ve üretilmesine ilişkin olarak üniversite, sanayi, devlet arasında bir etkileşim söz konusudur. İnovasyon Arayüzleri; endüstri ile üniversite arasında arayüz işlevi görürler. İnovasyon Koordinatörleri; çeşitli alanlardaki inovasyon çalışmalarını eşgüdümlü olarak yönetirler. Kanunlar ve Regülasyonlar; politika ve uygulamalara geniş düzeyde rehberlik yaparlar(Sakınç ve Bursalıoğlu, 2012: 96).

2.2. Singapur Milli Üniversite Modeli

İkinci olarak ele alınacak olan model, Asya’ya yönelik bir GÜ çalışması olan Poh- Kam Wong, Yuen- Ping Ho ve Annette Singht’ın Bilgi Temelli Ekonomik Gelişimi Desteklemek için GÜ Modeline Doğru: Singapur Milli Üniversitesi Örneği başlıklı makalelerinde ele aldıkları Singapur modeli örneğidir. Bu başlık altındaki bütün yazın, söz konusu makaleden alıntılanmıştır. Bu örnek, söz konusu makaleden çeviri olup, şöyle bahsedilmektedir (Wong vd., 2007: 941-958);

Üniversitelerin geleneksel temel rolleri, eğitimi bir kimlikle yetinme, artık daha girişimci bir üniversite kavramına doğru değişmektedir. Bu tarz üniversiteler geleneksel görevlerine ek olarak, bilginin ticarileşmesiyle de ilgilenir ve buna aktif katkıda bulunarak, özel şirketlerin yerel ve bölgesel ekonomiye katkı sağlamalarına yardımcı olur. Sonuç olarak, üniversiteler,

devletlerin ekonomi politikalarında önemli bir etken haline gelmiştir. Üniversiteler, devlet ve özel sektör ile yakından ilişkili üçlü bir yapılanmaya kaymıştır. Bu yeni üniversite kavramı Asya’da gelişmekte olan ülkeler için daha çok ihtiyaç duyulan bir kavramdır. Bu üniversiteler görece daha yeni daha genç üniversitelerdir, kıyaslandığı gelişmiş üniversitelerden daha zayıftır. Akademisyenleri devlet memurudur, yöneticileri de devlet tarafından atanmaktadır. Bu üniversiteler daha çok gereken teknolojiyi gelişmiş ülkelerden almaktadır, kendi yerel kaynaklarını kullanmamakta, dış teknolojiyi anlayacak adam yetiştirmekte ancak kendi kaynaklarından bir teknoloji ve bilgi üretmesi ön planda değildir. Gelişmiş ülkelerin teknoloji ve alt yapısına nazaran, yerel şirketler ve üniversiteler daha az tecrübelidir ve daha düşük kapasitelidir. Bu özellikle de bilginin ticarileştirilmesi ve bunun yetersizlik yerel üniversitelerde üretilen bilginin ticarileşmesinde görülür.

Singapur örneğinde olduğu gibi küçük gelişmeyi geç tamamlamakta olan ülkeler için, Etzkowitz’in bahsetmediği başka bir görevin üniversitelere verilmesi önerilmektedir. Bu yeni model; dış yeteneklerin dikkatini ve cazibesini çekmek üzerine kuruludur. Singapur, küçük olmasına rağmen, gereken dış ilgiyi, akademisyenleri ve uzmanları cezbedebilmeli, Silikon Vadisi, Londra, New York gibi, dış dünyadan gelen kaliteli eleman akışından yararlanabilmeli ve böylece gerekli ihtiyaçlarını tamamlayabilmelidir. Singapur, tıpkı zikredilen yerler gibi ekonomik gelişmeler ve diğer gelişmeler için bir uğrak yeri olmalı ve birleştirici bir aktarma durağı olabilmelidir.

Batı üniversitelerine olan bu ilgi, özellikle Anglo Sakson² üniversitelerinin, diğer Asya ülkelerine kıyasla çok gelişmiş bir halde olmasından kaynaklanmaktadır. Burada yerel dil ile yapılacak eğitim her ne kadar öğrencinin cesaretini kırsa da, bundan daha önemlisi, devlet düzeyinde geliştirilen bir politikanın olmaması dikkatleri çekmektedir. Japonya, Tayvan gibi ülkeler için dışardan gelen öğrenci ve katkısı az gibi görünebilir, ancak Singapur gibi küçük ölçekli bir ülke için bu önemli olabilir.

Yabancı yetenekli öğrencileri cezbetme rolü, kendi ülkelerinin gelişimi için eğitilenlerle diğer öğrenciler arasında bir ayırım yapmalıdır. Bu gelişmiş ülkelerdeki üniversiteler oldukça ciddi ücretler alarak kendilerine bir katkı sağlamaktadırlar. Önce üniversiteleriyle sonra da yeni iş merkezleriyle yetenekli insanları cezbetmektedirler. Bu tarz gelişmiş üniversitelerin durumu, global ölçekte diğer ülke ve üniversitelere girişimcilik konsepti hakkında bir içerik sağlamaktadır. Sadece üniversite

2 TDK’ya göre V. ve VI. yüzyılda Büyük Britanya’yı ele geçiren Cermen ırkından oymaklara verilen ad

yeni fonksiyonlara sahip olmamalı, aynı zaman kendini yeni fonksiyonlara göre yeniden düzenleyebilmelidir.

Özet olarak, GÜ kavramı, geç gelişmekte olan ve gelişimini geç tamamlayan yerler için yeni bir içerikle, Singapur'un durumu da göz önüne alınarak ortaya koyulmaktadır. Bu elbette bilgi temelli ekonomi geçişi için önemlidir ve doğal olarak, ana sistem yapısında ve iç işleyişte köklü değişiklikleri beraberinde getirmektedir. Literatürde, GÜ için kriterler varsa da, aslında daha çok az deneysel araştırma yapılmıştır ve bunların geçerliliği adına yapılacak çok şey vardır. Mesela hangi tür bölgesel değişkenler beklenebilir, bunların üniversite performansındaki etkisi neler olabilir gibi konularla ilgili çok az deneysel çalışma vardır.

Bahsedildiği üzere, küçük üniversitelerde, yabancı yeteneklerin cezbedilmesi ve bu insan gücünden yararlanılması oldukça önemlidir. Singapur örneği bunu destekler mahiyettedir. Asya ülkeleriyle kıyaslandığında yabancı öğrenci oranı artmış iken, bu oran Amerikan üniversiteleriyle kıyaslandığında hala azdır ancak giderek bu açık kapanmaktadır. Bu ise GÜ modelinin gelişiminde ve ekonominin endüstrileşmesinde çok önemli bir faktör olarak karşımızdadır.

2.3. Fonksiyonel Girişimci Üniversite Modeli

Model, Jorhen Röpke (1998: 1-12)'nin "GÜ Global Ölçekli bir Ekonomide, Yenilikçilik, Akademik Bilgi Yaratma ve Bölgesel Gelişme" adlı makalesinde anlattığı modeldir. Modelle ilgili tüm açıklamalar Röpke'nin çalışmasından aktarılmıştır. Röpke, öncelikle kişi bazında düşünerek girişimci kişiyi fonksiyonlara göre 4'e ayırmış ve GÜ'nin de bu yapısal fonksiyonları yapması gerektiğini, girişimci tipleri ve öğrenme modellerine göre hangisi üstteyse buna göre de üniversitenin ayrıştırılabileceğini söylemiştir.

Fonksiyonları şöyle ayırmıştır;

- Rutin Girişimciler
- Aracılar
- Yenilikçiler
- Gelişen Girişimciler (Değişimci Girişimciler)

Bütün girişimciler yapıcıdır ancak yaptıkları şeyler farklıdır düşüncesinden hareketle yukarıdaki girişimci türleri şöyle açıklanabilir;

Rutin girişimciler; her zaman yaptıklarını yeniden yapar, aynı ürünü aynı makine ve teknolojiyle üretir, üniversiteler de dâhil olmak üzere ekonominin özünü oluşturur.

Aracılar; ürünlerin değerlendirilmesindeki boşlukları kullanarak keşfeder, ürünlerin faktörlerini ve farklı yönlerini incelerler.

Yenilikçiler; yeni birşeyler yapanlardır, yeni fikirleri pratiğe koyarlar, üniversite kontekstinde üç anlama gelmektedir;

1. Yeni bilginin bilimsel alanda yayılması ve üretilmesi,
2. Bu bilginin öğrencilere öğretilmesi (idealize olmuş hali Humboldtçu Üniversite³),
3. Schumpeter'in yenilik sınıflandırması bazında yeni bilginin ekonomik sistemde uygulanması.

Değişimci girişimciler; yetenek inşa ederler, ya kendilerinin ya da yardım ederek başkalarının yetenek ve kapasitelerini artırırılar. Bu fonksiyon için aşağıda açıklanan öğrenme düzeyleri arasından öğrenme düzeyi en azından 2 seviyesinde olmalıdır.

Eğer bir GÜ'de yeti öğrenilirse, yenilikçi ve değişimci girişimciler, yapısal olarak eşleşir ve birlikte evrilir.

Ardından yazar öğrenme seviyeleri arasında şöyle bir ayırım yapmıştır.

- Girişimci öğrenmezse, aynı şeyi tekrar üretir, buna öğrenim 0 denir.
- Girişimci bilgisini geliştirir yeni bilgi toplar, buna öğrenim 1 denir.
- Girişimci öğrenir çabalar, yeni yetiler ve yönler kazanır bu yüksek öğrenimdir seviye 2 olarak adlandırılır.
- Bilgisinin eksikliği gibi eksik yetilerini fark eder ve bu konuda farkındalık oluşturursa bu öğrenme 3'tür.
- Öğrenme 2 ve 3 değişen, evirilen öğrenme olarak kabul edilebilir.

Başka bir deyişle her tip girişimci, rutin, aracı, yenilikçi işlerini öğrenmeden yani yeni bilgi olmadan yapabilir. Ancak yeni bilgi sayesinde kendi kendine değişen ve üreten bir hale dönüşebilirler. Yazar fonksiyonları, öğrenme tipleriyle birlikte karıştırdıktan sonra, 4 çeşit girişimcilik şekli ortaya koymuştur;

- Kişisel başarıcı ve otonom girişimci; bağımsız hareket eder ve bireysel girişimcidir.
- Gerçek yönetici ve iç girişimci; bir organizasyon bünyesinde çalışan ve ilk tipten ayrılan, başka insanları etkileme gücü yani güç motivasyonu olan girişimcidir.

3 İkinci Kuşak Üniversitelere verilen diğer bir ad

- Uzman fikir üretici; kendi ürettiklerini kullanma ve bunu yeni yollarla uygulamaya dökme arzusu yüksektir. Nadir olarak bu bilgi başarılı bir şekilde yaratıcının kendisi tarafından uygulanır.
- Empatik süper satış insanları; çok empatiktirler ve iletişim becerileri yüksektir, başka insanların dünyalarına girebilirler, bu nedenle ürünleri satma konusunda yetileri vardır.

Yukarıdaki ayrımlardan hareketle, girişimcilik teorisini üniversiteye uygulandığında, yukarıda bahsedilen girişimcilik fonksiyonlarının beraber kullanılması gerekir ve araştırma, öğretim ve üniversite eğitimleri süreçlerinde denetlenir.

Girişimci modele göre; bir üniversite kendini girişimci yapmak zorundadır ve bölgesel gelişmeye katkı sağlamalıdır. Girişimci yetilerini geliştirmelidir ve bölgesel gelişmede bir blok olarak yetenekler ortaya koymalıdır. Bu modelden çıkarılabilecek sonuç, üniversite kendi öğrenme seviyesi ve girişimci tipine göre girişimcilik yapmalıdır.

2.4. Durumsallık Modeli

Model Allan Gibb (2009: 2-44)'in "GÜ'ye Doğru Değişim İçin Bir Manevra Olarak Girişimcilik Eğitimi" adlı makalesinde yer alan modeldir. GÜ'lerin kendilerine uygun bir girişimci model seçerek yaptıkları girişimcilik üzerine durmaktadır. GIBB, esasen geleneksel yani genele şamil "iş modeli"nden hareketle GÜ'yi açıklamaya yönelmiştir. Mevcut üniversitelerin geleneksel iş modellerinden aşırı derecede etkilendiğini savunarak, geleneksel iş modellerinin zayıflıkları ve zaaflarını belirtip alternatif bir iş modeli ortaya atarak üniversitelerin de bu iş modeline uygun davranışlarla GÜ olabileceğini savunmuştur.

Geleneksel iş modelinde ne öğretildiğinin gözlemlenmesinden ortaya çıkan genele şamil model, iktisat geleneğinden ve geniş ölçekli iş birliği yapan iş okullarının yaklaşımlarından oldukça etkilenmiştir ve aynı zamanda çok yüksek bir şekilde iş yönetimi odaklıdır. GIBB'e göre geleneksel iş modellerinin zayıflıkları şunlardır:

- Yüksek seviye yenilikçilik, teknoloji, ölçek ve büyümeyle olan ilişkisi düşüktür.
- İş planına ayarlı merkezîyetçilik söz konusudur ve bu girişimcilik açısından yanlış bir metafordur.
- Girişimcinin iş yönetim odağı yalnızca işi olmalıdır. İş dışı bir bağlam ve değer kazanma modeli, girişimcinin potansiyelini oldukça zayıflatır.

- İş-işletme okullarındaki girişimcilik öğretimi, yönetim bilgisinin bölümlerinin, fonksiyonel yönetim kutularına dönüşmesine (mesela pazarlama, finans, aktif eylemler vs) sebebiyet vermektedir.

- Girişimci öğrenme, bilinenin aksine, bir işin nasıl yapılacağını bilme ihtiyacı temelinde baskınlaşarak, uygulama sürecinde, problem çözerek, seçenekleri yakalayarak, diğerlerinden esinlenerek kopyalayarak, hata yaparak ve deneyle elde edilir.

- Çoğunlukla, güven üzerine kurulu ilişkilerin yönetilmesini de paydaşlardan nasıl öğrenmek gerektiğini öğretmedikleri gibi kişisel yargı ve örtük bilgi gibi girişimciliğin ana içeriği olan değerleri de öğretmezler.

- Örtük bilgiye maruz kalma eksikliği, pratik bilginin toplum içeriği eksikliğidir ki bu durum pek çok sıkıntı doğurabilir.

- Girişimci davranışların geniş oranda uygulama ve tetiklenmesi üzerine odakların sınırlı kalması söz konusudur.

- İş okulları genellikle şirket modelleri etrafında organize olmuşlardır, bunlar düzene, yapısalcılığa, sürece, planlamaya, rasyonel karar vermeye, sorumluluğa, tanıma değer veren şirketlerdir. İnfomal olan durumlara yer verilmemiştir.

- “Pazar modeli” durumu girişimci davranışı geniş bağlamlar içinde anlayıp değerlendirmeyi dışlar. Tehlikeli bir şekilde sadece pazar koşullarının girişimciliği artıracığını veya ortaya çıkaracağını zanneder.

Geleneksel iş modeli, dominant vurgusuyla, yükseköğretimde geniş kitleler tarafından kabul görmede problemlerle karşılaşacaktır. Geleneksel değerleri satışa sunmak gibi bir anlamı çağrıştırabilir, özellikle bilgiye bilgi olduğu için verilen değer, alınıp satılabilir bir meta haline ve projelere dönüştüğünde, kavram haklarına uygun olmadığı düşünülecektir. Bu yüzden GIBB alternatif bir model önermiştir.

Yükseköğretim için alternatif bir model sayılabilecek bu model şu görüş üzerine temellenmektedir; girişimciliğin toplumdaki rolü ve belki de onun mevcut politik üne sahip olmasının ana sebebi, bireylere ve organizasyonlara fazla seçenek sunması, her geçen gün kesinlikten uzaklaşandünyadabütün yönleriyle hayatla başa çıkmayı sağlayabilmesidir. Bu ihtiyaç genellikle küreselleşmeyle gelen belirsizlikler ve zorlukların organizasyonları ve her tür bireyin her durumda, çalışma, aile, toplum, tüketim yaşamını etkilemesinden kaynaklanmaktadır. Girişimci eğitimler, bu nedenle gelişimci anlayışlara ve kapasite gelişimine, girişimci davranışlara, yeti ve sıfatların kazanılmasına odaklanmalıdır. Girişimcilik bu anlamda herkesin malıdır, açıktır. Sadece üst düzey iş arayan yetili

insanlara ait bir durum değildir. Ancak her hâlükârda iş ve işletme ortamı yüksek öneme sahip bir bağlamdır.

Bu modelde şu açıktır ki, girişimci davranma geçirgenliği bazı kişileri dışlar nitelikte değildir. Bilakis bazılarına göre diğer bazılarının daha yoğun yaptığı bir şeydir. Farklı bireyler farklı kapasitelerle girişimci davranışlar sergileyeceğinden, yetiler ve sıfatlar buna göre ortaya çıkacaktır. Bu davranışlar uygulanabilir, geliştirilebilir, öğrenilmeye açıktır ve bir dereceye kadar da kesin çevreler yani kendi işini yürütenler tarafından ya da girişimci davranışa imkân veren organizasyon çalışanlarınca tetiklenip uygulanacaktır.

Gibb özetle, iki temel husustan bahsetmektedir. Birincisi, üniversiteler her şeyi metalaştıramazlar ve her şeyden ticari bir sonuç elde edemezler ve etmeye gayret etmemelidirler. İkincisi, girişimcinin ve girişimciliğin nasıl olması gerektiği ile ilgili geleneksel iş yapma modelinden kaynaklanan normatif yaklaşımlar aksine girişimciliği öldürmektedir. Girişimci üniversite ile ilgili normatif yaklaşım da aynı sona ulaşmaktadır. Onun için, normatif bir yaklaşım yerine alternatif iş modelinin ilkeleri bazında GÜ'nin ilkeleri ortaya konulmalıdır. Bu ilkeler aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- Girişimci değerlere sürekli empati yapmak; olgularla sürekli olarak düşünce bağlantısı kurabilme, yapabilmek, hissedebilmek, görmek, iletişime geçebilmek, organize edebilmek ve öğrenmek.
- Stratejik düşünebilme kapasitesini sürekli geliştirmek; senaryo planlamak, kısıtlı bilgiler ışığında olan yargılar üstüne pratik sezgisel plan yapabilmek.
- Girişimci kişilerle, onların yaşam tarzıyla, empati kurup, bir yaşam vizyonu oluşturabilmek.
- Oldukça geniş alan ve bağlamlarda pratiğe dönüştürülen girişimci davranışları görebilmek.
- Girişimci davranışları oldukça geniş bir alanda tetikleyerek geliştirmek.
- Var olan değerler üzerine odaklanıp, tetiklemeyi bir güç haline getirip, öğrenmenin boyutlarını geliştirmek.
- Deneysel öğrenimin seçeneklerini maksimuma çıkarmak ve toplumsal pratik ile ilişkiye geçmek; öğrenmeye ve yapmaya, tekrara hayatta yer açmak.
- Öğrenmek için farklı ilişkiler geliştirmek, kapasiteyi yükseltmek, kim yaptığını nasıl yaptığını bilmek, ikili ilişkileri güven odaklı ve temelli kurabilmek; planlı olmak, potansiyel ortaklara açık olmak ve bu seçenekleri açık tutmak.

- Bilgiyi anlamak için bir düşünce geliştirmek, organizasyon gelişim süresi bilgisini artırmak; dinamik değişimleri okumak, karşılık vermeye çalışmak, problemlerin doğasından, seçenekler çıkarmak.

- Organizasyonun bütüncül olarak yönetimine odaklanmak, bilginin bütüncül yapısını önemsemek

- Girişimci organizasyonları tasarlayabilme kapasitesini yükseltmek, farklı alanlarda bunu başarabilmek.

- Fırsat arama, değerlendirme, yakalama üzerine odaklanmak

- Pazarın ötesindeki bağlamı ve koşulları anlamak ve öğrenciler için yeni fırsatlara dönüştürmek.

Alternatif olarak verilen bu model, yükseköğretim sektöründe paydaşlarla ilişkiler kurmayı destekler, aynı zamanda geleneksel üniversitelerin değerlerine de daha uygun bir modeldir. Ancak pedagojide, değerlendirme kıstaslarında, ölçme ve değerlendirmede, eleman eğitiminde farklılıkları beraberinde getirir. Üniversitenin kendini ve elemanlarını geliştirmedeki görevini başarabilmesi için, karşılaşılan ve önceden belirtilen meydan okuma ve problemler karşısında çözüm üretebilmesi gereklidir. Bu model, okulun ve öğrencinin görevlerini ve sorumluluklarını daha açık tanımlayan bir öneri sunmaktadır ve kariyer gelişimi açısından da önemlidir.

Bu açıdan bakıldığında açıkça görülmektedir ki, bu girişimcilik anlayışında ortaya konulduğu gibi girişimci davranışların özellikleri daha açık görülebilirler, bunlar gelecek kariyer planlamaları açısından önemlidir, direk bir iş kurma ya da kurmama değerlendirme dışıdır. Çünkü söz konusu olgular yaşam boyu eğitimin birer hazırlığı olarak görülebilir. Bu durum aynı zamanda çalışanların ödüllendirilmesinin ve durum değerlendirme sistemlerinin değişimini beraberinde getirir. Piyasa ile bağ kuranlar ve sosyal iletişim kuranlar desteklenmelidir.

2.5. Karma GÜ Modeli

Yavuz Odabaşı'nın (2006) "Değişim ve Dönüşüm için Girişimci Üniversite" isimli makalesinde ele aldığı GÜ modelidir. Bu başlık altındaki bütün yazın, söz konusu makaleden alıntılanmıştır. Bilgi toplumu ve ekonomisinin getirileri ile şekillenen modeli öneren GÜ, bazı kesimlerce benimsenememiştir. Bunun sebebi GÜ'lerin gerçeğin ve doğrudan ziyade paralı eğitim ve kârlılığın peşinde koştuğunun iddia edilmesidir. Bu nedenle daha yumuşak ve daha olumlu "Yaratıcı Üniversite" ya da kendisini geliştirerek bugün ve yarın çevresinde meydana gelebilecek değişimlere ayak uydurabilen ve öğrenerek liderlik yapabilen "Öğrenen Üniversite" gibi kavramlar kullanılmaya başlanmıştır.

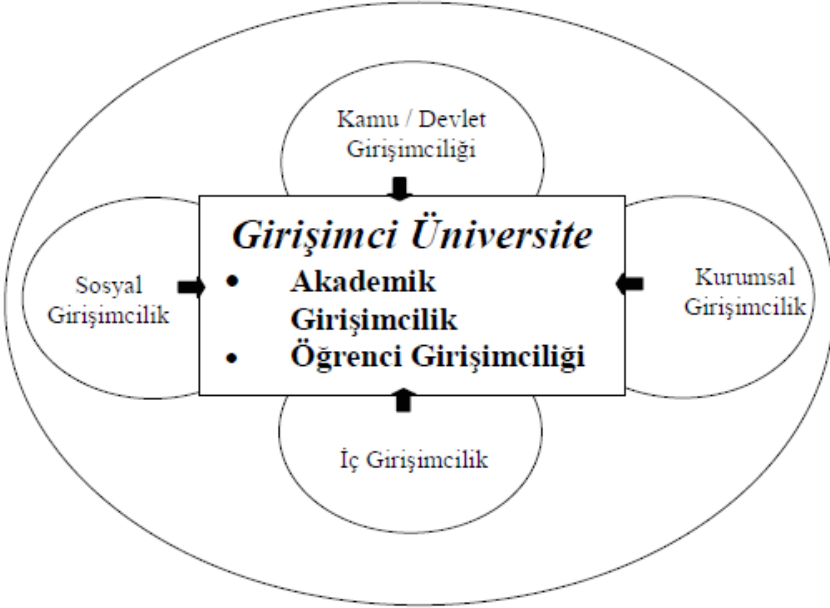
Klasik girişimci tanımlamasında, girişimci olarak birey ele alınır. “Ortak Girişimcilik” adı verilen, girişimcilerin oluşturduğu gruplar veya örgütler de girişimcilikte oldukça başarılı olmaktadır. Üniversiteler için bahsedilen girişimcilik de bu tür bir girişimciliktir. Ancak, girişimcilik kavramının kâr ve çıkar amaçlı olması, üniversitelerin ticarileşerek ve kapitalistleşerek para odaklı olması gibi eleştirileri beraberinde getirmiştir. Bu durumun, üniversitelerin geleneksel itibarını zedelediği ve üniversitelerin özerkliğini yitirmesine sebep olarak, piyasaya, sermayeye, devlete ve öğrenciye finansal açıdan bağımlı hale gelmesine sebep olduğu savunulmaktadır.

Bu eleştirilerin temelinde yatan düşünce ise, piyasa odaklı kuruluşlar ile akademik kuruluşların ortak noktalarının bulunduğu ve bunların birleştirilmesinin mümkün olabileceğidir. Geleneksel akademi yapısında baskın olan özellikler bilginin yaratımı ve devlet tarafından fon aktarımı iken, bu yeni yapılanmada baskın olan özellik para ve kârlılığa odaklanarak, rekabetçi bir yapılanmaya gidilmesidir. Her iki yapıyı inceleyen ve güç dengesinin piyasa koşulları lehine acımasızca döndüğünü ve bu nedenle iki farklı kurumsal kültür ve iklimin bir araya gelemeyeceğini öne süren görüşler olsa da, bunlardan bazılarının önemi ve önceliklerinin azalması, bazılarının öne çıkması ile birlikteliklerin kurulması, karma bir yapıyı ortaya çıkartabilmektedir. Eğitimin topluma fayda sağlamak için var olduğu düşüncesi, eğitimin kamu için var olduğunu ve kamusal özellik taşıdığını savunur. Bu görüşe göre, eğitimin beşiği olan üniversiteler de kamuya hizmet etmelidir, bilgiyi fon kaynağı olarak kullanmamalıdır.

Kâr amacı, üniversitelerin bazı amaçları ile uyumlu olamaz. Üniversitelerin, toplumsal amaçları ve misyonları olmalı ve bunlar sürdürülmelidir. Üniversiteler, üretikleri yeni bilgileri kullanarak ve ticarileştirerek teknolojiye ve yeni ürünlere dönüştürebilmelidir, yoksa bilginin atıl bırakılması, eskimesine ve kopyalanmasına neden olabilir. Bunun önüne geçmek için, girişimcilikte kârdan önce, yenilik ve yaratıcılığı ön planda tutmak gerekir. Örneğin Schumpeter girişimciyi yaratıcı yenilikçi olarak tanımlamıştır. Bu yönden bakılırsa GÜ, kâr amaçlı üniversitelerden ve şirket üniversitelerinden ayrılmaktadır. Bu noktada kamusal girişimcilikte, kâr geri planda, toplumsal menfaatler ön plandadır.

Girişimcilik işlevleri, kurumlarda çalışan iç girişimcilik yapan profesyonel yöneticiler tarafından da yerine getirilebilir. GÜlerde de, yöneticiler yönetsel becerilerini ve yetkilerini etkin biçimde kullanarak, yenilik yapabilmelidir. Bir başka girişimcilik şekli olan sosyal girişimcilik; sosyal konulara dair yardım, yenilik, yaratıcılık yönlü olan ve gönüllülük esasına bağlı, kâr amacı gütmeyen bir girişimcilik türüdür. Türkiye’deki GÜ modeli, farklı girişimcilik türlerinden oluşan karma bir model sahip

olabilir. Bu modelde asıl amaç kâr elde etmekten ziyade, üretilen bilginin değerlendirilmesi ve bilginin kullanımı olmalıdır(Odabaşı, 2006: 99-100) (Thompson, 2002: 413).

Şekil 1. GÜ İçin Karma Model(Odabaşı, 2006: 97)

Odabaşı (2006: 100-101)'na göre "GÜ; çeşitlilik, yenilikçilik, yaratıcılık, rekabet, kalite, verimlilik gibi işlevleri yerine getirebilmek için özgün, özgür ve seçici olmalıdır ancak seçkinci olmak zorunda değildir. Yasal düzenlemelerin yapılarak ön koşulların yerine getirilmesinin ötesinde, üniversiteler stratejik düşünme ve uygulamaları ile bu değişimi, dönüşümü gerçekleştirebilmelidir. Burada dikkat edilmesi gereken konu, üniversite-devlet-iş dünyası arasında kurulacak üçgen ilişkide dayalı ortak anlayış ve uygulamalar kadar, üniversite içinde akademisyen-öğrenci-çalışanlar arasında oluşturulacak girişimcilik kültürünün benimsenmesinin ve içselleştirilmesinin de önemli olduğudur. Birbirinden kopuk, bağımsız ve sadece kendi sorumluluklarını yerine getiren hücreler gibi çalışan, tek bir dar alan olarak kendi geleneksel disiplin sınırlarına hapsedilmiş, koridorlara sıkışmış, sadece kendilerine ve alanlarına zaman ayıran akademik birimler yerine, sınırların daha geçirgen, esnek olmasını ve hatta asılmasını, yıkılmasını gerektiren çok alanlı, disiplinler arası uygulamalar ve farklılıkların birlikteliğine dayanan bütünleşik yaklaşımlar zorunlu hale gelmektedir. Bu gelişme, "üniversitenin bir çatı altında toplanan yüksek eğitim veren birbirinden kopuk birimler topluluğu olmadığı" görüşünü de güçlendirmektedir."

SONUÇ

Son otuz yıllık dönemde dünya, belki insanlık tarihinin en hızlı ve radikal değişim zamanını yaşamaktadır. Bu değişimin farklı olgulara farklı yansımaları olduğu gibi, girişimcilik ve üniversite kavramlarını da önemli ölçüde etkilemektedir. Üniversite, dünyanın en eski kurumu olması neticesinde, yüzyıllar boyu farklı değişim ve dönüşümlerden geçmiştir. Bu değişim ve dönüşümün son hali olan üçüncü kuşak üniversitelere dönüşüm, günümüzde yaşanmaktadır. Bunun olumlu olumsuz etkilerinin neler olacağı, ya da dönüşümün gerekli olup olmadığı, konunun odağındaki her kesimin merak ettiği ve ilgilendiği bir konudur. Bu noktada bu çalışma, bu konulara ışık tutmaya çalışmıştır.

Günümüzde tüm dünyada her ne kadar GÜ uygulamalarına bir yönelim olsa da ve kamu kaynaklarının azalmaya başladığı iddia edilse de, hâlâ kamu kaynaklarından yüksek bütçeler üniversitelere aktarılmaktadır. Aslında bu durum üniversiteler üzerindeki kamu baskısını artırmaktadır. Çünkü kamu, bu aktarılan fonların karşılığını alma ve üniversitelerin katma değer yaratması beklentisi içerisindedir. Bunların yanısıra ülkemizde olduğu gibi, üniversiteler gelecek endişesi taşıyan gençlerin umut kapısı niteliğindedir. Tüm bu beklentilerin karşılanabilmesi için üniversiteler, kendini geliştirmeli, nitelikli bilgi üretebilmeli, bölgesel ve ulusal kalkınmaya destek olabilmelidir. Aynı zamanda da bunları gerçekleştirirken, bugünkü konumunu borçlu olduğu, yüzyıllardır süregelen geleneksel yapısını da korumalıdır. Üniversiteler yüzyıllardır sahip olduğu itibarı koruyabilmek için, bu beklentilere cevap verebilmek zorundadır.

KAYNAKLAR:

- BULUT, Ç., ASLAN, G., (2014), “Üniversitelerde Gerçekleşen Girişimcilik Faaliyetlerinin Değerlendirilmesi” Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, Cilt.10, Sayı.22, ss. 119-129.
- CLARK, B. R. (2004). Delineating The Character of The Entrepreneurial University. Higher Education Policy, 17(4), 355-370. Grimaldi, R. vd., (2011), “30 Years After Bayh–Dole: Reassessing Academic Entrepreneurship” Research Policy, Cilt. 40, Sayı. 8, ss.1045-1057.
- ÇETİN, M., (2007), “Bölgesel Kalkınma ve Girişimci Üniversiteler”, Ege Akademik Bakış, Cilt.7, Sayı.1, 217-238.
- ETZKOWITZ, H. (1983). Entrepreneurial Scientists And Entrepreneurial Universities İn American Academic Science. Minerva, 21(2), 198-233. Chrisman, 1995: 268
- ETZKOWITZ, H. (2004): “The Evolution of the Entrepreneurial University”, International Journal of Technology and Globalisation, vol. 1, No.1, ss.64-77.
- FARIS, S. K. (1998). Community Colleges: Innovators of Entrepreneurial Spirit. Digest Number 98-4.
- GIBB, A., (2004), “Towards the Entrepreneurial University Entrepreneurship Education As A Lever For Change A National Council for Graduate Entrepreneurship” (NCGE), Academic Adviser, ss.1-14.
- GRIMALDI, R. vd., (2011), “30 Years After Bayh–Dole: Reassessing Academic Entrepreneurship” Research Policy, Cilt. 40, Sayı. 8, ss.1045-1057.
- KIRBY, D.A., GUERRERO, M., URBANO, D., (2011), “Making Universities More Entrepreneurial: Development of a Model”, Canadian Journal of Administrative Sciences, Vol.28, ss.302-316.
- RÖPKE, J., (1998), “The Entrepreneurial University Innovation, academic knowledge creation and regional development in a globalized economy” Department of Economics, Philipps-Universität Marburg, Germany, ss 1-12.
- ODABAŞI, Y.(2006), “Değişimin ve dönüşümün aracı olarak girişimci üniversite”, Girişimci ve Kalkınma, ss.87-104.
- ODABAŞI, Y., (2007), “21. Yy’ın Üniversite Modeli Olarak Girişimci Üniversiteler, Değişim Çağında Yükseköğretim, Global Trendler, Paradigmal Yönelimler”, Editör: Coşkun Can Aktan, İzmir Yaşar Üniversitesi Yayını.
- ÖZER, Y.E., (2011), “Girişimci Üniversite Modeli ve Türkiye.” Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt.30, Sayı.2, ss.85-100.

- SAKINÇ, S., BURSALIOĞLU, S.A., (2012), “Yükseköğretimde Küresel Bir Değişim: Girişimci Üniversite Modeli”, *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, Cilt.2, Sayı.2, ss.92-99. (Çelik ve Gür, 2014:19
- THOMPSON, J. L. (2002). *The World Of The Social Entrepreneur*. *International Journal Of Public Sector Management*, 15(5), 412-431.
- URBANO, D., & GUERRERO, M. (2013). *Entrepreneurial Universities: Socioeconomic Impacts Of Academic Entrepreneurship In A European Region*. *Economic Development Quarterly*, 27(1), 40-55. Wong vd., 2007: 941-958
- WILLIAMS, G. (2003). *The Enterprising University* (Editor) Open University Press 2003. Open University Press.
- WOOD, M. S. (2011). *A Process Model of Academic Entrepreneurship*. *Business Horizons*, Vol. 54, No. 2, ss.153-161
- WONG, P., HO, Y., SINGH, A., (2007), “Towards an “Entrepreneurial University” Model to Support Knowledge-Based Economic Development: The Case of the National University of Singapore”, *Singapore World Development*, Vol.35, No.6, ss. 941–958.

Bölüm 24

SÜRDÜRÜLEBİLİR FİNANS ÇERÇEVESİNDE, AVRUPA BİRLİĞİ VE TÜRKİYE KARŞILAŞTIRMASI

Ceren ORAL¹, Sinem GEÇDOĞAN²

1 Doç. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Fethiye İşletme Fakültesi, Ekonomi ve Finans Bölümü, Türkiye, Muğla/Fethiye., ceren.uzar@gmail.com

2 Yüksek Lisans Öğrencisi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İşletmecilik ve Ticaret Ana Bilim Dalı, Türkiye, Muğla/Fethiye., sinemgecdogan@hotmail.com

1.GİRİŞ

Dünya da sanayi devriminin gerçekleşmesi ile büyük değişiklikler meydana gelmiştir. Bu değişiklikler ile nüfusun artmış, üretimin artması, teknolojik gelişmeler ve kaynakların daha sık kullanılmasını sağlamıştır. Üretimin artması gelir düzeyini yükselmesini sağlarken, daha fazla tüketim ihtiyacının artmasına ve böylelikle çevre sorunlarının doğmasına neden olmaktadır. Dünya da çevre sorunlarının başlamasıyla birlikte 1970’li yıllarda bir takım çözüm arayışlarına yol açmıştır.

Dünyada ve Türkiye’de son yıllarda sürdürülebilir bankacılık ve sürdürülebilir kalkınma sektörü ön plana çıkmaktadır. Sürdürülebilirliğin artmasıyla da toplum bilinci artış göstermektedir. Günümüzde gelişmiş ülkelerde bulunan bankaların sosyal ve çevresel konuları göz ardı etmeye başladıkları zaman müşteri kaybetme durumu ile karşı karşıya kalacaktır. Dolayısıyla birçok banka çevre birimleri oluşturmaktadır. Bankalar, sürdürülebilirlik ve faaliyet raporları yayımlamaktadır. Avrupa birliği ülkelerinde sürdürülebilirlik konusunda yapılan çalışmalar daha ileri durumdadır ve bütün çalışmalarını sürdürülebilir kalkınma amacıyla yapmaktadırlar.

Çalışmanın amacı; bankaların finansal kaynak dağıtımını dışında ilgilendikleri faaliyetleri içermektedir. Bankalar finansal hizmetlerin meydana getirdiği ekonomik sonuçların dışında çevresel ve sosyal sonuçlarıyla da ilgilenmeye başlamıştır. Bu durum sürdürülebilir bankacılık anlayışının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Çalışmamız da Türkiye’de faaliyet gösteren bankaların sürdürülebilirliğe katkıları, hangi yöntem kullandıkları ve hedeflerine ulaşmada başarıları incelenmiştir.

Çalışmanın sonunda ise, Avrupa Birliği ve Türkiye’nin sürdürülebilir kalkınmada bankacılık uygulamaları araştırılmıştır. Bankacılıkta sosyal ve çevresel konular incelenmiştir. AB ve Türkiye’nin sürdürülebilir bankacılık uygulamaları karşılaştırılmaktadır. Yapılan karşılaştırma sonuçlarına göre Türkiye’deki bankalara sürdürülebilirlik konusunda önerilerde bulunulmuştur.

2. FİNANSTA SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK ANLAYIŞININ GELİŞİMİ

Sürdürülebilirlik anlayışı, işletmelere finansal ve ekonomik katkının yanı sıra karışık bir yapıya sahip çevresel ve sosyal değerlerin gelişmesi anlamına gelmektedir. Borç verme kararları ve finansal yatırım nedeniyle ekonomik kalkınma, sosyal sorumluluk konularında ve çevre koruma da görev alan finansal kuruluşlar için sürdürülebilirlik, çevresel ve sosyal tehlikeleri karar alma ve borç verme evrelerinde yönetme anlamı taşır. Uluslararası Finans Kurumun açıkladığı tanıma göre sürdürülebilir finans,

mali varlık, risk yönetimi, kazançlı sermaye, çevresel koruma ve toplumsal eşitliğe zarar vermeyecek ve özendircek projelere aktarılmasıdır (Kılıç, 2014, s. 59).

1980’li yılların sonlarında Amerika başta olmak üzere etkinlik gösteren finansal kurumların, maddi cezalara uğraması ve müşteriler tarafından kullanılması istenilen kaynakların sebep olduğu çevresel bozulmadan sorumlu olmaları da finansın unsurlarından biri olan bankacılık sektöründe borç verme durumlarında çevresel sorunları dikkate alarak çalışmalarına devam etmektedir (Scholz ve diğ., 2008, s.150; Sahoo ve Nayak, 2008, s. 5). Kaynak kullanılarak çalışmalarını arttıran işletmelerin çevreye olan dolaylı ve doğrudan etkilerinin ve doğal kaynaklardan oluşan etkinin finansal kurumlar tarafından ortaya çıkmasıyla (Thompson, 1998, s.129) sermayenin akışı için yeni bir dönem oluştuğu söylenebilir. Dünyada, sosyal ve çevre soruların farkına varılmasıyla birlikte finansal kurumların gönüllülük ve yasamayla oluşan önemli gelişmeler ortaya çıkmıştır.

3.SÜRDÜRÜLEBİLİR BANKACILIK

Günümüzde gelecek kuşakların yaşamlarını tehdit eder hale getirmeye başlayan doğal kaynakların azlığı diğer sektörlerde olduğu gibi bankacılık sektörünü de harekete geçirmiştir. Bankalar son dönemlerde etkinliğin meydana getirdiği ekonomik sonuçların yanı sıra çevresel ve sosyal sonuçlarla da ilgilenmeye başlamıştır. Bu sonuçlara göre bankaların hizmet ve finansal ürünlerinin kalkınmayı destekleyerek düzenlenmesine sürdürülebilir bankacılık denilmektedir. Yatırımlar için sermaye kaynağı olan finans sektörünün ve bankacılık sisteminde oluşan aksamaların ya da oluşabilecek olumsuzluklar ekonominin tüm öğelerini olumsuz etkiler. Sürdürülebilir bankalar, sürdürülebilir kalkınma sürecinde ilerleyen projelere finans sağlamaktadırlar. Ulusal politikaların ortaya çıkmasında önemli bir yeri olan bankacılık sektörü (Kurt, 2009, s. 70; O’Sullivan ve O’Dyer, 2009, s. 554) aynı anda sosyal ve çevresel yatırımlara destek olmasında da önemli bir yere sahiptir (Sahoo ve Nayak, 2008, s. 2).

Sürdürülebilirlik çerçevesinde, yapılan işlerin değişim gösterdiği gibi bankacılık sektöründe de değişimler meydana gelmektedir. Bankaların sürdürülebilir olana kadar geçen süre, savunmacı bankacılıktan başlayarak, aşamaların sonunda ise sürdürülebilir banka olarak son bulacağı şeklinde ifade edilmiştir. Ayrıca sürdürülebilir bankacılığın amaçlarının arasında yenilenebilir enerji, kadınlara sağlanan iş imkanları, organik tarım, sağlık ve sosyal hizmetler gibi faaliyetlerde bulunmaktadır. Şeffaflık ilkesi, sürdürülebilir bankalarda esas alınan bir ilkedir. Böylelikle müşterilerinin yatırımlarını hangi şirketlerin finansmanında olduğu ve hangi tür projelerde kullanıldığı izlenebilmektedir.

4.SÜRDÜRÜLEBİLİR BANKACIĞIN AŞAMALARI

Sürdürülebilir bankacılık oluşana kadar 4 aşamadan geçmektedir. Bu aşamalar ise; savunucu bankacılık, önleyici bankacılık, saldırgan bankacılık ve sürdürülebilir bankacılıktır.

Savunucu bankacılıkta, daha çok maliyet sebebiyle, adımların atılmadığı aşamadır. Sürdürülebilir kalkınma sürecinde ise kalkınma, karlılık ve büyüme gibi düşünceler etkin rol oynamazlar. Önleyici bankacılıkta ise, bankalar yapmaları gereken maliyet tasarruflarını sürdürülebilir kalkınma ile yapabileceğinin farkına varmaktadırlar. Saldırgan bankacılıkta ise, içsel ve dışsal süreçler boyunca sürdürülebilirliği göz önünde bulundurmaktadırlar. Sürdürülebilir bankacılık aşamasına gelindiğinde ise, bankalar bütün etkinliklerini sürdürülebilir duruma getirmekte, maksimum finansal getiri umudu yerine, ekonomik, sosyal ve çevresel sürdürülebilirlik almaktadır (Kaya, 2010, s.82).

5.BANKACILIK SEKTÖRÜNDE ÇEVRESEL VE SOSYAL KONULAR

Bankacılık sektöründe, sosyal ve çevresel konular 2 ana başlık altında incelenmektedir.

Birincisi; kurumlar sosyal ve çevresel konular için çevreye destek sağlayacak şekilde servislerin ve ürünlerin oluşması için çalışmaktadırlar. Ayrıca yenilebilir enerji ve enerji verimliliği ile çevreye destek sağlayacak yatırımların finansmanlarını sağlamaktadırlar. Çevreye karşı hassas fonlar, tüketici ve konut kredilerine çevre esaslı farklılıklar yaratmaktadırlar.

İkincisi; çevresel ve sosyal riskler proje finanse edilirken göz önüne alınmaktadır. Kredi karar alma aşamasında çevresel konular göz önünde tutulmalıdır. Çevreye olumsuz katkısı olacak yatırımlar için gerekli önlem ve eylem planları alınmadan finanse edilmemektedir.

Bankacılık sektöründe çevresel risk, kredilendirilen projelerde oluşabilecek çevresel konularda gerekli tedbirlerin alınmaması sonucunda yatırımcının karşı karşıya kaldığı maddi riskin finansör olan bankaya dolaylı ya da doğrudan yansımadır. Finansal riskten ziyade çevreye karşı duyarlı olmayan yatırımların finanse olmasından kaynaklı bankanın da karşı kalmak zorunda olduğu itibari riskidir. İtibari risk bankalar için maddi riskten daha büyük önem taşımaktadırlar. Projeyi oluşturan kişinin yapılan finansmanla ilgili, çevresel tedbirleri almadığı durumda, finansör banka ölçülmesi ve tanımlanması çok zor olan itibari risk altında kalmaktadır.

6. AVRUPA BİRLİĞİNDE SÜRDÜRÜLEBİLİR BANKACILIK UYGULAMALARI

Avrupa Birliği iklim değişikliği etkilerinin azaltılması için tüketim ve üretim üzerine yapılan çalışmaları ciddi şekilde takip etmektedir. Bunun için; Sürdürülebilir Tüketim ve Üretim Sürdürülebilir Sanayi Politikası Eylem Planı yayımlamıştır. Ayrıca sürdürülebilir kalkınma strateji hedeflerinden biri çevreyi korumaktır. Bankacılık sektöründe sürdürülebilir kalkınmayı destekleyici çalışmalarda yapılmaktadır.

Avrupa Birliği bankaları sürdürülebilir kalkınmayı destekleyici projelere imza atmaktadır. Bankalar, müşterileri ve ortakları bu konuda bilinçli davranmaktadır. Bankalar, hidroelektrik, okul, jeotermal projeleri, rüzgâr çiftlikleri, binalarda yalıtım, sağlık hizmetleri ve enerji gibi birçok projelere yardım yapmaktadırlar. Bununla birlikte bu projeler doğrultusunda şirketlere düşük faizli kredi desteği sağlamaktadır. Ayrıca bankalar sürdürülebilirlik projelerini sadece kendi ülkelerinde değil, gelişmemiş ülkelerde de gerçekleştirmektedirler. Yapılan çalışmalar ile enerji kaynakların doğru kullanımı, israfın önlenmesi, enerjinin ekonomide olan yükünü hafifletme ve çevrenin korunması şeklinde önemli çalışmalarda bulunmaktadır (www.ceobank.org, 28.07.2019)

Avrupa birliğine üye ülkelerde bulunan bankalarda sürdürülebilir kalkınma ve sürdürülebilir bankacılık konusunda hepsi aynı duyarlılığa sahip değildir. Sürdürülebilir bankacılık ve kalkınma faaliyetleri ile lider bankalar olarak Hollanda'da Clean Energy Development Bank ve Triodos Bank, Almanya'da GLS Bank, Banca Etica İtalya'da ve Danimarka'da Merkur Cooperative Bank faaliyet göstermektedir. Yapılan incelemeler göre bu bankaların sürdürülebilirliğe ne zamandan beri desteklediği, sürdürülebilir bankacılığa sağladığı katkı ve projeleri incelenmiştir. Bankaların faaliyetlerinde çevreye duyarlı ve toplumsal yarara dikkat edilmektedir. Etik bankacılık ilkelerine göre hareket etmektedir. Bu etik ilkeleri, kurumsal sorumluluk, hayvan sağlığı, sosyal sorumluluk ve insan hakları içermektedir.

6.1 CLEAN ENERGY DEVOLEPMENT BANK: HOLLANDA

Nepal'in Temiz Enerji Kalkınma bankası 2005 yılında kurulmuş ve Eylül 2006'da faaliyetlere başlamıştır. Banka, kurulduğu zamandan bu yana sürdürülebilir bankacılık konusunda çalışmalar yapmıştır. Sürdürülebilirlik raporlarını 2010 yılından bu yana yayımlamaktadır. Banka, sürdürülebilir kalkınmaya destek sağlamak amacıyla hidroelektrik santralleri, elektrikli araç üretimi, güneş enerjisi santralleri enerji verimliliği gibi birçok projeyi desteklemektedir. Bu projeleri geliştiren girişimcilere ise düşük faizli kredi imkânı sunmaktadır. Bankanın

amaçları, hidroelektrik santrallerinin sayısını arttırmak yer almaktadır (www.cedbl.com, 30.07.2019).

Banka, kırsal kesimlerde de şubeler açıp, faaliyetlerini sürdürmektedir. Nepal’de de faaliyetlerini sürdürmekte olan banka, hidroelektrik bakımından zengin ama elektrik bakımından yoksundur. Nepal’e yapılan elektrik santrali ile 718.62MW elektrik üretimi sağlamıştır. Banka, diğer bankalar ile iletişim kurarak müşterilerine kapsamlı bankacılık hizmeti sunmaktadır. Banka, ayrıca sürdürülebilir kalkınmaya destek sağlamak için kadın girişimci kredileri, genç girişim kredisi, temiz ulaşım kredisi ve mikro finansman krediler ile desteklemektedir. 2009 yılında hidroelektrik kredilerine desteklemek adına CEDB hidro fonunu hayata geçirerek USIAD yardımıyla hidroelektrik santrali kurmuştur. Banka, sadece sermaye yatırımlarına değil, yeni finansal projeleri de desteklemektedir. Sürdürülebilir kalkınmanın gelişmesi için, paydaş katılımların sağlanması, kamu bilincinin oluşturulması ve uluslararası iletişimin artması gerektiğini savunmaktadır. 2010 yılında International Finance Corporation ile bir anlaşma imzalanmıştır. İmzalanan anlaşmanın amacı sürdürülebilir ve yenilenebilir enerji projelere teşvik sağlamaktır. Banka, hidroelektrik gelişmelerine devam etmektedir. 2016 verilerine göre, %25 hidroelektrik, %22 rüzgâr enerjisi, %23 diğer enerji kaynakları, %20 yenilenebilir enerji ve %10 güneş enerjisi verileri ile %42 oranında yeşil yatırımlara katkı sağlamıştır (www.cedbl.com, 30.07.2019)

Bankanın 2012 yılında sera gazı emisyon azaltımı 575,000 bin karbondioksite eş değerken, 2017 yılında 1.600.000 milyon karbondioksit eş değerinde azalma meydana gelmiştir. Banka, ülke refahını sağlamayı sadece reel ekonomiye katkı ile oluşacağını düşünmektedir. Ayrıca banka sürdürülebilir kalkınmayı destek sağlayan firmalara, şirketlere enerji ve çevre tasarımı sertifikalar vermektedir.

6.2 GLS BANK: ALMANYA

1974 yılında Almanya’nı Berlin şehrinde kurulmuştur. İlk sosyal ve ekolojik kalkınmaya destekleyen banka özelliğini taşımaktadır. Banka, diğer bankalar gibi finansal aracılık yapma, para akımını sağlama ve kredi politikasını geliştirme amacı bulunmaktadır. Bütün bunlar ile sürdürülebilir kalkınmayı da desteklemektedir. Banka, 2009 yılında sürdürülebilirlik raporu hazırlamaya başlamıştır (www.gls.de, 10.07.2019). Banka, kültürel, çevresel ve sosyal projelere odaklanmaktadır.

GLS Bank, ekonomik faaliyetlerin yüksek ve verimli olabilmesi için kişilerin sosyal ve ekolojik anlamdaki ihtiyaçlarına karşılık verilmesi ilkesiyle çalışmaktadır. İlk kurulduğu yıllar, okullar açarak ve çiftlikler kurarak, birçok toplumsal faaliyetlerde bulunmuştur. 1989 yılından sonra

yenilebilir enerji faaliyetleri sürdürmeye başlamıştır. Güneş enerjisinden yarar sağlayarak santraller kurmaktadır. Banka ilk olarak 2010 yılında %10,2 oranında elektrik üretimi geliştirmiş ve bir sonraki yıl bu sayının iki katı artmasıyla 2030 yılına kadar tüm enerji ihtiyaçlarını buradan sağlayacaklarını belirtmiştir. Banka, fosil ve nükleer enerji santrallerinin çevreye zararlı olduğundan bahsetmektedir. Bunların yanı sıra 2013 yılında rüzgâr enerjisini kullanarak elektrik enerjisi üreten yeni proje hazırlamıştır. Proje için 32 Euro kaynak ayrılmıştır. GLS Bank tarafından Gagel rüzgâr çiftliği, 16 rüzgâr tribünü ile en büyük rüzgâr çiftliklerinden biri olmuştur. Bu çalışma, 120 milyon kW'ının üzerinde bir çıktıya karılık gelerek 40.000 hanenin elektrik ihtiyacını karşılayacaktır.

GLS Bank, günümüzde kredilendirme hacmi %15,6 artış göstererek 2,477,7 milyon avroya ulaştı. Yenilebilir enerji bu büyümeye önemli katkısı bulunmaktadır. Sektörlere göre yapılan projelerin, %35'i enerji, %7,7'si gıda, %5'i sürdürülebilir ekonomi, %13'ü eğitim ve kültür, %21'i yaşam ve %17,5'i sosyal ve sağlık projeleridir. GLS bank şubelerinde tasarrufa yönelik çalışmalarda yapmaktadır. Bankanın 2013 yılında kâğıt kullanım oranı 104.604 ton iken, 2016 yılına gelindiğinde 92.392 tona düşürülmüştür. Bununla birlikte, doğalgaz, bölgesel ısıtma, enerji, güç tüketimi ile de 1,012,2 ton ile karbon emisyonunda azalma göstermiştir.

GLS bank, Almanya'da 2012 yılında başarılandı dolaylı en sürdürülebilir şirket unvanına layık görülmüştür. Financial Times ve International Finance Corporation tarafından 2013 yılında Avrupa'nın en sürdürülebilir bankası ödülünü almıştır (www.gls.de , 10.07.2019). 2017 yılında yapılan çalışmalar ile müşteri memnuniyetini sağlayarak yılın bankası ödülüne layık görülmüştür.

6.3 TRIODOS BANK: HOLLANDA

1980 yılında Hollanda'da kurulmuştur. 1993 yılından sonra İspanya, İngiltere, Belçika ve Almanya'da şubeler açmıştır. Banka, sürdürülebilir kalkınma üzerine yaptığı çalışmaları çevre raporu adı altında yayımlamaktadır. Triodos bank, uluslararası faaliyetler, fon yönetimi ve yatırım yönetimi sağlayarak dünya çapında gelişmiş ticari bir bankadır. Sürdürülebilir bankacılık faaliyetlerine 1994 yılından bu yana devam etmektedir. Banka, yenilenebilir enerji, organik tarım, eğitim, sağlık, sanat ve kültür projelerine yatırım yaparak bu amaç için kullanılan projeleri kredilendirmeyi tercih etmektedir (www.triodos.com, 15.07.2019).

Triodos bank, sürdürülebilirlik faaliyetlerine kullandıkları binaları tekrar inşa etmek ile başlamıştır. Binalarda, enerji tasarruflu aydınlatma, ısıtma ve soğutma teknolojileri kullanmıştır. Baskılı kâğıt tüketimi ve fosil yakıt tüketimin de tasarrufa gidilmektedir. 2012 yılında %32'i

olan baskılı kâğıt tüketimi 2017’de bu oran %17,7’e gerilemiştir. Ayrıca CO2 emisyonu azalması için toplu taşıma araçlarının kullanılmasına özen gösterilmiştir. 2013 yılında toplu taşıma araçlarında 80 bin CO2 eş değerinde enerji tüketimi gerçekleşmiş iken 2017 yılında bu rakam 3.454 bin CO2 eşdeğerine yükselmiştir (www.triodos.com, 15.07.2019).

Banka 2017 yılında 472 enerji ve iklim projesine finansman sağlamıştır. Bankanın kullandığı kredilerin 37’si enerji verimliliği, 25’i sürdürülebilir güç enerjisi ve 410’u sağlık, eğitim, kültür ve özel krediler kapsamındadır. Sağlanan bu projeler ile üretim kapasitesine toplam 3,100 MW’luk 1,4 milyon Avrupalı hanenin elektrik ihtiyacını karşılamakta ve 2,4 milyon ton CO2 emisyonunda azalma meydana getirmektedir.

Triodos Bank’ın amacı 2020 yılına kadar 1 milyar insanın hayatına dokunmaktır. Sürdürülebilirlik politikalarını daha iyi gerçekleştirebilmek için önemli başarılarla imza atarak ve insanlara etkili bir hizmet sunabilmek için sermayelerini arttırmaları gerekmektedir. Bu amaç doğrultusunda farklı bankalar ile ortaklıklar kurarak sermaye artırımlarına gitmiştir.

6.4 BANCA ETİCA: İTALYA

1999 yılında İtalya’da kurulmuştur. Diğer banka çalışmaları gibi finansal kaynakların dağıtımında rol almaktadır. 2004 yılından bu yana sürdürülebilir bankacılık faaliyetlerine devam etmektedir. Sürdürülebilir kalkınmaya destek sağlamak için birçok projelere imzalar atmıştır (www.bancaetica.it ,20.07.2019).

Banka’nın enerji yaklaşımı için 3 ana konu üzerinde çalışılmıştır. Bunlar; çevre koruma, sosyal değerler geliştirilmesi ve tüketimi azaltmaktır. Tüketimde bilinçlenme olursa, enerji kullanımı düşeceğine ve fosil atıkların oranında da azalma meydana gelecektir. Yenilebilir enerji kaynakları ile de çevre daha az kirlenmiş olacaktır. Kişilerin bilinçlendirilmesiyle sürdürülebilir kalkınma kendiliğinden sağlanacaktır. Banka’nın kişiler, kurumlar ve işletmeler için enerji finans ürünleri mevcut konumdadır. Kişilere ev kredisi verirken, evlerin enerji rejenerasyonunun yeniden yapılandırılmasına destek vermekte veya mikro enerji kredisi kullanılmaktadır (www.bancaetica.it, 20.07.2019).

Banka şubelerinde sürdürülebilir kalkınmaya destek vermek için kâğıt tasarrufuna yönelmektedir. Ayrıca çevre kirliliği azaltımı için toplu taşımaya teşviklerde bulunmaktadır. Banka mobilya, kıyafet, cam eşyalar ve dekorasyon gibi ürünlerin geri dönüşüm kullanarak yeniden satışa sunmaktadır. Sosyal dışlamalara engel olmak için açtığı fabrikalarda engelli insanlara iş imkanları sunmaktadır. Fabrikalarında çevreye dost ve çalışanların sağlığı için zararlı hammadde kullanmamaktadır. Bu faaliyeti ile sürdürülebilir kalkınmaya destek sağlamaktadır. Banka günümüzde

307 adet mikro kredi kullanarak 243 Euro finansal destek sağlamıştır. Bunun dışında sosyal yardım finansmanı için 138 adet mikro finansman kredisi ile 1,329,335 avruluk finansal destek sağlamıştır. Yenilebilir enerjiye verilen krediler ile yılda 410 bin Euro ölçülebilen toplum tasarrufu ve her yıl 25 bin ton CO2 emisyon azaltımı önüne geçilmiştir. Banka 7 bölge, 38 il ve 267 belediye Banca Etica üyesidir (www.bancaetica.it, 21.07.2019).

6.5 MERKÜR COOPERATIVE BANK: DANİMARKA

1992 yılında Danimarka'da kurulmuştur. Banka, bankacılık faaliyetleri dışında sürdürülebilir kalkınmayı da destekleyici projelere de imza atmaktadır. Sürdürülebilir kalkınma çalışmaları 2009 yılında faaliyete başlamıştır. 2004 yılından bu yana faaliyet raporları yayımlamaktadır (www.merkur.dk, 25.07.2019).

Banka, bireylerin kendilerini rahat bir şekilde çeşitlendirebilmeleri için serbest okul ve özel eğitim kurumlarına mali destek sağlamaktadır. Bireylerin çevre eğitimi almalarına dikkat çekmek için, tüketici taleplerini karşılamak amacıyla ticaret stratejileri geliştirmektedir. Banka, CO2 ve sülfür gibi insan sağlığı ve çevreye zararlı olan gazların azalımı için yenilebilir enerji projelerini desteklemektedir.

Merkür Bank, konut ihtiyacı, ücretsiz okul eğitimi, yeşil teknolojiye destek, alternatif enerji üretimi, kreş eğitimi sağlama ve finansman kredisi sağlama gibi projeler ile sürdürülebilir kalkınmayı desteklemektedir. Banka iklim değişikliği ve çevreye olan duyarlılığın gelişmesi için; konutlarda izolasyonu arttırarak daha az enerji ile ısınmayı sağlamak, güneş enerjisini kullanarak fosil yakıt kullanımını azaltmaktır. Bundan dolayı banka, çevre ile dost evler yapmak veya satın almak isteyen müşterilerine düşük faiz imkânı ile kredi vermektedir (www.merkur.dk, 25.07.2019).

Merkür Bank, 2017 yılında enerji üretimi ve dağıtımında %24 azalma, çevre dostu üretim şirketlerinde %23,6 artma, çevre dostu ulaşım da %34,5 artma sürdürülebilir ürün ve ticarete %0,77 oranında artma sağlamıştır ve bu kaynaklara düşük faizli kredi imkânı sunmuştur.

7. TÜRKİYE'DE SÜRDÜRÜLEBİLİR BANKACILIK UYGULAMALARI

Dünya genelinde meydana gelen küresel ısınma ve iklim değişikliği çevresel ve sosyal farkındalığın artmasına neden olmuştur. Türkiye sürdürülebilir kalkınmayı sadece ekonomik sürdürülebilirlik olarak algılamıştır. Ancak 1970'li yıllardan sonra doğal kaynakların tahrip olmasıyla birlikte çevresel sürdürülebilirlik alanında çalışmalara

başlamıştır. Türkiye koşulları itibari ile ekonomisi ve sanayisi hızla büyümektedir. Buna bağlı olarak da büyüyen sanayi ve ekonomi ile enerji ihtiyaçları da artmaktadır. 2000 – 2012 yıllarında enerji hızla artış göstermiştir. Bu nedenle enerji arz açığını orta vadede azaltmak amacıyla doğal gaz ve kömür projelerine ağırlık verilmiştir. Fakat enerjide dışa bağımlılığın artması ile cari açık üzerinde meydana gelen olumsuz etki ile yerli enerji kaynaklarına talep artmıştır. Bu sayede pek çok yatırımcı kısa süre de hidroelektrik projelerine dikkat çekmiştir. Fakat oluşan alt yapı eksikliği ile toplumlar bazı projeleri idari karar ile durdurmuş ve iptal ettirmiştir. Bankalar bu projelere finansal destek verebilmeleri için genel mevzuata uyumluluğuna bakılmaktadır. Yerel ve yenilenebilir enerji kaynaklarını kullanarak karbon emisyonuna yol açmadan elektrik üretebilen rüzgâr, jeotermal ve hidroelektrik projeleri makro ekonomik açıdan önem taşımakla birlikte söz konusu projeler çevresel ve sosyal düzen titizlik ile incelenmektedir. (www.isbank.com.tr, 15.08.2019).

Türkiye de bulunan bankalarının sürdürülebilir kalkınma üzerine yapılan çalışmalar son yıllarda artış göstermektedir. Türkiye Bankalar Birliği tarafından, 2006 yılında “Bankacılık Etik İlkeleri” tüm bankalar tarafından uygulanmaya başlanmıştır. Türkiye’de faaliyette bulunan 49 banka bulunmaktadır. Bu bankaların 3’ü devlet, 12’si özel, 17’si yabancı, 13’ü yatırım ve 4’ü katılım bankasıdır. Yapılan çalışmada Türkiye Sınai ve Kalkınma Bankası, Yapı Kredi Bankası, Garanti Bankası ve Şekerbank ele alınmıştır. Bu bankaların incelenme nedeni sürdürülebilir bankacılık konusunda etkin olmalarıdır. Bu bankaları sürdürülebilirliğe yönlendiren ise bankacılık etik ilke ve kurallarıdır. Bunların yanı sıra yapılan çalışmalarda bankalar itibarlarının da artacağını düşünmektedir (www.tbb.org.tr, 22.08.2019).

7.1 TÜRKİYE İŞ BANKASI

Türkiye iş bankası 1924 yılından günümüze kadar Türkiye de ticari faaliyette bulunan bankadır. Sürdürebilir bankacılık faaliyetlerine 2000 yılında başlamıştır. Sürdürülebilirlik raporları ise 2012 Yılından itibaren yayınlanmaya başlamıştır. Sürdürülebilir kalkınmaya verilen desteğin önemli unsuru, uluslararası finans kuruluşları ile iş birlikleri oluşmaktadır. Bu sayede 2016 da bu kuruluşlar ile toplam 213,8 milyon ABD doları tutarında sürdürülebilir kalkınma amaçlı kredi anlaşması imzalanmıştır. İmzalan bu keditiler ile küçük ve orta ölçekli işletmelerin finansmana olan ihtiyaçlarını karşılanmış ve enerji verimliliğini destekleyen projeler ile yenilenebilir enerji projeleri finanse edilmiştir. Kobilere 2016 yılı sonu ile sağladıkları kredilerin büyüklüğü 44,3 milyar TL’ye ulaşmıştır (www.isbank.com.tr, 15.08.2019).

İş Bankası, 2015 yılında sürdürülebilirlik anlayışını faaliyetlerine entegre etmek amacıyla Sürdürülebilirlik yönetim sistemini kurmuştur. Bu sistem kapsamında, bankanın kredilendirme kaynaklı sosyal ve çevresel etkilerin yönetilmesi, çevresel etkilerin incelenmesi, kapasitelerin geliştirilmesi, kontrol faaliyetlerinin sürdürülmesi, geleceğe dair planlar yapılması ve strateji gelişmesi amacıyla farklı süreçler belirlenmiştir. Ve bu faaliyetleriyle birlikte iş bankası sürdürülebilir bankacılık için yaptığı çalışmalar da 2016 yılında da Borsa İstanbul sürdürülebilirlik endeksinde yer almıştır.

İş Bankası tasarruf alışkanlığı oluşturmak ve geliştirmek amacıyla Türk toplumuna kumbarayı sunmuştur. Türkiye'nin ilk sosyal sorumluluk odaklı yatırım fonu olan Tema değişken fonunu kurmuştur ve bununla birlikte konut sektöründe çevre teknolojilerin gelişmesine ve yayılmasına destek amacıyla "çevre dostu konut kredisi" ürününü müşterilerinin kullanımına sunmuştur. İş Bankası, çevresel sorumluluk algısını sivil toplum örgütleri ile ortak projelerde sürdürülmektedir. 81 ilde 81 orman projesi ile tema vakfı ile orman ve su işleri bakanlığı iş birliği ile 2008 yılında hayata geçirilmiştir. Çevrenin korunması konusunda başta çocuklar olmak üzere, toplumun da çevre konusunda bilinçlendirilmesine katkı sağlamak amacıyla tüm illerde 2.205.000 adet ve KKTC de 35.200 fidan dikilmiştir. Bu bakım çalışmalarına ise 5 yıl süre ile 2016 yılında da devam edilmiştir. Bakım çalışmaları ile bugüne kadar 950 bin adet tamamlama dikimleriyle birlikte dikilen fidan 3 milyonu aşmıştır. 2013 yılında Tema vakfıyla birlikte atık kağıtların ekonomiye tekrar kazandırılması için 100 kg kâğıt için 1 fidan dikilmesi projesiyle 2016 yılı itibari ile Türkiye'nin çeşitli bölgelerine toplam 12.347 adet fidan dikilmiştir. Bankanın diğer önemli projelerinden biri olan ve 2008 yılında başlayan karneni göster kitabını al projesi 2016 yılına kadar sürdürülmekte olup öğrenciler ile buluşturulan kitap sayısı 11 milyonu geçmiştir (www.isbank.com.tr, 15.08.2019).

Türkiye iş bankası tarafından finanse edilmekte olan yenilebilir enerji projelerine bakıldığında Türkiye'nin toplam CO2 salınımında 8 milyon tona varan azalmanın meydana gelmesi beklenmektedir. İş bankası yenilebilir enerjiye sağladığı finansman ile düşük karbon ekonomisini desteklemektedir. Bununla birlikte banka jeotermal santrallerine de destek vermektedir. Banka 2017 yılında kurulu gücü 1.355 MW olan ve 232 yenilebilir enerji projesine finansman sağlamıştır. Toplam 148 ton karbon salınımı engellenmiştir. İş bankası olarak tasarruf için yeniliklerin dışında geri dönüşüme de önem verilmiştir. 2017 yılında Tema Vakfıyla birleşerek 100 kg kâğıt için bir fidan dikilerek yıl sonunda 5000 fidan dikilmiştir (www.isbank.com.tr, 18.08.2019).

İş bankası olarak, çevresel ve sosyal ilkeler içerisinde düşük karbonlu ekonominin gereklerini yerine getiren projelere finansman sağlanmasına imkân vermektedir.

7.2 ŞEKERBANK

1953 yılından bugüne faaliyetlerini gösteren ticari bir bankadır. Şekerbank'ın sürdürülebilirliğe desteği eğitime katkıları ile başlangıç göstermektedir. 1982 yılında ise piyasaya Şeker Çocuk Dergisini çıkarmıştır. Bankanın 34 yıldır Türkiye'nin dört bir tarafına ücretsiz olarak ulaştırdığı çocuk dergisini, imkanları kısıtlı köy okullarındaki çocukların eğitimine destek olmak amacıyla geliştirmiştir.

Şekerbank'ın Anadolu Bankacılığı misyonuyla tüm faaliyetlerinin kapsamını sürdürülebilir kalkınma anlayışı oluşturmaktadır. Bununla birlikte enerji verimliliğini destekleyerek çevresel kaynakları korumak ve toplumsal ile ekonomik gelişmeyi desteklemeyi ilke edinmektedir. Banka'nın sürdürülebilirlik ile ilgili stratejisi, enerji verimliliği konusunda uygun projeler geliştirerek, bu alanda yapılan yatırımları uygun şekilde finansmanını sağlamak ve ilkim değişikliği ile ilgili mücadelede yer almak ve üretime destek sağlamaktır (www.sekerbank.com.tr, 16.09.2019)

Türkiye'nin enerji ihtiyacının ithal eden bir ülke olduğunu bilerek hareket eden banka enerji verimliliğinin gelişmesi bilincine katkı sağlamaktadır. Bu alanda ise 2009 yılında Eko Kredi projesini geliştirmiştir. Eko kredi ile bireylerin, çiftçilerin, esnafların ve işletmelerin enerji verimliliği yatırımlarını uygun şekilde destek sağlayarak boşa harcanan emeğin ve doğal kaynakların korunmasında farkındalık sağlamaktır. Eko kredi ile 2015 yılı sonuna kadar enerji verimliliği alanında 672 milyon TL'yi aşkın finansman sağlamış olmakla birlikte 79 bini aşkın kişiyi ise enerji tasarrufu ile tanıştırmaktadırlar. Eko kredi ile yapılan enerji verimliliği yatırımı ile 24,2 milyar kilovat-saat enerji tasarrufu sağlanmış ve 5,2 milyon ton CO2 salınımı engellenmiştir. Ayrıca yine eko kredi sayesinde 109 bini aşkın konutun yalıtımı sonucunda 201 milyon metreküp doğalgaz tasarrufu gerçekleşmiştir (www.sekerbank.com.tr, 16.09.2019). Bu uygulama, Rio+20 Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Konferansında Türkiye'yi temsil etmek amacı ile en iyi seçilen uygulamalardan biri olmaktadır. Bankanın, sürdürülebilir kalkınmaya destek sağlaması için yaptığı en iyi uygulamadan birisi de çiftçiler için çıkarmış olduğu Hasat Kart uygulama olmaktadır. Bu kart sayesinde çiftçiler ekim yapacakları zaman nakit para sıkıntısı çekmeden, ihtiyaçlarını uygun olan ödeme şartlarını karşılayarak, ödemeleri hasat zamanı gerçekleştirebilmektedirler. Şekerbank çiftçilerin ihtiyaçlarından iri olan sulamaya da eko kredi ile cevap vermektedir.

Dünya'nın önde olan iklim değişikliğinde mücadele platformlarından birisi olan CDP (Carbon, disclosure Project. Karbon saydamlık). 2010 da Türkiye'den bu rapora giren 5 bankadan biri Şekerbank'tır. Enerji verimliliğinden geliştirdiği çalışmaları ile birçok ödüle sahip olan Şekerbank 2016 yılında CDP Türkiye Su liderlik ödülünü almıştır (www.sekerbank.com.tr, 16.09.2019). 2018 yılı itibariyle eko kredi ile bugüne kadar 107.000 yakın kişiye Eko kredi ile yapılan enerji verimliliği ve yapılan yatırımlar ile toplamda 29,7 milyar kW enerji tasarrufu sağlanmış ve 6,3 milyon ton CO₂ salınımı engellenmiştir. Atıklar ağaç olsun projesi ile 5000 fidan dikilmesine katkı sağlanmıştır. Bankanın küresel olarak çevreye etkisi olan şirketlerin çevreye etkilerini uluslararası yatırımcılara da raporladığı iklim değişikliğinde mücadelede Karbon Saydamlık projesi kapsamında gönüllü olarak katılım sağladığı programda Türkiye liderleri arasında yer alır. Şekerbank; doğal kaynakların korunması, üretimin devamlılığı ve insan gelişimleri için her zaman sürdürülebilir kalkınmayı destekleyici projelere imzalar atarak çevresel, sosyal ve ekonomik kalkınmaya fayda sağlamaya devam etmektedir.

7.3 GARANTİ BANKASI

Türkiye'de 1946 yılından beri faaliyetlerini sürdürmektedir. Sürdürülebilirlik raporlarını hazırlamaya 2010 yılında başlamıştır. Sürdürülebilir kalkınmayı artırmakta olan dünya nüfusunda, ekonomik, çevresel ve sosyal açıdan refahın saplanması, ekolojik dengeyi tehlikeye atmadan, gelecekteki neslin ihtiyaçlarının arttırılması olarak ifade edilmektedir. Bu amaç doğrultusunda çevreye, eğitime ve sosyal projelere finansal destek sağlayarak ticari kredilerde düşük faiz imkânı sunmaktadır. 1998 yılında ilköğretim okulu açıp, 1130 öğrencinin eğitim finansmanını sağlamıştır (www.garantibva.com.tr , 18.09.2019). 2006 yılında kurulu gücü 200MW olan rüzgâr enerji santraline 15 Milyon avro finansman sağlamıştır. Çiftçilere destek sağlamak için 2007 yılında Toprak Mahsulleri Ofisi ile protokol imzalamıştır. Bu düzenleme ile çiftçilere makbuz senedi ile kredilendirme çalışmalarına başlamıştır.

Bankacılık sektörünün karar verme mekanizmalarında ve iş süreçlerinde içselleştirilmesi gerektiğine sürdürülebilir kalkınmanın bankacılık sektöründe karar verme mekanizmalarının geliştirilmesi gerektiğini sonucuna varmaktadır. Kaynak tasarrufuna dayalı çok sayıda projelere hayata geçirilmiştir. Bunlardan birkaçı; Türkiye'de 2006 yılında kağıtsız bankacılık sistemini kurmuştur. Bu uygulama ile Dünya da bir ilk gerçekleştirilmiştir. 2007 yılında Çevreci Bonus Kartı kullanmaya sunmuştur. 2008 yılında öğretmenlerin kişisel ve mesleki gelişimine destek sürdürülebilir iyileştirmeler yaparak Öğretmen Akademisi vakfını kurdu, şimdilerde ise yaklaşık 140 bin öğretmene eğitim verdi. İlk kez

sera gazı emisyonlarını 2009 yılında hesaplamaya başlamıştır. Karbon saydamlık projesinde ilk defa sera gazı emisyonlarını ve iklim değişikliği stratejisini açıklamıştır. Bankanın yeni şubelerinde R410 gazı kullanılan soğutma sistemine geçilmiştir. Yenilen ve yeni açılan şubelerde elektrik tüketiminde az olan ısı geri kazanım cihazları kullanılmıştır. 2012 yılında Çevre Yönetimi ve Çevre Politikasını oluşturdu. Türkiye’den İş dünyası ve Sürdürülebilir Kalkınma Derneğine üye olan ilk bankadır.

Sürdürülebilirlik yaklaşımı ile 2014 yılında Borsa İstanbul Sürdürülebilirlik endeksinde yer almaya hak kazandı. Yenilebilir enerji yatırımlarına sağladığımız toplam finansman 2016 yılında 4,8 milyar ABD dolarına ulaştı. Rüzgâr enerjisi finansmanında ise Türkiye’nin rüzgâr gücü kapasitesinde %32 payla açık ara Pazar lideri konumundadır. Diğer taraftan suyun verimli kullanımına yönelik ürünleriyle iklim değişikliğine yapılan mücadeleye destek verilmektedir (www.garantibbva.com.tr, 18.09.2019).

Garanti bankası olarak sürdürülebilir kalkınmaya destek olmak amacıyla 2018 yılı itibariyle yenilebilir enerjiye sağlanan finansman, faaliyetle kurulu güce dayanarak 5,4 milyon ton CO₂ sera gazı emisyonun salınımı engellenmiştir. Banka destek verdiği projelerde çevresel ve sosyal açıdan sürdürülebilir olup olmadığı incelenmektedir. Bu nedenden dolayı projelerin tüm aşamalarını inceleyerek yasal düzenlemelere uyumlu olmasını sağlamaktadır. (www.garantibbva.com.tr, 18.09.2019).

7.4 YAPI KREDİ BANKASI

1944 yılında kurulan Ticari bir bankadır. Banka 2010 yılından beri sürdürülebilirlik raporu hazırlamaktadır. Finansal aracılık dışında Dünyaya sorumluluk olarak sürdürülebilir bankacılık çalışmalarına başlamıştır. Yapılan çalışmalarla 2011 yılında kâğıt tüketimi azaltılmasından sağlanan tasarruf ile 36.525 ağacın kesilmesi engellemiştir. TEMA Vakfı ve müşterileriyle birlikte 150 bin fidanlık orman oluşturulmuştur. 2008 yılında hayata geçirilen engelsiz bankacılık projesi çerçevesinde ATM’lerin sayısı 150 iken, 2016 yılı itibari ile 2.471 engelsiz ATM ile ortopedik ve görme engelli olan müşterilerinin hayatını kolaylaştırmışlardır. Ayrıca sağladığı kağıtsız bankacılık sistemi ile sera gazının atmosfere dağılmasını, ağaç kesilmesini ve suyun harcanmasının önüne geçilmiştir.

2016 yılında yenilebilir enerji projesi önemi giderek artış gösterirken, Avrupa İmar ve Kalkınma Bankasının Türkiye sürdürülebilir enerji verimliliği programıyla 40 Milyon TL kredi kullanılmıştır. Dünyanın iklim değişikliği ile mücadele platformlarından biri olan CDP de iklim değişikliği programına raporlama yapılmaya başlanmıştır. Birleşmiş Milletler Çevre Programı Finans İnisiyatifinin Çevre ve Sürdürülebilir

Kalkınma beyanında yer alarak dünya çapında olan iş birliğine katılmıştır (www.yapikredi.com.tr , 12.10.2019).

Banka, doğal kaynakların sürdürülebilirliği amacıyla 2008 yılından beri geri dönüşüm projeleri yürütmektedir. Proje bazlı olarak 2018 yılında 1milyon kg'dan fazla kâğıt, 2 kg plastik, 3 bin kg'dan fazla cam ve 28 milyon kg'dan fazla metal ile geri dönüşüme destek amacıyla toplanmıştır. Ayrıca 180.401 kg CO₂ salınımı, 17.049 ağacın kesilmesine 4.291.668 kwh enerjinin boşa harcanmasını engellenmiştir (www.yapikredi.com.tr , 12.10.2019)

Yapı kredi bankası olarak enerji verimliliğine destek sağlamak ve artırmak için dış aydınlatmalarda kullanılan aydınlatmaları güneş ışığına duyarlı olanları ile değişim sağlayarak daha az enerji kullanılmasını sağlamıştır. Banka, uzun vadeli sürdürülebilir büyümeyi sağlamak ve toplumsal gelişimi destekleyecek projeleri geliştirmeye devam ederek sürdürülebilirliği desteklemektedir.

7.5 TÜRKİYE SİNAİ VE KALKINMA BANKASI

Türkiye'de 1950 yılında kurulan ve o yıldan bugüne kadar hizmet vermeye devam eden ilk özel sermayeli kalkınma ve yatırım bankasıdır. Banka 1950 yılından itibaren sürdürülebilir çalışmalara devam etmektedir. Sürdürülebilirlik raporları 2 yılı kapsamaktadır.

2015 yılında Türkiye'den sadece TSKB'in üye olduğu Avrupa Uzun Vadeli Yatırımcılar Birliği (ELTI) ve Uluslararası Kalkınma Finansal Kulübü (IDFC) tarafından İklim zirvesinde düşük karbon ekonomisine geçiş bildirgesine imza atılmıştır (www.tskb.com.tr, 20.09.2019). 2017 yılı itibariyle bankacılık sektörünün ilk GRI onaylı sürdürülebilirlik raporunu hazırlayarak özel sektörün ilk entegre raporu yayınlanmıştır.

Ülkemiz de 2002 yılından itibaren yenilebilir enerji alanında yapılan projelere uzun vadeli kaynak aktarımı suretiyle destek verilmektedir. Türkiye Sınai ve Kalkınma Bankası, enerji kredilerinde %7'lik paya sahiptir. Bankanın kaynak sağladığı enerji projeleri, hidroelektrik santrallerinde güneş, rüzgâr ve jeotermal enerji santraline kadar çeşitlilik göstermektedir. Proje için finanse olan güç 5.617MW olup, Türkiye'de kurulu enerji gücünün %15 temsil etmektedir. 2015-2017 yıllarında banka 264 MW'luk jeotermal enerji santrali, 93.5 MW'luk güneş enerjisi santrali finanse etmektedir. 2017 yılın sonuna kadar enerji projelerinin %54 ü üretime başlamıştır. Yıl sonu itibariyle 6 milyon elektrik üretimi ile 2,6 milyon CO₂ salınımına engel olmuştur.

Banka sürdürülebilirlik konusunda sadece çevre ile sınırlı kalmadan sürdürülebilirliğin finansmanı ve genişleyen sosyal çevre, enerji, iş sağlığı

ve kadın çalışan artırımı ile birçok konularda da çalışmalarına devam etmektedir.

8.TÜRKİYE VE AVRUPA BİRLİĞİ'NİN SÜRDÜRÜLEBİLİR BANKACILIK UYGULAMALARININ KARŞILAŞTIRILMASI

Sürdürülebilir kalkınmayla yapılan araştırmalarda konu gelişmekte olan ülkelerle birlikte gelişmiş ülkelerinde kapsamaktadır. Fakat çalışmalar incelendiğinde sürdürülebilir kalkınmaya desteği gelişmiş ülkelerin sağladığı görülmektedir. Bununla birlikte yapılan çalışmaların hala yetersiz olduğu düşünülmektedir. Bu durumda ise sürdürülebilir kalkınmada hala ekonomik kalkınmanın önde olduğunu söylemek doğru olacaktır.

Yapılan çalışmada Türkiye ve Avrupa Birliğinde sürdürülebilirlik konusunda aktif olan bankalar tercih edilmiştir. Karşılaştırma ise faaliyet raporlarına göre yapılmıştır. AB’de sürdürülebilirlik 1990 yıllarında hız kazanmaya başlamışken, Türkiye’de ise 2000’li yıllarda sürdürülebilirlik çalışmalarına başlanmıştır. Türkiye asıl faaliyetlerine 2006 yılında kabul edilen Bankacılık etik ilkeleri ile başlamıştır.

Türkiye ve Avrupa Birliği ülkelerinde bütün bu çalışmalara tasarrufa yönelik başlandığı görülmektedir. Bankalar kullandıkları enerji, doğal gaz, su ve kâğıt tüketimlerini azaltmaya başlamışlardır. Bu şekilde, AB’de faaliyette olan Triodos Bankın 2017 kâğıt tüketimi %17,7 oranına düşürülmüştür. Türkiye Sınai ve Kalkınma Bankası da tasarruf eğilimleri üzerine çalışmaları bulunmaktadır. 2006 yılında kullanılan kâğıt miktarı 12.160 kg iken, 2018 yılında 5.467 kgdır. TSKB, 2006 yılında 1282,37 kW elektrik enerjisi tüketiyorken, 2018 yılında bu rakam 1146,85 kW düşmüştür. Yapı Kredi bankası 2016 yılında 1 milyondan fazla kâğıttın geri dönüşümünü sağlayarak, 19 bin 620 ağaç kesilmesini, 105 bin 677 ton karbondioksit azaltımını, 30 bin 159 m³ suyun ve 124 bin 753 kW enerjinin boşa harcanmasının önüne geçmiştir. Banka 2018 yılı itibariyle de kâğıt tüketimlerini 957 tona indirerek geri dönüşüme katkı sağlamaya devam etmiştir.

Sürdürülebilir kalkınmayı desteklemek amacı ile bankalar eğitime de destek vermektedirler. Türkiye İş Bankası öğrenciler ile buluşturulan kitap sayısı 11 milyonu geçmiştir. (www.isbank.com.tr, 15.08.2019). Triodos bank kullandırdığı kredilerde eğitime destek vermektedir. (www.triodos.com ,15.07.2019). Ayrıca Şekerbank 1980’li yıllardan bu yana çocuk dergisi çıkarmaktadır ve okullar açmıştır. (www.sekerbank.com.tr, 26.09.2019). Bankalar en büyük yatırımları yenilenebilir enerji sektörüne yapmaktadır. Triodos Bank, Merkür Cooperative Bank, CEDB bank

rüzgâr enerji santralleri, hidroelektrik santralleri, jeotermal santrallerinin finansman sağlamış ve tesisleri yapacak olan firmalara düşük faizli kredi imkânı sunmuştur. Garanti bankası, 200 MW'ın üzerinde güneş enerjisi yatırımına destek vererek 225 MW kurulu güce sahip rüzgâr enerjisi projesine 250 milyon ABD doları finansman sağlamıştır. (www.garantibbva.com.tr ,18.09.2019). 2016 yıl sonu itibarıyla 2003-2016 yılları arasında finansman sağlanan yenilenebilir enerji projelerinin toplam yatırım tutarı 9 milyar ABD doları olurken, bu projeler için TSKB tarafından taahhüt edilen kredi tutarı yaklaşık olarak 3,4 milyar ABD dolarıdır. (www.tskb.com.tr, 20.09.2019). Türkiye İş Bankası 2016 yılına kadar, tüm illerde 1.500 hektar alana 2.205.000 adet ve K.K.T.C.'de 22 hektar alana 35.200 adet fidan dikilmiştir (www.isbank.com.tr, 15.08.2019).

9. SONUÇ

Dünya'da ve Türkiye'de sürdürülebilir kalkınma ile farkındalığın önemli derece de arttığı görülmektedir. Böylesi bir farkındalığın artış göstermesinin başında ise; eğitim ve yayın organları gelmektedir. Çevresel korunma hakkında insanların bilinçli hale getirilerek, insana ve çevreye olan zarara tepkiler artmıştır. Bu çalışmalar sonucunda Türkiye'deki bankalar da sürdürülebilir kalkınma konusunda daha çok çalışmalara öncülük etmektedir. Türkiye'deki bankaların sera gazı emisyonları, yenilenebilir enerji, enerji verimliliği, çevre kirliliğinin önlenmesi, kâğıt tüketimi ve su tüketimine ilişkin projelere verilen destek günümüzde giderek artış göstermektedir. Sürdürülebilir bankacılık anlayışını özellikle AB ülkelerinde çok sayıda banka tarafından benimsendiği görülmektedir. Finans sektörünün sürdürülebilir kalkınma ve sürdürülebilir bankacılıkta kalıcılığın artması ile finans kuruluşları faaliyetlerine sosyal ve çevresel olarak daha çok sorumluluk üstlenmektedir.

Türkiye Kalkınma Bakanlığı'nın verilerine göre jeotermal yataklar bakımından dünya da yedinci sırada yer almaktadır. Eğer ki jeotermal kaynaklarının hepsini verimli bir şekilde kullanılabilirse Türkiye'de ısınma oranının %30'u karşılanabilmektedir. Jeotermal enerji sisteminin gelişmemesinin başında ise yeterli proje ve finansmanın sağlanamamış olması gelmektedir. Bankalar jeotermal enerji gücüne yeterince finansman sağladığı takdirde önemli ölçüde enerji üretilmesini sağlayacaktır. Avrupa Birliğine uyum sürecinde sürdürülebilir kalkınma ilkeleri benimsenerek ilerleme kaydedildiği görülmektedir. Yapılan projeler ile bankaların yenilenebilir enerji sağladığı fon ve kredi miktarlarında artış sağlanmıştır. Bu projelerin yanı sıra çevreyi koruyan yatırımlara da finansman desteği sağlamaya devam edilmektedir.

Çalışmamız da Türkiye'de faaliyet gösteren 5 banka ile AB'de faaliyet gösteren 5 banka incelenerek, sürdürülebilir kalkınma sürecinde sağlanan

destek, projeler ve bankalarda farkındalığın artması incelenmiştir. Türkiye Bankalar Birliğinin getirdiği Bankacılık Etik İlkeleriyle de bankacılığın asıl görevi finansal aracılığın yanı sıra çevreye duyarlı politikalar geliştirilmiştir. Ayrıca bankalar çevreyi korumaya ve iklim değişikliğini azaltmaya yönelik yatırımcılara finansman desteği sağlamaktadır.

Çalışmamızda AB ülkeleri ve Türkiye'nin sürdürülebilir kalkınma çerçevesinde karşılaştırma yapılmıştır. Yapılan araştırmaya göre AB ülkeleri daha ileri düzeydedir. Özellikle gelişmiş ve iyi ekonomisi olan ülkeler sürdürülebilir kalkınmada önde yer almaktadır. Bankalar yapılan faaliyetler sonucu sosyal ve çevresel sonuçlara da önem vermeye başlamışlardır. İklim değişiklikleri, ekolojik dengeye destek, doğaya ve insana verilen zararların önüne geçilmesiyle birlikte finansal açıdan hizmet ve ürünlerin sürdürülebilir kalkınmayı destekleyecek şekilde tasarlanması sürdürülebilir bankacılık ile açıklanmaktadır.

Sürdürülebilir bankacılık AB'ye üye ülkeler tarafından değerlendirme yapılırsa, AB'de bulunan bankaların çevresel ve sosyal çalışmalara daha çok önem verdikleri görülmektedir. Bu durumun Türkiye'ye göre yüksek olması toplumun ve kurum bilincinin olmasıdır. AB ülkelerinde bulunan bankalara çok fazla sosyal ve çevresel projelere finans sağlamaktadır. Çevre bilinci ile yatırım sağlayan kişilere de düşük faizli kredi imkanları sunmaktadır. Toplum farkındalığı sürdürülebilir bankacılık anlayışının artmasını sağlamaktadır.

Çevresel ve sosyal konularda bilinçli tüketim anlayışı okul ve ailedeki eğitim ile başlamaktadır. Eğitimin bilinçli kullanılmasıyla, toplumda sürdürülebilir farkındalık artarak çevresel ve sosyal sürdürülebilirlik sağlanmaktadır. Bankaların sosyal ve çevresel anlamadaki projelere finans sağlamak konusunda yönlendirmeler yapılacaktır. TBB'nin çıkardığı Bankacılık Etik İlkeleri sürdürülebilir kalkınma konusunda çalışmalar yapmaktadır. Ayrıca sürdürülebilir bankacılıkta istekli çalışan bankalara, daha çok teşvik etmek amacıyla ödüllendirme yapılmalıdır. Devletin sürdürülebilir Bankacılık konusunda bankalara önderlik etmeleri beklenmektedir. Bu neden AB katılım süresinde bankalar yenilenebilir enerji projelerine katkı, eğitim ve sosyal projelere, organik tarıma teşvikler gerçekleştirilmesi devlet tarafından zorunluluk sağlayacağımda sürdürülebilirlik çalışmalarında artış görülecektir. Bankacılıkta sürdürülebilir kalkınma bilincinin daha fazla artış sağlaması için, kamu ve özel sektörün, sivil toplum kuruluşları ve üniversitelerin iş birliği şeklinde olmalarıyla gerçekleşecektir. Bununla birlikte, sürdürülebilir kalkınmaya toplumun her kesiminden destek sağlanmış olacaktır.

KAYNAKÇA

- Alagöz, M. 2004. Selçuk Üniversitesi İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar: Sürdürülebilir Kalkınmanın Paradigması, sayı: 4, 1-23
- Banca Etica.(2011). https://www.bancaetica.it/sites/bancaetica.it/files/web/la-banca/Chi-siamo/profilo_istituzionale/bilanci/bilsoc_be_ok_low.pdf / , (20.07.2019).
- Banca Etica.(2012). <https://bilanciosociale.bancaetica.it/bilancio-sociale-2012/> , (21.07.2019).
- Clean Energy Devolepment Bank. (2011-2012). Annual Report 2011-2012, <http://www.cedbl.com/Reports/60clean-energy-development-bank-annual-report2013.pdf>, (30.07.2019).
- Council of European Development Bank. (2014). https://coebank.org/media/documents/14_8_p9kDpqR.pdf, (28.09.2019)
- Çalı, H. H., 2003. Çağın Polisi Dergisi: Sürdürülebilir Kalkınmanın Türkiye’deki Gelişimi, s.21. Aksaray.
- GLS Bank.(2012). Annual Report 2011, <https://www.gls.de/privatkunden/english-portrait/>, (10.07.2019).
- GLS Bank.(2013). Annual Report 2012, <http://www.triodos.com/downloads/about-triodos-bank/annual-reports/annual-report2012.pdf>, (11.07.2019).
- GarantiBBVA.(2002).FaaliyetRaporu,https://www.garantibbvainvestorrelations.com/tr/images/pdf/2002_yillik_raporu.pdf,(15.09.2019).
- GarantiBBVA.(2006).FaaliyetRaporu,https://www.garantibbvainvestorrelations.com/tr/images/pdf/2006_yillik_raporu.pdf, (16.09.2019).
- GarantiBBVA.(2012).FaaliyetRaporu,https://www.garantibbvainvestorrelations.com/tr/images/pdf/2012_yillik_raporu.pdf,(16.09.2019).
- GarantiBBVA.(2013).FaaliyetRaporu,https://www.garantibbvainvestorrelations.com/tr/images/pdf/Faaliyet_Raporu.pdf, (17.09.2019).
- GarantiBBVA.(2014).FaaliyetRaporu,https://www.garantibbvainvestorrelations.com/tr/images/pdf/garanti_faaliyet_raporu2014.pdf, (18.09.2019).
- GarantiBBVA.(2015).FaaliyetRaporu,<https://www.garantibbvainvestorrelations.com/tr/images/pdf/Garanti-Bankasi-2015-Faaliyet-Raporu.pdf>, (18.09.2019).
- GarantiBBVA.(2016).FaaliyetRaporu,<https://www.garantibbvainvestorrelations.com/tr/images/pdf/Garanti-Bankasi-2016-Faaliyet-Raporu.pdf> , (18.09.2019).
- GarantiBBVA.(2017).FaaliyetRaporu,https://www.garantibbvainvestorrelations.com/tr/images/pdf/GBFR17_tr_FULL.PDF, (19.09.2019).

- GarantiBBVA.(2018).FaaliyetRaporu,https://www.garantibbvainvestorrelations.com/tr/images/entegre-faaliyet-raporu-2018/GB18_TR.pdf, (19.09.2019)
- Türkiye İş Bankası.(2012). Sürdürülebilirlik Raporu, <https://www.isbank.com.tr/TR/hakkimizda/surdurulebilirlik/raporlarimiz/Documents/SurdurulebilirlikRaporu2012.pdf>, (15.08.2019).
- Türkiye İş Bankası.(2013). Sürdürülebilirlik Raporu, <https://www.isbank.com.tr/TR/hakkimizda/surdurulebilirlik/raporlarimiz/Documents/SurdurulebilirlikRaporu2013.pdf>, (15.08.2019).
- Türkiye İş Bankası.(2014). Sürdürülebilirlik Raporu, <https://www.isbank.com.tr/TR/hakkimizda/surdurulebilirlik/raporlarimiz/Documents/SurdurulebilirlikRaporu2014.pdf>, (16.08.2019).
- Türkiye İş Bankası.(2015). Sürdürülebilirlik Raporu, <https://www.isbank.com.tr/TR/hakkimizda/surdurulebilirlik/raporlarimiz/Documents/SurdurulebilirlikRaporu2015.pdf>, (16.08.2019).
- Türkiye İş Bankası.(2016). Sürdürülebilirlik Raporu, <https://www.isbank.com.tr/TR/hakkimizda/surdurulebilirlik/raporlarimiz/Documents/SurdurulebilirlikRaporu2016.pdf>, (17.08.2019).
- Türkiye İş Bankası.(2017), Sürdürülebilirlik Raporu, <https://www.isbank.com.tr/TR/hakkimizda/surdurulebilirlik/raporlarimiz/Documents/SurdurulebilirlikRaporu2017.pdf>, (18.08.2019)
- Türkiye İş Bankası.(2018), Sürdürülebilirlik Raporu, <https://www.isbank.com.tr/TR/hakkimizda/surdurulebilirlik/raporlarimiz/Documents/2018EntegreRapor.pdf>, (19.08.2019).
- Kaya, E. (2010). Gazi Üniversitesi, İşletme Araştırmaları Dergisi: Sürdürülebilir Kalkınma Sürecinde Bankaların Rolü ve Türkiye’de Sürdürülebilir Bankacılık Uygulamaları, C:2, S:3, ss:75-94.
- Kurt, H. (2009). Bankacılar Dergisi: Finansal Kurumlar İçin Çevre ve Sürdürülebilir Bankacılık, 70, 70-80. İstanbul
- Merkur Cooperative Bank.(2012). Annual Report 2012, <https://www.merkur.dk/Link Click.aspx?fileticket=5TW5i24rn8%3d&tabid=2981>, (04.09.2019).
- Merkur Cooperative Bank.(2014). Annual Report 2014, <http://www.febea.org/febea/members/merkur-cooperative-bank>, (05.09.2019).
- Sahoo, P., Nayak, B. P. (2008). Green banking in India. Indian Economic Journal, 1, 122.
- Scholz, R. W., Weber, O., ve Fenchel, M. (2008). Empirical analysis of the integration of environmental risks into the credit risk management process of european banks. Bussiness Strategy and environment, 17,149-159
- Sullivan, N. ve O’Dwyer, B. (2009). Stakeholder perspectives on a financial sector legitimation process: the case of Ngos and the Equator principles. Accounting, Auditing & Accountability Journal, 22, 553-587.

- Şekerbank.(2013). Sürdürülebilirlik Raporu, https://www.sekerbank.com.tr/docs/default-source/hakk%C4%B1m%C4%B1zda_doc/surdurulebilirlikraporu2013.pdf?sfvrsn=4,(16.09.2019).
- Şekerbank.(2015). Sürdürülebilirlik Raporu, https://www.sekerbank.com.tr/docs/default-source/hakk%C4%B1m%C4%B1zda_doc/surdurulebilirlikraporu2015.pdf?sfvrsn=2, (16.09.2019).
- Şekerbank.(2017). Sürdürülebilirlik Raporu, <https://www.sekerbank.com.tr/docs/default-source/faaliyet-raporlari/surdurulebilirlik-2017.pdf?sfvrsn=3>, (17.09.2019)
- Thompson, P. (1998). Assessing the environmental risk exposure of UK banks. *International Journal of Bank Marketing* 16, 129-139.
- Triodos Bank.(2009). Annual Report 2009, , (15.07.2019).
- Triodos Bank.(2012). Annual Report 2012, <http://www.triodos.com/downloads/about-triodos-bank/annual-reports/annual-report2012.pdf>, (15.07.2019).
- Triodos Bank.(2013). Annual Report 2013, <http://annual-report.triodos.com/en-us/2013/servicepages/welcome.html>, (16.07.2019).
- TSKB.(2011-2012). Sürdürülebilirlik Raporu, <http://www.tskb.com.tr/i/assets/document/pdf/tskb-surdurulebilirlik-raporu-2012.pdf>, (20.09.2019).
- TSKB.(2013-2014). Sürdürülebilirlik Raporu, http://www.tskb.com.tr/i/assets/document/pdf/tskb_surdurulebilirlik-raporu-2013-2014.pdf,(20.09.2019).
- TSKB.(2015). Sürdürülebilirlik Raporu, http://www.tskb.com.tr/i/assets/document/pdf/tskb_surdurulebilirlik_raporu_2015.pdf, (21.09.2019).
- TSKB.(2017). Sürdürülebilirlik Raporu, http://www.tskb.com.tr/i/assets/document/pdf/TSKB_entegre_2017_web_uyg63-new.pdf, (22.09.2019).
- TSKB.(2018). Faaliyet Raporu, http://www.tskb.com.tr/i/assets/document/pdf/TSKB_2018_Entegre_Faaliyet_Raporu.pdf, (22.09.2019).
- Türkiye Bankalar Birliği. (2014). Sürdürülebilir Bankacılık ve Bankacılık Uygulamalarında Çevresel ve Sosyal Risklerin Değerlendirilmesi Eğitimi, (10.09.2019)
- YapıKredi.(2012). Sürdürülebilirlik Raporu, https://assets.yapikredi.com.tr/WebSite/_assets/pdf/arsiv/surdurulebilirlik/CSR_Rapor_2012.pdf?v2, (12.10.2019).
- YapıKredi.(2013). Sürdürülebilirlik Raporu, https://assets.yapikredi.com.tr/WebSite/_assets/pdf/arsiv/surdurulebilirlik/CSR_Raporu_2013.pdf?v2, (13.10.2019).
- YapıKredi. (2014). Sürdürülebilirlik Raporu, https://assets.yapikredi.com.tr/WebSite/_assets/pdf/arsiv/surdurulebilirlik/CSR_Raporu_2014.pdf?v2,(13.10.2019).

- YapıKredi. (2015). Sürdürülebilirlik Raporu, [https://assets.yapikredi.com.tr/WebSite/_assets/pdf/arsiv/surdurulebilirlik/CSR_Raporu_2015.pdf?v2,\(14.10.2019\)](https://assets.yapikredi.com.tr/WebSite/_assets/pdf/arsiv/surdurulebilirlik/CSR_Raporu_2015.pdf?v2,(14.10.2019)).
- YapıKredi. (2016). Sürdürülebilirlik Raporu, [https://assets.yapikredi.com.tr/WebSite/_assets/pdf/arsiv/surdurulebilirlik/SurdurulebilirlikRaporu2016v2.pdf?v4,\(14.10.2019\)](https://assets.yapikredi.com.tr/WebSite/_assets/pdf/arsiv/surdurulebilirlik/SurdurulebilirlikRaporu2016v2.pdf?v4,(14.10.2019)).
- YapıKredi. (2017). Sürdürülebilirlik Raporu, [https://assets.yapikredi.com.tr/WebSite/_assets/pdf/arsiv/surdurulebilirlik/SurdurulebilirlikRaporu2017.pdf?v2,\(15.10.2019\)](https://assets.yapikredi.com.tr/WebSite/_assets/pdf/arsiv/surdurulebilirlik/SurdurulebilirlikRaporu2017.pdf?v2,(15.10.2019)).
- YapıKredi. (2018). Sürdürülebilirlik Raporu, [https://assets.yapikredi.com.tr/WebSite/_assets/pdf/arsiv/surdurulebilirlik/SurdurulebilirlikRaporu2018-Final.pdf?v7,\(15.10.2019\)](https://assets.yapikredi.com.tr/WebSite/_assets/pdf/arsiv/surdurulebilirlik/SurdurulebilirlikRaporu2018-Final.pdf?v7,(15.10.2019)).
- Yapıcı, M., (2003) Sürdürülebilir Kalkınma ve Eğitimi, AKÜ Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: V; Sayı: 1, ss. 225-230.
- Yavuz, A., (2010) Sürdürülebilirlik Kavramı ve İşletmeler Açısından Sürdürülebilir Üretim Stratejileri. Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C:7, S:14, ss.63-86.
- Yıldız, N., (2005). Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Uyum Sürecinde Çevre Politikalarının Karşılaştırmalı Analizi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, C:6, S:1, ss:164-173.
- Yüksek, M., (2010). Sürdürülebilir Kalkınma ve Türkiye'de Çevre Politikaları", Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.
- Kılıç, Z., (2014). Avrupa Birliğinde ve Türkiye'de Sürdürülebilir Kalkınma Ve Sürdürülebilir Bankacılık Uygulamaları, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya

Bölüm 25

ATATÜRK VE BOŞ ZAMAN

Mikail TEL¹, Refika KANATLP²

1 Doç. Dr. Fırat Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Elazığ.e-mail: mikaitel@gmail.com.

2 Milli Eğitim Bakanlığı, Beden Eğitimi Öğretmeni, Ankara.e-mail:refikasila@hotmail.com.

Giriş

Atatürk'ün yaşamı, sosyal hayatı, yaptıkları her zaman ilgi çekmiş ve oldukça fazla sayıda araştırmaya konu olmuştur. Bu çalışma da, Atatürk'ün boş zamanlarında yaptıkları, sözleri ve hatıralarda Onunla ilgili olarak anlatılan olaylar bir araya getirilerek bir sentez yapılmaya çalışılmıştır. Çünkü Atatürk'ü tanımak ve anlamak için onun her yönünün bilinmesi önemlidir.

Boş zaman aktiviteleri de günümüzde giderek önem kazanmaktadır. Bu önem, her geçen gün artmaktadır. Gelişen teknolojiye bağlı olarak çalışma saatlerinin kısalması, yaşam standartlarının iyileşmesi, eğitim seviyesi ve gelir seviyesindeki artış, artan şehirleşme, gibi nedenlerden dolayı boş zamana sahip olma süreleri artmıştır.

Boş zamanı değerlendirmede de çeşitli değişimler yaşanmıştır ve çeşitlenmiştir. Çalışma saatlerinin kısalmasına karşın artan boş zaman, değerlendirilmesi gereken bir zaman dilimi olarak görülmüştür. Boş zaman değerlendirme etkinlikleri kişide fiziksel gelişme ve iyileşme, psikolojik rahatlama ve stres atma, duygusal etkileşim ve iletişim aracı olarak kendini göstermiştir. Boş zaman günümüzde evrensel bir insan hakkı olarak görülmektedir (Karaküçük, 1999).

Boş zaman etkinlikleri kişilerde; fiziksel sağlık, ruh sağlığı, sosyalleşme, kişisel beceri ve yeteneği geliştirme, yaratıcı gücü geliştirme, çalışma başarısını ve verimini artırma, insanı mutlu etme, ekonomik hareketlilik, toplumsal dayanışma ve bütünleşmeyi sağlama, demokratik ve eşit bir toplum oluşturma gibi yetileri geliştirir (Karaküçük, 1999). Günümüzde boş zaman etkinliklerinin görünümü aynı olmakla beraber bu aktivitelere yeni etkinlikler eklenmektedir (Yaylı ve Ark, 2014).

Yaşadığı dönemde Atatürk bir lider olarak yaptığı inkılap ve devrimlerle, kurduğu genç cumhuriyetle kendini tüm dünyaya kabul ettirmiştir. Onun hayatı yeni nesile örnek olacak davranışlarla doludur. Bunlardan biride boş zaman etkinliği olarak yaptıklarıdır.

Atatürk'ün Yaptığı, Katıldığı Boş Zaman Etkinlikleri:

Okuma Etkinliği:

Atatürk'ün okuma yazma ve güzel söz söylemeye olan merak ve hitabet yeteneği onunun bilinen özellikleri arasındadır. Atatürk öğrencilik yıllarında çok çalışkan bir öğrenci olduğu bilinmektedir. Hatta ev ödevlerini günü gününe yaptığıda bilinmektedir (Özdil, 2018c). En sevdiği ders ise matematikti, geometri kitapları da yazmıştır (Özdil, 2018c). Hatıratlarına bakıldığında okumaya meraklı olduğu vefirsat buldukça

okuduğu bilinmektedir (İnan,1989). Atatürk, okumayı seven bir insandı (Uzun, 2009). Çok zengin bir kütüphaneye sahipti. Özel kütüphanesinde kitap sayısı 4.289'du (Güler, 2007). Gazetecilik merakı olan ve zaman zaman başyazar olarak da yazılar yazan Atatürk, gazeteciliği kendisi için bir meslek olarak da düşündüğü bilinmektedir.

Yeni neslin müreffeh bir seviyeye ulaşmasının okumaktan geçtiğini bildiğinden dolayı bu etkinliği yapmakla beraber genç nesile örnek teşkil etmesi bakımından da önemsemiştir.

Atatürk'ü yabancı dil bilgisi açısından da değerlendirecek olursak; Arapça ve Fransızca'yı iyi derecede, Almancayı çeviri yapabilecek, sonradan öğrendiği İngilizceyi de anlayabilecek düzeyde biliyordu (Uzun,2009). Buda onun okumaya ve bilgiye ne kadar aç olduğunu bir göstergesidir.

Müzik Aktivitesi:

Güzel mısralara, edebi tartışmalara ve özellikle de müziğe tutkundu (Gaulis, 2006). Atatürk için müzik olmazsa olmazlardandı. 'Hayat müstikidir' ve 'müsiki ile alakası olmayan mahlukat insan değildir' demiştir (Özdil, 2018a). Atatürk iyi bir müzik severdir. Dinlemeyi ve söylemeyi de severdi. Müzik eğitimi almamasına rağmen nota ve makam bilirdi. Türküler Atatürk için önemliydi. Türk halk müziğini ve Klasik Türk Sanat Müziğini ve kendi memleket türkülerini yani Rumeli türkülerini de beğenirdi. (Yurdakul, 2006&Kal, 2016& Özdil, 2018b).

Atatürk genç Türkiye Cumhuriyetinin ilk orkestrasını da kurduştur. Yetenekli gençleri yurt dışına müzik eğitimine göndermiştir. Ulvi Cemal Erkin bunlardan biriydi ve döndükten sonra Çankaya köşkünde konser vermiştir (Özdil, 2018b).

Ankara Konservatuarına öncülük eden Musiki Muallim Mektebini (1924) açtırmış, kız ve erkek öğrenciler bu okullara alınmıştır (İnan, 2009). Atatürk Türk müziğine ve bu türün icracılarına değer vermiştir ve önlerini açmıştır (Güloğlu, 2006).

Alaturkanın Ankara Radyosu'nda çalınması yasaklanmıştı. Oysa Gazi, kendisi, bu müzikten hoşlanır ve daha samimi toplantılarda alaturka çaldırarak çoğu kez kendi de birlikte okur,çocukluğunda bellediği Rumeli türkülerini rahatlıkla söylerdi. Bir yabancı gramofon şirketi, söylevlerini plağa alması içinkendisine bir makine hediye etmişti. Gazi, çoğu kez, plağa şarkı okur, sonrasını kendi de beğenerek dinler ve dostlarının da dinlemesini isterdi.

Milli mücadele hatırasından dolayı "Dağ başını duman almış" marşını çok severdi. Kazım Dirik'e göre bu marşı ilk kez Erzurum'a giderken

söylemişti. Yine Dirik'in belirttiğine göre daha sonra bu marşı Ankara Halkevi'nde, Gaziantep gezisinde söylemiş ve söyletmiştir (Arıburnu, 1995). Atatürk birçok sanatçıyı dinlemek için köşke davet etmiştir (Safiye Ayla, Müzeyyen Senar, Melek Tokgöz, Münir Nurettin Bey) gibi isimler söyleyebiliriz.

Ayrıca müzik kitaplarını da incelemiştir Atatürk öldükten sonra Çankaya kökünde yapılan sayımda 464 adet plak olduğu belirlenmiştir.

Halk oyunları:

Atatürk yöresel kültürümüzün bir parçası olan ve her yörede farklı figür ve kıyafetlerle oynanan bu oyunları izlemeyi çok sevmiştir. Atatürk, Beylerbeyi Sarayı'nda, ulusal giysileriyle oyunlar sergileyen Balkanlıları zevkle seyretmiştir. Türkiye'nin birçok bölgelerinden bu festivale, ulusal giysileriyle katılan gruplar gelmiştir. Bunların çeşitli hareket ve melodilerle yaptıkları danslar seyredildi. Atatürk, bunlardan özellikle Karadeniz kıyılarına özgü olan oyunları pek beğenmişti. Bundan esinlenerek, 19 Mayıs'ta Samsun'a çıkışını hatırladı. "Dağ başını duman almış" marşını Samsun'dan Ankara'ya kadar olan yolculuklarında, nasıl söylediklerini orada bulunanlara anlatmıştır (İnan, 2007).

Atatürk aynı zamanda ege yöresinde oynanan zeybek oyununu çok iyi oynardı. Bu oyunu oynadığına ilişkin fotoğraflarında bulunmaktadır. Bu oyun için 'milli dansımız derdi'. Ayrıca köy düğünlerini gördüğünde, sırtında ceketini fırlatıp atar, içten, doğal, coşkulu neşesiyle halaya katılırdı (Özdil, 2018b).

Dans:

Atatürk dans etmeyi çocukluk yıllarında öğrenmiştir. İyi bir şekilde dans ederdi. Selanik'te henüz öğrenciyken mahalle arkadaşları Asaf ve Fuat'la birlikte dans okuluna gitmiştir (Özdil, 2018b). Vals ve polka'yı da iyi oynardı. Ayrıca mazurka ve kadril oyunlarını da öğrenir ve dans ederdi (Özdil, 2018a).

Dağ Doğa Ve Gezme:

Atatürk gençlik yıllarında askeri lise de okumak için İstanbul'a geldiğinde Ali Fuat ile boş vakitlerinin çoğunu birlikte geçirmiş İstanbul'un her yerini gezmişlerdir. İstanbul'u her yönüyle keşfetmeye çalışmışlardır.

Ali Fuat la beraber adalar, Boğaziçi'ni ve Marmara kıyılarını gezmişlerdir. Büyükada da ki çamlıklarda kamp kurmuşlardır (Kinross, 1994).

Atatürk çevreciydi ve doğa aşığıydı. Hatta ilk ağacını altı yaşındayken dikmiştir. Atatürk Anadolu bozkırının ortasında orman adıyla çiftlik kurmuştur. Yine Atatürk Kızılcahamam'a gittiğinde açık havada çadırda uyumuştur. Ankara da salı günleri köylü pazarı kurulurdu. Bazen atına binerek pazara giderdi. Hem köylülerle sohbet eder hem de alışveriş yapardı (Özdil, 2018:388)

Bahçe- Bağ İşleri:

Atatürk'ün en sevdiği çiçek kırmızı karanfildi. Atatürk orman çiftliğinin içerisine gül fidanlığı kurdu muştur. Atatürk Dolmabahçe sarayında bahçe planlarını kendisi çizmiş, hangi ağacın nereye dikileceğini işaretlemiş ve bahçivana vermiştir. Dünyanın birçok ülkesinden ağaç fidanları getirtmiştir. Atatürk çevre ve doğa aşığı bir insandı. 1930 yılında Yalova da köşkün bahçesinde bir çınar ağacının kesilmesini önlemiş gerekirse köşkü kaydırın diye emir vermiştir (Kalıpcı, 2016). Türkiye'nin ilk ağaç müzesini kurmuştur. Çankaya köşkünün terasında oturup ağaçların hışırtısını dinlemeyi severdi (Özdil, 2018a).

Arkadaşlık İlişkileri:

Arkadaşlık ilişkileri boş zaman etkinlikleri içerisinde sıklıkla yapılan bir etkinliktir. Toplumumuzda bu etkinlikler yüzyıllardır devam etmektedir. İnsanlar özellikle sevdikleri bazı isimlerle beraber olmaktan zevk alırlar. Arkadaşlık ilişkileri mahalle arkadaşlığı, okul arkadaşlığı, komşuluk, spor- sanat, gibi birliktelikler sıralanabilir (Tel, 2007).

Atatürk'ü anlatan kitaplarda görüldüğü gibi yaşamaktan ve insanlarla bir arada bulunmaktan zevk alır, söyleşiden hoşlanırdı (Kinross,1994). Atatürk halktan kopmamıştı. Halk içine karışmayı, beraber gülüp oynamayı seven bir insandı (Yücebaş,1973). Yine yapılan arkadaşlık sohbetlerinde ihtilalden inkılabı, ziraatten sanayiye, ilimden sanata kadar bütün konular konuşulurdu (Özdil, 2018a).

Atatürk şakalaşmaktan hoşlanan biriydi. Dostlarına takılmayı sever (Ülkümen, 1955) insanları alaya almadanküçük düşürmeye çalışmadan şakalar yapardı (Önal, 2002). Sırası geldikçe, başından geçen hoşserüvenleri, biraz da çeşnilendirerek anlatmaktan hoşlanırdı (Ağakay, 2013). Bunun yanı sıra nüktedan bir yapıya sahipti (Özalp K., Özalp T. 1992).

Sinema:

Atatürk sinemanın bir küresel propaganda gücü olduğuna inanıyordu. Sinemanın insanların birbirlerini tanımalarına, sevmelerine imkân sağlayabileceği inancındaydı. Sinemaya layık olduğu ehemmiyeti vermeliyiz demıştır (Özdil, 2018:416).

Atatürk'ün sıklıkla sinemaya gittiği görülmüştür. Kendisine ayrıcalık tanınmasını asla istemezdi. Herkes gibi sıraya girip biletini alır ve sinemanın başlamasını beklerdi. Çankaya Köşkü ve Dolmabahçe Sarayında izleme imkânı varken topluma örnek olsun diye bizzat sinemaya giderdi. Hatta o dönemlerde bayan ve erkekler için ayrı günlerde izlenirken Atatürk eşini de alarak sinemaya gitmiş ve bu algıyı yıkmıştır. İlk sesli Türk filmi olarak kabul edilen 'İstanbul sokaklarında' ve 'bir millet uyanıyor' filminin senaryosuna katkılar yapmıştır (Özdil, 2018a).

Tiyatro aktiviteleri:

Tiyatronun insanı insanla anlatmanın gücüne hayrandı. Tiyatro bugünde toplumumuzda sıklıkla yapılmakla birlikte temsil ve taklit gücü, konuşma becerisi, ifade yeteneği gibi yetileri geliştirdiği bilinmektedir. Her Türk gencinin tiyatro faaliyetinde bulunması önemlidir.

Atatürk çok sık tiyatroya giderdi herkes gibi sıraya girip biletini alır ve tiyatronun başlamasını beklerdi. Atatürk gölge oyunu olan Hacivat ve Karagöz oyununu da seyrederdi ve bunu 'canlı sinema' olarak tasvir etmiştir. Kukla oyununun sergilendiği tiyatroları da izlemiştir. Ayrıca gölge oyunu ve kukla için 'Türk' ün canlı sineması' olduğunu belirtmiştir (Özdil, 2018a).

Sanat Aktiviteleri:

Atatürk'ün sanata ve sanatçılara ilgisi daima olmuştur. 1928 yılında ilk kadın ressamı mareşal üniformasıyla portresini yaptırmıştır. Resim sergilerini gezmiştir. Hat, tezhip, minyatür ve ebru gibi geleneksel sanatlarımızın devam etmesini arzu etmiştir ve desteklemiştir (Özdil, 2018a).

Müze Aktiviteleri:

Müzecilik, tarihi ve kültürel varlıkların tespit edilmesi ve korunması açısından önemlidir. TBMM kurduktan tam 16 gün sonra 'Asar-ı Atika' müdürlüğünü kurulması talimatını vermiştir (Özdil, 2018a). Genç Türkiye'nin ilk müzesini de Atatürk açmıştır. Topkapı Sarayı, Ayasofya, Efes Antik Kenti, Bergama, Mevlana, Çanakkale, Alacahöyük ve Truva gibi kazıları başlatmıştır (Özdil, 2018b). Bunlar ülkemizin zenginliğinin bir göstergesidir. Tam 15 yılda 30 müze açmıştır. Bugün müzeler iç ve dış turizm açısından önemli olmakla birlikte insanların boş zamanlarında ve tatillerinde sıklıkla gezdikleri mekânlardır.

Spor Aktiviteleri:

Atatürk'e göre spor milletlerarası boyutu açısından son derece önemli bir olgudur. Spor dünyada milyonlarca kişi tarafından izlenmekte ve yapılmaktadır. Özellikle olimpiyatlar, dünya şampiyonaları, uluslararası kupa müsabakaları, kitle iletişim araçlarının gelişmesiyle beraber, aynı anda tüm dünyada yüz milyonlarca kişi tarafından ilgiyle takip edilmektedir. Milletlerarası organizasyonlar, milletlerin fiziksel güç ve üstünlüklerini göstermeleri yanında, markalarının reklamı, siyasi yönetimlerin güç göstergeleri gibi işlevleri yerine getirdikleri platformlar olmaktadır. Türk insanı da bu arenada, kendini demokratik yapısı, cumhuriyetin kazanımlarıyla çağdaş ve modern yüzünü tüm dünyaya gösterebilme imkanını bulmaktadır. Atatürk spora bakış açısını şu sözlerle "Dünya'da spor hayatı, spor alemi çok mühimdir. Bu kadar mühim olan spor hayatı bizim için daha mühimdir. Çünkü ırk meselesidir. İrkin düzelmesi ve gelişmesi meselesidir." ifade ederek bizlere yol göstermektedir (Altınok, 1991). İfade edilen bu veciz sözle; sporun, toplumsal, siyasal ve bireysel- fiziksel faydalarına dikkat çekilerek sağlıklı bir neslin yetişmesine olan katkısına vurgu yapılmıştır.

Spor; kültürlerin birbirini tanımaları, dünya insanların yakınlaşmaları, ülke içerisinde milli birlik ve beraberlik gibi unsurların ön plana çıkmasına da sebep olmaktadır. Sosyal barışın sağlanması için özellikle genç nesillerin spor karşılaşmaları gibi sosyal ve kültürel etkinliklerle sık sık bir araya gelmesi ülke ve dünya barışı açısından da büyük önem arz etmektedir.

Atatürk'e göre Fiziksel olarak spor yapan bireylerde fiziksel bir sağlamlık ve çeviklik söz konusu olmaktadır. Fiziksel anlamda sağlıklı gençlik ancak spor yapan bireyler sonucu oluşur. Sağlıklı bireyler, sağlıklı toplumu oluşturmaktadır. Atatürk, sporu bireysel ve fiziksel açıdan ele almış, sporun bireye kazandırdığı nitelikler üzerinde de durmuştur. Bu konuda şöyle der: "Spor yalnız beden yeteneğinin bir üstünlüğü sayılmaz. Anlayış ve zeka, ahlak da bu işe yardım eder. Zeka ve kavrayışı geri olan kuvvetliler zeka ve kavrayışı yerinde olan daha az kuvvetlilerle başa çıkamazlar. Ben sporcunun zeki, çevik, aynı zamanda ahlaksını severim" (www.tekadamdevrimi.com).

Atatürk'ün bilfiil yaptığı üç spor vardır. Atatürk, her İstanbul'a geldiğinde sık sık denize girerek, yüzmek, sandalla açılarak bol bol kürek çekmek, askerlik hayatında başladığı ve ömrünün son yıllarına kadar fırsat buldukça ata binmek, spor branşları olarak bilinmektedir (Tel, 2007). Atatürk, İstanbul Florya'da bulunduğu zamanlarda her gün denize girmekte, kürek çekmekte, halkla haşır neşir olmaktadır (Akçiçek, 2005).

Yine, spor branşları arasında güreşi çok sevdiği “benim en çok sevdiğim spor, güreştir” diyerek ata sporuna verdiği önemi oraya koymuştur (Arıg, 1988& Özdil, 2018d). Türk gençlerinin havacılık sporu ile de ilgilenmelerini isteyerek “İstikbal göklerde” sözü ile bu spora gençlerin yönelmeleri hususunda dikkatleri çekmiştir.

Genel olarak Atatürk’ün spora bakışının sağlıklı ve zinde bir nesil yetiştirmek amacına matuf olmakla birlikte O’nun sporcu kişiliğinden kaynaklandığını da söyleyebiliriz (Tel, 2007).

Atatürk’ün Türk sporuna katkılarına bakıldığında beden eğitimi ve spor dersini mecburi hale getiren ilk devlet adamıdır. İzcilik sporunu okullara getirmiş, ilk spor teşkilatını kurmuş, olimpiyatlara ilk defa sporcularımızı göndermiş, cirit ve atıcılık sporunu başlatmış, bayanların atletizm sporu ile ilgilenmesini istemiş, gazi koşusunu başlatmış, halk evlerinin görevleri arasına spor aktivitelerini de eklemiştir. Ayrıca okçuluk sporunun geliştirilmesini istemiş ve başarılı sporculara ödüller vermiştir. Yurt dışından uzman eğitimciler getirerek ‘gazi beden terbiyesi’ okulunu açtırmıştır (Apaydın, 2007& Tanyeri, 2006 &) & Gören, 2004 & Tel, 2007).

1930 yılında çıkartılan 1580 sayılı “belediye kanunu” ile belediyeleri “çocuk bahçeleri, spor alanları, yerel ihtiyaçlara uygun stadyumlar yapmak ve işletmek” gibi halkın boş zamanlarını değerlendirmek için sorumluluklar getirmiştir.

19 Mayıs 1919 gününü “Gençlik Spor Bayramı” olarak gençlere ve “23 Nisan Çocuk Bayramını da yarının gençleri olan çocuklara armağan etmiş ve bu tarihler her yıl bayram havasında sportif etkinliklerle kutlanmaya başlanmıştır (Tuncel, 2007).

Atatürk, spor alanında yaptığı ilklerle Türk sporunda bir çığır açmış ve Metin Gören’ e göre askeri, devlet adamlığı ile siyasal ve sosyal devrimlerinin yanında bir “spor devrimcisi” olarak, adını altın harflerle tarihe yazdırmıştır (Gören, 2004).

Atatürk’ün, Türk insanının düzenli olarak spor yapmasını arzuladığını şu sözlerinden anlamaktayız “Esas olan bütün yaştaki Türkler için beden eğitimi sağlamaktır” (Tuzcuoğulları, 2001).

Atatürk’ ün Türk gençliğinin boş zamanlarını değerlendirmek için sportif aktivitelere katılması için gerekli olan tesis ve organizasyonun temin edilmesi konusunda gerekli olan yönlendirmeyi yapmıştır.

Kağıt Oyunları:

Atatürk fırsat buldukça poker, briç ve bezik oynardı. Atatürk, İngiliz ve Amerikan büyükelçileri ile poker oynamıştır (Kinross, 1994).

Ayrıca tavla oynamayı da severdi. Tavla oynamaya manastırdayken başlamıştı. Bilardo oyununu da oynardı. O dönemlerde bilardo zengin sporu idi, eğitilmiş ailelerin evlerinde bilardo masası bulunurdu. Çankaya köşkünde de bilardo masası vardı. Bazen akşam yemeği öncesi misafirleriyle oynardı (Özgül, 2018a).

Genel Değerlendirme Ve Sonuç

Dünya üzerinde mazlum milletlere örnek olabilecek bir bağımsızlık mücadelesi veren, yokluk ve yoksulluk içerisinde milli mücadeleyi başlatan ve her köşesi emperyalist ülkeler tarafından işgal edilmiş ve bir imparatorluğun küllerinden bağımsız bir Türkiye Cumhuriyeti Devletini kurmuştur. Bu sıkıntılar içerisinde bile Atatürk milleti meydana getiren fertlerin sağlığını ve bedeni zindeliğini iyileştirecek çalışmalar yapması O'nu bir dünya lideri yapmaya yetmektedir. Yeryüzünde devrim ve değişim yaşatan birçok liderde olmayan bu çok yönlülük ve ileri görüşlülük, Atatürk' te fazlasıyla görülmektedir. O, bir yandan, eğitim, sağlık, sanayi, tarım, ticaret, kültür-sanat ve sosyal yenilikler konusunda çalışmalar yaparken sosyal, kültürel ve spor alanında da birçok yeniliğin ve gelişmenin kapısını açarak önderlik etmiş ve bugünkü sağlıklı neslin yetişmesi yönünde ilk adımları atmıştır.

Atatürk, Türk gençliğinin boş zamanlarını değerlendirmek için birçok aktiviteye katılmalarını istemiştir. Başlattığı yenilikler, devrimler ve kuruluşlar bunun açık bir göstergesidir. Atatürk boş zaman etkinliklerinin önemini yaşadığı yıllarda görmüş ve gençliğin bu etkinliklere katılması için de gerekli olan tüm yönlendirmeleri yapmış ve bu yönde talimatlar vermiştir.

Bugün Atatürk'ün Türk gençliğinin yapmasını istediği ve kendisinin de bir fiil yaptığı ve katıldığı boş zaman etkinlikleri olarak adlandırabileceğimiz aktiviteler vardır. Bunlar; kitap ve gazete okuma, müzik, sinema ve tiyatro, halk oyunları, dans, sanatsal aktiviteler, spor aktiviteleri, arkadaşlık ilişkileri, gezi, dağ-doğa ve bahçe işleri olarak sıralayabiliriz.

Genç Türkiye Cumhuriyetinin kurucusu ve ilk Cumhurbaşkanı sıfatı ile ülkenin binlerce problemi varken boş zaman aktivitesi olarak ifade edilecek bu aktivitelere katılması onun ne kadar ileri görüşlü bir lider olduğunun bir göstergesidir.

KAYNAKLAR:

- Ağakay M. A. (2013)Atatürk'ten 20 Anı, Türk Dil Kurumu Yayınları, 4. Baskı, Ankara.
- Arıburnu K. (1995).Atatürk ve Çevresindekiler, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- Arığ V.N.(1988).“Atatürk ve Güreş”, Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü, Y.No: 56, Milli Eğitim Basımevi, Ankara.
- Apaydın A.“Atatürk, Gençlik ve Spor”, Futbol Akademik,www.saglik.org. 20.05.2007 ind.
- Altınok K. (1991) “Atatürkçü Düşünce Sisteminde Gençlik ve Spor”, Ankara.
- Akçiçek E. (2005), Atatürk'ün Su Ve Deniz Sevgisi, Ege Üniversitesi, Su Ürünleri Dergisi, C.22, Sayı:1-15.
- Gaulıs B. (2006), Çankaya Akşamları, Çev: A. Gökçe Bozkurt, İstanbul.
- Gören M. (2004). “Bir Spor Devrimcisi: Atatürk”, Bütün Dünya, BaşkentÜnv. Kültür Yayını, Sayı:11, Ankara.
- Güler A. (2007). Sarı Paşa İnsan Atatürk, Berikan yayınevi, Ankara.
- Güloğlu V.(2016) Atatürk Dönemi Türk Müziği Politikalarının Yansımaları: Kadın Ses Sanatçıları. Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. Atatürk'ün Doğumunun 125. Yılı ve Cumhuriyetimizin 83. Yılı Özel Sayısı.
- İnan A. (1989). “*Atatürk'ün (1915–1916–1918) Hatıra Defterinden: Okuduğu kitaplar*”, IX. Türk Tarih Kongresi 21–25 Eylül 1981, C.III, Ankara.
- İnan Afet. (2007) Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- İnan A. (2009). Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler Arı İnan (Yayına Hazırlayan) Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. İstanbul.
- Kal N. (2016). Atatürk'ten Duymadığımız Anılar, Ankara.
- Kalıpçı İ.G. (2016).Esprileri İle İçimizden Biri, Atatürk, Epsilon Yayınevi, İstanbul.
- Karaküçük S. (1999). Rekreasyon Boş Zamanları Değerlendirme, Bağırğan Yayınevi, Ankara.
- Kinross L.(1994) Atatürk Bir Milletın Yeniden Doğuşu, Altın Kitaplar.
- Önal S. (2002). Hüsrev Gerede'nin Anıları, Haz: Sami Önal, 3. Baskı, İstanbul, 2002.
- Özalp K. Özalp T. (1992). Atatürk'ten Anılar, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara.

- Özgül Y. (2018a). Mustafa Kemal, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul.
- Özgül Y. (2018b). 'Mustafa Kemal Atatürk Ve Sanat', Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul
- Özgül Y. (2018c). Mustafa Kemal Atatürk Ve Okul, Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul
- Özgül Y. (2018d). Mustafa Kemal Atatürk Ve Spor, Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul
- Tuncel F. "Atatürk, Gençlik ve Spor", www.sabem.saglik.gov.tr., 15.05.2007 ind.
- Tuzcuoğulları C. vd.(2001). "Atatürk ve Spor", Ta-kav Matbaacılık Yay. A.Ş. Ankara.
- Tel M. (2007). Atatürk'ün Beden Eğitimi ve Spora Bakışı, Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları Dergisi. Elazığ.
- Tanyeri Y. (2006). "Atatürk'ün Spor Politikası", www.turkiyegazetesi.com.tr. 20.05.2007 ind.
- Uzun H.(2009). "Çeşitli Yönleriyle Atatürk", GEFAD, (Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi), Prof. Dr. Reşat Genç Özel Sayı II, C. 29, 1226–1249.
- Ülkümen H.(1955). Hümanist Atatürk, b.t.y. Yakınlarından Hatıralar, İstanbul. www.tekadamdevrimi.com. "Atatürk ve Spor", 15.05.2007 ind.
- www.ataturk.net. "Atatürk'ün Spor Politikası", 15.05.2007 ind.
- Yaylı Ve Ark.(2014). Rekreasyona Giriş, Detay Yayıncılık, Ankara.
- Yurdakul Y. (2006). Atatürk'ten Hiç Yayınlanmamış Anılar, 4. Baskı, İstanbul.
- Yücebaş H. (1973). Atatürk'ün Nükteleri-Fıkraları-Hatıraları, Kültür Kitabevi, 2.Baskı, İstanbul.

Bölüm 26

TANZİMAT DÖNEMİNDE OSMANLI HAPİSHANELERİ

Sezin DİRİHAN¹, V. Gül CEPHANECİGİL²

¹ Öğretim Görevlisi, Şişli Meslek Yüksekokulu, sezin.dirihan@sisli.edu.tr

² Doç. Dr., İstanbul Teknik Üniversitesi, gul.cephanecigil@itu.edu.tr

Giriş

Kısa süreli bir cezalandırma mekanı veya suçlunun hakkındaki hüküm verilene kadar tutulduğu yeri temsil eden ‘hapisane’; Tanzimat Fermanı’nın ilanından sonraki dönemde bir ceza kurumu olarak Osmanlı hukuk sistemine girmiştir. Bu döneme kadar kale, zindan gibi yapılar bu tutulma işlevini karşılayabiliyorken Tanzimat sonrası dönemde değişen ceza sisteminde, hapisane işlevini karşılayacak yeni yapılara ihtiyaç duyulmuştur. Osmanlı Devleti’nde bu süreçte yeni hapisanelerin inşa edildiği, düzenli olarak çıkarılan hapisane nizamnameleri ile mevcutların düzenlenmesine yönelik çalışmaların yapıldığı görülmektedir.

Ceza yöntemleri olarak; ölüm, sürgün, diyet, sakat bırakma, işkence gibi uygulamaların, hürriyeti bağlayıcı ceza olarak hapis cezasına dönüşümü Avrupa’da 16. yüzyıla tarihlenirken, Osmanlı Devleti’nde ancak 19. yüzyıl sonrasında görülür. 19. yüzyıl ile birlikte, ekonomik dengelerin değişmesi, nüfus hareketleri ve buna bağlı doğan gereklilikler ile Avrupa devletlerinin eleştirilerine karşı devletin gücünü arttırmak üzere yeni kanuni düzenlemelere ihtiyaç duyulmuştur. Yoğun bir kanunlaştırma faaliyetinin görüldüğü dönem olarak Tanzimat, hapisanelerin de gündemden hiç düşmediği bir dönemdir. Çalışma, hapisaneleri Osmanlı ceza sistemindeki yeri, devletin ve toplumun bu yeni cezalandırma sistemine bakışı ve yeni bir yapı tipi olarak değerlendirmeyi hedeflemektedir.

Modern Cezalandırma Sisteminin Gelişimi

Cezanın tarihine baktığımızda, Aydınlanma Çağı ile birlikte insana değer verme ve insanlık onuruna saygı duyulması gibi fikirler doğrultusunda cezalandırma sisteminde de bir kırılma yaşanmış; işkence ve idam cezalarının yerini hürriyeti bağlayıcı cezalar almaya başlamıştır. Tarih öncesi toplumlarda suçun topluma karşı işlendiği düşünüldüğünden cezalandırma anlayışı, kefaret veya suç işleyeni zararsız hale getirme amaçlıdır. Bu zararsız hale getirme, para cezası ve sürgün gibi maddi cezalar olabildiği gibi doğrudan bedenini hedeflediği; kırbaçlama, sakatlama, uzuv kesme gibi yöntemler de uygulanmaktadır. Uygulanan bedeni cezaların halkın gözü önünde gerçekleştirilmesi ise; cezanın bir başka hedefi olan suçluyu utandırma ve küçük düşürmeyi sağlarken, aynı zamanda halkı korkutarak gelecekte işlenebilecek suç engelleme amacını taşımaktadır (Demirbaş, 2015).

Mittermaier (2015), hürriyeti bağlayıcı cezaların gelişimini üç dönemde değerlendirmektedir: 1600'lere kadar, insanlığın dikkate alınmadığı ve intikam düşüncesinin hakim olduğu ilk dönem; 1600'lerden başlayarak, suçlunun sadece bedel ödemesini değil aynı zamanda

ıslahı ve yeniden topluma kazandırılmasını hedefleyen ve Hollanda hapisanelerinin tüm dünyaya yayıldığı dönem; 1900'lere kadar süren, insanlık onurunun tanınması fikrinin oluştuğu dönem. (Demirbaş, 2015).

16. yüzyılın sonlarına kadar cezalandırmada temel amaç, suçluyu yok etmek pahasına da olsa suçun bedelinin ödenmesi ve mağdurun zararının karşılanmasıydı (Demirbaş, 2015). Ancak ticaret ve üretim faaliyetlerindeki artışa bağlı olarak artan hammadde ve iş gücü ihtiyacı, ceza olarak çalışma fikrini gündeme getirmiş; suç işlemiş kişilerin devlete verdiği zarar karşılığında maden ocaklarında veya kürek köleleri olarak çalıştırılması gündeme gelmiştir. Bu fikrin ürünü olan çalışma evleri bu dönemde İngiltere'deki Bridewell İslahevi (1552) ile başlamış ve Hollanda başta olmak üzere Avrupa'ya yayılmıştır (Koç, 2015, Demirbaş, 2015).

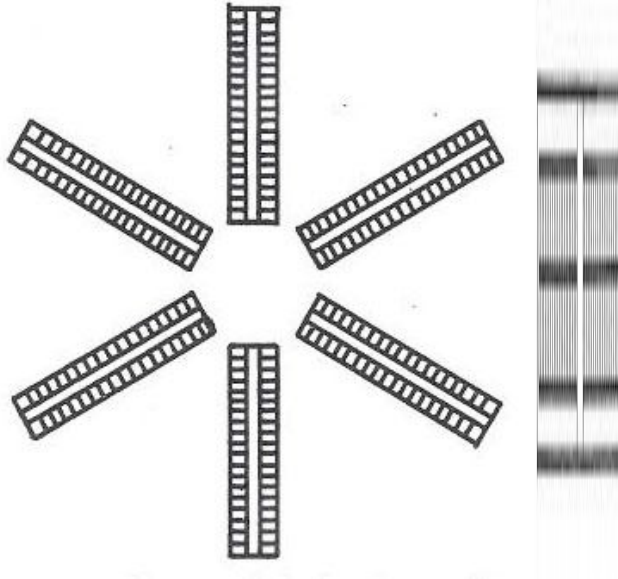
16. yüzyılın sonlarında hürriyeti bağlayıcı ceza anlayışının ıslahevinden hapisaneye evrildiği görülür. Temelinde cezalandırmanın değil, suçlunun ıslahı ve yeniden sosyalleştirilmesinin yer aldığı bu yeni anlayış, hürriyeti bağlayıcı kurumların ilk örnekleri olarak kabul edilen Amsterdam tipi cezaevlerinin doğuşuna neden olmuştur. Amsterdam cezaevleri olarak bilinen, 1595 yılında erkekler için yontu ve 1597 yılında kadınlar için dokuma işi yapmak üzere düzenlenmiş yapılar, hırsızlıkla suçlanan bir gencin, Amsterdam Ceza Mahkemesi tarafından ölüm cezası yerine eğitilip iyileştirilmesi yönündeki kararı ile ilk örnek olarak karşımıza çıkmaktadır (Ağcakale, 2010).

17. yüzyılda John Howard, Cesare Beccaria ve Jeremy Bentham gibi hukuk alanında çalışmalar yapmış isimlerin fikirleri ve çalışmaları sayesinde, cezalandırma anlayışı bedensel cezalardan hapis cezalarına doğru dönüşerek bugünkü anlamıyla modern hapisanelerin oluşum sürecini etkilemiştir (Roth, 2017). Bedfordlu bir yargıç olan John Howard, hapisanelerin durumunu araştırmak üzere birçok farklı şehirde yer alan hapisaneleri gözlemlemiş ve çalışmaları sayesinde İngiltere'de ilk kez hapisaneler kanunu kabul edilmiştir (Yıldız, 2012). Fikirleriyle 18. yüzyılın öne çıkan isimlerinden İtalyan düşünür Cesaria Beccaria ve İngiliz hukuk adamı Jeremy Bentham ise; insanın en değerli varlığının özgürlüğü olduğu konusuna vurgu yaparak, insan onurunu yok sayan sisteme karşı durmuşlardır.

Tarih öncesi çağlardan beri kullanılan hapis, günümüzdeki gibi belirli bir kurala bağlanmış ve süresi belirlenmiş bir cezanın infaz mekanını değil, cezalandırma süreci boyunca zanlının hükmü verilene kadar veya hükmü verilen suçlunun infazına kadar geçici bir süreyle kapalı kaldığı mekanları ifade etmektedir (Adak, 2006). Tarih boyunca bu tutma amacı için kuyular, mahzenler ve sarnıçlar gibi geçici yerlerin kullanıldığı

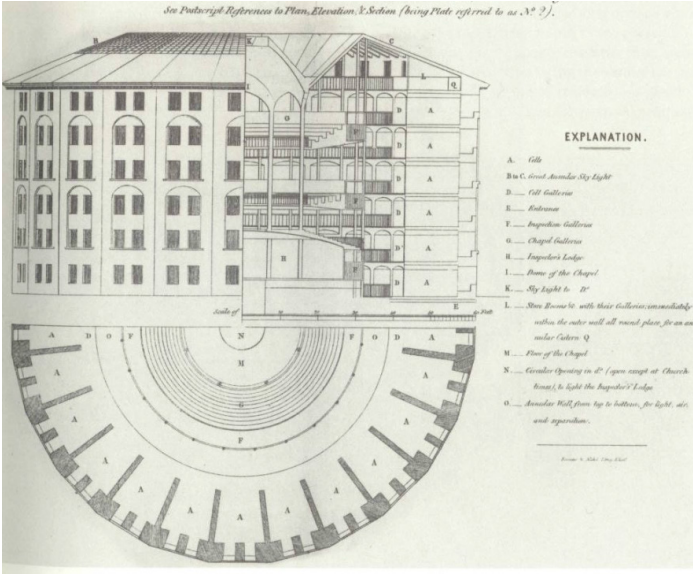
bilinmekle beraber saray, kale, hisar, kule veya tersane gibi korunaklı yerler öncelikli olarak tercih edilmiştir (Ağcakale, 2010). Londra Kulesi, Bastille, Kremlin, Alcatraz gibi savunma yapısı olarak inşa edilmiş yapıların ortak bir noktası da tarihin farklı dönemlerinde hapsetme mekanları olarak kullanılmış olmalarıdır (Roth, 2017).

Avrupa’da hürriyeti bağlayıcı ceza anlayışı suçluyu ıslah etme ve yeniden kazanma yönünde değişince, kapatılma mekanları da bu kale yapılarından farklı yapıda başlanır ve 17. yüzyıla gelindiğinde çeşitli çözüm önerileri sunan birçok plan şemasının denendiği görülür. Amerika’da ise, 18. yüzyılın sonlarında *Pensilvanya* ve *Auburn* olmak üzere iki temel sistemin hapisane çalışmalarına yön verdiği görülmektedir (Şekil 1 ve 2). Her iki sistem de mahkumun cezalandırıldığı süreyi tek kişilik bir hücrede tek başına geçirmesini savunmaktadır. Katı bir tecrit sistemini öneren Pensilvanya sisteminde dini bir yönelime teşvik de görülürken, sistemin hem ruhsal hem de fiziksel anlamda işkenceye dönüştüğü ve akıl hastalıkları veya ölümlerle sonuçlandığı görülmüştür. Auburn sistemi bu sistemin revize edilmesiyle ortaya çıkmıştır. Tecritin kısmen yumuşatıldığı, mahkumların yemek ve çalışma faaliyetleri sırasında bir arada olmasına izin veren bu sistemde ise sessizlik kuralı hakimdir. Her iki sistemin de başta Amerika ve Avrupa olmak üzere birçok hapisane için model teşkil ettiği görülmüştür (Ağcakale, 2010).

Şekil 1. Pensilvanya Şeması (Ağcakale, 2010). Şekil 2. Auburn Şeması (Ağcakale, 2010).

Ardılı pek çok yapıya örnek teşkil eden bir başka model de Jeremy Bentham tarafından tasarlanan Panopticon'dur (Ağcakale, 2010). Bu modelde yapının dairesel olarak inşa edilmesi ve dairenin etrafındaki hücrelere yerleştirilmiş mahkumların dairenin ortasına konumlandırılmış merkezden izlenmesi öngörülür (Şekil 3). Daimi bir gözetlemeyi hedefleyen sistemde, mahkumun sürekli gözlendiği düşüncesiyle doğruya yönelmesi ve bu sayede bir otokontrol mekanizması geliştirmesi hedeflenir (Bentham, Pease-Watkin, Werret, Çoban, & Özarslan, 2016). İşkenceden kapatılmaya geçen süreçteki hapisanelerin tarihsel sürecini inceleyen Fransız filozof Michel Foucault, Panopticon'u 'görmek-görülme çiftini ayırmaya yarayan bir makine' olarak değerlendirir; çevrenin halkadan bütünüyle görüldüğü ama asla göremediği; merkezin ise görülmeden her şeyi görebildiği bir sistem olarak değerlendirir (Foucault, 2015).

Şekil 3. Bentham'ın Panoptikon önerisi (Ağcakale, 2010).

Osmanlı Devleti'nde Cezalandırma Sistemi ve Hapishane Reformu

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan beri esas aldığı İslam hukukunda dini emirlere dayanan bazı değişmez kurallar şer'i hukuk alanını oluşturur. Şer'i hukukun detaylı olarak düzenleme yapmadığı alanlarda, padişahların kanunnameler aracılığıyla oluşturduğu kurallar ise örfi hukuk olarak adlandırılmaktadır. Şer'i hukukta suçlar; had, kısas ve ta'zir olmak üzere üç kısma ayrılır. Had suçları, toplum düzenini bozan; hırsızlık, zina, yol kesmek gibi eylemlerdir. Bu suçların Allah'a karşı işlendiği düşünüldüğünden affedilmesi mümkün olmayıp; karşılığı sopa,

sürgün veya ölüm gibi cezalardır. Kıyas ise cinayet ve yaralama suçlarında esas olup öldürenin öldürülmesi, başkasının uzvunu kesenin uzvunun kesilmesini öngören ancak mağdurun kıyas hakkından vazgeçerek altın, gümüş veya deve gibi bedellerle tazminat istemesine de müsaade edilen bir suç türüdür. Üçüncü kısımdaki ta'zir suçlarını ise kalpazanlık, ırza geçme, yankesicilik gibi suçlar oluşturmuş ve cezası hükümdarın veya onun adına uygulayanın yetkisine bırakılmıştır (Akgündüz, 2010, Çiçen, 2010).

İslam hukukunda bedeni cezalar esas olduğundan Osmanlı Devleti'nde de hürriyeti bağlayıcı nitelikte süreli hapis cezasından bahsedilemez; ancak ta'zir suçlarında hapsedme cezasının verilebildiği görülmektedir. Bu hapsedme eyleminin uygulandığı genel olarak mahbes adını alan mekanlar herhangi bir yer olabilir. Osmanlı'da mahbesler, idam edilmeyi bekleyen veya borcunu ödemesi beklenen mahkumlar ile suçlu olduğu düşünülen kişilerin cezası belirlenene kadar tutulduğu yerlerdir (Artuk ve Alşahin, 2011). Yıldız'ın da belirttiği gibi (2012), burada hapsedme bir ceza değil, cezanın ertelendiği durumlarda başvuru bir tutma halidir (Yıldız, 2012). Tanzimat Dönemi'ne kadar Osmanlı Devleti'nde merkezi bir yere sahip olmayan hapis cezası için; genellikle tersane, kale ve zindanlar kullanılmıştır. Yedikule, Baba Cafer ve Tersane Zindanı İstanbul'da yaygın olarak kullanılan zindanlardır (Yıldız, 2012).

18. yüzyılda tüm Avrupa'yı etki altına alan Aydınlanma Çağı fikirleri, Tanzimat döneminde Osmanlı devlet adamlarını da etkilemiş; can ve mal güvenliği, kişilik onurunun korunması ve kanun önünde eşitlik gibi fikirler suç ve ceza tanımlamalarının yeniden değerlendirilmesini sağlamıştır. Bedeni cezaların kaldırılarak, suçluya müdahale yöntemlerinin değişmesi, yargılamaların halka açık yapılması ve ceza mekanizmalarının devlet tarafından kontrol edilmesi temelli vaatler, hukuk alanında düzenlemeleri de gerekli kılmıştır. Bu çerçevede dönüşümün 1840, 1850 ve 1858 tarihli ceza kanunlarıyla başlamış olduğu söylenebilir (Yıldız, 2012).

1840 tarihli ceza kanunnamesinde; Tanzimat Fermanı'nda ilan edilen, herkesin kanun önünde eşit olacağı ve keyfi uygulamaların kaldırılacağı konusu tekrarlanmış ve suçlar tanımlanmıştır. Cezalarda ise bedene yönelik cezalar azaltılarak; kürek başlığı altında ağır işlerde çalıştırma, sürgün ve kısa süreli hapis cezalarına doğru bir değişiklik yapılmıştır. Bu ilk ceza kanunnamesinde hapis cezası sistemli bir şekilde yer almamasına rağmen, 1850 tarihli Kanun-ı Cedid'e kadar, hapishaneler hakkında birçok düzenlemenin yapıldığı görülmektedir. Emniyet ve asayiş sağlamaya yönelik kanunların uygulanmasını denetlemek üzere 1844 yılında Zaptiye Teşkilatı ve 1845 yılında Polis Meclisi'nin kurulması, polis ve hapishane eksenli bir iç güvenlik politikasının benimsenmesi olarak değerlendirilebilir (Yıldız, 2012). 1850 tarihli Ceza Kanunu, bir önceki kanunnamenin biraz

daha genişletilmiş olmasıyla beraber, daha önce düzenlenmemiş bazı suç ve cezaları düzenlemiştir. Hapis cezasına alt ve üst sınır belirlenerek bir ceza hukuku yaptırımı oluşturulur (Akgündüz, 2016). 1858 yılında kabul edilen Ceza Kanunname-i Hümayunu'nda ise hapis cezasının uygulanma biçimlerine ilişkin hükümlere de yer verilmiştir (Eren, 2012).

Havalandırma ve ışık imkanının az olduğu, dar ve sağlıksız mekanlar olan mahbeslerin yabancı diplomatların eleştirilerine maruz kalması da harekete geçirici bir unsur olarak düşünülebilir. Bu konuda en ısrarlı kişilerden biri İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi Stratford Canning'dir. 1850 yılında payitahttan görevlendirilmiş bir teftiş kurulu Osmanlı mahbesleri ile ilgili tespitleri yapmak üzere Anadolu ve Rumeli'ye gönderildiğinde, Canning de İngiliz konsoloslarından buldukları bölgelerdeki mahbeslerle ilgili gözlemlerini içeren belgeler göndermelerini talep etmiştir. Tüm bu tespitler doğrultusunda 1851 yılında yayınladığı *Improvement of Prisons in Turkey* (Türkiye'deki Hapishanelerin İyileştirilmesi) adlı raporunda mahbeslerin durumunu ve acilen bir düzenlemenin yapılması gerekliliğini bildirmiştir. Canning'in raporuna göre; mahbeslerde aydınlatma, ısıtma, havalandırma ve temizlik gibi fiziki konular dışında, mahbusların güvenlik ve haklarının korunması, suçlarına göre tasnif edilmeleri ve farklı inançlara sahip olanların ibadetinin sağlanması gibi konuların çözülmesi gerekmektedir (Yıldız, 2012).

Tanzimat Fermanı ile; hukuk alanında önemli adımlar atılmış olmasına rağmen mevcut hapishanelerin iyileştirilmesi ve yenilerinin inşa edilmesi konusunun öncelikli görülmediği düşünülebilir. Tanzimat Fermanı'nda bahsedilen kanun önünde eşitlik ilkesinin gerektirdiği doğrultuda, her yerde aynı şekilde cezalandırılmanın esas olacağı bir yöntem olarak hapishaneler -Canning'in de Osmanlı gündemine taşınmasıyla-, Islahat Fermanı'nda ele alınmıştır. Fermana tutukluların mümkün olan en kısa sürede yargılamalarının yapılması, hapishanelerin şartlarının iyileştirilmesi ve işkence, eziyet gibi kural dışı uygulamaların yasaklanması açıkça belirtilmiştir. Fermanı takip eden yıl içinde de hapishaneler konusunda uzman Binbaşı Gordon İngiltere'den görevli olarak getirilmiştir. Gordon, görevli olduğu süre boyunca Osmanlı mahbeslerini incelemekle kalmamış, aynı zamanda Avrupa'da uygulanan ceza infaz esaslarını da Osmanlı'ya tanıtmıştır. Gordon'un raporunda ilk kez tüm kapatılma mekanları hapishane başlığı adı altında toplanmış, hükümlüler için suç tasnifi yapmanın gerekliliği gündeme gelmiştir. Hapishanelerin Osmanlı toprakları genelinde ıslahı mümkün olmadığından öncelik İstanbul'a verilmiştir (Yıldız, 2012).

Gordon'un 1858 yılındaki raporu neticesinde İstanbul'da bir tevkifhane ve hapishane inşa edilmesi kararı alınsa da bu tek tip

projenin hayata geçmesi 1870 yılını bulacaktır. Osmanlı Devleti'nin ilk 'Hapishane-i Umumi'si 1871 yılında Sultanahmet Meydanı'nda açılacak; bünyesinde hamam, hastane, cami ve kilise gibi yapılar bulundurulmuş bu yeni hapishanede mahkumların çalışmaları için atölyeler de yer alacaktır (Yıldız, 2012). Hem Avrupa'nın baskısı hem de ülkenin içinde bulunduğu olumsuz siyasi koşullar sebebiyle, hapishaneler konusu Osmanlı Devleti'nin gündemini uzun bir dönem meşgul etmiştir. İstanbul'un en eski yerleşim bölgelerinden olan bu meydanın Batılılaşma sürecinde Avrupa'daki örnekler niteliğinde 'modern' bir hapishanenin kurulması için tercih edilmesi ise konuya verilen önemin yanı sıra yapılan reformları görünür kılmaya çabasına işaret etmesi açısından ilginçtir.

Bunu 1880 yılında, hapishaneler konusunda atılmış en kapsamlı adım olarak nitelendirilebilecek Tevkifhane ve Hapishaneler Nizamnamesi izleyecektir. Bu nizamname ile birlikte hapishanelerde olması gereken fiziki ve idari yapı belirlenmiş ve yeni hapishanelerin yapım faaliyetleri başlatılmıştır (Kurtulgan, 2016). 1880 Tevkifhane ve Hapishaneler Nizamnamesi ile her kaza, liva ve vilayet merkezlerinde birer tevkifhane ve hapishane olması gerektiği belirtilmiştir. Ancak hapishaneler ile ilgili çalışmaları yürütmek ve inşa faaliyetleri ile ilgilenmek üzere Hapishaneler İdare-i Umumiye Müdüriyeti'nin kuruluşu ise 1911 yılında gerçekleştirilmiştir. Hemen sonrasındaki yıl bir araştırma komisyonu kurularak Osmanlı topraklarındaki tüm hapishanelerin kapsamlı incelenmesi planlanmış; bir genelge yayımlanarak Osmanlı hapishanelerindeki koşulları sağlık ve hijyen şartlarına göre yeniden düzenlemeyi öneren ilk kapsamlı hapishaneler reformunu için harekete geçilmiştir ((Tekin ve Özkes, 2015, Schull, 2005).

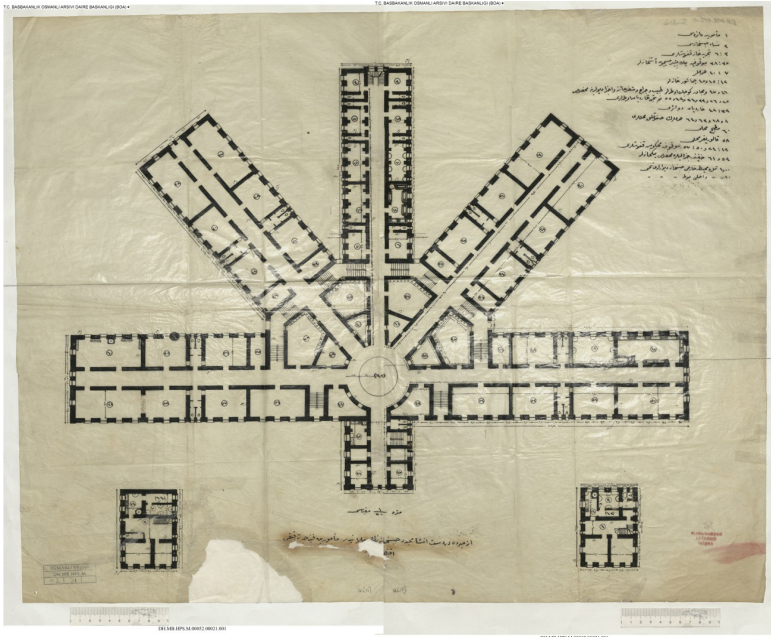
19. yüzyılda ceza alanındaki reform çalışmaları ve hapishaneler tüm dünyanın gündeminde yer alan bir konudur. Londra, Roma, Petersburg gibi farklı şehirlerde belirli aralıklarla uluslararası ceza kongrelerinin düzenlendiği görülür. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin hapishanelerin ıslahatı ve yeni hapishane projeleri için yabancı uzmanlarla çalıştığı gibi, bu uluslararası hapishane kongrelerine de katıldığı görülmektedir.

1913-1914 yılları itibariyle Hapishaneler Müdürlüğü tarafından çalışmalar başlatılarak hapishane ve tutukevi inşaatlarına hız verilmişse de bütçe yetersizliğinden ilerleme kaydedilemediği görülmektedir (Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri). Bu süre içerisinde kurulmuş Avrupa'daki gelişmiş örnekleri ve nizamnameleri incelemiş ve Dr. Paul Pollitz isimli Alman bir uzmanın da kurula katılması kararı alınmıştır. Dr. Pollitz'in yaptığı çalışmalar ve sunduğu raporlar Osmanlı'nın hapishanelerinin modernleşmesi sürecinde atılmış önemli adımları oluşturmaktadır.

sağlamak üzere yabancı ve yerel mimar, mühendis, usta ve kalfalardan oluşan bir grup oluşturulmuştur (Adak, 2006).

Osmanlı hapishanelerinin Batı'dakinden farklı olarak, genellikle koğuş tipinde inşa edildiği gözlenir. Yıldız'a göre hücre tipi yapının maliyetinin koğuş tipinden daha fazla olması bunun sebeplerinden biri olabilir (Yıldız, 2012). Büyüklük ve arazilerine göre farklılıklar olmakla birlikte koğuş bölümlerinin genelde bir avlu etrafında konumlanarak yapıların çekirdeğinde yer aldığı görülmektedir. Ancak 1873 yılında inşa edilen İzmir Hapishanesi ışınsal plan tipinin de denenmiş olduğunu göstermektedir. (Şekil 5 ve 6). Ayrıca geç Osmanlı döneminin önemli isimlerinden Mimar Kemaleddin'in de ışınsal plan tipini denediği bilinmektedir. 1895-1900 yılları arasında Devlet Mimarı ünvanıyla eğitim ve araştırma amacıyla Berlin'e gönderildiği bilinen Kemalettin Bey'in burada kaldığı dönemde bir hapishane projesi tasarladığı anlaşılmaktadır. 1899 tarihli ışınsal planlı bu projenin uygulanmadığı, ancak Kemaleddin Bey'in Hendese-i Mülkiye'de hocalık yaptığı sonraki dönemlerde öğrencileri tarafından önerilen hapishane projesinde de aynı tip plan şemasının kullanılmış olduğu bilinmektedir³ (Şekil 7 ve 8). Üç uzun ve üç kısa koldan oluşan merkezi planlı yıldız formunun görüldüğü tasarımda Osmanlı'da alışılmışın dışında bir sistem olan hücre tipi ve mahkumların hücre dışında bir arada vakit geçirebileceği büyük alanların da düşünülmüş olması, Osmanlı'nın hedeflediği modern ceza anlayışı ile örtüşerek Batı'daki mahkumun ıslah edilmesi fikrini desteklemektedir (Yavuz, 1981).

3 Yıldırım Yavuz'un belgelerden aktardığına göre Mimar Kemalettin'in Berlin'de çizmiş olduğu hapishane projesine benzer bir proje Hendese-i Mülkiye'de hocalık yaptığı dönemde öğrencisi 'Çatalcalı Fehmi' tarafından tasarlanmıştır. Her iki tasarımda da üç uzun üç kısa olmak üzere altı kollu merkezi planlı bir yıldız biçimi algılanmaktadır.

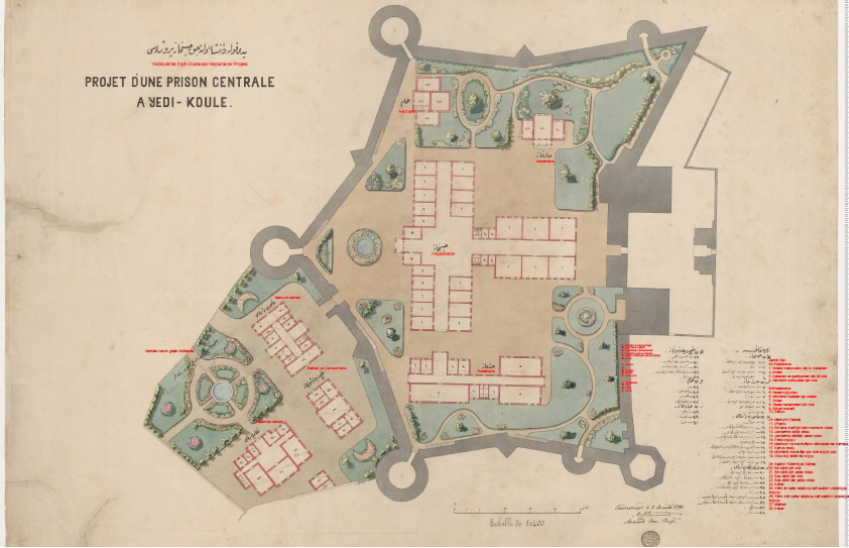

Şekil 5. İzmir Hapishanesi Planı (BOA.MB.HPS.M.00052.00021.001/002).

Şekil 6. İzmir Hapishanesi Genel Görünümü (Adak, 2006).

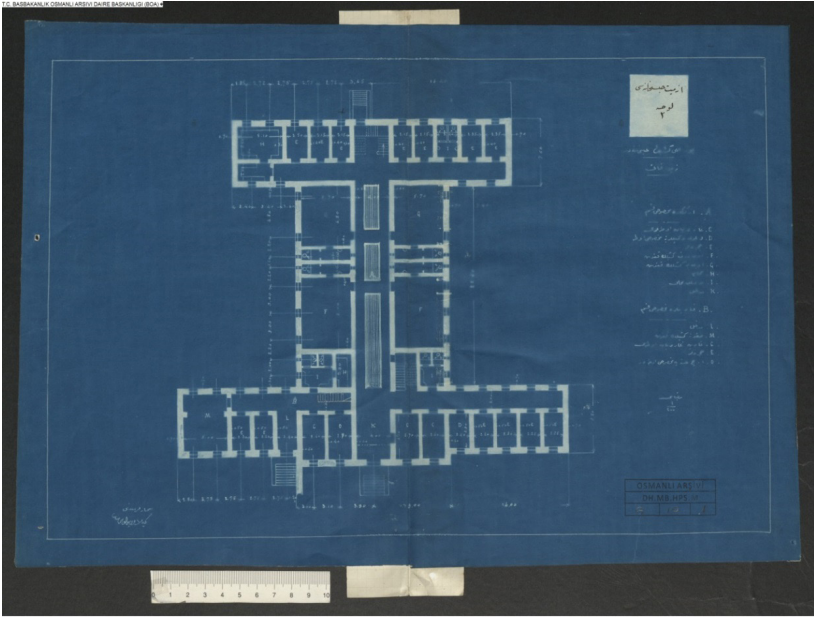
Kemaleddin Bey'in asistanlığını yaptığı hocası Prusyalı mimar August Jasmund'un da hapishane konusunda çalışmaları olduğu bilinmektedir. Jasmund'un 1893 yılında Yedikule'de tasarladığı hapishanenin projesine bakıldığında, bütçe yetersizliğinden inşa edilememiş olsa da camisinden hastanesine, çamaşırhanesinden mahkumların çalışabileceği ve gezinebileceği park ve bahçelerine kadar düşünülerek modern bir kompleks şeklinde tasarlanmış olduğu görülmektedir (Şekil 9). Yıldız (2012), 'modern hapishane' örneği olan bu projenin yeniden gündeme gelmesinde, Avrupa gazetelerindeki hapishane haberlerini dikkatle izleyen II. Abdülhamid'in talimatının etkili olduğunu aktarmaktadır (Yıldız, 2012).

Şekil 9. Mimar August Jasmund'un 1893 yılında Yedikule için tasarladığı hapishane projesi planı. (BOA.PLK.p.6738.0003)

Osmanlı hapishanelerinin, İngiliz Büyükelçisi Canning'in de raporunda yer aldığı üzere en büyük problemlerinden biri suçlular arasında tasnif yapılmaya müsait olmamasıdır. Canning'e göre borçlu kişiler ile cinayet suçluları veya gençlerle yetişkinler aynı koşullarda tutulmamalıdır. 1880 yılında yayınlanan nizamnamede bu konuyla ilgili Canning'in önerilerini destekler bir madde eklendiği görülür. Buna göre her kaza, liva ve vilayet merkezinde birer tevkifhane ve hapishane bulunacaktır (Çiçen, 2010). Nitekim sonraki dönemlerde, tasarlanan planlarda bazı koşulların 'cinayet koğuşu' olarak belirlenmesi, bu hususa dikkat edilerek koşulların farklı suçlara sahip kişilere göre ayrıldığını düşündürmektedir.

Kadın tutuklu ve hükümlüler ise reformlar içerisinde ele alınan bir başka konudur. Tanzimat öncesi dönemde, İstanbul'da tutuklu kadınlar için Baba Cafer Zindanı'nın kullanıldığı görülmektedir. Tanzimat sonrasında ise büyük merkezlerde ve şehirlerdeki hapisanelerde kadınlar için birer bölüm ayrılması fikri ortaya atılmış ancak bu fikir her yerde uygulanamayacağından önceki dönemlerde kadın mahkumların hapsedildiği imam evlerinin kullanımına devam edilmiştir. 1858 senesinde ise toplanan Tanzimat Meclisi'nde kadın mahkumlar için de yeni tevkifhane ve hapisanelerin yapılması görüşülmüş ve karara bağlanmıştır. Ancak 20. yüzyıl başına kadar yeni inşa edilen yapılarda kadınlara özel hapisanelerin sayısı oldukça sınırlıdır. Şen, bunun sebebinin mahkum sayısının azlığı olduğu görüşündedir (Şen, 2007). 20. yüzyıl başlarında tüm yurttaki mahkum sayısının artması kadın mahkum sayısına da yansıtıldığında bu durum kadınlar için ayrı bir yapının gerekliliğini beraberinde getirmiştir. İzmit Hapishanesi için planlanan projede yapıya farklı bir giriş verilerek erkek hapisanesine göre çok daha küçük, ancak kendine ait bir bahçesi ve hamamı olan bir hacmin kadınlara ayrıldığı görülebilmektedir (Şekil 10).

Şekil 10. İzmit Hapishanesi Planı (Şenyurt, 2012).

Avrupa'da 16. yüzyılda başlayan mahkumların çalışması fikri Osmanlı Devleti'nde 1865 yılında çıkarılan nizamnameye kadar uygulanan bir durum değildir. Bu nizamname ile hapisanelerdeki üretim konularına değinilirken üretim alanları mevcut olmayan hapisanelerde üretimin geçici süreyle koğuşlarda yapılması öngörülmüştür. 1880 yılında çıkarılan

Tevkifhane ve Hapishaneler Nizamnamesi'nde ise mahkumlar için çalışma zorunlu hale getirilmiştir (Saner, 2005). Bu nizamnamelerde mahkumlar için çalışma koşulları saatleri ile birlikte belirlenmiş olmasına rağmen hapishanelerin kalabalığı ve salgın hastalıklar da düşünüldüğünde, bir üretim faaliyetinden veya sağlıklı bir çalışma ortamından bahsetmek henüz mümkün değildir. İstanbul'da ancak 1871 yılında açılan Hapishane-i Umumi'de, 1865 Nizamnamesi'nde belirtildiği gibi meslek sahiplerine mesleklerini icra edebilecekleri alanlar ve aletler temin edildiği ve üretim faaliyetlerinin başlatıldığı görülmektedir. Böylece hem mahkumların çalışarak üretici pozisyona geçmeleri hem de hapishanelerin gelir kaynağı haline getirilmesi yönünde ilk adım atılmış olmaktadır. Bunun mimari karşılığı olarak plan şemalarına marangozhane, terzihane, kundurahane veya süpürgehane gibi imalathanelerin eklendiği görülmektedir. Bu tarihten sonraki döneme ait planlarda hapishaneler ile birlikte imalathane alanları planlandığı bilinse de üretimin Hapishane-i Umumi'deki kadar başarılı olmadığını belirtmek gerekir (Atar, 2015).

Geç dönem hapishane planlarında değişimi gözlenen bir başka bileşen ise görevlilere ait mekanlardır. 1870 yılında Hüdavendigâr Vilayeti İdare Meclisi tarafından merkeze iletilen raporda zaptiye neferleri ve zabıtlar için bir koğuş veya nöbet yeri bulunmadığından bazı firar olaylarının yaşandığından bahsedilmiştir. Aynı konu daha önce de Sivas mahalli idaresi tarafından gündeme getirilerek yeni yapılacak hapishane inşaatında mahkumlardan sorumlu zaptiye askerleri için ihtiyaç halinde görevde bulunamamaları gerekçe gösterilerek koğuş talebinde bulunulmuştur (Yıldız, 2012).

Sonuç

18. yüzyıl, Avrupa ve Amerika'da hem hürriyeti bağlayıcı cezanın ceza sisteminin merkezine yerleştiği hem de bunun sonucu yeni bir yapı tipi olarak hapishanenin ortaya çıktığı bir dönemdir. Osmanlı Devleti'nde ise benzer bir dönemin Tanzimat ile başladığı, Tanzimat ve Islahat fermanı ile hukuk sisteminde gerçekleştirilmeye çalışılan reformlara paralel olarak ceza sistemi ve ceza mekanlarının da değişiminin kaçınılmaz olduğu söylenebilir. Öte yandan Stanford Canning gibi yabancı elçi ve uzmanların tepki ve önerilerinin de bu konuda harekete geçirici olduğunu belirtmek gerekir.

Osmanlı Devleti'nde, şehirlerin merkezlerine inşa edilen veya merkezi konumdaki başka yapıların dönüştürülmesiyle oluşturulan bu yeni ceza kurumlarının mekan kurgusu açısından Avrupa örneklerine paralel geliştiği söylenebilir. Başlangıçta içe dönük yapısından ötürü daha çok tercih edilen avlulu plan şeması zamanla yerini işımsal şema denemelerine bırakmıştır. Ceza anlayışına üretimi de dahil eden görüşün

kabul görmesiyleyse planlı hapishanelerde üretim mekanlarının da plan şemalarına eklenen bir bileşen olarak ortaya çıktığı görülür. Ancak Avrupa ve Amerika örneklerinde görülen hücreli tipin, Osmanlı hapishanelerinde çok kullanılmadığı, bunun yerine hükümlü ve tutukluların barınmasında koğuş sisteminin tercih edildiği gözlenir. Koğuş sisteminin farklı suç türlerinden tutuklu ve hükümlüleri birarada barındırmayı öngören yapısı döneminde tartışma ve eleştirilere neden olsa da muhtemelen ekonomik nedenler hücreli tipe geçişi güçleştirmiş olmalıdır. Bu tercihin toplumsal başka gerekçeleri olup olmadığı ise farklı disiplinler çerçevesinden tartışılması gereken bir konu olarak belirlemektedir.

Mali olarak içinde bulunulan yetersizlikler hapishane reformuna ilişkin pek çok hamlenin planlandığı şekilde ilerlemesinde engel olarak görünür. Ancak tüm bu gelişim sürecinde; yabancı uzman istihdamı, uluslararası konferanslara katılım gibi çabalarla hapishaneler ile ilgili gelişmeleri takip etme yönünde bir irade ortaya konmuştur. Bu çabalar yayınlanan nizamnameler ile birlikte düşünüldüğünde hapishanelerin Osmanlı devleti nezdinde modernleştirici reformların bir parçası olarak değerlendirildiği söylenebilir.

KAYNAKLAR

- Adak, U. (2006). *XIX. Yüzyılın Sonu XX. Yüzyılın Başlarında Aydın Vilayeti'ndeki Hapishaneler*. Yüksek Lisans Tezi , İzmir.
- Ağcakale, S. (2010). *Ceza Mimarlığı*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Akgündüz, S. N. (2016). Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Hukukunun Kaynakları. *AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* , 4 (8).
- Artuk, M. E., & Alşahin, M. E. (2015). Hapis Cezalarının ve Cezaevlerinin Tarihi Gelişimi. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi* , 25 (2), 297 - 338.
- Avcı, M. (2002). Osmanlı Uygulamasında İnfazı Özellik Gösteren Hapis Türleri: Kalebentlik, Kürek ve Prangabentlik. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*.
- Bentham, J., Pease-Watkin, C., Werret, S., Çoban, B., & Özarlan, Z. (2016). *Panoptikon Gözün İktidarı*. İstanbul: Su Yayınevi.
- BOA.PLK.p.6738.0003
- Bozkurt, N. (2012). XX. Yüzyıl Başlarında Kütahya Hapishanesinin Genel Durumu. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* , 5 (21), 261-277.
- Çiçen, A. (2010). *II. Meşrutiyet Dönemi Cezaevi İslahatı*. Yüksek Lisans Tezi , Afyon.
- Demirbaş, T. (2015). *İnfaz Hukuku* . Ankara : Seçkin Yayıncılık.
- Eren, M. (2012). “İyileştirme” Kavramı Işığında Kimlik Mücadelesinin Sürdüğü Alan Olarak Hapishaneler. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Foucault, M. (2015). *Hapishanenin Doğuşu*. (M. A. Kılıçbay, Çev.) İstanbul: İmge Kitabevi Yayınları.
- Koç, T. (2015). Türkiye'nin İşçi Mahpusları, Genel Durum, Mevzuat ve Analiz.
- Levy, N., & Toumarkine, A. (2007). *Osmanlı'da Asayiş Suç ve Ceza 18.-20. Yüzyıllar*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Naskali, E. G., & Altun, H. O. (2005). *Hapishane Kitabı* . İstanbul: Kitabevi Yayınları .
- Öztürk, S. (2014). *XIX. Yüzyıl Osmanlı Ceza Sisteminde Dönüşüm: Zindandan Hapishaneye Geçiş*. Yüksek Lisans Tezi , Aydın.
- Şen, Ö. (2007). *Osmanlı'da mahkûm olmak : Avrupalılaştırma sürecinde hapishaneler*. İstanbul : Kapı Yayınları .
- Şenyurt, O. (2003). 20. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Anadolu ve İstanbul'da Bazı Hapishane İnşaatları . *Arredamento Mimarlık Dergisi* (161), 76-80.

- Uyanık, M. Z. (2017). Batı ve Doğu Kültüründe Hapishane. *Mizanü'l-Hak İslami İlimler Dergisi* (4), 87-134.
- Yavuz, Y. 1981. *Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi ve Mimar A. Kemalettin Bey*, ODTÜ Mimarlık Fakültesi, Ankara.
- Yıldız, G. (2012). *Mapusane Osmanlı Hapishanelerinin Kuruluş Serüveni (1839-1908)*. İstanbul: Kitabevi Yayınları .

Bölüm 27

SOSYAL MEDYADA DEZENFORMASYON, MANİPÜLASYON VE PROPAGANDA ETKİSİ: ZEYTİN DALI HAREKATI ÖRNEĞİ*

Yakup TOKTAY¹ Ali Murat KIRIK²

1 İstanbul Üniversitesi, Doktora Öğrencisi

2 Doç. Dr., Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi Radyo, Televizyon ve Sinema Bölümü,
murat.kirik@marmara.edu.tr

*Bu çalışma tezden türetilmiştir.

Giriş

Yeni iletişim çağında bireyler simülasyon evreninin içinde yaşamaktadır. Hepimiz uyuyoruz ama farkında değiliz. Sosyal medya, Baudrillard'ın (2018: 13) deyiimiyle “gerçeğin yerini alan simülakr” olmuştur.

Sosyal medya kullanıcıları, artık eski medyanın tek yönlü enformasyon diktasına karşı sosyal medyada daha özgür bir alan bulabilmektedir. Sosyal medya, bu anlamda sadece iletişim kurma biçimimizi etkilememiştir siyasetten sanata spordan bilime kadar her alanı kuşatmış ve alanlara yönelik yeni anlamlar üretmiştir. Dolayısıyla her alan sosyal medyanın kapsayıcı ya da kuşatıcı etkisinin farkındadır. Bireylerin sosyal medya platformlarını cazip bir araç olarak görmesi insanın olduğu her medyumda disiplinlerin, politikacıların, reklamcılarının, halkla ilişkiler uzmanlarının vb. bu platformlarda olma zorunluluğunu doğurmuştur.

Siber alana hükümetler, devlet adamları ve politikacılar kadar terör örgütleri de ilgi duymaktadır. IŞİD'in (Irak Şam İslam Devleti) yeni medyayı örgütün faaliyetlerini duyurma, eleman kazanma, maddi destek sağlama, infaz ya da eylemlerini duyurma, korku üretme, örgüt içi iletişim sağlama ve genel olarak propaganda amaçlı profesyonelce kullandığı bilinmektedir. Terör örgütü PKK da yükselen sosyal ağlarla birlikte geleneksel medyadan ziyade sanal ağlarda propaganda yapmaya başlamıştır.

İşte bu çalışmada Türk Silahlı Kuvvetleri ve Özgür Suriye Ordusu'nun müşterek düzenlediği Zeytin Dalı Harekatı'na yönelik terör örgütü PKK/ YPG ve sempatanlarının sosyal medyadaki varlığı nitel araştırma yöntemlerinden netnografi yöntemi kullanılarak incelenmiştir.

Dezenformasyon

Dezenformasyon (*disinformation*) kavramı ilk olarak 1949 yılında kullanılan Rusça kökenli bir kelimedir. Sovyetler Birliği'ndeki siyasi ve kültürel atmosfer gözler önüne getirildiğinde dezenformasyon, Stalinist bilgi kontrol politikalarının bir sonucu olarak gelişmiştir (Karlova ve Fisher, 2013: 2-4).

Dezenformasyon kelimesi art niyetli bir şekilde hedef kitleyi yanıltmak ve yanlış bilgilendirmektir. Misenformasyondan farkı ise kötü niyetli ve kasıtlı bir şekilde yapılmasıdır (Kırık ve Yılmaz, 2018: 121).

Dezenformasyon genel olarak yalan ve propaganda gibi stratejilerle insanları yanıltma fonksiyonu kazanabilmektedir. Kaynağın kendisi yanıltabilmek için bilgiyi işler. Diğer bir dezenformasyon kaynağı ise

komplo teorileridir. Çünkü bu kaynaklar sistematik olarak yanıltıcı ve inandırıcı olmalarından beslenmektedir (Fallis, 2014: 625).

Kara propaganda olarak da bahsedebileceğimiz dezenformasyon, sadece politikacılar ve ya devletlerin kullandığı kitleleri yönlendirme faaliyeti değildir. Globalleşen pazarda şirketler, kendilerine rakip olarak gördükleri kişi ve ya kurumları karalamak ve ya rekabet halinden uzaklaştırmak gayesiyle bu yöntemlere başvurmaktadır. Aynı şekilde istihbarat teşkilatları ya da gizli servisler de bağlı oldukları devletlerin çıkar ve menfaatleri doğrultusunda bu yöntemlere kullanmaktadır. İletişim teknolojilerindeki gelişmelere paralel olarak dezenformasyon yöntemleri de çeşitlilik kazanmıştır. Örneğin bilgisayar korsanları, büyük haber ve medya kuruluşlarının internet sitelerini doğrudan taklit ederek değiştirmiş ve bu mecralardan yanlış bilgiyi kasıtlı bir şekilde yaymışlardır (Fallis, 2009: 3). Sosyal medya bu tür dezenformasyona çok müsait platformlara sahiptir.

Manipülasyon

Manipülasyon kavramı Türk Dil Kurumu sözlüğünde seçme, ekleme ve çıkarma yoluyla bilgileri değiştirme ve yönlendirme anlamlarına karşılık gelmektedir (<http://www.tdk.gov.tr>, 23.12.2018).

Diğer bir tanım da ise temel olarak başkalarının ihtiyaç duymadığı halde kendi istek ve arzularını gerektiği durumlarda zarar bile vererek taleplerinizi kabul ettirme sanatıdır (Pratt, 2017: 2-3).

Tarihteki ilk manipülasyon örneklerine bakıldığında; 1929 yılında Halkla ilişkiler ve Pazarlama alanının öncü isimlerinden Edward Bernays'ın Lucky Strike sigara markası için uyguladığı kampanya akıllara gelmektedir. Bernays bu sigara markasına olan talepleri artırmak için manipülasyon tekniklerini ustaca kullanmıştır.

Manipülasyon uygulama anlamında bir takım teknikler içerse de aslında insan farkında olmadan en basit şekilde görüş ve düşüncelerini benimsetme ve etkileme çabasında olmaktadır.

Post-Truth (Gerçek-Ötesi)

2016 yılında Oxford sözlüğü tarafından yılın kelimesi seçilen “post-truth” kavramı; “*nesnel gerçeklerin, kamuoyunu şekillendirme de kişisel duygu ve düşüncelerden daha az etkili olduğuna*” işaret eden bir sıfattır (McIntyre, 2018: 5).

1992 yılından bu yana kullanılan terim, ABD eski başkanı Reagan dönemindeki tartışmalı uygulamalara gönderme yapmaktadır. 86 yılında Reagan'ın İran'a silah sattığı yönündeki iddialar patlak verdiğinde Reagan

iddiaları reddetse de devamındaki süreçte bu iddiaları kabul etmek zorunda kalmıştır (Özcan, 2018: 1). Reagan'ın silah skandalındaki amacını belli etmeden hakikatı gizlemeye çalışması ile başlayan tartışmalar Soğuk Savaş Dönemi'nden sonra daha da alevlenmiştir. (Özcan, 2018: 1). Ancak kavram, İngiliz Parlamentosu'nun Avrupa Birliği'nden ayrılma referandumu ve 2016 ABD başkanlık seçimleri sürecinde daha yaygın bir şekilde kullanılmaya başlandı (Taniguchi, 2017).

İngiliz referandumundan önce Brexit yanlısı destekçiler “AB'ye her hafta 350 Milyon Euro gönderiyoruz, bunun yerine ulusal sağlık sigortasını destekleyin” sloganını öne sürerek Avrupa Birliği'nden ayrılmak istiyorlardı. Ancak BBC, İngiliz hükümetinin aslında AB harcamalarına devlet harcama bütçesinin %1 'inden biraz daha fazla yani haftalık 160 Milyon Euro ayrıldığını söyledi (Taniguchi,2017).

RalphKeyes'in 2014 yılında kaleme aldığı *The Post-TruthEra: DishonestyandDeception in Contemporary Life* kitabında yalan söylemenin geçmiş ve gelecekteki ilişkisini, ve yalan söyleme alışkanlığının nedenlerini irdelemiş ve dürüst olmak nasıl ki öğrenilen bir davranışsa yalan söylemenin de öğrenilen bir davranış olduğunu belirterek Post-Truth çağının baş aktörlerinin gazeteciler, siyasetçiler, din adamları ve hikaye anlatıcıları olduğunu belirtmiştir (<http://panorama.khas.edu.tr>, 04.04.2019).

“Post-truth” yalnızca politik arenada gelişen bir uygulama değildir aynı zamanda kurumsal ortamda, reklamcılıkta isteğe bağlı ve tehlikeli bir biçimde gelişmektedir (Zarzalejos, 2017: 13).

Hayatımızın her alanını kuşatan yalan veya gerçek olmayan bilgiler, biri ya da birileri tarafından kasıtlı bir şekilde manipülasyonunparçası olmaktadır. Doğru ve güvenilir bilgiye hiç olmadığı kadar muhtaç olduğumuz bu süreçte, kamuoyu hemen her gün yalan ya da yanlış bilgiye bir şekilde maruz bırakılmaktadır.

“Post-truth” kavramı ağ üzerinde üretilen bilgi patlamasıyla daha da güçlenmektedir. Sosyal medyada sapla samanı birbirinden ayıracak, farklı bakış açıları ortaya koyarak var olan dezenformasyona karşı filtre görevini üstlenecek kurumların eksikliği, kavramı sosyal ağlarda daha belirgin bir şekilde ortaya çıkarmaktadır (Medeiros, 2017: 23).

Twitter ve Facebook gibi sosyal medya platformları haberleri takip etme ve bilgi edinme anlamında en önemli kaynaklardan biridir. Öyle ki küresel medya şirketleri sosyal ağların potansiyelinin farkında olduğu için entegre bir şekilde bu alanda olma gerekliliği hissetmektedirler. Ancak sosyal medyanın en önemli sorunsallarından biri olan kaynağın anonimliği, büyük bir sorun teşkil etmektedir. Özellikle trol hesaplarla

oluşturulan gerçek ötesi bilgiler, ve dezenformatif, manipülatif içerikleri tespit edecek kuruluşların eksikliği sosyal medyayı ve kullanıcılarını kirli, yönlendirici bir alana maruz bırakmaktadır.

“Post-truth” kavramının sosyal medya yansımada önemli bir yere sahip olan trol birimleri gerçeğin yeniden inşasında ve çarpıtılmasında başat rol üstlenmektedir. Hedef alınan kişi ya da kurumların söylemlerini gerçekliğinden kopararak manayı önemsizleştiren, trol birimler özellikle kişileri söylemediği sözlerin sorumlusu yapmaktadır.

Propaganda

Propaganda terimi etimolojik olarak bakıldığında Latince kökenli bir kelime olup belli başlı fikirleri desteklemek veya yaymak anlamına gelmektedir. Ayrıca bu kavram zaman içinde “yalan, çarpıtma, aldatma, beyin yıkama, manipülasyon, zihin kontrolü, psikolojik savaş” kavramlarıyla eş anlamlı bir şekilde kullanılmıştır (Jowett ve O’Donnell, 2012: 2).

Pratkanis ve Turner (1996: 190) propagandayı “*Hedef kitle ile duygu ve ön yargılar üzerinden oynayarak, düşüncüyü kısaltan basit görüntü ve sloganlar kullanarak önceden belirlenmiş bir bakış açısına taşıma girişimleri*” olarak açıklamaktadır. Jowett ve O’Donnell (2012: 7) ise propaganda kavramını şu şekilde açıklamaktadır: “*Alguları şekillendirmek, bilişleri manipüle etmek ve propagandacıların arzuladığı niyeti destekleyen bir yanıt elde etmek için doğrudan davranışı hedefleyen kasıtlı ve sistematik girişimdir.*” Bir diğer tanımlama “*fikirlerin ya da değerlerin bir kişi veya gruptan diğer birine aktarılmasıdır*” (Taylor, 1998: 7).

Doob ise *Public Opinion and Propaganda* kitabında propagandayı “*belirli bir zaman diliminde bir toplumu bilimsel olmayan ve şüpheli değerler üzerinden bireylerin davranışlarını kontrol etmek ve kişileri etkileme girişimi*” olarak ifade etmektedir (1949: 240).

Kavrama yönelik son tanımlama ise propagandacılar tarafından arzulanan ve netice itibarıyla ister eyleme dökülsün isterse de eylemsizlik halinde olsun davranışlar, tutumlar, fikirler ve hislerin dönüştürülmesi ya da güçlendirilmesi gibi amaçlarla hedef kitlede herhangi bir etki bırakmak için metin, resim, video ve konuşma gibi çeşitli teknikler barındıran bir sistematik dahilinde bilinçli olarak manipüle etmektir (Briant, 2015: 9).

PKK/YPG ve Sosyal Medya

Terör örgütleri ana hatlarıyla medyayı dikkat çekmek, kamuoyunda farkındalık yaratmak, mevcut hükümet ve devlet yetkilileri tarafından

tanınarak meşruluk kazanmak, toplum üzerinde endişe, korku yaratmak, gündemde kalmak, yaptıkları eylemlerle ses getirerek güvenlik güçlerini ve toplumu duygusal olarak çöküşe uğratmayı hedeflemektedir (Kartal, 2014: 58).

Net üzerinde terörizm hareketlerinin ilk ortaya çıkış yılları 1990'lı yılların sonudur. Ancak bu dönemlerde terörist organizasyonların internete ilgisi hep göz ardı edilmiştir (Weimann, 2006: 25). 11 Eylül 2001 saldırıları sonrası siber terörizm kavramı kamuoyunda ve akademik alanda ortaya atılmış ve çalışmalar yürütülmüştür (Conway, 2007: 23).

Terörizm ve internet 2 farklı açıdan birbiriyle ilişkilidir. İlk olarak internet; iletişim için birçok olanak barındıran verimli ve çok yönlü bir araçtır. Teröristleri ve onların sempatizanlarını birbirine bağlayan, propaganda yayan, psikolojik korku kampanyaları oluşturan, terörist grup ve organizasyonlarla ağ kurmaya yarayan fonksiyonel bir araçtır. İkincisi; teröristler interneti kullanmaktan ziyade siberterörizm denilen ve diğer internet araçları ile ona saldırmayı denemektedir. Günümüzde ise teröristler internete saldırmaktan ziyade onu istismar ederek faydalanmaktadır (Weimann, 2006: 25).

Terör örgütleri için sosyal medya birçok avantaj sağlamaktadır. İnternet geleneksel medyaya nazaran sansür ve sınırlamaya karşı çok daha esneklerdir. İnternetin teröristler için istedikleri herkese erişebilme olanağı tanınması bu alanın teröristler tarafından istismar edilmesini kolaylaştırmıştır. Üstelik modern terörist organizasyonların yapısı, internet yapısı ile birçok noktada uyumludur (Weimann, 2006: 26).

PKK/YPG için örgütün propaganda faaliyetlerinin yürütülmesinde yeni medyanın büyük bir rolü vardır. İnternette örgüt ile ilgili dolaylı ya da doğrudan alakalı olan yüzlerce web sitesi vardır. Örgüt yönetici ve sempatizanları tarafından yönetilen sitelerde örgütün amaçları, ideolojisi ve gerçekleştirilen eylemlerin meşruiyetinden bahsedilmektedir. Profesyonel olarak bizzat örgüt tarafından işletilen sitelerde ise örgüte kurumsal ve akademik bir kimlik kazandırma gayesi ile makale, manifesto, bildirge ve değerlendirme notlarına rastlamak mümkündür. Bu anlamda PKK'nın www.pkkonline.com web sitesi bu içerikleri barındıran örgütün resmi web sayfası konumundadır. Kürtçe, Türkçe, İngilizce, Arapça, Farsça dillerinde ve Kürtçe'nin Sorani lehçesinde dil desteği mevcuttur. Bu sitede, örgütün kurucu lideri Abdullah Öcalan'ın çeşitli tarihlerde ele aldığı yazılar, ses kayıtları ve örgütün kuruluşuna ilişkin bilgiler mevcuttur.

Terör örgütleri tarafından hazırlanan ve sosyal medyada hızlı bir şekilde yayılan videolar örgüt propagandası için çok önemlidir. Bu videolar sayesinde örgütün kanlı eylemleri ve başarılı operasyonları

platformlar vasıtasıyla sunularak bağışçılar için bir delil niteliği taşımakta ve bu şekilde örgüte maddi destek sağlanmaktadır.

Örgüte eleman temini, maddi fon sağlamak ve bizzat örgüt propagandası için bu videoların önemi çok büyüktür. *YPG Press Office* (YPG Basın Ofisi) tarafından Youtube'a yüklenen IŞİD ile çatışma görüntüleri dış basının sıcak çatışma bölgesinden bilgi ve görüntü alabilmesini sağlamıştır. Aynı zamanda yüklenen görüntüler sayesinde örgüt birçok yabancı militan bünyesine kazandırmıştır. YPG saflarında savaşan Amerikalı teröristlerin bir kısmı, daha önce Irak ve Afganistan işgalinde Amerikan ordusunda bulunmuş bir kısmı ise IŞİD'in vahşi infazlarından dolayı YPG saflarına katıldığını belirtmektedir.

Forum ve bloglar internet üzerinde terörizmin teşvik edilmesinde kullanılan en yaygın platformlardır. Eskiden her terörist forumu yalnızca bir yönetici tarafından kontrol ediliyordu ve bundan dolayı devletin ilgi birimleri, bu yöneticileri tutuklayarak blog ya da forumların faaliyetlerini durdurabilmekteydi ancak bu tutuklamalardan dolayı bir terörist forumunun yönetimi farklı yöneticilere paylaşmayı amaçlayan yeni bir eğilim ortaya çıktı. Bu sayede yöneticilerden biri tutuklansa dahi başka bir yönetici aynı kullanıcı adı ve şifre ile giriş yaparak faaliyetlere devam edebilmektedir (Halopeau, 2014: 124). Kendilerini "*medyanın sanal gerillaları*" olarak niteleyen ypgnews.blogspot.com/ bu terörist blog ve forumlarından sadece bir tanesidir.

Twitter, hiç şüphesiz PKK/YPG ve sempatizanlarının baskın bir şekilde kullandığı sosyal medya platformudur. Özellikle örgüt, eylemlerini oluşturdukları farklı dillerdeki hesaplarla hem sempatizanlarına duyurmakta hem de batı medyasının dikkatini çekmeye çalışmaktadır. Örgütün sosyal medya stratejisi sadece propaganda amaçlı değil aynı zamanda dezenformatif, manipülatif haber veya içeriklerle dünya kamuoyunu yanıltmayı da amaçlamaktadır.

Sosyal Medyada Dezenformasyon, Manipülasyon ve Propaganda Etkisi: Zeytin Dalı Harekatı Örneği

Bu çalışmada Türk Silahlı Kuvvetleri ve Türkiye destekli Özgür Suriye Ordusu (ÖSO)'nun 20 Ocak 2018 tarihinde gerçekleştirdikleri Zeytin Dalı Harekatı sürecinde terör örgütü PKK/YPG ve sempatizanlarının ayrıca harekatı destekleyenlerin Twitter'da açtıkları hashtagler ve tweetlerin analizi yapılarak, örgütün bu platform ile yürüttüğü dezenformasyon, manipülasyon ve propaganda stratejisinin ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır. Bu amaç dahilinde, araştırmanın önemli kavramları incelenmiş ve örgüt yada sempatizanları tarafından oluşturulan içeriklerin nasıl okunması gerektiği üzerine durulmuştur. Bu anlamda araştırma, terörizmin sos-

yal ağlardaki varlığı konusunda çalışacak araştırmacılara yol gösterici bir çalışmadır. Ayrıca Türk Ordusunun sahada olduğu kadar siber alanda da terörle mücadelesi konusunda katkı sağlayacak referanslara sahiptir.

Bu araştırmanın temel problemi, sosyal medya platformları terör örgütü PKK ve sempatizanları tarafından neden ve nasıl kullanılıyor?

- 1- PKK'nın sosyal medya stratejisi nedir?
- 2- Hangi algı yönetimi tekniklerini kullanmaktadır?
- 3- Örgütün sosyal medya propaganda stratejisi başarılı mı?
- 4- Sosyal medyanın sunmuş olduğu olanakları PKK nasıl suistimal ediyor?
- 5- Örgüt tarafından veya sempatizanları tarafından gönderilen içeriklerde hangi konular ön plana çıkarılıyor?
- 6- Örgüte ait troll birimlerin varlığından bahsedilebilir mi?

Çalışmada; örnekleme oluşturan hashtagler altında gönderilen tweetlerdeki kullanıcıların duygu, düşünce veya algılarını analiz etmek için netnografi yöntemi kullanılarak duygu analizi yapılmıştır.

Netnografi, 1997 yılında Robert Kozinets tarafından antropolojinin araştırma yöntemi olan etnografinin, tüketicilerin davranış ya da tutumlarına uyarlanmasıdır (Wattimena ve Utomo, 2017: 49). Netnografi, çevrimiçi iletişim yoluyla oluşturulan kültürleri ve toplulukları gözlemlemek ve incelemek için etnografinin uygulanması olarak ortaya çıkmıştır (Rocca, Mandelli ve Snehot, 2014: 691).

Etnografi, en temel anlamda herhangi bir kültürün kendi sosyal kontekstinde anlama çabası olarak tanımlanmaktadır dolayısıyla çevrimiçi etnografi de incelediği ortamın bir kültür olduğunu varsayarak çevrimiçi ortamlarda çeşitli tekniklerle uygulanabilir (Alyanak, 2014: 141). Kozinets'e (2010:4) göre; artık gençlerin birçoğu sosyal hayatlarını okul bahçelerinde değil Facebook'ta, anneler ise bilgi edinme yollarını eskisi gibi aile ve arkadaşlarından değil, forumlardan öğrenmektedir ve artık sosyal ağlarda çevrimiçi ya da çevrimdışı sosyal davranışlarımızla varlığımızı sürdürüyoruz. İşte bu noktada Kozinets (2010: 4) "kültür çalışmalarının daha anlamlı olabilmesi için tüm bu iletişim biçimlerini kapsamı" gerektiğini vurgulayarak "*Netnografi, etnografiyi bu çevrimiçi ve çevrimdışı sosyalliğin karmaşık birleşimine uyarlayarak, günümüz teknoloji aracılı kültürü içindeki yaşamların araştırılmasına olanak*" sağladığını belirtmektedir(Kozinets, 2010: 4).

Netnografik bir araştırma 5 aşamadan oluşur (Wattimena ve Utomo, 2017: 49-50).

Birinci aşama: Araştırma formülasyonunu oluşturan, amacı belirleyen giriş kısmıdır.

İkinci aşama: Veri toplama, bu aşamada veriler web haberleri, posta, blog, veya sosyal medya platformlarında kullanıcılar arasındaki iletişimi gözlemleyerek, ve onlarla etkileşime geçerek toplanır.

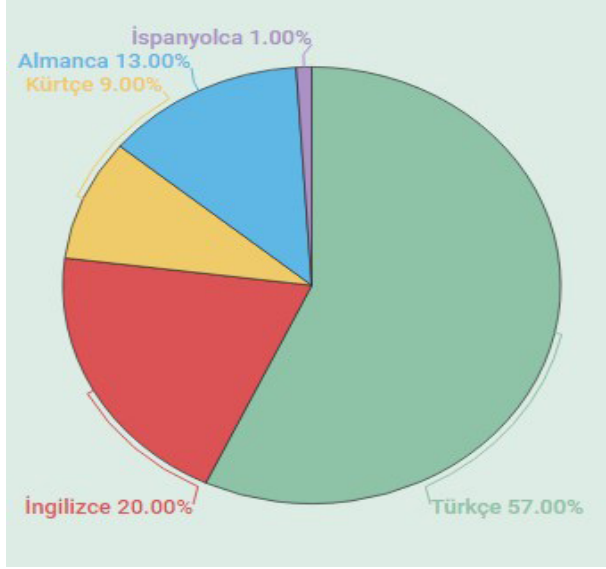
Üçüncü aşama: Analiz ve yorumlama, araştırmacı ortaya çıkan eylem ve eğilimleri sınıflandırarak analiz etmeye başlar.

Dördüncü aşama: Araştırma etiği, araştırma da ön yargıyı en aza indirmektedir.

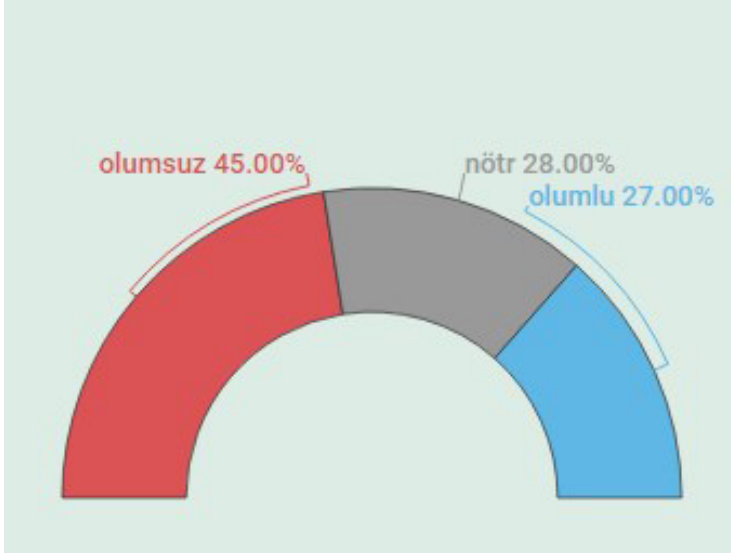
Beşinci aşama: Üye denetimleri ve sonuç, eğer takım halinde bir araştırma yapıldıysa, diğer ekip üyeleriyle beyin fırtınası yapılarak onların da kontrol etmesi sağlanır, Eğer ki bireysel bir çalışma ise araştırmanın sonucu açıklanır ve öneriler sunulur (Wattimena ve Utomo, 2017: 49-50). Netnografik araştırmalarda da kullanılan sentiment analizi (duygu analizi); bir ürüne, hizmete, markaya ya da bir içeriğe yönelik tüketicilerin duygu ve düşüncelerini çeşitli teknikler kullanarak elde etmemizi sağlayan bir yöntemdir. Duygu analizi ya da görüş madenciliği; kullanılan dilin olumlu, olumsuz ve tarafsız tutumlar yansıtıp yansıtmadığını belirme sürecidir (Devault, 2018). Bu çalışmada yapılacak duygu analizi (sentiment analysis) ile Twitter kullanıcılarının atmış olduğu tweetlerin analizi yapılarak kullanıcıların konuya yönelik nasıl tutum sergiledikleri anlaşılacaktır. Elde edilen bulguların duygu analizi için *Monkeylearn.com* ve *Reputate.com*'dan faydalanılmıştır.

Araştırmanın evreni, TSK ve ÖSO'nun Afrin'e yönelik düzenlediği Zeytin Dalı Harekatı sürecinde Twitter'da açılan hashtaglerdir. Bu hashtagler arasında örgütün dezenformatif, manipülatif ve propaganda içeriklerini barındıran 2 hashtag ve her hashtagden konuyla alakalı 100 tweet olmak üzere gelişigüzel seçilen 200 tweet örnekleme oluşturmaktadır. Amaçlı olarak seçilen örneklem şu şekildedir: “#AfrinNotAlone, #TurkishWarCrimes,

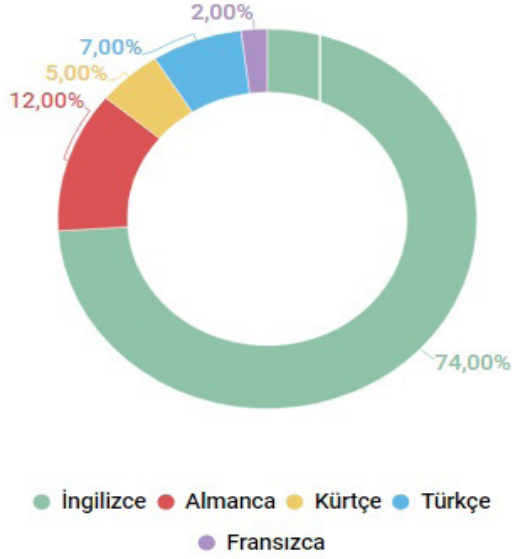
Grafik 1. - "#AfrinNotAlone" Etiketiyle 20 Ocak- 20 Mart 2018 Tarihleri Arasında Gönderilen 100 tweetin Dili

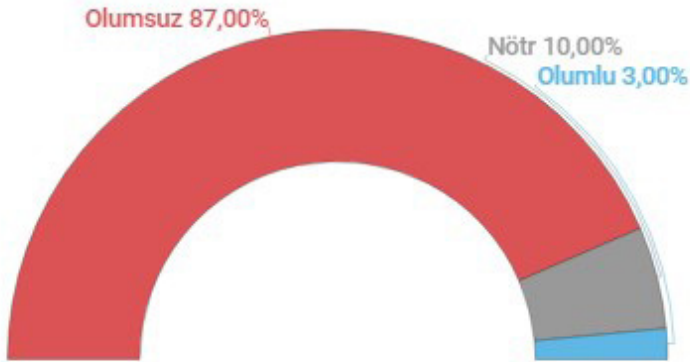
Grafik 2. - "#AfrinNotAlone" Etiketiyle 20 Ocak- 20 Mart 2018 Tarihleri Arasında Gönderilen 100 Tweetin Duygu Analizi

Grafik 3. “#TurkishWarCrimes” Etiketiyle 20 Ocak- 20 Mart 2018 Tarihleri Arasında Gönderilen 100 tweetin Dili

Grafik 4. “#TurkishWarCrimes” Etiketiyle 20 Ocak- 20 Mart 2018 Tarihleri Arasında Gönderilen 100 tweetin Duygu Analizi

Şekil 2. “#TurkishWarCrimes“ Etiketiyle 20 Ocak- 20 Mart 2018 Tarihleri Arasında Gönderilen 100 Tweetin Kelime Bulutu

Kelime bulutunda “insan kaçırma, işkence” kelimeleri ağırlıklı olarak ön plana çıkmasa da atılan tweetlerde bahsedilmektedir. Bu kelimeler doğrudan ÖSO ile ilintili kullanılmıştır. Ancak “göç” kelimesi olumsuz manada kullanılarak Türkiye’nin operasyonu başlatmasıyla yerel halkın yurtlarından göçe zorlandığı öne sürülmektedir.

Tweetlerde Türkiye; ölüm, katliam veya soykırım kelimeleriyle ilişkilendirilerek kullanılırken TSK destekli ÖSO, “işkence” kelimesiyle ilintilendirilmiştir.

Hava saldırısı kelimesinin grafikte baskın bir şekilde öne çıkmasının sebebi; bu dönemde TSK’nın bölgeye yönelik hava operasyonlarını yapmasıyla alakalıdır. Cihadist kelimesinin Türkiye ile ilişki olarak kullanılmasının sebebi İslamofobi algısıdır. Bu algının oluşmasında birkaç faktör vardır. PKK ve sempatizanlarının en basit olarak tweetler üzerinden yaptığı algı operasyonları ile Türkiye’yi IŞİD’e destek vermekte suçlayıp düşman yaratmakta iken kendini de Batı kamuoyuna kahraman olarak göstermektedir. Türkiye destekli ÖSO ise IŞİD ile bağdaştırıldığı için Türkiye ve cihadist kelimeleri bu denli ön plana çıkmaktadır.

PKK/YPG’nin Sosyal Medya Algı Yönetimi Stratejisinde Kullandığı Teknikler

Terör örgütü PKK ve YPG’nin Zeytin Dalı Harekatı sürecinde özellikle Twitter’da kullandığı algı yönetimi tekniklerine bakmadan önce algı yönetimi kavramının üzerinde durulması gerekmektedir.

Algı yönetimi, kavramı ilk olarak ABD savunma bakanlığı tarafından kullanılsa da aslında kavramın uygulanışı çok öncelere dayanmaktadır. Eflatun'un ünlü mağara alegorisi tarihte ilk algı yönetimi örneklerinden biridir. Eflatun, mağara alegorisinde aslında algıların değiştirilip, yönetilebileceği göstermektedir. (Eraslan, 2018: 74).

Sosyal medyada algı yönetimi şu şekilde tanımlanmaktadır: “*Sosyal medyanın türlü araç ve uygulamalarını kullanarak (resim, mesaj, ses, video, vd.) bir grubun ya da kişinin hedef gruba ya da kişiye dönük yaptığı sistematik yönlendirme sürecidir*” (Eraslan, 2018: 119). Algı yönetiminin amacı ise; insanların beyinlerine çeşitli yöntemler vasıtasıyla nüfuz ederek, onların dış dünyayı istenilen şekilde algılamalarını ve sonucunda eylem ve davranışlarının şekillenmesini sağlamaktır (Özdağ, 2015: 13-15).

Eraslan (2018: 129-214), sosyal medyada uygulanan algı yönetimi tekniklerini 18 başlık altında sıralamıştır:

1-Fotoğraf, resim ve görüntü manipülasyonu, 2-Video montajlama ve kurgulama,

3-Cımbızlama ve Çarpıtma, 4-Bilgi uydurma ve bilginin manipülasyonu,

5-Magazinleştirme ve itibarsızlaştırma, 6-İstatistiksel verilerle yanıltma, -Meşrulaştırma,

8-Sanal köstebeklik, 9-İnfial yaratma, 10-Bilinçaltı etkileme, 11-Kahramanlaştırma ve Sosyal mitleştirme, 12-Sosyal ağlarda kampanya oluşturma, 13-Yorumlar ve beğeniler üzerinden algı yönetimi, 14- Etiketleme, 15-Sosyal linç, 16-Sahte(Fake)hesaplar, 17- yasa dışı gösterme ve 18-çağrışım yapmadır.

1. Fotoğraf, Resim ve Görüntü Manipülasyonu Tekniği

En yaygın algı yönetimi tekniklerinden biri olan montajlama, gelişen bilgisayar ve yazılım teknolojileri ile birlikte daha hızlı ve pratikleşmiştir. Montajlama tekniğiyle yapılan algı yönetiminde sadece fotoğraflar ve görüntüler kullanılmaz aynı zamanda ses, efekt, yazı veya metinlerde kullanılır (Eraslan, 2018: 129). Bu algı yönetimi tekniği, terör örgütü PKK/YPG ve sempatanları tarafından da en sık başvurulan yöntemdir.

Şekil 3-PKK/YPG ve Sempatizanları Tarafından Montajla Yapılan Algı Yönetimi

18 Mart 2018 tarihli sahte hesaptan yapılan bu paylaşımda, fotoğrafta ağlayan bir kız çocuğunun yardıma muhtaç bir şekilde elini uzattığı görülmüyor hemen üstünde de kalın puntolarla “Afrin’dekürtlere yönelik Türk Saldırganlığını durdur” yazıyor. Pankartta yardıma muhtaç çocuk figürü ön plana çıkarılarak ajitasyon propagandası yapılmaktadır. Ancak pankarttaki görsel, aslında Gazzeli bir kız çocuğuna ait olduğu anlaşılmıştır. 2014 yılında Fransız *L’obs* sitesi tarafından yapılan mülakatta bu görsel kullanılmıştır. Örgüt veya sempatizanları bu görseli editleyerek pankartlarına yerleştirmişlerdir.

Şekil 4- *L’obs* Web sitesinin 07 Ağustos 2017 Tarihli Haberi

L'OB

POLITIQUE MONDE ÉCONOMIE CULTURE OPINIONS DÉBATS TENDANCES VIDÉOS PHOTOS

L'Obs > Monde > Le conflit à Gaza

"La peur qui envahit les enfants de Gaza peut être destructrice"

SUR LE MÊME SUJET

Geza - le bras armé du Hamas menace de reprendre le combat

L'Obs "Je vis à Geza avec ma famille, mes garçons ont perdu leur enfance"

Frédérique Drogoul est psychiatre pour Médecins sans frontières. Elle raconte l'impact psychologique de la guerre sur les enfants gazaouis. Interview.

Par **Laura Thouny** Publié le 07 août 2014 à 17h45

(<https://www.nouvelobs.com>, 27.03.2019)

Alman Bild gazetesinde Ortadoğu muhabirliği yapan JulianRöpcke Zeytin Dalı Harekatı sürecinde takipçileriyle paylaştığı PKK/YPG tarafından oluşturulan dezenformatif, manipülatif içerikleri çürüten nitelikte tweetler atmıştır. Röpcke, PKK/YPG'nin çocukları kullanarak montajlama yolu ile yapılan algı yönetimini 7 Şubat 2018 Tarihli tweetinde ele almıştır.

Şekil 5-Julian Röpcke'nin 8 Şubat 2018 Tarihli Tweeti

JulianRöpcke görselle birlikte paylaştığı bu tweette şunu yazmıştır: “Suriye’de propaganda savaşı kızışıyor, Afrin’e ait olmayan 3 resim” Örgüt ve sempatanları bu süreçte özellikle Suriye, Irak, Yemen ve Filistin’de ajanslar tarafından çekilmiş çocuk fotoğraflarını sanki Afrinli çocuklarmış gibi göstererek algı operasyonu yapmaktadırlar. Üstelik bu dezenformatif içerikler tanınmış gazete ve ajanslar tarafından da örgüt propagandası için kullanılmaktadır. Çocukların masumiyeti üzerine kurulu bu manipülasyon sosyal paylaşım ağlarında o kadar hızlı yayılıyor ki dezenformasyon çürütülse dahi binlerce kişiye ulaşmış oluyor.

2. Bilgi Uydurma ve Bilgi Manipülasyonu Tekniği

Şekil 6-PKK/YPG ve Sempatizanları Tarafından Paylaşılan Dezenformatif İçerik

“Afrin’de Türk ordusu pusuya düşürüldü, 20’den fazla Türk askeri ele geçirildi” tweetiyle sahte hesaptan yapılan bu paylaşım 68 kez retweetlenmiş ve 74 beğeni almıştır. Ancak Anadolu Ajansı tarafından çürütülen bu içerik, dikkat çekmeyi başarmış olmalı ki resmi organlar tarafından yalanlanma ihtiyacı hissedilmiştir.

Şekil 7-Anadolu Ajansı’nın 16.07.2016 Tarihli Haberi

(<https://www.aa.com.tr/>, 28.03.2019)

3. Magazinleştirme ve İtibarsızlaştırma Tekniği

Bu tekniğin amacı; birey, toplum ya da yapılar için önemsenen değer, inanış, durum ve davranış kalıplarının küçümsenerek veya hafife alınarak, mizah unsuru haline getirilmesi ve atfedilen anlamın basitleştirilmesi ya da bayağılaştırılmasıdır (Eraslan, 2018:156). PKK/YPG sempatizanları Afrinharekatı sürecinde Türk ordusunu ve ÖSO’yu küçük düşürmek ve itibarsızlaştırmak için Afrin’de Türk ordusunun tavuk çaldığına dair tweetler atmışlardır.

Şekil 8-PKK/YPG ve Sempatizanları Tarafından Paylaşılan Dezenformatif İçerik

Ancak, Suriye İnsan Hakları Komitesi resmi web sitesinin 19 Mayıs 2014 tarihli içeriğinde Esed askerlerinin hırsızlık yaptığına ilişkin haber yapılmıştır (<https://www.shrc.org/en/?p=23581>, 12.04.2019).

4. İstatistiksel Verilerle Yanıltma Tekniği

Propaganda ve algı yönetiminde sıklıkla kullanılan bu teknik, sayısal verilerin kullanılarak zihinde muğlaklık yaratma ve kafa karıştırma amaçlanmaktadır. İstatistiklerle desteklenen bir konu, hedef kitlede inandırıcılığı artırmaktadır. Örgüt ve sempatizanları, Zeytin Dalı Harekatı sürecinde sosyal medyada birçok istatistiksel veri paylaşmıştır. Bu verilerden bir tanesi TSK'nın Afrin bölgesinde 3 arkeolojik ve kültürel sit alanını tahrip ettiğine yönelik bir iddiadır.

Şekil 9-@SupportAfrin isimli Twitter Hesabının Afrin'e Yönelik Paylaştığı İstatistik

“@SupportAfrin” isimli kullanıcının “7 Şubat 2018-Afrin Özet” başlığıyla paylaştığı istatistikte 3 arkeolojik sit alanının TSK tarafından tahrip edildiği belirtilmektedir. 17 Şubat tarihli başlıkta ise 6 sivilin Türkiye tarafından kimyasal silahla hedef alındığı belirtilmiştir.

24 Mart 2018 tarihinde Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Hami Aksoy, bu iddialara ilişkin yaptığı konuşmasında TSK'nın söz konusu bölgede bulunan kilise ve manastıra yönelik hiçbir hava hareketi gerçekleştirmediğini ve bu arkeolojik bölgenin 2013 yılında silahlı gruplar tarafından tahrip edildiğini belirtmiştir (<http://www.mfa.gov.tr/>, 12.04.2019).

5. Kahramanlaştırma Tekniği

Kahramanlaştırma ya da mitleştirme tekniği bilhassa terör örgütleri tarafından eleman ve taraftar kazanma, karizmatik lider kültü oluşturma ve etkileme amaçlı kullanılmaktadır (Eraslan, 2018:208). Bu teknik, tarihteki örneklerinde olduğu gibi bugün ki örneklerinde de kahramanlık atfedilecek kişi sistemli bir şekilde seçilmiş kişiler olmaktadır.

Şekil 10-YPG ve Sempatizanları Tarafından Kahramanlaştırılan AnnaCampbell

YPG'nin kadın askeri birliği YPJ, bünyesinde savaşan İngiliz vatandaşı AnnaCampbell, Afrinharekatı sürecindeki çatışmalarda ölmüştür. Özellikle İngiliz medyası ve YPG sempatizanları tarafından kahramanlık atfedilen Campbell'ın sosyal medyada dolaşıma sokulan binlerce fotoğrafına rastlamak mümkündür.

Sonuç

Sosyal medya platformlarının ortaya çıkış amaçlarına bakıldığında yalnızca eğlenme, arkadaş bulma, bilgi alışverişi, boş zamanın değerlendirilmesi gibi ihtiyaçlara cevap verecek nitelikler barındırmaktaydı. Üstelik ilk sosyal medya örnekleri daha sınırlı bir alana konuşlanmıştır. Bilindiği üzere Facebook önceleri sadece Harvard Üniversitesi öğrencileri için kurulmuştu. Ancak sosyal ağlar o kadar hızlı popülerite kazanmaya başladı ki dünya çapına yayılmaya başlayarak, kullanıcı sayılarında muazzam artış gözlemlendi. Bireylerin sosyal medya platformlarına olan ilgisi reklamcılarının, politikacıların, medya çalışanlarının, cemaat veya tarikat önderlerinin, istihbarat servislerinin ve terör örgütlerinin de sosyal ağlarda olma gerekliliğini ortaya çıkarmıştır.

Terör örgütlerinin internete olan ilgisi aslında yeni değildir. Net üzerinde terörizm hareketlerinin ilk ortaya çıkış yılları 1990'lı yılların sonudur. Ancak bu dönemlerde terörist organizasyonların internete ilgisi hep göz ardı edilmiştir. 11 Eylül saldırısı sonrası terörizm, kendine yepyeni bir alan bularak ortaya çıkmıştır. 2003-2005 yılları arasında terör örgütü El Kaide'ye doğrudan ya da dolaylı olarak hizmet eden 4300 web sitesi listelenmiştir. (Weimann, 2006: 15). Terör örgütlerinin dijital teknolojilere ayak uydurarak saldırı ve algı yönetimi faaliyetlerini yeni medyaya taşıması siber terörizm tehdidini ortaya çıkarmıştır.

Terörizm ve internet 2 farklı açıdan birbiriyle ilişkilidir. İlk olarak internet; iletişim için birçok olanak barındıran verimli ve çok yönlü bir araçtır. Teröristleri ve onların sempatizanlarını birbirine bağlayan, propaganda yayan, psikolojik korku kampanyaları oluşturan, terörist grup ve organizasyonlarla ağ kurmaya yarayan fonksiyonel bir araçtır. İkincisi; teröristler interneti kullanmaktan ziyade siber terörizm denilen ve diğer internet araçları ile ona saldırmayı denemektedir. Günümüzde ise teröristler internete saldırmaktan ziyade onu istismar ederek faydalanmaktadır (Weimann, 2006: 25).

Sosyal medyanın terör örgütleri için cazip bir araç olmasının sebebi; sınırlama ya da denetleme mekanizmalarının verimli olmayışı, kaynağın belirsizliği, sanal kimlik ve cemaatleri oluşturabilmesi, harekete geçirici özelliği, ucuz ve hızlı olması, kolay erişim, multimedya ortamı, zaman ve mekan farkındalığını ortadan kaldırması ve önemlisi de dünya nüfusunun 3'de 2'sinin sosyal medya kullanıcısı olduğu düşünüldüğünde örgütlerin istediği her kesime sosyal ağlar aracılığıyla erişebilmesi ve propagandasını yapabilmesidir.

PKK/YPG için örgütün propaganda faaliyetlerinin yürütülmesinde yeni medyanın büyük bir rolü vardır. İnternette örgüt ile ilgili dolaylı ya da doğrudan alakalı olan yüzlerce web sitesi vardır. Örgüt yöneticileri

ya da sempatizanları tarafından işletilen bu sitelerde örgütün amaçları, ideolojisi ve gerçekleştirilen eylemlerin meşruiyetinden bahsedilmektedir.

Terör örgütlerinin sosyal ağlardaki varlığı platformlara göre değişmektedir. IŞİD, Youtube ve Twitter'ı etkin bir propaganda aracı olarak kullanırken, PKK, Facebook ve Twitter'ı algı yönetiminde bir araç olarak kullanmaktadır. IŞİD'in Youtube'a yüklediği propaganda videoları profesyonel ekiplerce hazırlandığı bilinmektedir. Hatta öyle ki IŞİD'in Youtube'da yaptığı bir videonun maliyeti 200 bin Dolar'dır (Eraslan, 2018).

Yapılan bir çalışmada, terör örgütü IŞİD tarafından üretilen propaganda videolarının analizinde örgüt dijital medyayı; eleman temini, cihat çağrısı, infial yaratma, tehdit, meşruiyet kazanmak, bilgi vermek ve örgüte maddi fon sağlama amaçlı kullandığı ortaya konulmuştur (Keskinaya, 2015: 87).

Terör örgütü PKK ise Facebook'u örgütün mesajlarının iletilmesi noktasında medya merkezi olarak, grup sayfaları ile sempatizanlarının desteğini dinamik tutmak, eleman temini, fotoğraf, video manipülasyon ve dezenformasyonu ile düşman güç olarak gördükleri Türkiye'yi Batı algısında itibarsızlaştırma ve daha genel olarak algı yönetiminde bir araç olarak kullanmaktadır. Twitter'a bu anlamda özel bir parantez açmak gerekir çünkü; terör örgütlerinin sosyal medyada varlığını en çok hissettirdiği ortak platform Twitter'dır. Bunun nedeni Twitter'ın diğer sosyal medya platformlarına nazaran daha haber portalı temasına sahip olmasıdır. Ayrıca Twitter'ı kullananların daha çok beyaz yakalılar olduğu düşünüldüğünde örgütlerin bu platforma olan ortak ilgisi hiç de şaşırtıcı değildir.

Elde edilen bulgular ışığında, PKK/YPG terör örgütü, Türk Silahlı Kuvvetleri ve ÖSO'nun müşterek düzenlediği Zeytin Dalı Harekatı'na yönelik Twitter'da kolektif bir tutumla etkin bir şekilde hareket ederek gündem belirlemeye çalışmıştır. Özellikle örgütün farklı dillerde açtığı Twitter hesapları, İngilizce oluşturulan hashtagler ve atılan tweetler, örgütün doğrudan propagandasına hizmet etmektedir. Bu anlamda örgütün sosyal medya stratejilerinin yürütülmesinde bir üst aklın ve troll birimlerin varlığından bahsetmek mümkündür. Çünkü; olayların cereyan ettiği süreçte örgüt, sosyal medyada bahsettiğimiz bazı algı yönetimi tekniklerini kullanarak insani değerler üzerinden manipülasyon ve ajitasyon propagandasına girişmiş ve sahte olduğu tespit edilen argümanlarla ikna sürecini destekleyerek bilhassa Batı kamuoyunu etkilemeyi başarmıştır.

Terör Örgütü PKK/YPG sosyal medyayı; örgüt eylem ve faaliyetlerini duyurmak, manipülasyon, dezenformasyon ve propaganda yapmak,

sempati besleyenleri arttırmak ve desteklerini her zaman dinamik tutmak, uluslararası arenada meşruluk kazanmak, örgüt içi haberleşme, eğitim, fon ve militan kazanma gibi nedenlerle kullanmaktadır.

Terör örgütü PKK/YPG ve sempatizanları tarafından sistemli bir şekilde uygulanan manipülasyon ve dezenformasyon uygulamalarından en sık başvurulan yöntemler; fotoğraf, görüntü montajı ve bilgi uydurmadır. Operasyon öncesi, süreci ve sonrasında örgüt, sosyal medya platformlarını algı yönetiminde bir araç olarak etkili bir şekilde kullanmıştır ve bu şekilde gündem belirleyebilmiştir. Öyle ki ağlarda dolaşıma sokulan dezenformatif içerikler şaşırtıcı bir şekilde yankı bulmuştur. Bu sebeple Türk Hükümeti ve medyası bu haberleri teyit etme ihtiyacı hissetmiştir. Ancak bu süreç göstermiştir ki PKK/YPG ve sempatizanlarının dezenformasyon, manipülasyon ve propagandasına karşı Türk hükümetinin mücadelesi sosyal medyada çok yetersiz kalmıştır. Ülkemizde profesyonel anlamda dezenformasyonla mücadele, sınırlı sayıdaki doğrulama veya teyit platformlarına bırakılmıştır.

Hatırlanacağı üzere Birinci ve İkinci Dünya Savaşları aynı zamanda nasıl ki propaganda savaşına dönüştüyse bugünün yeni medya çağında daha komplike bir durumla karşı karşıyayız. Bu anlamda artık sosyal medya bir savaş zemini. Kamuoyu ya da doğrudan halka karşı herhangi bir tehdit veya saldırıların önceden belirlenerek güvenlik birimleri tarafından önlem alınabilmesi adına sosyal medya istihbaratı büyük önem arz etmektedir. Sosyal medya istihbaratının önemi ülkemizde henüz keşfedilememiş olsa da bazı ülkeler bu amaç etrafında stratejik birimler kurmuştur. Örneğin: ABD’de 7 birim, İngiltere’de 5 birim olmak üzere Kanada, Almanya, Fransa, Hollanda gibi ülkelerin sosyal medya istihbarat birimleri mevcuttur (Eraslan, 2018: 43). Ancak Türkiye için bu tür istihbarat birimlerinin varlığından bahsetmek mümkün değildir.

Sonuç olarak, devlet olarak sosyal medyanın tehdit unsuru barındıran risklerine karşı yasakçı ya da kısıtlayıcı olmak yerine kontrolü elinde bulundurarak hatta yabancı tehditlere karşı gerektiğinde reaksiyon gösterebilecek sosyal medya istihbarat birimlerine ihtiyacımız vardır. Ayrıca Türkiye nüfuzunun önemli bir sosyal medya kullanıcısı olduğu göz önüne getirildiğinde, devletimizin üzerine düşen en önemli vazife, sosyal medya okuryazarlığı eğitiminin mutlaka okul çağından itibaren okutulmasıdır. Bir birey olarak üzerimize düşen vazife ise, sosyal ağlarda yayılıma sokulan ve kaynağı belli olmayan içeriklere karşı şüpheli yaklaşmak ve teyit etmeden paylaşmamaktır.

KAYNAKLAR

- Alyanak, Z. B. (2014). Etnografi ve Çevrimiçi Etnografi. In M. Binark (Ed.), *Yeni Medya Çalışmalarında Araştırma Yöntem ve Teknikleri*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Baudrillard, J. (2018). *Simülakr ve Simülasyon* (O. Adanır, Trans.). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Briant, E. L. (2015). *Propaganda and Counter-Terrorism: Strategies for Global Change*. Manchester: Manchester University Press
- Conway, M. (2007). Terrorism and internet governance: Core issues. Paper presented at the Disarmament Forum.
- Devault, G. (2018). What Is Sentiment Analysis? Retrieved 03.03.2019, from <https://www.thebalancesmb.com/what-is-sentiment-analysis-2296941>
- Domenach, J.-M. (1995). *Politika ve Propaganda* (Çev.T. Yücel), İstanbul Varlık Yayınları.
- Doob, L. W. (1949). *Public Opinion and Propaganda*. London: Cressed Press.
- Eraslan, L. (2018). Teke Tek – 27 Kasım 2018 (Terör örgütleri ve sosyal medya). İstanbul.
- Eraslan, L. (2018a). *Sosyal Medya ve Algı Yönetimi Sosyal Medya İstihbaratına Giriş* Ankara: Anı Yayıncılık.
- Fallis, D. (2014). A Functional Analysis of Disinformation. Paper presented at the iConference 2014 Proceedings.
- Haloiseau, B. (2014). *Terrorist use of the Internet*. In B. Akhgar, A. Staniforth & F. Bosco (Eds.), *Cyber crime and cyber terrorism investigator's handbook* (ss. 123-132). Usa: Syngress.
- Jowett, G. S., & O'Donnell, V. (2012). *Propaganda and Persuasion Fifth Edition*. United States of America SAGE Publications, Inc.
- Karlova, N. A., & Fisher, K. E. (2013). Plz RT”: A social diffusion model of misinformation and disinformation for understanding human information behaviour. *Information Research*, 18(1), 1-17.
- Kartal, A. B. (2014). Uluslararası Terörizmin Değişen Yapısı ve Terör Örgütlerinin Sosyal Medyayı Kullanması: Suriye’de DAESH ve YPG Örneği. *Güvenlik Stratejileri*(27), 39-77.
- Kırık, A. M., & Yılmaz, B. T. (2018). Türkiye’de Sosyal Medya Okuryazarlığı’nin Gerekliği Üzerine Bir Araştırma. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 79(6), 118-142.
- Kozinets, R. V. (2010). Netnografi: Pazarlamacının Gizli Silahı. *Sosyal Medya Anlayışı İnovasyonu Nasıl Harekete Geçirir*. <http://kozinets.net/wp-content/uploads/2012/01/netnography-turkish.pdf>

- McIntyre, L. (2018). *Post-truth*. Massachusetts: MIT Press.
- Medeiros, A. (2017). The Danger Of Indifference To Truththe Post-Truth Era: reality vs. perception (Vol. 27). Madrid: UNO.
- Özcan, M. (2018). “Öznenin Ölümü: Post-Truth Çağında Güvenlik ve Türkiye”. İNSAMER, 55.
- Özdağ, Ü. (2015). *Algı Yönetimi: Propaganda-Psikolojik Savaş-Örtülü Operasyon ve Enformasyon Savaşı*. Kripto Yayınları, Ankara.
- Pratt, D. (2017). *Manipulation: Beginner’s Guide to Learn and Develop the Art of Manipulation (Vol. 1)*: Createspace Independent Publishing Platform.
- Rocca, A. L., Mandelli, A., & Snehota, I. (2014). Netnography approach as a tool for marketing research: the case of Dash-P&G/TTV. *Management Decision*, 52(4), 689-704. doi: <https://doi.org/10.1108/MD-03-2012-0233>
- Taniguchi, M. (2017). Examining Tension between Politics and the Media. 31(9).
- Taylor, P. M. (2003). *Munitions of the mind A history of propaganda from the ancient world to the present day*. Manchester: Manchester University Press.
- Zarzalejos, J. A. (2017). Communication, Journalism And fact-checking. In L. Cuenca (Ed.), *The Post-Truth Era: reality vs. perception (Vol. 27, pp. 11-13)*. Madrid: Uno.
- Qualter, T. H. (1980). *Propaganda Teorisi ve Propagandanın Gelişimi*. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 1(35). doi: 10.1501/SBFder_0000001406
- Weimann, G. (2006). *Terror on the Internet: The new arena, the new challenges*: US Institute of Peace Press.
- Wattimena, J. N., & Utomo, W. H. (2017). Social CRM Analysis with Netnography Methods for Increasing Customer’s Confidence (A Study Case: PT. Telkom Indonesia). *International Journal of Computer Science and Software Engineering (IJCSSE)*, 6(3).
- <http://panorama.khas.edu.tr>. Post-Truth: Her Açıdan Kullanışlı Bir Kavram Erişim Tarihi: 04.04.2019, from <http://panorama.khas.edu.tr/dosya-posttruth-her-acidan-kullanisli-bir-kavram-192>
- <http://www.tdk.gov.tr>. (23.12.2018). Erişim Tarihi: 23.12.2018, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_yanlis&view=yanlis&kelimez=275
- <http://www.mfa.gov.tr/>. (12.04.2019). SC-26, 24 Mart 2018, Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Hami Aksoy’un Zeytin Dalı Harekatı Çerçevesinde Afrin Bölgesindeki İki Kutsal Mekanın Bombalandığı Yönünde Lübnan Basınında Yeralan Asılsız İddialar Hakkındaki Soruya Cevabı Erişim Tarihi: 12.04.2019, http://www.mfa.gov.tr/sc_-26_-afirin-bolgesinde-iki-kutsal-mekanin-bombalandigi-yonunde-lubnan-basininda-yer-alan-iddialara-iliskin-sc.tr.mfa

<https://www.nouvelobs.com>. (2014). “La peur qui envahit les enfants de Gaza peut être destructrice”. Erişim Tarihi: 27.03.2019, <https://www.nouvelobs.com/monde/le-conflit-a-gaza/20140807.OBS5840/la-peur-qui-envahit-les-enfants-de-gaza-peut-etre-destructrice.html>

<https://www.aa.com.tr/>. (2016). Darbe girişiminde bulunan FETÖ/PDY mensubu askerler gözaltına alınıyor. Erişim Tarihi: 28.03.2019, <https://www.aa.com.tr/tr/15-temmuz-darbe-girisimi/darbe-girisiminde-bulunan-feto-pdy-mensubu-askerler-gozaltina-aliniyor/608383>

<https://www.shrc.org/en/?p=23581>. (12.04.2019). Stealing the Possessions of Families: A Systematic Policy with Official Approval. Erişim Tarihi: 12.04.2019, <https://www.shrc.org/en/?p=23581>

SOSYAL, BEŞERİ VE İDARİ BİLİMLER ALANINDA AKADEMİK ÇALIŞMALAR

gece
kitaplığı

www.gecekitapligi.com

/gecekitapligi

/gecekitapligi

/gecekitap

9 786257 938921